E. Natalie Rothman

İmparatorluk Simsarları

Venedik-İstanbul Arasında Mekik Dokuyanlar

İMPARATORLUK SİMSARLARI

VENEDİK-İSTANBUL ARASINDA MEKİK DOKUYANLAR

Koç Üniversitesi Yayınları: 83 Tarih

İmparatorluk Simsarları: Venedik-İstanbul Arasında Mekik Dokuyanlar

E. Natalie Rothman

İngilizceden çeviren: Ebru Kılıç

Yayına hazırlayan: Rana Alpöz

Redaksiyon: Barış Cezar, Mehmet Kuru

Düzelti: Kerem Kabadayı

Kitap ve kapak tasarımı: Gökçen Ergüven

Ön kapak içi: Venedik'teki Piazzetta (y. 1700-10), Luca Carlevarijs. Timken Museum of Art, Putnam Foundation Collection, San Diego

Arka kapak içi: İstanbul haritası, Giovanni Francesco Camocio, Isole famose, porti, fortezze, e terre maritime sottoposte... di Venetia, 1566-1574, s. 23.

Brokering Empire: Trans-Imperial Subjects Between Venice and Istanbul, by E. Natalie Rothman, originally published by Cornell University Press

© 2011 by Cornell University This edition is a translation authorized by the original publisher via Nurcihan Kesim Literary Agency

© Türkçe yayın hakları: Koç Üniversitesi Yayınları, 2012

1. Baskı: İstanbul, Nisan 2016

Bu kitabın yazarı, eserin kendi orijinal yaratımı olduğunu ve eserde dile getirilen tüm görüşlerin kendine ait olduğunu, bunlardan dolayı kendinden başka kimsenin sorumlu tutulamayacağını; eserde üçüncü şahısların haklarını ihlal edebilecek kısımlar olmadığını kabul eder.

Baskı: Onikinci Matbaa Sertifika no: 33094

Nato Caddesi 14/1 Seyrantepe Kâğıthane/İstanbul +90 212 284 0226

Koç Üniversitesi Yayınları Sertifika No: 18318

İstiklal Caddesi No:181 Merkez Han Beyoğlu/İstanbul +90 212 393 6000

kup@ku.edu.tr • www.kocuniversitypress.com • www.kocuniversitesiyayinlari.com

Koç University Suna Kıraç Library Cataloging-in-Publication Data

Rothman, E. Natalie (Ella Natalie), 1976-

İmparatorluk simsarları: Venedik-İstanbul arasında mekik dokuyanlar / E. Natalie Rothman ; İngilizceden çeviren: Ebru Kılıç ; yayına hazırlayan Rana Alpöz.

pages ; cm.

Includes bibliographical references and index.

ISBN 978-605-5250-86-7

1. Venice (Italy)--Relations--Turkey--Istanbul. 2. İstanbul (Turkey)—Relations—Italy--Venice. 3. Venice (Italy)--History--1508-1797. 4. Turkey--History--Ottoman Empire, 1288-1918. I.Kılıç, Ebru. II.Alpöz, Rana. III. Title.

DG676.97.T9 R6920 2016

İmparatorluk Simsarları

Venedik-İstanbul Arasında Mekik Dokuyanlar

E. NATALIE ROTHMAN

İngilizceden çeviren: Ebru Kılıç

KÜY

Venedik'teki Piazzetta (y. 1700-10). Venedik ticaret aleminin, erken modern gözlerle algılandığı biçimiyle etnik ve sınıfsal heterojenliği, Venedikli sanatçı Luca Carlevarijs'in (1663-1730) yaptığı onlarca tablodan biri olan bu ***veduta***'da (şehir manzarası) aşikârdır. Tablo, kiminin yabancı giysiler içinde olduğu belli denizciler, hamallar, zanaatkârlar ve tüccarlarla dolu, San Marco Meydanı'nın bitişiğindeki piazzetta'yı resmeder. Resmi ziyaretçilerin törenlerle indiği yer olan Molo'ya yanaşan bir geminin hafif yukarıdan bakan perspektifinden çizilmiş olan bu hareketli sahne, Marciana Kütüphanesi ile Venedik Devleti'nin siyasi bakımdan kalbinin attığı yer olan Palazzo Ducale'nin ön cephesiyle çevrilmiştir. Carlevarijs'in şehir manzaraları genellikle sınıfsal ve etnik sınırları aşan ticari canlılığı ister Rialto'daki pazar yeri, ister San Marco Meydanı olsun, son derece kamusal alanlara yerleştiren sahnelerde hali vakti yerinde şehir sakinlerinin yanı sıra "Doğulu" figürlere de yer verir. Bu türün o dönemde muazzam bir beğeni toplamış olması, bu gibi yerlerin ticaret, simsarlık ve ötekilik arasındaki bağların deneyimlenmesi bakımından ne kadar merkezi bir önemde olduğunu düşündürür.

Özel Koleksiyon. Reprodüksiyon: Telif hakkı saklıdır. Timken Museum of Art, Putnam Foundation Collection, San Diego (1979). İzinle çoğaltılmıştır.

Tamouz ve Nour'a

İçindekiler

Teşekkür 9

Resimler 15

Kısaltmalar 17

Kullanım, İsimler ve Tarihler Hakkında Not 19

Giriş 21

Kültür Simsarları 23
Çokkültürlü Bir Akdeniz mi? 27
İmparatorluk Aşırı Tebaa 32
Karşılaşma Mekânları 37
Belgelendirmenin Ölçeği, Kronolojisi ve Türleri 40

I. KISIM 51
Aracılık

BİRİNCİ BÖLÜM 53
Dilekçe Sahipleri ve Simsarlar Olarak İmparatorluk Aşırı Tebaa

Simsar Nedir? Venedik'ten Bir Manzara 60
İmparatorluk Aşırı Dilekçe Sahipleri ve Belagatları 67
Yurttaşlığın Yeniden Değerlendirilmesi 85

İKİNCİ BÖLÜM 89
Ticarete Simsarlık Etmek mi, Yoksa Dostluk Kurmak mı?

Bir Lonca ve Arşivi 92
Lonca Mahkemesi 95
Yasadışı Simsarlık Davaları 97
Mücadeleyi Belgelemenin Başka Biçimleri 107

II. KISIM 115
Din Değiştirme

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 117
Geçişi Anlatmak

Dönmeleri Yakalamak 123

Laurel Wheeler'a düzensiz bir akademisyenler grubunu yorulmak bilmeksizin az çok işler halde tuttukları için gönülden teşekkür ediyorum.

Toronto'da üniversite genelinde Konrad Eisenbichler, Rick Halpern, Mark Meyerson, Toronto Scarborough Üniversitesi Tarih Bölümü'nün tamamı ve burada yüksek lisans programındaki erken modernleşmeci dostlarım Jane Abray, Ken Bartlett, Paul Cohen, Ken Mills ve Nick Terpstra dahil olmak üzere meslektaşlarımın sıcak karşılaması ve sürekli desteğinin muazzam yararını gördüm. Dan Bender, Katherine Blouin, Frank Cody, Girish Daswani, Naisargi Dave, Drew Gilbert, Jens Hanssen, Andrea Muehlebach, Katie Larson, Bhavani Raman, Srilata Raman ve Jayeeta Sharma yakın dostluğu hiç kesintisiz derin bir entelektüel bağlılıkla sağlamlaştırdılar. Venedik ve Akdeniz tarihi ve tarih yazımıyla ilgili derslerimde beni erken modern aracılık ve değişkenliğin dünyamızı nasıl etkilemiş olduğunu yeni biçimlerde düşünmeye zorlayan çok sayıda lisans ve yüksek lisans öğrencisine de aynı şekilde teşekkür borçluyum.

Resmi, gayriresmi çok sayıda akıl hocasına entelektüel borcum burada ödeyemeyeceğim kadar fazla. Akademisyenlik ve eylemciliğe, geçmişin incelenmesine ve geleceğin dönüştürülmesine duyduğu sarsılmaz inançla hâlâ bana ilham kaynağı olan yüksek lisans danışmanım ve dostum Gadi Algazi'ye teşekkür ederim. Venedik, Akdeniz ve arşiv araştırması zanaatı hakkında bildiklerimin büyük bölümünü Benjamin Arbel'den öğrendim. Erken modern dönemde, elitler dışındakilerin resmi mercilerle nasıl bir ilişki içinde olduğunu değerlendirmemi sağlayacak bir yazı türü olarak Venedik *suppliche*'lerine (hükümete yazılmış dilekçelere) bakmamı öneren Benny oldu. Onun çok sayıda taslağı okurken gösterdiği titiz akademisyenlik ve sonsuz sabır, beni utanç verici bazı hatalara düşmekten kurtardı. Derin şükranımı sadece kitabın dipnotlarında belirttim, bu yüzden Housni al-Khateeb Shehada'nın Tel Aviv ve Venedik'te bana gösterdiği entelektüel cömertlik, misafirperverlik ve dostluğu burada anmak istiyorum. Toronto'da Natalie Zemon Davis'in akıl hocalığı ve dostluğundan tarif edebileceğimden fazla biçimde yararlandım. Onun tarih tutkusu, akademisyenleri bir araya getirme arzusu, toplumsal adalete bağlılığıyla boy ölçüşülemez. Umarım bu kitap yıllar boyunca ondan öğrendiklerimin bir kısmını yansıtıyordur.

Bütün akademik çalışmalarda söz konusu olduğu gibi, bu proje de ciddi bir kurumsal destek olmaksızın somutlaşamazdı. Bu kitabın arşiv araştırmasının çok büyük bir bölümü Mellon Vakfı/ Kütüphane ve Bilgi Kaynakları Konseyi'nin (CLIR) cömert araştırma bursuyla finanse edildi. CLIR'dan Abby Smith ve Susan Randolph'a arşiv araştırmaları konusunda sundukları destek ve tavsiyeden dolayı müteşekkirim. Michigan Üniversitesi'nde Rackham Lisans Üstü Çalışmalar

Okulu'ndan Ethel Thoms burs memuru olarak büyük bir esneklik ve anlayış gösterdi. Ortaçağ ve Erken Modern Araştırmalar Programı'nın eski yöneticileri Michael Schoenfeldt ve Karla Taylor da araştırmam konusunda istisnai derecede destekleyici oldular ve Venedik arşivlerine ek ziyaretlerde bulunmamın, Chicago'da Newberry Kütüphanesi'nde İtalyan paleografi kursuna katılmamın finanse edilmesini sağladılar. James Boyd White, Don Lopez, Linda Turner ve diğer doktora sonrası öğretim görevlileri Michigan Society of Fellows'un mensupları olarak insanı harekete geçiren bir yıl sundular. Tarih Bölümü'nden Sheila Williams ve Lorna Altstetter, Antropoloji ve Tarih doktora programından Diana Denney Michigan'da geçirdiğim zaman boyunca olağanüstü derecede yardımcı olup paha biçilmez tavsiyelerde bulundular. Onların yetkinliği ve neşesi hayatımdaki bütün farklılığın kaynağı oldu. Toronto'da Araştırma Hizmetleri Bürosu'nda Sarah Scott ve meslektaşlarının akıllıca tavsiyelerinden yararlandım. Toronto Üniversitesi'nden aldığım araştırma izni, Chicago Newberry Kütüphanesi'nde araştırma için aldığım bir yıllık burs, taslağı ilk teslime hazırlarken büyük gereksinim duyduğum konsantrasyonu sağladı. Araştırma ve Eğitim Ofisi'nden James Grossman, Diane Dillon ve Leslie Kan'a, Rönesans Araştırmaları Merkezi'nden Carla Zecher, Doug Knox, Paul Gehl, Robert Karrow, James Akerman ve bütün Özel Koleksiyonlar personeline çok teşekkür ediyorum. 2008-9 dönemindeki çalışma arkadaşlarıma, özellikle de Edward Muir, Diana Robin, Holly Pickett, Carmen Nocentelli ve Sam Truett'e dostlukları ve akademisyenlikleri için ayrıca teşekkür ederim. Kitabın yeniden gözden geçirilmesi de Toronto Üniversitesi'nin Connaught Start-Up bursu ve Kanada Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler Araştırma Konseyi'nin Standart Araştırma Bursuyla desteklendi.

Bu kitabın araştırma süreci Biblioteca Marciana, Museo Civico Correr, Biblioteca Querini-Stampalia, Archivio Storico del Partiarcato di Venezia dahil çok sayıda arşiv ve kütüphanede bilgili ve kendini işine adamış personelin yardımları sayesinde büyük ölçüde kolaylaştı. Archivio di Stato di Venezia'da Venedik arşivlerinin genel müdürü Giustiniana Migliardi O'Riordan'la yaptığım sohbetlerden, devlet arşivcileri Doktor Sandra Sambo ve Michela Dal Borgo'nun düşünceli tavsiyeleri ile nazik yardımlarından çok faydalandım. Archivio delle Istituzioni di Ricovero e di Educazione'de (IRE) Pia Casa dei Catecumeni arşivlerine dair engin bilgisini (ve paha biçilemez kart dizinini) benimle paylaşan arşivci Doktor Giuseppe Ellero'ya özellikle teşekkür ediyorum. Universita Ca Foscari'de çalışmamın bazı yönlerini Piero Brunello, Giovanni Levi, Reinhold Mueller, Gherardo Ortalli, Maria-Pia Pedani, Dorit Raines, Boghos Levon Zekiyan ve merhum Giorgio Vercellin'le paylaşma fırsatı buldum. Bu kitabın ön aşamalarından birinde sundukları cesaret

ve tavsiyelerden dolayı hepsine müteşekkirim. Arşivlerin dışında Maria ve Paolo Vianello anne ve babamın yerini alarak Castello'daki günlerimin olabildiğince hoş geçmesini sağladılar.

Kitabın (İngilizce baskısının) kapak resminin yeniden basımı için izin alınmasında, bugün özel bir koleksiyonda bulunan orijinal resmin dijital bir kopyasının bulunmasında istisnai derecede yardımcı olan Christie's UK'den Charles Beddington, Charles Cator ve Anne Wakely'ye derinden şükran borçluyum. Kraliyet Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü / İsveç Ulusal Kütüphanesi'nden Jack Zawistowski, Archivio Storico IRE'nin sorumlusu Doktor Agata Brusegan, Archivio Storico del Patriarcato di Venezia personeli, Venedik Devlet Arşivleri'nde fotoğraf hizmetleri bölümüne de ilgili koleksiyonlardan görüntülerin basılması için izin almamda ve dijital kopyaların temininde sundukları nazik yardımlarından ötürü teşekkür ederim. Federica Ruspio ve Emanuela Brusegan Flavel Venedik'te bu gibi dijital kopyaların ve izinlerin koordine edilmesi konusunda çok yardımcı oldular; zamanında sundukları yardım için onlara gerçekten de borçluyum. Michigan Üniversitesi'nde Harlan Hatcher Lisans Üstü Kütüphanesi'nde Lisans Üstü Kütüphane Koleksiyonları koordinatörü Bryan Skib'e ve UTSC kütüphanesindeki becerikli kampüs ve kütüphane çalışanlarına da bu proje için gerekli mikrofilmler ve ender bulunan kitapların temininde sundukları yardım için teşekkür ederim.

Venedik'te kaldığım sırada beni sadece arşivlerin değil, kentin harikalarıyla da tanıştıran Jana Byers, Georg Christ, Giacomo Corrazzol, Vera Costantini, Holly Hurlburt ve Monique O'Connell gibi dostlarım oldu. Arşivlere ilişkin derin bilgileri ve yıllar içinde devam eden dostluklarıyla gerçekten de muazzam bir fark yaratan Maartje van Gelder ile Federica Ruspio'ya özellikle teşekkürler.

Hemen bütün bölümlerin taslakları yıllar içinde çeşitli forumlarda sunuldu. Washington, DC'de Folger Enstitüsü'nde "Hile ve Gerçeklik: Erken Modern Venedik'te Muğlaklıklar" başlıklı hafta sonu seminerlerinden Patricia Fortini Brown ve seminer katılımcılarına bu projenin çok erken bir aşamasında verdikleri tavsiyeler ve cesaret için minnettarım. Benjamin Arbel'in Venedik Uluslararası Üniversitesi'nde düzenlediği "1400-1650'de Venedik Dünyası'nda Ticaret, Koloniler ve Kültürlerarası Temas" konulu atölye meslektaşlarımla temas kurmak, Serenissima'yı yeniden ziyaret etmek için muhteşem bir fırsat yarattı. Chicago DePaul Üniversitesi'nde Grate Lakes Osmanlı İncelemeleri Atölyesi'ndeki Dan Goffman ve katılımcılar, Osmanlı üzerine çalışan meslektaşlarımla sürekli ilişkiler kurmama kapı araladı. Bu kitabın bazı kısımları Michigan Üniversitesi, Toronto Üniversitesi, Minnesota Üniversitesi, Delhi Üniversitesi, Harvard Üniversitesi, Newberry Kütüphanesi, Ontario'da Niagara-on-the-Lake Karşılaştırmalı Tarih Atölyesi'nde, ayrıca New

York ve San Francisco'daki Amerika Rönesans Cemiyeti'nin, Seattle'daki Amerika Tarih Cemiyeti'nin ve Montreal'deki Ortadoğu Araştırmaları Cemiyeti'nin yıllık toplantılarında sunulmuştur. Bu toplantıları düzenleyen ve onlara katılan herkese geliştirmekte olduğum araştırmamı böyle dostane ve üretken ortamlarda tartışmamı mümkün kıldıkları için teşekkür ederim.

Yıllar içinde üç kıtada birçok akademisyen, benimle bu projenin artılarını ve eksilerini tartıştılar, çok değerli tavsiyelerde bulundular: Virginia Aksan, Karl Appuhn, Linda Carroll, Elizabeth Cohen, Tom Cohen, Filippo de Vivo, Eric Dursteler, Rembert Eufe, Gilles Grivaud, Elizabeth Horodowich, Sam Kaplan, Sally McKee, Laurie Nussdorfer, Mary Pardo, Chris Pastore, Leslie Peirce, Zvi Razi, Giorgio Rota, James Shaw, Stefanie Siegmund, Patricia Thompson, Ebru Turan ve Bronwen Wilson. Hepsine de entelektüel cömertliklerinden dolayı teşekkür borçluyum. Başka birçok arkadaşım ve meslektaşım da taslağı kısmen ya da tamamen okuma ve yorumlarda bulunma inceliğini gösterdiler: Gazi Algazi, Megan Armstrong, Naor Ben-Yehoyada, Palmira Brummett, Natalie Zemon Davies, Jens Hanssen, Dafna Hirsch, Katie Larson, Ken Mills, Edward Muir, Georgios Plakotos, Ato Quayson, Sean Roberts ve Daniel Smail. Hepsine de derinden teşekkürlerimi sunarım. Önerilerini dahil etmek, eleştirileri ve kaygılarını cevaplamak için en iyisini yapmaya çalıştım. Kalan hataların hepsi de tabii ki bana aittir.

Birkaç bölümün bazı kısımları daha önce farklı biçimlerde yayımlandı, University of Michigan Press ve Routledge'a sırasıyla şu iki makaleden bazı kısımlar kullanmama izin verdikleri için teşekkür ederim: "Genealogies of Mediation: Culture Broker and Imperial Govermentality," *Anthrohistory: Unsettling Knowledge, Questioning Discipline* içinde, der. Edward Murphy, David W. Cohen, Chandra D. Bhimull, Fernando Coronil, Monica Eileen Patterson ve Julie Skurski (Ann Arbor: Universitiy of Michigan Press, 2011), 67-79; ve "Becoming Venetian: Conversion and Transformation in the Seventeenth Century Mediterranean," *Mediterrenean Historical Review* 21, 1 (Haziran 2000): 39-75.

Bu proje taslaktan kitaba dönüşümündeki son aşamalara ulaştığı sırada Cornell University Press'ten John G. Ackerman, Karen Laun, Susan Barnett ve Julie F. Nemer'in yayıma hazırlama konusundaki rehberliğinden muazzam ölçüde yararlandım. İstisnai destekleri ve sabırları için onlara içtenlikle teşekkür ederim.

Çok sevgili dostum Tijana Krstić on yıl önce beni Osmanlı tarih yazımıyla tanıştırdı; o zamandan beri de en güvenilir, en bilge dinleyicim oldu. Ona ve Tolga Esmer'e dostlukları, zihin açıcı sohbetleri ve Chicago, İstanbul, Budapeşte'deki muhteşem misafirperverlikleri için nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Aileme

kıtalararası, kuşaklararası, evlerarası bütün biçimleriyle muazzam derecede minnettarım. Onların sevgisi ve entelektüel merakları bu kitabın tamamlanması sürecini sonsuz derecede zevkli kıldı; yıllar içinde sundukları pratik destekten bahsetmiyorum bile. Annem Hannah Rothman'a güzellik ve bilgiye duyduğu sevgiden, fiziksel mesafenin aramızdaki bağı zayıflatmasına izin vermediğinden ötürü; babam Zamir Havkin'e de entelektüel sohbetler, siyasete katılım ve titiz zanaatkârlık hakkında çok şey öğrettiğinden ötürü yürekten teşekkür ederim. Halam Hilla Ravkin ile eniştem Rami Rudich'e de kabına sığamayan bir ufaklığı ve ebeveynlerini bu kitabın nihai yayıma hazırlanma aşamasında ağırladıkları için özellikle teşekkürlerimi sunarım. En fazla da ruh eşim Alejandro Paz'a bilgeliği ve sevgisi için, en sert eleştirmenim, en dişli savunucum olduğu için borçluyum. Son olarak kızımız Tamouz Andrea Paz'a, şu dillere destan öncelik değiştiricisine teşekkür ediyorum; beni işimden ayırma konusunda gösterdiği sonsuz beceri gerçekten de takdire şayandı: Umarım sen de büyüyünce bu dünyayı yorumlamaktan zevk alır, aynı zamanda onu değiştirmeye can atarsın!

Resimler

	Akdeniz haritası, 1600 civarı	20
1.1	Doğuştan Venedik yurttaşı olanlar arasından yüz simsar seçilmesi hakkındaki kararname (1503)	64
3.1	Pia Casa dei Catecumeni'den ayrılma kayıtlarından örnek sayfa (1616)	148
3.2	Pia Casa dei Catecumeni'nin vaftiz kayıtlarından örnek sayfa (1657)	149
4.1	Antonio Giustiniano'nun bağış toplama izni (1619)	162
4.2	Pia Casa dei Catecumeni Yönetim Tüzüğü'nün kapak sayfası (1802)	164
4.3	Pia Casa dei Catecumeni yöneticilerinin yayımladığı vaftiz sertifikası (1730)	185
6.1	Fondaco dei Turchi'nin birinci katının planı, Bernardino Maccaruzzi'nin çizimi (1768)	245
7.1	Claes Rålamb'ın Osmanlı kostümleri albümünden "Levent" (1657 civarı)	270

Kısaltmalar

ASPV	Archivio Storico del Patriarcato di Venezia
AdC	Avvogaria di Comun
AIRE	Archivio delle Istituzioni di Ricovero e di Educazione, Venedik
ASVe	Archivio di Stato di Venezia
b.	*busta*, kutu/cilt
BNM	Biblioteca Marciana, Venedik
c.	*carta*, sayfa
cod.	*codice*, kodeks
CDd	Catecumeni, Documenti diversi
CRb	Catecumeni, Registri battesimi
fasc.	*fascicolo*, fasikül
fol.	varak
MCC	Museo Civico Correr, Venedik
reg.	*registro*, kayıt
SU	Santo Uffizio

Bu kitapta bahsedilen bütün arşiv belgeleri, aksi belirtilmedikçe Venedik Devlet Arşivleri'nde (Archivio di Stato di Venezia, ASVe) bulunmaktadır. (Liste için kaynakçaya bakınız.)

Kullanım, İsimler ve Tarihler Hakkında Not

Erken modern arşiv belgelerini çözer ve çevirirken metinleri modernleştirmekten olabildiğince kaçındım, zira amacım okunurluğu arttırmak değil, okurlara orijinal üslubu (ortografi ve noktalama da dahil olmak üzere) bir nebze olsun hissettirmekti. Bu kuralın istisnaları okumayı kolaylaştırmak için İngilizce olarak verilen Venedik dilindeki ve Latince aşağıdaki sözcüklerdir:

f. filius/filia	oğlu, kızı
olim	eskiden (sıklıkla din değiştiren birinin vaftiz öncesindeki ismi için)
q. quondam	ölmüş bir babanın (bazen bir soylunun) oğlu

Kaynaklarda geçtiği biçimiyle kişi isimleri standartlaştırılmamış ya da İngilizceleştirilmemiştir. Bu yüzden de sonraki sayfalarda (Giovanni ve Giorgio ya da John ve George yerine) Zuane ya da Zorzi isimli birkaç kişiyle karşılaşacaksınız, bu kişilerin birçoğu Venedik İmparatorluğunun ötesindeki bölgelerden geliyorlardı.

Benzer şekilde yer isimleri de ilk geçtiklerinde orijinal kaynakta kullanıldıkları biçimiyle verilmiştir. Orijinal kaynaktaki biçimin ardından bugünkü İngilizce isim, böyle bir isim yoksa halihazırdaki yerli isim verilmiştir. Sonrasında bu yerden sadece bugünkü ismiyle bahsedilmiştir, haritadaki yer isimleri de bugün kullanılan isimlerdir. Bölgenin çalkantılı, çokdilli bir tarihi olduğu, yer isimlerinin tartışmalı bir nitelik gösterdiği dikkate alınırsa okura bugünkü isimlerin, ülkesel bölünmelerin vs. erken modern devletler ve tebaaların yaptığı ayrımlara tekabül etmediklerini hatırlatmamız gerekir.

Venedik takvimi 1 Mart'ta başlıyordu. Dipnotlardaki atıflarda resmi belgelerdeki orijinal tarihler korunmuştur, bu tarihler Gregoryen takviminden farklı olduklarında m.v. (more veneto) diye işaretlenmiştir. Bu yüzden 25 Şubat 1599 m.v. Gregoryen takvimine göre 25 Şubat 1600'e tekabül eder. Metindeki tarihler Gregoryen takvimine uyacak şekilde güncellenmiştir.

Venedik İmparatorluğunu gösteren Akdeniz haritası, y. 1620.

Giriş

"Venedik'te Venedikli olmayanların hepsi yabancıdır." Cornelio Frangipane (1508-1588) 1550'lerde bir ara kente yaptığı ziyaretin ardından bu yakıcı sözleri söylemişti.[1] Soylu bir avukat, bir şair olan Frangipane, Friuli'den, Venedik-Habsburg-Osmanlı sınırında bulunan, Venedik'in ekonomik bakımdan en yoksul, savaşlarla en bitap düşmüş bölgelerinden birinden geliyordu.[2] Bu acı yorumları bir yana, Frangipane Venedik düzeninin en ateşli savunucularından biriydi. Birkaç yıl önce, 1545'te doç Francesco Donà'nın seçilmesi üzerine, "Venedik kentini dengeli yönetim tarzı, birçok kişi tarafından yönetilmesi, özgürlüğü, sükûneti, bilgeliği, özellikle de aklı başındalığından ötürü göklere çıkardığı" resmi bir konuşma yapmıştı.[3] Aslına bakılırsa, kendi kendisine yabancı diyor olsa da Frangipane'nin "Venedikliler" ile "Venedikli olmayanları" kabaca yan yana getirdiği cümle metropoliten seçkinlerin Venedik toplumunu sakin ve bütünlüklü, gerilimler ve siyasi çekişmelerden yoksun bir toplum olarak algıladığını dile getiriyordu. Böyle bir imge tam olarak aynı dönemde doğmakta olan, Venedikli patrikler ve onların yurt dışındaki aracılarının yazıları da dahil olmak üzere çok sayıda devlet projesinde kurumsallaştırılan Venedik efsanesinde pekişecekti.[4]

---

1 "Tutti sono forestieri in Venezia che Veneziani non siano." (Frangipane 1858, s.14)

2 Venedik ile komşuları Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları arasında bir tampon bölge olan Friuli, Lagün'ün yaklaşık 160 km kuzeybatısında yer alıyor, yoksul kırsal nüfusuyla tanınıyordu. 1420'de fethedildiği tarihten itibaren Venedik sanayine, hizmet sektörüne, ev içi hizmetlerine sürekli göçmen işçi sağlamış, özellikle de kadın işçi göndermişti. Erken modern Venedik'te Friulili kadın ve erkek işçiler hakkında bkz. Chojnacka (2001, s. 87, 91, 95-6).

3 Aktaran Feldman (1995, s. xx). Frangipane'nin daha geniş kapsamlı bir yazın türü olarak yurtsever nutuklar alanındaki çalışmaları için ayrıca bkz. Muir (1981, s. 14-7); De Vivo (2007, s. 21-3). Biyografik bir eskiz için bkz. Cavazza (1998).

4 James Grubb'ın dikkat çektiği üzere Venedik miti, kentin ihtişamını sağlam cumhuriyetçi kurumları ve katı toplumsal hiyerarşileriyle özdeşleştiriyor, iki kavrama, bir yanda "ortak yararın koruyucusu olan birleşik ve medeni zihniyette soylular" kavramına, diğer yanda "faal bir katılım gösteren, sıkı sıkıya sadık bir nüfus" kavramına dayanıyordu (1986, s. 73, 44, 49). Venedik mitinin diğer yönleri gibi, kentin cumhuriyetçi olduğu iddiası da on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, bazı siyasi rakiplerince baskıcı bir oligarşi olarak nitelenmesine karşı çıkmak üzere ileri sürülmüştür. Venedik miti ve dile getirildiği çok

Bundan birkaç on yıl sonra Lagün'ü ziyaret eden bir başka kişi, İngiliz seyyah Thomas Coryate (yaklaşık 1577-1617) biraz daha farklı bir Venedik tablosu çiziyordu. "Orada birçok Polonyalı, Slavonyalı, Pers, Yunan, Türk, Yahudi, Hıristiyan aleminin en meşhur ülkelerinden Hıristiyanlar görebilirsiniz. Her millet kendisine özgü alışkanlıklarıyla diğerlerinden ayrılır," diyordu.[5] Frangipane, Venedikli olmayanların hepsini bir araya toplarken Coryate aksine Venedik metropolünde her biri kendisinin diğerlerinden farklılığının bilincinde, sınırları açıkça çizilmiş, son derece örgütlü olan "milletler"in çeşitliliğini ve çoğulluğunu vurguluyordu. Coryate'nin çizdiği tabloda Venedik, çok uzak diyarlardan gelen öznelerin kendi yerlerini bulmakla kalmayıp kente eşsiz karakterini kazandırdığı kucaklayıcı, kabul edici bir merkez olarak görülüyordu. Frangipane'nin Venedik'i cumhuriyetçi birlik ve yurttaşlık erdemlerinin meşalesiydi; Coryate'nin Venedik'i ise parçalı iç yapısıyla bir hoşgörü timsaliydi. Bu Venedik imgesinin de sonraki hayatı uzun olacaktı.

Aslında Frangipane de Coryate de hem çağdaşlarının hem sonraki kuşak tarihçilerin dayandığı mitsel Venedik toplumu imgelerine katkıda bulunuyorlardı. Frangipane'nin muammayı andıran aforizması birleşik bir Venedik toplumsal yapısı sunar; oysa tersine, Coryate'nin sözleri çok sayıda düzenli, sınırları iyi çizilmiş, süreklilik gösteren etnik aidiyet kategorilerini ima eder. Her ikisi de Venedik'in hukuki yapılarına içkin çok sayıda çelişki ve ironiyi (her biri kendine özgü içtihat hukuku katmanlarına sahip koloni topraklarını kontrol altında tutan, kendisine cumhuriyet diyen bir yönetim; sadece İtalya anakarasında değil Adriyatik, Ege ve Doğu Akdeniz'de çok sayıda kentsel ve kırsal nüfusa hükmederken katı bir biçimde içine kapalı olan bir aristokrat oligarşisi) görmezden gelirken Venedik'in mitsel kendi kendini temsilinin bir boyutunu yakalar. İki gözlemci de kimin Venedikli olduğu, bu statünün soyla, Venedik'te doğmuş olmakla ya da şehirde uzun süre oturmuş, sadakatle hizmet etmiş olmakla ve yurttaş olma gururunun taşınmasıyla miras alınıp alınamayacağı, edinilip edinilemeyeceği, edinilirse nasıl edileceği gibi (yüzyıllar boyunca hukukçuları uğraştırmış) rahatsız edici sorulara cevap vermemiştir.[6] Ayrıca Frangipane ve Coryate'nin Venedikli olsun ya da olmasın, kendi içine kapalı "milletler" arasında zamandan bağımsız bir ayrımı kabul etmesi,

---

sayıda bağlam hakkında bkz. Finlay (1999); De Vivo (2004); daha yakın dönemde de Fenlon (2008). Venedik siyasi sisteminin niteliği ve Avrupa siyasi düşüncesinde farklı (cumhuriyetçi veya başka türlü) temsilleriyle ilgili klasik bir tartışma için bkz. Bouwsma (1968). Genel olarak Venedik mitiyle, özel olarak da Bouwsma'nın teziyle ilgili kapsamlı bir tarih yazımı tartışmasıyla ilgili yararlı bir değerlendirme için bkz. Bowd (2000).

5 Coryate (1611, s. 175-6).

6 Venedik yurttaşlığına ilişkin hukuksal kavrayışın geçirdiği değişim hakkında bkz. Kirshner (1973, 1979).

kimin Venedikli olabileceğini ve nasıl olabileceğini yeniden tanımlamaya çalışan çok sayıda projeye ters düşer. Bu gibi projeler sadece metropolün hukukçuları, kanun koyucuları ve siyasi yorumcularının ilgi alanı olmamıştır. Aidiyet tanımları Venedik'te, kolonilerinde ve ötesinde bir dizi toplumsal aktör ve kurum tarafından şekillendiriliyor, onların da şekillenmesine katkıda bulunuyordu. Mensubiyet kategorilerinin etrafındaki sınırlar bu gibi aktörler ve kurumlar arasındaki diyalektik ilişkiyle tekrar tekrar çiziliyordu.

Bu kitapta karmaşık ittifak ve çıkar ağlarını, otorite hiyerarşilerini, erken modern Venedik'te siyasi, dinsel ve dilsel sınırların çizilmesine katkıda bulunan çeşitli gruplar ve bireyler arasındaki etkileşim tarzlarını inceliyorum. Bu gibi ağlar, hepsi de gerilimler ve siyasi çekişmelerden uzak huzurlu ve kaynaşmış bir toplum olarak masalsı Venedik mitini oluşturan katı hukuksal hiyerarşiler, yurttaşlık birliği ve Hıristiyan *communitas* yani cemaatlere dayanan, o dönemin aristokrat toplumsal düzen kavrayışlarıyla hareket ediyor, zaman içinde de bunları dönüştürüyordu. Bu ağların izini sürerken başkalarının yanı sıra Venedik kolonilerinden ve sınır bölgelerden gelen siyasi göçmenlerin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri dönen kölelerin, din değiştirip İslam ya da Musevilikten Hıristiyanlığa geçenlerin, düzenli seyahatleri sırasında Venedik-Osmanlı sınırından geçen tacirler ve diplomatların çeşitli aidiyet ve yabancılığın muhtelif telaffuz biçimlerinin bu aktörler tarafından nasıl ele alındıkları üzerinde duracağım. Bu toplumsal aktörlerden toplu olarak *imparatorluk aşırı tebaa* [trans-imperial subjects] olarak bahsediyor, erken modern Venedik'te *yabancı* ve *yerel*, *Müslüman* ve *Hıristiyan*, *Türk* ve *Venedikli*, *Levanten* ve *Avrupalı*, *Doğu* ve *Batı*'yı tanımlarken birkaç yerdeki rollerinin izini sürüyorum.[7] Kitap boyunca imparatorluk aşırı tebaanın Venedik ve Osmanlı imparatorluk toprakları arasında dilsel, dinsel ve jeopolitik sınırları hangi biçimlerde idare ettikleri, bunlara nasıl aracılık ettikleri üzerinde duruyorum.

Kültür Simsarları

Kültür simsarı figürü uzun zamandır sosyal kuramcıların ilgisini çekmektedir. 1930'ların başı gibi erken bir tarihte Chicago ekolünden sosyologlar çifte kültürlü marjinal insanın halini anlamaya çalışmıştı. 1950'lere gelindiğinde antropologlar Latin Amerikalı ve Afrikalı köy öğretmenlerinin sömürgelerde (sömürge sonrası

7 *Ulus aşırı* kavramı moda olsa da bu kitapta incelenen aktörlerin ve aralarında gidip geldikleri siyasi yönetimler ile toplumların uluslarla pek bir ilgisi yoktu; tabii millet sözcüğünün geç ortaçağ ve erken modern dönemdeki anlamıyla diasporadaki tüccar, öğrenci vs. gruplarını ifade etmesini saymazsak; bu grupların homojenlikleri verili değil, hareketliliklerinden ileri gelir. Bkz. Ho (2004).

ülkelerde) yerel ve ulusal kültürler arasında aracılık edebileceğinden ümitliydi. 1970'lerde ekonomistler ve şehir plancıları ABD'nin iç kesimlerinde çökmekte olan kentlerde başarılı küçük işletmelere sahip olan aracı azınlık olgusundan etkilenmişti.[8] 1980'lerden beri de tarihçiler, imparatorluk düzenlerinde yöneticilerle yönetilenler arasındaki uyumun endişe verici dinamiklerinde sömürge aracılarının oynadığı karmaşık rolü aydınlatmaktadır.[9] Bu ve başka örneklerin her birinde etnik azınlıkların kültür simsarı olarak hareket etme konusunda özel bir donanıma sahip olduğu varsayılır. Yöntem ve ölçek bakımından önemli farklılıklar göstermekle birlikte, beşeri ilimler ve sosyal bilimler dallarında faaliyet gösteren akademisyenler ya bölgeler arası temaslara sahip olduklarından ya da ister ırk çerçevesinde, yüzyıl ortasından itibaren yapılan çalışmalarda olduğu gibi ister kültür çerçevesinde olsun "karma" olarak anlaşılabileceklerinden ötürü belli aracı gruplara odaklanmıştır.[10]

O kadar teleolojik olmayan bir yaklaşımla, birçok akademisyen kültürel aracılığın tarihsel olarak Mary Louise Pratt'ın meşhur terimiyle *temas bölgelerinde* gerçekleştiğinde artık hemfikirdir. Pratt, temas bölgelerini şöyle tanımlar: "Farklı kültürlerin genellikle son derece asimetrik başatlık ve tabiiyet ilişkileri içinde birbiriyle karşılaştığı, çatıştığı ve boğuştuğu toplumsal uzamlar."[11] Pratt'ın formülasyonu, kültürel sınırlar inşa etmenin sıklıkla gerçekleştiği imparatorluklar arası koşullar ve sömürge koşullarına verimli bir biçimde dikkat çekse de bu koşulların kendisine ilişkin kısmi bir anlayışı da pekiştirir. Kültürler kendi başlarına "karşılaşmaz, çatışmaz ve boğuşmazlar." Ayrıca iki kültürün "ayrı olması" önceden verili bir olgu değil, belli yerler ve kurumlarda, bu kültürler arasında aracılık edip köprü kurmayı amaçlayanların çabalarıyla gelişen, süreklilik gösteren bir sınırların koruması sürecinin parçasıdır.[12] İmparatorlukları aşan öznelerin bu şekilde gelişen

8 Yaygın deyişle "çoğul" toplumlarda marjinal insan, aracı azınlıklar, kültür simsarlarının etnografyası gibi kuramların değerlendirildiği ve bunların özel olarak ele alındığı bir kaynak için bkz. Rothman (2010).

9 Sömürgeci aracılar hakkındaki literatür çok geniştir. Hem Avrupa hem de diğer modernite öncesi imparatorluk bağlamlarını ele alan bazı düşündürücü örnekler için bkz. Richter (1988); Austen ve Derrick (1999); Robinson (2000); Cohen (2003); Jasanoff (2005); Metcalf (2005); Županov (2005); Elson ve Covey (2006); Lawrence, Osborn ve Roberts (2006); Raj (2007); Flores (2009).

10 İki savaş arası dönemde sosyal bilimlerde ırk teriminin yerini giderek kültür teriminin alması hakkında bkz. Degler (1991); McKee (1993); Wolf (1994); Jacobson (1998).

11 Pratt (1992, s. 4).

12 Fredrik Barth'ın meşhur sözleriyle "kesin etnik ayrımlar hareketlilik, temas ve bilgi yokluğuna dayanmaz, daha ziyade bireysel hayat hikayelerinde katılım ve mensubiyetteki değişikliklere rağmen ayrı kategorilerin korunduğu toplumsal dışlama ve dahil etme süreçlerini gerektirir... İstikrarlı, kalıcı ve genellikle de hayati önem taşıyan toplumsal

sınırlar doğrultusunda farklılığı dile getiren aracılar olarak nasıl hareket ettikleri bu kitabın konusunu oluşturmaktadır.

Kültürel aracılığa ilişkin tarihsel araştırmaların en öne çıktığı alan Yeni Dünya imparatorluklarına ilişkin tarih yazımıdır; bu alanda bu tür aracılıklar genellikle kökten farklı toplumların mensupları arasında, ciddi bir güç dengesizliği bağlamında gerçekleşiyormuş gibi anlaşılır. Ne var ki, Atlantik dünyasından akademisyenlerin giderek daha sık vurguladığı üzere, Yeni Dünya imparatorluklarının kendileri son derece karmaşık ve çok katmanlıdır, Eski Dünya'da önceden oluşmuş (ve süregelen) imparatorluklar arası rekabetlerle önemli açılardan şekillendirilmişlerdir. Ben burada Eski Dünya'nın merkezi kabul edilen, on altıncı ve on yedinci yüzyılın Akdeniz'ine odaklanıyorum. Değişken Doğu ve Batı kavramları arasındaki bağlantıları, imparatorluk aşırı bireylerden oluşan belli grupları ve içinde bulundukları kurumsal ortamları, yazım türlerini, rekabet halindeki çıkarlardan oluşan matrisleri inceleyerek bu aracıların, görünürde aracılık ettikleri hedeflerin sınırlarını belirlemekte oynadığı rolün altını çiziyorum. Nihayetinde, erken modern Akdeniz'de kolonileşme, devlet oluşumu ve imparatorluklar arası rekabet bağlamında analitik lügatimizde yer alan *arada kalmışlık* [in-betweenness], *kültürlerin kaynaşması* [transculturation], *çeşitlilik* [diversity] ve *karmalık* [mixedness] gibi bazı terimlerin şecerelerinin izini sürüyorum.

İmparatorluk aşırı tebaaya odaklanırken iki amacım var. Kavramsal bir düzeyde, önceden sınırları açıkça çizilmiş kültürel birimler varsayma eğilimine karşılık aracılık üzerine düşünmenin alternatif biçimlerini araştırıyorum. Ampirik bir düzeydeyse başka dinsel, dilsel ve jeopolitik kategorilere ("Hıristiyanlık alemi", "İslam," "Türk," "Frenkler" ve "Levant" gibi) ve belli kurumsal yerlere eklemlenmesini inceleyerek "Avrupa'yı taşralılaştırıyorum" (uzamsal ve zamansal olduğu kadar kavramsal olarak da). Bu çerçeveyi geliştirirken sömürgecilik sonrası eleştirinin ve maduniyet çalışmalarının ortak epistemolojik kavrayışlarından yararlandım.[13] Ne var ki, bazı akademisyenlerin vurguladığı üzere bu eleştirel bakış açıları, Avrupa'yı başka yerlerde çeşitli sömürge projelerine girişmiş, önceden mevcut, sorunsal teşkil etmeyen ve bütünlüklü bir olgu olarak gören oksidentalist bakış açısını yeniden olumlama riskine girmektedir.[14] Bense bu kitapta "Avrupa" ile "Avrupa dışı" arasında ayrım yapmanın geçmişte olduğu gibi şimdi de siyaseten

---

ilişkiler bu gibi sınırlar arasında korunur, sıklıkla da karşıt çiftlerine ayrılmış etnik konumlara dayanır (1969, s. 9-10). Ayrıca bkz. Lamont ve Molnár (2002).

13 Chakrabarty (2000); Dirlik, Bahl ve Gran (2000); Cooper (2005).

14 Örneğin bkz. Carrier (1995); Coronil (1996); Bracewell (2005) ve Mishkova'daki (2008) karşılaştırmalı analizler.

sorunlu ve son derece ihtilaflı olduğu bir bölgede, Avrupa'nın oluşumundaki çeşitli zaman dilimlerini araştırdım.

1980'lerin ortalarından beri erken modern kültürel aracılığa ilginin itici gücü sömürge sonrası akademisyenlerin bir zamanlar Avrupa'nın keşfi denilen şeyi yeniden değerlendirmelerinin yanı sıra, antropologlar ve tarihçilerin modernite ve modernleşmenin soyağacına duydukları ilgi olmuştur.[15] Erken modern karşılaşmalarla ilgili tartışmaların büyük bölümünün, Edward Said'in öncü çalışması *Orientalism*'e [Şarkiyatçılık] borcunu teslim etmekle birlikte Oryantalizmin *locus classicus*'unu [*Lat.* klasik odak] (Akdeniz'i) unutup Güney ve Doğu Asya, Pasifik ve daha paradigmatik bir biçimde Atlantik'e odaklanmış olması ironiktir.[16] Dolayısıyla Avrupa ile yerli halklar arasındaki etkileşimlere ilişkin ilk araştırmalar baskınlar, keşif seyahatleri gibi ilk karşılaşmaların kısa ve sınırlı niteliği ile bu karşılaşmaların temasa soktuğu halkların birbirine ters düşen ve (muhtemelen) anlaşılmaz gelen epistemolojilerini vurgulama eğiliminde olmuştur. Bu tür araştırmalar Avrupa pratiklerinin kültürel özgüllüğünü ortaya koymak, önceki kuşaklardan akademisyenlerin sıklıkla genel bir akılcılık olarak aldığı şeyi gayritabii kılmak açısından önemlidir.[17] Gelgelelim "Avrupalı" ile "Avrupalı olmayan" epistemolojiler arasında keskin, önceden mevcut ve mutlak ikilik iddiasının bir bedeli vardır. Ampirik olarak, kültürel farklılığa ilişkin erken modern söylemlerin bir şablonu olarak Akdeniz'in merkezi önemi nispeten görmezden gelinmiştir.[18] Kavramsal olarak bu ikilik çoğu sömürgeci girişimin süreklilik gösteren niteliğini, aracıların aracılık ettiklerini ileri sürdükleri

---

15 Karayipli akademisyenler Fernando Ortiz (1995 [1940]) ve Eric Williams'ın (1994 [1944]) yaptığı öncü çalışmalar, Eric Wolf (1982), Sidney Mintz (1985) ve başka antropologların tarihsel girişimleri de dahil olmak üzere metropol akademisyenlerinin Amerika kıtalarında sömürgecilik/kapitalizm eklemlenmesinin kültürel boyutları hakkında daha iyi kabul gören çalışmalarına zemin hazırlamıştır.

16 Margaret Hodgen'ın çığır açan erken modern antropoloji araştırmasının (1964), Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu, halkı ve kurumlarını ele alma biçimi hakkında söylediği fazla bir şey yoktur. Farklılığın erken dönemlerdeki dile getirilme biçimleri hakkındaki sonraki tartışmalarda da Akdeniz bir karşılaşma mekânı olarak ele alınmamıştır. Bkz. Hodgen (1964); Todorov (1984); Bitterli (1989); Taussig (1986); Trouillot (1991); Schwartz (1994).

17 Gerbi (1985); de Certeau (1986);White (1991); Gilroy (1993); Mignolo (1995); Sahlins (1995); Seed (1995); Trouillot (1995).

18 Sürdürülen etkileşimlerin Levant hakkındaki Rönesans seyyah literatürünü nasıl etkilediğine, bölgenin farklılığını "tanışıklık" kavramı dolayımıyla nasıl yumuşattığına dair bir tartışma için bkz. Tinguely (2000, s. 13-4). Akdeniz'in erken modern farklılık semiyotiğindeki yerine ilişkin ikna edici bakış açıları için bkz. Rubiés (2000, s. 251-307); Fuchs (2001, 2006).

birimlerin sınırlarını yeniden tekrar tekrar belirlemekteki rolünü açıklayamaz. Aslına bakılırsa, kültürel etkileşimi tanımlarken *melezlik* [hybridity], *yerlilik* [indigeneity] ve *bağdaştırmacılık* [syncretism] lügatinin benimsenmesi, herhangi bir karşılaşma öncesi kültürlerin bir şekilde homojen, tarihsel olarak kararlı ve kendi içlerine kapalı olduğunu ima ederek sömürge sonrası tarih yazımına kendine özgü bir kültürel özcülük eklemiştir.

Daha yakın dönemde akademisyenler erken modern imparatorluklarda kültürel aracılığın çok yönlü, süregiden ve karşılıklı niteliğini daha fazla vurgulamaya başlamıştır.[19] Yine de bizzat aracıların imparatorluklara ait farklılık kategorilerini dile getirdiği süreçler nadiren tematik olarak işlenmiştir. Aslında aracılığı konu alan akademisyenler arasında giderek güçlenen bir eğilim de aracıların, "arada olma" iddialarını aracılık sürecinin bir parçası olan retorik bir hamle olarak sorgulamaktan ziyade olduğu gibi kabul etmektir.[20] Aracıların bakış açıları ve pratiklerini yakından mercek altına alırken Georg Simmel'in *yabancı* için getirdiği "bir grubun, gruba mensubiyeti grubun dışında kalmayı ve ona karşı çıkmayı gerektiren mensubu" tanımıyla temkinli bir şekilde ilerleyip, herhangi bir grubun sınırlarının sabit ve önceden verili olduğu kavrayışını da reddettim.[21] Hatta, imparatorluklar arası özneleri birbirinden *a priori* farklı toplumlar "arasında" bir konumda varsaymak yerine, imparatorluk aşırı tebaanın nasıl çok sayıda toplumsal oluşumun mensubu olarak hareket ettiğini; dilsel, dinsel ve siyasi sınırları aşan sürekli etkileşimleriyle değişen imparatorluk sınırlarını nasıl şekillendirdiklerine; buna karşılık bu sınırlarla nasıl şekillendiklerine odaklanmayı tercih ettim.

Çokkültürlü Bir Akdeniz mi?

Akdeniz'de kültürel aracılığa son dönemde duyulan ilgi kısmen Peregrine Horden ve Nicholas Purcell'in Akdeniz'i, "bir aracı ve bir sınır, [bir] geçiş bölgesi ve bir karşılaştırma, farklılaştırma amili" olarak betimleyen çığır açıcı *The Corrupting Sea* adlı kitabından kaynaklanır.[22] *The Corrupting Sea*'nin kıvılcımını çaktığı tartışma,

19 Wolf (1982); Greenblatt (1991); White (1991; Abercrombie (1998); Dubois (2004); Pardo (2004); Silverblatt (2004); MacCormack (2007); Raj (2007); Flood (2009).

20 Örneğin Re:Enlightenment Project'in *aracılığı* "müdahale eden, sağlayan, tamamlayan ya da basitçe arada kalan her şey" olarak tanımlayan açıklamasına bakınız: www.reenlightenment.org/reenlightenment-project-new-york-university-and-new-york-public-library. Aracıların konumlarına ilişkin yerinde bir tanım ve buradan hareketle esinleyici bir soyağacı olarak mekânsal *arada kalmışlık* metaforunun bütünlüklü bir eleştirisi için bkz. Tymoczko (2003).

21 Simmel (1971, s. 144). Karşılaştırma için Pym (1998, özellikle de s. 184-5).

22 Horden ve Purcell (2000, s. 460).

bölgenin son derece parçalı bir nitelik gösterdiğinde ısrar ederken bölgedeki farklı imparatorluk oluşumları arasındaki ortak noktalar ve sürekliliğe verimli bir şekilde yeniden odaklanıyor, dolayısıyla da her şeyi içine alan birleşik bir kültürel sınırdan bahsetmeyi zorlaştırıyordu.[23] Fernand Braudel'in ilk kez 1949'da yayımlanan, artık klasikleşmiş *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II* [*Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*] adlı kitabından bu yana temas, dolaşım ve değiş tokuş kinayeleri Akdeniz tarihçileri arasında popülerliklerini korumuştur. Ne var ki, Akdeniz'i konu alan tarih yazımı aracıların kendilerini nadiren konu alır. Dikkat çektikleri yerlerde de aracılar öncelikli olarak nadir bir dizi entelektüel ya da sanatsal nesnenin (metinler, sanat eserleri, tarzlar ve teknikler) Doğu'dan Batı'ya aktarılmasında oynadıkları rolden dolayı yüceltilirler. Daha yakın dönemdeki akademik çalışmalar biçimsel analiz bakımından zenginlik gösterseler de belli kanonik çalışmalara odaklanma ve aracılığın bütün etkileşimsel yönlerini parantez içine alarak nihayetinde sanatsal, entelektüel, ekonomik ya da teknolojik etkilerin dâhi bireyin zihninden doğduğuna dair az çok mekanik anlatılar ortaya çıkarma eğilimi gösterir.[24] Bir bütün olarak bakıldığında, Akdeniz'de kültürel aracılıkla ilgili bu girişimlerin, Osmanlı yahut seçkin sınıfa ait olmayanların semiyotik [göstergesel] pratiklerini de bütün yönleriyle daha geniş bir ilişkiler sistemine dahil etmesi gerekir.

Akdeniz'de kültürel aracılığa giderek artan ilgi geç ortaçağ ve erken modern İtalyan bölgesel devletlerinin ortaya çıkmasında sömürgeci girişimlerin oynadığı rolün yeniden değerlendirilmesini teşvik etmiştir. Burada da yönetim biçimlerinin önemli mülki yönlerine dikkat çeken metropoliten siyasi tarih çalışmalarıyla Ceneviz, Pisa ve tabii ki Venedik dahil olmak üzere İtalyan Akdeniz imparatorluklarına dair araştırmalar arasında güçlü bir iş bölümü gözlenmektedir. Hiç kuşku yok ki, her bir koloninin, özellikle de Haçlı Seferleri dönemi ve sonrası için ekonomik, askeri, diplomatik ve idari tarihlerinin haritası çok ayrıntılı bir biçimde çıkarılmıştır.[25] Fakat ortaçağ, hele de erken modern Akdeniz tarihi hâlâ sıklıkla her bir koloni üzerine, metropol toplumunun ancak uzaktaki bir kuvvet olarak boy

---

23 Horden ve Purcell (2000, s. 25). Bu tartışmanın sadece erken modernlik araştırmacılarını değil, aynı zamanda klasikçiler ve antropologları da içermesi verimli sonuçlar doğurmuştur. Benimsenen farklı konumlara dair örnekler için bkz. Marino (2002); Purcell (2003); Harris (2005); Brummett (2007a).

24 Doğu'dan Batı'ya edilgen nesnelerin tek yönlü ithalini öngören bu modelin eleştirisi için bkz. Grabar (2003).

25 Belli kolonilere ilgili araştırmalara yapılan atıflar kitabın her yerine dağılmıştır. Ayrıca bkz. Fernández-Armesto (1987); Balard (1989); Abulafia (1993);Balard ve Ducellier (2002);Vatin ve Veinstein (2004); Fourrier ve Grivaud'daki (2006) katkılar.

gösterdiği (veya hiç göstermediği) vaka araştırmaları olarak kaleme alınmaktadır.[26] Bu kompartmanlara ayırma büyük ölçüde bölgenin çok daha yakın tarihinden kaynaklanmaktadır, onlarca ulus-devlet "kendi" tarihlerini diriltme çabasına girmiştir. Benjamin Arbel'in dikkat çektiği üzere, Akdeniz koloni tarihinin uzun süre ihmal edilmesi İtalya'daki faşist mirasla da büyük ölçüde ilgili olabilir.[27] Muhtemelen iki savaş arası dönemde ortaya çıkmış arsızca emperyalist İtalyan akademisyenliğine bir tepki olarak İtalyan sömürgecilik tarihinden yıllarca kaçınılmış, bu alana ancak yakın dönemde daha eleştirel bir dikkat sarf edilmeye başlanmıştır.[28] Her halükârda, erken modern devlet oluşumu sürecinde Akdeniz kolonilerinin yerine ilişkin daha bütüncül bir anlatı henüz kaleme alınmamıştır.[29]

Sömürgeci projeler Akdeniz metropollerinin toplumlarını çok temel biçimlerde değiştirmiştir. Fetihler Katolik kolonicileri hatırı sayılır büyüklükteki Doğu Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman nüfusun kontrolüne getirmekle kalmamış, aynı zamanda dini ve etnik-dinsel farklılıkları idare etme biçimleri Katolik Hıristiyan dünyasından ciddi farklılıklar gösteren Memlûk, Osmanlı ve başka İslam toplumlarıyla doğrudan ve sürekli bir ilişki içine de sokmuştur.[30] O halde, ortaçağ ve erken modern Akdeniz kolonileri Atlantik'teki sömürgeci muadillerinden önce, etnik farklılıkların ayrıntılı bir biçimde ele alındığı önemli laboratuvarlar olmuştur.[31]

Genel olarak ortaçağ ve erken modern Akdeniz'de süreklilik gösteren karşılaşmalara, özel olarak da Venedik ve Osmanlı koloni rejimleri arasındaki önemli sürekliliklere giderek daha çok ilgi göstermemiz, iki imparatorluk arasındaki

---

26 Dikkat çekici bir istisna Bizans üzerine çalışan Fransız araştırmacı Freddy Thiriet'nin ortaçağ Venedik deniz imparatorluğu hakkındaki öncü çalışmasıdır. Bütünleştirici diğer çalışmalar için bkz. Balard (1978); Arbel (1996) ve daha yakın dönemde O'Connell (2009).

27 Arbel (2004). Ayrıca Kuzey Afrika'daki erken modern kolonileşme hakkındaki akademik çalışmalarda Avrupa merkezci bakış açısını eleştiren yakın dönemli bir çalışma için bkz. Gourdin (2004).

28 Pergher (2007) ve sunduğu kaynakça.

29 1996 gibi geç bir tarihte bile Kirshner'in derlediği, önde gelen İtalyan ve Amerikalı akademisyenler tarafından kaleme alınan denemelerden oluşan *The Origins of the State in Italy, 1300-1600* adlı kapsamlı tarih yazımı derlemesinde Akdeniz kolonilerinin devletin oluşumundaki rolü tamamen konu dışı bırakılmıştı.

30 Kunt (1974); Goffman (1994); Shuval (2000); Kafadar (2007); Barkey (2008); Peirce (2010).

31 Thiriet (1959, s. 258), Fernández-Armesto (1987); Arbel (1989b, 1995b); Karapidakis (1992); Georgopoulou (1996); McKee (2000); O'Connell (2004); Epstein (2006). Bu fikir bu şekilde kuramlaştırılmış olmamakla birlikte Charles Verlinden'in yaptığı öncü çalışmada da (1954, 1970) örtülü olarak mevcuttur.

ilişkilerin Venedik toplumunu şekillendirme biçimine ilişkin yeni sorular doğurmaktadır. Venedik-Osmanlı ilişkilerinin karmaşıklığını inceleyen, Venedik'in Doğu Akdeniz ticaret sisteminde merkezi bir önem taşıdığını vurgulayan ilk olarak Braudel'in izinden giden ekonomi tarihçileri olmuştur.[32] Braudel ve takipçileri zaman zaman Venedik'i Alpler'in ötesinde kalan Avrupa'dan keskin bir biçimde ayırmakla suçlanmış olsa da Venedik tarihinin yazımına çok daha büyük sonuçlar doğuran başka tecrit biçimleri de musallat olmuştur. Çok yakın bir tarihe kadar Venedik toplumu ve kültürü tarihçileri, kentin sadece Akdeniz'deki kolonilerini değil, İtalyan anakarasıyla bağlantısını da neredeyse tümüyle görmezden gelerek sırf kentin kendisine odaklanıyorlardı.[33] Bu metropolitan merkezli bakış açısına kent ekonomilerinin araştırılmasını kırsal ekonomilerden daha öncelikli gören tarih yazımı akımları kılavuzluk ediyordu. Kentin şanını sağlam yurttaşlık kurumları ve katı toplumsal hiyerarşileriyle özdeşleştiren cumhuriyetçi Venedik mitinin devam eden etkileri de böyle bir yaklaşımı teşvik ediyordu.[34] Bu ihmal, kentin on dördüncü, on beşinci yüzyıl gibi erken bir tarihte Alpler'in ötesindeki Avrupa'yla jeopolitik açıdan benzeştiğini vurgulayan bir dönemlendirmeyle el ele gidiyordu.[35] 1980'lere kadar Venedik üzerine standart tarih yazımı, Bizans'la kültürel ve kurumsal süreklilikleri vurgulamakla birlikte bu lagün kentini örtülü olarak her zaman öz bilince varmış bir Batı'nın parçası, tehdit edici, yabancı bir Doğu'ya karşı bir cephe hattı olarak kabul etmiştir.[36] Venedik'in Katolikliğini ve Avrupalılığını varsayan bu gibi anlatılar kentin Roma ve İstanbul'la inişli çıkışlı

32 Özellikle bkz. Tucci (1957); Luzzatto (1995 [1961]); Lane (1973); Ashtor (1983); Arbel (1995a), Jacoby (1997). Braudel'in Akdeniz birliği kavramının sağlam, eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Horden ve Purcell (2000).

33 Venedik tarihine ilişkin kısa süre önce yayımlanan genel bir araştırmada bile Venedik tarih yazımının yalıtma eğilimi kınanır, "Venedik'in, Venedik haline gelmiş yerlere dayanarak açıklanması" amaçlanırken, Venedik'in denizaşırı imparatorluğuna sadece dört sayfa ayrılıyordu (Crouzet-Pavan 2002, s. xi [alıntı], 9, 86-9). Metropoliten Venedik ve kara ülkesi arasındaki ilişki üzerine tarih yazımı penceresinden bir düşünüm için bkz. Casini (2002). Venedik devlet yönetiminin imparatorluk boyutlarını, bunların Venedik mitinin gücü ve dayanıklılığı açısından önemini vurgulayan daha önceki bir çalışma için bkz. Mallett ve Hale (1984, özellikle de s. 212). Venedik ve ona bağlı iç bölgeleri tek bir analitik çerçevede ele alan, son dönemde yazılmış bütünleştirici bir araştırma için bkz. Appuhn (2009).

34 Cochrane ve Kirshner (1975); Grubb (1986, özellikle s. 73); Martin ve Romano (2000).

35 Lane (1973); Muir (1981, s. 24).

36 Örnekler burada sayılamayacak kadar fazladır ve genelde "medeniyetler çatışması" anlatısının bir versiyonunu yeniden üretir. Örneğin bkz. Fondazione "Giorgio Cini" (1971, s. 86).

ittifaklarını, ayrıca gayet iyi belgelenmiş Lutherci sempatisini, açıklama gerektiren tarih yazımı "problemleri" haline getirmiştir.

Peki, Venedik'in hem Bizans'la hem Alpler'in ötesindeki Avrupa'yla ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesi bu tabloyu nasıl değiştirir? Tarihçiler, sanat tarihçileri ve tarihsel coğrafyacılar arasında giderek güçlenen bir fikir birliği Venedik'in ancak on yedinci yüzyıla gelindiğinde (bazıları on sekinci yüzyıl der) "yüzünü batıya" nihai, belirleyici bir biçimde döndüğünü ileri sürmektedir. Bu görüşü desteklemek üzere birkaç argüman ileri sürülmüştür: Venedik'in Bizans'a karşı duyduğu, hiç bitmeyen bir bağlılık ve yakınlık,[37] ortaçağ İslamının estetik ve entelektüel geleneklerine yakın bir ilgi duyması;[38] Venedik'in Osmanlı İmparatorluğu'na karşı askeri ve siyasi olarak o meşum kararsız duruşu;[39] Venedik ve Osmanlı koloni tebaaları arasında dinsel ve toplumsal sınırların geçirgenliği;[40] Venedikli tacirlerin Doğu Akdeniz'e yayılan akrabalık ve ticaret ağlarına dahil olması.[41] Bu noktada Osmanlı'nın on altıncı yüzyıl Avrupa entelektüel ve sanat hayatındaki merkezi öneminin yakın dönemde tanınır hale gelmesi de büyük önem taşımaktadır.[42] On altıncı yüzyıl Venedik siyasi kuramına şöyle bir göz atmak bile Osmanlı devlet yönetiminin (Venedikli elçilerin raporlarından ve hümanistlerin tarihyazımı üzerine yazılarından algılandığı biçimiyle) askeri örgütlenme ve askere alma, sivil bürokrasi ve mali işlerle ilgili tartışmaların ne ölçüde kalbinde olduğunu ortaya koyar.[43]

Yakın dönemdeki akademik çalışmalar erken modern Osmanlı devletinin imparatorluklar arası sistemlerin nasıl ayrılmaz bir parçası olduğunun da altını çizmektedir. Osmanlı araştırmacıları, erken modern Osmanlı ve Batı Avrupa devletlerini sanki bunlar kendi içlerine kapalı medeniyetlermiş gibi basitçe karşılaştırmak yerine artık bağlantıları ve yakınlaşmayı vurgulamakta, başka toplumların mensuplarıyla (ve Osmanlı toplumunun farklı konumlardaki mensuplarıyla) yoğun

37 Mueller (1972, s. 76); Romano (1987, s. 91); Nicol (1988);Brown (1996); Georgopoulou (2001).

38 Howard (2000); Pastore (2003, özellikle de s. 94-6).

39 Preto (1975); Libby (1978); Goffman (2002).

40 Bracewell (1992); Housley (1996); Greene (2000).

41 Kafadar (1986); Arbel (1995a); Imhaus (1997); McKee (2000); Dursteler (2006).

42 Jardine ve Brotton (2000), Mack (2002), MacLean (2005).

43 Libby (1978, 111), Valensi (1993), Meserve (2008). Venedik ordusuna asker alımları ve ordunun o dönem Osmanlı'daki uygulamaları örnek alan örgütlenmesi üzerine ayrıca bkz. Mallett ve Hale (1984, özellikle de 50).

ve sürekli etkileşimin, doğmakta olan kültürel farklılık ve aynılık kategorilerini nasıl şekillendirdiğini anlamaya çalışmaktadır.[44]

Bu analitik değişikliğin erken modern Akdeniz'de aracılığa ilişkin araştırmalar açısından geniş alana yayılan sonuçları olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu artık dış bir güç ya da en iyi ihtimalle büyük Avrupa tarihi anlatısının kenarda kalmış bir eki olarak ele alınamaz. Dışarlıklı konumu hiç silinmeyen, hiç değişmeyen, sabit bir Öteki karaltısı olarak da değerlendirilemez. Tarih yazımında böyle bir değişiklik bizi kendi analiz birimlerimizin sınırlarını yeniden çizmeye zorlamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ve başka erken modern siyasi oluşumlara ilişkin karşılaştırmalı incelemelerin, hem insanların hem anlamlandırma pratiklerinin sınırlar arasındaki fiili hareketlerini değerlendirmeye alabilen bölgeler arası incelemelerle tamamlanması gerektiğini düşündürmektedir.[45] Osmanlı İmparatorluğu'nu erken modern Akdeniz anlatılarıyla bütünleştirmek, siyasi sınırları hem tanımlayan hem de onlara karşı çıkan kozmografiler ve kültürel pratikler arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılmasındaki etki paradigmasının ötesine geçmeyi de gerektirir.[46]

İmparatorluk Aşırı Tebaa

Venedik'in "üç mukim grubu"ndan, daha açık bir deyişle soylular, yurttaşlar ve halk tabakasından oluşan bir toplum olarak baskın imgesinin kökleri on altıncı yüzyıla uzanır. Aşırı basitleştirilmiş bu modeli mit oluşturan Venedik elitleri kendileri yaratmıştır.[47] Fragipane ve Coryate gibi, bu Venedik merkezli olduğu su götürmeyen model, istikrarlı olduğu varsayılan metropolün kendisiyle ilişkili olarak farklı yargısal ve toplumsal kategorileri de tanımlamaktadır. Böyle bir bakış açısı, Venedik'te yaşayan, kentteki statüsü birbirine rakip, servet, toplumsal cinsiyet, yaş ve hukuki konum hiyerarşileri aracılığıyla belirlenen çok sayıdaki koloni kökenli tebaayı görmezden gelir. Venedikli olmakla ilişkilendirilen nitelikler, gereklilikler ve ayrıcalıklarda zaman içinde meydana gelen değişiklikleri de önemsiz gösterir.[48] Çok daha önemlisi, kenti bir telos, yani amaçlanan bir varış noktası olarak konumlandırırken Venedik merkezlidir; aslında birçoklarına göre

---

44 Necipoğlu (1989); Kafadar (1996); Berktay (1998); Goffman (2002); Imber, Kiyotaki ve Murphey (2005); Barkey (2008). Ayrıca bkz. Subrahmanyam (1997, 2007).

45 İç içe geçerek örülmüş tarihler ve *histoire croisée*'nin kavramsal ve yöntemsel amaçlarına genel bir giriş için bkz. sırasıyla Davis (2001) ve Zimmerman (2008).

46 Örneğin bkz. Algazi (1997, 2005).

47 Cochrane ve Kirshner (1975); Pullan (1999); Raines (2006).

48 Yalın bir dille ifade edersek Venedik asırlar boyunca bir Bizans kolonisi, Doğu Roma İmparatorluğu'nun en batısındaki bir karakol olmuştu. Kentin mit yazarları ancak ted-

Venedik, sıklıkla imparatorluklar arasında çok sayıda mekâna uğrayan hayatların karmaşık yollarındaki birkaç referans noktasından biridir. Şehirde yaşayan bu insanlara ve oynadıkları çok sayıda rolü müzakere ederken benimsedikleri stratejilere içkin fiziksel hareketliliği ve toplumsal-yasal belirsizliği yakalayabilmek için bu noktada imparatorluk aşırı tebaanın nasıl dilsel, dinsel ve siyasal sınırlar arasında kaldıklarını, bu süreçte birbirinden ayrı farklılık kategorilerinin geliştirilmesine nasıl katkıda bulunduklarını inceliyorum.

Peki ama imparatorluk aşırı tebaa tam olarak nedir? Bu kavramı daha iyi anlayabilmek için, bileşenlerinin her birine sırayla göz atmaya değer. *Aşırı* tebaanın, mevcut çıkarlarını daha ilerletmek üzere, belli bilgiler, ayrıcalıklar ya da bağlılıkları öne çıkarmak için düzenli olarak köklerini "başka bir yere" taşımasını ifade eder. *Aşırı* ayrıca, erken modern Akdeniz'de toplumsal olarak hareketli birçok ailenin özelliği olan akrabalık ve himaye bağlarının imparatorluk sınırlarını aşacak şekilde dağılması, bunların yanı sıra bireylerin çok sayıda yerde ikamet edebilmesi ve/veya uzun ziyaretlerde bulunabilmesi anlamına da gelir.[49]

Bu alanda son dönemde yapılmış çalışmalar doğrultusunda *imparatorluk*, burada erken modern imparatorluk rejimlerin özü olarak ötekilik üretimi ve idaresine işaret etmektedir.[50] *İmparatorluk*, erken modern birkaç egemenin (ki bunlardan biri de Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'dır) ileri sürdüğü Tanrı'nın bahşettiği evrensel hükümranlık iddiasını da hatırlatır. Dolayısıyla bu terim dini yetkinin geçici iktidarı meşrulaştırma, varsayılan siyasi bağlılık ve sadakat hatlarını güçlendirmedeki önemini aydınlatır. Akdeniz'de evrensellik iddiasındaki iki imparatorluk, Habsburglar ve Osmanlılar arasında süregelen rekabet bağlamında, dinsel bağlılıklar on altıncı yüzyılın sonu ve on yedinci yüzyılda yeni bir kuvvetle ileri sürülen imparatorluk sınıflandırmasında kilit bir kriter haline gelmiştir.[51] Dolayısıyla imparatorluk tabiiyeti giderek, bireylerin fiili hukuki konumuyla ters

---

ricen ve geriye bakarak kenti doğuştan bağımsız, özünde cumhuriyetçi bir kent olarak anmıştır.

49 Aile mensuplarının Venedik-Osmanlı sınır boylarına stratejik bir biçimde dağılmasını yansıtan bir vaka araştırması için bkz. Wright (2006). Erken modern Akdeniz'de yer değiştirme ve istihdam stratejileriyle ilgili genel bir tartışma için bkz. Greene (2007).

50 Subrahmanyam (1997); Muldoon (1999); Barkey (2008).

51 Erken modern Akdeniz'de imparatorluklar arası rekabet bağlamında evrensel bir imparatorluk hevesleriyle ilgili olarak bkz. Necipoğlu (1989); Fleischer (1992); Ágoston (2007);Turan (2007); Krstić (2009). Dinin çeşitli imparatorluk aşırı tebaa mensupları tarafından hukuksal yeniden sınıflandırma yönünde bir argüman olarak stratejik biçimde kullanılmasının örnekleri için bkz. Greene (2002, 2007); Fleming (2007). Ayrıca bkz. altıncı bölüm.

düşmesi olası belli dini ve siyasi bağları ifade eder hale gelmiştir. Örneğin Venedik'i ziyaret eden Osmanlı Katolik tebaası açısından, Venedik'in bakış açısına göre siyasi tabiiyetleri ve dini kimlikleri arasında algılanan uyumsuzluk Venedik (Katolik) düzenine sadık olmalarında ısrar edilmesi için güçlü bir zemin yaratabilirdi.

Son olarak *tebaa* terimi, çok sayıda imparatorluk projesinin kalbinde yatan tebaa konumu ve tebaa oluşturma açısından sorular doğuruyor. Burada "kişiler," "benlikler" ya da "bireyler" yerine "tebaa" kelimesi tesadüfen yapılmış bir seçim değildir. Erken modern tabiiyet inşasında dinsel ve hukuksal bağlılıkların iç içe geçmiş olmasına işaret eder ve bizi sosyotarihsel sınırlamaların dışında yatan özerk bireysel kendi kendini oluşturma mefhumundan uzaklaştırır. Ayrıca yurttaşlar yerine tebaadan bahsetmek, modern yurttaşlığın öncülerini erken modern cumhuriyetçi kent devletlerinde (ki Venedik bunların değerli bir modeli olarak kabul edilir) arayan, tarih yazımında geçerliliğini hâlâ koruyan teleolojik yaklaşımı eleştirmek anlamına da gelmektedir. Tebaaya odaklanmak, Venedik yönetim zihniyetinin (oligarşik ve cumhuriyetçi boyutlarının yanı sıra) güçlü imparatorluk boyutlarını, kolonici olduğu su götürmeyen kurumlar, mekânlar ve türlerin özgül tebaa konumlarını oluşturma biçimlerini tanımamızı da mümkün kılar. İşte tam da bu bağlamda, imparatorluk aşırı tebaa yani Venedik ve Osmanlı tebaası kalıcı hukuksal ve etnodilsel kategorilerin şekillendirilmesinde hayati bir rol oynamıştır.

İmparatorluk aşırı tebaa kavramı, işte bu biçimde karmaşık imparatorluk mekanizmalarının ağlarına tutulanların, ama aynı zamanda imparatorluktaki ötekilikleri düzenleme, sınıflandırma ve sınırlarını çizme araçlarının üretilmesinde temel önemde olanların bakış açısını anlama ihtiyacının da altını çizer. Özellikle de bu tebaanın sosyokültürel sınırların gerçekteki yerlerini, farklı sınıfların prototipik merkezlerini, kendi "arada kalmışlıklarının" anlamını nasıl dile getirdiklerine dikkatimizi çeker. Başka bir deyişle imparatorluk aşırı tebaa kavramı tebaanın analitik bir *a priori* olarak aracılık etmeyi amaçladığı kategorileri ele almak yerine, bu tebaanın belli kilit kategorileri (örneğin "Hıristiyanlık," "İslam," "Türk," "Frenkler" ve "Levant") nasıl ayrıntılandırdığım ve doğallaştırdığını incelememizi mümkün kılar. İmparatorluk aşırı tebaaya odaklanılması, anakronik biçimde erken modern Akdeniz'in bir çokkültürlülük merkezi olarak takdir edilmesi yerine, hem ötekilik bilincinin hem de bunu düzenlemeye yönelik kategorilerin Osmanlılar ile Venedikliler arasındaki rekabet ve zımni işbirliği bağlamında nasıl işlediğini değerlendirmemizi sağlar.[52]

52 Bileşik monarşiler olarak Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarıyla ilgili olarak bkz. Adanır (2003); Goffman ve Stroop (2004), Subrahmanyam (2006). Akdeniz'deki çeşitlilikle ilgili olarak bkz. Horden ve Purcell (2000, özellikle s. 396-400).

İmparatorluk aşırı tebaa kavramı, bu tebaanın ayaklarının uzandığı imparatorluk toprakları arasındaki sıklıkla unutulan kurumsal örtüşme düzeyini hatırlatmaya da yarar. Örneğin, erken modern Venedik'te imparatorluk aşırı tebaanın şekillenmesine katkıda bulunduğu bazı mensubiyet ve aidiyet kavramları, bir yabancının uzun süren ikamet, yerli biriyle evlenme ve din değiştirme yoluyla nasıl tebaaya dönüştürülebileceği yönünde Osmanlı'da o dönemde gözlenen anlayışla önemli paralellikler göstermektedir.[53] Böyle bir tekabül, imparatorluk aşırı tebaanın siyasi sistemler ve toplumsal pratiklerin dengeli bir biçimde karşılaştırılabilirliği (ya da karşılaştırılamazlığı) hakkında ileri sürdüğü iddialara içkin kıyaslama siyasetine de daha yakından bir dikkat sarf etmemizi gerektirmektedir.[54]

Bu ışıkta bakıldığında, göklere çıkarılan çokkültürlü akdeniz, her ne kadar başka bir isimle de olsa, erken modern bir "yerel kategori" gibi görünmeye başlar.[55] Bir diller, âdetler ve dinler çeşitliliği Akdeniz toplumlarının temsilinde ve kendi temsillerinde, hatta Akdenizlilik özcülüğünde uzun süredir varlığını sürdüren bir mecaz olmuştur.[56] Bu, Coryate'nin de en başta sunduğum özlü betimlemesinde olduğu gibi seyahat anlatıları, kostüm albümleri, kartografik çalışmalar, misyoner ve diplomatların raporları ve iki dilli sözlükler dahil olmak üzere bir dizi erken modern türde açıkça görülür.[57] Hem ülke içindeki hem dışındaki kamuyu hedef alan bu yazın türleri imparatorlukların hem içinde hem aralarında çeşitliliği doğrulamaktadır.

Bu türler listesinin düşündürdüğü üzere, ülke sınırları ve toplumsal sınırlara ilişkin kavrayışlar sadece jeopolitik sınırda gelişmez. Metropoliten yönetim söylemlerinin sınır bölgelerine taşınmasında idareciler ve seyyahlar önemli bir rol oynamıştır ama sınır bölgelerin metropolde maddi bir varlık göstermesini sağlayan metinler, nesneler ve insanların dolaşımını da teşvik etmişlerdir. Coryate'nin Venedik'teki etnik çeşitliliği betimlemesi Venedik tarih yazımı üzerine yakın tarihte yapılan,

---

53 Bu süreçler ve Osmanlı devlet yönetiminin yabancılarla uğraşmak üzere geliştirdiği lügatteki değişikler için bkz. Goffman (2007, s. 63-5).

54 Emperyalizm ve karşılaştırma siyaseti hakkında bkz. Stoler (2001).

55 Goffman (1990); Greene (2000); Hoerder, Harzig ve Shubert (2003); Vitkus (2003),; Dursteler (2006); Husain ve Fleming (2007).

56 Akdeniz'in bütünlüklü bir tarihsel araştırma alanı olarak ele alınmasını öneren ilk modern akademisyenlerden biri olan George Sarton (1936), özellikle Akdeniz'in sözde "çeşitlilikte birliği"ne odaklanmıştır.

57 Bkz. özellikle Wilson (2005, 2007). Bu tür bir bilinç, erken modern dönemdeki yegane gelişme değildir kuşkusuz, ne var ki tebaa oluşturan bazı emperyal rejimlere eşlik etmesi önemlidir. Bu argümanlar Subrahmanyam'da (1997) esinleyici bir biçimde kısaca ele alınmıştır.

Venedik'in artık sıklıkla "farklı etnik altkültürlere sahip Yunanlar, Almanlar, Yahudiler, Türkler ve Ermenilerin göreli bir uyum içinde yaşadığı [...] çok kültürlü bir metropol" olarak takdir edildiğini ileri süren değerlendirmede de yankılanır.[58]

Ben Venedik metropolünü bir çokkültürlü hoşgörü meşalesi olarak değil, çok daha geniş kapsamlı imparatorluk aşırı iktidar sahasında bir düğüm noktası yerine koyuyorum. Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında, Venedik kenti erken modern farklılık kategorilerinin oluştuğu ve dönüştüğü, Venedik ve Osmanlı koloni ve metropol bölgelerini içine alan daha geniş kapsamlı bölgeden ayrı tutulamaz. İmparatorluk aşırı tebaayı bu iktidar alanına yerleştirerek erken modern kültürel sınır oluşturma süreçlerinin herhangi bir analizi için hem koloni hem metropol bölgelerinin kalıcı bir ilgisi olduğuna dikkat çekmek istiyorum.

İmparatorluk aşırı bireylere odaklanırken, besbelli ki imparatorluk aşırı olarak tanımladığım bu tebaanın bir şekilde bırakın böyle bir kategoriye mensubiyetlerinin bilincinde olmayı, böyle bir kategorinin bilincinde olduğunu dahi ileri sürmek gibi bir niyetim yok. Belli kişileri (kolonilerden, metropollerden ya da imparatorluk aşırı) bir bütün olarak Venedik-Osmanlı sahasına dair *a priori* bilgi sahipleri olarak ayrıcalıklı kılmak gibi bir arzum da yok. Tam tersine, imparatorluk aşırı tebaanın üretken rolünü kesinlikle çok sayıda kurum ve bakış açısıyla süregiden ilişkilerinde görüyorum. İmparatorluk aşırı tebaa imparatorluk sınırlarını çiziciler olarak hayati bir rol oynamıştır. Burada *sınır çizici* sözünün her iki anlamıyla da anlaşılması gerekir: Hem pratikleri üzerinden sınırları (yeniden) inşa eden amil özneler hem de başkalarının kendilerine ait yetki alanlarını belirtmek için kullandığı nesneler. Gerçekten de imparatorluk aşırı tebaa hem belli kavramların düzenlenip şekillenmesine etkin bir biçimde katkıda bulunmuş hem de eylemlerini sınırlayan ve şekillendiren yapılara, kurumlara ve türlere gömülü olmuştur. Sonraki sayfalarda ileri sürdüğüm gibi erken modern imparatorlukları, imparatorluk hatlarını geçenlerin ve ihlal edenlerin yeni bakış açılarıyla değerlendirmek analitik olarak verimlidir ancak bu şekilde değerlendirmemizin nedeni imparatorluk merkezlerinin zayıf ya da gelişmemiş olması değildir. Daha ziyade imparatorluk merkezlerinin eklemlenmesi ve pekişmesi tam da fiziksel veya metinler üzerinden dolaylı olarak da olsa onlar arasında hareket edenlerin semiyotik emeğine bağlı olmuştur.

İmparatorluk aşırı tebaa tekrar tekrar başka bir yerin bilgisine ve mensubiyetine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Gelgelelim iddialarının işitilebilmesi için metropoliten Venedik kurumlarının bilgisine sahip olmaları ve bir tür mensubiyet icra etmeleri gerekiyordu. En başta aracılık edebilmelerini mümkün kılan da bu benzersiz

58 Martin ve Romano (2000, s. 8).

konumdu zaten. Ama imparatorluk aşırı tebaa kavramı başka sorular da doğurur. Bu gibi özneler karmaşık ve değişken siyasi ve sosyokültürel bağlamlarda iş gördükleri ölçüde, izledikleri yollar ve kategoriler mekân, tabiiyet ve toplumsal mensubiyetle ilgili daha geniş kapsamlı söylemleri nasıl oluşturur? Aracılık performansları, metropol ve koloni, benlik ve ötekiyle ilgili çift taraflı bakış açılarının yanında toplumsal konumun mekân üzerinde haritasının çıkarılmasıyla nasıl baş edebilir? Erken modern diplomasi ve ticaretin iki önemli düğüm noktası olan Venedik ve İstanbul ancak daha geniş kapsamlı akrabalık ve dini bağ ağlarına, bunların yanı sıra dahil olma ve dışlama kategorilerinin oluşumu ve dönüşümünde rol oynayan dolaşımdaki metinler, insanlar ve mal ağlarıyla içiçe anlaşılabilir. İmparatorluk aşırı tebaanın erken modern Akdeniz'de sınır oluşturma süreçlerinde merkezi bir önem taşıması, bu bölgedeki anlam oluşturma sistemlerinin uzun tarihleri boyunca ne derece iç içe geçmiş ve örtüşmüş olduklarının altını çizer. Erken modern aracılığın izlediği özgül imparatorluk aşırı yolların kavranması böylece zaman içinde tarihsellikleri kimi zaman unutulacak kadar doğal hale gelen sınırların ortaya çıkması ve pekişmesinin belgelenmesine katkıda bulunur.

Erken modern imparatorluk aşırı tabiiyet ile imparatorluk sınıflandırması ve sınır oluşturmanın doğmakta olan, yerelleşmiş biçimleri arasındaki ilişkinin aşağıdan yukarıya doğru incelenmesi, imparatorluk aşırı tebaanın karmaşık ve sıklıkla çatışan amaçlarına dikkat etmeyi gerektirir. Bu amaç doğrultusunda kitabı dört tematik bölüme ayırdım: İlk üç bölüm özgül imparatorluk aşırı grupların (ticari simsarlar, din değiştirenler ve diplomatik tercümanlar yani dragomanların) yollarının izini sürüyor, dördüncüsü bu grupların çok sayıda etkileşimini ele alıyor. Kitap boyunca imparatorluk aşırı tebaanın özgül Venedik kurumlarına nasıl katkıda bulunduğunun, böylece "Doğu"nun ne olduğu, "Batı"nın ne olduğuna ilişkin birbirine rakip iddiaları dillendirmeyi ve birbirinden ayırmayı nasıl sağladığının izini sürdüm. Sadece kültürel kategorilerin ayrıntılandırılmasını değil, insanların iki imparatorluk merkezi arasında farklı kurumsal rolleri üstlenme biçimlerini, yurttaşlık ve yerelliği nasıl yaşadıklarını da inceliyorum.

Karşılaşma Mekânları

Erken modern tarih yazımında son dönemdeki gelişmeler akademisyenlerin sözlü yüz yüze etkileşimlere ve onlarla ilişkili yazılı türlere başlıca bilgi üretim ve sosyopolitik mücadele yerleri olarak yeniden odaklanmasını mümkün kılmıştır. Zamanında popüler merak mertebesine (folklor ve antika uzmanlarının alanına) indirgenmiş dedikodular, söylentiler, dilekçeler, başvurular, resmi belgelerin resmiyet kazanmamış (genelde kimin tarafından kaleme alındığı belli olmayan)

kopyaları, broşürler ve ilanlar günümüzde siyasi etkileşimin zengin toplumsal dokusuna ilgi duyan tarihçilerin de titiz ilgisiyle karşılanmaktadır. Bu tarihçiler konuşmanın ve denetiminin erken modern bilgi rejimlerinin işleme, iktidarın pekişme ve çekişme konusu olması açısından nasıl merkezi bir önem taşıdığını göstermiştir.[59] Modern toplumların kökenleriyle ilgili tartışmalar erken modern İtalya toplumsal hayatına ilişkin, *piazza*'lar [meydanlar] ya da işlek caddeler gibi farklı kesimlerden insanların, aidiyet ve yabancılık mefhumlarını müzakere ettiği etkileşim merkezi olan toplanma yerlerinin önemini vurgulayan çalışmaların yararını görmüştür. Christopher Black'in dikkat çektiği üzere, Tomasso Garzoni'nin *Piazza Universale*'si (1585) bütün olası meslekler ve toplumsal mevki derecelerine dair listeleriyle mekânın giderek yeni kamuoyu türlerini oluşturan bir unsur olarak tanınmasının sembolüdür.[60] Bu kitabın bölümleri, doğmakta olan kamular ve erken modern devlet arasındaki ilişkiler hakkındaki bu zengin akademik çalışmalar üzerine yükselmektedir.[61] Özellikle sözellik ve okur yazarlık arasındaki etkileşime dair yakın tarihli çalışmaların izinden giderek pazar yerlerini ve hükümet konaklarını Venedik, İstanbul ve bu şehirlerin uzantısı olan sınır bölgelerinde sosyopolitik etkileşimin gerçekleştiği önemli yerler olarak değerlendirdim.[62] Bu paradigmatik karşılaşma mekânlarına odaklanırken, imparatorluk aşırı tebaa, yerel elitler, Venedik ve Osmanlı devlet kurumları arasındaki çok sayıda etkileşimin devlet katlarının önceden mevcut sınıflandırma sistemlerini yansıtmakla kalmayıp, bu sistemlerin ve egemen kategorilerinin şekillendirilmesinde de etkin bir rol oynadığını göstermeyi başardım.

Açıkça kamusal karşılaşma mekânları bu çalışma açısından kilit önem taşır ama geriye dönük olarak özel olarak sınıflandırılmış evler ve başka mekânlar da öyledir. Modern imparatorluklara ilişkin araştırmalar, imparatorluk tabiiyetine, "ırksal sınıflandırmaların tanımlanıp yadsındığı, sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasındaki ilişkilerin yönetimin kınamalarını ve yönetim kategorilerini güçlü bir şekilde sarstığı ya da doğruladığı toplumsal ve kültürel bir mekân" olarak mahremin önemi damgasını vurmuştur.[63] Erken modern haneler farklılık kategorilerinin dile getirilmesinde, başka ağırlıklarla olsa da benzer şekilde merkezi bir önem taşıyor-

59 Davis (1987); Cristellon (2003).

60 Black (2001, s. 79).

61 Erken modern kentlerde kamusal alan hakkında bkz. Ingersoll (1985); Davis (1994); Trexler (1994); Chittolini (1995).

62 Özellikle bkz. De Vivo (2007); Horodowich (2008); Ghobrial (2010).

63 Stoler (2001, s. 831). Ayrıca bkz. Taylor (1992); McClintock (1995); Chatterjee (1999); White (2000).

du. Bu durum özellikle ev içi ve bürokratik işlevleri birleştiren, sıklıkla da farklı toplumsal grupların mensuplarını düzenli temas içine sokan, hiyerarşik bir yapı içinde düzenlenmiş bileşik "patrimonyal haneler" için geçerlidir.

Pazar yerleri, mahkeme salonları ve hükümet konaklarının yanı sıra böyle bileşik hanelerin de kendi başlarına karşılaşma mekânları olarak önemini vurguluyorum. Bileşik haneler hukuki, etnodilsel, dinsel, toplumsal cinsiyete ve yaşa dayalı gruplardan çok çeşitli özneleri sürdürülebilir bir etkileşim içine sokar, böylece imparatorluk aşırı ağların genellikle dayandığı yakın bağlar üretir. Venedik'in diplomatik ve ticari alanları bu noktaya örnektir. Buralar imparatorluk aşırı tebaanın birbirleriyle, Venedik ve Osmanlı metropoliten elitleriyle, her iki imparatorluk halkının farklı kesitleriyle etkileşim kurduğu başlıca mekânlar arasında yer alıyordu. Ticari alanlar ikamet edilen konakları, bunların çatı katları ve mutfaklarını, ayrıca kent meydanları ve pazarlarını kapsıyor, bunlarla oluşuyordu. Benzer şekilde Venedikli bir balyosun (konsolosun) İstanbul'daki konağı sadece siyasi bilgi dolaşımında bir düğüm noktası olarak değil, hem Venedik yurttaşları hem de koloni ve Osmanlı tebaası dahil genç ve yetişkin erkeklerden oluşan, çeşitlilik gösteren bir grubun başlıca sosyalleşme ve ikamet mekânıydı.[64]

Dolayısıyla bu kitapta Venedik ve Osmanlı elitleriyle imparatorluk aşırı tebaa arasındaki etkileşimlerin, hem ev içi hem kamusal sosyal işlevlere aynı anda hizmet edebilecek elçilik binaları, aracı tüccar konakları, soyluların sarayları, "Türk" Ticaret Merkezi (Fondaco dei Turchi) ve Kutsal Katekümen Konağı - Katekümenler Evi gibi mekânlar etrafında nasıl birleştiğini değerlendiriyorum. İmparatorluk aşırı tebaa ile muhatapları arasında etkileşimin kurulduğu bu gibi mekânlar düşünülürken, bu hanelerin mensupları tarafından doğası gereği özel alan olarak anlaşılmadığını kavramak önemlidir. Feminist eleştirinin savunduğu üzere, ayrı özel ve kamusal alan kavrayışı her iki kategorinin, özellikle on dokuzuncu yüzyıl öncesinde tarihsel karmaşıklık ve çeşitlilikle anlaşılma biçimini açıklayamaz.[65] Kamusal ve özel, belli yer ve pratiklerin sabit özellikleri olmak yerine, bir mekânlar sürekliliğinde tekrarlanarak çoğaltılmış göreli konumlar olarak daha iyi anlaşılabilir.[66]

---

64 Balyos [*bailo* veya *baiulus*] Venedik'in Bizans (daha sonra da Osmanlı) İmparatorluğu'ndaki yerleşik ticari temsilcisi ve orada yaşayan Venedikli tacirlerin konsolosuydu. Pratikte genellikle Venedik'in Babıâli elçisi olarak iş görüyordu. Balyos ve konağı hakkında bkz. Bertelè (1932); Dursteler (2006).

65 Davidoff ve Hall (1987); Fraser (1991); Vickery (1998).

66 Gal (2002). Tekrarlama [*recursivity*], "ilişkinin bir düzeyinde öne çıkan muhalefetin başka bir düzeye yansıma"yı sürdürmesidir. Irvine ve Gal (2000, s. 38). Ayrıca bkz. Gal ve Irvine (1975, s. 974).

İnsanların uzamsal ve zamansal olarak farklı rolleri nasıl işgal ettiğini incelerken hukuksal *yurttaşlık* ve *tabiiyet* tanımlarının, temsillerinin ötesine geçerek Venedik ve Osmanlı toplumları arasındaki kapsamlı etkileşim ve karşılıklı bağımlılığın altını çiziyorum. İmparatorluk aşırı tebaanın hane içi düzenlemeleri üzerinde durarak hanenin aslında, erken modern yabancılık kavrayışlarıyla ilgili çekişmelerde, bu kavrayışların dönüşmesinde ne kadar merkezi bir önem taşıdığını gösteriyorum. Soyluların bürokrasisi (ve birçok modern ekonomi tarihçisi) ticari simsarları, farklı aktörlerden oluşan herhangi bir pazar yerinde iş gören devlet amilleri olarak anlıyordu. Kitabın ilk kısmında böyle bir anlayışa karşı çıkarak imparatorluk aşırı simsarlar ve müşterilerinin nasıl sıklıkla uyum içinde hareket ettiğini, dilsel, dinsel ve siyasi sınırlar arasında bağlar kurduğunu araştırıyorum. Keza kitabın ikinci kısmında da tarihçilerin genellikle derin bir benlik dönüşümü, modern bireyselliğin nihai ifadesi olarak anladıkları bir süreç olan din değiştirmenin, erken modern Venedik'te daha ziyade hukuksal tebaa oluşturmanın nasıl son derece kamusal bir biçimi olarak işlediğini, toplumsal tipler olarak din değiştirenleri yaratan belli kurumlarla ayrıntılandırarak gösteriyorum. Kitabın üçüncü kısmında, hem İstanbul'da hem Venedik'te siyasi sadakatin ne ölçüde etkinin hane içi alana kanalize edilmesine dayalı olduğunu vurgulamak için bir Venedikli diplomatik tercümanlar kadrosu oluşturulması üzerinde duruyorum. Son olarak dördüncü kısımda, on yedinci yüzyıl Venedik'inde Osmanlı farklılığının kurumsallaşmasındaki birkaç kilit anı değerlendiriyorum. Ticari simsarlar, din değiştirenler, tercümanlar ve Osmanlı tacirlerinin vergilendirilmesi, belli bir kurumsal ikamette kalmalarıyla ilgilenen Venedik Ticaret Konseyi arasındaki özel etkileşimlere yakından dikkat sarf ederek dilsel yeter(siz)liğin nasıl bir yabancılık işareti haline geldiğini, bunun Venedik, Osmanlı, hatta Safevi topraklarını ve tebaasını kapsayan geniş kapsamlı siyasi, dinsel ve etnodilsel yelpazede değişen farklılık ve aynılık kavrayışlarıyla ilgili bize neler söylediğini anlatıyorum.

Belgelendirmenin Ölçeği, Kronolojisi ve Türleri

İmparatorluk aşırı tebaanın birleşik hanelerde nasıl yaşadığını, bunlar arasında nasıl hareket ettiğini anlama çabasıyla burada Akdeniz tarihinde dönüm noktası olan bir dönemi, kabaca 1571'deki İnebahtı Deniz Savaşı ile 1669'da Girit Savaşının son bulması arasında kalan yüzyılı inceliyorum. Venedik tarih yazımı geleneksel olarak on beşinci yüzyıl ve on altıncı yüzyılın başına, Venedik'te siyasi kurum oluşturmanın, ayrıca sanatsal bir Rönesans'ın görkemli günlerine ağırlık vermiştir.[67]

67 Bu bakımdan tipik bir örnek Frederic Lane'in ilk kez 1973'te yayımlanmış, birçokları tarafından hâlâ Venedik tarihinin en kapsamlı sentezi olarak görülen devasa çalışması

Bu çerçevede bakıldığında Cambrai Birliği'nin Venedik kuvvetlerini belirleyici bir yenilgiye uğrattığı ve Venedik anakara imparatorluğunun geniş kesimlerini kısa bir süreliğine işgal ettiği Agnadello Savaşı (1509) sıklıkla Venedik tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak aktarılır.[68] Cambrai Birliği savaşı sonrasında Venedik yönetiminin Terraferma'da [İtalyan anakarası] yeniden pekişmesi Venedik soylu kesiminde kökten bir dönüşüm başlatmış, Venedik soylularının toprak sahibi bir aristokrasi olarak yeniden şekillenmesine, önceki saygınlık kaynağı olan Doğu Akdeniz ticaretinden çekilmesine yol açmıştır. Agnadello, Venedik'te birçokları için bir gerileme anlamına da gelmiş, Venedikli siyasi ve entelektüel elitlerin az çok bilinçli bir ideolojik cevabı olarak Venedik mitinin ilk kez dile getirilmesine de yol açmıştı.[69] Osmanlı tarih yazımına da tuhaf bir şekilde paralel bir dönemlendirme uzun süre hâkim olmuş, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1566'daki ölümü imparatorluğun görkemli klasik çağının son bulmasının kolay bir açıklaması olarak sunulmuştur.[70]

On altıncı yüzyılın ikinci yarısını hem Venedik hem Osmanlı imparatorluklarının gerileyip çökmesinin başlangıcı olarak sunan bu baskın yorum, on yedinci yüzyılın tarih yazımında uzun bir süre boyunca ihmal edilmesine davetiye çıkar-

---

Venice, a Maritime Republic adlı kitabıdır. Lane'in anlatısı katı bir biçimde kronolojik olmasa da esasen 1580'lerde son bulur. On yedinci, on sekizinci, on dokuzuncu, yirminci yüzyıla ilişkin tartışmaları neredeyse sadece bankacılık ve nakliyecilik yöntemlerindeki değişikliklere odaklanır. Bu dört yüzyılı konu alan bölümler topluca, sadece bir cildin dörtte birini oluşturur. Önemli sentezlerden bir diğeri, David Chambers'ın *The Imperial Age of Venice* adlı kitabıysa açıkça 1380 ile 1580 arasındaki iki yüzyılla sınırlıdır, öyle ki Kıbrıs'ın kaybedilmesi bir bütün olarak Venedik İmparatorluğu'nun son bulmasının ifadesi olarak alınmıştır. Venedik tarih yazımında, bu ve başka çalışmalarda örtülü olarak var olan "gerileme ve düşüş" paradigmasının bir eleştirisi için bkz. Cochrane ve Kirshner (1975).

68 Cambrai Birliği'nin kuvvetleri, Venedik'in anakaradaki topraklarını işgal ettikten sonra Venedik kuvvetlerini 14 Mayıs 1509'da Agnadello yakınında yenilgiye uğrattı. Bu da Venedik'in İtalya yarımadasındaki topraklarının neredeyse tamamını geçici olarak kaybetmesine neden oldu, sonraki on yılda Venedik ve Milano'ya bağlı artbölgelerde savaşların devam etmesine yol açtı.

69 Venedik'in hiçbir zaman yakasını tam olarak sıyıramadığı ekonomik kriz, bu tarih ekolüne göre, Asya baharat ticaretinde Portekizlilerle etkili bir biçimde rekabet edememesinden ve soyluların yatırımlarını ticaretten çekip anakaradaki tarımsal girişimlere vakfederek "ihanet etmesi"nden kaynaklanıyordu. Bu yaklaşımın bir eleştirisi için bkz. Grubb (1986, özellikle s. 62-3).

70 Literatüre ilişkin yararlı bir değerlendirme için bkz. İnalcık ve Kafadar (1993); Peirce (2004); Woodhead (2008). Ayrıca genel olarak geçerli kabul edilen dönemlendirmenin farklı gerekçelerle açıklanması için bkz. Tezcan (2009).

mıştır. Ne var ki, daha yakın dönemde tarihçiler on yedinci yüzyıla yeniden eğilerek Venedik'in doğmakta olan bir Avrupa kamuoyunun oluşumundaki merkezi önemini yeniden ileri sürmüştür.[71] Yeni akademisyenler erken modern Osmanlı toplumunun temelde dar görüşlü, gerici olmadığı, doğuda Safevi rakipleriyle ve batıdaki komşularıyla ilgilenemeyecek kadar meşgul olmadığını da ileri sürer. Aslına bakılırsa Sultan Süleyman'ın uzun hükümdarlığı (1520-66) döneminde Osmanlı klasik sentezinin ortaya çıkması, bugün bir dizi Osmanlı elitinin, imparatorluğun 1516-7'de Memlûk sultanlığını yenilgiye uğratması, ardından Suriye, Mısır ve Hicaz'ı topraklarına dahil etmesi sonrasında yaşadığı dönüşümler açısından önem taşıyan çeşitli Helenistik, Bizans, hümanist ve Tridentin[72] entelektüel geleneklerle yoğun bir etkileşim içinde bulunmasına atfedilmektedir.[73]

Bunun sonucunda on altıncı yüzyıl sonu ve on yedinci yüzyıl, tarih yazımında daha çok ilgi çekmeye başlamıştır. Kutsal Birlik'in (Papalık, İspanya ve Venedik) Osmanlı donanma kuvvetlerini yenilgiye uğrattığı 1571'deki İnebahtı Deniz Savaşı bugün, askeri sonuçlarından çok ideolojik sonuçları bakımından incelenmektedir. Tarihçiler özellikle de ortak Müslüman düşmana karşı bir Katolik birlik mitinin kristalleşmesini vurgulamaktadır.[74] İnebahtı'nın ardından Osmanlılar artık Avrupalı rakipleri tarafından yenilmez olarak görülmemiştir.[75] Venedik de kendi adına Akdeniz'deki başlıca güç olduğunu iddia edememiştir. Ekonomi tarihçileriyse, hem on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Venedik-Osmanlı ticaretindeki (kısa süreli) canlanmayı hem de İngiltere, Hollanda ve Fransa da dahil olmak üzere kuzeyli denizci kuvvetlerinin ticaret şirketleri

---

71 Venedik'in Avrupa kamuoyunun doğuşundaki önemi hakkında, başka kaynakların yanı sıra bkz. Infelise (1997, 2001, 2002); Wolff (1997); Muir (2007); De Vivo (2007); Horodowich (2008).

72 Katoliklerin Reform hareketlerine karşı alınacak önlemleri tartıştıkları İtalya'nın Trento (Latince adı Tridentum) kentindeki konsilden (1545-63) sonra Katolik düşüncesinin aldığı biçim – en.

73 Süleyman'ın hükümdarlığı sırasında ve sonrasında Osmanlı kültür ufkunun genişlemesi hakkında bkz. Fleischer (1986); Aksan (1995); Dankoff (2004); Hagen (2004); Casale (2010); Krstić (2011). Ayrıca bkz. Peirce (2004, s. 22) ve buradaki kaynakça.

74 İnebahtı'nın siyasi ve askeri sonuçları hakkında bkz. Hess (1972). İdeolojik boyutları hakkında bkz. Stouraiti (2003). Bronwen Wilson, Helena Szepe ve Iain Fenlon'un 2006'da Amerika Rönesans Cemiyetinin yıllık toplantısında, "After Lepanto, Martiality and Memory" ["İnebahtı Sonrası, Askerlik ve Hafıza"] başlıklı bir panelde yaptıkları sunumlar da bu savaşın Venedik görsel sanatları, müziği ve liturjisi üzerindeki etkilerine karşı akademik çevrelerde yeni bir ilgi uyandığını göstermektedir.

75 Osmanlıcı bir bakış açısından bu değişen algının etkileri üzerine bkz. Murphey (1993).

arasında başlayan yeni rekabet sonrasında ticaret ilişkilerinde yaşanan önemli dönüşümleri vurgular.[76]

Bu kitap on altıncı yüzyılın sonları ve on yedinci yüzyıla odaklanarak Venedik-Osmanlı ilişkilerinin geniş kapsamlı bir Akdeniz bağlamında yeniden değerlendirilmesine katkıda bulunuyor. İki savaşla sınırlanmış olsa da İnebahtı Deniz Savaşıyla Girit Savaşı'nın sona ermesi arasında kalan yüzyıla aslında, yeni diplomatik kurumların gelişmesinin de katkıda bulunduğu Venedik-Osmanlı siyasi ve ekonomik müzakerelerindeki süreklilik damgasını vurmuştu. 1571'de İnebahtı Deniz Savaşının yanı sıra, eskiden bir Venedik kolonisi olan Kıbrıs'ın Osmanlı devletine katılması da gerçekleşmişti. Bundan neredeyse bir yüzyıl sonra, 1669'da bir başka önemli Venedik kolonisi, Girit de yirmi beş yıl süren uzun bir savaşın ardından Osmanlı yönetimi altına girmişti.[77] Bu fetihler, kolonilerden göçmenlerin Venedik ve Osmanlı metropollerine akmasına neden olmuş, hem ticari hem diplomatik alanlara yeni imparatorluk aşırı aktörlerin girmesine yol açmıştı. İnebahtı'yı izleyen yüzyılda, Venedik'in toprak bütünlüğünü ve Akdeniz'deki ticari üstünlüğünü koruma yönünde başarısızlığa uğrayan çabaları Alpler'in ötesinde kalan Avrupa'yla daha yakın bir ilişki kurmasını teşvik etmişti.

Aynı yüzyılda, hem Venedik hem Osmanlı siyasi elitlerinin Mezhepsel Ayrışma Çağı'na damgasını vurmuş toplumsal disipline etme ve öğretisel ortodoksluk projelerini muğlak bir biçimde kucaklamasına da tanık olundu. Dinsel sınırların ideolojik olarak katılaşması, Kilise kurumlarıyla merkezileşen, bölgesel devletler arasındaki işbirliğinin artması da dahil olmak üzere, tarihçilerin mezhepsel ayrışma adını verdiği çok sayıda süreç birleşerek bireylerin dinsel ve siyasi bağlılıklarını birbirine uydurma ihtiyacını artırıyordu.[78] Öğreti ve liturjinin ince noktaları çoğu imparatorluk aşırı tebaanın pek ilgisini çekmese de sınırın her iki yanında güçlü mezhepsel ayrışma eğilimleri, tebaanın bir dizi kurumla etkileşimini ve dindarlık

76 Goffman (1998); Eldem (1999); Greene (2002); Fusaro (2003); Braudel (1972, s. 291) on yedinci yüzyıl başlarında Venedik ekonomisinde mutlak bir gerileme olduğu fikrine karşı zaten uyarıda bulunmuştur.

77 Kıbrıs'ta yönetimin el değiştirip Venedik'ten Osmanlı'ya geçmesi hakkında bkz. Kyris (1989); Jennings (1993); Costantini (2004). Girit'te aynı süreçle ilgili olarak bkz. Bierman (1991); Greene (2000).

78 Erken modern mezhepsel ayrışmayla ilgili tarih yazımı tartışmalarına ilişkin açık bir dille kaleme alınmış değerlendirmeler için bkz. De Boer (2001); Boettcher (2004); Brady (2004). Konuyla ilgili olarak kapsamlı 2005 H-Net forumuna da bakınız: www.h-net.org/german/discuss/Confessionalization/Confess_index.htm.

ile devlet işleri arasındaki ilişkiye dair evrilen söylemlere müdahalede bulunma becerilerini belirleyici bir biçimde şekillendirdi.[79]

1570-1670 dönemi sadece Osmanlı'nın denizlerde Venedik aleyhine genişlemesine değil, Osmanlı devleti ve toplumunun Venedik'teki matbu temsillerinde ve Venedik'teki matbuatın baskınlığı dikkate alındığında daha geniş kapsamlı olarak Avrupa'nın matbu kültüründeki temsilinde yaşanan bir dönüm noktasının da başlangıcı oldu. Bir zamanlar korkutucu ama taklit edilebilir bir monarşi modeli olarak görülen şey, sadece haddini bildirmeye değer, tiran ve zorba bir Avrupa karşıtı haline geldi.[80] Bu dönüşümün kısmen hem Venedik hem Osmanlı imparatorluk merkezlerindeki metropoliten elitlerin bir dizi imparatorluk aşırı tebaayla sürekli etkileşimine dayandığını ileri sürüyorum.

Dolayısıyla bu kitapta Osmanlıların temsil şecerelerinin izlerini sadece belli imparatorluk aşırı tebaa gruplarında sürmüyorum. Onun yerine on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda esasen hukuksal-ticari bir farklılık söyleminden, siyasi tabiiyeti dinsel mensubiyetle yakından ilişkilendiren din değiştirme pratiklerinin damgasını vurduğu, ağırlıklı olarak etnodilsel ve dinsel bir farklılık söylemine yavaş yavaş geçilmesinin haritasını çıkarıyorum. Dinsel ve etnik kimlikleri çıkış noktası olarak görmek yerine, hem dinsel mensubiyetin hem dilsel yeter(siz)liğin belli kurumsal mekânlarda (ama başkalarında değil) aidiyet ve yabancılıkla ilgili daha geniş kapsamlı iddiaların parçası olan özgül tavizlerin gerekçesi olarak nasıl dile getirildiği üzerinde duruyorum. Bu değişiklik tebaanın, Venedik ve Osmanlı topraklarında giriştiği çok sayıda yerel sınır belirleme süreciyle gerçekleşmiştir. Bu mikrotarihsel süreçler de daha geniş bir Akdeniz bağlamında Venedik ve Osmanlı siyasi oluşumları arasındaki değişen ilişkilere hem katkıda bulunmuş, hem onlar tarafından sınırlanmıştır. Bu farklı analiz düzeyleri arasındaki etkileşim bütün kitap boyunca devam ediyor.

Bir dizi kurumsal arşivden tutarlılık gösteren kapsamlı belgelerin ancak o tarihten itibaren bugüne ulaşması da 1570-1670 dönemine odaklanmamı gerektirdi. Venedik Senatosuna yazılmış, birinci, beşinci ve yedinci bölümlerdeki tartışmanın

---

79 Osmanlı'da bir "mezhepsel ayrışma çağı" yaşandığına ilişkin ikna edici bir argüman için bkz. Krstić (2009, 2011). Venedik'in on altıncı yüzyıldaki din savaşlarına dahil olmasının teolojik ve entelektüel çerçevesiyle ilgili olarak bkz. Gleason (1993), Martin (1993). Ayrıca on yedinci yüzyıl başında devlet-Kilise dinamiklerinin Venedik tarzı dinselleştirilmesi hakkında bkz. Wright (1996) ve Schutte (2001).

80 Erken modern Venedik matbu kültüründe Osmanlıların değişen temsilleriyle ilgili bkz. Valensi (1993), Soykut (2001), Çirakman (2002), Höfert (2003), Rubiés (2005), Meserve (2008).

belgesel temelini oluşturan dilekçeler sistematik bir biçimde ancak 1563'ten itibaren korunmuştur.[81] İkinci bölümün konusu olan ticari simsarlar loncasının mahkemelerinde görülen davaların oldukça eksiksiz tutanakları da korunmaya ancak 1590'da başlanmış. Aynı şey erken modern Venedik'te Yahudiler ve Müslümanların din değiştirmesine yönelik başlıca kurumlardan biri olan ve dördüncü bölümün konusunu oluşturan Pia Casa dei Catacumeni'nin arşivlerindeki noterlik ve vaftiz kayıtları için de geçerli.[82] Üçüncü bölümde sunup analiz ettiğim, dinden dönenlerin Engizisyon önünde verdikleri uzlaşma ifadeleri ve din değiştirenlerin *examina matrimoniorum*'ları on altıncı yüzyılın ikinci yarısındaki Trento [Konsili] sonrası reformların tipik ürünleridir.[83] Venedik'te dragomanlar ve simsarlar çok daha eski tarihlerden itibaren faal olsalar da ortaya çıkardıkları metinlerin çoğu ancak 1570'ten itibaren bugüne ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Venedik'in deniz aşırı kolonilerinden gelen önceki tarihlere ait yazışmalar arşivinin yarısından fazlası, 1570'lerde çıkan yangında yanıp gitmiştir.[84]

Geniş bir yelpazeye yayılan bu belge türleri arasında dilekçeler (İtalyancası *suppliche*) özel bir önem taşır. Bunlar erken modern tebaanın devlet katıyla etkileşim kurmasında başlıca araçtı.[85] Özellikle de Venedik gibi geniş topraklara, karmaşık sosyo-hukuksal hiyerarşilere ve çeşitlilik gösteren kurumsal pratiklere sahip imparatorluk toplumlarında, imparatorluk aşırı tebaa ve diğer kişilerin dilekçe yazma pratiğine damga vuran şey kavramsal kategorilerin şekillendirilebilir, itiraz edilebilir ve yeniden ayarlanabilir olmasıydı. Dilekçe sahiplerinin ille de kendi dilekçelerini kaleme almamış, kimi zaman tecrübeli kâtiplerin hizmetinden yararlanmış olması bir sorun olarak görülmemelidir. Tam tersine, bu incelemede dilekçeler otantik madun "sesleri" yeniden kazanma girişimi çerçevesinde değil, kategorilerin tebaa ve devlet katlarının memurları arasında süregelen etkileşim sayesinde nasıl dile getirildiğini anlama çabasıyla kullanılmıştır.[86] Dilekçelerin yazılma sürecinin bu türde verimli olan başka aktörleri içeriyor olması dayanakları temelde değiştirmez.[87]

---

81 Tiepolo (1994, s. 890).

82 Ellero (1987).

83 Venedik'te hâlâ mevcut ilk *examina matrimonium*ların tarihi 1592'dir, on yedinci yüzyıl öncesinde eskiden Müslüman olan Hıristiyanlar tarafından kaleme alınmış olup bugüne ulaşan uzlaşma dilekçelerinin sayısı çok azdır.

84 Schmitt (2001).

85 Bkz. Nubola ve Würgler (2002); Millet (2003); Luebke (2005) ve buralardaki kaynakça.

86 Akdeniz bağlamında Venedik hukuku hakkında bkz. Wansbrough (1996, s. 77-8).

87 Erken modern Venedikli kâtiplerin kökenleri, eğitimleri, iş pratikleri hakkında ayrıntılı çalışmaların bulunmadığı şu ortamda Venedik yönetiminin bu önemli boyutu hâlâ incelenmeyi beklemektedir. Venedik hükümetine dilekçe yazmanın usulle ilgili yönle-

Venedik bürokrasisinin bir başka yönünden de bu bağlamda bahsetmek gerekiyor. Venedik oligarşisi otoritesini korumak için "birleşik ve yurttaşlık zihniyetine sahip bir aristokrasi, ortak yararın muhafızı" ve "faal şekilde müdahil, sıkı sıkıya sadık bir nüfus" mefhumları üzerinde yükselen cumhuriyetçi bir mite yaslanıyordu.[88] Devletin tebaasıyla ilişkisi hakkındaki bu oligarşik ve cumhuriyetçi varsayımlar arasındaki gerilim, dilekçeyi soylu bir yönetici sınıfın rolüne ilişkin (kimi zaman çatışan) farklı beklentileri dile getirmenin güçlü bir aracı haline getiriyordu. Dilekçeler gibi türler devletin iyicil ve titiz muhafızı olarak aristokrasi fikrini sürekli kılmıştır; ama bu iyilik üzerinde özgül bazı haklar da ileri sürmüştür. Bu dilekçelerin titiz bir biçimde incelenmesi sadece egemen elitler açısından yararlarını değil, özgül tebaa konumlarının ve onlara eşlik eden iddiaların, karşıt iddiaların ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmesinde etkileşim yaratan araçlar olarak nasıl iş gördüklerini de ortaya koyar.

İmzacıların bütün bir grup adına konuştuklarını ileri sürdüğü, dolayısıyla da grubun izin verilen sınırlarını betimlediği toplu dilekçeler özel bir ilgiyi hak eder. Etnik sınır çiziminin hem erken modern Venedik devlet idaresi hem modern akademisyenlik açısından önemi dikkate alındığında, etnik topluluklar adına kaleme alınan dilekçeler etnodilsel ve jeopolitik kategorilerin yeniden ayarlanmasını incelememizi sağlayan aydınlatıcı bir tür olarak karşımıza çıkar. Belli kategorilerin hem dilekçelerde hem bürokrasinin ürettiği metinlerde nasıl ortaya çıktığını, bunlara nasıl yayıldığını gözleyerek görünürlüğün artmasının dilekçe sahiplerinin belli topluluklar adına konuşma iddialarını nasıl doğallaştırdığını ve sahicileştirdiğini, bu arada diğer gruplaşma kategorilerinin nasıl eskidiğini, tedavülden kalkmaya yaklaştığını inceleyebiliriz.

İmparatorluk aşırı tebaanın sunduğu dilekçelere ve belli makamlardan aldıkları cevaplara yakın bir dikkat sarf ederek Venedik belgelendirme prosedürlerinin yarattığı kurumsal süreklilik imgesine de karşı çıkıyorum. Bundan sonraki bölümlerde kurumsal değişimin kimi zaman sınıflandırma şemalarının dönüşümüne denk düştüğü, böylece "Levantenler" gibi yeni kategorilerin ortaya çıkmasını nasıl kolaylaştırdığı gösterilecek. Analizim, dilekçe sahiplerinin başarılı olabilmek için Venedik toplumsal düzeninin süregelen yapısına zaten ortak olmaları gerektiği öncülüne dayanıyor. Hukuksal açıdan Venedik devletinin tebaası olsun olmasın, imparatorluk aşırı tebaanın görünürdeki yabancılığı, ifade edildiği anda baltalanıyordu.

---

rine ilişkin yararlı görüşler için bkz. Davis'te (1991, s. 181-95) "Suppliche in Venice" ("Venedik'te Dilekçeler") başlıklı bölüme bakınız.

88 Grubb (1986, s. 44, 49). Soylular ve Venedik devleti hakkında bkz. özellikle Sperling (1999b); Chojnacki (2000); Raines (2006).

* * *

"Aracılık" başlığını taşıyan birinci kısımda, himayecilik, cumhuriyetçilik ve yurttaşlığın dilekçe sahipleri ve bürokrasi arasındaki (dilekçelerin hem ürettiği hem varsaydığı) etkileşimle nasıl yeniden tanımlandığını anlamak için Venedik ticaret aleminde faal olan imparatorluk aşırı tebaa arasındaki dilekçe yazma ve ilgili pratiklere odaklanıyorum. Yabancılığa simsarlık etme biçimlerinin kurumsallaşmasında giderek artan rollerini inceliyorum. On altıncı yüzyılın ortasında Venedik ticari bakımdan zaferinin zirvesindeyken Osmanlı'nın farklılığına ilişkin söylemlerin dile getirilmesinde önemli bir hukuksal an da tespit ediyorum. Birinci bölümde din değiştirenler, Osmanlı'dan esaretten dönenler, Venedik'teki Yahudi, Ermeni ve Yunan simsarlar da dahil olmak üzere bir dizi imparatorluk aşırı tebaanın ticari faaliyetlerini değerlendiriyorum. Ticari simsarlığın gelişimini devlet ile pazar yeri, ayrıca yerel ile yabancı arasındaki kilit bir bağlantı olarak inceliyorum. Simsarlar loncasının ve kardeşliğinin doğuşunu özetledikten sonra, farklı konumlardaki imparatorluk aşırı tebaanın simsar olabilmek için nasıl dilekçeler verdiklerini, dilekçeler için nasıl bir okuyucu tahayyül ettiklerini, Venedik toplumunun onlarda hangi mefhumları uyandırdığını analiz ediyorum. İkinci bölümde simsarlar loncası mahkemelerinde görülmüş, ruhsatsız simsarlarla ilgili davalara bakıyorum. İmparatorluk aşırı davalıların ve davacıların ileri sürdüğü argümanları açıklayarak, yabancılık olgusunun hangi çekişmeli kavramlarla oluştuğunun ve bunun simsarlık kanalıyla nasıl yaratılabildiğinin (ve zararlı etkilerinin giderildiğinin) izini sürüyorum. Simsarlarla tacirler, duygusal ve kayırmacı bir niteliğe sahip imparatorluk aşığı bağlarla bağlıydılar. Bu bağlar, birçok akademik çalışmada varsayılan aidiyetin hukuki tanımlarından da etnik dayanışmadan da kaynaklanmıyordu.

"Din değiştirme" başlıklı ikinci kısımda, on yedinci yüzyılın başında, bir baştan bir başa Akdeniz'deki devlet yönetiminde mezhep ayrışmasını ve (yeniden) kutsallaşmayı getiren çoklu süreçlerle Osmanlı'nın arasındaki farkı anlatan makalelerde dinsel olan, ikinci bir zaman dilimiyle bağlantı kuruyorum. Simsarlar Osmanlı yabancılar ile Venedikli yerliler arasındaki sınırı bulanıklaştırdığında, din değiştirenler toplumda tehlikeli bir konumda bulunmalarına rağmen yabancıların Venedik tebaasına olası dönüşümünün ideolojik işaretleri haline gelmiştir. Ne var ki, din değiştirenlerin Venedikli hamileri, Müslümanlar ve Yahudileri Serenissima'nın uygun tebaasına dönüştürme çabası çerçevesinde, himayelerine aldıkları kişilerin eski cemaatleriyle devam eden bağlarını teslim etmek zorunda kalmıştır. Üçüncü bölümde, din değiştirenlerin hayat hikâyelerine ilişkin anlatılardan oluşan farklı türleri inceleyerek Müslüman, Yahudi ve Protestan olup da Katolikliğe geçenlerin din değiştirme sürecini ve din değiştiren benliği dile getirme biçimlerinin, din

değiştirme, hukuksal tabiiyet ve siyasi sadakat arasındaki ilişkiyi tahayyül etme biçimlerinin nasıl birbirine ters düştüğünü gösteriyorum. Dördüncü bölümde din değiştirenlerin vaftiz sonrasında izledikleri uzun yolu, Müslümanlar ve Yahudilerin Katolikliğe geçmesi için 1557'de Venedik'te kurulmuş bir yardım kurumunun, Pia Casa dei Catecumeni'nin (Katekümenler Evi) ayrıntılı bir incelemesi üzerinden ele alıyorum. Vaftiz edilmiş Müslümanlar ve Yahudilerin, Venedik devletinin iki tipik ötekisinin, uzun zamandır varlığını sürdüren sıklıkla da Venedik'in deniz aşırı kolonilerine ve Osmanlı sınırının ötesine uzanan Venedik himaye ağlarını oluşturan unsurlar haline geldiğini gösteriyorum. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde din değiştirmenin, hem Trento Konsili sonrası dönemde gerilimli Venedik-Papalık ilişkileri hem de süregelen Venedik-Osmanlı rekabeti bağlamında nasıl metropoliten bir tebaa oluşturma projesi olarak işlediğini inceliyorum. Vakıfların din dışı mensupları, Engizisyon, Cizvitler ve Venedik devleti ortaklığında ayrıntılı bir biçimde hazırlanmış olan din değiştirme projesi, dini alanın yeni Venedik tebaasının uygun görülen şekilde inşa edilmesinde temel alınmasına ve dolayısıyla Osmanlı farkının ortaya konduğu öncelikli alan olarak belirlenmesine katkıda bulundu.

"Çeviri" başlıklı üçüncü kısımda Osmanlı'nın farklılığıyla ilgili söylemlerde, Venedik'in 1630'larda ticari bir devletten toprakları olan bir devlete doğru siyasi-ekonomik dönüşümüne denk düşen etno-dilsel üçüncü bir anın izini sürüyorum. Bu dönemde Venedik ve Osmanlı siyasi elitleri arasında uzman profesyonel aracılar olarak dragomanların (diplomatik tercümanların) yerleşmesine tanık olunmuştur. Aslına bakılırsa dragomanlar çağı, Osmanlı'nın imparatorluğunu Doğu Akdeniz'de Venedik aleyhine genişletmesine denk düşüyordu. Etno-dilsel ve dinsel kategorilerin hukuksal statü ve siyasi bağlılıklara giderek daha az denk düşmeye başlamasıyla birlikte, Osmanlı tebaasına atıfta bulunan yeni kategoriler Venedik bürokrasisinin söylemlerine yayıldı. Bu kategoriler, Venedik devlet bürokrasisinde belli diplomat ve ticari dragoman kadrolarının yükselişiyle bağlantılıydı. Beşinci bölümde, önce İstanbul'da Venedik balyosunun konağında, sonraysa Venedik'te dragomanlar bürosunun oluşumunu inceliyorum. Dragomanların dilekçelerinin ve bunlara verilen cevapların yakından bir okumasını yaparak bu kadronun işe alınması, eğitilmesi ve istihdam edilmesinin izini sürüyor, Venedikli dragomanların kariyerlerinde sadakat ile kültürler arası yetkinlik arasındaki gizli gerilimin altını çiziyorum.

Son olarak "Dile getirme" başlıklı dördüncü kısımda, Venedikli dragomanlar, simsarlar, din değiştirenler ve Osmanlı tacirleriyle devlet memurları arasındaki etkileşimleri inceliyorum. İmparatorluk aşırı yollar ve toplumsal bağların, imparatorluklar arası çevrelerle birleştiğinde nasıl olup da yeni etno-dilsel farklılık kategorileri oluşturduğunu, bu gibi kategorilerin Venedik devletinin resmi yazışma türlerine nasıl

girdiğini, bunlara nasıl görülmemiş bir önem kazandırdığını inceliyorum. Altıncı bölümde Venedik'te vergi yasalarındaki değişiklikleri izleyerek para politikasının belli dragomanlar ve simsarların çıkarlarıyla nasıl birleştiğini ve yabancının, özellikle de Osmanlı ve Safevi tacirlerin başlıca özelliği olarak dilsel yetersizlikle ilgili yeni fikirlerin ifadesi haline geldiğini gösteriyorum. Venedikli yetkililerin, bazı yabancı tacirlerin dilsel bakımdan çaresiz olduğunu varsayarak simsarlık birliğini nasıl çift dillilikle güçlendirdiklerini, böylece din değiştirenlerin, geri dönen esirlerin ve çift dilli başka imparatorluk aşırı tebaanın birbirlerini anlamadığı, aralarında açık sınırlar olduğu varsayılan gruplar arasında ideal aracılar olma yolundaki iddialarını nihayetinde nasıl ileriye taşıdıklarını gösteriyorum. Daha sonra yedinci bölümde "Türkler" ve "Levantenler" sınıflarının şeceresini ticari alemde kurumsallaşmış aracılık pratiklerinde izliyor, bu sınıfların tanımlayıcı özelliklerinin ve prototipik merkezlerinin hem zaman içinde hem senkronik olarak bir kurumdan diğerine nasıl değiştiğini inceliyorum. Biri "Levanten" ticaretinin vergilendirilmesi, diğeri Osmanlı ve Safevi tacirlerin, belirlenen bir takas evine zorla yerleştirilmeleriyle ilgili iki dilekçe kampanyasına ilişkin incelemelerden yararlanarak "Venedikli" ve "Osmanlı," "Avrupalı" ve "Levanten" kategorilerinin Venedik ve ötesindeki belli kurumlar dahilinde nasıl seçilip yeniden düzenlendiğini belgeliyorum.

Belli imparatorluk aşırı grupların neyin uygun biçimde Venedikli ya da Osmanlı olduğunu tartışırken kullandığı kategorileri nasıl dile getirdiklerine bakarak; hukuksal, dinsel ve etno-dilsel kategorilerin toplumsal cinsiyet, mevki, yaş ve meslekle ilgili varsayımlarla nasıl kesiştiğini inceleyerek belli kurumsal ortamlarda farklılıkla ilgili iddiaların çokdeğerliliğini gösteriyorum. Erken modern imparatorluk aşırı tebaanın kültürel farklılığı koyutlayarak, kendilerini Venedik ile İstanbul arasında doğmakta olan, bugün Akdeniz dünyası dediğimiz daha karmaşık ilişki ağlarına yuvalanmış ilişkiler kümesine nasıl yerleştirdikleri üzerinde duruyorum.

I. Kısım

Aracılık

Dilekçe Sahipleri ve Simsarlar Olarak İmparatorluk Aşırı Tebaa

Amaç düzenin şiddetinin disipline edici bir teknolojiye nasıl dönüştüğüne açıklık getirmek değil, "disiplin" ağlarına tutulmuş gruplar ya da bireylerin dağınık, taktiksel ve derme çatma yaratıcılığının aldığı görünmez biçimleri aydınlatmaktır.

—Michel de Certeau
(1988, s. xiv-xv)

Ağustos 1573 başında Engizisyon Mahkemesine, Zorzi adlı ergenlik çağındaki bir kölenin soylu efendisinin evinden kaçtığı haberi ulaştı.[1] İlk ifadeye göre eskiden Müslüman olan Zorzi vaftiz edilmiş, komünyon ve diğer kutsal ritüelleri yerine getirmişti. Ama artık, kaçıp "birkaç Türk'ün yaşadığı" bir evin çatı katma saklandığından İslama döndüğü ("tornato a far Turco"), "başını tıraş ettiği, Türkiye'ye gizlice girebilmek için bir Türk gibi giyindiği" ileri sürülüyordu. Zorzi'nin kaçışından beş gün sonra efendisi Marcantonio Falier, Zorzi'nin saklandığı yeri ziyaret etmişti.[2] Burada onu, işbirliğine yanaşmayan ev sahibi Yunan simsar Francesco di Demetri Lettino -daha çok Frangia takma adıyla biliniyordu- ile eşi Giulia karşılamıştı. Çift Zorzi'nin nerede olduğunu hiç bilmediklerini ileri sürmüştü; ama Falier kölesinin geri verilmesinde ısrar etmişti. O akşam Frangia Zorzi'yi

1 1547'de kurulan Venedik Engizisyon Mahkemesi, Roma Engizisyonunun son derece özerk bir bölümüydü, çoğunlukla Venedik yönetici sınıfını oluşturan soylulardan gelen din adamları tarafından yönetiliyordu. Gayet iyi incelenmiş bu kurum hakkında bir bibliyografya için bkz. Ruggiero (2001, s. 1142 n.3).

2 Marcantonio, gayet orta halli soylu bir çift olan Domenico Falier (1492-1564) ile Chiara Contarini'nin altı oğlundan biriydi. Çift 1541'de evlenmişti, demek oluyor ki 1573'te Marcantonio oldukça gençti. Kölenin saklandığı yeri ziyarete giderken henüz meslek hayatına atılmamış genç kardeşi Luca da (doğumu 1545) dahil olmak üzere bazı dostlarını yanında götürmüştü. Bu da Marcantonio'nun çok daha ağırbaşlı biri olmasının (ayrıca genç yaşının) ya da grup halinde ziyaret etme fikrinin daha fazla saygı uyandırabileceğini düşündürür. Falierler hakkında bkz. Targhetta (1994a, 1994b).

yakınlardaki bir arkadaşının evine gönderdi; ertesi sabah da Zorzi gürültü patırtı çıkmadan efendisine geri döndü.[3]

Falier'nin bakış açısından olay böyle "mutlu son"la kapanmış, Venedik'te asayiş görünürde yeniden sağlanmış olsa da Engizisyon davanın peşini bırakmadı. Frangia'yı tutuklayıp uzun bir soruşturma başlattı; bu soruşturma çerçevesinde engizisyoncular sadece Zorzi'yi değil Frangia, Giulia, on sekiz yaşındaki oğulları ve ailenin komşuları ve dostlarını da sorguya çekti.[4] Bu kişilerin ifadeleri engizisyoncular ve tanıklar arasındaki derin gerilimlerin Venedikliler ile Türkler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar, efendiler ve köleler, tacirler ve simsarlar arasındaki ahlâki, dinsel ve toplumsal sınırları nasıl çizdiğini ortaya koyar. Erken modern Venedik'te aidiyet ve yabancılığın tanımlanmasında yaygın imparatorluk aşırı tebaa ağlarının oynadığı önemli rolün de altını çizer.

Frangia'nın engizisyon tarafından görülen davası, erken modern Venedikli tacirlerin bıraktığı arşiv izleri arasında istisnai bir öneme sahiptir. Venedik simsarlar loncasının arşivlerinde saklanan belgelerin ağırlıklı bir çoğunluğu simsarların pazardaki faaliyetlerinin düzenlenmesiyle ilgilidir. Aslına bakılırsa Venedik devleti simsarlara, yabancı ve yerel tacirler arasında aracılık etmek gibi önemli bir görev vermiştir. Venedik hukuku, simsarları işlemlerini özel bir defterde tutması, yabancı tüccardan vergi toplaması, gümrük bedeli alması ve yabancı tüccarın çıkarlarını o kadar dürüst olmayan tacirlere karşı koruması gereken, (uygulamada olmasa da fikren) sadık Venedik yurttaşları, devletin tarafsız ve emre amade amilleri olarak görüyordu.

Bu bölümde daha sonra incelenecek olan simsarlar loncası arşivlerinin tersine, Frangia'nın engizisyonda görülen davasının tutanakları pazar yeri ve evin ne ölçüde birbiriyle iç içe geçtiğini, ev içi düzenlemeler ve kişisel bağların ticari simsarlar ve müşterileri arasında ittifaklar kurmaktaki önemini gösterir. Aslına bakılırsa bu ifadeler yerliler, (Frangia'nın kendisi gibi) yerlileşmiş yabancılar ve kentin Osmanlı sakinleri arasındaki karmaşık bir çıkarlar kümesini, otorite hiyerarşilerini ve etkileşim biçimlerini gözler önüne serer. Bu gibi etkileşimler dinsel ve siyasal Ötekiler karşısında Hıristiyan ahlâkı ve yurttaşlık birliğine dayanan mükemmel bir Venedik toplumsal düzeni tablosu çizen mitsel temsili açıkça ihlal ediyordu. Ayrıca, önceden var olduğu varsayılan "Venedikli" ve "Türk" kategorilerini temasa sokmak yerine, Frangia ve aile mensupları bu kategorilerin şekillendirilmesine etkin bir biçimde katılıyordu.

---

3 Santo Uffizio'nun açılış ifadesinden, Processi, b. 35, fasikül 12 (15 Ağustos 1573), varak 1r [buradan itibaren SU 35]. Aksi belirtilmedikçe bütün çeviriler bana aittir.

4 Bu dava ve dahil olanlar hakkında daha fazla ayrıntı için bkz. Rothman (2010).

Frangia ve diğer imparatorluk aşırı tebaanın Venedik ticari aleminde sahip olduğu benzersiz konum, 1573 yazında davada verilen ifadelerle gayet güzel ortaya konmuştur. Frangia, Giulia, Zorzi, Osmanlı tacirleri ve kölelerinin verdikleri de dahil olmak üzere davada verilen ifadeler, bu gibi yerlileşmiş yabancıların Venedik ve ötesindeki kapsamlı toplumsal ağlara gömülü olduğunun altını çiziyordu. En azından Frangia'nın soylu sorgucularının bakış açısından bir o kadar önemli bir nokta da tanıkların ev içi düzenlemelerinin ihlal edici niteliğini gösteriyor olmalarıydı.[5] Bu tür ev içi düzenlemeler, ifade verenlerin sosyal çevrelerinin "Venedikliler" ve "Türkler" diye basitçe bölündüğünü yalanlıyor, Frangia ve Giulia gibi uzun zamandır yerleşik göçmenlerin dilsel, dinsel ve hukuksal sınırlar arasında bir dizi etkileşimi kolaylaştırdığını ortaya koyuyordu.

Aslına bakılırsa, suç teşkil eden ev içi düzenlemelerin yaygınlığına ilişkin kilit kanıtı, bizzat kaçak köle sunmuştur. Zorzi ifadesinde, küçük bir çocukken kaçırıldığı günden beri görmediği Hıristiyan Bulgar ebeveynlerini bulmak için Osmanlı İmparatorluğu'na dönmeyi planlandığını ileri sürmüştü. Aynı koşullardaki birkaç arkadaşı onu Venedikli efendisinden kaçmaya teşvik etmişlerdi. Söylendiğine göre, hepsi de birkaç gün önce İzmir'e giden bir gemiye binerek Venedik'ten kaçmayı başarmıştı. Tüm bu kaçaklara sadece Osmanlı tacirleri ve köleleri değil, Frangia'nın ailesi de yardım etmişti.[6]

Bu durumda Zorzi, duruşmaların başlangıcından itibaren kendisini, Venedik ev içi köleliğini yöneten kurallara uymaya gönülsüz biri olarak sunmuştu. Vaftiz edilmiş bir köle olarak yeni kimliğine sarılmak yerine, eski kimliğine, din değiştirmiş Müslüman Osmanlı değil de kaçırılmış Hıristiyan çocuk kimliğine geri dönme isteğini ileri sürmüştü. Bu amaçla, mekânsal, toplumsal ve dinsel sınırları aşan bir geniş bir işbirlikçiler ağından nasıl yararlandığını anlatmıştı. Ayrıca, ebeveynlerine kavuşma yönünde dile getirdiği bu arzu mevcut köle durumuna karşı güçlü bir suçlamaydı, köleliğinin hukuksallığına karşı çıkıyordu.[7] Zorzi, Frangia'nın kiracısı Osmanlı tacirlerle dost olmak, kaçışında onların yardımını almak için onlara Müslüman geçmişine "yeniden dönmeye" ve başını tıraş etmek,

5 Zorzi'nin efendisi gibi, davayı dinleyen engizisyoncular da çoğu kez Venedik soylularıydı.

6 SU 35, Zorzi'nin ifadesi (15 Ağustos 1573), varaklar 1v-4r.

7 Kuramda, hatta pratikte de Venediklilerin Hıristiyan köle ticareti yapmaması, kesinlikle de Hıristiyan kölelere sahip olmaması beklenirdi. Köle sahipleri bu ahlâki kuralı Hıristiyanlığa yeni geçmiş kişiler söz konusu olduğunda normalde göz ardı etseler de, bir kölenin ebeveynlerinin Hıristiyan olduğunu kanıtlaması halinde görmezden gelemezlerdi. Venedik evlerindeki kölelerin engizisyona verdikleri dilekçelerde küçük yaşta Hıristiyan ailelerden kaçırıldıklarını iddia etmiş olmaları, bu yüzden hiç de şaşırtıcı değildir.

beyaz bir sarık takmak gibi Müslümanlığın cismani uygulamalarını sürdürmeye niyetli olduğunu dahi ima etmişti.[8] Zorzi ile Frangia'nın evindeki Osmanlı-Türk ev sahipleri arasında neler geçtiğini kestirmek imkânsız; ama Zorzi'nin, her ne kadar sonunda suya düşse de Osmanlı İmparatorluğu'na dönme girişimine yardımcı olsunlar diye Müslüman geçmişine atıfta bulunarak tacirleri ikna etmeyi yeterince becerdiğini varsayabiliriz.

Nasıl ki Zorzi'nin ifadesi soyluların mükemmel Venedik toplumsal ve dinsel düzeni tablosunda gedikler açıyorsa, başka tanıklar da benzer şekilde istikrarlı iç düzen kavrayışlarını yerle bir etmişlerdi. Frangia dava boyunca kendisini düzenli bir hanenin efendisi gibi sunmaya, karısı, çocukları ve kiracıları üzerinde otoritesi olduğunu göstermeye çalışmıştı. Ama iki ifade Frangia'nın otorite iddiasını ciddi biçimde sarsıyordu: Evinin anahtarlarının aslında Osmanlı kiracılarında bulunuyor olması ve kendisi tek bir kelime Türkçe bilmediğinden bir simsar - ev sahibi olarak kiracılarının kölelerinin çeviri becerilerine bağımlı olması.[9] Bu köleler hayati önem taşıyan iletişim becerilerine sahip olmakla kalmıyorlardı, kentin dört bir yanında genç köleler, uşaklar ve çıraklardan oluşan, çeşitlilik gösteren bir grupla dostlukları onlara geniş kapsamlı bir sosyal erişim sağlıyor, varsayılan yalıtılmışlıklarını yalancı çıkarıyordu. Ayrıca, bu köleler besbelli ki Zorzi'nin baş tıraşı ritüelini gerçekleştirecek kadar da yetki sahibiydi. Bu eylem sadece dinsel değil, toplumsal hiyerarşileri de ihlal ediyordu. Zorzi'nin soylu efendisi tarafından sadece on sekiz ay önce gerçekleştirilen vaftizini taklit edip tersine çeviriyordu ki, vaftiz de köle sahipliğinin başlangıcı, varsayılan manevi dönüşüm açısından önemli bir ritüeldi.[10]

Dolayısıyla Frangia bir simsar olarak hareket etmek için çok daha geniş bir aracılar ağına dayanıyordu. Eşinin, oğlunun, komşusunun verdiği ifadeler bu ağın çapını yansıtıyordu. Frangia'nın eşi Giulia'nın konumu, Venedik bürokrasisinin onay verdiği dini ve ahlâki sınırlara yalnızca kısmen sadık kaldığından muğlak gibi görünür. Sözde kocasının talimatlarına tabiyken, Zorzi'nin efendisiyle ustaca görüşmüş, kaçak kölenin yerini bile bile ona yalan söylemiştir. Daha geniş kapsamlı bakıldığında Giulia yemek hazırlıkları için Osmanlı kiracılarıyla her gün

---

8 Erken modern Venedikliler kafanın kazınmasını ve "Türk" kıyafetleri giyilmesini İslama geçmenin bir işareti olarak görürlerdi. Önemli bir nokta da şudur: Osmanlılar da giyim kuşamda bir değişikliği din değiştirenin yeni dinsel bağlılığının bir emaresi olarak kabul ederdi.,bkz. Minkov (2004, s. 127). Erken modern Venedik'te dış görünümle varsayılan iç manevi dönüşüm arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Head (1990); Wilson (2003).

9 SU 35, Frangia'nın ifadesi (20 Ağustos 1573), varaklar 6r-6v.

10 Erken modern Venedik devletinde din değiştirmenin tebaa yaratma pratiği olarak uygulanması hakkında üçüncü ve dördüncü bölümlere bakınız.

temastadır; belki de sadece Zorzi vakasında değil, başka birçok kaçak köleyi evinde saklamakta gizlice onlarla işbirliği yapmıştır.[11]

Engizisyon kayıtları, bazı Venedik yetkililerinin simsarların kişiliği ve mesleğiyle ilgili örtülü kaygılarını biraz daha incelememizi sağlar. Frangia'nın Venedikli bir memur ve bir etnik Yunan olarak ikili toplumsal konumu başından beri dinsel olduğu kadar siyasal sapma şüphesi de yaratmış olabilirdi.[12] Yunan olması yetmiyormuş gibi, Frangia ruhsatlı oteller dışında herhangi bir kimsenin yabancılara oda açmasını yasaklayan kanunları açıkça ihlal ederek Müslüman Osmanlı tacirlere oda kiralamıştı. Yabancıların kentteki varlığını kontrol altında tutma, ruhsatlı otellerden alınan vergi gelirlerini güvenceye alma amacıyla simsarlar bu şekilde davranmamaları konusunda özellikle uyarılıyordu. Bu sık sık tekrarlanan bir tartışma konusuydu; çünkü simsarlar yeni gelen yabancı tacirlere oda ve başka hizmetler sunma konusunda ideal bir konuma sahipti.[13] Buna karşılık simsarlar sık sık kanunları bilmediklerini ileri sürüyor, ısrarla aslında tacirlere iyilik etmek için onları evlerine kabul ettiklerini söylüyordu.

Simsarların yabancı müşterilere oda açmasına getirilen yasak, giderek dini kaygılarla, Hıristiyan ve Müslümanların bir arada yaşamasından kaynaklanan "skandalları" ortadan kaldırmak için Müslüman Osmanlı tacirlerin ikamet özgürlüğüne getirilen kısıtlamalarla bağlantılı hale geliyordu (bkz. altıncı bölüm). Aslına bakılırsa Zorzi'nin kaçmayı planlamasına, dinden çıktığının gözle görülür olmasına rağmen, engizisyoncular Frangia'nın ailesinin ahlâki durumunu da sorgulamışlar, aileyi tam olarak toplumsal ve mekânsal sınırların kesişme noktasına yerleştirmişlerdi. Sorgu sırasında engizisyoncular Frangia, Giulia ve oğullarına Osmanlı kiracılarıyla etkileşimlerinin niteliğini tekrar tekrar sordular. Engizisyoncular kiracıların yemeğini kimin pişirdiğini, yemeğin tam olarak ne olduğunu (özellikle de kiracıların cuma günü et yiyip yemediklerini sordular, bu dini sınırları aşmanın açık bir işaretiydi) aile ve kiracıların sofraya beraber oturup oturmadığını sordular. Giulia cevaplarında özellikle dikkatliydi, sorguculara (ortak yaşamın varsaydığı ve güçlendirdiği sosyalleşmeyi bırakın) ailesi ile kiracılar arasında yemek üzerinden bir temas olmadığı

11 SU 35, Frangia'nın ifadesi (20 Ağustos 1573), varak 5r.

12 Erken modern Akdeniz'de Yunanlar, Latinler ve Müslümanlar arasındaki üçlü ilişkiler, özellikle de Yunan-Osmanlı işbirliği karşısında Venediklilerin tedirginlikleri hakkında bkz. Greene (2000). Kıbrıs'ın (1571'de) kaybedilmesi sonrasında kaybedilen bu koloniden gelen birçok göçmene mesleği icra etme izni verildiğinde Venedik'te simsarlık mesleği giderek etnik bir kimliğe bürünmüş, kuşkuyla yaklaşılır bir nitelik kazanmıştı.

13 Arti, b. 517, fasikül 1, varak 2v (26 Temmuz 1497). Ayrıca bkz. Urban Padoan (1990, s. 18); Manno (1995, s. 127); Costantini (1996).

teminatı verdi. Yiyeceklerle ilgili kısıtlamalar ve bunların ihlal edilmesine ilişkin kaygılar Engizisyon'un dine küfrü ifşa edip kökünü kazıma girişimlerinin tipik bir örneğiydi ve Giulia'nın da Katoliklerin yiyecekle ilgili kısıtlamalarının ihlali ve gözle görülür küfür arasındaki bağlantının bilincinde olduğu gayet açıktı.[14] Cuma akşamı, Zorzi çatı katında bulunduğunda kiracının ona pişirmesi için ne getirdiği sorusuna verdiği ayrıntılı cevap, sorgucuların neyin peşinde olduğunu gayet iyi bildiğini gösteriyordu: "Her gün et yer o, biz ne çarşamba ne cuma günleri, hiçbir şekilde et yemeyiz; küçük kızlarımdan birine, dört yaşındakine kabak dolması verdiği doğru, ben de kızıma yağlı ya da etli bir şey yememesini söyledim, onu da kilerde kedi yedi."[15] Giulia böylece kiracının küçük kızına verdiği yiyeceği ancak kediye ve kilere, gözden ırağa layık bulduğunu vurguluyordu. Öte yandan kiracının küçük kıza yiyecek vermesi, kiracılar ile ev sahipleri arasında, merdivende kibarca selamlaşmanın ötesine geçen faal bağlar olduğunu düşündürebilirdi.

* * *

Bu davanın da düşündürdüğü üzere simsarlar devlet ile imparatorluk aşırı tebaa, Venedik toplumunun ticari ve zanaatkâr kesimleri, hükümet kurumları ve Pazar ile zenginler ve yoksullar arasında iş görüyordu (ayrıca bkz. iç kapaktaki resim). Bu kategorilerin, sınırlarının oluşumunda ve aralarında gerçekleşebilecek aracılıklarda simsarlar kilit önem taşıyordu. Ayrıca soylular pazar yerini meçhul aktörlerden oluşan bir yer olarak anlasa da simsarlar ve müşterileri genellikle dinsel, dilsel ve siyasal sınırları aşan, tacirlerin yabancılığı ve çaresizliğiyle ilgili varsayımlara meydan okuyan bağlar geliştiriyordu. Simsarlar, Venedik devleti ile imparatorluklar arası bir ticaret alanı arasındaki bağların değişen niteliği ve bu meydan okuma, imparatorluk aşırı tebaanın bu meslekte ağırlığının giderek arttığını değerlendirdiğimizde dikkate değer bir hal alır. Bu simsarlar arasında din değiştiren Hıristiyanlar; Yahudi, Ermeni, Rum Ortodoks Osmanlı ve Safevi tebaası; geri dönmüş köleler; Venedik'in Doğu Akdeniz ve Adriyatik'teki kolonilerinden gelmiş, savaş mültecileri ve gazilerinin de dahil olduğu göçmenler yer alıyordu.[16] 1497'de simsarlar loncası

14 Venedik Engizisyon Mahkemesinin dinsel tarikatların çoğaldığı bir çağda dinsel ortodoksi veya heterodoksinin bir göstergesi olarak gıda tüketimine duyduğu ilgi hakkında bkz. Head (1990).

15 SU 35, Giulia'nın ifadesi (22 Ağustos 1573), varak 13r. Çarşamba ve cuma günleri et yememek Giulia ve ailesinin Rum Ortodoks değil Katolik olduğunu kanıtlamaz, bu durumda sadece Lutherci ya da Müslüman olmadıklarını gösterirdi; Venedik Engizisyon Mahkemesinin başlıca iki kaygısı da bunlardı zaten.

16 Osmanlı'nın 1571'de Kıbrıs'ı fethetmesi sonrasında metropole yerleşen Kıbrıslılar ve Venedik'in diğer kolonilerinden gelen tebaanın sayısı artmıştı; bu göçmenler zenginlik-

Venedik yurttaşlarına özel bir kurum olarak oluşturulduysa da 1670'e gelindiğinde lonca üyeleri arasında kalabalık bir imparatorluk aşırı tebaa azınlığı da yer alıyordu.

Venedik hukuku simsarlara çift yönlü bir rol biçiyordu: Başka tacirlerle görüşmelerinde yabancı tacirlere yardım etmek ve devlet adına onlardan vergi almak. Bu işlerin ikisi de tercihen pazar yerinde gerçekleşiyordu ve yabancıların "ilişki kaynakları bakımından yoksul" olduğu, dolayısıyla da özel korumaya ihtiyaç duyduğu yönündeki yaygın hukuksal kavrayışa dayanıyordu.[17] Ama Frangia'nın vakasının da gösterdiği üzere simsarlar ile yabancı tacirler arasındaki ticari etkileşim daha geniş kapsamlı ev için düzenlemeler, ittifaklar ve etkinin bir parçasını oluşturuyordu. Frangia, ailesindeki tek ruhsatlı simsar olsa da başta karısı ve kızları olmak üzere ailenin diğer mensupları da kilit aracı rolleri üstlenmişler, otorite, tanışıklık ve cemaati yeniden tanımlayan çeşitli işler gerçekleştirmişlerdi.

Venedik ticaret alemindeki çeşitli aktörlerin başvurduğu farklı aracılık ve yabancılık anlayışlarını ele almak için, bu bölümde imparatorluk aşırı tebaanın simsarlık mesleğine kitlesel olarak kabulünü değerlendireceğim. İmparatorluk aşırı tebaanın simsar olarak istihdam edilmek üzere Venedik hükümetine nasıl dilekçe yazdığını, daha geniş kapsamlı olarak da Venedik metropoliten toplumuna mensup olduklarını iddia etseler de böyle bir mensubiyetin anlamını hukuksal yurttaşlık sınırlarının ötesine nasıl taşıdıklarını inceleyeceğim. Araçları özel bir yazın türüydü: *Supplica* yani dilekçe.[18] Bu özel yazın türü incelendiğinde imparatorluk

---

lerini, hatta mevkilerini geri kazanmayı umuyorlardı. Venedik'te yeniden kabul edilmeye çalışan Venedik koloni soylularıyla cumhuriyeti yöneten, sıkı sıkıya korunan oligarşi arasındaki ilişki gerilim yüklüydü. Benjamin Arbel'e göre (kişisel yazışma), Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethetmesi sonrasında birçok Kıbrıslı kendilerini Venediklilere Venedikli soyluların soyundan gelen kişiler olarak tanıtmıştı. On altıncı yüzyılda Girit'ten gelen göçmenlerin atalarının Venedik soylusu olduğunu iddia etme girişimlerine ilişkin muhteşem bir tartışma için bkz. McKee (2000, s. 76); O'Connell (2004).

17 Cerutti (1995, s. 452).

18 Bu bölümde incelenen eserler bütününe Venedik Devlet Arşivlerinde saklanan, 1563-1670 dönemine ait simsar olarak istihdam edilme talebiyle verilmiş neredeyse bütün dilekçeler dahildir. Sistematik bir biçimde günümüze ulaşan bu tür dilekçelerin ilk grubu bu yüzyıllık dönemde kaleme alınmıştır. Genelde Venedik hükümetine yazılmış dilekçeler iki ana dizi halinde düzenlenmiştir: *Collegio, risposte di dentro* (Venedik'teki yargı makamlarına yazılmış dilekçeler, 1563'ten itibaren) ve *Collegio, risposte di fuori* (kent dışındaki yargı makamlarına, özellikle de orduya yazılmış dilekçeler, 1554'ten itibaren). Venedik Devlet Arşivlerinde görevli Doktor Sandra Sambo'ya bu ayrıma ve kısıtlarına dikkat çektiği için teşekkür ederim. Önemli bir nokta da şudur: Bu iki dizi, isimlerine rağmen asıl *risposte*'yi (yargı makamlarının dilekçelere cevaben hazırladığı resmi raporları) içermez. Kural olarak sadece asıl dilekçeyi ve Collegio'nun dilekçelerin hangi yargı makamına sevk edileceğine ilişkin kararının bir özetini içerir. Bazı yargı makamları *risposte*lerinin kayıtlarını ayrı

aşırı tebaanın Venedik devletiyle ilişkisine dair algısının dilekçe anlatılarını nasıl şekillendirdiği, başka bir deyişle dilekçelerin kaleme alınma biçiminin, dilekçe sahiplerinin kendi geçmişlerini anlama, simsarlar ve metropoliten tebaa olarak geleceklerini hayal etme, nihayetinde taleplerini inceleyecek olan soylu makamları bu geçmiş ve geleceklere ikna etme biçimlerine bağlı olduğu açıklık kazanır. Dolayısıyla bu dilekçelerin anlatı çerçevelerini yakından mercek altına alarak erken modern Venedik'in siyasal ekonomisi, daha geniş kapsamda da erken modern devletlerin imparatorluk ve aristokratlık boyutlarıyla ilişkili olarak tabiiyeti nasıl dile getirdiklerini daha iyi anlayabiliriz.

Onların dünyasına girmeden önce, bu bölümün erken modern Venedikli simsarların kapsamlı bir tarihi olmayı amaçlamadığını belirtelim, bu konu hâlâ incelenmeyi beklemektedir.[19] Ben burada daha ziyade simsarların kültürel bir dönüşüme, yeni jeopolitik ve etnodilsel kategoriler ve duyarlılıkların pekişmesine katkısını inceliyorum.

Simsar Nedir? Venedik'ten Bir Manzara

Ortaçağın sonlarında ve on altıncı yüzyıl boyunca uzak yerlerle ticaretin genişlemesi sonucu, satıcılar ile alıcılar arasında aracılık yapan simsarlar Akdeniz'deki ticari merkezlerde yaygın olarak görülmeye başladılar. Tarihçiler, bu kurumun kökeni ve eskiliği konusunda bölünmüştür. Bazı on dokuzuncu yüzyıl tarihçileri Roma kökenli olduğunu ileri sürer.[20] Bazıları bu kurumun ortaya çıkışını on üçüncü yüzyılda kent ekonomilerinin büyümeye başlamasıyla ilişkilendirir.[21] Bazıları da Haçlı Seferleri sonrasında Akdeniz aşırı ticaretin genişlemesini, Doğu

---

diziler halinde tutmuştur, bunlar bazen ilgili dilekçelerle karşılaştırılabilir. Venedik Ticaret Kurulu, Cinque Savi alla Mercanzia, kaleme aldığı cevapları özel olarak kapsamlı bir arşiv (*Cinque Savi alla Mercanzia, Risposte*) olarak tutuyordu. Bu yazın türü dilekçe sahiplerinin, resmi makamlara yazdıkları dilekçelerde anlatılarını nasıl dillendirdikleri ayrıca incelenmeyi hak eder. Venedik'te dilekçe uygulamalarına ilişkin genel bir giriş için bkz. Davis (1991, s. 181-95).

19 Aslına bakılırsa, erken modern piyasalar, finans kurumları ve uluslararası ticaretin tarihine ilişkin giderek kabaran literatürden, Gino Luzzatto (1995), Frederic Lane ve Reinhold Mueller (1985) ve diğerlerinin ortaçağ Venedik ekonomisi üzerine geniş kapsamlı çalışmalarından büyük ölçüde yararlanmış olsam da on altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren Venedik ekonomik kurumlarının geçirdiği dönüşümler, muhtemelen alana hâkim olan kriz ve gerileme paradigması yüzünden o kadar incelenmemiştir. On yedinci yüzyıla ilişkin öncü çalışmalar için bkz. Sella (1961); Rapp (1976); Lanara Sartori (1999); Lanaro (2006).

20 Pertile vd (1894, s. 692).

21 Van Houtte (1936, s. 106).

Akdeniz'de kalıcı Ceneviz ve Venedik ticaret kolonileri kurulmasını ticari simsarlık mesleğinin İtalya Yarımadası'na girmesinde aynı derecede önemli etmenler olarak gösterir. Arapçada simsar olarak bilinen bu kelime, İtalyan kaynaklarında *sanser* (Venedik), *sensale* ya da *mezzano* (Toscana) olarak geçmektedir.[22] Hukuki gelenekler ve ticari pratikler zaman ve mekân içinde açık bir farklılık gösterse de, simsarlık kurumu erken modern Akdeniz, Hint ve Atlantik Okyanusları'nda ortaktı; imparatorluklar arasındaki çeşitli ticaret merkezleri arasında güçlü bazı yapısal benzerlikler gösteriyordu.[23]

Bu kurumun (muhtemelen çok sayıdaki) kökeni bir tarafa, ticarete yönelmiş başka kent devletlerinde olduğu gibi simsarların Venedik'teki faaliyetine ilişkin ilk kanıtların kökeni on üçüncü yüzyıla uzanır.[24] Bazı simsarlar, örneğin Yahudiler ve Fondaco dei Tedeschi (Alman Ticaret Merkezi) arasında faaliyet gösterenlerin belli kökenden müşterilere hizmet ettiği varsayılıyordu (gerçi durum her zaman böyle değildi). Çoğu simsar Venedik pazar yeri ve ticari merkezi yakınındaki Rialto Köprüsü'nde faaliyet gösteriyor, *sensali ordinarii di Rialto* ("müdavim Rialto simsarları") olarak biliniyordu; bu simsarların birçoğu ya müşteriler alanında ya da buğday dışında mallar konusunda biraz uzmanlaşmıştı; buğday simsarları Officio alle biave [Tahıl ofisi] tarafından denetleniyordu. Bunun dışında fark edilebilir tek resmi ayrım, bir yanda Rialto simsarlarıyla diğer yanda bono ve kambiyo senedi simsarları arasında yapılan ayrımdı. On beşinci yüzyıla gelindiğinde bu ayrım bile pratikte ortadan kalktı: "[R]ollerde belli bir muğlaklık gözlenmesi normaldi [...] örneğin para manipülasyonuyla uğraşanlar arasında ayırt edilebilir her kategori bir kisve altında, genellikle yasadışı olarak borç para verebilir, en azından zaman zaman işlenmiş gümüş ve mücevherin yanı sıra

22 Ortaçağda Akdeniz'deki İtalyan tüccar kolonileri hakkında bkz. Abulafia (1993); ortaçağ Arap toplumlarında simsarlar hakkında bkz. Colin ve Becker (1999); *sanser/sensale* etimolojisi hakkında bkz. Cortelazzo (1989b). Arap simsarlık kurumunun bütün orijinal işlevleri bozulmaksızın Avrupa'ya taşındığı varsayımına karşı uyarıcı bir not için ayrıca bkz. Van Houtte (1936, s. 115).

23 Genel olarak erken modern imparatorluklar arası ticaret hakkında bkz. Curtin (1984); Curto ve Molho (2002); Trivellato (2009); Aslanian (2010). Venedik dışında başka yerlerde simsarlara ilişkin özgül vaka araştırmaları hakkında bkz. Qaisar (1974); Beg (1977); Pearson (1988); Bornstein-Makovetsky (1989); Das Gupta (1991); Colzi (1998); Farolfi (1998); De Matteo ve Schisani (1999); Bolognesi (2000); Vigiano (2001), Cohen (2003). Farklı İtalyan kent devletlerinde simsarlıkla ilgili ticari kanunların genel bir değerlendirmesi için bkz. Lattes (1884); Pertile vd (1894, s. 692-6).

24 Luzzatto (1995, s. 103). Erken modern Venedik'te simsarlığı konu alan çığır açıcı araştırmalar için ayrıca bkz. Vercellin (1979, 1980).

külçe altın da alıp satabilirdi; oysa bunlar sadece kuyumcular arasında görmeyi bekleyebileceğimiz türden işlerdi."[25]

Ortaçağlı öncülleriyle aralarında önemli süreklilikler olmasına rağmen, Venedikli simsarların 1497'de bir loncaya ve kardeşliğe dahil edilmesi, toplumsal bileşimleri ve görevlerinde önemli bir değişiklik olduğunu gösteriyordu.[26] On altıncı yüzyılda bir loncanın kurulması ve akabinde simsarların daha sıkı bir devlet denetimine tabi tutulmasıyla birlikte bu meslek erbabı, bir akademisyenin sözleriyle, "özel ekonomik ilişkiler alanını aşarak [...] kamu hukukunun alanına girdi."[27] Bu anlamda Ticaret Kurulunun, yüzyıllar boyunca bireysel simsarları Ufficiali alla messetteria[28] ya da Visdomini al Fondaco dei Tedeschi[29] gibi farklı hükümet kurumlarına rapor vermekle zorunlu tutması sonrasında simsarlar loncası üzerinde yetki sahibi olması önemli bir değişiklik olduğu anlamına geliyordu. Bu durum hiç kuşkusuz Ticaret Kurulunun Venedik'in ticaret politikalarını merkezileştirme, uzak yerlerle ticareti kolaylaştırma ve yabancı tacirleri kente çekme yönündeki çabasının da bir parçasıydı.[30]

---

25 Mueller (1997, s. 26). *Sensali di cambii*nin (kambiyo simsarları) açıkça ticari simsarları örnek alan ayrı bir lonca ve kardeşlik kurmasına ancak 1571'de izin verildi; Cinque Savi, Seconda serie, b. 13, fasikül 274 (24 Ekim 1571). Bu durum başka kentlerde farklılık gösteriyordu. Örneğin Bologna'da her simsarın hangi malların aracılığını yapacağını önceden açıklaması gerekiyordu, simsar ancak bundan sonra o sektörde faaliyet gösteren loncanın kurallarına tabi oluyordu (Farolfi 1998, s. 310). Ne var ki, bu şekildeki lonca üyeliği simsarların başka malların simsarlığını yapmasını engellemiyordu. Antonella Astorri'nin (1988, s. 391) on beşinci yüzyıl sonlarında yaşamış Floransalı simsar ve eczacılar loncası mensubu Girolamo di Agostino'ya ilişkin incelemesinde belirttiği üzere Agostino'nun muhasebe defterlerinde elliyi aşkın türde mal görünüyordu.

26 Arti, b. 517, fasikül 1, c. 2r. Lonca ve kardeşliği arasındaki ilişkiyi ikinci bölümde tartıştım.

27 Astorri (1988, s. 392).

28 On üçüncü yüzyılda kurulmuş Ufficiali alla messetteria en başta bütün simsarlık vergilerini toplama görevini yürütüyordu. On altıncı yüzyılda Ticaret Kurulu'nun kurulmasıyla birlikte Ufficiali'nin yetkisi "değirmen, arsa, bataklık, sazlık, ev, gölet, orman, gemi ve denizcilik teçhizatı" gibi gayrimenkul satışından toplanan vergilerle sınırlandı. (Da Mosto 1937, s. 198).

29 1268'de kurulan Visdomini al Fondaco dei Tedeschi'de (Alman Ticaret Merkezi) gerçekleştirilen simsarların faaliyetleri de dahil olmak üzere bütün ekonomik faaliyetleri denetliyordu (Da Mosto 1937, s. 189).

30 Venedik cumhuriyetinin on altıncı yüzyılda bir kara devleti olarak yeniden şekillendirilmesinin bir parçası olarak Ticaret Kurulunun kurulması hakkında bkz. Lanaro Sartori (1999, s. 86).

Ticaret Kurulu, lonca mensubu simsarların seçilmesine katılmıyor olsa da simsarlık ve loncaya üye simsarların devam eden faaliyetleriyle ilgili neredeyse bütün yasal düzenlemelerde söz sahibiydi.[31] Kurulun, yurttaş olmayanların lonca mensubu olmaksızın yasal olarak simsarlıkla uğraşmasına izin veren simsarlık ayrıcalıklarının verilmesi konusunda da ciddi bir nüfuzu vardı. Aslına bakılırsa bu ayrıcalıklar dolayısıyla simsar olarak tayin edilme talebiyle yazılmış dilekçeler, onaylanmak için düzenli olarak kurula gönderiliyor, sonuçta kaleme alınan raporlar hükümetin nihai kararı üzerinde büyük bir ağırlık sahibi oluyordu.

Bu demek değildir ki on altıncı yüzyıl öncesinde simsarların Venedik pazarının hükümet denetimi altına sokulmasında hiçbir rolü olmamıştır. Reinhold Mueller'in savunduğu üzere, 1422 gibi erken bir tarihte simsarlık vergisinin (*messetteria*) düzgün bir biçimde uygulanabilmesi için simsarların her işlemlerini kaydettirmeleri gerekiyordu.[32] Ne var ki, Senatonun Eylül 1503'te yüz simsar seçilmesi kararnamesini çıkarmasına (RESİM 1.1), Rialto'daki ticari simsarlığın bu kişilerin tekelinde olacağı güvencesini vermesine kadar, Venedik'te neredeyse hiç kimse simsar olarak faaliyet gösteremiyordu, simsarlık vergilerinin toplanmasını sağlayacak bir mekanizma da bulunmuyordu.[33] Hatta Senatonun simsar sayısını sınırlı tutma, yurttaşlığı simsar tayin edilmenin ön koşulu haline getirme ve bunları bir lonca çatısı altında toplama konusunda ileri sürdüğü başlıca gerekçe, "kendi mülklerinden başka hiçbir şeye özen göstermeyen, [dolayısıyla da] gördükleri işlemlerin defterini tutmayarak Signoria'mıza çok büyük bir zarar veren çok sayıda yabancı simsar," bulunmasıydı.[34]

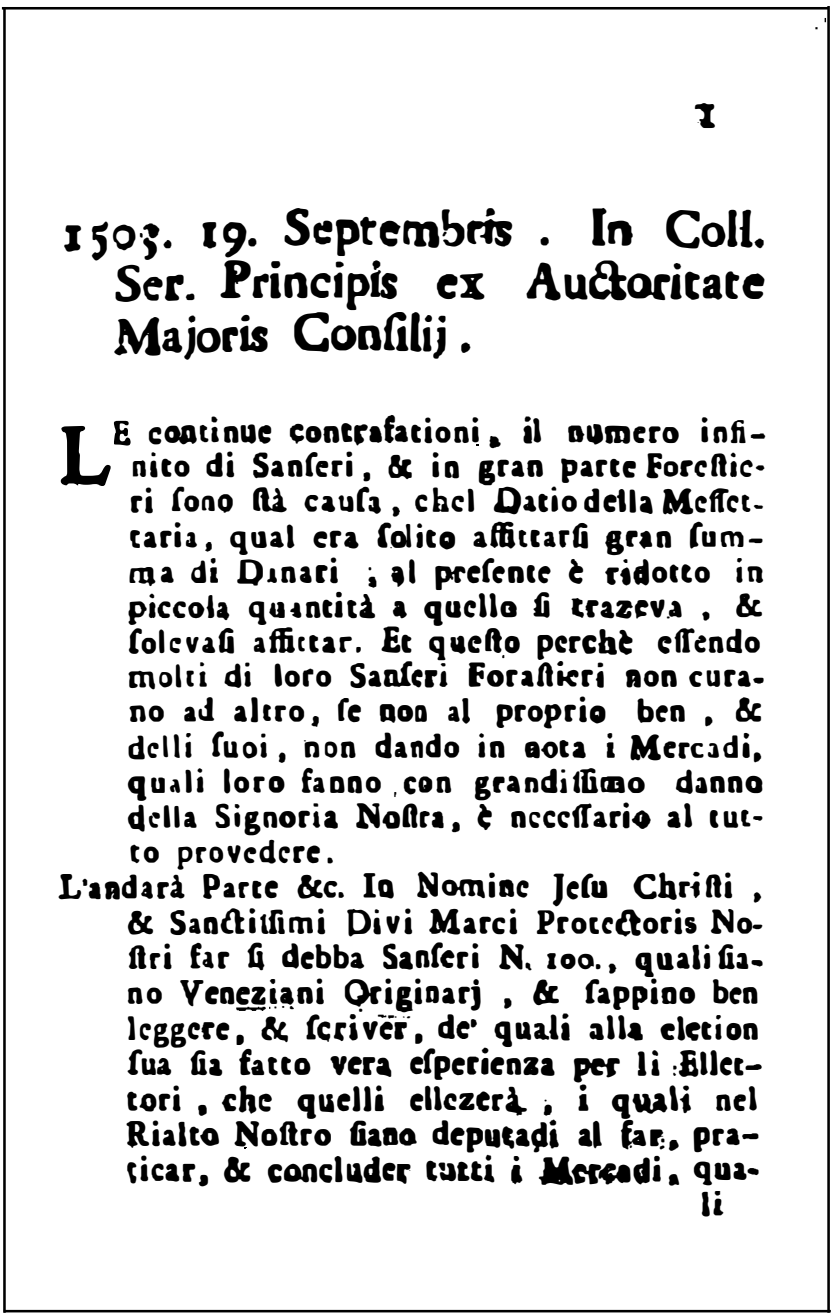
---

31 Bu diğer üç makamının yetkisi dahilindeydi: Provveditori di Comun, Consoli dei mercanti, Ufficiali alla messetteria.

32 Mueller (1997, s. 519).

33 Ufficiali alla messetteria lonca mensuplarının sayısını zaten yetersiz addetmiş, Aralık 1503'te (yani ilk kanundan sadece üç ay sonra) sürekli bu işi yapacak simsarların sayısının 150'ye çıkarılmasını öngören bir kanunun Senatoda kabul edilmesini sağlayabilmişti. Böylece simsarların sayısı 1560'ta yine 190'a çıkarıldı. Bkz. Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül "Per li magistrate a stampa," c. 11 (21 Aralık 1503); c. 18 (26 Mayıs 1560).

34 "Et questo perche essendo molti di loro Sanzeri Forastieri non curano ad altro, sen on al proprio ben, & deli suoi, non dando in nota i Mercadi, quali loro fanno con grandissimo danno della Signoria Nostra." Consoli dei Mercanti, b. 58, fasikül "Magistrati a stampa," cc. 1-10 (19 Eylül 1503). Bu yeni bir sorun değildi. Luca Mola'nın (1994, s. 130 n. 52) gösterdiği üzere, 1365'te Büyük Konsey, savunulduğu üzere yabancı simsarların kente aileleri olmaksızın gelmeleri, tüccar müşterilerinin evlerinde kalmaları sorununu yurttaşlığı simsarlık mesleğini icra etmenin bir ön koşulu haline getirerek halletmeye çalışmıştı. (Maggior Consiglio, Deliberazioni, reg. Novella, c. 107v [28 Haziran 1365]). Benzer şekilde David Jacoby'ye göre (1999, s. 55, 65) Venedik'te simsarlık vergilerini toplamaktan sorumlu resmi simsar olarak faaliyet gösteren geç ortaçağ devlet müşavirleri arasında en az yedi Yunan, çok sayıda da Yahudi bulunuyordu.

1

1503. 19. Septembris . In Coll. Ser. Principis ex Auctoritate Majoris Conſilij .

LE continue contrafationi, il numero infinito di Sanſeri, & in gran parte Foreſtieri ſono ſtà cauſa, chel Datio della Meſſettaria, qual era ſolito affittarſi gran ſumma di Dinari ; al preſente è ridotto in piccola quantità a quello ſi trazeva , & ſolevaſi affittar. Et queſto perchè eſſendo molti di loro Sanſeri Foraſtieri non curano ad altro, ſe non al proprio ben , & delli ſuoi, non dando in nota i Mercadi, quali loro fanno con grandiſſimo danno della Signoria Noſtra, è neceſſario al tutto provedere.

L'andarà Parte &c. In Nomine Jeſu Chriſti , & Sanctiſſimi Divi Marci Protectoris Noſtri far ſi debba Sanſeri N. 100., quali ſiano Veneziani Originarj , & ſappino ben leggere, & ſcriver, de' quali alla election ſua ſia fatto vera eſperienza per li Electori , che quelli ellezerà , i quali nel Rialto Noſtro ſiano deputadi al far, praticar, & concluder tutti i Mercadi, quali

RESİM 1.1 Doğuştan Venedik yurttaşı olanlar arasından yüz simsar seçilmesi hakkındaki kararname (1503). ASVe, Consoli dei Mercanti, b. 58, fasc. Magistrati a stampa, c. 1. Yeniden basım: Ministero per i Beni e le Attivita Culturali'nin izniyle (num. 17/2011) yazar.

Yasa koyucular simsarların sadakatinden de açıkça kaygılanıyor, onları yabancı tacirlerin izlenmesi konusunda etkili bir mekanizmaya da dönüştürmek istiyorlardı; bu yüzden de okur yazarlık şart koşulmuştu ("okumayı ve yazmayı iyi bilmelidir"); 1503'te lonca için yapılacak seçimlerin ön koşullarında dile getirilen bu şart 1551'de lonca tüzüklerinde de tekrarlanmıştı.[35] Yasa simsarlar loncası mensuplarını şu konularda da uyarıyordu:

> Rialto'da ya da *Fondaco dei Tedeschi*'de iş yapan, çalışan ya da herhangi bir iş bağlayan herkesi, daimi simsar olmayıp yukarıda belirten kardeşliğe kayıt yaptırmamış olanları arama, araştırma ve soruşturma *Governatori delle Intrade*'mizin [gümrük memurlarımızın] resmi olarak ettirdiği yeminle yapılacak; Rialto'da ya da yukarıda belirtilen *Fondaco*'da iş yapmaya, çalışmaya ya da iş bağlamaya devam edenlerden ceza olarak alman 300 *Lire di piccoli*[36] yukarıda belirtilen kardeşlik ve suçlamada bulunan arasında yarı yarıya paylaşılacaktır. Kişiyi suçlayanlar simsarsa isimleri gizli kalacaktır, suçlamada bulunan simsar değilse, suçlanan kişinin yerine geçmeye uygunsa yeni bir seçime girilmeksizin [onun yerine geçebilir], [suçlanan] yukarıda belirtilen cezanın yanı sıra hapishanede parmaklıklar arkasında kalacaktır. Bu ihlalleri işleyenler ve hataları yapanlar cezalandırılacaktır.[37]

Lonca düzenlemelerine uyma ve yolsuzluk yapan meslektaşları faal olarak izleme, raporlama ve kınama yeminleri on üçüncü yüzyıl gibi erken bir tarihte Venedik'te birçok loncanın tüzüğünün başlıca dayanağıydı.[38] Fakat simsarlar örneğinde, kamu gelirlerinin olası kaybı karşısında, hükümet sadakatlerini güvence altına almak için düpedüz rüşvet vermekten çekinmemiştir. Hükümet simsarları kendi başlarına ticarete girmekten vazgeçirmek için lonca mensuplarını ithal gümrüklerinden alınan yüzde 10'luk bir vergi dışında (*intrada*) bütün ödemelerden muaf

---

35 On sekizinci yüzyıldaki Venedik kanunlarını derleyen bir hukukçu olan Marco Ferro, "tacirlerin bu insanlara [simsarlar] ihtiyacı vardı çünkü onların notları mahkemelerde kanıt olarak kabul ediliyor, genel olarak tartışılmaz kamusal bir belge olarak değerlendiriliyordu," diye ekler (1779, s. 676). Benzer şekilde erken modern Bologna'da "[simsarların] kayıtları yargıda sözleşmelere hukuksal ve kanıt niteliğinde bir değer kazandırıyordu," diye ekler (Farolfi 1998, s. 307). Ne var ki, imzalı birkaç lonca mensupları listesi, birçok simsarın imzalarını atma konusunda güçlük çektiğini açıkça ortaya koyar, bu da okur yazarlık koşulunun sadece sözde gözetildiğini göstermektedir.

36 *Lira di piccoli* [liret] ortaçağ ve erken modern Venedik'te para birimi olarak kullanılan birkaç gümüş sikkeden biriydi. Bunlar gevşek bir biçimde, bir dizi altın paraya tekabül ediyordu. Bu dönemde bir Venedik altın dukası 6 liret, 4 soldi hesap birimine ya da toplam 124 soldi'ye eşitti (Molà 1997, s. iii). Venedik para piyasasının karmaşık dünyasına girmek için bkz. Lane ve Mueller (1985).

37 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül, "Magistrati a stampa," c. 8 (19 Eylül 1503).

38 Mackenney (1987, s. 25-6).

tutmuştur. Buna karşılık simsarların Governatori dell'Intrade'ye her yıl 100 duka ödemeleri gerekiyordu.[39]

Simsarların sadakatini ve tarafsızlığını sağlama yönündeki bu gibi çabaların pek başarılı olmadığı anlaşılmıştır. Venedik kanunlarına göre, simsarların yabancı tacirlerin dahil oldukları tüm ticari faaliyetlerde, görünürde yabancıların dolandırılmasını önlemenin yanı sıra gümrüklerin ödenmesini de sağlamak üzere hazır bulunması gerekiyordu. Varlıkları, giderek kaygılı bir hükümetin yabancı tacirlerin faaliyetlerini izlemesini mümkün kılmaya da yarıyordu. Ne var ki, simsarlar hiçbir zaman salt hükümet iradesinin amilleri olmamıştı. Simsarların tarafsız olması, kendi başlarına bir ticari faaliyete girmekten sakınmaları, girdikleri bütün muamelelerin yazılı kayıtlarını düzenli olarak sunmaları gerektiği yönünde tekrar tekrar çıkarılan yasal düzenlemeler, kesinlikle taraflı olduklarını gösterir.[40]

Benzer şekilde, simsarların faaliyetleri hakkında sunduğu belgeler hiçbir zaman, girdikleri ekonomik faaliyetlerin aracısız, şeffaf yansımaları değildi. Aslına bakılırsa hükümetin, nihayetinde lonca arşivlerinin bir bölümünü oluşturan çeşitli çözüm girişimlerinde bulunmasına yol açan şey, simsarların girdikleri faaliyetlerin yazılı raporlarını sunmamasıydı. 1511'de *Consoli dei mercanti* simsarlar, satıcılar ve alıcıların bir anlaşmayı tamamlar tamamlamaz özel bir kayıt defterini imzalamaları koşulunu getirdi. 1560'ta Ticaret Kurulu, bir işlemin simsar tarafından tamamlanması ve bildirilmesi arasında on günlük süreye izin verirken, bu aranın yol açtığı düşünülen "birçok yolsuzluğun" önüne geçebilmek umuduyla süreyi üç güne indirdi. Kurul 1586'da işlemleri defterlerine kaydetmeyen simsarları loncadan atma tehdidinde bulundu. Son olarak da 1641'de Osmanlı tacirleriyle aracılık faaliyetinde bulunan simsarlara bütün satışları defterlere kaydetmesi, satıcılar ve alıcıların bu kayıtları imzalaması (okur yazar değilse damgalaması) koşulunu getirdi. Bütün işlemlerin sekiz gün içinde kurula bildirilmesi gerekiyordu.[41]

Simsarları devlet mantığına tabi kılma yönünde süreklilik gösteren ama nihayetinde başarısız olan bu çabalar tarihçiler tarafından sık sık görmezden gelinmiştir.

---

39 Arti, b. 520, fasikül 2, sayfa numarasız (19 Eylül 1503). Daha sonraki yasal düzenlemelerle simsarların vergilendirilmesinde düzenli aralıklarla değişiklikler yapılmıştır. Örneğin 1654'te simsarları loncası o sıralarda tabi oldukları iki vergi, *decima & annata* ve kürekçi kotasından muaf tutulmak için dilekçe vermiştir. 4 Haziran 1646'da decima & annata'dan muaf tutulmuşlardır (Arti, b. 520, fasikül 2, sayfa numarasız [27 Nisan 1645]).

40 Lattes (1884, s. 107).

41 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül "sanseri", c. 10r (28 Ocak 1510 m.v.); fasikül "Magistrati a stampa", cc. 18-19 (26 Mayıs 1560); fasikül "verde" (yeşil), c. 9v (5 Mayıs 1586); Arti, b. 520, fasikül 2, sayfa numarasız (17 Aralık 1641).

Simsarların ürettiği metinler akademisyenlerin dikkatini çektiği nispette, doğrudan pazardaki faaliyetlerin nesnel belgeleri olarak ele alınmıştır. Başka bir deyişle simsarların yazıları ekonomik gerçekliğe açılan, erken modern yöneticilerin yanı sıra modern akademisyenlere de aynı ölçüde hizmet eden pencereler olarak ele alınmıştır.[42] Ne var ki, az sonra açıklanacağı üzere simsarlar faaliyetlerinin dışında kalan bağımsız bir gerçekliği belgelemiyorlardı. Faaliyetleri, belgeleme pratikleri de dahil olmak üzere bu gerçekliğin şekillenmesine katkıda bulunuyordu. Şimdi belgeleme pratiklerine dönüyorum.

İmparatorluk Aşırı Dilekçe Sahipleri ve Belagatları

İmparatorluk aşırı tebaa, dilekçe yazmaya düşkündü ve simsarlık imtiyazlarına yönelik sık sık kaleme aldıkları dilekçeler simsarlık, yurttaşlık ve tabiiyet arasındaki ilişkilere dair doğmakta olan erken modern anlayışı epeyce aydınlatır. Dilekçe sahipleri Hıristiyanlık ve yurttaşlık erdemlerini vurgulayarak, devlete sadakatle hizmet etmelerinin (hem kendilerinin hem atalarının) tarihçesini dökerek, genellikle de devletin o kadar talihli olmayan tebaasının refahında himayeci bir sorumluluğu olduğunda ısrar ederek, Venedik toplumuna mensup olduklarında ısrar ediyorlardı. Çok çeşitli olduğu kabul edilen bu imparatorluk aşırı tebaanın her bir alt kümesinin

42 Örneğin bir akademisyen, on üçüncü yüzyıla gelindiğinde, "Devletin fiyatları doğrulayabildiğini [...] çünkü hükümet yetkililerinin Venedik'te 1225'ten önce bütün hukuki işlemlere aracılık ettiğini" ileri sürer: "*Sensali della messetteria*'nın müdahalesi olmaksızın işlem yapmak yasadışıydı. [...] *Sensali* bütün satış vergilerinin toplanmasını, tacirlerin yasaya uymasını sağlıyordu" (González de Lara 2001, s. 24). Bu tür bir görüş birçok işlemin devletin yargı yetkisinden kaçtığını gözden kaçırmakla kalmaz, simsarların ödevlerini nadiren yerine getirdiklerini, hükümet politikasını nadiren çıkarlarından bağımsız olarak uyguladıklarını da görmezden gelir. Aslına bakılırsa simsarların eylemleri genellikle birbiriyle çatışan birkaç çıkarı birden temsil ediyordu, bunlara kendi çıkarları ve yabancı tüccarın çıkarları da dahildi. Maalesef simsarların belgelendirilmesiyle ilgili pozitivist bir yaklaşım Venedik tarih yazımına özgü olmaktan uzaktır. Oscar Gelderblom ve Joost Jonker, Amsterdam yeminli simsarlar loncasının (*Makelaars*) on yedinci yüzyıla ait tüzüğünde, "düzenlenen bütün işlemlerin kaydının tutulması, simsarlara ilişkin verilerin hem yürürlükteki resmi emtia bedeline hem belli bir zamanda piyasadaki belli malların fiyatına ilişkin kanıt oluşturması yönünde resmi bir yükümlülüğün" bulunduğunu belirtmişlerdir (2003, s. 13). Benzer bir çizgide ilerleyen Edward Stringham (2003) da Amsterdam'da yerleşik simsar Joseph Penso De La Vega'nın polemik niteliği taşıyan metni *Confusion de Confusiones*'i (1688) mali pratiğin aracısız bir yansıması olarak analiz eder. Ama Jonathan Israel, De La Vega'nın borsayı etkileyen kilit etkenler arasında "borsa simsarlarının tasarıları ve numaralarını" da saydığını da hatırlatmıştır (1990, s. 414). Israel'in De La Vega'nın hitap etmeye niyetlendiği kesim ve polemiğe girme niyetinin bilincinde olduğunu gösteren amaçları hakkındaki yorumlarına, Kellebenz'in (1996) De La Vega'nın edebi eğitimiyle ilgili tartışmasına da bakınız.

ayırıcı özelliği olan söz sanatı stratejileri, dilekçe sahiplerinin davalarını desteklemek için anlattıkları hayat hikâyelerinde tebaanın üyesi olmak ve sosyal sınırlara dair görüşlerini nasıl dile getirdikleri hakkındaki önemli farklılıkları ortaya çıkarır.

Daha önce de belirttiğimiz üzere Venedikli simsarlar arasında yurttaş olmayanların ağırlığı on altıncı yüzyılda hiç kuşkusuz yeni bir gelişme değildi. Fakat simsarların bir loncaya dahil olması ve daha sıkı bir hükümet denetimine tabi olmasıyla birlikte loncada yurttaş olmayanların varlığı meselesi otoritelerin yasal düzenlemelerle çözmeye çalıştığı, tanımlanabilir bir sorun haline geldi. Tarihçiler, on altıncı yüzyılda Venedik hükümetinin sıklıkla, yabancıların kentin loncalarını "ele geçirmesi" olarak algılanan şeyin önüne geçme yönündeki genel çabasına işaret etmiştir.[43] Senato 1503'te simsarlar loncasının tüzüklerini kabul ederek bütün lonca üyelerinin doğumları itibarıyla Venedik yurttaşı olması kuralını getirmişti.[44] Ama bundan üç ay sonra, lonca üyelerinin sayısı 100'den 150'ye çıktığında Büyük Konsey ilave 50 simsarın "ya Venedikli ya da kentte on beş yıldan beri ikamet eden diğerlerinden olabileceğini" belirtmişti.[45] Aslında bu ikamet koşulları bile uzun süre yürürlükte kalmamıştı. On altıncı yüzyıl boyunca, simsarların resmi yurttaş olması koşulu tekrar tekrar görmezden gelinmiş, nihayetinde neredeyse tümüyle kaldırılmıştı.[46] Özel ayrıcalıklar yoluyla simsarların (örneğin lonca üyesi olmayanların) giderek artan ağırlığı bu tür koşulları tümüyle anlamsız kılmıştı.

---

43 Anna Bellavitis'e (2001, s. 40) göre 1520 sonrasında yabancılar lonca kahyası (*gastaldi*) ve yargıcı mevkiine, ancak yabancıların çocuğu olup Venedik'te doğmuşlarsa, resmen tabiiyet kazanmışlarsa ve Venedikli bir kadınla evlenmişlerse girebiliyorlardı. Bu koşul nihayetinde, tüzüklerine ters düşse de bütün loncalar için zorunlu kılınmıştı. Ama Luca Molà'nın 1537'de ipek loncasıyla ilgili olarak belirttiği üzere, "Lonca yetkilileri aslında bütün yabancıları loncaya kabulden ve çıraklıktan dışlasa da aynı kuralı başka yerlerde olduğu gibi Venedik'te de hayatta kalmaları büyük ölçüde yurtdışından sürekli ve her zaman da hoş karşılanan akışa bağlı olan çeşitli zanaatkâr sınıflarına dayatamamışlar ya da bunu istememişlerdi" (1997, s. 100.)

44 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül "Magistrati a stampa", c. 1 (19 Eylül 1503). Ayrıca bkz. Ferro (1779, s. 677).

45 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül "Magistrati a stampa", c. 11 (21 Aralık 1503). Bu, kentte on yıldır yaşayan birinin Rialto'da simsar olarak iş görmesine izin veren, belli türde bazı simsarlar için yerleşiklik koşullarını tümden kaldıran on beşinci yüzyıldaki yasal düzenlemeden daha sınırlı bir düzenlemeydi. Bu meseleyle ilgili Senato kararının 22 Ocak 1435 tarihli özeti Consoli dei mercanti'de bulunur, b. 58, fasikül yeşil [verde], cc. 1r-v.

46 1519'da üç Provveditori di Comun (simsarlar loncasına yeni üyeler seçmekle, asıl önemlisi loncaları denetlemek ve yabancılara yurttaşlık vermekle sorumlu komisyon) şöyle bir karar çıkarmıştı: "Devamlı simsarlık yapmak için dilekçe vermiş, Büyük Konseyin 5 Temmuz 1517'de aldığı karar uyarınca Venedikli bir eş almış bütün bu yabancılar simsar olabileceklerini belirten karardan yararlanabilir,. dolayısıyla doğuştan yurttaşlarsa

Ne var ki, lonca üyesi olmayan simsarlık için ayrıcalık talebiyle dilekçe verme ve bunu elde etme süreci, simsarlar loncasına dahil olma süreçlerinden ayrı görülmemelidir. Bireylerin lisanslı simsar olarak iş görebilmesi için dilekçe yazma prosedürünü gerektiren tam da simsarlıktaki eksikliğin giderilmesi ve simsarlığın kurumsallaşması olmuştur. Özel ayrıcalıkla simsar olan bu grubu topluca ifade etmekte kullanılan *supranumerary* [ek, fazladan] terimi bu ilişkiye işaret eder.

Din değiştirenler: Hıristiyan Retoriği, Yurttaşlık Retoriği

Simsarlık etmeye hevesli olanların epeyce bir bölümü din değiştirip Katolikliğe geçmiş olanlardı. Venedik, ticari yönelimleri sayesinde on altıncı yüzyıl boyunca ciddi sayıda Lutherci, Yahudi ve Müslüman taciri çekmişti. Efsaneleştirilen dilsel ve dinsel heterojenliği birçok heterodoksu, ayrıca Katolik olmayıp din değiştirmeye çalışanları da çekiyordu (üçüncü bölüme bakınız).[47] Dış ticareti kendilerine çekmek isteyen Venedik makamları sıklıkla iş inanç ve ritüel meselesine geldiğinde "sorma, söyleme" ilkesiyle hareket ediyordu. Ne var ki, 1557 sonrasında Venedik, o Protestan ve Katolik reform yıllarında Avrupalıları pençesine alan din değiştirme çılgınlığına, Pia Casa dei Catecumeni'yi kurarak faal olarak katıldı (bkz. dördüncü bölüm). Roma Cizvit modeline sadık kalan bu Venedik kurumunun üstlendiği görevin bir parçası da ya özel himaye ya da devletin doğrudan yardımı sayesinde, sıklıkla da simsar olarak istihdamın güvence altına alınmasıyla, din değiştirenlere maddi yardım güvencesi yaratmaktı.[48] Dini kaideler ve etkili toplumsal denetim böylece yurttaşlık himayesi ve yardımseverlikle dile getiriliyordu.[49]

Din değiştirenler dilekçelerinde ister Türkçe ve başka dillere hâkimiyetlerini, Osmanlı İmparatorluğu'nda kapsamlı bağlara sahip olduklarını belirtsinler, ister bariz yoksulluklarını ve eski tanıdıklarına karşı küçük düşmekten korktuklarını ifade etsinler, hükümetin onları simsar olarak istihdam ederek maddi refahlarının sorumluluğunu üstleneceği beklentisi yaygındı. Din değiştirenlerin gözetilmesi

---

bu Collegio için yapılacak seçimlere katılabilir, Collegio tarafından seçilebilirler." (Arti, b. 517, fasikül 1, c. 26). 1533'te Cenovalı olduğu için izninin iptal edilmesiyle tehdit edilen aracı Battista Garibaldo'nun davası ilginçtir. Garibaldo Venedikli bir eşle evlenmiş olmasının kendisine yurttaşlık vasfı kazandırdığını savunmuştu. Ticaret Kurulu onun savlarını kabul ederek iznini yeniledi (Cinque Savi, Seconda serie, b. 146, fasikül 26 [9 Ağustos 1533]).

47 Pullan (1983); Head (1990).

48 Diğer erken modern İtalyan kentleri hakkındaki kapsamlı araştırmalar, yeni din değiştirenlerin yerli Hıristiyanlarla evlenebileceğini, vaftizlerinden hemen sonra kentte yerleşebileceğini gösterir. Bologna'dan bu tür kanıtlar için bkz. Sarti (2001, s. 457).

49 Himaye ve Venedik toplumsal hiyerarşilerinin korunmasında yer alma dolayımıyla yardımseverliğin önemiyle ilgili olarak bkz. Romano (1987, 1993).

gerektiği beklentisi, Osmanlı'nın din değiştirenlere yeni giyecekler almak için para verme, kimi zaman da onları istihdam etme geleneğinden kaynaklanmış olabilir.[50] Din değiştirenin din değiştirme sonrası maddi konumunu iyileştirmesi gerektiği yönündeki kilise hukuki görüşünden kaynaklanıyor da olabilir.[51] Din değiştiren birçok kişinin, dostları olan imparatorluk aşırı tebaayla ticarete simsarlık etme yetisine sahip olduklarının varsayılması ve Osmanlı geçmişleri arasında kurulan bağlantı da bu kişilerin simsar olarak istihdam edilmek üzere dilekçe vermesini teşvik eden bir etken olmuştur.

Din değiştirmiş pek çok dilekçe sahibi, taleplerini Hıristiyan ahlâk dünyasına uygun şekilde dile getiriyordu. İslamdan Hıristiyanlığa geçmiş Zuanne 1611'de, "Türkler, Ermeniler, Yunanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar" için simsar tayin edilmek üzere dilekçe vermişti.[52] Kapsayıcı "Hıristiyan" kategorisinin "Ermenileri" ve "Yunanları" içermemesi önemlidir; çünkü dilekçeyi kaleme alan kişi için "Hıristiyan"ın "Katolik"le, hatta "Avrupalı"yla eş anlamlı olduğunu düşündürür.[53] Hıristiyanlığın bu şekilde Avrupalılıkla örtüştürülmesi, dilekçe sahibi kişiyi din değiştirmesi sayesinde bir şekilde artık Levanten olmadığı bir konuma yerleştirmiştir. Bir yanda Yunanlar ve Ermeniler, öte yanda Latin Katolikler arasında yapılan ayrım çok önceden Bizans yönetimi sırasında yerleşmişti. Osmanlı bürokrasisinin yargı yetkisi çerçevesinde "kitap ehli" (zımmi) kategorisini oluşturmasıyla da önemini korumuştu.[54] Osmanlı yönetiminde Hıristiyan dini cemaatler arasında yapılan benzer bir ayrım, on yedinci yüzyılda Venedik Ticaret Kurulunda da öne çıkmıştı. Bu durum geçmişte Osmanlı olan imparatorluk aşırı simsarların Venedik jeopolitik kategorilerini ve duyarlılıklarını dönüştürmekteki rolüne işaret etmektedir (bkz. yedinci bölüm).

---

50 Minkov (2000, s. 179-80).

51 Kenneth Stow'a (1976, s. 179) göre on altıncı yüzyıl kanun külliyatı din değiştiren kişiyi geçmişi silinen, bu yüzden de Hıristiyanlarla eşit muamele görmesi gereken "yeni bir kişi" sayıyordu. Bu da mantıken din değiştiren kişinin maddi statüsünün de iyileşmesini gerektiriyordu.

52 Collegio, Risposte di dentro, b. 13 (25 Ağustos 1611).

53 Burası bir yanda dini farklılıklar konusunda değişen erken modern kavramlar ve reformun, diğer yanda misyonerlik faaliyetlerinin Katoliklerin Osmanlı ve Safevi imparatorluklarındaki Hıristiyan cemaatlerini kavrayışları üzerindeki etkisini ele almanın yeri değil. Cizvit, Karmelit ve Levant'taki diğer misyonerlik faaliyetlerinin tarihi hakkında bkz. Frazee (1983); Setton (1984). Balkanların, Venedik'in Avrupa imgesinden yavaş yavaş kopmasıyla ilgili olarak bkz. Wolff (2001). Alman topraklarında benzer bir süreç hakkında bkz. Petkov (1997).

54 Goffman (1994, s. 144-6).

Din değiştiren diğer dilekçe sahipleri, köle oldukları için din değiştirmeye zorlandıklarını, esaretten kurtulur kurtulmaz Hıristiyanlığa yeniden döndüklerini iddia ediyorlardı. Bu gibi dilekçe sahipleri taleplerini güçlendirmek için sıklıkla Venedik Cumhuriyeti'nin dini bütünlüğüne vurgu yapıyorlardı. Örneğin, ticari simsar olarak atanmak üzere 1560'ta dilekçe veren Michiel di Santo Summa, bir Venedik gemisinde denizciyken yaşadığı felaketleri anlatıyor, Türklere esir düştüğünden, din değiştirmeye zorlandığından, dokuz buçuk yıl esir tutulduğundan bahsediyordu. Dilekçesinin ilk satırlarında şöyle diyordu: "Efendimiz İsa Mesih'in temeli Aziz Petrus Kayası'na atılmış inancı, hiçbir Hıristiyan kralı tarafından Venedik Cumhuriyeti tarafından savunulduğu ve korunduğu kadar savunulup korunmamıştır."[55] İnancın savunucusu olarak cumhuriyetin rolünü onaylayan Summa, aynı zamanda Venedik'in içkin Hıristiyan ahlâkını ve kendisinin Hıristiyanlığını da ileri sürüyordu. Bahsettiği Hıristiyanlık Katoliklikti: Ekümenik ve evrenseldi; merkezi Roma'ydı (Aziz Petrus Kayası bu azizin mezarıydı, Matta İncili 16:18'e göre Tanrı kilisesini buraya inşa etmişti); bütün siyasi sınırları da aşıyordu; böylece Venedik Roma'nın savunucusu haline gelebiliyordu.[56] Anlaşıldığı üzere Summa bir Venedik tebaasıydı, hatta eğer babası gerçekten de iddia ettiği üzere Venedikliyse bir Venedik yurttaşıydı. Üstelik Venedik donanmasında hizmet vermiş, bir savaşta esir düşmüştü. Ne var ki, talebi esasen devletin tebaası ve savaşçılarına karşı yükümlülüklerine değil, Hıristiyan ahlâkına dayanıyordu. Bu yüzden de fiziksel, daha da önemlisi manevi esaretten döndüğünü vurguluyordu.

Summa'nın dilekçesi devletin geri dönen esirlere, özellikle de zorla din değiştirtilmiş olanlara, serbest bırakılmaları halinde maddi yardımda bulunarak destek olması gerektiği yönündeki ortak bir beklentiyi dile getiriyordu. Dolayısıyla da anlatısında esaretten kurtuluşunun hikâyesini, güçlü bir Hıristiyan ilahi amillik hissiyle örüyordu: "İlahi kudretin beni özgür bırakacağını umut ederek [...] Onun lütfu sayesinde söylenen yerlerden kaçmam, bu kutsal kente ayak basmam vuku buldu, bunların hepsi de İlahi mucizenin eseriydi."[57]

Summa'nın dilekçesinde amillik tümüyle ilahi olup tek başına ahlâki eylemin itici gücü olurken, diğer dilekçe sahipleri sadece Hıristiyan hayırseverliği değil, yurttaşlık görevleri üzerinden de hak talebi için ilahi temsile vurgu yapıyorlar-

---

55 Collegio, Notatorio, kayıt 33, c. 39r (12 Mart 1561).

56 Venedik'in "Hıristiyanlığın ilk savunma hattı" olarak sunulması on altıncı yüzyıl başlarında, Venedik'in Kutsal Birlikten ayrılıp 1509'da Osmanlılarla ayrı bir barış antlaşması imzaladığı dönemlerde Venedik propagandasının bir parçası haline gelmişti. (Tenenti 1973, s. 28).

57 Collegio, Notatorio, kayıt 33, c. 39r (12 Mart 1561).

dı.[58] Aslına bakılırsa bu ikisi, özellikle Hıristiyanlığa geçmeleri, kendilerine hem Hıristiyan maneviyat camiasına hem de en azından kuramsal olarak resmi yurttaşlığa girme hakkı kazandıran Venedik doğumlu Yahudilerin dilekçelerinde bir araya geliyordu. Örneğin eskiden Jacob dalla Baldora olarak bilinen, din değiştirmiş Zuan Giacomo 1563'te genel bir kuralı dile getirerek simsar olarak atanma talebinde bulunmuştu:

> Sadık tebaasına ve husumetle, bu dünyanın eziyetiyle ezilen yoksullara, hepsinden de önce Şeytan'ın eline düşmüş olup da kurtarıcımız Güzeller Güzeli Efendimiz İsa Mesih'in inancının gerçek ışığını arzulayarak Kutsal Ruh'un ışığıyla aydınlanıp ağırbaşlılıkla Kutsal Vaftiz suyundan alarak bütün geçiminden vazgeçen, İsa Mesih'in kanında yükselen, bendeniz garip Zuan Giacomo'nun yaptığı gibi bir zamanlar Jacob dalla Baldora adında bir Yahudiyken Hıristiyan olan, vaftiz edilen ve geçim kaynağından yoksun kalan, Tanrı'nın lütfuyla çok önde gelen bir kişi olan Bay Dario tarafından Hıristiyanların yardımları bana ulaşıncaya kadar Tanrı aşkı adına Büyük Efendi Andrea ve Girolamo Contarini ile kardeşlerinin evine getirilen yoksullara her zaman yardımcı olmuştur; hiçbir şekilde malım mülküm olmasa da lütuf benden esirgenmemiştir, yüce kurtarıcımızdan ve Sükunetinizin sonsuz merhametinden yana umudum kesilmemiştir. Bu yüzden de en sadık köleniz olarak alçakgönüllülükle ayağınıza kapanır, Zatıâlinizden, aynı durumdaki başka kişilere bahşedildiği üzere olağan simsar olarak atama fırsatı doğuncaya kadar bana herhangi bir yerde simsarlık memuriyetini icra etme izni vermeye razı olmanızı dilerim, böylece bu lütuf sayesinde, Hazretlerinize ve Efendim İsa Mesih'e şükürler olsun ki, yoksul hayatımı sürdürebilir, Yüce Tanrı'ya ve Haşmetmeaplarınızın ve Mesut Hükümranlığınızın Mutluluğu ve Ulviyetine dua edebilirim, bunları söyleyerek iyiliğiniz ve merhametinizi diliyorum.[59]

Böylece devlet İsa'nın yolunu seçmiş olanları desteklediğinde ilahi bir plana uymuş oluyordu. Tanrı manevi geçimi sağlıyorsa, devletin de maddi geçimi sağlayarak kendi payına düşeni yapması gerekiyordu. Şurası önemli bir noktadır ki, metinde genelden özele, İsa'dan yazarın şahsına geçişin ardından hemen yeni aktörlerden, Venedik soylu sınıfına mensup Contarini kardeşlerden bahsedilmiştir.[60] Onlar da

---

58 Summa "sadece Türklerle çalışmak üzere" atanmış ticari bir simsar olmakla kalmıyordu, davası birkaç ay sonra Simon adlı bir Ermeni tarafından, iddia ettiği üzere onu ailesini geçindirmek için yardım dilenmekten kurtaracak benzer bir ricayı haklı çıkarmak üzere de kullanılmıştı. Simon'ın talebi kabul edilmişti (Collegio, Notatorio, kayıt 33, c. 62v [13 Haziran 1561]).

59 Collegio, Risposte di dentro, b. 1, c. 7 (27 Eylül 1563). Dilekçenin aslı için ek 1.1'e bakınız.

60 Venedik ticaret filosunda görev yapan Girolamo Contarini (1521-77) hakkında daha fazla bilgi edinmek için bkz. Derosas (1983).

Tanrısal planın bir parçasıdır. Yiyecek ve barınak sağlayanlar olarak onlar sayesinde din değiştiren kişi, İsa'da yeni manevi mekânını bulmasının ardından fiziksel yerini bulmuştur. Aslına bakılırsa Contarini kardeşlerin yardımdan, Zuan Giacomo'nun nihayetinde simsar olarak atanma şeklinde hükümetten almayı umduğu yardıma gönderme yapmak üzere bahsedilmiştir. Dolayısıyla dilekçenin yazarı devletin Hıristiyan yardımseverliğini olumlayarak bundan yararlanmaya niyetli kişi olarak kendi değerini de beyan etmiş olur.

İlahi bir planda yer alması için devlete yapılan bir çağrı sadece eski Yahudilerin değil, eski Müslümanların kaleme aldığı dilekçelere de damgasını vurmuştur. Piero de Larta'nın (Epirus'taki Arta'dan) oğlu Andrea 1595'te hükümete dilekçe vererek daimi bir simsar olarak (yani lonca üyesi) atanma talebinde bulunmuştur. Andrea talebini yoksulluğuna dayandırıyor, "elimde avucumda kalanla İsa Mesih'in inancına geldim, Haşmetmeaplarınızın mesut gölgesinde yaşayıp ölmek için şeytani zincirleri kırdım,"[61] diyordu. Burada amilliğin "esin kaynağı ilahi efendi" olsa da bu amillik dilekçe verenin eylemlerinin kasti niteliğini de aydınlatır ("Efendimiz Tanrı'nın inancına gelmek, Hıristiyan olmak için [...] bahsettiğim yerden ayrıldım"). Andrea, "Türkçe ve başka dilleri bildiği için, bu işlerde çok deneyimli olduğu için," bu işin kendisine verilmesi gerektiğini savunur. İlginçtir, din değiştirenlerin simsar olarak istihdam edilme taleplerinin karşılanmasının otomatik olmadığı söylenerek dilekçesi reddedilmiştir.[62]

Din değiştirenlerin bazılarına göre, ilahi amillik retoriği hem önceki dini camialarıyla bir sürekliliği hem de yeni bir başlangıcı aydınlatmaya hizmet edebilir. 1618'de eskiden Joel Ambasciadorino Hebreo olarak bilinen Scipion Borghese adında din değiştirmiş bir kişi hükümete, "kendisine gettoda iki simsarlık verilmesi, böylece bu görevlerin ailesini geçindirmek için kendisi tarafından yerine getirilebileceğini ya da başkalarına yaptırılabileceği" talebiyle dilekçe sunmuştur.[63] Bu simsarlıklar daha önceden 1573'te Osmanlılarla bir barış antlaşmasının görüşülmesinde üstlendiği önemli rol sebebiyle babasının anne tarafından amcası

61 Collegio, Risposte di dentro, b. 33, c. 156 (13 Nisan 1569).

62 Collegio, Risposte di dentro, b. 33, c. 156 (13 Nisan 1569). Ayrıca bkz. Dal Borgo (1997).

63 Collegio, Risposte di dentro, b. 15, c. 2 (11 Nisan 1618). Nihayetinde Romalı kardinal Scipion Borghese Cafarelli'nin (1576-1633) adını almıştır, bu da bir ara Roma'da yaşadığını düşündürür. Cafarelli daha sonra Roma'da Pia Casa dei Catacumeni'de kardinal koruyucusu olmuştur, bu da din değiştirenlerle kalıcı bir ilişkisi olduğunu gösterir (Rudt de Collenberg 1989, s. 19).

Dr. Salomon Ashkenazi'ye verilmiş, sonra da Salomon'un yeğeni Samuel'e, Joel'in babasına devredilmişti.[64]

Yahudilere gettoda simsarlık yapma ayrıcalığı kolay kolay tanınmıyordu. Ne var ki bu ayrıcalık, kuşkusuz kentin Yahudi cemaatinin mensupları tarafından, devlet için yerine getirilen özel hizmetler karşılığında verilmiş geçerli bir itibar nişanesi olarak görülüyordu.[65] Borghese'nin dilekçesinde önemli olan nokta böyle bir ayrıcalığın yenilenmesini beklemesi ama bu kez bu yenilemenin bir Hıristiyan olarak yeni statüsüne dayanmasını istemesiydi. Aslına bakılırsa Borghese bu olağandışı ricayı destekleyecek kilit bir argüman olarak böyle bir ayrıcalığın, "başkalarını kutsal inancımızın hakikatini tanıma, Tanrı'nın görkemi karşısında, kendi ruhlarının sağlığı için Yahudiliğin hatalarını terk etme yönünde harekete geçireceğini," ileri sürüyordu.[66] Benzer bir iddia, din değiştiren başka bir kişi, "gettodan yaşlı bir Venedik Yahudisi" olan Samuel Pichio'nun oğlu Francesco Gritti tarafından ileri sürülmüştü. Gritti 1620 tarihli dilekçesinde başka bir mesleği olmadığını ileri sürüyor, hükümeti kendisini, "onu çağıran Tanrı'nın görkemi [...] Hıristiyan inancının ışığı, vaftiz olmuş bizleri başı boş ve dağınık görmekten haz alan inatçı Yahudilerin kafalarının karıştırılması adına," simsar tayin etmeye çağırıyordu.[67] Bundan sadece on iki gün sonra verilen hızlı bir cevapta Ticaret Kurulu, din değiştiren Yahudilerin bu tür taleplerinin kabul edilmesi âdetini benimsemiş ve "kutsallar kutsalı Katolik inancında yaşamayı sürdürebilmesi" için Gritti'nin talebini onaylamıştı.[68]

Yahudilikten Hıristiyanlığa geçmenin geçmiş hataların kabul edildiği bir iyileşme süreci olduğunu söyleyen kadim çizgiden devamla, Borghese ve Gritti hükümete

---

64 Aşkenazi'nin maceraları ve ailenin soyağacı hakkında bkz. Arbel (1991).

65 Örneğin 1577'de Ghetto Nuovo'da daimi halı simsarı (*tapezzarie*) olarak atanan Yahudi kardeşler Orso ve Cervo'nun davalarına bakın. İki kardeş dilekçelerinde Rason Vecchie yönetimine yok pahasına halı satışı da dahil olmak üzere geçmişte hükümete yaptıkları hizmetleri hatırlatmışlardı (Collegio, Risposte di dentro, b. 6, c. 197 [13 Kasım 1577]). Bundan iki yıl sonra Kıbrıs Famagustalı [Mağusalı] Elia Francese, Kıbrıs'taki mülk kaybının telafi edilmesi için gettoda simsar olarak tayin edilme talebinde bulunmuştu. Talebi Ticaret Kurulu tarafından benzer biçimde desteklendi. (Cinque Savi, Risposte, b. 136, cc. 129r-v [31 Mart 1579]); ayrıca bkz. Arbel 2000a).

66 Collegio, Risposte di dentro, b. 15, c. 2 (11 Nisan 1618).

67 Collegio, Risposte di dentro, b. 15, c. 231 (14 Mart 1620). Yine Venedik'te getto cemaatine mensup din değiştirmiş bir başka kişi, Samuel Abuaf'ın oğlu Girolamo Valle de 1621 tarihli dilekçesinde aynı argümanı ileri sürmüştü. (Collegio, Risposte di dentro, b. 16, c. 41 [4 Mayıs 1621]).

68 Cinque Savi, Risposte, b. 145, c. 58r (26 Mart 1620).

din değiştirenlere bakmanın siyasi önemini hatırlatmış oluyordu.[69] Ayrıca devleti din değiştirenlerin maddi refahından sorumlu bir baba figürü yerine koyuyor, soyluların kendi kendilerini iyi yönetilen bir cumhuriyetin iyiliksever himayeci bekçileri olarak gördüğünü hatırlatıyorlardı.

Simsar olarak atanmaya çalışan din değiştirmiş kişiler, kendileriyle ilgili olarak da tam anlamıyla Hıristiyan ahlâkı taşıyan kişilere dönüşmüş oldukları ama Venedik metropolünün Hıristiyan âlemiyle kentin iç ve dış sınırlarını oluşturan Yahudi ve Osmanlı Müslüman tüccar toplulukları arasında olası bağlantılar oluşturabilecekleri anlayışını da dile getiriyorlardı.

Yahudiler: Yararlılık ve Sadakat

Hıristiyan bir çerçeve, din değiştirmiş birinin Venedik toplumuna yeni mensubiyetini ileri sürmesinde kilit önemdeyse, Yahudi dilekçe sahipleri hangi çerçeveleri kullanabilirdi? Gettoda yaşayan dört Yahudi gece bekçisinin, aylık 2 dukalık mütevazı gelirlerine ek olarak gettoda simsarlık icra etme ayrıcalıklarının yenilenmesi talebiyle 1566'da sundukları dilekçe ilginç bir vakadır.[70] Dilekçe sahipleri davalarını savunmak amacıyla hükümetin geçen elli yıl içinde çıkardığı çeşitli kararlara atıfta bulunarak Yahudilerin Venedik'te uzun süredir gösterdiği varlığın izini sürmüştü.[71] Hükümetin Yahudi politikalarının değişken niteliğini ayrıntılarıyla ortaya koyan bu dilekçe, yazarın Yahudilerin kentteki hukuksal statüsünün tarihsel olarak değiştiğine aşina olduğunu açıkça ortaya koyar, dilekçenin yazıldığı soylulara bu konumun siyasal ihtiyaçlara ne kadar bağlı olduğunun, bu yüzden de değişebilir olduğunun bilincinde olduklarını düşündürür.[72] Daha da önemlisi, bu dilekçe Yahudi cemaatini Venedik kent toplumunun ahlâken düzgün ve ayrılmaz bir parçası olarak nitelemektedir. Dilekçe sahiplerine göre, bekçi olarak rolleri (resmi argümana göre) Yahudilerin geceleri gettonun dışında dolaşmasını engellemekten ibaret değildir, aynı zamanda, "dünyanın çeşitli bölgelerinden sürekli kente gelmekte olan birçok Yahudiye [...] Kentinizdeki sakinleri iyileştirmek için sık sık çağrılan

69 Din değiştiren kişilerin vaftiz sonrası hayatlarındaki süreklilikler ve kesintiler hakkında dördüncü bölüme bakınız.

70 Collegio, Risposte di dentro, b. 2, c. 76 (6 Eylül 1566).

71 Kurulduğu 1516'dan itibaren gettoda ticari faaliyetlerin bir değerlendirmesi için bkz. Boccato (1974).

72 Aslına bakılırsa zamanlamaları bundan daha kötü olamazdı. 1565-6 yılları Venedik'te Yahudi karşıtı politikaların yükseldiği bir dönem olmuş, bu politikalar Kıbrıs'ta Yahudilerin sorumlu tutulduğu Venedik-Osmanlı savaşının patlak vermesiyle birlikte daha da ağırlaşmıştı (Ravid 1982, s. 36-40).

ve yataklarından kalkan doktorlara kapıları açmak" da görevleri arasındadır.[73] Dolayısıyla bu dilekçenin yazarları, Venedik'teki Yahudilerin uluslararası tacirler ve doktorlar olarak verdikleri iyi hizmetleri dolayısıyla, yetkili makamlarla birlikte yararlandıkları varsayılan ortak "yurttaşlık itibarı" fonundan kendi paylarına düşeni alma çabasına girmiştir.

Bu betimlemeye göre, Yahudi topluluğu kentin maddi (fiziksel olduğu kadar ekonomik) korunmasını sağlayan bir gruptur. Dilekçe sahiplerinin getto içindeki etnik ve ekonomik alt bölümlenmelere değinmemeye özen göstermesi ışığında değerlendirildiğinde bu özellikle ilginçtir. Venedik Yahudi nüfusu arasındaki ayrımlar hem getto içinde hem hükümet tarafından on altıncı yüzyılın başından beri resmen tanınıp kurumsallaştırılmıştır. Aslına bakılırsa, getto bekçileriyle ilgili düzenlemelerde bir değişikliğe gidilmesini teşvik eden şey de bu ayrımların yenilenen uygulamaları olmuştur. Çoğu Yahudinin Venedik hükümetine sunduğu, her biri ayrı ayrıcalıklar ve görevlere sahip gruplar olarak "Levanten" ve "Alman" (kimi zaman da "Venedikli") Yahudiler arasında yapılan resmi ayrımın korunduğu dilekçelerin tersine, bu dilekçe bütün getto sakinleri adına konuşma iddiasındadır. Dilekçe sahiplerinin aslında "Alman" Yahudisi (yani ataları birkaç kuşaktır Venedik'te yaşamış olsa da Aşkenazi kökenli) olduğu düşünülemez değildir çünkü Alman Yahudileri Venedik'te ayrıcalıkları en az olan gruptu ve getto bekçiliği gibi düşük mesleklerde istihdam edilmeleri daha büyük olasılıktı. Levanten (daha sonra ayrıca Ponenten) Yahudileri, İspanya ve Portekiz'den sürgün edilenlerin torunları, hem Venedik'te hem Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük ölçüde kapsamlı ticari ayrıcalıklara sahiplerdi; ayrıca Akdeniz'e yayılmış ticarette sıklıkla aile bağlarını kullanıyorlardı.[74] Osmanlı'nın korumasından yararlanmayan Aşkenazi Yahudilerininse, tersine Venedik'te borç para verme ve ikinci el kıyafet ticareti dışında başka bir ticari faaliyette bulunması yasaktı. Bu yüzden Levanten Yahudiler hükümetin getirdiği pek az yaptırımla hem gettoda hem getto dışında sık sık ticari aracılıkla uğraşabilirken Aşkenazi Yahudilerinin ticari faaliyetleri çok daha sıkı bir biçimde denetleniyordu, bu yüzden de sadece gettonun içinde bile olsa simsarlık icra etmek üzere resmi bir izin temin etmek en çok onların işine yarıyordu.

---

73 "L'obligo grande che hanno ordinariamente, tuta la notte guardar esse porte, si per oviar che li Hebrei non vadino per la Città vagando per convenienti rispetti. come ancora per aprir molti di loro che vengono di continuo da diverse parti del mondo, et per aprire à medici, comare che arlievano, spessissimo chiamati alla cura, et bisogno delli habitanti, nella sua Città" (Collegio, Risposte di dentro, b. 2, c. 76 [6 Eylül 1566]). Venediklilerin gece ve gündüz getto kapılarını, getto içine ve dışına insan akışını denetlemeleri hakkında bkz. Ravid (1999).

74 Arbel (2001).

Yahudilere getto içinde simsarlık ayrıcalığı belli koşullar altında tanınsa da Rialto'da Yahudilerin simsarlığı şiddetli bir muhalefetle karşı karşıya kalıyordu. Ticaret Kurulu 1520 gibi erken bir tarihte birçok Hıristiyan simsarın varlığı dikkate alındığında "Yahudilerin simsar olamayacağına," çünkü "Adalet'in, Yahudilerin Hıristiyanların ekmeğini elinden almasına razı olmayacağına," karar vermişti.[75]

Ne var ki, her zaman olduğu üzere bu uygulama yasal düzenlemenin öngördüğünden çok daha büyük bir dinamizm yarattı. Balyos Alvise Contarini, 1641'de İstanbul'dan dönüşünün ertesinde Yahudi Samuel Spiera ve dört oğlunun Rialto'da "başka bütün milletlerle birlikte" simsar olarak tayin edilmesi yönündeki bir talebi onayladı. Ticaret Kurulu bu atamaya şiddetle karşı çıktı, Kurulun verdiği cevap olduğu gibi aktarmaya değer:

> Haşmetmeapları, bu pazarda ticaretin ne kadar önemli olduğu, pazarda ticaret simsarlığının medeni ve güvenilir kişiler eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği kabul edildiğinden 1503'te bu simsarlık hizmetlerinin sadece Venediklilerin elinde olması gerektiği yönünde bir karar alınmış ve Rialto'da simsarlık işini yürütmekle görevli 190 daimi simsarın bir araya geldiği bir şirket kurulmuş, kendilerine başka hiçbir işle uğraşmama yükümlülüğü getirilmiş, ayrıca başkalarının, özellikle de Yahudilerin ticari simsarlığı yasaklanıp ağır cezalara tabi tutulmuştur; ne var ki, koşullar gereği bu göreve layık olan başka bazı kişilere *supranumerary* olarak bu görevi icra etme izni verilmiştir; bazı Yahudilere de Rialto'da simsarlık yapmakla hiçbir ilgisi olmayan gettoda ticari simsarlık yapma ve ikinci el kıyafet satma işi verilmiştir; 1532 Haziranı'nın son günü, öyle görünüyor ki, Bay Meir Maurogonato'nun meziyetleri Onlar Konseyinin başkanlarının ona ve oğullarına başka ayrıcalıkların yanı sıra getto içinde ve dışında ticari simsarlık yapma hakkını tanımasını sağlamıştır. Bay Samuel Spiera herhalde davasını oy birliğiyle verilen bu karara dayandırmakta ve Zatıâlileri Sayın Balyos aracılığıyla kendisine ve dört oğluna diğer bütün milletlerle birlikte Rialto'da simsarlık yapma izninin tanınmasını Haşmetmeaplarınızdan talep etmektedir; bize göre bu, bu konudaki bütün kamu kararnamelerinin, yargıç kararlarının ihlal edilmesi olacaktır; ne var ki, yukarıda bahsi geçen Spiera gibi, özellikle İstanbul'daki son koşullar altında, saygıdeğer Balyosumuz Contarini'nin de büyük kanıtlar göstererek doğruladığı üzere kamu yararına verimli çabalarıyla kendisini kamunun lüt-

75 Arti, b. 517, fasikül 1, c. 29r (28 Eylül 1520). Ne var ki, başka birçok davada Ticaret Kurulu daha pragmatik bir yaklaşımı temsil ediyor, Yahudi tacirlerin 1516'da gettonun sorumluluğuna getirilen, Yahudilerin sızmalarını kesme ihtiyacını vurgulayan Ufficiali al cattaver memurluğuna karşı Yahudi tacirlerin katkılarını savunuyordu (Malkiel 1991, s. 100).

> funa layık kılmaya çalışmış kişileri teselli edecek başka kamusal cömertlikler kıt değildir.[76]

Bu cevap "medeni ve güvenilir kişilerle" Yahudiler arasında keskin bir tezat görüldüğünü ortaya koyarken, Yahudileri Venedik yurttaşlarıyla kıyaslıyordu. Geçmiş yasal düzenlemeleri seçici bir tavırla anıyor ama kentin yerlisi olmayan yurttaşların loncaya katılması ve Katolik olmayan birçok Yunan ile Ermeni'nin loncaya kabul edilmesi yönünde verilmiş birçok tavizi es geçiyordu. Bu silmenin Hıristiyan lonca üyeleriyle dilekçe sahibi Yahudi Spiera arasındaki farklılığı aydınlatması amaçlanıyordu. Aslına bakılırsa kurul, Yahudilerin getto içindeki ticari faaliyetler dışında ticarete simsarlık etmesini engelleyen yasal düzenlemelerden (ve bunların titizlikle uygulanmasından) oluşan bir tarih inşa etme konusunda epeyce yol kat etmişti. Kararı kaleme alanların ikinci el kıyafet ticaretinden,[77] yani Aşkenazi Yahudilerinin şehirdeki istikrarsız hukuki konumunun köşe taşından bahsetmesi, Spiera'nın İstanbul'la bağlantılarına rağmen Aşkenazi geçmişini vurgulayarak onu yaralamaya yönelik bir hakaret girişimi olabilirdi.

Spiera büyük ihtimalle sadece Venedik devletine değil, Sultan ya da üst düzey Osmanlı yetkililerine sundukları hizmetlere de dayanarak Yahudilere simsarlık konusunda verilen tavizlerle dolu bir geçmişe güveniyordu. Örneğin 1583'te balyos Maffeo Venier hükümete, İbrahim Paşa'nın Mordacai Graffini ile oğulları Moise ve Jacob'un "gettoda düzenli simsarlar olarak" atanması ricasında bulunduğunu aktarmıştı.[78] Bu gibi durumlarda Yahudilerin Osmanlı ve Venedik ticari elitleri arasında ticari simsarlar olarak resmen tanınması, Osmanlı ve Venedik siyasi elitleri arasında iktidar simsarları olarak gayet kabul gören rollerini pekiştirmeye de yarıyordu.[79]

Fakat Spiera'nın aracının bilinen rolü gereği kendisinin Rialto'ya yerleştirilmesi gerektiğini ileri sürmesi Venedik makamlarının bam teline dokunmuştu. Spiera bir lonca üyesi olarak atanmaya çalışarak pratikte hayli yaygın olmakla birlikte

---

76 Cinque Savi, Risposte, b. 152, cc. 194r-v (12 Temmuz 1641). Orijinal cevabın dökümü için ek 1.2'ye bakınız.

77 Erken modern Venedik'te ikinci el kılık kıyafet ticareti hakkında bkz. Allerston (1996).

78 Senato, Dispacci Costantinopoli, b. 17, cc. 213r-214r (17 Mayıs 1583). Benjamin Arbel'e bu vakayı hatırlattığı, yazılı halini bana bulduğu için teşekkür ederim.

79 Saraydaki Yahudilerin on altıncı yüzyılda İstanbul ve başka yerlerde siyasi aracılar olarak oynadıkları önemli role girmeksizin bu gibi durumlarda açıkçası asıl önemli olanın uluslararası siyaset olduğunu belirtmek gerekir. İlginçtir, Graffini'nin davası daha sonra Ticaret Kurulunun başka bir Yahudiye, Gasparo di Cremonesi ile iki kızı Zanetta ile Cecilia'ya gettoda ömür boyu simsarlık izni verdiği kararında anılmıştı. (Cinque Savi, Risposte, b. 137, c. 161 [26 Şubat 1585]; b. 145, c. 24v [4 Aralık 1629]).

her zaman yasaları ihlal eden bir şeyin, Yahudilerin getto dışında ticari simsarlık yapmasının resmen tanınması girişiminde bulunmuştu. "Getto içinde" ve "getto dışında" ayrımı, Ticaret Kurulunun kabul etmiş olması gerektiği üzere sadece sözde bir ayrımdı. Yahudi olmayanların gettoya girişine ya da Yahudilerin gündüz vakti gettodan ayrılma özgürlüğüne getirilmiş bir sınırlama yoktu.[80] Aslına bakılırsa simsarlar loncasının mahkeme kayıtlarında bu dönemde yasadışı simsarlıktan hüküm giyen onlarca Yahudinin ismi bulunuyordu. Müşterileri sıklıkla Yahudi olmayan tacirlerdi, suçlu bulunduklarında aldıkları asgari ceza da açıktır ki ticari simsarlığı sürdürmelerini yasaklamıyordu (bakınız ikinci bölüm). Ne var ki Spiera ve Osmanlı hamileri, Yahudilerin Rialto'daki simsarlığını resmileştirmeye, böylece bu ihlali aleni hale getirmeye çalışarak pragmatik düşünen Ticaret Kurulu için bile izin verilebilir olanın sınırlarını aşmış oluyordu. Muhtemeldir ki kurul burada simsarlar loncasından gelen şikâyetlere de bir cevap veriyordu. Lonca, 1630'lar ve 1640'larda Levanten ticaret hacminin gerilemesini tekrar tekrar protesto ederek, Yahudilerin rekabetine karşı çıkmıştı; Spiera'nın talebinden de, hele Osmanlı elitleriyle apaçık bağları dikkate alındığında, büyük ihtimalle pek hoşlanmayacaktı.[81]

Geri Dönen Köleler: Gönüllü Hizmetten Zorunlu Hizmetçiliğe ve Geri Dönüş

Dilekçe sahipleri iş başvurusunda bulunmak üzere verdikleri dilekçelerde sadece Hıristiyan ahlâkına ya da yurttaşlığa dayanmıyorlardı. Büyük yoksulluk, hakka layık geniş aileler, devlet için geçmişte (sıklıkla da ağırlıklı olarak kolonilerden askere alınanlara dayanan orduda) yapılmış hizmetler üzerinde durmak gibi başka stratejilere de göz atmıştık. Simsarlık için verilen dilekçelerde devlete hizmet konusunda yapılan bir vurgu vardı ki, özellikle koloni tebaası arasında yaygın bir stratejiydi; bu vurguyla dilekçe yazan koloni tebaası sadece kendi geçmiş hizmetlerini değil, atalarının hizmetlerini de hatırlatıyordu; Osmanlı'nın Venedik topraklarına akınları sırasında çarpışırken öldürülmüş, yaralanmış ya da esir alınmış akrabaları olduğunu iddia edebiliyorlarsa bu vurgu daha da ağırlaşıyordu. Örneğin "Kıbrıslı bir soylu" olan Giovanni Babin, Venedik'in Kıbrıs'ı Osmanlılara kaptırmasından

80 Hıristiyanların gettoda ticaret yapması gayet iyi tanık olunan bir gerçekti, hatta Yahudi simsarların gettoda iş yapması konusundaki resmi şikayetlerin ve Yahudilerin ticarete simsarlık yapma faaliyetlerini sadece Yahudi tacirlerle sınırlama yönündeki girişimlerin de bir parçasıydı. (Senato, Terra, kayıt **44**, c. 127 [1 Haziran 1563]). Ayrıca bkz. Boccato (1974, s. 31).

81 1630'ların sonunda Levanten tacirlerin dahil olduğu işlemlerde zorunlu ödemelerde indirim yapılmasını sağlamaya çalışan simsarlar loncasının verdiği toplu dilekçelerin bir örneği için bkz. Collegio, Risposte di dentro, b. 27 (3 Nisan 1636 & 20 Haziran 1636); b. 29 (1 Şubat 1638 m.v.); b. 30 (22 Haziran 1639); Cinque Savi, Risposte, b. 151, cc. 37-38 (30 Aralık 1636).

20 yıl sonra 1590'da hükümete simsar olarak istihdam edilmesi için dilekçe vermişti. Babin dilekçesinde İstanbul ve Halep'te esir düşen beş kardeşinden bahsetmekle kalmıyor, uzun ceddinin hepsi de cumhuriyete sadakatle hizmet etmiş başka mensuplarını da anıyordu: Annesinin ağabeyi Scipio Costanzo, "birçok kez vikontluk yapan, Nicosia'daki [Lefkoşa] şirketin temsilcisi, San Luca kalesinin genel kumandanı" babası Giofre Babin, baba tarafından büyükbabaları "Şövalye Anibal Babin ve Pietro Gullo."[82]

Babin'in Kıbrıs kökenleri üzerinde durmaya değer. Kıbrıs kökenli dilekçe sahipleri, Venedik hükümetine yazdıkları dilekçelerde tarihlerini başka kolonilerden tebaaya nazaran daha fazla hatırlatıyordu. Kıbrıslılar özellikle bu kaybedilmiş Venedik kolonisinin hatıralarından, zenginliklerinden, adanın feodal sınıfının cumhuriyete yaptığı sadık hizmetlerden çıkar sağlamaya çabalıyorlardı. Kıbrıs'ın çok uzunca bir süre boyunca (resmi ya da gayriresmi) Venedik yönetimi altında kalmış olması, 1571'de kaybedilmesinin adanın stratejik önemi yüzünden epeyce acılı olması, pekâlâ önemli olabilirdi. Adanın gayet oturmuş feodal sınıfının (ki dilekçe sahiplerinin birçoğu bunlar arasındandı) Kıbrıs'ın Venedikli oluşunu nasıl anladığı daha fazla incelenmeyi gerektiren bir meseledir.[83]

Aile tarihinin anlatımı hem meşhur ataları hatırlatmanın hem de onların çocuklarının ve akrabalarının reklamını yapmanın etkili bir yoluydu. Daha derin bir düzeydeyse, geri dönen esirler (ki esaretleri sırasında nerede oldukları her zaman şüpheliydi) akrabalık bağlarıyla temellenmiş bir toplumsal düzende kök salmış olmalarına işaret ediyor ve düzene bağlılıklarını devam ettiriyorlardı.[84] Örneğin Zorzi da Milo adında ticari bir simsar, 1609'da lonca üyeliğinin damadı Pietro

---

82 Collegio, Risposte di dentro, b. 9, c. 130 (26 Nisan 1590). 1601'de yazılmış ikinci bir dilekçe Babin'in o sıradaki yoksulluğunu doğrular, hükümete ailesinin hizmetlerini, Nicosia'da kaybettiği zenginlikleri hatırlatır (Cinque Savi, Risposte, b. 140 [25 Mart 1601]). Babin'in "Türkler, Yahudiler ve Yunanlar" arasında ticarete simsarlık etme talebi ertesi yıl kabul edilmiştir. (Ufficio della Bolla Ducale, Grazie del Maggior Consiglio, kayıt 7, cc. 43v-44r [9 Şubat 1602 m.v.]). Ayrıca 1592'de muhtemelen Giovanni'nin kardeşi olan Ambrosio Babino'nun verdiği dilekçeye ilişkin tartışmama da bakınız.

83 Kıbrıslı yerel oligarşiler, adadaki Venedik yönetim sistemiyle sadece toprak sahipleri olarak değil, ordu ve memuriyette kilit mevkilerin sahipleri olarak da gayet iyi bütünleşmişlerdi (Arbel 1996, s. 971). Genel olarak Venedik yönetiminde Kıbrıs'taki soylular hakkında bkz. Rudt de Collenberg (1983); Arbel (2000a; 2009, özellikle de s. 43-4). Venedik'teki Kıbrıslı göçmenler hakkında bkz. Kyrris (1968, 1969, 1970).

84 Venedik soylularının ailevi ideolojileri hakkında bkz. Grubb (1994); Sperling (1999a, 1999b); Sabbadini (1995). Sıkı sıkıya soya dayalı toplumsal bir düzenin reddedilmesi Osmanlı yönetimini, Venedik soylularının gözünde farklı kılan özelliklerden biriydi (Wilson 2003, s. 39).

Francolin'e devredilmesi için dilekçe vermişti. Zori geri dönmüş bir esirdi, Venedik yönetimindeki Kıbrıs'tan göç etmişti; gerçi ismi köklerinin Ege'deki bir başka Venedik sömürgesi, 1566'da Osmanlılara kaybedilen Melos'a uzanabileceğini gösteriyordu. Zorzi biraz olağandışı olan bu talebini haklı çıkarmak için kendi sağlık durumunun bozuk olduğundan, Pietro'nun Türkçe ve Slavcaya hâkim olduğundan bahsediyordu. Ayrıca şan şeref sahibi iki amcasına da dikkat çekiyordu.[85] Ticaret Kurulu talebi onaylayan kararının başında, hükümete geçmişte birçok Kıbrıslının özel ayrıcalıklar gereği simsar atandığını hatırlatmıştı. Böylece kurul Zorzi'nin ayrıcalığa layık bir koloni tebaası konumuna çıkma, talebini "Kıbrıslılara tanınan ayrıcalıklar" alanına yerleştirme çabasını desteklemişti. Ardından gelen satırlarda kurul Zorzi'nin iki amcasının Agarico Zebeton ve Zegno Procopi'nin kimliklerini ve Kıbrıs Savaşı sırasında (1570-2) öldüklerini doğrulamıştı. Son olarak kurul, Zorzi'nin Venedikli çeşitli gemi sahiplerinin gemilerinde kaptan olarak uzun süre verdiği hizmeti ayrıntılı olarak dökmüştü. Dolayısıyla kurulun verdiği bu cevap Zorzi'nin değerli bir tebaa olarak kimliğini tescil etmekle kalmıyor, dilekçe sahiplerinin meziyetleri, hatta kimliklerini takdir eden bir kurum olarak kurulun otoritesini de tescil ediyordu.

Geri dönen esirler sıklıkla "sadece Türklere simsarlık etme" talebinde bulunuyor ve böyle bir hakka sahip oluyordu. *Sensali di Turchi* ("Türklerin simsarları") kategorisi hem lonca üyesi olan hem olmayan simsarları içeriyordu; şimdiye kadar anlattıklarımızdan açıkça anlaşılması gerektiği üzere Osmanlı'yla ticarete simsarlık eden herkesi içermiyordu. Aslına bakılırsa, Osmanlı tacirleriyle iş yapan bütün simsarlar (fiili unvanları ne olursa olsun) aynı yasal düzenlemelere ve vergilere tabiydi. Ne var ki, "Türklerin simsarı" kategorisi geri dönen esirlere simsarlık icra etmeleri için tanınan ayrıcalıklar dahil birçok resmi belgede tanınmıştır. Venedik makamları Osmanlı tacirlerine simsarlık edilmesiyle meziyet sahibi bir soy ve Osmanlı esaretinden kurtuluş arasında bağ kurarak bir tür "şiirsel adalet" tanımış oluyordu. Örneğin, eski bir esirin simsar olarak atanmak için kaleme aldığı mektupta, bu işten kazanılan paranın, hâlâ esir olan kardeşini kurtarmak için kullanılacağı özel olarak belirtiliyordu.[86] Osmanlı esaretinde geçirdiği yirmi yılın ardından 1588'de serbest bırakılan Arnavut Marco Bacco'nun dilekçesine verilen cevapta, Ticaret Kurulu dilekçe sahibinin bir zamanlar Cattaro (Kotor, Karadağ) komutanı

85 Cinque Savi, Risposte, b. 142, c. 119r-v (17 Mart 1609); b. 144, c. 63r (tarih yoktur).

86 1592'de Ambrosio Babino, "kendisini geçindirebilsin, ayrıca kardeşi Rimondo'yu esaretten kurtarabilsin diye Türkler, Yahudiler, Yunanlar ve İtalyanların simsarı" olarak atandı (Ufficio della Bolla Ducale, Grazie del Maggior Consiglio, kayıt 6, c. 59r (16 Haziran 1592).

olan büyükbabası Triffon'un cumhuriyet için verdiği hizmetlerden bahsediyordu. Nihayetinde Bacco'nun önceki tarihlerde "benzer koşullardaki başkalarına tanınan simsarlık haklarına" dayanarak simsar atanması tavsiye ediliyor, kendisinin "sadece Türklere simsarlık etmeyi" talep ettiği vurgulanıyordu.[87] Öyle görünüyor ki, böyle bir ayrımın sadece kağıt üzerinde yapılması önemli değildi.[88] Sembolik olarak Bacco'nun "Türklerin simsarı" olarak atanması, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uzun süren esaretini telafi etmenin bir biçimiydi.

Geri dönen diğer esirlerse dilekçelerinde sadece ahlâki bir telafiden değil, uzun süren esaretleri sırasında edindikleri bazı yararlı becerilerden de bahsediyordu. Giulio Torquato Malta korsanları tarafından esir alınmış, İstanbul'da 12 yıl boyunca esir olarak hizmet etmesinin ardından nihayet 1564'te serbest bırakılmıştı. 1567'de Torquato'nun simsar olarak atanması talebinde bulunan bir dilekçe, gayet olağandışı bir biçimde üçüncü tekil kişinin ağzından kaleme alınmıştı. İlginçtir, Osmanlı sultanına hitap eden, din değiştirenlerin maddi yardım talebiyle verdikleri de dahil bütün dilekçelerde (birinci tekil şahıs yerine) gayrişahsi terimlerin kullanılması zorunlu bir formüldü.[89] Torquato'nun dilekçesinde, "bütün milletlerden tacirler arasında edindiği büyük deneyim, efsanevi İtalyancasının yanı sıra Yunanca, Türkçe, Slavca ve başka dilleri sular seller gibi bildiği, bu yüzden evrensel olarak kendisinden yararlanılabileceği" ifade ediliyordu.[90] Torquato, Osmanlı İmparatorluğu'nda konuşulan dillere dair bilgisinin onu "evrensel olarak yararlanılabilir" kıldığını ileri sürüyordu. Bu bakış açısına göre Venedik evreni açıktır ki Osmanlı İmparatorluğu'nu içerir ama Alpler'in ötesindeki Avrupa'yı içermez. Ne var ki, din değiştirenlerin örneğinde söz konusu olduğu gibi geri dönen esirlerin Osmanlı topraklarındaki bağlantıları da hassas bir meseleydi. Karşılaşabilecekleri şüpheler dikkate alındığında (Dinden dönmüşler miydi? Kiliseyle uzlaştıkları ne kadar doğruydu?), Osmanlı tebaasıyla yakın bağlara sahip olduklarını vurgulamaları açıktır ki davalarına zarar verebilirdi. Geri dönen esirler bunun yerine hiç sektirmeden başka bir kültürler arası beceriden bahsediyorlardı: Osmanlı konaklarında

87 Cinque Savi, Risposte, b. 138, c. 53 (18 Ağustos 1588).

88 Nihayetinde Osmanlı tacirleri Venedik'e diğer Osmanlı tacirleriyle değil, Venedikliler ve Almanlarla ticaret yapmak için geliyordu. Yasadışı simsarlıkla ilgili davalardan elde edilen veriler Osmanlı tacirlerinin dahil olduğu çoğu işleme Osmanlı olmayan başka tacirlerin de dahil olduğunu gösterir.

89 Bu dilekçeler "kisve bahası," yani "giysi parası" olarak bilinir (Minkov 2000, s. 164).

90 Collegio, Risposte di dentro, b. 2, c. 224 (9 Ocak 1567 m.v.). Eldeki veriler Torquato'nun talebinin kabul edildiğini ama bazı sebeplerden simsar olamadığını gösterir. Torquato 1573'te bu kez "Levanten Milleti"nin ticaretine simsarlık etmesine izin verilmesi ricasında bulunarak dilekçe vermişti (Collegio, Risposte di dentro, b. 5, c. 202, [4 Ekim 1573]).

hizmet verirken edindikleri dil becerisi.[91] Dilsel yetkinlik sık sık ileri sürülüyor, dilekçelerin yanı sıra dilekçelere verilen cevaplarda da gündeme getiriliyordu.[92] Dilekçe sahipleri ve başvurdukları resmi makamlar beceriye atıfta bulunarak böylece dilekçe sahiplerini Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayan, yasaları ihlal etmesi olası bağların üstünü örtebiliyordu.

İmparatorluk Aşırı Tebaa Olarak Osmanlı Hıristiyanları

Daha önce de ileri sürdüğüm üzere, din değiştirenler, Yahudiler ve geri dönen esirlerin imparatorluk aşırı tebaa olarak statüsü sıklıkla sadakatlerine, hatta Venedik'e aidiyetlerine gölge düşürüyordu. Venedikli olmaya çalışan Osmanlı tebaası açısından, Venedik'te sadece hukuksal değil, toplumsal aidiyet tesis etmek ve bunu korumak (söylemsel ya da başka türlü) özel bir çaba gerektiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu Bizanslı seleflerinden dinsel, siyasal, ekonomik ve akrabalık yapıları kimi zaman onları Venedik de dahil olmak üzere başka güçlere bağlayan geniş bir Hıristiyan ve Yahudi cemaati devralmıştı.[93] Bu cemaatlerle diğer güçler arasındaki bağlar elbette ki rastlantısal ve değişkendi ama geniş Venedik-Osmanlı sınır bölgelerine akacak daha sonraki göçmen dalgaları, diaspora sakinleri ve yerleşimcileri için bir öncül oluşturuyorlardı. Venedik hükümeti, Osmanlı Hıristiyanlarının Venedik'e karşı özel bir gönül bağı duydukları yönündeki iddialarına, özellikle de cumhuriyete verdikleri geçmiş hizmetlerden dem vurduklarında sıklıkla yakınlık gösteriyordu.

Hıristiyan dilekçe sahiplerinin Venedik'le aralarında olduğu varsayılan bu özel bağdan nasıl yararlanmaya çalıştıklarına dair bir örnek, Sebenico'dan (Šibenik,

---

91 Bu dilekçelerde kullanıldığı biçimiyle "köle" kategorisi, Müslümanların elindeki Hıristiyan esirlerle ilgili daha geniş kapsamlı bir söylemden gelmiştir. Bu kategorinin teolojik anlamı bir yana, Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yakalanan bazı Hıristiyanlar kürekçi olarak hizmet etmişlerse de başka birçok kişinin o dönemde İtalya yarımadası ve başka yerlerdeki uşaklar ve ev işlerine bakan kölelerden pek de farklı olmayan koşullarda ev işlerinde kullanıldığını vurgulamak gerekir. Bu gibi ev içi düzenlemelerin dini anlamları henüz tam olarak incelenmemiştir. Akdeniz'de köle ticaretinin ideolojik boyutları hakkında bkz. Rudt de Collenberg (1987); Bennassar ve Bennassar (1989); Bono (1998, 1999); Davis (2003).

92 Dilekçe sahiplerinin bu dilleri bildikleri yönündeki iddialarının ne derece gerçeği yansıttığı henüz bilinmiyor. Şimdiye kadar hükümetin ilerde simsar olması muhtemel kişilerin dil becerilerini incelediğine dair hiçbir göstergeye rastlamadım.

93 Osmanlı'nın Hıristiyan ve Yahudi cemaatleri yönetme biçimindeki tarihsel dönüşümlere ilişkin araştırmalar için bkz. Braude ve Lewis (1982); Goffman (1994); Paraskevas (1999). Tijana Krstić'e bu konudaki tartışmaları bana tanıttığı, özellikle de bu kitapları tavsiye ettiği için teşekkür ederim. Ayrıca Osmanlı'nın dini farklılık kavrayışlarıyla ilgili on dokuzuncu yüzyıla odaklansa da derinlikli bir tartışma için bkz. Rodrigue (1996).

Hırvatistan) Lorenzo Capessich'in 1621'de simsarlık izni almak için verdiği şu dilekçe olabilir:

> Ben Lorenzo Capessich iş gereği on iki yıl boyunca Türkiye'de yaşadığım sırada, Türk diline mükemmel bir hâkimiyet kazandım; öyle ki, bu dil gayet iyi bildiğim Slavca ve İtalyancanın yanına eklendi ve beni ticarette kamu ve özel çıkarlar yararına görev yapabilir hale getirdi, özellikle de bu ülkede, Sebenico'daki evimize bağımlı oldukları için birçok dost edindiğimden; Sebenico'da kendimi çeşitli meselelerde Haşmetmeaplarının yararlı tebaası ve hizmetkârı haline getirebildim, Şanlı Kamu Temsilcileri tarafından Sancak Beyleriyle ve Türk vezirlerle yapılan müzakerelerde bendenizin hizmetinden yararlanıldı; herkesin evrensel vatanı, hak sahibi bir soydan geldiğim ve Nafplion Vegici Spatafora ailesinden gelen, o sadıklar sadığı kentin kaybedilmesiyle birçok zenginliğini de yitiren bir annenin oğlu olduğum için özellikle de benim vatanım olan bu büyük kente [Alma] yerleşmek ve burada dürüst bir yararlılık göstererek yaşamaya karar verdiğim için siz Haşmetmeaplarından düzenli bir simsar olarak tayin edilme ayrıcalığını bana bahşetme lütfunda bulunmanızı saygıyla önünüzde eğilerek rica ediyorum ki, böylece bu mevkide ticaretin gelişmesi için tacirleri tatmin etmeye yönelik kamusal hizmeti sonsuza dek durmaksızın görebileyim.[94]

Capessich kendisini nihai noktadaki bir imparatorluk aşırı tebaa olarak sunar. Öncelikle (ismi ve yaşadığı yerin de düşündürdüğü üzere) Dalmaçyalı bir baba ile eskiden Mora'da bir Venedik kolonisi olan, 1540'taki barış antlaşmasıyla Osmanlılara verilen Nafplionlu bir annenin oğludur, kolonilerdeki bir birleşmenin meyvesidir.[95] Ayrıca hayatının izlediği yol onu Venedik'e getirmiş görünmektedir. Capessich metropole taşınarak Venedikli olmayı tercih etmekle kalmaz, Osmanlı topraklarında bir tacir olarak uzun süre yaşamasını da sevgili *patria*sına "kamu hizmeti" olarak sunar. Özel çıkarların kamu hizmetiyle bu şekilde yan yana getirilmesi dilekçesini değerlendiren soylu makamların aşina olduğu bir örüntü olabilirdi çünkü daha 1200'ler gibi erken bir tarihte Smyrna (İzmir), Prusa (Bursa) ve Trebizond (Trabzon) gibi büyük Bizans ticaret merkezlerinde geniş Venedik ticaret kolonileri kurulmuş, koloniler bu kentler Osmanlı olduktan sonra da gelişmeye devam etmiş, sıklıkla cumhuriyet için askeri ve siyasi istihbarat toplama merkezleri olarak hizmet vermişlerdi.[96] Aslına bakılırsa Capessich talebini sadece atalarının meziyetlerine

---

94 Collegio, Risposte di dentro, b. 16, c. 135 (13 Kasım 1621). Orijinal dilekçe için ek 1.3'e bakınız.

95 Venedikli Navplion hakkında bkz. Wright (2000).

96 İstanbul'daki Venedik ticaret kolonisi hakkında bkz. Dursteler (2006). Daha genel olarak Akdeniz'deki ticaret kolonileri hakkında bkz. Jacoby (1997). Venediklilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda istihbarat faaliyetleri hakkında bkz. Preto (1986, 1994). On altıncı

dayandırmadığı gibi, sadece ticari itibarına ve dil bakımından yetkinliğine de dayandırmıyordu; daha ziyade bir tercüman ve simsar olarak kanıtlanmış kamu hizmetini vurguluyordu. Daha da önemlisi sadece soyu üzerinden değil, kendi isteğiyle de bir Venedik çocuğu olduğunu savunuyordu. Keza, (ailesinin bir kısmının hâlâ yaşamakta olduğu) Šibenik'te ve Osmanlı dostları arasında koruduğu bağlantıların ticari bir simsar olarak gelmeyi umduğu bu yeni mevkii engellemek şöyle dursun, ilerleteceğini ileri sürüyordu. Son olarak dilekçesinde başlıca bağlılığının, hizmet vereceği tacirler olduğunu, çünkü bunun "ticaretin gelişmesini" güvence altına alacağını söylüyor, Ticaret Kurulunun Venedik'te uluslararası ticaret hacminin keskin bir düşüş gösterdiği bir dönemde kentin ticari cazibesini artırma konusundaki fikirlerine hitap ediyordu. Kısacası Capessich hayatının izlediği yolu, cumhuriyetin kaderiyle uyumlu hale getirmişti; bu hamle soyluların, "tek tek ailelerin itibarları yönündeki iddialarını yönetici grubun genel şanına yerleştiren" kendi kendilerini sunma biçiminden pek de farklı değildi.[97] Capessich'in dilekçesi beklendiği üzere, dile hâkimiyeti, Osmanlı Sancak Beyi'yle yapılan sınır görüşmelerinde cumhuriyetin sözcüsü olarak önceki hizmetleri ve anne tarafından soyu üzerine yapılan atıflarla onaylanmıştı.[98]

Yurttaşlığın Yeniden Değerlendirilmesi

Tarihçiler insanları geç ortaçağ ve erken modern kent devletlerinin yurttaşı olma çabasına sürükleyen muazzam çeşitlilikte amaçlar sayıp dökmüştür.[99] Gelgelelim hukuksal olarak tabiiyete alma eyleminin ötesinde, yurttaşlık aidiyetinin nasıl müzakere edilip uygulandığına pek az dikkat sarf edilmiştir.[100] Yurttaşlık aidiyetinin dilekçe sahiplerinin simsar olarak atanmak üzere Venedik hükümetine talepte bulunurken başvurdukları güçlü bir retorik aygıt olduğunu gördük. Bu durum resmi yurttaşlığın Venedik nüfusunun ancak dar bir kesimini kapsadığını, metropoliten toplumda farklı bir aidiyet biçiminin imparatorluk aşırı tebaa tarafından ayrıntılı şekilde oluşturulduğunu düşündürmektedir. Aslına bakılırsa bu kişilerin simsar olarak atanma talebiyle verdikleri dilekçeler, metropoliten Venedik toplumunun

---

yüzyılın sonlarında Venedik yönetimindeki Girit'te koloni yöneticisi olarak görevi sırasında kamu hizmetiyle kişisel çıkarlarını sistematik olarak birleştiren Venedikli bir soyluya ilişkin vaka incelemesi için bkz. Arbel (2008).

97 Grubb (1994, s. 377).

98 Ufficio della Bolla Ducale, Grazie del Maggior Consiglio, kayıt 8, c. 153r (15 Kasım 1622).

99 Kirshner (1973); Costa (1999).

100 Dikkat çekici bir istisna için bkz. Herzog (2003).

bir mensubu olma konusunda, resmi yurttaşlığın dayandığı bazı öncülleri paylaşan ama böyle bir mensubiyeti yurttaş sınıfının çok ötesine taşıyan bir ideali dile getiriyordu. Bu geniş aidiyet idealinin belirgin olmasının nedeni sadece yeni destek gruplarını içine alması değil, yurttaşlığın temel dayanakları üzerinde de değişiklikler yapmasıdır. Sırf kent bürokrasisine dahil edilmenin ötesinde, simsar olmuş imparatorluk aşırı tebaa Venedik ile koloni ve sınır bölgelerini hukuksal, dinsel ve etnik-dilsel anlamda birbirine bağlıyordu.

Bütün bunlar hukuksal yurttaşlığın önemli olmadığı anlamına gelmiyordu. Aslına bakılırsa imparatorluk aşırı tebaa, özellikle de uzak yerlerle yapılan ticaretle ilgilenenler, Venedik yurttaşı olmanın ekonomik yararları düşünüldüğünde zaten bu statüyü edinmeye çalışıyordu. Metropoliten Yahudiler Venedik yurttaşlığına kesinlikle kabul edilmese de, bu da hep karşı çıkılmadan geçilen bir şey değildi.[101] Gabriel'in oğlu Mazo, Venedik'te Yahudi tüccar ve finansçılar çıkarmış bir aileye mensuptu. Son derece yaratıcı bir kişilik olan Mazo'nun hükümete yazdığı, kamu yönetiminin iyileştirilmesine ilişkin önerilerle dolu dilekçeleri arşivlerde tekrar tekrar karşımıza çıkar. 1586'da Mazo ve kayınbiraderi Casal di Monferàlı Isac-dal-Ben, şimdiki ve gelecekteki bütün oğulları ve kızlarıyla birlikte Venedik yurttaşı yapılmalarına karşılık "çok önemli bir sır" açıklama önerisinde bulunmuşlardı.[102] Aynı dilekçe sahipleri dört ay önce de lonca mensubu simsar olma talebiyle dilekçe sunmuştu. Buna karşılık önerdikleri şey, Venedik Cumhuriyeti'ne derin bağlılıklarının bir nişanesi olarak okunabilir: Yetkili makamların, "devletin tamamına kimin girip çıktığını kolayca bilebilmesi için" yeni bir nüfus kayıt yöntemi.[103]

Sonuçta, imparatorluk aşırı tebaanın ticari simsar olarak atanma arayışında çok sayıda strateji kullanıyordu. Önemlidir ki dilekçelerinde Osmanlıların "radikal bir farklılığından" ancak nadiren bahsediyorlardı; bu, dragomanlar ve bazı yabancı

---

101 Venedik 1797'de Napoléon yönetimine girene dek Venedikli Yahudilere yurttaşlık verilmedi. Ama Venedik hukukunun birçok yönü açısından söz konusu olduğu gibi durum Venedik'in Akdeniz kolonilerinde farklılık gösteriyordu; buralarda en azından on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda bazı Yahudiler Venedik yurttaşlığının statüsünden yararlanabildi, bu statü onlara vergi ve gümrük muafiyeti gibi bazı ticari ayrıcalıklar kazandırıyordu. Ne var ki, bu statünün birçok tüccarın Bizans İmparatorluğu'nda sahip olduğu Venedik (ve başka İtalyan kent devletleri) koruması altında olma statüsüyle ortak yönleri, Venedik metropolündeki yurttaşlık statüsüyle ortak yönlerinden daha fazladır. Bkz. Ashtor (1975); Jacoby (1987; 1997, özellikle de cilt 1: s. 549, cilt 3: s. 269). Ayrıca İstanbul'da koruma altındaki Yahudi "beyaz Venedikliler" (*Veneti albi*) hakkında bkz. Cooperman (1987, s. 68).

102 Collegio, Risposte di dentro, b., 8, c. 197 (16 Şubat 1586 m.v.)

103 Collegio, Risposte di dentro, b. 8, c. 162 (25 Ağustos 1586).

tacirler de dahil olmak üzere başka dilekçe sahipleri tarafından, başka kurumlarda daha sık kullanılan bir stratejiydi (bkz. Beşinci ve Altıncı bölümler). Simsar olmaya heves edenler taleplerini daha ziyade Venedik metropolünü ömürlerinin amacı olarak konumlandıran bir anlatıya dayandırıyordu; aynı zamanda da akrabalık, himaye ve siyasal zorunluluk üzerinden Venedik ve Osmanlı'nın iç içe geçmişliğinin kendi şahıslarında temsil edildiğini vurguluyorlardı. Böylece salt nihai gelecekleri olarak değil, hep olageldikleri şey olarak da simsar rolüne atıfta bulunuyorlardı.

Ticarete Simsarlık Etmek mi, Yoksa Dostluk Kurmak mı?

Venedik'te izinsiz faaliyet gösteren Yunan kökenli ticari simsar Mano Gumeno 1594'te lonca üyesi iki simsar, Manoli Gardichiotti ve Piero Colona'yla bir ortaklık anlaşması imzalamıştı.[1] Bu ortaklık, nihayetinde simsarları denetlemekten sorumlu devlet mahkemesi Provveditori di Comun'ün dikkatine sunuldu, mahkeme hiç vakit kaybetmeden anlaşmayı geçersiz kıldı.[2] Yapılan duruşmada Venedik yurttaşı olan Colona, Gardichiotti tarafından ortaklığa zorlandığını ama böyle bir şeyin yasadışı olduğunu öğrendiği anda ortaklığı uygulamaya sokmaktan kaçındığını ileri sürdü. Ayrıca yetkili makamları kendisini serbest bırakıp sadece ortaklarını kınamaya davet etti. Yargıçlar bu talebi kabul ettiler ve Colana'nın iki Yunan ortağına "yoksullar fonuna aktarılmak üzere" beşer dukalık, mütevazı bir para cezası kestiler.[3] Kanunla bu temasın Colona'nın sorgulanabilir başka simsarlık anlaşmalarına girmesini engellemediği açıktır. Eski ortakları Gumeno ve Gardichiotti'yi ihbar etmesinden sadece iki ay sonra, ismi yine iki Yunan aracıyla, Niccolò Saccà ve "Yunan Tarantà"yla ilgili bir davada gündeme geldi.[4] Bu iki simsarla nasıl bir ilişkisi olduğu sarih bir biçimde asla ortaya konmamış olsa da davalılarla birlikte "suç mahalli"nde bulunan kişilerden biri olarak adı geçiyor öyle ki Gumeno ve Gardichiotti'yle yaşanana benzer bir durumun varlığı akla geliyordu. Dört ay sonra Colona aynı Niccolò Saccà'yla yasadışı bir simsarlık ortaklığı kurduğu gerekçesiyle yeniden mahkeme huzuruna çıktı.[5] Başta her birine 60 *lire di piccoli* olarak kesilen para cezası daha sonra toplam 50 lirete (yaklaşık 8 duka) indirildi; bu

1 Gumeno, Kıbrıs'ın önde gelen ailelerinden Goneme/Gomnenelerle akraba olabilir (Rudt de Collenberg 1982a, s. 58).

2 Arti, b. 525, fasikül 1, c. 2v (24 Ocak 1596).

3 Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 32r-35v (14 Mart 1597). Dava kayıtları arasında yer alan bu sözleşmenin Yunancası Gumeno ve Gardichiotti tarafından, İtalyancası Colona tarafından imzalanmıştı.

4 Arti, b. 525, fasikül 1, c. 46 (16 Mayıs 1597).

5 Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 87r-88v (3 Eylül 1597).

durum Colona'nın lonca içindeki nüfuzunun nispeten daha rahat bir şekilde böyle şaibeli anlaşmalar yapmayı sürdürmesini mümkün kıldığını akla getirmektedir.

Kıbrıslı lonca üyesi simsar Giacomo di Suro ile ruhsatsız Arnavut simsar Zorzi, Müslüman Hint taciri Assan Beich "Sguerzo" ve Muranolu bir cam ustası Zuanne della Nave arasında olduğu iddia edilen ortaklıksa, imparatorluk aşırı tebaa ile Venedik tebaasını birbirine bağlayan, büyük ölçüde belgelere dökülmemiş dostluk ağlarına biraz daha yakından bakmamızı sağlar. Bu gibi ağlar pazarın olası anonimliğine karşı koyuyor, loncalar, hükümetler ve ev sahiplerinin izleyip denetleme yönündeki çabalarını aşıyordu. Bu ağların ortak yapıları imparatorluk aşırı tebaanın Müslümanlar ve Hıristiyanlar, yabancılar ve yerliler, Osmanlılar ve Venedikliler arasında aracılık yaparak merkezi bir rol üstlendiğini düşündürür.

Birazdan göreceğimiz üzere Venedik ticari simsarlar loncasının on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kademeli bir dönüşüm geçirmesi, bazı imparatorluk aşırı tebaanın Venedik devletiyle ilişkilerini pekiştirip kurumsallaştırma yönündeki çabalarıyla yakından bağlantılıdır. Bu ilişki borçluluk, sadakat ve karşılıklı ekonomik yararların Hıristiyan Osmanlılar ile bir yanda Venedik koloni tebaası bir yanda da Venedik devleti arasında etkili bağlar geliştirdiği kavrayışına dayanıyordu. Ne var ki, böyle bir ilişki Safevi ve Osmanlı Müslümanları, Yahudi simsarları, hatta İtalya Yarımadası'nın başka yerlerinde ve ötesinde ticaretle uğraşan başka diasporaların mensuplarını kapsayan daha geniş ağlarla çevreleniyordu. Bu ilişkiyi kurumsallaştırma yönündeki çabalar simsarlar loncasının yönetimi tarafından sert bir muhalefetle karşılanıyordu. Lonca yönetimi, imparatorluk aşırı tebaanın uzak yerlerle kurulan ticari ağlar açısından giderek artan merkezi önemini azaltma ve baltalama çabasıyla, bu tebaadan loncada çeşitli mevkilerde görev yapanlar olsa da çeşitli hukuksal ve ticari mekanizmalar kullanıyordu.

1597'de simsarlar loncasına gizli bir ihbar ulaştı. "Arnavut Zorzi" isimli birinin Sguerzo ("çekik gözlü" anlamında) adlı Hint bir tacirin "çok çeşitli birçok cam" karşılığı Zuanne della Nave'ye (Muranolu cam ustasına) yedi kutu çivit satmasına yardımcı olduğu, sonra da anlaşmayı kağıda geçirip "bahsi geçen anlaşmada kendisinin de hazır bulunduğunu göstermek üzere" ruhsatlı bir simsar olan Kıbrıslı Giacomo di Suro'yu çağırdığı ileri sürülüyordu.[6] Sorguya çekilen ilk tanık Sguerzo'nun ev sahibesi Camilla Aclea'ydı. Aclea bu anlaşmayı Müslümanken Hıristiyanlığa geçmiş Pietro diye birinin tercümesi sayesinde Hint tacirin kendisinden öğrenmişti. Anlaşmada hazır bulunan aracının Kıbrıslı Giacomo olduğu inancındaydı. Hatta bunu Giacomo'nun kendisinden duymuştu. Arnavut Zorzi'ye gelince, o da Aclea'nın

6 Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 10v-12v (6 Şubat 1596 m.v.).

evinde tanıdık bir yüzdü; "bilmediğim bir şey yapmak üzere" iki-üç kez Sguerzo'yla çıkmıştı. Aclea herhangi bir şüpheye mahal kalmasın diye çabucak eklemişti: "Zorzi bana kendisinin simsar olmadığını, Kıbrıslı Giacomo'nun simsar olduğunu, o anlaşmadan hiçbir şey kazanmadığını söyledi." Sözlerini de, "Ben Zorzi'nin yalancısıyım," diyerek bağlamıştı. Aclea ifade verdiği günün ertesinde simsarların bürosuna geri gelmiş, uykusuz geçirdiği bir gecenin ardından "ruhundaki yükü atmak" istediğini dile getirmişti. Arnavut Zorzi'yi bir keresinde evde gördüğünü, kendisine Zorzi'nin Kıbrıslı Giacomo'nun şirketinde olduğunun (ya da ortaklık içinde olduğunun) söylendiğini hatırlıyordu. Bir keresinde de Zorzi'yi evden çıkarken görmüştü; adam ona, "çivit anlaşmasını yazsın diye Kıbrıslı Giacomo'yu getirmeye" gittiğini söylemişti. Camilla ev sahibi olarak hiç kuşkusuz Müslüman kiracısı ve dostlarını dikkatle takip ediyordu. Ev sahipleri bu vakada olduğu gibi başka birçok vakada da yabancı tacirlere sunulabilecek bilgilerin merkezleri olarak hareket edebiliyordu; ama aynı zamanda yetkili makamların devletin gözünden kaçan imparatorluk aşırı ağları yasal olarak düzenleme ve sınırlama girişimlerinde de kilit önemde bileşenlerdi.[7]

Bundan birkaç gün sonra mahkeme Sguerzo'nun din değiştirmiş arkadaşı Pietro'nun ifadesini dinledi. O da Zorzi ve Giacomo'yu Sguerzo'yla birlikte görmüştü; ikisinin de simsar olduğuna dair hiçbir kuşkusu yoktu. Hatta Sguerzo ona öyle olduklarını söylemişti. Ama Pietro'nun ifadesinden ruhsatlı simsar Giacomo'nun sırf Zorzi için bir "paravan" olmadığı anlaşılıyordu: "Giacomo'nun tacire çivit gösterdiğini gördüm, bir seferinde de taciri görmek için Murano'ya gittiğini söyleyen Müslümana [Sguerzo] para getirdiğini gördüm."[8]

Pietro'nun ifadesini dostu Sguerzo'nunkine uydurmuş olması akla çok yatkındır çünkü Sguerzo'nun Nicola adında bir tercüman sayesinde "sadece Türkçe kullanılacağı" yeminiyle gerçekleştirilen sorgusunda verdiği ifade ilginç bir değişiklik içeriyordu: Sguerzo, Zorzi'yle anlaşmayı çartıştığını reddetmişti, Zorzi'nin pazarlıklar sırasında hazır bulunup bulunmadığı sorusuna da "Zorzi benim yerime çok sık gelir," diyerek cevap vermiş ama Arnavut'un anlaşmaya karıştığını reddetmişti. Sguerzo'nun muğlak ifadesine rağmen della Nave Zorzi'nin suçluluğundan pek kuşku duymuyordu: "Orada Murano'da çalıştığından onu tanıyorum; Paternostri kilisesinin yanındaki yola Türklerle gelir." Hatta şöyle diyordu: "Zorzi cam ve para

7 Erken modern Venedik'te siyaseten hassas bilginin dolaştığı ve denetlendiği sözlü ağların önemi hakkında bkz. Horodowich (2008).

8 Arti, b. 525, fasikül 1, c. 11r (19 Şubat 1596 m.v.).

karşılığı çivit isteyip istemediğimizi sormak için ilk geldiğinde, takas istemediğimizi söyledim, böylece onu gönderdik."[9]

Sguerzo ve Zorzi evde buluşurlarken, della Nave bu ikisini sadece kilise meydanının kamusal alanından tanıyordu. Ona göre pazarda simsarlık eylemi olan bir şey, yabancı bir tacir için pekâlâ dostça bir tavsiye olabilirdi. Aradaki bu ayrımın önemli olduğu anlaşıldı. Bundan bir ay sonra Zorzi ve Giacomo aleyhine resmi suçlamada bulunuldu, ikisi ayrı ayrı sorguya alındı. İkisi de Sguerzo ve della Nave arasındaki anlaşmayla Zorzi'nin hiçbir ilgisi olmadığını söyledi ve ikisi de kısa süre sonra beraat etti. Bu şaşırtıcı karar, bir kişinin tacirlerle yakın ilişkisi olduğu yönünde çok sayıda tanık olsa ve bir anlaşmanın bağlanması sırasında hazır bulunduğunu doğrulasa da tescilli bir simsarın sorumluluğu almaya istekli olması ve bir tacirin kesin reddiyle ruhsatsız simsarlığın gayet açık bir kanıtı olarak görülebilecek bir şey geçersiz kalabiliyordu.

Simsarlar loncasının arşivlerindeki birçok örnekten biri olan bu dava, Venedik pazarının başka kurumlar ve sosyallik biçimleriyle bütünleşmiş olduğunu vurgular. Bütün simsarlık işlemlerinin dostluk, meslektaşlık ya da himaye eylemleriyle karıştırılması ihtimali söz konusu olsa da bu işe karıştıkları gerekçesiyle öne çıkarılanlar özellikle yabancılar yani imparatorluk aşırı tebaa ve lonca dışından diğer kişilerdi.[10] Bu yüzden de burada pazarda yabancılığa ilişkin değişen anlayışların mekân kavrayışlarıyla; kentin ekonomik kaderiyle; soylular, yurttaşlar ve imparatorluk aşırı tebaa arasındaki ilişkilerle nasıl bir diyalektik ilişki içinde olduğuna odaklanacağım.

Bir Lonca ve Arşivi

Venedik, ekonomik loncalar (*arti*) ve lonca mensuplarının dini yardım kardeşlikleri (*scuole*) yürütmesi koşulunu getirmesi açısından erken modern kent toplumları arasında benzersiz bir yere sahiptir.[11] 1497'de Senato simsarlar loncasını yani Scuola di Sensali Ordinarii di Rialto'nun kurulması kararını çıkardığında, kurumun tüzüğü hazırlanırken San Giovanni Crisostomo'daki ipek işçilerinin kardeşliği örnek alındı.[12] İpek işçileri gibi (hatta Venedik'teki başka zanaatkârların çoğu gibi) simsarlar böylece iki kuruma birden girmiş oluyordu: Bir loncaya ve bir kardeş-

9 Arti, b. 525, fasikül 1, c. 12r (27 Şubat 1596 m.v.).

10 Genel olarak erken modern simsarlık ve himayeyle ilgili olarak bkz. Kettering (1986).

11 Black (2000, s. 25).

12 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül "Magistrati a stampa," c. 8 (19 Eylül 1503). İpek işçilerinin kardeşliği hakkında bkz. Molà (2000).

liğe.[13] Bu ikilik, Ognissanti Kilisesi'nin hem lonca hem kardeşlik toplantılarının başında ve üyelerin günlük toplu ayinlerinde kısmen ifade ediliyordu.[14] Fakat bu kurumsallaşmış dindarlık gösterisine rağmen, kardeşlik var olduğu altmış iki yıl boyunca loncanın bir uzantısı olarak faaliyet göstermiş, dindar coşkunluğa dair bir emare göstermemiştir.

Akademisyenlerin savunduğu üzere, Venedik ticaret loncalarıyla dinsel kardeşlikleri arasındaki ilişki, ikisi birbirinden ayrı alanlarda faaliyet gösterdiğinden belli belirsiz, gevşek olabiliyordu.[15] İncelediğimiz örnekte Venedikli simsarların kardeşliği, ticaret loncasının işleyişinden açıkça ayrılabilecek pek fazla dini, hayırsever ya da dostane işlevlere sahip değildi. Aslına bakılırsa, üyeler 1566'da kardeşliğin yerini bir "ofis"in almasını nihayet oylayarak, kabul edinceye kadar bütünlüklü bir oluşum olarak simsarları ilgilendiren bütün resmi değerlendirmelerde loncadan ziyade kardeşlik karşımıza çıkıyordu; ama kardeşlik bu haliyle esasen loncanın örgütsel, ekonomik ve hukuksal gündemini yansıtıyordu (ve görünürde ona tabiydi).

Bu durum hayırseverlik faaliyetlerinin kardeşlik kayıtlarında hiç bulunmadığı anlamına gelmiyor. 1524'te kardeşlik her yıl Zeytin Haftası boyunca en yoksul beş üyenin borçlarının 1'er duka azaltılması kararı almıştı.[16] 1595'te kardeşlik vefat etmiş bir aracı olan Piero Capello'nun kızı Pasqua'ya yardım için yoksullar fonundan (Cassa dei Poveri) 50 duka katkıda bulunulup bulunulmaması konusunu tartıştı. Üyeler Pasqua'nın, "12 yaşındaki kızıyla birlikte kendisini Fas'ta köle olarak bulduğu"na dikkat çekiyordu.[17] Bundan iki ay sonra loncanın hapse mahkûm ettiği simsar Zuan Francesco Pisani'nin eşi Impolità kendisine aylık yarım dukalık bir maaş bağlanması ve eşinin serbest bırakılması talebiyle kardeşliğe bir dilekçe yazdı. Talebi

13 Basit bir *scuola artigiana* ("zanaatkârlık kardeşliği") ile bileşik bir *scuola artigiana e scuola di devozione* ("zanaatkârlık ve adanmışlık kardeşliği") arasındaki fark Lia Sbriziolo'da (1968, s. 414) söz arasında konu edilmiştir ama henüz incelenmeyi beklemektedir.

14 1499 başlarında Onlar Konseyi simsarlar loncasının, kardeşlik toplantılarının o kilisede yapılması yönündeki talebini kabul etti. 1503'te ilk yüz lonca üyesi seçildiğinde, kilisede düzenli lonca toplantıları da düzenlendi; o yılın kasım ayına gelindiğinde de üyeler kilisede her sabah ayin düzenleyip düzenlememe meselesini tartıştılar. Dorsoduro *sestiere*'sinde bulunan kilise 1820'de yıkıldı. Kardeşliğin koruyucu azizi Göğe Yükselişin Kutsal Bakire Meryemi'ydi (BVM Assunta). (Arti, b. 517, fasikül 1, c. 2 [17 Ocak 1498 m.v.]; c. 7v [13 Kasım 1503]).

15 Mackenney (1987, özellikle de s. 4).

16 Arti, b. 517, fasikül 1, c. 36r (20 Aralık 1524).

17 Arti, b. 520, fasikül 1, sayfa numarasız (7 Ağustos 1595). Kuzey Afrikalı korsanların esir aldığı kişilerin fidyeyle kurtarılması hakkında bkz. Davis (2003, özellikle de s. 151).

kabul edildi.[18] Lonca 1608'de, yeni din değiştirmiş ve kısa süre önce simsarlığa kabul edilmiş Anzolo Bonaldi'yi loncaya katılma ödentisinden muaf tuttu.[19] Kardeşliğin elimize ulaşan hazine harcamaları kayıtlarının çok yetersiz olduğu dikkate alınırsa, bu yardım vakalarının kardeşliğin fon tahsis ettiği yegâne vakalar mı oldukları, yoksa benzer vakalara dair ek kayıtların kayıp mı olduğunu (ki büyük ihtimalle öyledir) tespit etmek güçtür. Oysa tersine, 1566'da kardeşliğin yerini bir "ofis"in alması en azından daha güçlü bazı lonca üyelerinin kendileri kadar şanslı olmayan kardeşlerine yardım etmeyi ya da dini işlevlerini yerine getirmeyi değil, kurumsallaşmış mesleki ayrıcalıkların korunmasını başlıca hedefleri olarak gördüklerini düşündürmektedir.[20] Bu nokta daha fazla araştırmayı hak etmektedir, özellikle de bu mesleğin giderek artan toplumsal ve dinsel heterojenliği dikkate alındığında.

Kurumsal tanımlar bir kenara bırakıldığında, dindarlık lügati ve mesleki tekeli koruma da önemli biçimlerde birleşiyorlardı. Lonca tüzüklerine dair 1687'de hazırlanan bir kopyanın ön yüzünde, Latince "ayin kisvesinde bir dua" olarak şu satırlar yer alıyordu: "Bütün azizlerin yüzü suyu hürmetine, bizim namımıza araya gir. Sinsi Yahudilerden ve gündelik rızkımızı çalanlardan bizi kurtar Tanrım. Böylece Tanrı'nın lütfuyla huzur içinde yaşayalım ve çabalarımızın karşılığını alalım, sana yakarıyoruz, duy sesimizi, Amin."[21] Girişteki bu dualar birçok kardeşlik tüzüğünde ortak olsa da bu özel dua loncanın Hıristiyan erdemi ile paradigmatik bir biçimde Yahudiler olarak sunulan izinsiz rakiplerin sinsiliğini ustaca yan yana getiriyordu.

Lonca kanunlarına aykırı günahkârca ihlallerin kınanması ve simsarların çalışmasının, refahının ilahi bir plan içine yerleştirilmesi loncanın bu dönemde madden ayakta kalmayı güvence altına almak için izlediği yegâne önlemler değildi. Aslına bakılırsa 1687 tarihli bu kopya, lonca yetkililerinin tutanakları kopyalama ve arşivlemekle giderek daha fazla meşgul olması çerçevesinde 1670'te kabul edilen tüzüklere dayanıyordu. Lonca, gelecekteki davalarda kullanılmak üzere tarihinin bir kaydını tutmak için çok sayıda yeni tedbir almıştı. Bunu çoğu kez yeni belge kopyaları sipariş ederek ama aynı zamanda mevcut dosyaları düzenli aralıklarla yeniden düzenleyerek yapıyordu. Muhtemelen gelirlerin hızla gerilemesi

---

18 Arti, b. 520, fasikül 1, sayfa numarasız (10 Ekim 1595).

19 Arti, b. 520, fasikül 1, sayfa numarasız (16 Eylül 1608).

20 Bu değişiklik 1 Şubat 1566'da (1 Şubat 1565 m.v.) genel üye toplantısında oylanarak yürürlüğe girmiştir (Arti, b. 520, fasikül 2, sayfa numarasız).

21 "Omnes sancti et sancte Dei, intercedite pro nobis. Ab insidiis Iudeorum et ab illis qui panem nostrum quotidianum suffurantur libera nos, Domine. Ut quiete vivere et nostris industriis cum Dei benedictione gaudere possimus, te rogamus, exaudi nos. Amen" (Arti, b. 517, Tiepolo 1986, s. 28).

ve bu dönemde üyeler arasında somut bir ekonomik kriz hissi yüzünden de lonca yöneticileri düzenli bir arşiv tutulmasını daha fazla vurguluyor, oturumlarda eski belgelere sık sık atıfta bulunuyorlardı. Francesco da Riva'nın 1654'te lonca müşaviri olarak seçilmesi üzerine üyeler ona, "bütün kararlar ve kararnameleri, ayrıca [...] düzenli bir biçimde tutulması gereken benzer malzemeleri koruma ve saklama" görevini verdi.[22]

Maalesef, bu kararların ardından lonca arşivlerinin yeniden kopyalanması ve düzenlenmesi sonucu eksik ve biraz da düzensiz bir koleksiyon ortaya çıktı. Provveditori di Comun 1577 gibi bir tarihte loncaya, yasadışı simsarlıkla ilgili bütün davaların kayıtlarının tutulması talimatı vermiş olsa da 1670'e kadar sadece on iki yılın sorgularının eksiksiz bir listesi ve tutanakları korunabildi.[23] Kayıtlarda bahsi geçen, yasadışı simsarlık davalarına ait başka birçok tutanak bugün kayıptır. 1670'e kadar geçen bu dönemden elde kalan malzemeler, lonca arşivlerindeki toplam otuz üç kutunun on üçünü oluşturmakta, yüzlerce dizin, kayıt ve protokol içermektedir.[24]

Lonca Mahkemesi

Venedik'te başka birçok meslekte söz konusu olduğu gibi, simsarlar loncasına da kuruluşundan itibaren lonca tüzüklerinin ihlalleriyle ilgili davaların görülmesi için kendi mahkemesini kurma izni verilmişti; Ufficiali alla messetteria da temyiz mahkemesi olarak işleyecekti.[25] Pratikte mahkeme sadece yasadışı simsarlık vakalarına odaklanmıştı, lonca mensuplarının işlediği simsarlıkla ilgili ihlallerse büyük ölçüde Ticaret Kurulu tarafından ele alınıyordu. Mahkemenin ruhsatsız simsarları cezalandırma yetkisi 1520'de onaylanmış ve ardından düzenli aralıklarla yeniden tasdik edilmiş olsa da bu yetki, Senatonun 1626'da ticaret kuruluna ruhsatsız simsarlara karşı suçlamalar için başka mahkemeleri de kullanma yetkisi tanımasına kadar, çeşitli yönlerden zorlamalara maruz kalmıştı.[26] Bu durum loncanın korumacı gündemiyle Ticaret Kurulunun yabancı tacirlerin çıkarlarını

22 Arti, b. 530, fasikül 33, c. 23r (16 Şubat 1653 m.v.)

23 Bunlar 1596-8, 1608-9, 1613-4 ve 1643-7'dir (Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül yeşil [verde], c. 8r [6 Şubat 1576 m.v.]).

24 Ek 2.1'de bugünkü halleriyle lonca arşivlerinin bir envanteri yer almaktadır. Üzücüdür ki çoğu endeks ve kayıt bugün arşivlerde bulunmayan ciltlere atıfta bulunmaktadır. Mevcut yirmi kutu, Venedik loncalarının 1806'da Napoléon kanunları çerçevesinde lağvedildiği zamana kadarki süreyi kapsar. Bkz. Tiepolo (1986, s. 118).

25 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül "Magistrati a stampa", c. 8 (19 Eylül 1503).

26 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül yeşil [verde], c. 14r (7 Şubat 1625 m.v.).

koruma eğilimi arasındaki gerilimlerin giderek arttığını gösteriyordu.[27] Benzer şekilde, loncanın yargı yetkisiyle ilgili herhangi bir müdahaleye çok sert tepki göstermesine rağmen, davalılar tekrar tekrar davalarını onların durumuna daha fazla yakınlık göstereceğini umdukları başka mahkemelere götürmeye çalışıyordu. Örneğin 1662'de lonca Senatonun tanıdığı özel bir ayrıcalıkla ticari bir simsar olarak hareket eden Ermeni Ovanes hakkında suçlamalarda bulundu. Ovanes davasını Ticaret Kuruluna götürmeye çalıştı,[28] ama lonca buna karşı çıktı ve kurul nihayetinde davayı loncaya iade etmek zorunda kaldı.[29] Ovanes daha sonra davasını Kırklar Ceza Mahkemesinin nüfuz sahibi yönetimine götürdü ama orada da başarısız oldu.[30]

Loncanın ruhsatsız simsarlığa karşı korumacı gündemi, kendi iç mücadelelerini gölgede bırakmamalıdır. Başka birçok loncada olduğu gibi, simsarlar loncası da nispeten yoksul bir üyeler kitlesinin, daha zengin ve siyaseten daha güçlü yetkililer tarafından yönetildiği iki basamaklı bir kurumdu. Mahkemelerde yargıçlık yapan lonca başkanlarının isimleri çoğunlukla doğuştan yurttaş olduklarını yani Venedik'te statü bakımından ikinci sırada gelen mevkide yer aldıklarını gösterir. Dolayısıyla, birçok simsarın nispeten yoksul olması ve yurttaşlığa erişiminin sınırlı olması, lonca başkanlarına, hazinedarlara, müşavirlere ve mübaşirlere verilen kapsamlı yargısal ve idari yetkilerle keskin bir tezat oluşturuyordu. Bu durum lonca içindeki çatlaklar, lonca mahkemesine ve başka mevkilere seçilmek için gerekli yazılı olmayan koşullar, lonca yetkililerinin, kapsamlı arşivlerin hazırlanmasında kilit rol oynayan lonca mensubu olmayan kâtipler ve noterlerle ilişkisi hakkında

---

27 Bu gibi gerilimler başka vakalarda da göze çarpar. 1615'te Arşidük V. Maximilian ve Kardinal Marduzzo'nun Tomio Ottolino'nun Ermeni bir tüccarı dolandırmaktan suçlu bulunduktan sonra yeniden simsar olarak atanması için verdikleri dilekçelere rağmen kurul buna yanaşmamış, sadece Ottolino'nun hapis cezasının azaltılması tavsiyesinde bulunmuştur. Kurul Ottolino'ya verilen cezanın, "başkalarına ibret olması, başka yolsuzluklar yapılması tehlikesini önlemesi" gerektiğini ("cosi per essempio d'altri, come per non incorrer in pericolo di nuove fraudi") savunuyordu. (Cinque Savi, Risposte, b. 144, cc. 27r-v [21 Ocak 1614 m.v.]). Giorgio Rota'ya bu vakaya dikkatimi çektiği için teşekkür ederim.

28 Osmanlılarla Girit'te devam eden savaş yüzünden 1660'larda Venedik'te Levanten ticaretinde bir duraklama oldu, bu da Ticaret Kurulunun Ermeni tacirleri tekrar Venedik'e çekme, doğmakta olan rakiplerinden, özellikle de Livorno'dan uzaklaştırma umuduyla onların çıkarlarını gözeten yeni politikalar geliştirmesine yol açtı.

29 Arti, b. 520, fasikül 2, sayfa numarasız (28 Nisan 1662-19 Mayıs 1662).

30 Arti, b. 520, fasikül 2, sayfa numarasız (31 Mayıs 1662, 16 Temmuz 1662, 21 Temmuz 1662).

önemli sorular doğurur.[31] Gayet muhtemeldir ki simsarlık, pazardaki bakış açıları ve büyük ticaret ağlarına (genellikle akrabalık bağlarıyla) dahil olmayla ilgili kriterler lonca yargıçları, sıradan üyeler ve ruhsatsız simsarlar arasında büyük farklılıklar gösteriyordu.

Son olarak hukuki prosedür hakkında birkaç şey söylememiz gerekir. Yasadışı simsarlıkla ilgili davalar genellikle gizli ihbarlar üzerine açılıyordu (Venedik hukuku ruhsatsız simsarların ihbar edilmesine para ödülü verilmesini öngörüyordu). Mahkemeye sorgu yargıçları başkanlık ediyordu; bu yargıçlar tanıkları sorguluyor, ardından kararlarını açıklıyordu. Tanıklar mahkeme tarafından çağrılıyor, davalılara kendi tanıklarını çağırma ya da soruşturmanın başlangıcında savcılığın tanıklarını çapraz sorguya alma hakkı tanınmıyordu. Davalılar normalde avukat da kullanmıyordu. Bütün bunlar dikkate alındığında, simsarlar loncası mahkemesi başka hukuksal uygulamalardan çok engizisyon duruşmalarını andırıyordu.[32]

Yasadışı Simsarlık Davaları

Ticari simsarlar loncasına ait mahkeme kayıtlarında imparatorluk aşırı tebaa ağırlıklı bir yere sahiptir. 1670'e kadarki dönemde yasadışı simsarlık yaptıkları gerekçesiyle yargılanan, lonca arşivlerinin on dokuzuncu yüzyıla ait (o tarihten sonra yeniden düzenlenmiştir) bir envanterinde adı geçen elli beş isimden yirmi biri (yüzde 38'i) kesinlikle Yahudi, Yunan, Ermeni ya da Alman olarak tanımlanabilir.[33] Daha da ciddisi, lonca arşivlerindeki mahkeme kayıtlarının en ağır

31 Böyle bir çatışmanın loncada düzenli aralıklarla patlak verdiğini düşündüren şey, üç Ermeni simsarın, Francesco Bartolazzo, Martin Valegian ve Ovanes'in (muhtemelen loncayla mahkemelik olduğu meseleyi daha önce tartıştığım aynı Ovanes) *Provveditori di Comune* simsarlar loncası başkanlarının, "kendilerine karşı gayet açık bir taraflılık ve önyargıyla" onlara fahiş vergiler kestiği iddiasıyla verdikleri 1668 tarihli dilekçedir. Loncanın üç gün içinde, son yirmi beş yılda tutulan bütün muhasebe defterlerini sunması istenmişti. Ermeni simsarların iddiaları, "adil bir vergiden kaçınma yönünde bir girişim" diye nitelenip geri çevrilmişti (Arti, b. 530, fasikül 54, c. 5r [3 Eylül 1668]).

32 Ne var ki Elizabeth Cohen'in engizisyon duruşmalarıyla ilgili olarak belirttiği üzere, "sistem içinde yerleşiklik kazanmış birçok güvence vardı [...] engizisyon prosedürleri titizlikten uzak olmadığı gibi, mantıksız da değildi. Örneğin zanlı 'bilgilenme duruşması'nın ilk aşamalarında tanık getirmiyordu ama davanın unsurları bir araya getirildiğinde sanığa genellikle ifadelerin bir kopyası (konuşanların isimleri olmaksızın) veriliyor, sonra kendisine bir savunma hazırlaması için süre tanınıyordu. Engizisyon prosedürleri ve bunların modern hukuk pratiğindeki rolüyle ilgili olarak bkz. Langbein (1974); Tedeschi (1990); Buganza (1998); Ago (1999). James E. Shaw ve Laurie Nussdorfer'a bu çalışmalara dikkatimi çektikleri için çok teşekkür ederim.

33 Bu kısmi bir listedir. Benim hesabıma göre bu dönemde yasadışı simsarlık konulu en azından 105 dava görülmüştür.

ciltlerinden birinde yer alan elli iki mahkeme kaydından sadece dördünde (yüzde 8'inden azı) bu gruplardan bir davalı yoktur.[34] 1670'e kadarki döneme ait listelerin on sekizinci yüzyılın başında çıkarılmış kopyalarında lonca kararnamelerini ihlal eden Yahudi ve Ermenilerin isimleri kırmızıyla işaretlenmiştir (ama Almanlar ya da Yunanların isimleri işaretlenmemiştir, bu da kentin imparatorluk aşırı nüfusunun içinde de yabancılığın dereceleri olduğunu düşündürmektedir).[35] Kesin istatistikler bulunmasa, orijinal kayıtların birçoğu bugün kaybolmuş olsa bile, imparatorluk aşırı tebaa yasadışı simsarlıkla ilgili davalarda (hem simsar hem müşteri olarak) fazlasıyla yer almış gibi görünmektedir. Bu durum, imparatorluk aşırı tebaanın Venedik ticaret çevrelerindeki ağırlığı dikkate alındığında bile geçerlidir. Bunu söyledikten sonra, bu kişilerin hiçbir şekilde loncanın hedeflediği yegâne bireyler olmadığını, bu dönemde Yunanlar, Ermeniler ve Almanların lonca saflarında giderek daha fazla yer aldığını belirtelim; ancak Yahudiler yer almıyordu.

Sguerzo ve Frangia'nın davalarının düşündürdüğü üzere (bkz. birinci bölüm), Venedik-Osmanlı sınır bölgelerinden gelen, Yunanca konuşan birçok göçmen Venedik'te ticari simsar olarak faaliyet gösteriyordu; bazıları yasadışı olarak, bazıları da lonca mensubu sıfatıyla ya da özel bazı ayrıcalıklar sayesinde bu işi yürütüyordu. Birçok örnekte Yunan ya da başka milletlerden başka simsarlarla ortaklıklar kuruyorlardı.[36] Bu gibi simsarlık ortaklıkları, her iki ortağın da lonca mensubu olması koşuluyla yasadışı sayılmıyordu.[37] Antonella Astorri'nin savunduğu üzere, bu gibi ortaklıklar katılımcıların gerçek bir ticari şirket gibi hareket etmesini, bazı simsarların diğerlerinden daha iyi ulaşabildiği ticari bilgilerden yararlanmasını mümkün kılıyordu.[38] Yine de lonca mensubu simsarlarla lonca mensubu olmayanlar arasındaki ortaklıklara getirilen genel bir yasak loncanın 1503'te kurulmasından beri yürürlükteydi ve 1533'te çıkarılan, "şu tarihten itibaren bizden hiçbir simsar ticari türden bir işin bağlanmasında ortak, tercüman ya da başka bir isim altında,

---

34 Arti, b. 525.

35 Arti, b. 519, fasikül 2 (1705).

36 Örneğin, Giacomo Greco ve Alman bir simsar olan Baldissera Soeler'in ("Zotto"), Donado Macarelli'nin Johannes ("Zuanne") Ernest'e yirmi çuval Kıbrıs pamuğu satmasını sağlamaları yüzünden yargılandıkları davaya bkz. (Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 57r-58v [27 Haziran 1597]).

37 Ticaret Kurulunun 4 Temmuz 1553'te aldığı bir karara göre böyle olmuştur (Arti, b. 525, fasikül 2'de geçer.) Erken modern Roma'da da benzer bir durum söz konusuydu. Roma'da simsarlar loncası tüzükleri iki (ama daha fazla sayıda değil) lonca üyesi arasındaki ortaklıklara özel izin veriyordu (Colzi 1998, s. 407).

38 Astorri (1988, s. 395).

1503'te çıkarılan kanunun öngördüğü cezalar dahilinde lonca mensubu olmayan bir simsarla işbirliği yapmayacaktır," diyen bir tüzükte de tekrarlanıyordu.[39]

Yetkili makamlar, sıklıkla, ruhsatlı ortakların muhtemelen yasadışı ortaklıkla ilgili suçlamalardan kendilerini aklama girişimiyle ruhsatsız ortakları ihbar etmesi halinde bu kişilerin faaliyetlerinden haberdar oluyordu. Loncanın 1595'te aldığı bir kararda şöyle deniyordu:

> [B]iraz sermaye edinen veya artık [simsarlık] ticareti yapamaz hale gelenler, şahitlerin önünde ruhsatsız bir simsarla ortak iş yapıp bağladıkları bu işin kârını bölüp aralarında paylaşırlar. Sonra ruhsatsız simsar bahsi geçen kanun namına simsarlar ofisine ruhsatlı simsarı şikâyet etmeye gider, bu yaptığı şikâyet üzerine ofisten para ödülü alır; bu noktada ihbar edilen simsar devreye girer, simsarlık ücreti olarak aralarında anlaştıkları miktarın çok ötesine geçen para cezasını öder, böylece yasadışı ve lekeleyici bir biçimde kanunlara halel getirilir, gerçekten de kamusal saygınlığı pek az bir iştir bu.[40]

Bu değerlendirme ruhsatlı ve ruhsatsız simsarlar arasındaki işbirliğinin ve genellikle ortak olan çıkarların çapını vurgulamaktadır. Bu gibi yasadışı ortaklıklar yüzünden açılan davalarda tekrar tekrar ortaya konan kanıtlarca da desteklenir.

Pek az sayıda Yahudiye gettoda ticaret simsarlığı yapma ayrıcalığı tanınıyordu, Yahudilerin hiçbiri Rialto'daki simsarlar loncasına kabul edilmiyordu. Tekrar tekrar çıkarılan yasal düzenlemeler ruhsatsız Yahudi simsarlara ağır cezalarla göz dağı veriyordu.[41] Yine de birçok Yahudi simsar, genellikle ruhsatlı lonca mensubu

---

39 "Che de cetero niun senser n'ro non pratichi con alcun senser straordinario p[er] concluder mercadi di cadauna sorte si p[er] compagno come p[er] interprete overo p[er] qualunque altro nome caschi in pen'a giusto alla leze del 1503" (Arti, b. 520, fasikül 1, c. 2v [9 Ekim 1533]).

40 "Loro si servono di quella per ministra delle sue cattive attioni in questa materia, che havendo alcuno di loro acquistando qualche capitale, ò essendo impotenti à non poter più esercitar tal'offitio fanno mercadi in compagnia con un'estraordinario alla presentia di testimonii, et dividono, et partiscono il vadagno della sansaria di quella tal mercantia, che hanno concluso, intendendosi trà di loro, poi quel tale estraordinario và a denontiar l'ordinario all' offitio de sanseri in virtù della detta legge, facendosi dar il beneficcio di quella, cioè il suo luoco dil sanser denonciado, et lui paga la pena pecuniaria, oltre il restar trà loro d'accordo dil precio della sansaria, et a questo modo illicito, et scandoloso, veghino à venderle in vilipendio delle leggi, cosa invero di pocca dignità publica." (Arti, b. 517, fasikül 1, c. 111r [3 Mart 1595]).

41 Örneğin 1553'te ,"simsar olarak davranma cüretinde bulunacak bir Yahudi çıkarsa, üç yıl boyunca demir zincirlerle bir kadırgada kürekçilik cezasına çarptırılması, sonra da Zatı şahanelerinin topraklarından ve şehirlerinden daimi olarak sürülmesi, ayrıca elli duka para cezasına çarptırılması gerektiği," kararı alınmıştı ("Se veramente sarà alcun' Hebreo, che ardisca di far sansaria, debba per tre anni esser condennato al remo in Gallia, con i

simsarların yanı sıra Venedikli tacirler ve aracı kuruluşlarla işbirliği içinde Rialto'da faaliyet gösteriyordu.

On yedinci yüzyılda Sefarad Yahudileri arasında simsarlık mesleğinin popülerliği başka bir bağlamda Portekiz ve Brezilya'yla yapılan ticarette gelenek halini alan uzmanlaşmalarının gerilemesiyle, başka mesleklerden dışlanmalarıyla, ticari uzmanlıkları ve güçlü uluslararası ticaret bağlantılarıyla açıklanmıştır.[42] On yedinci yüzyılda şehirdeki Ponenten ve Levanten Yahudi cemaatlerinin dönüşümüne tanıklık eden Venedik'te simsarlıkla uğraşma konusunda benzer gerekçeler ileri sürülmüştür. 1670'e gelindiğinde simsarlar loncasına göre, Yahudilerin yarattığı rekabet, zanaatkârları ruhsatlı simsarların aracılığı söz konusu olmadıkça emtia satışıyla uğraşmaktan açıkça men eden tüzüklerine bir ekleme yapılmasını gerektirecek kadar şiddetliydi.[43] Bu ek düzenlemeye muhtemelen Yahudilerin simsarlar loncasını es geçmek üzere Hıristiyan zanaatkârlarla, özellikle de kuyumcularla işbirliği yaptığı yasadışı simsarlık vakaları yüzünden açılan birkaç dava esin kaynağı olmuştu. Örneğin 1660'ta, Yahudi David Crespin 4.000 duka değerinde elmas için yasadışı simsarlık yapmakla suçlanmıştı. Crespin savunmasında Hıristiyan elmas taciri Zuane Monte'yle ortak olarak faaliyet gösterdiğini ileri sürmüştü. Hikâyenin onun anlattığı versiyonu, Crespin'i bir simsardan ziyade bir tacir olarak tanıdığını ileri süren birkaç Yahudi ve Hıristiyan tacir ve kuyumcunun yanı sıra Monte tarafından da doğrulanmıştı. Crespin bütün suçlamalardan beraat etmişti.[44]

Bu vaka yegâne örnek değildir. Yahudilerin yasadışı simsarlık yüzünden yargılandığı birçok davada, işleme Yahudi olmayan, genellikle Venedik yurttaşı en az bir taraf katılmış oluyordu.[45] Yahudi simsarların birçoğu da Yunan ve Ermeni meslektaşları gibi, bir simsarın çift dilli olma becerilerinden ve Venedik'teki bağlan-

---

feri a piedi et dipoi bandito di tere, et luochi dell'Ill.ma signoria imperpetuo, oltra il pagar di ducatti cinquanta.") (Arti, b. 517, fasikül 1, c. 63r [4 Temmuz 1553]). Ayrıca bkz. Cinque Savi, Seconda serie, b. 146, fasikül 26 (3 Mayıs 1562).

42 Israel (1990, s. 417); Ruspio (2007).

43 Manno (1995, s. 127).

44 Arti, b. 527, fasikül 13, cc. 1-10 (Ocak 1660). Daha 1637'de Ticaret Kurulu üyesi Bernardo Bembo, Yahudilerin elmas ticaretini ele geçirdiklerinden, kuyumcular ve diğer zanaatkârlar karşısında avantajlı olduklarından yakınmıştı. (Cinque Savi, Risposte, b. 151, cc. 126v-130v [28 Eylül 1637]). Federica Ruspio'ya Bembo'nun raporuna dikkatimi çektiği için teşekkür ederim.

45 Santoph (Santo) Cohen 1597'de Beniamin de Lion'ın Luzio ve Leandro Patrini kardeşlere yedi top dokunmuş keçe satmasına aracılık etmekle suçlanmıştı. (Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 77r-78v [11 Ağustos 1597]). 1618'de "ihtiyar Sasso'nun oğlu" Giacon Sasso, Gabriel de Zorzi'nin Yahudi Ioseph Billanza'ya (Abbolanza) saten satışına yasadışı simsarlık etmekten hüküm giymişti. (Arti, b. 538, fasikül 27, cc. 33ff. [11 Eylül 1618]).

tılarmdan yararlanabilecek Osmanlı ve Safevi tacirlere gayet iyi hizmet edebilecek konumdaydı. Venedikli tacir Zuanne Battista Carminati, mercan karşılığında kendisine İranlı bir tacirin ipek halılarını satmak için işbirliği ettikleri iddia edilen lonca mensubu Zuanne dal Lauro'yla ismi meçhul bir Yahudi simsarın davasında kilit önemdeki tanıktı. Carminati sürekli dal Lauro ve Yahudinin beraber "pazarlık edip anlaşmayı bağladıklarını" ileri sürüyordu ama Yahudiye dair şapkasından başka bir ayrıntı hatırlamıyordu. İlginçtir, İranlı tacir ifade vermeye hiç çağrılmamıştı, bu yüzden de başka tanıklar bulunmadığından Lauro suçlu bulunup 10 liret para cezasına çarptırıldı; işbirlikçisi olduğu ileri sürülen Yahudinin ise kim olduğu ortaya çıkarılamadı.[46]

Bu vaka yasadışı simsarlığın tekrar tekrar karşımıza çıkan başka bir yönüne işaret eder. Tıpkı Yunan simsarlar gibi ruhsatsız birçok Yahudi simsar da uzun zamandır ortakları olarak faaliyet göstermiş olabilecek lonca üyeleriyle birlikte soruşturmaya uğramıştı. 1580'de lonca mensuplarıyla Yahudi simsarlar arasında ortaklıklar açıkça men edilmiş, yasağı ihlal edenler 200 dukalık ağır cezalar ve forsa mahkûmiyeti ile tehdit edilmişti.[47] Bu yasak düzenli olarak yenilense de pratikte hiç uygulamaya konmadı.[48] Aslına bakılırsa, simsarların bu gibi fahiş cezalar ödemek zorunda kaldıklarına dair herhangi bir kanıt bulamadım. Salomon Portogallo ve Girolamo Griselli 1597'de, Aron de Menachem Cohen'in Zuanne adında bir kuyumcuya 3.000 liret değerinde tahıl satışına yasadışı simsarlık ettikleri için ihbar edildiler. İkisi de hüküm giydi ve her birine 300 liret ceza kesildi ama kısa süre sonra Portogallo karara karşı temyize gitti ve cezası Griselli'nin cezasıyla birlikte 60 lirete indirildi.[49] Tekrar tekrar çıkarılan yasalarda Yahudiler ve Hıristiyanlara farklı cezalar getiriliyor, Yahudilere verilen azami cezalar kente girmekten men edilmek de dahil olmak üzere daha ağır oluyordu. Uygulamadaysa Portogallo ve Griselli'nin vakasının da örneklediği üzere, hem Yahudi hem Hıristiyan simsarlık ortakları hüküm giydiklerinde normalde aynı cezaya çarptırılıyordu. Kural itibarıyla, simsarların ortaklarına kesilen para cezaları, genel olarak yasadışı simsarlıkta da söz konusu olduğu üzere pek fahiş değildi.

Aslına bakılırsa para cezalarının Portogallo'yu lonca mensubu simsarlarla işbirliğinden caydırmadığı açıktı. Portogallo 1597'de hüküm giymesinden sadece birkaç

---

46 Arti, b. 525, fasikül 2, cc. 106-10 (1 Eylül 1609).

47 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül yeşil [verde], c. 9r (4 Mart 1580).

48 1595'te Büyük Konsey yasağı yabancılarla ("estranei") simsarlık ortaklığı kurmayı kapsayacak şekilde genişletti (Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül yeşil [verde], c. 11v [3 Mart 1595]).

49 Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 20-22 (13 Mart 1597).

ay sonra bir kez daha, bu kez Zorzi Bergonzi'yle işbirliği yaptığı için yargılandı. İkisinin Abram Cohen Na'ar'ın Christoforo Rubi'ye, "iyi bir meblağ karşılığı altın ve gümüş tel, çok sayıda *zambellotti* karşılığı da başka ipek kumaşlar satmasına," yardım ettiği ileri sürülüyordu.[50] Başka bir vakada Portogallo, simsar Zuane dalli Quatro Todeschini'yle işbirliği yaparak, Yahudi tacir Abram de Ventura'nın dört top ipek satmasına yardım etmekle suçlanıyordu.[51] Bundan bir ay sonra Portogallo ve Lazari adında dördüncü bir ortak *incorregibili* (ıslah edilemez) oldukları gerekçesiyle hüküm giydi. Ne var ki, ıslah edilemez olduğu kanıtlanmış olmasına rağmen Portogallo'nun 300 liretlik cezası kısa süre sonra 160 lirete indirildi, bu da lonca içinde bazı bağlantıları olduğunu akla getiriyordu.[52]

Abram de Giuda'ya ait iki top ipeğin (daha önce simsar olarak adı geçen) Zorzi Bergonzi'ye satılmasına aracılık ettiği için yargılanan Menachem de Aron ile Cecilio Albrin'in davasındaki lonca mensuplarıyla ruhsatsız Yahudi simsarlar arasında da benzer bir işbirliği örüntüsü göze çarpar.[53] Tacirlerin kimi zaman (en azından loncanın bakış açısına göre) dostlar, tanıdıklar, akrabalar ya da iş ortaklarının simsarı olarak faaliyet göstermesi, yardım ve tavsiye sunmanın simsarlık oluşturmayıp sadece meslektaş dayanışması anlamına geldiği yönündeki davalıların kendilerinin de sık sık gündeme getirdiği bir noktayı güçlendirir. Ruhsatlı simsarlar da dahil birçok Hıristiyan Venedikli, simsar ve tacir olarak benzer bir ikili role sahipti.[54] Zorzi Bergonzi de lonca mensubu bir simsar olmasına rağmen lonca düzenlemelerini açıkça ihlal eden bir tacir olarak bu vakada boy göstermişti.

Nihayetinde loncanın, ruhsatlı tacirlerin ruhsatsız Yahudi ortaklarla işbirliğini baltalama çabası başarısızlığa uğradı; daha ağır ama büyük ölçüde etkisiz önlemler alınmasına yol açtı. Ocak 1670'de yeni bir yasal düzenlemeyle bütün lonca mensuplarının Yahudi simsarlarla işbirliği etmemek üzere lonca başkanları huzurunda her yıl yemin etmeleri şart koşuldu.[55] Daha önce 1667'de çıkarılan, Yahudi simsarları

---

50 Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 54r-55v (20 Ocak 1597 m.v.). *Zambellotti,* Anadolu'da deve ya da keçi tüyünden yapılan kumaşı ifade eden bir Venedik terimiydi.

51 Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 69r-70v (24 Temmuz 1597).

52 Arti, b. 525, fasikül 1, c. 77v (20 Ekim 1597).

53 Arti, b. 538, fasikül 27 (7 Mayıs 1614). Ruhsatsız Yahudi simsar Menachem de Aron, pekâlâ 1597 tarihli bir davada tacir olarak karşımıza çıkan Aron de Menachem Cohen'in oğlu olabilir. Aynı yıl tacir Menachem Cohen kumaşçı Alberto'ya, Abram Cohen ve kardeşi Giacob'un aracılığıyla iki yüz *schiavine* (yün battaniye) satmıştır. (Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 4v-5r [24 Ocak 1596 m.v.]).

54 Örneğin, yağ satıcısı *(travasador da oglio)* Bartolo Mascari'nin yargılandığı davaya bkz. (Arti, b. 517, fasikül 1, cc. 108r-109v).

55 Arti, b. 517, fasikül 2, c. 4r (15 Ocak 1669 m. v.).

ihbar edenlere 25 duka ödül verileceğini (muhbir Yahudiyse ödül 50 dukaydı) vaat eden bir tüzük besbelli ki etkisiz kalmıştı.[56]

Yasadışı simsarlıkla suçlananların isimleri lonca kayıtlarında sadece bir ya da iki kez geçmesine rağmen, bazılarının davacı olarak daha uzun bir geçmişi vardı. Uzunca bir süre boyunca kayıtlarda tekrar tekrar belirmeleri, ihlallerin niteliğiyle ilgili olarak farklı tarafların gündeme getirdiği birbirine rakip iddiaları daha eksiksiz bir biçimde değerlendirmemizi mümkün kılar. Özellikle görünür bir vaka, Jacob ve Abram Cohen kardeşlerin, daha sonra da birinin oğlu, diğerinin yeğeni olan Isach'ın davasıdır; bu vakada ticari simsarlar loncasının açtığı davalar 1560'ların başlarından 1610'lara kadar yarım yüzyıla yayılmıştır. 26 Eylül 1562'de simsarlar loncası Jacob Cohen'le hukuki savaşında Cohen'in davayı Yeni Kırklar Medeni Mahkemesine aktarmaya çalışmasına karşılık Signoria'dan lonca mahkemesinin davayı görmeye yetkili tek merci olduğunu onaylayan bir karar çıkararak küçük ama önemli bir zafere imza attı.[57] Ne var ki Cohen pes etmedi, 1566'da da birkaç ay önce çıkan mahkeme kararı aleyhine Provveditori di Comun'de temyiz davası açtı (çabasında başarısız oldu).[58] Yetkili makamları lonca kararını tersine çevirmeye ikna çabalarının başarısız olması Jacob'ı ve akrabalarını Venedik'teki ticaret ve simsarlık faaliyetlerini sürdürmekten alıkoyamadı.

Diğer Levanten Yahudi tacirler gibi, Cohenler de Osmanlı sarayında nüfuz sahibiydiler ve bunu Venedik'te somut bir ticari avantaja çevirmeye çalışıyorlardı.[59] Cohen ailesinin diğer mensupları da uluslararası ticaretten tutun zanaat ürünleri simsarlığı, Osmanlı topraklarından teknoloji ithalatına kadar birçok farklı ticari faaliyetle uğraşıyordu.[60] Bu geniş çaplı ticari faaliyetler ve kapsamlı uzmanlık, Cohenler lonca makamlarının simsarlık tekellerinin ihlal edilmesi olarak algıladıkları şeyler yüzünden düzenli aralıklarla mahkemeye çıktıklarında, onların eylemlerini

56 Arti, b. 526, fasikül 50, c. 2r (30 Ağustos 1667).

57 Consoli dei mercanti, b. 58, fasikül yeşil [verde], c. 6v (25 Eylül 1562); Arti, b. 517, fasikül 1, c. 67r.

58 Arti, b. 517, fasikül 1, cc. 73r-75v.

59 1580'de "Giacob Coem" adında biri Valide Sultan Nurbanu'dan Osmanlı sarayının doktoru Dr. Brodo'nun akrabası olduğu "Zatı şahaneleri'nin büyük saygı duyduğu" biri olarak bir tavsiye mektubu aldı. Osmanlıca mektup ve İtalyanca çevirisi balyos tarafından Devlet Engizisyon başkanlarına sunulmuştur (Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere di Ambasciatori, Costantinopoli, b. 5, cc. 193-95 [10 Aralık 1580]). Nurbanu'nun Venedik'e mektubu ve Levanten Yahudi tacirleri himayesi hakkında bkz. Skilliter (1982).

60 1609'da Isach hükümete bir dilekçe vererek geliştirdiği gizli bir yöntemle yüksek kalite Angora tarzı *zambellotti* imalatına başlamak üzere Venedik'e keçi getirmesine izin verilmesini talep etti (Collegio, Risposte di dentro, b. 12, c. 234 [8 Mart 1609]).

yönlendiriyordu. Piero Ventura ve Isach Cohen, 1598 başlarında Sebastian Balliani ile Bartolomeo da Calese arasında civaya karşılık çivit satışına aracılık etmekle suçlandı. Cohen sorgusu sırasında bu iki kişiyi Calese'in atölyesinden tanıdığını kabul etti, hatta, "Ben bazen orada olmuş olabilirim, bazen de olmuyorum [...] Calese'le olan bazı işlerimden ötürü atölyesine sık sık, hatta her gün gidiyorum," demişti.[61] Ama tacirlerin tartışmalarına bir simsar olarak değil, sadece bir meslektaş olarak "tacirlerle söyleşen biri gibi" katıldığını, her halükârda tarafların onun tavsiyelerine fazla kulak asmadığını savunmuştu.[62] Ventura da Cohen de *incorregibili* olarak hüküm giymiş ve her biri 300 liret para cezasına çarptırılmıştı. Bundan sekiz yıl sonra Cohen af dilemiş, para cezası 80 lirete indirilmişti.[63]

Ruhsatsız simsarlar, loncanın, mensubu olmayanların simsarlığını tanım itibarıyla yasadışı gördüğünün farkındaydı; ama bu durum suçlamalara karşı argümanlarının sırf fırsatçılık olarak görülüp çabucak bir kenara bırakılabileceği anlamına gelmez. Aslına bakılırsa bu gibi argümanlar, aracılığın niteliğiyle ilgili bir anlayış çoğulluğunu değilse de en azından imparatorluk aşırı simsarlarla müşterilerinin neyi ikna edici karşıt kanıtlar olarak değerlendirdiğini yani ticari bir etkileşime simsarlık dışı meşru bir müdahalenin ne olduğunu ortaya koyar. Dolayısıyla savunmanın argümanları, ilgili tacirleri hiç tanımamayı ileri sürmekten,[64] simsarlıktan ziyade bir dosta yardım edildiğini,[65] ticari bir simsarlık değil bir çeviri söz konusu olduğunu,[66] komisyonsuz aracılık yapıldığını, kişisel bir hasım tarafından

61 "Poria esser qualche volta si qualche volta no, Dicens mi son spesso in bottega dal calese quasi ogni zorno p[er] alc[un]i negotii ha il S[igno]r Calese, & mi" (Arti, b. 525, fasikül 1, c. 74v [9 Ocak 1597 m.v.]).

62 "Poria esser che loro mi havessero ditto qualche parola vegniando à proposito come se regiona tra mercanti, et che mi havesse messo qualche parola che no' mi racordo ma havendo ghene p[ar] lado ghene hanno p[ar]lado p[er] l'interesse che haveva come dalli ditti à lor sagrand.o interogando in tal material intenderesi no' dando vediso alle mie parole" (Arti, b. 525, fasikül 1, c. 80r).

63 Arti, b. 525, fasikül 1, c. 80v (1 Mayıs 1606).

64 Angelo Frani'nin ifadesine bakınız; Frani ısrarla, simsarlık ettiği iddia edilen bir alışverişe dahil olan hiç kimseyi hatırlamadığını ileri sürmüştür (Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 48r-50v [16 Mayıs 1597]). Frani hüküm giymişti ama cezasında indirim yapılmıştı.

65 Eczacı Orfeo Gianucci'nin Giovanni Domenico de Zorzi ve Andrea Saraco'nun davasında verdiği ifadesine göre: "[A]nlaşmayı bağladıktan sonra Ser Zuanne Domenego'nun 'Burada simsar olarak bulunmuyorum, sadece Ser Zuanne Uper'e hizmet etmek ve yararlı olmak için bulunuyorum' dediği gerçekten de doğrudur" ("si è ben vero che esso sr. Z. D[ome]nego disse doppo serado [...] mi non son qua p[er] sanser, seno p[er] servisio, e co m? gio dal s.r. Zuanne uper.") (Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 66r-67v [19 Ağustos 1597]).

66 İlgili vakalardan biri de Pietro Rezilion'un "bereli, dazlak bir Yunan olan" Abram di Pietro'ya dört yün kumaş satmasına simsarlık etmekle suçlanan Zacharia Cuchi'nin ver-

adil olmayan bir biçimde komployа hedef olduğunu ileri sürmeye kadar geniş bir yelpazeye yayılır.[67]

İfade vermeye çağrılan ya da ruhsatsız simsar kullanmakla suçlanan tacirler kimi zaman, işleme bir simsarın katılıp katılmadığını iyi hatırlamadıklarını, kimi zaman simsarın adını çıkaramadıklarını[68] ya da pazarlıkları kendi başlarına başlattıklarını, adı geçen simsarı sadece bir vekil, iradelerinin bir uzantısı olarak kullandıklarını ileri sürüyordu. Mora'nın Monemvasia kasabasında yaşayan şarap taciri Domenico Balduci, 1609'da soylu bir tacir olan Sebastian Soranzo'ya altmış şişe tatlı Yunan şarabı satarken ruhsatsız simsar Giacomo Trenturi'nin hizmetlerinden yararlanmakla suçlandığında bu stratejiyi izlemişti. Olası anlaşmadan ona kimin bahsettiği sorulduğunda, "Adı geçen Giacomo'ya benimle gelmesini söyledim; çünkü gidip soylu birine ait bir dükkân bulmak istiyordum; böylece evden çıktık," diye cevap vermişti. Dolayısıyla Balduci bu girişimin tümüyle kendisine ait olduğunu, Trenturi'nin ancak çağrıldığında geldiğini ileri sürüyordu. Balduci daha sonra pazarlığı şöyle betimleyecekti: "Beyefendiyle görüşmeye başladım, anlaşmayı kolayca bağlayamadığımdan, oradan ayrılmak isteyen Giacomo bana, ne diyorsun, diye sordu. Sonra birçok şey söyledi, tekrar bana döndü ve beyefendiyle anlaşmayı bağladı." Bu durumda Balduci'nin anlatısına göre, Trenturi'nin müdahalesi anlaşmanın bağlanmasında kilit önemde olmuşsa da girişim tümüyle kendisine aitti. Onun versiyonunda, Trenturi, Balduci'nin yerine Soranzo ile görüşerek düpedüz bir temsilci olarak hizmet vermişti. Balduci yasadışı simsarlığa dair herhangi bir şüpheyi ortadan kaldırmak için kendisini sorgulayanlara, "Giacomo'ya simsarlık ücreti ödenmediğini, kendisinin de böyle bir ücret ödemeye niyeti olmadığını, bütün hikâyenin bundan ibaret olduğuunu," anlatmıştı.[69] Tacirlerin yasadışı bir

---

diği ifadedir. Cuchi, "Rezilion'un dükkânının yakınından geçtiğini, Rezilion'un kendisini Yunan'ın konuşamadığı dili konuşmak için (yani Yunancadan İtalyancaya tercüme için) çağırdığını, sonra ayrıldığını, onların ne yaptığını bilmediğini," ileri sürmüştür. Hüküm giymiştir ama 7 liretlik para cezası biraz azdır (Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 17r-v [5 Mart 1597]).

67 Giacomo Raines, onun aracılığı sayesinde Lucillo Fossato'yla anlaşmaya vardığı ileri sürülen eczacı Bartholomeo Polferin'in şahsi hasmı olduğunu ileri sürmüştü, izlediği strateji buydu. Ama Fossato da onun aleyhine ifade vermişti, Raines hüküm giymiş ve 10 liret para cezasına çarptırılmıştı (Arti, b. 525, fasikül 2, cc. 104-5 [25 Ağustos 1609]).

68 1609'da Jacob ve Salomon Papo'dan yirmi beş parça balmumu alan eczacı Cesare Armadio, ifadesinde ısrarla simsarların isimlerini ya da "anlaşmanın kesin ayrıntılarını hatırlamadığını" ileri sürmüştü. Vakaya karıştığı ileri sürülen iki simsar David Farcas ve Caliman Crassin tutuklanmışlardı (Arti, b. 525, fasikül 2, cc. 100-102 [11 Haziran 1609]).

69 "Inter chi ne ha racorda detto mercato, risp mi ho ditto al ditto Jac[om]o vegni co' mi che vorio andar à cercar certi una da un zentil'homo, et cosi andassimo. inter. se detto

aracılığın gerçekleştiğini inkâr ettiği benzer vakaların tersine, Trenturi hüküm giymiş ve dava masraflarının yanı sıra 10 liret cezaya çarptırılmıştı.

Benzer ifadeler tam tersi yönde kararlara da yol açabiliyordu. Yunan Thodaro Memo, 1597'de Mora'dan Spillioti Tapinò'nun Pietro Gozzi'ye on iki balya post satmasına yasadışı simsarlık ettiği suçlamasıyla hüküm giymişti.[70] Memo'nun yargılandığı dava, simsarlar ve tacirlerin ruhsatsız simsarlığı haklı çıkarmak için ileri sürdüğü iddialara yeni bir gözle bakmamızı sağlar. Mahkemenin Gozzi'nin yeğeni Giovanni Battista'yı sorgulama yönündeki ilk girişimi Battista'nın yeminli ifade vermeyi reddetmesi sonrasında başarısızlığa uğramıştı. 50 dukalık para cezasıyla tehdit edilen Gozzi ertesi hafta istemeye istemeye ifade vermeye gelmiş ama postların "simsarsız" satın alındığında ısrar etmişti. Tapinò üç ay sonraki ifadesinde tamamen farklı bir hikâye anlatmıştı. Memo, müzakerelerde gerçekten de hazır bulunmuştu, resmen simsar olarak kullanılmasa da Tapinò'nun çırağı en az bir kere, muhtemelen daha fazla kereler ona 5 duka ödemişti. Pietro Gozzi'nin ifadesi daha somut kanıtlar ortaya koymuştu. Gozzi malı görmek için Tapinò'nun evine geldiğinde, Memo oradaydı, bunun da ötesinde, "balyaların taşınmasına, gösterilmesine, malın verilmesine yardımcı olmuştu."[71]

Memo'nun sorgusuysa ertesi yıl gerçekleştirilmişti.[72] Anlattığına göre, onu çağıran Gozzi tarafından bu işe sürüklenmişti. "Bana bir iyilik et de şu balyaların birini işaretlememe yardımcı ol, dedi. Ben de bir balyanın işaretlenmesine yardım ettim, bu yüzden de bahsi geçen Piero Gozzi'yle işlerimin hesabını görmek için geri geldim."[73] Ama Memo kendisini sorgulayanlara, bundan sonra odadan ayrıldığını, Tapinò ve Gozzi'nin bir anlaşmaya varıp varmadığı konusunda hiçbir fikri olmadığını kesin bir dille ifade etmişti. Tapinò'nun çırağından bir ödeme aldığını

Jacomo se ha adoperato da mezo tra lui, et detto Cl[arisi]mo Sorenzo nel trattar, e serar del mercato. Risp mi cominciai à trattar co'l zentil'homo, e no' potenelo cosi facilm[en] te contremirsi, esso Jac[om]o poi volenndovi partir mi chiamò vi diciato? Et disse tante parole e poi tornato vidriso se concluse con el zentil'homo; Dicens à detto Jac[om]o non dato sansaria, ne ho intentio' de sarghela, questo è tutto il fatto" (Arti, b. 525, fasikül 2, c. 52 [14 Mart 1609]).

70 Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 59r-60v (20 Nisan 1597).

71 "Aggiunto à averzer le balle, et mostrar li cordoani, et me batava li merzi" Arti, b. 525, fasikül 1, c. 60r.

72 Yasadışı simsarlık soruşturmalarında erteleme süresinin bu kadar uzun olması olağandışı bir durum değildir, soruşturmaların önleyici bir etkisi olmadığı buradan da görülebilir.

73 "De gratia feme sta cortena orideme gua a distigar una de ste bale et cosi aiudete à destigar una nalla, e cosi togno a giustificar p[er] detto sr Piero Gozi." Arti, b. 525, fasikül 1, cc. 60r-v.

da reddetmişti. Mahkemenin aktardığı üzere benzer ihlaller yüzünden geçmişte hüküm giymiş olsa da Memo aynı gün beraat etmişti.

Bu davalar yasadışı simsarlık davasında verilen kararların tutarsızlığını ortaya koyar. Neden bazı simsarlar beraat ederken bazıları benzer kanıtlara, hatta daha az sayıda kanıta dayanarak hüküm giyiyordu? Kayıtlar sorguya çekenlerin, ödenen ücretler ya da imzalanan hukuki sözleşmeler gibi kanıtların ötesinde, tacirler ve simsarların niyetlerine yoğun bir ilgi gösterdiğini düşündürür. Mahkemenin simsarlar ile tacirler arasında dostluk, aile bağları, ikamet paylaşımı gibi durumlarla karşı karşıya kaldığı vakalarda (büyük sıklıkla) güçlük çekmesinin nedeni budur. Simsarların iki taraf arasında tarafsız ve ilgisiz aracılar olduğu kavrayışına karşın yargıçlar tekrar tekrar taraflardan biriyle açıkça bağları olan, aslına bakılırsa simsarlıktan çok, dostluk icabını yerine getirdiğini ileri süren simsarlarla karşılaşıyordu. Simsarlar loncası mahkemesinin bile onların iddialarını kabul etmiş olması, siyasal, dinsel ve etno-dilsel sınırlar arasındaki toplumsal bağların akla yatkınlığının bu noktada tümüyle silinmemiş olduğunu gösterir.

Mücadeleyi Belgelemenin Başka Biçimleri

Yasadışı simsarlıkla ilgili davalar loncanın piyasada rekabetin önünü kesme çabasıyla uyguladığı başlıca stratejilerden birini oluşturur. Yasal süreçler loncanın bireysel ihlalleri hedef almasını, bunları nispeten iyi işleyen ve iyi finanse edilen bir kuruma karşı uzun süren hukuki mücadelelere maruz bırakmasını sağlasa da başka biçimlerdeki çatışmalar loncayı en azından kuramsal olarak bir o kadar iyi eklemlenmiş ve örgütlenmiş kurumlarla karşı karşıya getiriyordu.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda simsarlar loncası Alman Ticaret Merkezi'nin simsarları, Levanten Yahudi tacirler ve başka yabancı tacir toplulukları gibi kurumlarla birkaç büyük çaplı (ve bedeli ağır olan) siyasi savaşa girişti. Bu gibi mücadeleler simsarlığın vergilendirilmesi, bireysel simsarlık ayrıcalıkları, loncanın büyüklüğü, tekel alanları, belli idari organların simsarlar üzerindeki yetkisi, son olarak Ticaret Kurulunun resmi tercümanı olan Kamu Dragomanlarıyla gergin ilişkiler, görünürde dragomanların (zorunlu) hizmetlerini finanse etmek üzere simsarların aldığı komisyonlara uygulanan vergiler gibi meselelerde yasal düzenlemeleri etkileme umuduyla Senato, Ticaret Kurulu ve başka makamlara çok sayıda dilekçe ve karşı dilekçe yazılmasını, avukatlar tutulmasını gerektiriyordu.

Bir grup "Levanten tacir" (bu durumda Yahudi Osmanlı tebaası) 1584'te Senatoya görünürde usulle ilgili bir şikâyette bulunduklarında da böyle siyasi bir savaş başladı. Eski lonca tüzükleri, yasadışı simsarlıktan hüküm giymiş bireylere cezalarını temyiz

etmeleri için sadece bir ay süre tanıyordu; tacirler bunun kendileri için ciddi bir dezavantaj yarattığını savunuyordu. Ama şikâyetleri usulle ilgili olmanın ötesine geçiyordu. Loncanın izlediği hukuki usullerin ardındaki mantığa meydan okumaya, yasadışı simsarlıkla suçlanan bireylerin sıklıkla aslında simsar bile olmadıklarını ileri sürmeye devam ettiler:

> [B]üyük bir sermaye ve itibar sahibi olsa da bir tacir, Türkler ve Levantenlerle başka ticaret işlemlerini gerektiren ipek kumaş ya da kentin başka mallarından alan insanlarla beraber görülürse; insanlar genellikle dil bilmedikleri için ya da aldatılacakları korkusuyla alışverişte yanlarında kendilerine tavsiyede bulunacak bir arkadaş getirirlerse, bu düzenli simsarlar, bazı tüzükleri gereği derhal bu önde gelen ve saygın tacirlerin simsar olduğu yönünde suçlamada bulunur, kötücül iftiralar ortaya atarlar ki bu da pazardaki iyi niyet ve özgürlük havasını bozar.[74]

Bu dilekçe "tacir" ve "simsar"ı birbirini dışlayan iki toplumsal kategori olarak yan yana getirir. Daha sonra yasadışı simsarlık hakkında açılan davalarda yaygın bir savunma stratejisi haline geldiği üzere bu dilekçe, bir kişinin ticari bir işlem sırasında hazır bulunmasını, bir simsarlık işaretinden ziyade bir dosta ticari tavsiyede bulunmak için yapılmış kişisel bir iyilik, taraflar arasında aracılıktan ziyade dilin tercüme edilmesi için yapılmış bir yardım olarak meşrulaştırıyordu. Dilekçe, bir kişinin ticari işlem sırasında hazır bulunma hakkının reddedilmesinin "pazardaki iyi niyet havasını ve özgürlüğü" tehdit ettiğini savunuyordu. Venedik devletinin başlıca gelir kaynaklarından biri olan Levant ticaretiyle ilgilenen makamların yoğun çıkarları üzerinde duran dilekçe, "iyi bir itibar sahibi olan taciri" cumhuriyetin ticari çıkarlarıyla yan yana getirip simsarlar loncasının karşısına yerleştiriyordu. Başka bir pasajda, dilekçe aynı şekilde erdemli tacirlerle aldatıcı simsarları yan yana getirerek simsarlarla ilgili, "(iyi olanlarının onurlu olduklarını her zaman kabul ederek) berbat insanlardır; muhbirler gibi şu ya da bu tacir için gizli ihbarlarla tuzaklar kurarlar; kendilerini sık sık tanık yazdırırlar; tacirler bütün kanunlar ve dine aykırı olarak bu ihbarlarla ilgili sorguya çekilirler; nihayetinde temize çıksalar da piyasada düşük itibar ve haysiyetle sayısız sıkıntı çekerler," deniyordu.[75] Dolayısıyla

---

74 "S'uno mercante benche di Cavedale, e reputatione, è veduto in compagnia di persone, che compri panni di seda, ò altra merce della Città, come suole intervenire nè negotii di Turchi, è altri levantini, i quali ben spesso non havendo la lingua, ò temendo esser ingannati, conducono con essi loro uno qualche amico per Consiglio della sua compreda, subito essi sanseri ordinarii, in virtù di certi loro Capitoli querellano detti Principali, et honorati mercanti per sanseri, levando loro maliciose vanie." (Arti, b. 517, fasikül 1, c. 96v [10 Ocak 1584]).

75 "(reservando sempre l'honor di buoni) sono de gli huomini re'i, i quali come spioni, stano insidiando questo, e quell'altro mercante, con secrete denoncia, spesse volte essi stessi

bu dilekçe açık bir piyasada faaliyet gösteren tacirlerin onurunu, simsarların gizli ihbarları ve tacizleriyle yan yana getiriyordu.

Bundan birkaç yıl sonra, 1593 başında bir grup Yahudi tüccar hükümete yine dilekçeyle başvurarak, "Ne bizimle yürüme cesaretini gösterecek, ne yanımıza gelecek, ne de şehirde aldatılmamızı engelleyecek birini bulabiliyoruz artık; çünkü biri gelir gelmez, simsarlık ettiği gerekçesiyle simsarlar tarafından kendisine dava açılıyor, öyle bir taciz ediliyor ki bu bizi özgürlüğümüzden, alacağımız tavsiyelerden mahrum bırakıyor ve çoğunlukla aldatılmamıza yol açıyor," iddiasında bulunmuştu.[76] Burada dilekçe sahiplerinin tacir olarak itibarları ve özgürlüklerinin gördüğü hasarın yanı sıra, olası bir yolsuzluk karşısındaki savunmasızlıkları da vurgulanmıştır. Aslına bakılırsa bu dilekçeye göre dilekçe sahiplerinin yerli "yardımcılarla" (burada *simsar* teriminden anlaşılabilir bir biçimde kaçınılmıştır) birlikteliği meçhul kötü niyetli kişilerin onlara zarar vermesini önlemenin tek yoludur. Bu pasajın mekânsal boyutları özellikle anlamlıdır: Yahudi tacirler dışardan gelenler olarak resmedilmiş (dolayısıyla onlara yardım edenlerin "onların yanına gelmesi gerekir"), "şehirde" olası dolandırıcılarla karşılaşabilecekleri belirtilmiştir. Dilekçe sahipleri kendilerini yabancı (yani şehir sakinlerinden mekânsal ve toplumsal olarak ayrı) olarak konumlandırmakla lonça simsarlarının kendilerini çaresiz yabancı tacirlerin koruyucusu, ayrıca yerli olmaları sebebiyle tekelci ayrıcalıklardan yararlanabilecek Venedik yurttaşları olarak sunmasına temel biçimlerde iştirak etmişlerdir.

Hükümeti ruhsatsız Yahudi simsarlara karşı daha sert cezalar koymaya davet eden 1587 başında Senatoya sunulmuş bir dilekçede, simsarlar loncası mensupları, "her gün kan emen söz konusu Yahudiler tarafından ağır yaralandık," suçlamasında bulunmuştur.[77] Kan iftirası bir tarafa bırakılırsa, Caliman Soncino adlı bir Yahudinin 1618-9 tarihinde Rialto'ya Yahudi simsarlar atanması talebiyle Senatoya sunduğu birkaç dilekçenin temelinde çalışkan Venedikli simsarlarla rekabet eden ve vergilendirmeden kaçan Yahudilerin giderek ruhsatsız simsarlıkla özdeşleştiril-

---

nominando per testimonii, e sopra dette denonci' loro, contra ogni legge, et religione, essaminandosi [sopra linea: ondi] benche finalmente assoluti, i mercanti patiscono però inumerabili angustie, con puoco honore, e reputatione della piazza" (Arti, b. 517, fasikül 1, cc. 96v-97r).

76 "Non troviamo più alcuno, che ardisca caminar con noi, né venire alle nostre volte, né per la Città a disinganarne; perche subito, che viene alcuno, li vien dato querella da essi sanseri, di haver fatto sansaria, et sono travagliati in modo, che venimo à esser privi di liberta, et di Consiglio, et siamo spesso inganati." (Arti, b. 517, fasikül 1, cc. 114r-v [25 Ocak 1592 m.v.]).

77 "Cosi gravemente dannificati da detti hebrei, quali quotidianamente ci devorano il sangue" (Collegio, Risposte di dentro, b. 8, c. 195 [5 Şubat 1586 m.v.]).

mesi yatıyordu. Bu dilekçeler, şehirdeki Yahudi tacirlerin dahil olduğu işlemlerde serbestçe faaliyet göstermek üzere elli Yahudi simsara izin verilmesi talebinde bulunuyordu.[78] Simsarlar loncasının kanla ilgi atıflarının ardından, Soncino Venedik'te Yahudilerle yapılan ticaretin büyük bölümü ruhsatlı simsarların yardımıyla değil, ruhsatsız Yahudi simsarların yardımıyla yapıldığından büyük bir kamu geliri kaybı olduğunu ileri sürüyordu: "Zatı Şahaneleriniz Yahudi tacirlerin gerçekleştirdiği sürekli, gizli ve kaçınılmaz yolsuzluklar, ihlaller yüzünden [Yahudilerle yapılan ticaretten] gelir elde edemiyorsunuz." Ama planı kabul edilirse Soncino, "tedavi edilemez olduğu söylenen büyük bir beladan, kamu çıkarları için çok büyük bir kâr elde edilmesi sağlanmasını" bekliyordu.[79] Dolayısıyla Soncino'nun dilekçeleri bildik bir Yahudilerin vergi kaçakçılığı hikâyesinden yararlanıyordu ama kendisi bu ihlallerin "kaçınılmaz" ve "tedavi edilemez" olmadığını, aslında Yahudilerin Venedik toplumunun üretken mensuplarına dönüştürülebileceklerini ileri sürüyordu. Soncino talebinin çekiciliğini artırmak için hükümete simsarların toplayabileceği bütün vergi gelirlerinin yanı sıra her yıl 2.000 duka ödemeyi vaat etmişti.[80] Son olarak da Yahudi simsarların "Hıristiyanlar arasındaki" işlemlere müdahale etmesine izin verilmemesi gerektiğini ileri sürmüştü. Bu son uyarı iki sebepten önemlidir. Soncino önce yurttaşlıktan ziyade dinsel kategorileri kullanmıştı, yani sınırı yurttaşlar ve yabancılar arasına değil, Hıristiyanlar ve Hıristiyan olmayanlar arasına çekmişti. İkincisi, şerhi simsarların faaliyet alanını Yahudi tacirlerin girdiği ticari işlemlerle değil, Hıristiyan olmayanların girdiği ticari işlemlerle sınırlıyordu. Dinsel sınırlar çizerken, piyasada alımların sınırlı olduğunu da kabul ediyordu.

---

78 İlki isimsiz olarak 4 Mart 1618'de, ikincisi Soncino'nun adına tam bir yıl sonra 4 Mart 1619'da verilen iki önerinin kopyaları simsarlar loncası arşivlerinde saklanmaktadır (Arti, b. 517, fasikül 1, cc. 131v-133r). Önerilerin içeriklerinin özeti de 1682'de hazırlanan lonca kayıtlarına dahil edilmiştir (Arti, b. 520, fasikül 2, sayfa numarasız). Soncino muhtemelen aynı adı taşıyan, Milano yakınlarındaki Soncino, Pesaro, İstanbul, Selanik ve Mısır'da 1483 ile 1557 arasında İbranice basım yapan ünlü matbaacı ailenin soyundan geliyordu.

79 "V'[ost]ra Ser.[eni]ta non cava alcun emulumento per le continue oculte, et inevitabille fraudi, et trasgressioni, che dalli hebrei negotianti sonno comesse di modo, che da un tanto malle che è riputato inocurabile si venirà à cavare un bene di gran profitto per li publici interessi" (Arti, b. 517, fasikül 1, c. 132r [4 Mart 1619]).

80 O yıllarda Müslüman ve Yahudi tacirlere simsarlıktan kesilen vergilerden elde edilen toplam yıllık gelire yakın hayli ciddi bir meblağdır bu. 1602'de Türklerden alınan simsarlık vergisinden elde edilen toplam yıllık gelir 1.576 duka olmuştur, oysa on beşinci yüzyılda bu rakam ortalama 60.000 dukaydı. Bkz. Chambers ve Pullan (2001, s. 152); Lane ve Mueller (1985, s. 189).

Ticaret Kurulu Soncino'nun teklifine oybirliğiyle karşı çıktı, yerel ayrıcalıkların korunmasını da başlıca sebep olarak gösterdi. Kurul, Yahudi tacirlerin vergi kaçakçılığı sorununu ele almak yerine, mevcut 190 lonca üyesi simsarın hepsinin "doğuştan yurttaş" olduğunu, özellikle de böyle ticaretin durgun olduğu zamanlarda başka simsarlara hiç gerek olmadığını ısrarla vurguluyordu. Kurul Yahudi simsarların yaratacağı bir rekabet ortamının halihazırda yüksek vergilendirmeye maruz kalmış lonca mensuplarına zarar vereceğini de ekliyordu.[81] Dolayısıyla Soncino'nun önerisinin yeniden yorumlanması, tartışmayı gelirin nasıl artırılacağı tartışmasından çok sıkı çalışan Venedik yurttaşlarının haksız rekabetten nasıl korunacağı meselesine taşımıştı. Soncino'nun dilekçesi Yahudilerin vergi ödemesini, loncanın düzenlediği ticarete daha fazla katılmasını sağlayarak onları Venedik toplumuna dahil etme çabasının bir işareti olsa da kurul, yurttaşlar ile Yahudiler arasındaki sınırı yeniden çizmiş, Yahudilerin yabancı konumunu güçlendirmişti. Soncino'nun önerisi 2 Mayıs 1620'de *Provveditori sopra Danaro Pubblico* tarafından resmen reddedildi.[82]

Soncino önerisini 1623'te yeniden ileri sürdü; bu kez Yahudi simsarların faaliyetinin taraflardan en azından birinin Yahudi olduğu ticari işlemlerle sınırlandırılmasını öneriyordu. Gözden geçirilmiş dilekçe, Yahudi tacirler ile simsarlar arasında yapılan, simsarların paralarını alması ama anlaşmayı yetkili makamlara haber vermemesi, böylece kamunun gelirinde kayba yol açmasıyla sonuçlanan işbirliğini de açıkça kınıyordu.[83] Ne var ki, Soncino'nun kamu geliri kaybı olarak zikrettiği ürtükütücü rakamlara rağmen bu öneri amacına ulaşamadı ve 1624'te Ticaret Kurulu tarafından reddedildi. Yalnız bu kez kurul lonca simsarlarının pratiğindeki düzensizlikleri teslim etmiş, onları bütün işlemlerini defterlere kaydetmeleri konusunda uyarmıştı.[84] Kurulun Soncino'nun önerisini değerlendirmekte gönülsüz davranması bağlılıklarında siyasi bir değişim olduğu anlamına geliyordu; en azından bu örnekte hukuksal ve dinsel sınırların korunması cumhuriyetin mali ödeme gücünden daha önemli addedilmişti.[85]

Başarısızlık Soncino'yu, Ticaret Kuruluyla bir anlaşmaya vardığını iddia etmekten vazgeçirmedi; Soncino kurulun uygulamasının sadece simsarlar loncasının "çelişkileri" ve "itirazları" yüzünden ertelendiğini ileri sürüyordu. Lonca gizli bir ihbarı değerlendirip 1635'te Soncino'yu yasadışı simsarlık yüzünden mahkemeye

81 Cinque Savi, Risposte, b. 145, cc. 22v-23r (14 Mart 1619).

82 Arti, b. 520, fasikül 2, sayfa numarasız.

83 Collegio, Risposte di dentro, b. 16, c. 372 (30 Ekim 1623).

84 Cinque Savi, Risposte, b. 146, cc. 100r-101v (30 Mart 1624).

85 Bu noktaya dikkatimi çektiği için Erika Gasser'a teşekkür ederim.

çıkardığında, Soncino masum olsa da "hırslı ve öfkeli biri" tarafından yargılanırsa hüküm giyebileceğinden kaygılı olduğunu ifade ederek mahkemenin Ticaret Kurulu ya da Provveditori di Comun tarafından görülmesini istedi.[86] Kurul onun bu talebini kabul etti ve mahkemenin Provveditori di Comun'e aktarılması tavsiyesinde bulundu (bu arada, dikkat çekici şekilde, Soncino'nun elli Yahudi simsar atanması yönündeki ilk talebinin kabul edilip edilmediği yönündeki ısrarlı sorularını da es geçti).[87] Soncino hakkında açılan dava görüldüyse eğer, duruşma tutanakları ve sonucu maalesef bugün kayıptır.

* * *

1693'te, Londralı William Leybourn, *Panarithmologia or the Trader's Sure Guide*'da simsarları şöyle tanımlamıştı:

> Simsarlar, genellikle dünyada talihsizlikler yaşamış, tüccar olarak yetişmişlerdir (aksi takdirde simsar olamazlardı); zira mal, takas ve alım satımın zamanı konusunda deneyimli insanlar olmaları gerekir: Güvenilir ve itibarlı insanlar olmalıdırlar; çünkü onlara emanet edilen şeylerin önemi büyüktür: Bu insanlar tacir ile esnaf arasında istihdam edilir; işleri tacire malları için bir dükkân ya da işportacı bulmaktır.[88]

On yedinci yüzyıl sonunda Londra'da yabancı tacirlerin önemi, tıpkı bir yüzyıl önce Venedik'te olduğu gibi artıyor olsa da Leybourn, simsarların yabancı ve yerli tacirlerden ziyade tacirler ile zanaatkârlar arasında aracılık etme rolünü vurgulamıştı.[89] Bu durum hukuksal bir kategori olarak yabancılığın farklı bağlamlarda daha fazla ya da az etkili olduğunu hatırlatır.[90] Leybourn bizi başka bir olguya karşı da uyarır: Birçok aracı tacir ailelerden gelmektedir, tacir olarak eğitilmişlerdir, belli ticaret ağlarına gömülüdürler. Kanıtlar Venedik'te de iflas etmiş birçok tüccarın simsarlığa döndüğünü göstermektedir.[91] Hatta, simsarlık yapabilmelerini sağlayan da ticaret bilgileriydi. Ne var ki, simsarları tacirlerden düzgünce ayırma konusundaki bu yetersizlik Venedikli makamlar ve lonca yetkilileri arasında telaşa yol açmıştır; çünkü piyasanın tarafsız olduğu, isimlerin meçhul olduğu yönündeki temel hukuksal kurguyu baltalamıştır. Son olarak Leybourn'un tanımı başarılı simsarların ortaya çıkmasında ticari uzmanlığın kanıtlanmış olması kadar özgül

86 Collegio, Risposte di dentro, b. 26 (24 Nisan 1635).

87 Cinque Savi, Risposte, b. 150, c. 54 (7 Mayıs 1635).

88 Leybourn (1693, s. 55).

89 Erken modern Londra'da yabancılar hakkında bkz. Selwood (2003).

90 Bkz. Herzog (2003).

91 Luca Molà'ya göre (1994, s. 130), on dördüncü yüzyılın ilk yarısında birçok ipek taciri simsarlığı mali sıkıntılarını çözmeye yönelik geçici bir çare olarak benimsemişti.

toplumsal becerilere (imparatorluk aşırı bağlantılar ya da güvenilir biri olarak tanınmak gibi) sahip olmanın önemine de işaret etmektedir.

Leybourn'un tanımının bu üç veçhesinin Venedik'teki simsarlık pratiklerinde, bu pratiklerin resmi makamlar ve modern akademisyenler tarafından temsil biçimlerinde önemli sonuçları olmuştur. Tacirler ile aracılar arasındaki güven ekonomi tarihinde birçok çalışmanın odak noktası olmuştur; çalışmalarda bu genellikle etnik dayanışmayla birleştirilmiştir.[92] Hiç kuşku yok ki, yabancı tacirler ruhsatsız simsarların kullanılmasından çok kazanıyorlardı. Ruhsatsız simsarlar farklı ticari ağların kesişmesine izin vermekle kalmıyor, aslına bakılırsa kente yeni gelen tacirlerin, dillerini, dini itikatlarını ve akrabalık bağlarını paylaştıklarından yerel piyasalara güvenli bir biçimde açılmalarını sağlıyorlardı. Yine de bu gibi bağların mutlaka etnik olduğunu ya da doğal olarak güven yarattıklarını varsayma konusunda dikkatli olmamız gerekir. Burada da ileri sürdüğüm üzere, en azından Venedik'te simsarlar ve müşterileri her zaman modern okurlara ortak bir etnik kimlik gibi görünebilecek şeye mensup değillerdi. Böyle olduklarında bile Yahudi, Ermeni ve Yunan cemaatleri içindeki kurumsallaşmış çatlaklar yüzünden bu grupların bütün mensuplarının kendi etnisitelerine mensup kişileri güvenilir addettiğini varsayarken hiç kuşkusuz temkinli olmamız gerekir.[93] Aslına bakılırsa, daha önce de gördüğümüz üzere, simsarlar ve müşterileri sıklıkla etnik kimlikten çok akrabalığa, önceden gelen ticari bağlara ya da ortak bir çalışma diline dayanan ağlarla birleşmişlerdi. Özellikle dilsel beceriler önemli addediliyordu dolayısıyla da çift dilli simsarlar çok geniş bir müşteri yelpazesi avantajına sahip oluyordu. On yedinci yüzyıla gelindiğinde simsarların gerçek ya da tahayyül edilen çift dilliliği, yabancılığın yanı sıra aracılığı neyin oluşturduğuna dair tartışmaların kalbinde yatıyordu (bkz. Altıncı ve Yedinci bölümler).

Erken modern Venedik'te simsarlıkla ilgili olarak farklı grupların dile getirdiği, birbirine zıt iki görüşten bahsedebiliriz. Bir yanda ihtiyatlı bir devletin yargı ve finans kurumlarıyla simsarlar loncasının korumacı gündemi arasındaki etkileşimin şekillendirdiği bir görüş vardır. Bu bakış açısına göre, simsarlar gözünü yabancılardan ayırmayan yarı resmi bürokratlar, sadık Venedik yurttaşlarıdır. Her grup (Venediklilere karşı yabancılar, tacirlere karşı simsarlar, tüccara karşı esnaf) kendi yerini bilir ve birbirinden ayrı tutulurdu. Bir yandaysa simsarlığı, tüzükler

92 Söz konusu meseleyle ilgili örnekler için bkz. Landa (1983, 1994). Aracı azınlık kuramlarının bir eleştirisi ve bu kuramların toplumsal ilişkilerle ilgili sömürgeci varsayımlara içkinliğiyle ilgili olarak bkz. Rothman (2010) ve oradaki kaynakça.

93 Ermeni tüccarlar arasında, yanlış kişiye güvenmenin ağır bastığı birçok ilginç medeni davadan biri için bkz. AdC, Misc. Civil, b. 210, fasikül 2 (29 Ocak 1664 m.v.).

ve diğer açıklayıcı belgelerde o kadar açıkça ortaya konmamış; lonca mensuplarının, ruhsatsız simsarların ve onların imparatorluk aşırı müşterileri ile yasal takipçilerinin pratiklerine bakıldığında daha iyi anlaşılan bir meslek olarak ele alan görüş vardır. Bu bakış açısına göre bireyler Venedikli olup yabancı akrabalar ya da dostlarla ittifaklar kurabilirler. İmparatorluk aşırı tebaa olup *aynı zamanda* kendilerini tepeden tırnağa Venedik toplumunun bir mensubu olarak görebilirler. Sabah tüccar, öğleden sonra simsar olabilir, aynı anda hem lonca mensubu hem ruhsatsız simsarların iş ortakları olarak çalışabilirler. Böyle bir bakış açısı toplumsal sınırların denetlenmesini çok daha zorlaştırır.

Bütün bunlar meşru zümrelerin erken modern Venedik'teki imparatorluk aşırı ticari simsarların faaliyetleriyle ilgisiz olduğunu söylemek anlamına gelmiyor. Tam tersine, farklı türde simsarların bu zümreleri farklı biçimlerde ve stratejik olarak nasıl kullandığının araştırılmasıyla, simsarların sadece yaptıklarında değil, ne yaptıklarını betimleme biçimlerinde de çelişki görebiliriz.

Son olarak, aracılık etmekle ilgili bu çelişkili düşüncelerin daha geniş kapsamlı süreçler dahilinde incelenmesi gerekir. Bu süreçlerde imparatorluk aşırı simsarlar filizlenip büyüyen, etnik ve yeni sınıflar olarak görülmeye başlandı ve bu da Venedik-Osmanlı sınır bölgesinde yaşayan imparatorluk aşırı tebaaya git gide daha çok "yabancı" rolünün biçilmesine neden oldu. On altıncı yüzyıl sonunda Osmanlı tacirlerin (daha sonra Yahudi tacirlerin de) dahil olduğu bütün ticari işlemlerde resmi tercümanların hazır bulunması zorunluluğu getirildi, 1621'den itibaren Osmanlı ve Safevi tacirlerin Fondaco dei Turchi'de [Türk Ticaret Merkezi] ayrı bir konutta tutulması için hayli tartışmalara sebep olan girişimlerde bulunularak yabancılık mekânsallaştırıldı, 1630'lardan bu yana "Levanten" sınıfı ortaya çıktı ve Osmanlı tacirlerin Venedik hükümetine yazdıkları dilekçelerde farklı etnik köken ve dile sahip sınıflar geçmeye başladı (bu gelişmelere altıncı ve yedinci bölümlerde döneceğim).

II. Kısım

Din Değiştirme

Geçişi Anlatmak

Hem İnananların Kilisesi hem de İtalya'nın Yahudilerine göre, Casa dei Catacumeni, Katakümenler Evi, çok önemli bir yerdi. İki dünyanın sınırlarını aşıyordu, bu eşikte olma hali ona muazzam bir güç veriyordu. Bir Yahudi Katakümenlere girip bir Katolik olarak çıkabilirdi; bunu yaparken bir dünyayı bırakmış, diğerine geçmiş olurdu. Din değiştiren yeni bir kimlikle, yeni bir isimle yeniden doğmuş olurdu.

—David Kertzer
(1997, s. 55)

Erken modern araştırmalar alanında genel olarak dinsel alan, özel olarak da din değiştirme olgusu son on yıl içinde yeniden ilgi odağı olmuştur.[1] Birçok akademisyene göre, insanlar ve grupların bir dini gruptan diğerine geçme süreci, Reform sürecinin başından Aydınlanma'ya kadar geçen ve önemli sonuçlar doğuran yıllarda birey olma, bir amaca bağlı yaşama ve toplumun üyesi olma gibi kavramların nitelik değiştirmesinin yolu olmuştur. Toplumu kontrol altına alma tasarılarında devlet ve kilise kurumlarının kitlesel müdahalesi, bazı tarihçilerin *mezhepsel ayrışma* olarak nitelediği ve " [...] mezheplerin [...] dinsel öğreti, devlet ve gelişmekte olan dinsel kimliklerin ilişkileri bağlamında gelişmelerinin ilerlemesi ve pekişmesi" olarak tanımladığı geniş kapsamlı süreç birçokları tarafından hâlâ sadece Avrupa'ya özgü bir olgu olarak görülmektedir (hatta bazıları Kuzey Avrupa'ya özgü olduğunu dahi söyler).[2] Ne var ki yakın dönemde, akademisyenler erken modern Avrasya imparatorluklarının neredeyse tamamına yayılmış birbirine paralel ve iç içe geçmiş süreçlere dikkat çekmiştir. Kısa bir süre öncesine kadar on altıncı yüzyıla özgü Hıristiyan reform süreçlerinin kesintisiz devamı olarak görü-

1 Örneğin bkz. Carlebach (2001); Mills ve Grafton (2003); Lazar (2004); Graizbord (2004); Luria (2005).

2 Bu kavram ve eleştirileri hakkında bkz. 2005 tarihli H-German forumu, www.h-net.org/-german/discuss/Confessionalization/Confess_index.htm.

len şeyin, devlet destekli ama son derece çekişmeli din yayma çabalarını, ortodoks inanışların yeniden ayarlanmasını, hızla küreselleşen erken modern dünyada dinsel ve etnodilsel kimlikler arasında huzursuz bir birliktelik kurulmasını içeren çok daha geniş kapsamlı bir süreç olduğu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir bakış açısı, erken modern imparatorluk inşası araştırmalarında insanlar, fikirler ve nesnelerin siyasal ve dinsel sınırların hem içinde hem bunların ötesinde dolaşımını dikkate alan Avrupa merkezli olmayan araştırmalar için yeni ve heyecan verici fırsatlara kapı aralamaktadır.[3]

Adnan Husain'in "dinsel kültürler" olarak nitelediği konuya ilginin yeniden artması Akdeniz tarihi ile derinden ilintilidir.[4] Özellikle de din değiştirmeyle ilgili araştırmalar, tarih yazımı alanındaki bu yeni dönemden yararlanıp ona katkıda bulunabilir, halihazırda yapmakta olduğu gibi insanların hareketliliğini aydınlatabilir, siyasal ve dinsel sınırların ötesine geçen pratikleri anlamlandırabilir. Bu ilişkiyi anlayabilmek için din değiştirmenin, bireysel manevi tercihlerden ziyade tarihsel olarak değişen bir toplumsal pratikler kümesi olarak incelenmesi gerekmektedir.

Ne var ki erken modern Akdeniz'de din değiştirmeyle ilgili çalışmaların büyük bölümü, kesin olarak, din değiştirenlerin manevi saikleri ve samimiyetine yani insanların derin kanaatleri sebebiyle mi yoksa din değiştirmenin vaat ettiği maddi yararlar yüzünden mi din değiştirdiği sorusuna odaklanmaktadır.[5] Talal Asad ve Webb Keane'nin savunduğu üzere, hem saikler ve samimiyeti (çoğunlukla misyonerlik faaliyetlerine ait) mevcut belgelerden süzüp çıkarmak genelde son derece zordur hem de bunlar analitik bir özenden de yoksundurlar çünkü özellikle modern Hıristiyanlığın bir amaca bağlı yaşama, içe dönüş ve sahicilik anlayışlarına gömül-

---

3 Böyle bir yaklaşımın sunduğu güçlükler ve olasılıkların sınırlarının kesin bir biçimde çizilmesi için bkz. Subrahmanyam (2006). Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin özgül araştırmalar için bkz. García-Arenal (2001); Valensi (2001); Minkov (2004); Baer (2007); Krstić (2011). Safevi İmparatorluğu hakkında bkz. Abisaab (2004); Babaie (2004). Hint-Türk İmparatorluğu hakkında bkz. Ramaswamy (2007). Güney Hindistan hakkında bkz. Županov (2005). Rusya hakkında bkz. Geraci ve Khodarkovsky (2001). Çin hakkında bkz. Brockey (2007). Habsburg İmparatorluğu'nu inceleyenler de imparatorluğun farklı yönleriyle şekillendirilmiş olsa da paralel süreçlerin haritasını çıkarmıştır. İspanyol Filipinler hakkında özellikle bkz. Rafael (1988); Yeni İspanya hakkında bkz. Hanks (2010).

4 Husain (2007, s.23).

5 Bennassar (1988); Allegra (1996); Foa ve Scaraffia (1996); Vanzan (1996); Bono (1998); Baer (2001); Scaraffia (2002). Akdeniz'de köleliğe yeniden ilgi duyulması bu kuralın istisnası değildir, kölelerin din değiştirmesiyle ilgili akademik çalışmalar da hâlâ samimiyetle din değiştirmeye karşı zorla din değiştirme paradigmasından beslenmektedir. Örneğin bkz. Bono (1999); Davis (2003).

müşlerdir.[6] Bu eleştirileri benimseyen akademisyenler, artık din değiştirenlerin ve misyonerlerin din değiştirmeye dahil çıkarları nasıl farklı biçimlerde anladığını vurgulamakta, din değiştirenlerin bir cemaatten diğerine geçmesini daha geniş çaplı imparatorluk ve sömürge çıkarları dahilinde bağlamsallaştırmaktadır.[7]

Tarih yazımındaki bu değişiklikler çerçevesinde, bu ve sonraki bölümlerde insanların *neden* din değiştirdiğinden ziyade *nasıl* din değiştirdiğini araştırıyorum. Belirli kurumsal bağlamlarda, din değiştirenlerin tabiiyetini dönüştürmeye ilişkin varsayımların neler olduğunu, farklı türde din değiştirenler ve bunların toplumsal ilişkileri açısından sonuçların neler olduğunu soruyorum.

* * *

1608'de Venedik Senatosuna biraz alışılmadık bir dilekçe ulaştı. Özbek kenti Buhara'da Safevi yönetimi altında doğmuş Teodoro Dandolo Farsça, Türkçe, Arapça ve "Hintçe" tercüman olarak atanmayı talep ediyordu. Dandolo bundan sekiz yıl önce, 1600 civarında Buhara'dan Halep'e göç etmiş, buradaki Venedik Konsolosu Vicenzo Dandolo'yla tanışmıştı (1598- 1602). Konsolosun emriyle Venedik'e gelmiş, vaftiz olmuştu. Bundan kısa bir süre sonra da Dandolo yeniden taşınmış, bu sefer Roma'ya gitmiş, sonraki dört yılını San Giorgio Kardinali Cinzio Aldobrandini'nin (1551-1610) malikânesinde geçirmişti.[8] Din değiştirmiş Dandolo şimdi Venedik dönüşünde Kamu Dragomanı (Venedik'teki Osmanlı tacirleri ve yetkililerinin resmi tercümanı) olarak geçimini sağlayacak bir iş arıyordu.[9] Meselenin danışma amacıyla gönderildiği Ticaret Kurulu mensupları kendi aralarında bölünmüşlerdi. Üyelerden ikisi Dandolo'nun İtalyanca tercüman ve yazar olarak becerilerinden kuşkuluydu. Ama hızlı gelişmeye yatkınlığı dikkate alındığında ("essendo lui de spirito vivo, et de ingegno pronto"), Dandolo'nun eğitim için halihazırda görev yapan Kamu Dragomam'nın sorumluluğuna verilmesini tavsiye ediyorlardı. Kurulun üçüncü bir üyesi, Dandolo'nun dragomanlık gibi hassas bir konumda görevlendirilmesine o kadar hevesli değildi:

---

6 Asad (1996); Keane (1997).

7 Erken modern dönemde din değiştirmenin gerçekleştiği imparatorluk düzenlerini inceleyen çalışmaların listesi kısmen şöyle verilebilir: Morrison (1985); Rafael (1988); Dorsey (1998); Geraci ve Khodarkovsky (2001); Richter (2001); Mills ve Grafton (2003); Abisaab (2004); Pardo (2004); Silverblatt (2004); Greer (2005); Metcalf (2005); Silverman (2005); Stephen (2008); Hanks (2010); Agmon (hazırlanıyor).

8 Aldobrandini Papa VIII. Clement'in yeğeniydi, İspanya sempatizanıydı, Roma'da nüfuz sahibi bir saray nedimiydi. Teodoro Dandolo'nun hayat hikâyesindeki bu ve başka ayrıntılar için bkz. Rota (2004, özellikle de s. 2). Yayımlanmamış bu makaleyi ve Dandolo hakkında birçok bilgiyi paylaştığı için Giorgio Rota'ya teşekkür ederim.

9 Cinque Savi, Risposte, b. 142, cc. 83v-84v (23 Haziran 1608 ve 18 Ağustos 1608).

> Hıristiyan olmuşsa da bir Müslüman olarak doğmuş olan bu adamın her zaman kendi ulusuna karşı daha büyük bir eğilimi olacaktır, sizin (yani Venedik) tebaanız olmayıp uzun yıllar boyunca Saygıdeğer Sayın Kardinal San Giorgio'nun malikanesinde yaşadığı için, ona hizmet etmeye ve bağlı kalmaya devam edeceğinden korkulabilir; ayrıca dışarıdan bakıldığında, hareketlerinde pek de istikrarlı olmadığı görülmektedir.[10]

Kurul sürekli nitelikli dragomanlar bulma çabasında olduysa da Dandolo'nun meziyetleri konusunda bir fikir birliği sağlayamamıştı. Bazı üyeler Dandolo'nun yetkinliğine karşı çıkarken bazıları da güvenilirliğini sorguluyordu. Din değiştirmiş olması veya dilsel yeterliliği; uzak bir ülkede bir Müslüman olarak doğması, yabancı yasalara tabiyeti, hamisinin papalıktan olmasıyla ilgili korkuları yatıştırmaya yetmiyordu. Birçok imparatorluk aşırı tebaa gibi Dandolo da yeni toplumsal kişiliği açısından temel önemde olan ama sadakatine de daimi bir gölge düşüren Venedik dışı himaye ağlarına gömülmüştü. İlk rapordan dört ay sonra Ticaret Kurulunun mahiyeti değişti, yeni üyeler Dandolo'yu tercüman olarak atamaya karar verdiler; halihazırda görev yapan Kamu Dragomanı Giacomo de Nores'in şehirden sık sık uzakta olması, Dandolo'nun bir grup Ermeni tacirle iletişim kurulmasında kurula başarıyla yardımcı olması bu atamaya gerekçe gösteriliyordu. Gelgelelim öyle görünüyor ki, Dandolo'nun ataması somutluk kazanmadı. İsmine 1615'e kadar arşivlerde bir daha rastlanmaz. Ticaret Kurulu bu tarihte onun "Türkler ve Levantenlerin" ticari simsarı olma ricasını onayladı ve ona, "Türkler, Yunanlar, Yahudiler ve başka Levanten tacirlerle" yaptığı bütün işlemleri kaydedebileceği bir defter verdi. Kurulun 1615'te verdiği, 1608'deki cevabı neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlayan cevabın kısalığı geçen süre zarfında Dandolo'nun kurulun hizmetinde olmadığını düşündürmektedir.[11]

Dandolo'nun vakası istisnai derecede karmaşık görünse de erken modern Venedik'te Müslümanlıktan çıkıp Hıristiyanlığa geçmenin hukuki-siyasal gerekleri konusunda daha geniş kapsamlı bir belirsizliği yansıtır. Din değiştirip Hıristiyanlığa geçen eski Müslümanlara duyulan yaygın güvensizlik en azından kısmen Venedik'in

---

10 "Essendo questo nato Turco, se ben fatto christiano, sempre potria haver qualche maggior inclinatione alla suua natione, no[n] essendo suddito suo, come anco p[er] esser vissuto molti anni nella casa dell'Ill.mo S[igno]r Gardenal S. Georgio, co'l quale si potria dubitare che potessi continuar nella servitu, et affettion sua poi che p[er] quanto esteriormente si puo comprender lui no[n] è molto stabile nelle sue attioni" (Cinque Savi, Risposte, b. 142, c. 84v (18 Ağustos 1608)).

11 Cinque Savi, Risposte, b. 142, cc. 95r-v (6 Aralık 1608); b. 144, cc.31r-v (14 Şubat 1614 m.v.); Ufficio della Bolla Ducale, Grazie del Maggior Consiglio, kayıt 8, c. 76 (23 Eylül 1615); Cinque Savi, Seconda serie, b. 4, fasikül 47, sayfa numarasız (28 Eylül 1615).

o dönemde Osmanlı'da uygulamada olan din değiştirme pratiklerini anlama çabasından kaynaklanıyordu. Bu gibi pratikler, Venedik siyasal düşüncesinde Osmanlı farklılığını temsil eder hale gelmişti. Kısacası Venedikliler Osmanlı tebaasının Sultan'a güya sıkı sıkıya bağlılığını, bir yanda mezhepsel ayrışma diğer yanda Doğulu despotizmine dayanan ikili bir mercekten görmeye, böylece Osmanlı devletinin din değiştirenler üzerindeki himayesini, dinsel-siyasal bağlılıkla ilgili meselelerde bireysel iradeyi aşan bir Osmanlı öznelliği kavrayışına tercüme etmeye başlamıştı.[12]

Bu bölümde Müslümanlıktan Hıristiyanlığa, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa, Yahudilikten Hıristiyanlığa, Protestanlıktan Katolikliğe geçişle ilgili erken modern Venedik kavrayışlarında dinsel kimlik ve hukuksal tabiiyet arasında varsayılan ilişkiyi ve farklı anlatı yapılarını ele alıyorum. Katoliklikten İslama; İslam, Yahudilik ve Protestanlıktan Katolikliğe geçmenin on altıncı ve on yedinci yüzyıl Venedik'inde birkaç yazın türünde nasıl anlatıldığı sorusuna odaklanıyorum. İstanbul'daki Venedik temsilcilerinin "Türkleşmiş" dönmeler hakkında yazdığı raporlar, Kiliseyle uzlaşma arayışındaki Protestan tebaanın ve Hıristiyan bir geçmişi olduğu varsayılan Müslüman tebaanın engizisyondaki tanıklıkları, din değiştirenlerin evlilik ve vaftiz kayıtlarından yola çıkarak din değiştirme süreci ve din değiştirenlerin öznelliğinin farklı yazın türlerinde nasıl dile getirildiğini araştırıyorum. Mikhail Bakhtin'in kronotop (mekân zaman çerçevesi) kavramını kullanarak sırasıyla Osmanlı İslamı ve Protestanlıktan Katolikliğe geçiş anlatılarında baskın olan, mekânsal/zamansal din değiştirme sürecinin iki örnek anlatısını tanımlıyorum; Venedik kurumları ve aracılarının bu iki anlatıyı dile getirmekte oynadığı önemli role dikkat çekiyorum. Bitirirken, din değiştirenin benliğinde bu niyetin kesintisiz ya da kesintili olduğuna dair farklı varsayımların cinsiyete ve mezhebe dayalı tabiiyet anlayışının günümüzdeki karşılığıyla nasıl ilişkilendiğini değerlendiriyorum.

* * *

Aziz Augustinus'un *Confessions*'ı [İtiraflar] din değiştirmenin iki farklı aşamasını tasavvur ediyordu. Birçok ortaçağ Hıristiyan ilahiyatçısının vurguladığı ilk aşama dramatik ve benzersiz bir aydınlanma anıdır; benlik derin ve köklü bir dönüşüm geçirerek yeniden yaratılır. Tarihçi Elisheva Carlebach'a göre, "Ortaçağın dinsel kullanımında din değiştirme (*conversion*) terimi kimyasal/simyasal bilimlerden bir metafor olarak alınmıştır, bu terim gizemli bir süreçle bir maddenin tümüyle farklı bir maddeye dönüşmesini ifade eder. Dönüşüm ya da yeniden doğuş kavrayışları her zaman Hıristiyan din değiştirme imgelemini beslemiştir. Din değiştirip

12 Venediklilerin Osmanlı'nın siyasi düzen, hizmet ve gönüllülük kavrayışı hakkında bkz. Valensi (1990, özellikle s. 182).

Hıristiyanlığa geçildiğinde, ilahi lütuf ruhu yeniden şekillendirir, onu yeniden yaratır, böylece önceki benlikten geriye hiçbir şey kalmaz."[13] Trento sonrası din değiştirme politikaları da vaftiz kurnasında, din değiştirenin önceki toplumsal ve akrabalık bağlarının tamamen kesilip atılmasıyla gerçekleşen bu kökten dönüşüm kavrayışını hem varsayan hem de güçlendirmeye çalışan birçok unsur barındırmaktaydı.[14]

Ne var ki, Augustinus'un *Confessions*'ı din değiştirmeyi kişinin kendi kendine uygulayacağı, uğraş vereceği ve değişimi yavaş yavaş elde edeceği, ömür boyu devam eden bir süreç olarak da tanımlıyordu. Bu ikinci din değiştirme imgesi vaftizden çok önce başlayan ve ondan sonra da devam eden bir seyahate bağlanır.[15] Din değiştirmeyi ömür boyu devam eden bir süreç olarak gören bu kavrayış çok muhtemeldir ki din değiştirenlerle uğraşan Venedik yöneticilerinin, din değiştirenlerin, din değiştirmemiş akrabalarıyla bağlarının devam ettiğini sessiz sedasız teslim etmesine yol açmıştır. Aslına bakılırsa bu gibi bağlar kimi zaman teşvik ediliyor, din değiştirenlerin refahının korunmasında kilit önemde bir mali ve duygusal kaynak ve başka aile bireylerinin din değiştirmesini sağlamaya yönelik bir ilk adım olarak görülüyordu.[16] Bu gibi bağlara hoşgörü gösterilmesi, din değiştirenlerin önceden mevcut toplumsal ilişkilere devam eden gömülmüşlüğünün, şimdilerinin geçmişleriyle bağlantılı olduğunun fiilen tanınması olarak yorumlanabilir.

Osmanlı Müslüman din değiştirme kavrayışları da sıklıkla böyle bir sürekliliği baştan kabul ediyordu. Venedik'te olduğu gibi, erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nda İslama geçmek din değiştirenin eski bağlantılarının kesilmesini gerektiren aşırıya kaçan bir kesinti anı olarak uygulanmıyordu.[17] On altıncı yüzyılın sonunda ve on yedinci yüzyılın başında Venedik'te yeni din değiştirenlerin toplumla bütünleştirilmesi yönündeki bir dizi pratik, örneğin salt sözde dinsel sorgulamanın ardından hızlıca vaftiz etme, din değiştirenlere mali ve maddi destek sunulması,

---

13 Carlebach (2001, s. 1).

14 Stow (1976); Ravid (2001). Fakat Elisheva Carlebach'ın da akla yatkın bir biçimde gösterdiği üzere, din değiştirenlerin aileleriyle tüm bağlarını kestikleri yönündeki iddiaları, "Hıristiyan yardımseverliğine seslenme ihtiyaçları"ndan kaynaklanıyordu. "Onları besleyen cemaatten yoksun kalan bu kişiler, evlat edinildikleri cemaatten toplumsal kabulün yanı sıra maddi destek de bekliyorlardı" (2001, s. 24).

15 Augustinus'da din değiştirmenin iki anlamı/aşaması hakkında bkz. Outler (1955, özellikle s. 19); Riley (2004, özellikle de s. 24-5).

16 Venedik'te böyle devam eden bağlar hakkında bkz. Pullan (1983, s. 279-93). Roma'daki bağlar için bkz. Sarmoneta (1993); Stow (1993, 2002).

17 Krstić (2004). Daha sonraki bir dönem için ayrıca bkz. Deringil (2000, s. 554).

papalığın Trento sonrası öğretilerinin tersine Osmanlı'daki uygulamalarla çarpıcı benzerlikler gösterir.

On yedinci yüzyılda Osmanlı Müslüman ve Venedik Katolik din değiştirme pratikleri arasındaki birçok paralelliği ve birleşmeyi nasıl açıklayacağız? Bu karmaşık soruya verilmiş kısmi bir cevap olarak, bu iki siyasi oluşumda din değiştirmenin özgül kurumsal ve entelektüel bağlamlarına, bunların yanı sıra ne kadar önemli ölçüde örtüştüklerine ve aralarındaki etkileşime bakmamız gerekiyor. En başta, Venedik'teki din değiştirme faaliyetlerinin sadece Mezhepsel Ayrışma Çağı'nda uyanmış dinsel duygularla şekillenmediğini, aynı zamanda değişmekte olan bir Akdeniz'in siyasi ve ekonomik zorunluluklarıyla da şekillendiğini kabul etmemiz gerekir. Özellikle, birçok Venedikli soylunun kabul ettiği üzere, Hollanda, Fransa ve İngiltere deniz kuvvetlerinin artmakta olan rekabet gücüne karşı Osmanlılarla dostane ilişkileri koruma ihtiyacı, din değiştirip Hıristiyanlığa geçmeye çalışan Müslümanlara gönülsüzce onay verilmesini sıklıkla beraberinde getiriyordu. Kimi zaman da İslama geçmiş Venediklilere rıza gösterilmesine yol açıyordu. Katolikliğe geçmenin Venedik'te farklı kurumlarda tam olarak nasıl yansıtıldığı, farklı bağlamlarda üretilen anlatıların Osmanlı'nın siyasi ve dinsel farklılığına ilişkin doğmakta olan kavrayışlarla nasıl bir ilişkisi olduğu, bu bölümde ele aldığımız konuları oluşturuyor.

Dönmeleri Yakalamak

Erken modern Venedik-Osmanlı sınır bölgelerinde İslama geçmeyle ilgili hâkim bağlamlardan biri, Müslüman olma sürecini siyasal öznellikteki kökten bir dönüşümle yakından bağlantılandırır. Devşirme sistemi genç askerlerin Osmanlı imparatorluk merkezine sadakatini sağlamaya yarıyordu. İdeal düzende, hatta belki de pratikte her zaman olmasa da, din değiştirmek tebaayı Osmanlı Hıristiyan taşranın özgür mensupları olmaktan çıkıp imparatorluğun askeri-idari çekirdeğinin köle mensupları olmasına varan hukuksal bir dönüşüm sürecinin bir parçası haline getirmişti.[18] Erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nda din değiştirip İslama geçenlerin ağırlıklı çoğunluğunun çocuk askerler olmadığını, yakın çevredeki siyasi oluşumlardan birçok tebaanın sultanın hizmetine girdiğini, fiziksel zorlamayla pek ilgili olmayan koşullarda Müslüman olduklarını biliyoruz. Bu tebaa "dönme" olarak bilinegelmiştir. Önemlidir ki, bu "dönme" imgesi de (tıpkı devşirme imgesi gibi) "Müslüman olma" mefhumunu hukuksal statüdeki bir dönüşüm ve sultana

18 Devşirme sistemi hakkında bkz. Imber (2002, s. 140-2); Minkov (2004). Bu süreçlerin erken modern Osmanlı imparatorluk kimliği açısından önemleri hakkında bkz. Peirce (2010).

yeni bir siyasi bağlılık düzeyiyle birleştirerek Osmanlı'da din değiştirmenin paradigmatik modeli haline gelmiştir.

Bu yüzden de erken modern Venedik elitlerinin "Türkleşmiş" tebaaya karşı derin bir şüphe beslemesi pek şaşırtıcı değildir. Aslına bakılırsa bu gibi vakaları bildiren İstanbul'daki ve Doğu Akdeniz'in dört bir yanındaki Venedik yetkilileri, İslamı kucaklayan Venedik tebaasının bunu yaparken, her zaman gerçeklik kazanmasa bile, Venedik devletine sadakat bağlarını bir kenara bıraktığını baştan varsayıyordu.[19] Birçok yazın türünde bu geçiş dönemi dramatik bir şekilde aktarılmış, Osmanlı olmayan Hıristiyanların Müslüman inancını benimsemesi (ister bir araç, ister fırsatçılık, isterse zorlama olarak görülsün) Osmanlı metropol çevresiyle hızlı bir bütünleşmeyle ilişkilendirilmiştir. Fidyeyle kurtarılan kölelerin Engizisyona verdiği ifadelerden tutun, İstanbul'dan gelen diplomatik haberlere, "dönmeler" hakkındaki söylentiler ve halk şarkılarına kadar erken modern Venedik'te Müslüman din değiştirenlerin kavranması, Hıristiyanlıktan İslama geçişi sultana siyaseten ve hukuken tabi olmakla bir tutuyordu. 1582 yaz sonundan 1585 yazma kadar İstanbul'da Venedik balyosu olarak görev yapan Gianfrancesco Morosini, Venedik'e döndüğünde hislerini şu şekilde dile getiriyordu: "Dönmelerin hepsi de köle, 'Ben *Grand Signor*'un kölesiyim!' demekten de gurur duyuyorlar. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun kölelerin yönetim alanı ya da cumhuriyeti olduğu, buraya onların hükmettiği biliniyor. Diğer Türkler bunlar [dönmeler] gibi köle olmasalar da pekâlâ öyle kabul edilebilirler çünkü bu isimle anılmayı bir onur addediyorlar."[20] Bu betimlemede birkaç tersine çevirme dikkat çeker: Osmanlı tebaasının hizmetkârlığı özgürlüğe tercih ettiği varsayımı (özellikle de bir Venedik soylusunun bakış açısına göre) köleler tarafından yönetilen cumhuriyet istihzasıyla

19 Örneğin bkz. Dursteler (2011, özellikle de s. 23).

20 "Li rinegati sono tutti schiavi, e tengono per grandezza il poter dire: Io sono schiavo del Gran Signore; poichè si sa che quello è il dominio o la repubblica de' schiavvi, dove loro hanno da comandare; li altri Turchi, sebbene non sono schiavi come questi, nondimeno si possono essi ancora tener per tali, e si reputano ad onore di esser chiamati con questo nome, specialmente quelli che sono adoperati nel servizio del Gran Signore nelli carichi che ho detto di sopra" Albèri (1855, III. III., s. 267), İngilizce çeviri Davis'ten (1970, s. 139) alınmıştır. Giovanni Botero bu argümanı *Relationi Universali* (1591-1601) adlı eserinde neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlayacak, Sultan'ın kölelerinin, "Kral saraylarında en yüksek mevkilerde hizmet edenler için söz konusu olduğu gibi, bu şekilde yaşamayı, bu şekilde diz çökmeyi büyük bir şeref saydığı"nı yazacaktı. Bundan neredeyse iki yüzyıl sonra Montesquieu ,Osmanlı devletinin bir "köleler imparatorluğu" olduğunu savunmuştu (Çırakman 2001, s. 52, 63).

güçlendirilir.[21] Morosini'ye göre bu siyasi sapmalar, en azından kısmen daha başka iki sapmadan kaynaklanmaktadır: Osmanlıların "orijinal" ve tabiiyete alınmış tebaa arasında bir ayrım yapmama hatasına düştüğü algısı ve yeni Müslümanların anavatanın "eski Müslümanları"na açıkça tercih edilmesi. Morisini daha önceki satırlarında şu açıklamalarda bulunur:

> İki tür Türk vardır. Biri Türk ebeveynlere doğmuş yerli Türktür, öbürü donanmalar ve düzensiz birliklerin Hıristiyan topraklara düzenlediği baskınlarda zorla alınmış Hıristiyan ebeveynlerin oğulları olan dönmelerden oluşur ya da köylerinden zorla alınmış Sultan tebaası ve vergi mükellefleridir. Bunlar daha çocukken sünnet edilir, ya ikna edilerek ya da kaba kuvvet yoluyla Türkleştirilir.[22]

Morosini'nin *dönme* tanımına birazdan geri döneceğim. Öncelikle "Türk" kategorisiyle ilgili birkaç şey söylemem gerekiyor. Erken modern İtalyancada, erken modern İngilizcede olduğu gibi, *turco* aynı anda Osmanlı tebaası, etnik Türk, Müslüman ya da bunların bir bileşkesini ifade edebilirdi. İlk bakışta bu anlam genişliği bugün analitik olarak birbirinden ayrı kategorileri Avrupalıların yanlış yorumlaması olarak görülebilir. Hiç kuşku yok ki bu bir Venediklinin (ya da bir Britanyalının) Osmanlı Hıristiyan tebaasını gerçekten Osmanlı olarak görememesine ya da yabancı askerlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun idari çekirdeğini oluşturduğunu kabul edememesine hitap eder. Ama Morosini'nin tanımı ışığında bakıldığında dil, din ve hukuksal tabiiyetin bu şekilde yan yana gelmesi Osmanlı devletinin etnisiteye kayıtsızlığı olarak algılanan şeye, Osmanlıların en azından bürokratik-askeri elitlerin oluşumuyla ilgili olarak dinsel ve siyasal bağlılıkları yan yana getirmesine uyum sağlama girişimi (kuşkusuz hatalı bir girişim) olarak da anlaşılabilir. Bu birleştirmeler (hem Osmanlı'da hem Venedik'te dile getirilme biçimleriyle), din değiştirme ve din değiştirenle ilgili erken modern fikirlerin şekillenmesinde üretken kuvvetler olmuştur.

"Dönme" figürüne geri dönecek olursak, Morosini bu satırları yazarken devşirme askerleri düşünmüş olsa da bu kategoriye açıklık getirirken aslında hem Osmanlı Hıristiyan köylerinden alman çocukları, hem "donanmalar ve düzensiz birliklerin

---

21 Osmanlı tebaasının esasen köle olduğu anlatısı Venedik siyasi söyleminde uzun süredir yerleşikti. İstanbul'dan gönderilen daha önceki tarihlere ve ilgili döneme ait diplomatik raporlara başka örnekler için bkz. Libby (1978, s. 117-20).

22 "Delli turchi se ne ritrovano di due sorte; l'una di quelli che sono naturali nati di padri turchi, e l'altra di rinegati, che sono figliuoli di padri cristiani, presi violentemente nelle depredazioni che sogliono fare le armate e li leventi in paesi cristiani, ovvero levati dal proprio paese per forza di mano de' sudditi e carzeri di quel Signor, li quali da fanciulli sono o per lusinghe o per forza ritagliati e fatti turchi" (Albèri 1855, s. 263-4).

Hıristiyan topraklara sürekli düzenlediği akınları" düşünüyordu. Başka bir deyişle bu bağlamda "dönmeler" hem Osmanlı Hıristiyan tebaasının askere alınan çocukları hem de korsanların köleleştirdiği Osmanlı olmayan tebaaydı. Dikkatlerden kaçmaması gerekir, bu açıklama kölelik ya da fiziksel zorlama dışındaki koşullarda Müslüman olmuş çok sayıda tebaayı dışarda tutmakta ya da en azından onlardan bahsetmemektedir.[23] Dolayısıyla "dönme" figürü din değiştirme sürecinden irade ve amaçsallığı çıkarır, onun yerine şiddet ve zorlamaya odaklanır, yeni bir dini inanca geçme eylemini hukuksal tabiiyetle birleştirir.

Bu birleştirme Venedik diplomatik yazışmalarında "dönmelere" yapılan atıflarda göze çarpar. Venedik Senatosunun Mayıs 1629'da İstanbul'daki balyosa gönderdiği bir mektupta, Fontana isimli bir dönmenin kötücül amaçlarından ve davranışlarından bahsedilir; Fontana bir dragomanın yanında yetişmesi için Venedik'ten İstanbul'a gönderilen bir gençtir. Venediklilere göre Fontana'nın hataları, "sadece Cumhuriyetimize değil, kutsal dinimize karşı da işlenmiş, St. Francis Kilisesi'ne karşı tehdit oluşturmuştur."[24] Fontana'nın sadakatsizliği en başta siyasi terimlerle (ihanet) ortaya konur, ancak ikincil olarak dinsel terimlerle (Pera'daki belli bir kiliseye karşı gözle görülür tehditler) açıklanır, bu yüzden de bu ikincil açıklamanın biraz daha ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu vaka pek sıradışı bir vaka değildir. Venedikli diplomatlar haftalık raporlarında din değiştiren bireyler hakkında yorumlarda bulunurken genellikle bu tür dönmelerin ekonomik ve toplumsal zorunluluklar (borç, mali kaygılar, toplumsal yükselme imkânının sınırlı olması ya da kişisel haset) gereği harekete geçtiklerini ima ederlerdi.[25] Bu kişilerin Venedik devletine verdikleri siyasi hasar büyük bir kaygı sebebi olsa da kaçınılmaz addediliyordu.

Dönmelerin dünyevi, tesadüfi menfaatlerle harekete geçirildiği yönündeki bu anlayış, Müslüman olma sürecini imparatorluk tebaası oluşturmaya yönelik daha geniş kapsamlı bir Osmanlı projesine yerleştiriyordu. Böyle bir kavrayış gerek devşirme askerler gerek yetişkin yeni Müslümanlar örneğinde, siyasi bağlılıkların değişmesinin niyetli, amaçlı öznelerin girişimiyle başlatılması bir yana, kabul edilmesinden bile bahsetmiyor, bunu dış güçlerin bir dayatması olarak sunuyor-

---

23 On altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca birçok gayrimüslim aslında devşirme ya da Akdeniz'de korsanlık koşullarından hayli farklı koşullarda Osmanlı İslamını kabul etmişti. Özellikle de kadınlar, son dönemdeki akademik çalışmalar sayesinde yavaş yavaş açıklık kazanan koşullarda Müslüman olmuştu. Bkz. Krstić (2004); Baer (2004); Dursteler (2006).

24 Senato, Deliberazioni Costantinopoli, Kayıt 19, cc. 23r-v (26 Mayıs 1629).

25 Dursteler (2006, s. 112-29).

du.[26] Bu anlayış Venediklilerin Müslümanların Katolikliğe geçiş konusundaki beklentilerini de şekillendirmeye başlamıştı. Bu gibi beklentiler dini sorgulama süresinin uzun tutulmasının, hatta Protestan ve Yahudi vaftiz adayları söz konusu olduğunda Trento sonrası öğreti ve pratiğin tersine, vaftiz öncesinde Müslüman bir katekümenin dileklerinin öğrenilmesinin önüne geçiyordu.

Uzay-Zamanda Seyahatler

İnsanları hangi koşullarda din değiştirip Katolikliğe geçtiklerini ya da Katoliklikten çıktıklarını anlatmaya sevk eden kilit önemdeki erken modern kurumlardan biri de Venedik Engizisyon Mahkemesiydi (bkz. birinci bölüm). Gerek gönüllü günah çıkarmalarla gerek sorgulamalar yoluyla, Engizisyon karşısına çıkarılan kişilerin bir dini cemaatten diğerine geçtikleriyle ilgili iddialara açıklık getirmeleri ya da bu iddiaları yalanlamaları gerekiyordu. Bazı örneklerde Engizisyon karşısına çıkarılanlar nasıl Katolik olduklarını anlatıyordu, bazıları dinden nasıl çıktıklarını, bazılarıysa ikisi arasında nasıl salınıp durduklarını. Her halükârda, bu kişilerin anlatılarını ikna edici kılabilmeleri, daha da önemlisi halihazırda iyi Katolikler olarak samimiyetlerini ve ortodoksluklarını kanıtlayabilmeleri için hikâyelerini başvurulan mercinin engizisyonel yapısına uydurmaları gerekiyordu.[27] Bunu nasıl başarıyorlardı? Çok çeşitli geçmişlerden gelen insanlar, yerelleşmiş ve tarihsel değişikliklere açık olan Engizisyonel soruşturma türünün sınırlamalarını nasıl müzakere etmişlerdi?[28] Nasıl akla yatkın ve ikna edici addedilen anlatılar kurmuşlardı?

Bu kişilerin çıktığı toplumlarda din değiştirmeyi incelemiş akademisyenler bu soruya kısmi bir cevap verebilirler. Tijana Krstić'in sürekli savunduğu üzere, erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olma süreci genellikle derin bir manevi dönüşümden değil, yeni ritüel pratiklerin kabul edilmesinden kaynaklanıyordu. Manevi dönüşüm cemaat faaliyetlerine katılım sayesinde

---

26 Niyetin, tabiiyete almanın ön koşulu olduğu yönündeki kavrayış Venedik siyasi düşüncesinde uzun zamandan beri varlığını sürdüren, Accursius (yaklaşık 1182-1263), Baldus de Ubaldis (1327-1400) ve ortaçağ hukukçularına uzanan bir kavrayıştır (Riesenberg 1992, s. 131; Kirshner 1979).

27 Anlatı türü ve kurumsal ortamın dayattığı sınırlamalar çerçevesinde akla yatkın anlatılar inşa edilmesi hakkında bkz. Davis (1987). Venedik'e özgü bazı kurumsal yazın türlerine ilişkin aydınlatıcı bir tartışma için bkz. Ferraro (2001).

28 Venedik Engizisyonu ve Roma Engizisyonu arasındaki farklar hakkında bkz. Monter ve Tedeschi (1986). Ayrıca engizisyon yetkililerinin Avrupa'nın çeper bölgelerindeki köylülere ilişkin algılarının Hint Adaları'ndan gelen misyoner raporlarıyla nasıl şekillendiğine ilişkin bir tartışma için bkz. Prosperi (1982).

sonradan gelebilir ya da gelmeyebilirdi.[29] Böyle bir din değiştirme kavrayışı Protestan Reformasyonu'nun içsellik, sahicilik ve öznenin Tanrı'yla aracısız bir ilişkide anlam bulma arayışına yaptığı vurguya ters düşer.[30] Yine de Protestan din değiştirmenin belirli bir zamana ait olmadığı varsayılan bir modelinin özünü kavrayabilmemiz için, erken modern Fransa'da Protestan-Katolik din değiştirme üzerine incelemelerde bulunmuş bir başka tarihçinin, Keith Luria'nın uyarılarına kulak vermek yararlı olabilir. Luria'ya göre, on yedinci yüzyılda hem Katolik hem Protestan din adamlarını, "bilincin ve derin içsel saiklerin önemini, bunun yanı sıra gerçek öğretiyi, zekâ ve duyguların gerçek öğretiyi izlemekteki rolünü vurgulayan bir din değiştirme modeli" geliştirmeye teşvik eden şey, din değiştirenlerin görünürde şahsi çıkarlarını izlemeleri, farklı itikatlar arasında sık sık gidip gelmeleriydi.[31] Dolayısıyla Kiliseyle uzlaşma arayışında olan Hıristiyan kökenli Müslüman özneler için en kolay kurulabilen tartışma hattı bir tesadüfe dayalıyken, Katolikliğe geçen Protestanlarda itici gücün içsel ve "saf" olması bekleniyordu. Osmanlı tebaası niyetleri ve eylemleri arasında bir ayrıma gidilmesini örtülü olarak savunmaktan yararlanabiliyorken, tam da böyle bir ayrım Protestan bir geçmişten gelen itikat sahipleri açısından gittikçe daha çok sorunsallaştırılıyor, bir şüphe konusu haline getiriliyordu.

Bu farklılığı aydınlatmak için Mikhail Bakhtin'in kronotop (kelimenin tam anlamıyla mekân-zaman) kavramını kullanıyorum. Bakhtin bu kavramı, "edebiyatta sanatsal bir biçimde ifade edilen zamansal ve mekânsal ilişkilerin özünde bağlantılı olması" diye açıklıyor.[32] Osmanlı-Müslüman ve Protestan geçmişten gelenlerin engizisyona verdiği ifadelerin farklı kronotopik nitelikler göstermesi, din değiştirme sürecini yaşayan kişinin niteliği, buna bağlı olarak bizatihi din değiştirmenin niteliğiyle ilgili temel varsayımların aydınlatılmasına katkıda bulunabilir. Krstić ve Luria'nın kavrayışlarından yola çıkarak engizisyona verilmiş bu ifadelerde iki kronotop modeli tanımlıyorum. İlki, "konjonktür" kronotopu, Hıristiyan geçmişleri ya da ebeveynlerini ileri süren Müslüman Osmanlı tebaasının ifadelerinde ağırlıklı olarak kendisini hissettirir. Bu kronotop kişinin bir itikattan diğerine geçişini, belli bir tarihsel anda mekânsal olarak tanımlanmış bir dini ce-

29 Krstić (2004, s. 120-2). Ayrıca bkz. Krstić (2011).

30 Protestanların din değiştirmeyle ilgili kavrayışları hakkında bkz. Keane (1997, 2002).

31 Luria (1996, s. 28).

32 Bakhtin (1981, s. 84). Başka bir deyişle, "temsil edilen zamansal ve mekânsal kategorilerin oranı ve niteliğine göre metinlerin incelenmesine yarayan bir analiz birimidir" (Emerson ve Holquist 1981, s. 425). Bu kavram zaman ya da mekâna ayrıcalık tanımaktan kaçınır, daha ziyade bunların karşılıklı bağımlılığını, birbirinden ayrılamayacağını vurgular.

maate dahil olmasının tesadüfi sonucu olarak resmeder. İkincisi, "amaçlı seyahat" kronotopuysa özellikle Protestanların anlatılarında belirgindir. İfade verenlerin Katolik olmayan mekândan Katolik mekânlara seyahatini, daha önce yaşanmış içsel, manevi bir dönüşümün bir sonucu olarak betimler. Dolayısıyla bu seyahat din değiştirmenin nedeni olmaktan ziyade sonucudur, zaten din değiştirmiş bir tebaa mensubunun amaçlı olarak kalkıştığı bir yolculuktur.

Osmanlı tebaasının ürettiği din değiştirme anlatılarında baskın olan "konjonktür" kronotopu, merhum Halepli Giovanni'nin oğlu Abdone'un ifadesinde gayet güzel resmedilmiştir. Abdone 1616'da Venedik Engizisyon Mahkemesine verdiği ifadede Hıristiyan doğumlu olduğunu, İslama geçtiğini, Kiliseyle resmi bir uzlaşma süreci sonrasında Hıristiyanlığa yeniden dönmek istediğini ifade etmişti.[33] Abdone geçmişini anlatırken mekân, zaman ve ritüel pratikleri birbirine bağlayarak, tarihsel zorunluluklar ve hayatının akışının dayatması sonucu mekân değiştirmesinin (hac, isyan, ekonomik kriz, savaş) kendisini bazen Hıristiyan bazense Müslüman olarak tanımlamaya teşvik ettiğini anlatmıştı:

> Halep'te bir Hıristiyan olarak doğdum ve vaftiz edildim. Yaklaşık 10 yıl sonra Müslüman yapıldım, bir dönem Müslüman olarak yaşadım, sünnet edildim. Şimdi Venedik'e geldiğim, bahsettiğim Müslüman itikadını terk etmek ve iyi bir Katolik olmak istediğim için bana yapmam emredilenleri yapmak üzere buradayım.
>
> Abdone Katolik inancını nasıl terk edip Müslüman olduğu sorusuna şu cevabı vermişti: Gençliğimden beri seyahat ederim, bir ara Trablus topraklarında Sayda'dayken bazı Müslümanlar isyan ettiler, ben de onlara katıldım (tam anlamıyla aralarına karıştım), başıma sarık sardım, beni aralarına kabul ettiler, kim olduğumu sordular, onlara Müslüman olduğumu söyledim. Küçük yaştan beri evimden ayrı olduğumu, bu yüzden sünnet edilemediğimi anlattım, onlar da beni sünnet ettiler. Ama (sırf) Hıristiyan olduğumu söylersem beni zorla dinimden döndürürler ya da öldürürler diye onlara Müslüman olduğumu söyledim. Aynı korku yüzünden beni sünnet etmelerine izin verdim, böylece sünnetli olmadığım gerçeğini kabul ettiler.

33 Bu gibi uzlaşma süreçleri Engizisyon Mahkemesinin iznine ve denetimine tabiiydi, bu yüzden de buraya dilekçe vermek gerekiyordu. Venedik'te uzlaşma usullerinin Pia Casa dei Catecumeni'de biraz tövbe etme ve/veya dini eğitim almanın ötesine nadiren geçtiğini, dolayısıyla İber Yarımadası'ndaki engizisyondan hayli farklı olduğunu belirtmek gerekir. İber Yarımadası'nda din değiştirenlerin (*conversos*) uzlaştırılması dinden çıkmışlığın halkın gözü önünde kınanmasını ve muhtemelen ağır bir engizisyon cezasını da gerektiriyordu. İber'deki uzlaşma usulleri hakkında bkz. Graizbord (2004, özellikle s. 105). İtalya'daki usuller hakkında bkz. Scaraffia (2002, s. 101).

> Sayda'ya gittiğinde neden Hıristiyanlara değil de Müslümanlara katıldığı sorusunaysa şu cevabı vermişti: Hac sebebiyle Kutsal Kabir'i ziyaret etmek amacıyla Kudüs'teydim, geri dönerken Sayda'dan geçiyordum, nereye gideceğimi bilmediğimden onlara katıldım, zaten çok da ihtiyaçları vardı.
>
> [...]
>
> Beni sünnet edip Müslüman yaptıklarında adımı İbrahim koydular. Bir yıl boyunca isyancıların başı olan Macar Mustafa adında bir liderin emrinde asker olarak hizmet verdim. O yıl bittiğinde Kahire'ye gittim, kimse benim Müslüman olduğumu bilmediğinden, Hıristiyanmışım gibi giyindim ve yedi yıl boyunca Hıristiyanların arasında kaldım. Ondan sonra İstanbul'a doğru yola çıktım, ama Bursa'ya vardığımda orada beni tanıyan, Müslüman olduğumu bilen bir Müslümanla karşılaştım, beni ele vermesin diye Macaristan sınırına kaçtım, böylece Hıristiyan topraklarına geçebilecektim ama bir berber yolların güvenli olmadığını, beni casus sanıp yakalayacaklarını söyledi, ben de korkumdan geri döndüm ve daha sonra başka yollardan Saraybosna'ya ulaştım. Oradan da bazı Müslüman tacirlerle birlikte Venedik'e geldim, onlarla birlikte olduğum sırada Müslümanmışım gibi davrandım çünkü benim Müslüman olduğumu düşünüyorlar, dilenmeye çıkan şu kutsal adamlardan olduğuma inanıyorlardı.
>
> Soruya şöyle cevap verdi: Halep'e geri dönmedim çünkü orada Müslüman olmuş olduğum biliniyordu, yolumun üzerinde olduğundan iki ay boyunca orada kaldıysam, bir Hıristiyan gibi Kiliseye gittiysem de uzun süre orada kalmam güvenli olmayacaktı.[34]

Abdone ifadesinde dinin koşullarını yerine getirmeye dair inançtan ziyade pratiklere dayanan, elverişli bir kavrayış sunar. Hıristiyan olması uygun düşmediğinde Müslüman olmuştur, yeniden uygun hale geldiğinde tekrar Hıristiyanlığa sarılmıştır.[35] Abdone'nin ifadesine göre dini bağlılığını en az beş kez, her seferinde rastlantısal ve pragmatik değerlendirmelere dayanarak değiştirmiştir. Abdone ayrıca silah zoruyla İslamı benimsemek gibi, ucu Haçlı Seferleri'ne uzanan, daha sonra Osmanlıların imajını Hıristiyan esirlerinin dinini şiddete başvurarak değiş-

---

34 Santo Uffizio, Processi, b. 71, fasikül "Abdone q. Giovanni Sensale d'Aleppo" (14 Nisan 1616). Orijinalden alıntı için bkz. ek 3.1.

35 Abdone'nin kendisinin anlattığı din değiştirme vakası için burada "Müslüman" teriminin kullanılması biraz yanıltıcıdır. Abdone kendisini "Türkleşmiş" ("*turco*") olarak betimlemiştir. Yedinci bölümde tartıştığım üzere, erken modern dönemde İtalyanca konuşanlar Türkler ile Müslümanlar arasında pek ayrım yapmıyorlardı, ikisi de (ayrıca Osmanlıları, o kadar sık olmamakla birlikte etnik-dinsel bağlılıkları ne olursa olsun Osmanlı tebaasını) "Türkler" terimiyle ifade ediyorlardı. "Türkleşmek" teriminin ifade ettiği karmaşık dinsel, hukuksal ve duygusal özdeşleştirmeler karmaşasını çözmek, Abdone'nin bizzat sunduğu ya da kendisi hakkında sunulmuş başka bir belge olmaksızın zordur.

tiren barbar bir halk olarak resmeden popüler bir anlatı çizgisini de izlemiştir.[36] Ne var ki, Abdone İslama geçişini zorla gerçekleşmiş gibi anlatsa da Engizisyon karşısında böyle bir argümanın yetersizliğini hissetmiş gibi görünmektedir. Savını güçlendirmek için anlatısının başında, "bahsedilen Müslüman itikadını terk edip iyi bir Katolik olma" isteğini açıkça ifade etmiş, Venedik'e seyahatini Hıristiyan alemine yeniden girmek gibi bir amacı olan, Macaristan'a ulaşma planının başarısız olması, küçük yaşta Kudüs'e hac ziyaretinde bulunması gibi daha önceki olaylardan anlaşılabileceği üzere etkin bir arayış olarak resmetmiştir. Yine de o dönemdeki Protestan din değiştirme anlatılarının tersine, Abdone'un anlatısı geneli itibarıyla amaçlı bir eylemden çok mecburiyet ve hayırlı tesadüfler tarafından belirlenmiştir.

Abdone değişen dinsel bağlılıklarını belli cemaatler ve yerlere mensubiyetine dayanan bir dizi ritüel anlarıyla bağlantılandırma konusunda pek benzersiz değildi. Venedik Engizisyonu karşısına çıkan başka birçok kişi gibi ona göre de din değiştirme bir coğrafi noktadan diğerine, yani Hıristiyan olmayan mekândan Hıristiyan mekâna bir yolculuğa çıkmayı gerektiriyordu. Bu yol hem dinsel belirsizlik hem bir inançtan diğerine (daha) yumuşak bir geçiş fırsatı sunuyordu. Ayrıca mekândaki yolculuklar belli zaman aralıklarıyla bağlantılıydı ve vaftiz, hac, günah çıkarma ya da bunların yerine sünnet ve sarık sarma gibi ritüellerle birbirinden ayrılıyordu.

Abdone'un din değiştirmeyi belli kronotopik anlarla bağlantılandırma çabası, uzlaşma ifadeleri türünün sınırları dahilinde anlaşılmalıdır. Bu çaba, bir yanda ifade veren Osmanlılarla diğer yanda Protestanların anlatıları arasındaki farkı da ortaya koyar. Venedik Engizisyon Mahkemesinin arşivlerinde sırasıyla 1616, 1630-2 ve 1647'den kalma üç dosyadaki iki düzine uzlaşma anlatısının bugüne kalması, bu iki anlatı grubunun birbiriyle karşılaştırılmasını kolaylaştırmıştır.[37] Birinci ve sonuncu dosyalarda hepsi de doğuştan Hıristiyan olduğunu ileri süren, yıllarca, kimi zaman on yıllar boyunca Müslüman olarak yaşadıktan sonra Hıristiyanlığa dönmek istediklerini ifade eden Osmanlı tebaasına ait toplam yedi ifade vardır. 1630-2'den kalma ikinci dosyada üçü biraz önce bahsettiklerimize benzer koşullarda yaşayan Osmanlılara ait, on tanesi Lutherci ya da Kalvenci olarak yetiştirilmiş olup Katolik olmak isteyen Almanca ya da Fransızca konuşan tebaaya ait toplam on üç ifade bulunmaktadır. Bu yirmi ifadeden beş tanesi kadınlar (dört Müslüman, bir Protestan) on beş tanesi de erkekler (altı Müslüman ve dokuz Protestan) tarafından verilmişti. İfadelerin çoğu alınırken din adamları etkin bir biçimde müdahalede bulunmuş ve (dilsel, büyük ihtimalle de teolojik açıdan) aracılık yapmışlardı: İfade

36 Memlûk ve Osmanlı topraklarının yanı sıra Kudüs'teki Haçlı krallığında Hıristiyanlık ile İslam arasında ileri geri din değiştirip durmalar olduğu belgelenmiştir (Kedar 1997).

37 Santo Uffizio, Processi, bb. 71, 88, 103.

veren Osmanlılar örneğinde Katekümenler Evinin baş rahibi, ifade veren Protestanlar örneğinde Fondaco dei Tedeschi'deki [Alman Ticaret Merkezi] Alman "milleti"nin vaiz-rahibi ve diğer Venedikli din adamları.

Müslüman Osmanlılar ile Protestanların ifadeleri arasında iki farklılık göze çarpar. Öncelikle, Osmanlıların çoğu ailevi koşullarının ve mekânlarının değişmesinin dinsel bağlılıklarının değişmesinde kilit önemde olduğunu vurgulamış, bu gibi değişikliklerde kişisel saiklerinin neler olduğu üzerinde pek durmamışlardır. Osmanlı başvuru sahiplerinin ifadelerine göre, bu kişiler Hıristiyan bir hanede/cemaatte yaşarken Hıristiyanlarken Müslüman bir cemaatin içine girmeleriyle birlikte Müslüman olmuşlardır. Bu kişiler böyle bir değişikliği genelde bir ebeveynin ölmesine ya da İslama geçmesine, esarete, bir Müslümanla evlenmeye, ekonomik durumun düzeltilmesi için göç etmeye atıfta bulunarak anlatırlar. Abdone'un anlatısında olduğu gibi, bu anlatılara göre din değiştirme yer değiştirmenin ve aile durumunda meydana gelen değişimlerin ardından gelmektedir. Oysa başvuru sahibi Protestanlar din dışında yetişmelerinin ve önceden sahip oldukları inançların başlıca kaynağı olarak Protestan ailelerde doğmuş olmalarını vurgularken, Katolik olmayı tercih ettiklerini sürekli tekrarlamışlar, zamansal olarak tanımlanmış bu tercih eylemini genellikle manevi uyanışa yol açan kilit önemdeki dönüşüm anlarıyla (bir rüya, bir görü, ağır bir hastalık sırasında edilen bir yemin, Katolik bir rahiple tesadüfi bir karşılaşma) bağlantılandırmışlardır. Protestanların anlatılarında, Katolik kimliğinin dışarıdan biçimsel olarak kabul edilmesi içsel bir kanaatin doğmasından sonra gerçekleşir, mekânsal olarak da Protestan topraklardan Katolik topraklara yapılan bir yolculuk bunu takip eder. Başka bir deyişle mekân değiştirme, bu kişilerin anlatılarının merkezinde yer alan içsel dinsel dönüşümlerinin nedeni olmaktan çok sonucudur.[38] Ayrıca Protestanların ifadeleri, bu kişilerin geçmişteki hatalarını ve halihazırda Katolik hakikatlere duydukları inancı vurgulayan dinsel noktaların belirtilmesi açısından Osmanlıların verdiği ifadelerden daha ayrıntılıdır. Osmanlıların yaptığı başvurularda teolojik meseleler neredeyse tümüyle konu dışıdır.

Bu farklılıkları aydınlatmak için iki ifade örneği üzerinde duralım. Bunlardan birini 1631'de Pierre Blanche adında bir Kalvenci, diğeriniyse 1647'de Maddalena (eski ismiyle Rahime) adında bir Müslüman kaleme almıştır. Kalvenci bir babayla Katolik bir annenin oğlu olan on sekiz yaşındaki Lyonlu cerrah Pierre Blanche'ın ("Pietro Blanco") ifadesi şöyle:

---

38 Erken modern Kutsal Roma İmparatorluğu döneminde Lutherciyken Katolikliğe geçenlerin coğrafi hareketleri hakkında bkz. Corpis (2001, s. 112). Kutsal Roma İmparatorluğu ve İngiltere'de din değiştirmiş erken modern Yahudilerin seyahatleri hakkında sırasıyla bkz. Carlebach (2001, s. 112, 120); Dureau (2001, s. 34).

> Babamın hayatını takip ettim, Calvin'in sapkın öğretisiyle beslendim, o çevrede yetiştim [...] Geçen yıl ekim ayında ülkemden ayrıldıktan sonra birkaç ay boyunca Piemonte'de kaldım, mesleğim gereği tıp icra ettim ve nihayetinde de beş ay önce Venedik'e geldim, yaklaşık üç ay boyunca eski Lazaretto'da, sonra da Venedik'te kaldım; Fransa'dan ayrıldıktan sonra hep bu sapkın Calvin öğretisinden ayrılmayı, Katolik olmayı düşünmüştüm çünkü Fransa'da, hatta oradan da fazla İtalya'nın bazı yerlerinde Kutsal Bakire'nin gerçekleştirdiği mucizeler görmüştüm. Bu yüzden de Katolik olmaya karar verdim ve Roma'ya gitmeye yemin ettim, Cenova'ya geçip karantinaya alındım, geçen günlerde de Paolalı St. Francis'in kilisesine, orada günah çıkarabileceğim rahibi görmeye gittim [...] çünkü Kalvenci itikadın bağlı kaldığı, uyduğu ve inandığı her şeye bağlı kalmak, uymak ve inanmak yüzünden çok büyük bir hata işlediğimi bildiğimden, Katolik ve Apostolik Roma Katolik inancının doğru olduğunu kabul ettiğimden şimdi bu kutsal mahkemeden Kutsal Katolik ve Apostolik Roma Katolik Kilisesi'yle uzlaştırılmamı rica ediyorum.[39]

Pierre'in verdiği ifadenin tersine Maddalena'nın ifadesi şöyleydi:

> Šibenik'ten üç gün uzaktaki Clini [Koljane] şehrinin kırsal kesimlerinden Hıristiyan bir baba ve annenin çocuğu olarak doğdum. Babamın adı Melin'di, bir çiftçi ve bir askerdi, annemin adı Chiarana'ydı; ikisi de öldüler. Vaftiz olduğumda bana ne isim verdiklerini bilmiyorum, yaşıyor mu öldü mü bilmediğim kız kardeşim Maddalena bana vaftiz olduğumu anlatmıştı. On yaşıma kadar babamla yaşadım. [Katibin notu:] Düzelterek şöyle devam etti: Babamın Türk akrabaları tarafından alındığım beş yaşıma kadar babamla yaşadım, akrabalar beni Zemonico'ya götürdü [Zemunik Donji, Hırvatistan] burada büyüdüm ve ismim Rahime oldu, Türk hukukuna göre yaşadım, Fasula adında bir Türkle evlendim, belki ölmüştür belki yaşıyordur ama hiç çocuğumuz olmadı. Şimdi yaklaşık 50 yaşındayım, bütün bu süre zarfında bir Türk gibi yaşadım, Müslüman sünnetine uydum. Şimdi bu Katolik şehrine geldiğimden, yaklaşık 40 gün boyunca Katekümenler Evinde Katolik inancının akideleri konusunda eğitildiğimden, Efendimiz İsa Mesih'in Tanrı olduğunu, Bakire Meryem'den doğduğunu, üç kutsal kişi olduğunu, Kilise'nin yedi bilgesi olduğunu görüyorum.[40] Kutsal Ana Kilise'nin kabul ettiği her şeyi kabul ediyor, inandığı her şeye inanıyorum.

---

39 Santo Uffizio, Processi, b. 88 (16 Ekim 1631). Dilekçenin aslının dökümü için ek 3.2'ye bakınız.

40 Bu atıf kesin olarak doğrulanamaz ama Akdeniz havzasında geç ortaçağdan beri popüler olup elden ele dolaşan, *Roma'nın Yedi Bilgesinin Kitabı*'na muğlak bir atıftır muhtemelen; insanlar bu kitap uyarınca inançlarını sağlamlaştırmak için bu yedi bilgeyi izlemeye teşvik ediliyordu. Rahip Juan Flores'e bu konudaki yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

> Bu yüzden de bu kutsal Hıristiyan inancına geçmeye, bu inançla yaşamaya ve ölmeye hazırım.[41]

Maddalena-Rahime çocukluk maceraları ve bir Müslüman olmasına neden olan olaylar üzerinde dururken Pierre çocukluğunu bir cümlede özetlemiştir. Maddalena'ya göre hayat hikâyesi hiçbir şekilde kontrolü altında olmayan aile bağlarının değişmesiyken (bu yüzden de edilgin kipte anlatılırken), Pierre hayatını anlatırken faal olduğunu, tek başına seyahat ettiğini ve mesleğini geliştirdiğini hikâye ediyordu. Pierre'in coğrafi seyahatleri (heretik Fransa'dan ayrılması, Piemonte ve Cenova üzerinden Katolik topraklara girmesi) ülkesinde yaşadığı mucizevi deneyimlerle haber verilmişti (muhtemelen de teşvik edilmiş) ve dini seyahatleriyle de yakından bağlantılıydı. Pierre bu dini dönüşümü, eski inançlarını başından itibaren "mezhepçi" ve "heretik" diye tanımlayarak vurgulamıştı.[42] Oysa tersine Maddalena bir Müslüman olarak yaşadığı 40 küsur yılı olgusal bir tavırla betimlemiş, en son cümlesine kadar hiçbir pişmanlık ya da manevi dönüşümden bahsetmemişti. Maddalena hâlihazırda Hıristiyanlığa sarılmasını öğrenmenin, Katekümenler Evinde gördüğü kırk günlük eğitimin bir sonucu olarak sunuyordu. Ne var ki, amaçlı bir seyahat yerine bir tesadüf eseri olarak sunduğu Venedik ziyareti öncesinde Hıristiyanlığa dönmek gibi bir niyeti olduğunu ileri sürmüyordu. Ayrıca seyahatleri sonrasında derin bir dini dönüşüm yaşadığını da aktarmıyordu. Pierre'in anlatısı Katolik olmak, Katolik topraklara varmak için bütün hayatı boyunca beklediğini ima ederken, Maddalena'nın anlatısı niyetler üzerinde durmuyordu. Burada din akrabalık ağlarıyla belirleniyordu. Maddalena Hıristiyan ebeveynleri tarafından büyütülürken Hıristiyan olmuştu, ama Müslüman akrabaları onu alıp Zemunik'e götürünce, Müslüman bir adamla evlenince Müslüman olmuştu. Şimdi Katolik topraklarda olduğundan Hıristiyanlığa dönüyordu. Pierre açısından niyetler hayat hikâyesinin itici gücü olmuştu. Pierre arzularının peşinden gitmek, Roma'ya ulaşıp Katolikliği kucaklamak amacıyla onu sapkın akrabalarına bağlayan prangalardan kurtulmuş, istekli bir bireydi. Önce bir seyahate çıkarak, ardından kendisine yardım edecek Katolik bir din adamı arayarak faal olarak amacının peşinden koşmuştu. Maddalena'nın Katekümenler Evine ulaşmasına anlatısında değinilmemişse de Pierre Paolalı St. Francis Kilisesi'nde günah çıkaran rahiple karşılaşmasını girişimlerinin ve sadece kendi girişimlerinin bir sonucu olarak sunmuştur.

---

41 Santo Uffizio, Processi, b. 103, fasikül "Madalena q. Melin Turca" (4 Haziran 1647). Dilekçenin aslının dökümü için bkz. ek 3.3.

42 Erken modern Venedik evanjelizminin köşe taşı olarak manevi yolculuk mefhumu hakkında bkz. Martin (1996).

Maddalena ile Pierre'in anlatıları arasındaki bu keskin farklılıklar nasıl açıklanabilir? Toplumsal cinsiyete dayalı benlik mefhumlarında ve benliğin dönüştürücü kapasitesinde bir açıklama arayabiliriz. Hiç kuşku yok ki, bu kısa anlatılar toplumsal cinsiyetin bu iki başvuru sahibinin benlik algılarının şekillenmesinde oynadığı rolü akla getirmektedir. Ne var ki, bu akrabalık bağlarının kadınların din değiştirme sürecini erkeklerinkinden daha fazla belirlediği ya da mekânsal hareketliliğin kadınlardan daha fazla erkeklerde görüldüğü anlamına gelmez. Din değiştirme anlatıları kahramanların yaşadığı çıkmazların hiç aracısız yansımaları olarak da okunmamalıdır.[43] Burada daha ziyade toplumsal cinsiyete son derece dayalı anlatı çerçeveleri iş başındadır. Hıristiyanlıktan İslama geçen kadınların dinden çıkmalarını Engizisyon Mahkemesi huzurunda efendileri ya da kocalarının isteklerinin bir sonucu olarak haklı çıkarmaya çalışmaları başka bağlamlarda da doğrulanmıştır.[44] Din değiştiren kadınlar genellikle bakıcı (eş, anne, cariye ya da ev hizmetçisi) olarak üstlendikleri toplumsal rolün sürekliliğinin dinsel bağlılıklarındaki süreksizliği haklı çıkardığını, böyle bir süreksizliğin onları sorguya çekenlerin tahayyül ettiği kadar yekpare olmadığını, çünkü din değiştirmenin genel toplumsal konumlarını kazanmalarına katkıda bulunduğunu ileri sürüyorlardı. Bu motifler, Maddalena'nın anlatısında açıkça görülüyordu, Pierre'in anlatısının tersine Maddalena'nın anlatısında, aile ve mekâna uzanan kökler kahramanın belli bir dine cemaate mensubiyetini tanımlayan bağlar olarak vurgulanıyordu. Öte yandan erkekler toplumsal rollerin sürekliliğini nadiren din değiştirmelerinin gerekçesi olarak gösteriyorlardı. Din değiştirme süreçlerindeki zorunluluk boyutunu, din değiştirmek ya da şehit olmaktan başka bir seçenekleri olmadığı gerçeğini sık sık vurguluyorlardı.

Din değiştiren benliğin yaygın olarak toplumsal cinsiyete dayalı temsillerinin yanı sıra, din değiştirenlerin verdiği ifadeler de esasen özgül bazı aracılar ve kurumlar sayesinde şekilleniyordu. Maddalena'nın anlatısı çoğu uzlaşma ifadesi gibi, sadece belli bir türün (uzlaşma ifadelerinin son derece yapılı bir bileşenini oluşturduğu engizisyon diyaloglarının) ve belli (kimi zaman meçhul) yargıçlarla kâtiplerin aracılığıyla değil, aynı zamanda birkaç dilekçenin başında adı geçen belli bir din adamının, Katekümenler Evinin baş rahibi Girolomo Pastriccio'nun aracılığı sayesinde bize ulaşmıştır.[45] Mevcut kayıtlar Pastriccio'nun aracılığını, di-

---

43 Anna Vanzan din değiştiren Müslüman kadınların anlatılarının "edilginlikleri ve teslimiyetlerini" yansıttığı sonucuna varacak kadar ileri gitmiştir (1996, s. 332).

44 Bennassar (1996, s. 106).

45 Pastriccio Hırvatistan'ın Split kentinde doğmuş, 1645'te Katekümenler Evi başrahibi olmuştu. (ASPV, Curia Patriarcale di Venezia. Sezione Antica, Catecumeni, Registri

lekçe verenlerin İtalyanca bilmemesi yüzünden kesinlikle dilsel olarak sunsa da bu aracılık ister istemez teolojik ve kültürel bir aracılıktır. Pastriccio'nun adının geçtiği başka birkaç uzlaşma dilekçesi, onun dilekçe verenlerin anlatılarını şekillendirmekte hatırı sayılır bir rol üstlendiğini düşündürmektedir. Bunlar arasında Hıristiyan ebeveynlerin çocuğu olarak dünyaya geldiklerini ileri süren ve Kilise'yle uzlaşma arayışında olan iki Osmanlı kadının, hikâyesi Maddalena'nınkinin hemen hemen aynısı olan, 50 yaşındaki Catterina Odorelavich ile hepsi de Hıristiyanlığa geçen Müslüman kocası ve iki oğluyla birlikte Venedik'e gelen Anastasia Viggenich'in başvuruları da vardır.[46] Bu üç başvuru birkaç gün arayla kaydedilmiştir. Sadece çocukluğunda İslama bağlı olmasını değil, yakın dönemde Hıristiyanlığa sarılmasını da akrabalarının kararı olarak sunan Anastasia'nın dilekçesi özellikle ilgi çekicidir. Anastasia ilk kez, babasının onu Müslümanlara satmaya karar vermesi üzerine din değiştirmiştir. Şimdiyse, "Mustafa adında bir Türk [Müslüman] ile evliyim, eşim iki oğlu[m]la birlikte Hıristiyan olmak üzere Venedik'e geldi."

Pastriccio'nun engizisyon sorgusuna dayalı uzlaşma türünü kavrama biçimi ve teolojik tahayyülü hiç kuşkusuz bu anlatıların kurulmasında belirleyici bir rol oynuyordu. Üstlendiği aracılık rolü sadece başvuru dilekçelerinin kaleme alınması açısından değil, başvuru sahibinin dilekçe öncesinde Katekümenler Evinde günler, hatta bazen aylar boyunca geçirdiği toplumsal uyum süreci şahitliği açısından da temel önemdeydi. Sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak göstereceğim üzere, katekümenler burada tıpkı Pastriccio gibi Osmanlı-Venedik sınır bölgelerinde kökleri ya da zengin deneyimleri olan Venedikli soylu hamiler, Cizvit keşişleri ve Katolik din adamları tarafından yönlendiriliyordu.

Başvuru sahipleri dini cemaate mensubiyetlerini belirleyen şeyin derin manevi kanaatlerden ziyade rastlantısal ritüel pratik olduğunu vurguluyorlardı. Bu vurgu sadece başvuru sahiplerinin Katekümenler Evinde kalmasından, Pastriccio'yu tanımasından, akrabalık ve mekân değiştirme konusunda toplumsal cinsiyete dayalı deneyimlerinden kaynaklanmıyordu.[47] Önemli bir nokta şudur ki, Osmanlı kökenleri tarafından da şekillendiriliyordu. Osmanlı kadınların ikisinin de akrabalığı vurgulaması, Osmanlı erkeklerin şiddet korkusunu dini bağlılıklarını

---

battesimi [buradan itibaren: ASPV, CRb], kayıt 2, c. 19r [22 Temmuz 1645]).

46 Her iki dosya da Santo Uffizio'dadır, Processi, b. 103 (4 ve 7 Haziran 1647).

47 Marc Baer (2004), on altıncı yüzyıl İstanbul'unda evliliklerini bitirmek için şeriat mahkemelerine çıkan kadınların din değiştirmeyi stratejik bir amaçla kullandığına dikkat çekerek din değiştirmenin toplumsal cinsiyetle ilişkili niteliklerini inceler. Ne yazık ki, makale bizim faillik, tabiiyet ve din değiştirme nosyonlarımızın erken modern Osmanlı'dakilerden nasıl farklı olduğunu ele almaz.

değiştirmelerinde belirleyici bir etken olarak sunmalarında önemli bir ortak nokta vardı: Temel etkeni, konuşan öznenin dışına taşıyorlardı. 21 yaşındaki Selanikli Giovanni Romolo, 11 yaşında İstanbul'a götürüldüğünde Müslüman olmuştu: "[D]inini değiştirmeye zorlanmış, sünnet edilmiş ve haçı ayağının altına alıp ezmesi istenmişti." Romolo Venedik'e gelinceye kadar, dokuz yıl boyunca bir Müslüman gibi yaşamıştı; Venedik'e 1630'da Engizisyon Mahkemesinin huzuruna çıkmasından sadece sekiz gün önce gelmiş bulunuyordu.[48] On sekiz yaşındaki Giritli Christoforo Sansona Sinope ise altı yaşında alınıp "zamora"[49] yapılmıştı, "her zaman için dışarıya karşı, dışarıdaki hayatta zorla Müslüman" olmuştu, "ama kalbimde her zaman Hıristiyandım. Ben sadece dışarıya karşı Müslümandım çünkü başka türlüsünü yapamazdım."[50] Bu örnekler Osmanlı başvuru sahiplerinin bir amaçlılık mefhumuna sahip olmadıklarını göstermez. Tam tersine, daha önce belirttiğim üzere Abdone anlatısını Hıristiyan topraklara varmaya yönelik bağlayıcı bir amaçla çerçevelemiştir. Keza Christoforo Sansona Sinope de İslamı uyguladığı "dış hayatı"yla Hıristiyan inancını devam ettirdiği iç hayatı arasında bir ayrım yapmıştı. Ama Protestanların tersine, başvuru sahibi Osmanlılar içsellik ve amaçsallığa hayatlarının akışını değiştirme gücü atfetmiyorlardı, başka bir deyişle dinsel dönüşümlerini kendi iradeleriyle açıklamıyorlardı.

Hatta dilekçeler arasında, Protestan bir kadın olan, yirmi dört yaşındaki İsviçreli Anna Frais'in kaleme aldığı dilekçe, Müslüman bir kadının kaleme aldığı bir dilekçeden çok, Protestan erkeklerin yaptığı başvurularla büyük benzerlik gösterir. Anna şöyle diyordu:

> Luthercilerin topraklarında yaşayan bir anne ve babanın çocuğu olarak doğmuş, beslenmiş ve yetiştirilmiş olmamdan ötürü her zaman Luther'in öğrettiği her şeyi kabul ettim, her şeye inandım; bir farkla ki, ben bir arafın olduğuna, azizlerin şefaat ettiğine de inanıyordum. Nihayetinde yukarıda bahsettiğim Rahip Giacomo'nun vaazları ve teşvikleri sayesinde hatalarımı anladım ve Kutsal Katolik Kilisesinin kucağına dönmeye karar verdim. Bahsi geçen Kiliseye ters düşen her şeyden nefret ediyorum. Kutsal Ana Katolik Kilisesinin kabul ettiği, inandığı ve öğrettiği her şeye gelecekte de inanacağımı ve bunları gözeteceğimi doğruluyorum. Bu yüzden de bahsi

48 Santo Uffizio, Processi, b. 88 (3 Ekim 1630).

49 *Zamora* kelimesi muhtemelen Balkanlar'ın güneyinde yaygın olan *Dzamare* flütünü çalanları ifade etmektedir.

50 "Sempre son stato turco per forza, et quanto all'estrinsero et al vivere esteriorm[en]tem a nel mio core son sempre stato cristiano. Et solam[en]te Turco di fuora, perche non poteva far di manco" (Santo Uffizio, Processi, b. 71 [7 Haziran 1616]). Sinope soyadı, aile kökenlerinin Karadeniz sahillerine uzandığını gösteriyor olabilir.

> geçen kutsal ana kiliseyle uzlaşma arzusuyla bu kutsal mahkemeye başvuruyorum.[51]

Pierre Blanche'ın anlatısına benzer, Müslüman kadınların anlatılarına ters düşen bir şekilde, Anna'nın geçirdiği manevi dönüşümü doğrulamak, Lutherciliğin araf ve azizlerin aracılığı hakkındaki temel eleştirileri hakkındaki eskiden kapıldığı şüpheleri gündeme getirerek kendisini kısmen aklamak dışında, geçmiş akrabalık bağları hakkında söyleyecek fazla bir şeyi yoktu.

Bu noktada araya girip Osmanlı ve Protestan din değiştirme kronotoplarını iç bütünlüğe sahip, kendi içine kapalı kültürlerin ürünleri olarak ele almamamız gerektiği uyarısında bulunmak istiyorum. Bunlar daha ziyade özgül bazı kurumlarda (bu örnekte Venedik kurumlarında) ve yazın türlerinde, tanımlanabilir toplumsal aktörlerin faal aracılığı sayesinde katılaşmış modeller olarak iş görebilirler. Bir örnek olarak Venedikli bir soylunun hazırladığı, ara bir din değiştirme kronotopunu dile getiren bir din değiştirme anlatısını inceleyelim. Yirmi yedi yaşındaki Venedikli soylu Marco Lombardo 1632'de verdiği uzlaşma başvurusunda, altı yıl önce Mısır'ın İskenderiye şehri yakınlarında bir Venedik gemisindeyken Müslümanlar tarafından kaçırılıp bir kaleye götürüldüğünü anlatmış, başına gelenleri şöyle özetlemişti:

> Burada dört ay kaldım, Müslüman ayinlerine uydum, beni brendiyle sarhoş edip şiddet uyguladılar, zorla sünnet ettiler, Türkçe konuşmaya zorladılar, ben de beni ölümle tehdit ettikleri için korkumdan onlara Müslüman olduğumu söyledim. Ama kalbimde Tanrı, Bakire Meryem ve azizler vardı, gece ve gündüz onların hürmetine dua ettim. Başka bir ibadette bulunmadım, yaptığım ibadetleri sadece dış görüntü olarak yaptım, kalpten yapmadım. Nihayetinde vakti geldiğinde Nasıra'ya taşındım, burada Fransisken bir rahip buldum, kendisi bana verdiği ve Engizisyon Mahkemesine sunduğum tezkereden de görülebileceği üzere beni Kiliseyle uzlaştırdı. Şimdi üzüntü ve pişmanlıkla Tanrı'dan af diliyor, bu kutsal mahkemeden beni kutsal inançla uzlaştırmasını diliyorum; bundan sonra iyi ve gerçek bir Katolik gibi yaşayacağım, Venedik'e geleli sadece birkaç gün, yaklaşık 5 gün oldu, Müslümanların [Türklerin] yanından kaçtıktan sonra her zaman bir Katolik gibi yaşadım, Nasıra'da kaldığım sekiz gün boyunca üç kere, bir kere de Zakintos'ta günah çıkardım.[52]

Bu dramatik anlatıda, Müslümanların barbarlığı ve kılıç zoruyla din değiştirme gibi yaygın hikâye örgüleri kullanılarak engizisyon sorgucularının merhametine hitap edilmiş, başvuru sahibinin dinden çıkma suçlamasından aklanması çabası

---

51 Santo Uffizio, Processi, b. 88 (4 Haziran 1630). Dilekçenin aslı için ek 3.4'e bakınız.

52 Santo Uffizio, Processi, b. 88 (8 Kasım 1632). Dilekçenin aslı için ek 3.5'e bakınız.

güdülmüştür. Katolik Kilisesiyle uzlaşma arayışında olan çoğu Osmanlı tebaasının tersine Marco kendisini bir eylemci, amaçlı bir özne olarak tanıtıyordu. Kendisinin edilgin bir kurban olduğu bir esaret ve zorla din değiştirme sürecini ("bana karşı şiddet uygulandı," "zorla sünnet edildim ve Türkçe konuşmaya zorlandım") anlatan sözlerinin ardından, dilekçesinin geri kalan kısmında bir amaç doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemleri ("bir fırsatını bulduğumda Nasıra'ya geçtim, burada Fransisken bir rahip buldum," "Tanrı'dan af diledim," "günah çıkardım ve komünyon [şarap-ekmek ayini] aldım") saymıştır. Ne var ki Venedik Engizisyon Mahkemesinin huzurunda din değiştirip İslama geçmelerini tartışan çoğu başvuru sahibi gibi Marco da inanç meseleleri hakkında pek az şey söylemiş, dini bağlılıkları teolojik ve manevi dönüşümden ziyade ritüel pratiklere (örneğin, sünnet olmak ve "Türkçe konuşmak;" başka anlatılardaysa haçı ayaklar altına almak, cuma günleri ve bayramlarda ayrım gözetmeksizin et yemek) yerleştirmiştir. Bu durum başvuru sahiplerinin ve manevi danışmanlarının kullanabileceği, anlatılarını şekillendirdiğine hiç kuşku olmayan gerek Venedikli gerek Osmanlı başka anlatı türlerinin de incelenmesini gerektirir.

Ne var ki, başka birkaç örnekte kişisel irade Müslümanların (özellikle de kadınlar ve kızların) Hıristiyanlığa geçişine gerekçe oluşturabilecek *a posteriori* bir öğe olarak hesaba katılmıştır. Örneğin, 1586'da Venedik makamlarının bir Osmanlı çavuşunun (ulak) kızıyla ilgili bir vakayı değerlendirmeleri gerekmişti. Bu hanım İtalya'nın güneyinde Puglia'da din değiştirmiş biriyle evlenmişti. Çift 1586'nın ilk aylarında Budua'ya (Karadağ, Budva) yerleştikten sonra, muhtemelen kocası Hıristiyanlığa geri dönme girişiminde bulunduğundan, artık adı Dorotea olan bu genç hanım bir Venedik yardım kurumuna, Casa delle Convertite'ye sevk edilmişti; burada yapılan sorguda Türkçe el yazısıyla Hıristiyan olarak kalmak istediğini ifade etmişti.[53] Bir başka örnekteyse, 1627'de kızının beş yıl önce kaçırılıp dininin zorla değiştirildiğinden kuşkulanan bir Osmanlı Bosna valisi, Casa delle Zitelle'de (Venedik'te kızlara yönelik bir başka kurum) önceden gayet iyi ayarlanmış bir biçimde gezdirilmişti, burada kızı ısrarla özgür olduğunu, "yeryüzü için cennetten ayrılmaya niyeti olmadığını," "ruhun kurtuluşundan da vazgeçemeyeceğini" söylemişti.[54] 1642'de, birkaç ay önce kocası ve akrabalarından kaçan, daha sonra Venedik'te erkek kardeşi tarafından bulunan Lucia adında Boşnak bir kadın, "rızası hilafına bir gemiye bindirildiğini," "Venedik'te bir Hıristiyan olarak kalmak istediğini, zira memleketine dönerse akrabaları tarafından öldürülmekten

53 Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 7, cc. 32r-33r, 40v, 46r (14 Mart 1586).

54 Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 18, cc. 40r-v (5 Haziran 1627). Bu vakanın daha eksiksiz bir analizi için bkz. Rothman (2011).

korktuğunu" söylemişti.[55] Ne var ki, amaçlılık, niyetlilik, hatta bireysel amilliğe dair bütün bu beyanlar, Venedik'te din değiştirme konulu anlatı türleri hakkında gayet bilgili "örnek dönmeler" tarafından olaylardan sonra yapılmıştı. Bu yüzden de vaftiz edilmeye varan etkileşimlerin niteliğini ortaya koyan kanıtlar olarak kabul edilemezler.

Güzergâhları Ayarlamak, Amaçları Öğrenmek

Birbirine rakip konjonktürlerle amaçlı seyahat kronotoplarının izlerinin sürülebileceği bir başka anlatı türü de *examinum matrimoniorum*'dur (evlilik incelemesi). Trento Konseyi, kurallara aykırı bir şekilde nikahsız birlikte yaşama, cariyelik, gizli evlilik ve yetkili bir rahibin huzurunda gerçekleşmemiş başka türden evlilik biçimlerini ortadan kaldırma çabasıyla, ilgili bir damat ya da gelinin ergenliklerini takiben ciddi bir süre boyunca doğdukları yerden uzak yaşamaları halinde, özgür (bekâr) statülerinin evlilik öncesinde doğrulanması gerektiği kararına varmıştı.[56] Soruşturma süreci farklı biçimlerde gerçekleşiyor, farklı Katolik toplumlarda farklı tipte insanlara uygulanıyordu.[57] Venedik'te, on yedinci yüzyılda bir evlilik cüzdanı almaya çalışan, ama vaftiz kayıtları olmayan Hıristiyanların, daha açık bir deyişle yabancı ülkelerde doğmuş Hıristiyanların, ayrıca Musevilik ve İslamdan Hıristiyanlığa geçmiş insanların bütün yetişkinlik hayatlarını bilen iki tanık göstermeleri gerekiyordu. Bu tanıkların bugün Venedik Patriklik Mahkemesi arşivlerinde korunan ifadeleri yabancıların şehrin içinde ve dışında kurduğu, akla yatkın biyografik anlatılar örmekte kullanılan toplumsal ağları gözler önüne serer.[58]

---

55 "portata in vassello contro sua voglia... esser sua volontà di star a Ven[ezi]a christiana dubitanto di eser morta da proprij parenti se ritornasse alla sua Patria" (Avogadori di Comun, Misc. Penale, b. 343, fasikül 15, c. 3v [7 Ağustos 1642]).

56 Franco (1995, s. 86).

57 Örneğin bugüne kadar *examinum matrimoniorum* hakkında yapılan çok az sayıdaki araştırmadan birinde Luis Martínez-Fernández on dokuzuncu yüzyılda Porto Riko'da, "yabancılardan, yaygın deyişle gezginlerden, kalacak belli bir yeri olmayanlardan, dullardan, bir yılı aşkın bir süredir bağlı oldukları kilise bölgesinden ayrı yaşayanlardan bir *solteria* (bekârlık) sertifikası istendiğini" göstermiştir (2000, s. 267).

58 Venedik'te Patriklik Mahkemesinin arşivlerinde 1506-1807 dönemine ait, her biri yüzlerce sayfalık 338 cilt halinde toplanmış çok geniş bir *examinum matrimoniorum* külliyatı mevcuttur. Bahsi geçen dönemin sırf ilk yetmiş beş yılından (yani 1670'e kadar olan dönemden) bugüne kabaca seksen cilt, o döneme ait endeksler ve özetlerle ulaşmıştır. Bildiğim kadarıyla bu külliyat ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Hiç kuşku yok ki, evlenme izni almak için dilekçe verip de *examinum matrimoniorum* prosedürüne tabi tutulanların büyük bir çoğunluğu din değiştirmiş kişiler değil, ülke dışında doğmuş Hıristiyanlardı, çoğunluğu da Terraferma (İtalya anakarasındaki Venedik kolonileri) ve Alplerin öte yaka-

Bu tanıklıklar özellikle de yabancılar ve yerlilerin mahremiyeti, yerelliği ve belli toplumsal rollere gömülmüşlüğü nasıl anladığını gösterir.

Elbette ki, bu tanıklıkları gerçek hayat hikâyelerinin güvenilir eskizleri olarak okumamamız gerekir. Kısa süre sonra açıklık kazanacağı üzere bu tanıklıklar birbirine açıkça pek ters düşmüyordu; tanıkların komşularının ve tanıdıklarının hayatları hakkında sunmaya hazır olduğu ayrıntıların dikkat çekici bir düzeyde olması da önceden titiz bir bilgilendirme süreci yaşandığını düşündürüyordu. Başvuru sahiplerinin evlilik izni alabilmeleri için sadece Venedik'te değil, mümkünse bütün yetişkin hayatları boyunca nerede olduklarını bilebilecek tanıklar göstermeleri gerekiyordu. Din değiştiren Müslümanlar ve Osmanlı bir geçmişleri olan, genellikle epeyce seyahat etmiş ya da savaş yüzünden köklerinden kopmuş diğer Hıristiyan tebaa söz konusu olduğunda, bu son derece olasılık dışıydı. Bu gibi bireylerin ya Venedik dışındaki uygunsuz seyahatlerini es geçen hayat hikâyeleri uydurmaları ya da onları bütün yetişkin hayatları boyunca tanıdıklarını ileri sürebilecek benzer geçmişe sahip tanıklar bulmaları gerekiyordu.

Uzlaşma dilekçeleri gibi, din değiştirenler adına verilen ifadeler de genellikle bu kişilerin mekânsal/zamansal hareketlerini kilit önemdeki ritüel anlarla ve dinsel dönüşümle bağlantılandırıyordu. Din değiştirmiş Yahudi ve Müslüman üç kadın adına verilen ifadeler, birazdan tartışacağımız üzere, bu gibi anlatıların kronotopik özellikleri hakkında bir başlangıç hipotezi ortaya koymamızı mümkün kılar. Bu ifadelerin üçü de zamansal/mekânsal hareketin kadınların hem dinsel hem ailevi statü değişikliğiyle iç içe geçmesine dayanıyordu. Fakat din değiştirme Yahudi kadının sonraki statü değişikliklerini ve coğrafi seyahatlerini belirlemese de en azından mümkün kılarken, iki Müslüman kadının din değiştirmesi statü değişiklikleri ve coğrafi seyahatleri sonrasında gerçekleşmiş, örtülü olarak da bunların bir sonucu olarak sunulmuştu.

Benetto ve Dolcetta Cesana'nın kızı olan Felice, Venedik gettosunda doğmuş, 1651'de on üç yaşındayken vaftiz edilmişti.[59] 1667'de yirmi dokuz yaşındayken Venedik patriğine evlenme izni başvurusunda bulunmuştu. Felice'nin gösterdiği

sındaki Avrupa ülkelerinden seyyahlar ve uşaklar, Stato da Mar'dan (Venedik'in Adriyatik ve Akdeniz'deki kolonilerinden) tacirler ve denizcilerdi. 1670 öncesinde bu sürece tabi olmuş, medeni durumlarının bekâr olduğunu kanıtlaması gerekmiş, din değiştirmiş bir düzine kişiden sadece bir tanesi eskiden Müslümandı (bir Yahudi vakasını sonra tartışacağım). Erkekler ve kadınlar az çok eşit temsil ediliyordu fakat genelde tanıkları ve sonuçta ortaya çıkan anlatılar dikkat çekici bir farklılık gösteriyordu. Kadınların tanıkları çoğunlukla komşuları ve efendileriydi, erkeklerin tanıklarıysa genellikle iş arkadaşları oluyordu.

59 Pia Casa dei Catecumeni'nin de Patriklik Mahkemesinin de din değiştirenlerin vaftizlerine ilişkin kayıtlarında Felice'nin vaftiz kayıtları yer almamaktadır.

iki tanık uzun zamandır Venedik'te yaşayan göçmenlerdi: Aquilea'dan Pinzanolu Daniele de Blanchis'in oğlu olan, otuz yıldır Venedik'te yaşayan Alvise adında elli yaşında bir gondolcuyla Feltreli Giovanni Facini'nin kızı olan, otuz yedi yıldır Venedik'te yaşayan altmış yaşındaki Maddalena.[60] Verdikleri ifadeye göre her iki tanık da Felice'yi vaftiz edilmesinden kısa bir süre sonra komşusu olarak tanımışlardı; Felice birkaç kez yer değiştirmiş olsa da on altı yıl boyunca onunla sürekli temasta olmuşlardı.

Alvise ve Maddalena'nın Felice hakkında verdiği ifadelerin en çarpıcı yönü tasarlanmış bir nitelik göstermeleridir. Her iki tanık da on altı yıllık süre zarfında Felice'nin nerelerde bulunduğuna ilişkin aynı kronolojiyi ve coğrafi yerler listesini sunmuştur; bunlar arasında on beş yıl önce Ferrara'ya yapılan bir ziyaret, Felice'nin on üç yaşında gettodan ayrıldıktan sonra Venedik'te yaşadığı yerlerin bir listesi de vardır. Felice onları bilgilendirmediyse bu iki tanığın Felice'nin Ferrara'ya gitme tarihini (1652) vermeleri ve kalma süresini (on ay) kesin olarak söylemeleri ihtimali düşüktür. Ne var ki, ifadelerin düzmece niteliğine ve Felice'nin Ferrara'da on ay boyunca Francesco Colombo'yla birlikte yaşamasının bekâreti, evliliğe uygunluğu hakkında doğurduğu kuşkulara rağmen bu tanıklıklara itiraz edilmemiş, Felice'ye evlilik izni verilmiştir.[61]

Felice'nin tanıklarının, onun din değiştirmesi hakkında söyleyecek fazla bir şeyi yoktu, bu olayla onun daha sonraki zamansal/mekânsal dönüşümleri arasında da açık bağlar kurmamışlardı. Felice'nin din değiştirmesi zamansal (çocukluktan yetişkinliğe geçiş sırasında gerçekleşen, geçmişte kalmış bir olaydı) ve mekânsal bakımdan (Felice gettodan ayrılmış ve Katolik Venedik mekânlarına girmişti) açıkça sınırlanmıştı. Bunlar Felice'nin sonraki seyahatlerinden bağımsızdı.

Buna keskin bir tezat oluşturan bir başka evlilik incelemesinde, Ege Adası İskiri [Skyros] Müslüman bir aileden gelen din değiştirmiş dul Maria'nın başvurusunun

---

60 Felice'nin doğma büyüme Venedikli birilerini tanık olarak çağırmamış olması dikkat çekicidir. Herhalde kendisinin iyi tanıdığı kimse yoktu, belki de tanıklarının onun adına ikna edici ifadeler verecek kadar yerli olduğunu düşünmüştü.

61 Durum her zaman böyle değildi. Felice'den üç yıl sonra, Šibenik bölgesinden din değiştirmiş bir Müslüman olan Pier'Antonio'nun, müteveffa Beşir'in oğlunun Venedik patriğinden evlilik izni alabilmek için en az on tanık (yazılı ifade veren iki kişi de dahil) göstermesi gerekmişti. Pier'Antonio'nun uzak bir yerde, İspanyolların denetimindeki Puglia'mn Bisceglie kentinde vaftiz olmuş olması, denizci olduğundan Venedik dışında uzun zaman geçirmiş olması herhalde daha fazla araştırma gerektiriyordu. Felice'nin davası hakkında bkz. ASPV, Sezione Antica, Examinum Matrimoniorum (bundan böyle: EM), kayıt 81, cc. 1574r-v (27 Ağustos 1667). Pier'Antonio'nun davası hakkında bkz. ASPV, EM, kayıt 68, cc. 375r-379r (20 Ağustos 1670).

Osmanlı kadınlarının Engizisyona sunduğu, biraz önce tartıştığımız uzlaşma dilekçelerine çok benzer bir "konjonktür" kronotopu dile getirdiği görülür. Aslına bakılırsa, Maria'nın bütün tanıkları akrabalık ve evdeki konumunun değişmesi, coğrafi ve toplumsal hareketlilik ve dinsel bağlılık arasında açık bir bağlantı kurmuşlardır.

İfadelerine başvurduğu üç tanığa göre Maria, 1652'de genç bir kızken İskiri'de Venedikliler tarafından esir alınmış, esir alındığı harekatın komutanı Kont Sabeni tarafından Girit'e getirilmişti; Sabeni çabucak Maria'yı vaftiz ettirmiş, bir manastıra yerleştirmiş, sonra da ikinci kaptanlarından biriyle, Stefan adında Alman bir Lutherci tebğmenle evlendirmişti; Stefan birkaç ay sonra ölmüştü. Sabeni Venedik'e taşınmaya karar verdiğinde, Maria'yı da muhtemelen ricası üzerine beraberinde getirmiş, kendisinin ve başka soyluların konaklarında hizmetçi olarak çalıştırmıştı. Ama bundan iki yıl sonra, Aralık 1654'te Maria'nın anavatanına dönme planları keşfedildiğinde, Casa del Soccorso'ya gönderilmiş, burada Mayıs 1656'ya kadar bir buçuk yıl kalmıştı; sonra Venedikli soylu Girolamo Avogadro'nun evinde hizmetçi olarak işe devam etmesine izin verilmişti. Şimdiyse, 1659'da Maria bir evlilik olasılığı yüzünden tanıklarıyla birlikte kiliseye başvuruyordu.[62]

Maria'nın üç tanığına dayanarak yukarıda özetlediğimiz biyografi, onun din değiştirmesiyle toplumsal ve coğrafi hareketliliği arasında sistematik bağlantılar kurar. Maria'nın vaftiz edilmesi, esir alınması ve Venedik kolonisi Girit'e gönderilmesinin doğrudan sonucu olmakla kalmıyordu, bir Hıristiyanla evlenmesi de (Maria'nın tanıklarından birinin dolaylı olarak ima ettiği üzere, her ne kadar "sapkın," yani Lutherci olsa da) bu olaylar sonucu mümkün olmuştu. Maria'nın evlendikten kısa bir süre sonra dul kalması, bir başka seyahate yol açmıştı; bu kez metropole, yeni bir hizmetçiliğe doğru yol almıştı. Bir subayla evlenmesi onun resmen köle olmaktan çıkıp özgürleşmesine yol açarken, dul kalması önce Kont Sabeni'nin, sonra Girolamo Avogadro'nun, şimdi de muhtemelen ikinci bir kocanın doğrudan himayesi ve ataerkil denetimi altına girmesine neden oluyordu. Aslına bakılırsa Venedik'te bulunduğu günlerde anladığı üzere, İskiri'ye geri dönme isteği Avogadro'nun evinden ayrılıp bir hayır kurumuna kapatılmasına vesile olmuştu. Maria ancak dini bağlılığı doğrulandıktan sonra (yani Müslüman geçmişine geri dönmek için Hıristiyan Venedik'ten ayrılma fikrinden yeterince vazgeçirilince) serbest bırakılmıştı. Şimdi de muhtemelen Sabeni ve Avogadro'nun emriyle yeniden evlendiriliyordu.

---

62 ASPV, EM, kayıt 63, cc 371r-372v (20 Mart 1659). Kadınlara yardım amaçlı bir Venedik kurumu olan Casa del Soccorso hakkında bkz. Chojnacka (2001, özellikle s. 25).

Sonraki bölümde tartıştığım üzere, himaye, ataerkil otorite ve dini disiplinin birleşmesi, Müslüman bir geçmişe sahip din değiştirmiş kadınların Venedikli efendileriyle ilişkilerinin tipik özelliğiydi. Böyle karmaşık ilişkiler bir efendinin hanesinin başka mensuplarını ve geniş bir dost, akraba çevresini içerebiliyordu. Evlilik inceleme kayıtlarında zaman zaman karşımıza çıkan çelişkiler bu karmaşık yetki ve himaye bağlarıyla açıklanabilir. Örneğin Maria'nın tanık gösterdiği üç kişinin ifadeleri, Sabeni'yle ilişkisi hakkında önemli farklılıklar gösteriyordu. Maria'nın ilk iki tanığı, Emanuel Machergiotti adlı otuz yedi yaşındaki eski bir askerle merhum Raffaele Arneri'nin oğlu Giacomo adındaki bakırcı 1652'de Başçavuş Sabeni'nin komutası altında çarpışmış, o Venedik'e geldikten sonra da himayesinde kalmışlardı. İkisi de Maria'nın ilk düğününde hazır bulunduklarını belirtmiş, Maria'nın ilk kocasının ölümünden sonra yeniden evlenmiş olamayacağını, "çünkü hep bahsi geçen Kont'un yanında kaldığını" açıkça dile getirmişlerdi. Bu iki ifade patriği açıkça hiç tatmin etmemişti çünkü bir ay sonra bir başka tanık, Venedik'in yerlisi olan elli üç yaşındaki Girolamo Avogadro dinlenmişti; Avogadro, Sabeni'nin eski tanıdıklarından biriydi ve "geçen üç-dört yıl boyunca Maria'yı" evinde çalıştırmıştı. Avogadro biraz daha farklı bir hikâye anlatıyordu. Venedik makamlarının uyarısı üzerine 1654'te Maria'yı evine almış, bundan kısa süre sonra da Maria, "St. Zaccaria papazları tarafından Sabeni'ye karşı yeniden mahkemeye başvurmaya teşvik edilmişti." Avogadro, Maria'nın hamisi aleyhine iddiaları hakkında sorguya çekilmemiş, başka bir ayrıntı da ileri sürmemişti. Ama Sabeni'nin sadece birkaç ay sonra, İskiri'ye dönmeyi arzuladığı bahanesiyle ("inancından dönmek gibi açık bir tehlike söz konusuyken") Maria'yı Casa del Soccorso'ya gönderme çabaları, olası bir skandal kopmasını önleme çabası olarak değerlendirilebilir. Önemli bir nokta da Avogadro'nun ifadesini noktalarken, Sabeni'yi Maria'yı Venedik'e götürmeye teşvik eden kişinin bizzat Maria olduğunu ısrarla belirtmesi (diğer tanıklar bu ayrıntıyı doğrulamamışlardı), Maria'nın üzerinde pek az denetim sahibi olduğu bir olaylar zincirindeki amilliğini vurgulamaya, olası evlilikteki çıkarları hakkındaki kaygıları yatıştırmaya yarayabilir.

Tanıklar Maria'nın Sabeni'yle dolambaçlı ilişkisine sadece dolaylı olarak değinmiştir (hiç kuşku yok ki bu ilişki tanıkların her biri tarafından farklı biçimlerde anlaşılmıştır). Maria, Sabeni'nin kızı gibi görerek himayesi altında tuttuğu biri miydi? Cariyesi miydi? Cinsel kölesi miydi? Sabeni Maria'yı önce bir Girit manastırına gönderip sonra bir Alman askerle evlendirerek, ardından Venedik'e, sonra Avogadro'nun evine, ondan sonra da Casa del Soccorso'ya, en sonunda da yeni bir evliliğe göndererek Maria'nın esenliğini güvence altına almaya mı yoksa ilişkilerini

mi gizlemeye çalışıyordu? Patriklik mahkemesinin hiç ilgi göstermediği, arşivlerde başka bir ize de rastlanmadığı dikkate alınırsa bu soruları cevaplamak imkânsızdır.

Geçmişlerinde Osmanlı olup din değiştirmiş başka kadın esirlerin evlilik incelemelerinde de benzer belirsizlikler ortaya çıkar, din değiştirme ile toplumsal ve coğrafi hareketliliğin karşılıklı bağımlılığı hakkında benzer sorular akla gelir. Örneğin aynı yıl, 1659'da Cattarina adına verilen ifadelere bakalım: Cattarina 1649'da on-on iki yaşında bir çocukken Venedikli Gabriele Gozzi tarafından İon Denizi'ndeki eski Venedik ada kolonilerinden Zante'de (Zakintos) bir tüccardan satın alınmıştır. Cattarina'nın iki tanığına, her ikisi de Gozzi'nin malikânesinde yaşayan merhum Aurelio Pruni'nin otuz yedi yaşındaki oğlu Girolamo ile merhum Bartolomeo Furello'nun yirmi dokuz yaşındaki oğlu Domenico'nun ifadesine göre, Cattarina her zaman Gozzi'nin "koruması" altında olmuştu. Bu tanıklar Gozzi'nin ölümünden kısa bir süre öncesine kadar Cattarina'yı Venedik'teki evinde kilit altında tuttuğunu iddia ediyorlardı. Gozzi, Cattarina'yı Vicenza'daki Casa del Soccorso'ya göndermiş, oradan da Gabriele'nin babası Alberto tarafından ifadeler verilmeden birkaç hafta önce Venedik'e getirilmişti.[63] Cattarina Gabriele'nin cariyesi olsa da olmasa da (tanıklar 1649'da esir alındığında Cattarina'nın on-on iki yaşında bir çocuk olduğunu belirtiyorlardı ama 1654 tarihli vaftiz belgesinde "yetişkin yaşta" diye tanımlanmıştır) bu anlatıdaki bazı tarihler soru işaretleri doğurur. Cattarina neden Katekümenler Evinden destek görmeye uygun olacağı ama efendisiyle birlikte daha sıkı bir denetime tabi tutulacağı Venedik'te değil de (artık Vicenza'nın bir parçası olan) küçük Bevadoro köyünde vaftiz edilmiştir? Vaftiz töreni neden, Venedik'e gelmesinden yaklaşık beş yıl sonra, 1654'te gerçekleşmiştir? Daha da ilginci Casa del Soccorso'ya vaftiz töreni öncesinde nasıl kabul edilmiştir (Soccorso yöneticileri 1659'da Cattarina'nın yedi yıl boyunca orada yaşadığını iddia ediyordu)? Alberto Gozzi'yi Cattarina'yı Vicenza'dan alıp ona bir koca bulmaya teşvik eden şey ne olmuştur?

Burada da yine, elimize ulaşan belgeler bu soruları kesin bir biçimde cevaplamamıza izin vermez. Ne var ki bir dizi halinde okunduğunda, din değiştirenler adına verilen ifadeler karmaşık güzergâhların aşırı derecede basitleştirildiğini, uygunsuz ayrıntıların cilalandığını, din değiştirenlerin ve efendilerinin gösterdiği tanıkların

63 ASPV, EM, kayıt 63, cc. 647v-648v (29 Ekim 1659). Alberto Gozzi Osmanlı ticaret ortakları olan Venedikli bir tacirdi. Din değiştirmiş en azından bir tane köle kızın daha, on üç yaşındaki Antonia Margarita'nın (eski ismiyle Sala) efendisiydi; Antonia Margarita 13 Ekim 1655'te Katekümenler Evinde vaftiz olmuştu. (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 45v). Gozzi'nin ticari faaliyetleri hakkında bkz. Cinque Savi, Risposte, b. 154, cc. 26v-27v (6 Haziran 1646).

ifadeleri arasında yoğun himaye bağları ve apaçık bağımlılık ilişkilerinden kaynaklanan uzlaştırılamaz çelişkiler olduğunu düşündürür. Bu anlatılar hem kolonyal ve yerel tabiiyetin değişkenlikleri ve din değiştirme arasındaki bağlantıları doğrular hem de bunların izlerini silmeye çalışır.

İnsanları Kategorize Etmek

Bu noktada Katekümenler Evinin hazırladığı belgelerin ortaya koyduğu biçimiyle din değiştirme ve din değiştirenlere dair farklı imgelerle ilgili kısa bir tartışma sunulacak. Katekümenler Evi (Dördüncü bölümün konusu), gözetimine verilen Müslüman ve Yahudileri barındırma, eğitme ve nihayetinde vaftiz etme amacıyla 1557'de kurulmuştu. Katekümenler Evinin arşivlerindeki başlıca belge türleri buraya yeni gelmiş kişilerin vaftiz ve ayrılma kayıtları ile Katekümenler Evi Yönetim Kurulunun toplantı tutanaklarıdır. Her iki belge türü de benzer koşullarda üretilmiştir: Aktardıkları olaylardan kısa bir süre önce, Katekümenler Evinin rahipleri ya da kâtipleri olan kişiler tarafından; aynı rahipler çevresi, yönetim kurulu üyeleri, Venedik hükümeti ve kilise yetkilileri tarafından kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Ne var ki, hayli farklı mantıklara dayanarak üretilmişlerdir. Bu türler, din değiştirenlerin hayatlarının izlediği yolun yeniden inşa edilmesi, bu gibi yolların önceden mevcut örüntülere, yöneticilerin beklentilerine hangi biçimlerde uyduğunu ya da uymadığını ortaya koyma açısından son derece önemlidir. Bunun da ötesinde, bu türler karşılaştırarak okunduğunda, yazarları ve okurlarının bir parçası oldukları kurumu nasıl anladıklarını, din değiştirme sürecini, din değiştiren tebaanın ortaya çıkma sürecini nasıl tahayyül ettiklerini sormamızı mümkün kılar.

Katekümenler Evinin vaftiz ve ayrılma kayıtlarında her sayfada her girdiye ancak kısıtlı, sabit, sınırları açıkça çizilmiş, çoğu örnekte birkaç satırı geçmeyen bir yer ayrılmış; katekümenleri önceden mevcut birkaç kategoriden ("Yahudi," "Türk," "Mağribi," "çocuk," "köle," "asker," vs.) birine sokma eğilimi somut olarak ortaya konmuştur. Kayıtlarda sadece, din değiştiren kişinin vaftiz töreni öncesindeki hayatındaki en temel köşe taşları belirtilmiş, vaftiz sonrasında nerede olduğuna çok daha az değinilmiştir (bkz. **RESİM 3.1** ve **RESİM 3.2**). Kayıtlarda çoğu kez bireylerin Katekümenler Evinden ne zaman ayrıldığı, nereye gittiği, uzun süre önce din değiştirmiş olanlara yönelik özel bir fondan ödeme aldıkları tarihler ve kendilerine ödenen miktar belirtilmiştir. Bu bilgiler, Katekümenler Evinin toplantı tutanaklarına damgasını vurmuş olan diğer bilgilerle, vaftizlerinden sonra din değiştirenlerin tutumlarının yıllar boyunca ayrıntılı olarak izlenmesiyle, Katekümenler Evi personelinin geliştirdiği disipline edici pratikler yelpazesiyle keskin bir tezat oluşturur (bkz. Dördüncü Bölüm).

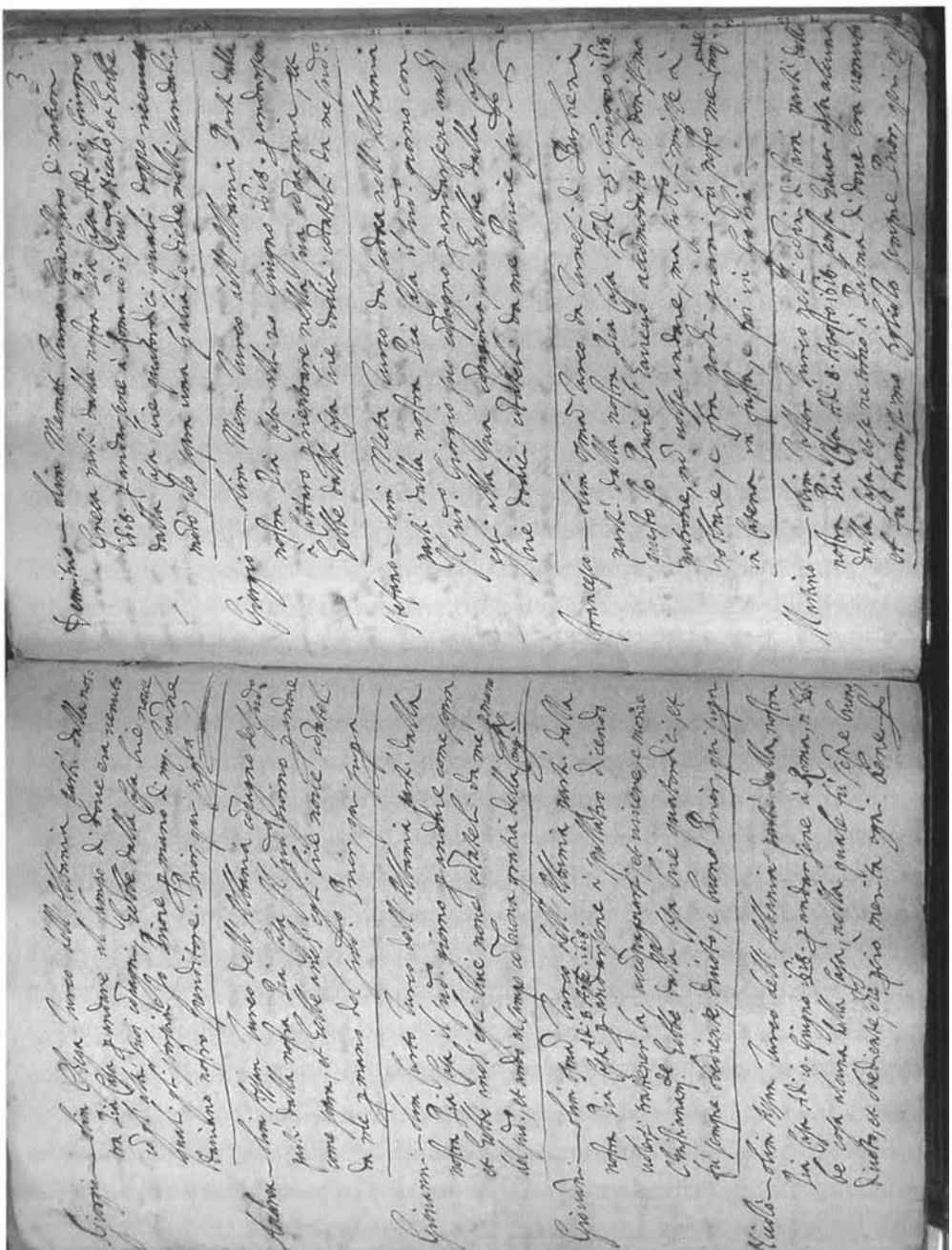
Vaftiz ve kurumdan ayrılma kayıtlarında her girdiye sadece sınırlı bir yer ayrılması, her girdinin iki farklı aşamayı, yeni din değiştirmişin hayatındaki "önce" ve "sonra"yı göstermek üzere iki sütuna ayrılmış olması hemen hiç tesadüfi ya da kaçınılmaz değildir. Bu tekniklerin uzunca bir süre boyunca titizlikle gözetilmiş olması, kayıtları düzenleyenlerin amaçları açısından din değiştirenlerin vaftiz sonrası bulundukları yerlerin kişileri saymak, vaftiz tekrarını önlemek ve vaftiz ile kurumdan ayrılma olgularını kesinleştirmekten daha önemli olmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla bu belge türlerinde vaftiz ve kurumdan ayrılma anları, hukuksal bir kurgu olarak geçmişten radikal bir kopuşu ve yeni bir hayatın başlangıcını temsil eder. Bu meşru kurgu ile Venedikli din değiştirenlerin vaftiz olana kadar izledikleri yollar arasında dünyalar kadar fark vardır.

Sıklıkla hayati önemdeki verilerin çok büyük bir bölümünden yoksun olsalar da vaftiz ve kurumdan ayrılma kayıtlarının büyük bölümünde, katekümenlerin Hıristiyan olmadan önceki isimlerine yer verilmiştir. Duane Corpis'in erken modern Augsburg'da Protestanların Katolikliğe geçişi bağlamında dikkat çektiği üzere, din değiştirenlerin önceki isimlerinin titizlikle kaydedilmesi bu kişilerin Katolik cemaatiyle bütünleştirilemeyecek "serseriler ya da köksüz yabancılar olarak görülmediğini" düşündürür.[64] Din değiştirenlerin isimleri ve doğum yerlerinin kaydedilmesinde Venedik Katekümenler Evinin yöneticileri de benzer bir mantığı benimsemiştir. Din değiştirenler başka bir yere giderken şehirden geçen gelip geçici konuklar olmak yerine, Venedik'te kök salmaya kuvvetle teşvik edilmiş, bu kökler genellikle din değiştirme başarısının işareti sayılmıştır. Aslına bakılırsa, bireyin vaftiz kayıtlarına girmesi bir ömür boyu sürmesi beklenen bir yerelleşme sürecinin sadece başlangıcı olarak görülüyordu. Yeni din değiştirenler onları sonsuza dek "vaftiz edilmiş kâfir" olarak damgalayan bir dizi disipline edici tekniğe maruz kalsalar da Venedik ahlâkına sahip cemaatin bir parçası haline de geliyorlardı. David Nirenberg'in geç ortaçağ Aragon'undaki dini cemaatlerle ilgili olarak savunduğu üzere, işte bu silinemez farklılık işaretleri onları taşıyanları, Tanrı'nın lütfu ve kurtuluş olasılığını herkese gösteren önemli bir dersin sahipleri olarak bir cemaatin hayati önemdeki mensupları haline getirmiştir.[65]

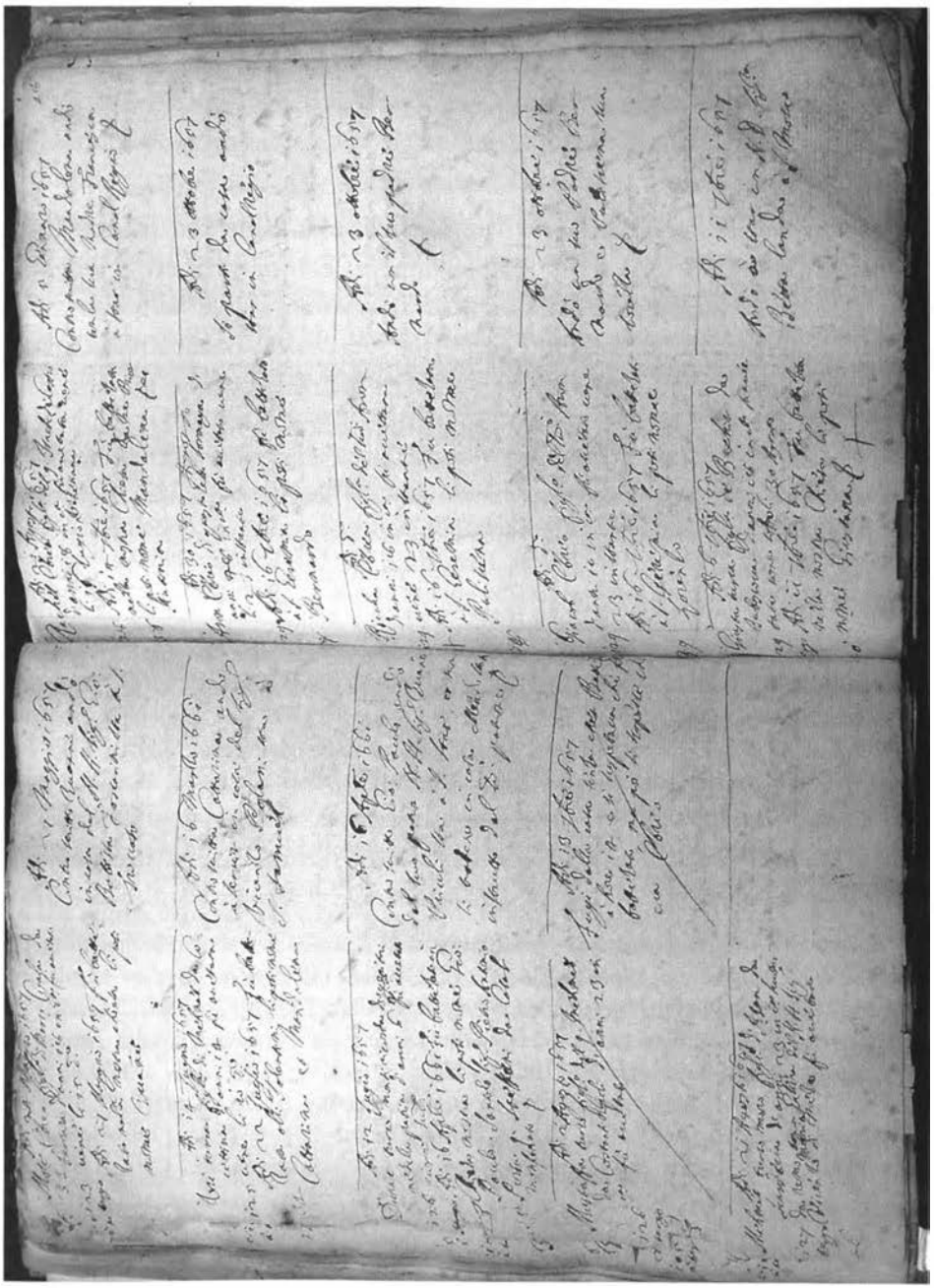
Katekümenler Evinin kayıtları önceden belirlenmiş bir tablo kullanarak katekümenler ve yeni din değiştirenlerin kimliklerini ve izledikleri yolları belirlemenin ötesinde, din ve toplumsal cinsiyet çerçevesinde katekümenlerin amaçları (hatta bir öznenin amaçlı olması olasılığı) hakkındaki farklı beklentileri ortaya

64 Corpis (2001, s. 119).

65 Farklılığın çeşitli grupları birbirine bağlayıp ahlâki cemaat haline getiren şey olması hakkında bkz. Nirenberg (1996).

RESİM 3.1 Pia Casa dei Catecumeni'den ayrılma kayıtlarından örnek sayfa (1616). ASPV Curia Patriarcale di Venezia. Sezione Antica, Catecumeni, Registri battesimi, reg. 2, cc. 2v-3r. Yeniden basım, Ministero per i Beni e le Attivita Culturali'nin izniyle yazar.

RESİM 3.2 Pia Casa dei Catecumeni'nin vaftiz kayıtlarından örnek sayfa (1657). ASPV Curia Patriarcale di Venezia. Sezione Antica, Catecumeni, Registri battesimi, reg. 2, cc. 47v-48r. Yeniden basım, Ministero per i Beni e le Attivita Culturali'nin izniyle yazar.

koymak açısından da önemlidir. Katekümenler Evinin kayıtlarındaki onlarca belge "Hıristiyan olmayı arzular," "Hıristiyan olma konusunda kuvvetli bir irade gösterir," "Hıristiyan olmak istediğini söyledi" ya da "Hıristiyan olmayı talep etti" ya da "Hıristiyan olmak için geldi/gitti," "Hıristiyan olma niyeti var," "Hıristiyan olmayı istemedi," "vaftiz olmayı istedi," "rahibe vaftiz olmayı istediğini söyledi" ve "vaftiz olma isteğini dile getirdi"[66] gibi cümlelerle Yahudi erkek katekümenlerin niyetlerini vaftiz olmanın ön koşulu olarak doğrular niteliktedir.

Aynı kayıtlarda bireysel isteklerin Müslüman katekümenlere atfedilmesine çok daha az rastlanır. 1590-1670 arasında Katekümenler Evinin vaftiz ettiği yedi yüzü aşkın Müslüman erkeğin çok büyük bir bölümü kayıtlara sadece "kabul edildi" ya da "vaftiz için kabul edildi" şeklinde geçmiştir. Sadece altı vakada bireysel arzular açıkça belirtilmiştir.[67] Kâtipler bireysel arzuları belirtmek yerine bir dizi farklı cümle kullanmıştır: "[V]aftiz olmaya geldi/kabul edildi,"[68] "din değiştirmesi için

66 Örneğin bkz. Archivio delle Istituzioni di Ricovero e di Educazione (bundan böyle AIRE), CAT B 4, c. 50r (8 Haziran 1595). Ayrıca bkz. "voler farsi cristiano" (AIRE, CAT B 4, c. 19v [28 Mayıs 1593]; c. 74r [2 Ocak 1596 m.v.]; 77v [25 Temmuz 1597]); "volersi far cristiano con bonissima volonta" (ASPV, Sezione antica, Catecumeni, Documenti diversi [bundan böyle: CDd], b. 2, kayıt 2, c. 14v [11 Mayıs 1664]); "vene/andò/si presenta per farsi cristiano" (ASPV, CRb, kayıt 1, c. 6v [31 Mart 1592]; c. 8v [25 Nisan 1592]; c. 9v [8 Eylül 1592 ve 17 Kasım 1592]; AIRE, CAT B 4, c. 47v [13 Nisan 1595]); "intenzioni di farsi cristiano" (AIRE, CAT B 4, c. 30r [16 Şubat 1593]); "non vuole farsi cristiano" (AIRE, CAT B 4, c. 73r [26 Kasım 1596]); "scegliere di farsi battezzare" (AIRE, CAT B 4, c. 89r [7 Ekim 1598]); "domanda di farsi cristiano" (AIRE, CAT B 6, c. 29v [25 Ağustos 1611]); "dica al priore se vuole il battesimo" (AIRE, CAT B 4, c. 72v [7 Kasım 1596]); "vuole battezzarsi" (AIRE, CAT B 6, c. 21 v [9 Haziran 1611]; c. 108v [23 Kasım 1617]); ve "per sentire la volontà di battezzarsi" (AIRE, CAT B 4, c. 61r [28 Mart 1596]).

67 Bir belgede eve, bir tercümanın getirdiği Müslüman bir adamdan, tercümanın adamın "volersi far cristiano" [Hıristiyan olmak istiyorum] dediğini ileri sürdüğünden bahsedilir (ASPV, rb., kayıt 1, c. 11v [24 Kasım 1592]. İkinci bir kayıtta "desidera battezzarsi" [vaftiz olmayı arzulayan] bir köleden bahsedilir (AIRE, CAT B 4, c. 28r, [7 Ocak 1593 m.v.]). Üçüncü bir belgede "desidera andar a Roma per batezzarsi" [vaftiz olmak için Roma'ya gitmeyi arzulayan] bir Türk'ten bahsedilir (AIRE, CAT B 4, c. 80v [2 Ekim 1597]). Dördüncü bir belgede "chiede di essere battezzato" [vaftiz edilmeyi rica eden] bir köleden bahsedilir (AIRE, CAT B 4, c. 86v [4 Haziran 1598]). Beşinci bir belgede "che vuol battezarsi" [vaftiz olmayı isteyen] siyah bir köle anlatılır (AIRE, CAT B 6, c. 22v [16 Haziran 1611]). Altıncı bir belgede "volersi... battezare" [vaftiz olmayı isteyen] bir köleden bahsedilir (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 52v [6 Haziran 1660]).

68 "venuto" ya da "accolto per battezarsi" [vaftiz olmaya gelmek ya da vaftiz olmaktan memnuniyet duymak] (AIRE, CAT B 4, c. 14v [11 Mart 1593]; c. 20v [10 Haziran 1593]); "venuto per battezarsi" [vaftiz olmaya gelmek] (AIRE, CAT B 4, c. 86r [4 Haziran 1598]); "accolto per battezarsi" [vaftiz olmaktan memnuniyet duymak] (AIRE, CAT B 6, c. 164r [30 Ocak 1619 m.v.]). Bu tabirler besbelli ki Yahudilerle ilgili vakalarda da kullanılmış

kabul edildi"[69] ve "Hıristiyan olması kabul edildi" ya da "gönderildi."[70] Bu gibi cümlelerde ya amillik ve saik meselesine değinmekten kaçınılmış ya da bu mesele katekümenin kendisinden başka birine, bir hamiye, bir efendiye, kolonilerde yaşayan bir din adamına, hatta Katekümenler Evinin yöneticilerine atfedilmiştir. Katekümenler Evi yöneticilerine Korfu başpiskoposu tarafından takdim edilen "Assaim turco" ve Dalmaçya'dan Traù (Trogir) papazı Monsenyör Simon de Floris tarafından tavsiye edilen Cetinalı Alia tipik örneklerdir. İkisi de kayıtlarda kendi isteklerine hiçbir atıfta bulunulmaksızın kabul edilmişlerdir.[71] Başka birçok vakada vaftiz için kabul edilmeye aday Müslümanlar isimleri ve doğum yerleri hakkında sorguya çekilmiştir ama kayıtlarda bu kişilerin kabul edilme, din dersi alma ya da vaftiz edilme istekleri hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Vaftiz öncesinde Müslüman katekümenlerin niyetleri ve isteklerinin kaydedilmesi konusundaki bu gözle görülür isteksizlik Venediklilerin Osmanlı bağlamında Müslüman olmanın varsayılan çetrefilli sosyopolitik sonuçlarını yorumlama biçimiyle yani Müslümanları sultana köle gibi bağlı görmeleriyle bağlantılandırılabilir. Mesele her ne olursa olsun, erken modern dönemde Müslümanlıktan Katolikliğe geçmeye karşılık Yahudilik ve Protestanlıktan Katolikliğe geçmeye ilişkin sağduyulu anlatı çerçeveleri arasındaki farklılıklar, bir kez daha, Katolik olma sürecini diğer taraf hakkındaki beklentilerin açıkça din değiştirme ve tebaa oluşturma pratiklerine dayandığı bir karşılaşma mekânının dile getirilmesi olarak anlama gereksinimine işaret eder.

Kadın katekümenler örneğinde de kayıtlar genellikle amilliği öznenin dışına yerleştirmiştir. Dini geçmişi bilinmeyen bir kızın "vaftiz edilmeye gönderildiği" belirtilmiş;[72] bir başka Müslüman kadının "Hıristiyan olmak üzere kabul edildiği" kayıtlara geçirilmiştir.[73] Siyah köle bir kadının "hamisinin arzu ettiği üzere" vaftiz edildiği not düşünmüştür.[74] Din değiştirmiş bir Yahudinin karısı olan dördüncü

---

olabilir, örneğin: AIRE, CAT B 4, c. 18r [5 Haziran 1593]; c. 54r [17 Ağustos 1595]; c. 61v [4 Nisan 1596]; AIRE, CAT B 6, c. 23r [23 Haziran 1611]; c. 29v [25 Ağustos 1611]; ASPV, CRb, kayıt 1, c. 14v [23 Mayıs 1593]; AIRE, CAT B 4, c. 19v [28 Mayıs 1593].

69 "accolto per esser convertito" (AIRE, CAT B 4, c. 94r [27 Mayıs 1599]).

70 "mandato per farsi cristiano" (AIRE, CAT B 4, c. 63r [2 Mayıs 1596]); "accolto... per farsi cristiano" (AIRE, CAT B 4, c. 93v [14 Mayıs 1599]).

71 AIRE, CAT B 6, c. 19 v (19 Mayıs 1611); 50 v (1 Haziran 1612).

72 "mandate a battezzarsi" (AIRE, CAT B 4, c. 78v [27 Ağustos 1597]).

73 "accolta per farsi Cristiana" (AIRE, CAT B 6, c. 158v [17 Ekim 1619]). Ayrıca "vaftiz olmak için gelen" ("venuta a battezzarsi") kimliği belirtilmeyen kadının vakasına da bkz. (AIRE, CAT B 4, c. 27v [30 Aralık 1593]).

74 "come vuole il suo protettore" (AIRE, CAT B 4, c. 89v [7 Ekim 1598]).

bir kadınınsa "Hıristiyan olmak üzere Katekümenler Evine gelmesinin sağlandığı" yazılmıştır.[75] Yine Yahudi olan beşinci bir kadının, "belli bir Hıristiyan kendisiyle evlenmek istemediği için vaftiz edilmeyi istemediğini" açıkladığı belirtilmiştir.[76] Bu dönem boyunca Pia Casa'nın kaydettiği yaklaşık 340 kadın katekümenden sadece bir tanesinin, gettoda yaşayan bir kölenin "Hıristiyan olmak istediği" açıkça belirtilmiştir.[77] Başka bir örnekte Katekümenler Evinin yöneticileri "bir kadının istekleri ve arzusunu öğrenmek üzere" Türk ya da Slav bir tercümanın gönderilmesine karar vermiştir.[78]

Bireysel vaftiz ritüellerinin niteliği ve/veya din değiştiren kişinin yeni Hıristiyan ismi de din değiştiren Müslümanlardan çok din değiştiren Yahudilerde kişisel isteklerle ilişkilendirilmiştir. 1594'te Mantovalı Leon Venedik piskoposu tarafından "kendi isteği üzerine" vaftiz edilmiştir.[79] 1595'te gettodan Mazo Colombo, "Hıristiyanlığa geçmek üzere kendini takdim ederek adının Andrea olmasını istediğini belirtmiştir."[80] 1618'de Lazzaro del Baffo'nun eşi olan yirmi yedi yaşındaki Livia, "kurumda değil ama saygın bir yerde, masrafları kendisi karşılamak üzere vaftiz edilmek için hazırlanmasını," rica etmişti.[81] 1670'e kadar Katekümenler Evinde din eğitimi ve sorgulamasından geçirilen yaklaşık bin Müslüman kadın ve erkeğe ilişkin kayıtlarda, katekümenlerin isteklerine atfedilen benzer ritüel betimlemelerine rastlamadım. Aslına bakılırsa, din değiştiren Müslümanlar söz konusu olduğunda kişisel istek neredeyse sadece kurum yöneticilerinin yardımını beklemeksizin kurumdan "ayrılmayı arzulamalarına" ya da iyi Hıristiyanlar gibi davranmayı "istememeleri"ne neden olan olumsuz bir kuvvet olarak betimlenmiştir.[82]

---

75 "far venire la moglie di Anzolo per farsi cristiana" (AIRE, CAT B 4, c. 62v [18 Nisan 1596]).

76 "dichiarita di non volersi battizare p[er]ch'un tal Christian non volia sposarla" (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 27r [28 Mayıs 1649]).

77 "vuol farsi cristiana" (AIRE, CAT B 6, c. 31r [15 Eylül 1611]).

78 "per intendere il voler et desiderio di una donna" (AIRE, CAT B 4, c. 50r [8 Haziran 1595]).

79 "come vuole egli stesso" (AIRE, CAT B 4, c. 41v [24 Kasım 1594]).

80 "si presenta per farsi cristiano Mazo Colombo ebreo del ghetto e vuole esser chiamato Andrea" (AIRE, CAT B 4, c. 47v [13 Nisan 1595]).

81 "chiede di prepararsi battesimo in luogo onorato ma non nell'istituto e a sue spese" (AIRE, CAT B 6, c. 121v [12 Haziran 1618]).

82 Örneğin bkz. "no' volse andare" (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 3r [25 Haziran 1618]); "non volse aspettar" ve "senza voler aspettar la Cong[regazio]ne" (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 4r [17 ve 23 Mart 1619]); "no' vuole vivere sotto la disciplina Christiana" (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 15v [8 Mart 1631]); "non volendo inparar" (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 26r [8 Nisan 1649]). Ahmet isimli bir forsa, "per che voleva battezarsi con patto che resti libero dalla

* * *

Erken modern Venedik'te din değiştirmenin belgelenip kayıt altına alındığı çeşitli türler, mekânsal/zamansal kavrayışların, din değiştirme sürecinin ve bu sürecin ortaya çıkardığı varsayılan ürünün yani din değiştirmiş öznenin, farklı biçimlerde dile getirilmesi açısından ne kadar kilit önemde olduğunu gösterir. Din değiştiren Osmanlıların anlatılarına ya da onlar hakkındaki anlatılara damgasını vurmuş olan "konjonktür" kronotopu, din değiştirmeyi mekânsal olarak tanımlanmış bir camiadan bir başka camiaya, birinin ritüel zamanından diğerininkine mekânsal/zamansal geçişin muhtemelen amaçlanmamış sonucu olarak ele alıyordu. Din değiştiren Protestanların anlatıları ya da onlar hakkındaki anlatılara damgasını vuran "amaçlı seyahat" kronotopuysa din değiştirmeyi din değiştiren birinin seyahatlerinin ve statüsündeki olası değişikliklerin (sonucu olarak değil) kasti birincil sebebi olarak görüyordu. Bu farklılıklar Yahudi erkek katekümenlerin vaftizleri söz konusu olduğunda sık sık isteğe atıfta bulunulmasına, kadınlar ile Müslüman erkekler söz konusu olduğundaysa bu gibi atıflara hiçbir şekilde rastlanmamasıyla paralellik gösterir.

Farklı türlerde iş başında olan paradigmatik kronotopların belirlenmesi, bir yanda din değiştirenlerin izlediği güzergahların Engizisyon Mahkemesine verilen uzlaşma dilekçelerinde ve Venedik patriğinin gerçekleştirdiği evlilik incelemelerinde aktarılma biçimiyle, diğer yanda Katekümenler Evinin vaftiz ve kurumdan ayrılma kayıtlarındaki aktarılma biçimi arasındaki gerilime dikkat etmeye davet eder bizi. Engizisyona verilen dilekçeler genellikle bir dini cemaatten diğerine geçilmesini, coğrafi hareketlilik ve başvuru sahibinin hayat döngüsündeki önemli ritüel anlarla ilişkilendirir. Bu dilekçelerde Hıristiyanlığa dönüş Venedik metropolünün hem fiziksel hem manevi olarak son noktayı temsil ettiği bir seyahat olarak tasavvur edilir. Evlilik incelemelerinde de din değiştirme sık sık coğrafi seyahatlerle ilişkilendirir, gerçi bu belge türünde hareketlilik zaman zaman "oradan" "buraya" uzanan "akla yatkın" güzergâhlara indirgenir. Karmaşık güzergâhları sadeleştirme yönündeki bu eğilim, Katekümenler Evinin hazırladığı kayıtlarda çok daha belirgindir. Bu kurumsal arşivler, yol üstünde birçok yerde durulan seyahatler, olası karmaşalar, yol değiştirmeler, ertelemeler sunmak yerine din değiştirenlerin biyografilerini doğum yeri, yaş, eski isim ve dinsel bağlılık gibi önceden verilmiş, sınırlı sayıda bir dizi önemli bilgiyle aktarılan üç önemli tarihte kristalize eder: Katekümenler Evine geliş, vaftiz ve kurumdan ayrılma. Muhtemeldir ki kimliğin sabit olduğu

---

Caena" [Caena'dan bağımsız olma koşuluyla vaftiz olmak istediği için] gerekçesiyle evden atılmıştı (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 51v [6 Mart 1659]).

kurgusunu, vaftiz kurnasında gerçekleştiği hayal edilen simyasal dönüşüm karşısında korumak özellikle önemlidir; önceki hayat dizisinin sona erdirilmesi için öncelikle sınırlarının tesis edilmesi gerekir. Aslına bakılırsa, vaftiz kayıtları din değiştirenlerin hayatlarını görsel ve metinsel olarak birbirinden kesinlikle ayrı iki aşamaya ayırır: "[Ö]ncesi" ve "sonrası". Ne var ki sonraki bölümde göstereceğim üzere, erken modern Venedik'te din değiştirenler önceki hayatlarıyla radikal bir kopuşu nadiren başarmıştır. Aksine din değiştirenlerin önceden mevcut toplumsal ağları, vaftiz sonrasında izledikleri güzergâhları tekrar tekrar şekillendirmiştir.

Din Değiştirmenin Uygulanması

Victoria dönemi Britanya İmparatorluğu'nda din değiştirmeye ilişkin çığır açıcı bir çalışmada Gauri Viswanathan bizleri din değiştirmeyi, "(kolektif tercihten ziyade) kişisel tercih, irade ve eyleme hitap edişinde modernite kuvvetlerine benzer bir eylem" olarak görmeye davet eder: "Din değiştirme gündelik hayat ve pratiği yöneten kanunların belirlediği kimliklerin sınırlandırılmasına ciddi bir meydan okumadır."[1] Benzer bir hatta ilerleyen Lucetta Scaraffia, erken modern Akdenizli "dönmeleri" modern bireysel kimlik paradigmasını dillendirenler olarak tanımlar. Scaraffia hem Hıristiyan hem Müslüman cemaatlerdeki dışsal konumları yüzünden "dönmelerin bireysel tercihlere dayanarak kendi değerleri ve kurallarını üretmek" zorunda kaldıklarını savunur.[2] Venedik'te farklı bir görüntü ortaya çıkmıştır. Din değiştirenler ve yerli hamileri, bireysel özgür tercihin somut örnekleri olmak yerine toplumsal ilişkileri, öznellikleri, hatta "din değiştiren" kategorisini sıkı sıkıya uygulanan ve farklılıklarıyla tanımlanmış ahlâksallık ve üretkenlik standartlarına göre şekillendiren belli kurumsal sınırlamalar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Dolayısıyla din değiştirenlerin erken modern Venedik'te toplumsal kabul ve dışlanma sınırlarını yeniden müzakere etme becerileri, ağırlıklı olarak hukuksal tabiiyet ve onun dönüştürücü potansiyeline ilişkin yerel varsayımlar aracılığıyla işlemiştir. Din değiştirenler, modern kimlik siyasetinin habercileri olmaktan çok, hem Trento sonrası yardım kurumlarının tipik ürünleri hem de Venedik emperyal siyasetinin unsurlarıydı ki nihayetinde her ikisinin de yeniden şekillenmesinde rol oynamışlardı.

On yedinci yüzyıl Venedik'inde Müslüman ve Yahudi tebaanın Katolik olduğu uzun sürece ilişkin anlayışımız Pia Casa dei Catecumeni'nin (Katekümenler Evi) arşivleri sayesinde çok güçlenmiştir. Bu arşivlerde 1590 ile 1670 arasındaki dönemde din değiştiren bini aşkın kişinin vaftiz kayıtları, bunların yanı sıra muhasebe

1 Viswanathan (1998, s. 75).

2 Scaraffia (2002, s. 169); benim çevirim. "Dönmeler"in Osmanlı İmparatorluğu'na entegrasyonu hakkındaki mevcut literatür bu argümana ters düşüyor, hatta bu gibi kişilerin Osmanlı yönetimi açısından merkezi bir önem taşıdığını ileri sürüyor gibi görünür. (Isom-Verhaaren 2004; Ágoston 2007; Brummett 2007b; Krstić 2009).

defterleri ve başka belgeler bulunur; Katekümenler Eviyle ilgili ve bu kuruma ait, bugüne ulaşan ilk ciddi belge dizisi bu seksen yıla aittir. Bu bölümde Katekümenler Evinin arşivlerini incelerken ne kurumsal tarih ne de Kilise tarihi sunacağım. Bunun yerine din değiştirmenin tebaa oluşturma ve imparatorluk pekiştirme süreçlerine derinden gömülmüş bir toplumsal pratikler ağını nasıl oluşturduğunu vurgulayacağım. Katekümenler Evi sadece din değiştirenler, hamileri ve erken modern Venedik devleti arasında süre giden ilişkilerin arabuluculuğunda değil, daha geniş kapsamda dinsel ve hukuksal farklılık kategorilerinin dile getirilmesinde de araçsal bir rol oynamıştı. Böyle olduğu için de en iyisi, bu kurumu sıkı sıkıya yerli bir Venedik kurumu değil, imparatorluk aşırı bir kurum olarak anlamaktır.

Erken modern Venedik'te din değiştirme erken modern devlet açısından kritik önem taşıyan diğer iki projeden ayrılamaz: 1) Komşu Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen göçmenlerin sınır bölgelerinde daimi yerleşime teşvik edilmesi; 2) nüfusun tamamını düzenli olarak günah çıkarma ve komünyon gibi kilise faaliyetleri sayesinde, kilise cemaatlerine dayalı toplumsal disiplin ve gözetim biçimlerine tabi tutma girişimi.[3] Din değiştirmenin Venedik'te göç ve toplumsal disiplinle nasıl bir ilişkisi olduğuna odaklanırken, bu projeleri imparatorluk aşırı bağlama yerleştiriyorum. Hem Venedikli yöneticilerin hem de din değiştirenlerin din değiştirmeyi mucizevi bir yeniden doğuş anı olarak değil de yabancıları metropoliten devletin ve toplumun sadık tebaası haline getirmeyi amaçlayan ömür boyu sürecek bir süreç olarak nasıl yaşadıklarını inceliyorum.

Hayırseverlik, Disiplin ve İmparatorluk Tebaası Oluşturma

Birinci bölümde gösterdiğim üzere, din değiştirenler Venedik hükümetine ticari simsar olarak istihdam edilme başvurusunda bulunan imparatorluk aşırı özneler arasında ağırlıklı bir yer işgal ediyordu. Din değiştirenlerin dilekçeleri, tebaanın ve yöneticilerin ahlâki ve yurttaşlıkla ilgili yükümlülükler üzerinden birbirleriyle bağlantılı olduğu kavrayışını tekrar tekrar dile getirmiştir. Bu dilekçelerde Kilise manevi huzurun güvencesi olarak sunulsa da din değiştirenler, devleti kendilerine istihdam sağlayarak kendi maddi görevlerini üstlenmesi konusunda da teşvik etmişlerdir.[4] Devletin bu şekilde

3 Osmanlı-Venedik sınır bölgelerindeki göçler hakkında bkz. Pedani (2002). Senatonun Venedik kırsal kesiminden göçleri engellemek, bu bölgelerde nüfusun azalmasının önüne geçmek için göçmenleri cezalandırmayı öngören yasal düzenlemelerinin bir örneğini şurada bulabilirsiniz: Compilazione delle leggi, b. 203. Venedik devletinde dini cemaatlere dayanan toplumsal disiplin hakkında bkz. Montanari (1987); Bizzocchi (1995).

4 Din değiştirenlerin maddi yardım talebiyle hükümdara (ya da daha alt mevkide bir hamiye) dilekçe yazması Venedik'e özgü değildir, on yedinci yüzyılda hem Osmanlı

din değiştirenlerin nihai hamisi olarak görülmesi, dilekçe yazma ve simsarlık dışında başka pratiklerle de dile getirilmiştir. Bunlar arasında ilk sırada da Katekümenler Evinin koordine ettiği yardım faaliyetleri gelmektedir. Katekümenler Evi özellikle yoğun dikey ve yatay himaye ağları örerek, Venedikli iki elit grubun, soyluların ve yurttaşların dini ve yurttaşlıkla ilgili ortak taleplerini bir araya getirmelerini, aynı zamanda bireysel ve ailevi çıkarlarını ilerletmelerini mümkün kılan farklı yardım biçimlerinin şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Kurum din değiştirenlerin evlatlık sözleşmeleri, çeyizleri, çıraklıkları ve istihdam fırsatlarını müzakere ederek, düzenli olarak maddi yardım sunarak; Venedikli elitlerin mitsel öz temsilleri ve kendilerini iyi yönetilen bir cumhuriyetin iyiliksever muhafızları olarak görmeleri açısından kilit önemde olan toplumsal disiplin ve cemaat oluşturma pratiklerinin ayrıntılandırılması için de bir laboratuvar hizmeti görüyordu.

1557'de kurulan Pia Casa dei Catecumeni Venedikli kilise makamları, Cizvit rahipleri, soylular ve koloni yöneticileri arasındaki işbirliğinin bir meyvesiydi.[5] Kilisenin apostellerle ilgili yenileşmeye gitmesi çağrılarına cevaben Roma'da 1543'te Cizvitler tarafından kurulan benzer bir yapı örnek alındı. [6] Katolik Reformasyonu öncesinde, Venedik'te ve İtalya Yarımadası'nın başka yerlerinde uzun süredir varlığını sürdüren ve gelişip serpilen yarı özerk yardım kurumları geleneğine uzanan derin kökleri de vardı. Bu gibi kurumlar yardımları gerek yoksullar, gerek gençler ya da kadınlar olsun topluluğun toplumsal bakımdan aşağı konumdaki mensuplarına dağıtarak soyluların da soylu olmayan hali vakti yerinde yurttaşların da ataerkil

İmparatorluğu'nda (Minkov 2004) hem Kutsal Roma İmparatorluğu'nda örnekleri gayet iyi belgelenmiştir (Corpis 2001, s. 109-10, 114).

5 Ellero (1987); Vanzan (1997). Kurucular ilahiyatçı Dr. Giovanni Battista Trescolini, Giacomo Foscarini, Giovanni Battista Contarini, Alfonso Maravessi, Girolamo di Cavalli, Giusto Morosini ve Francesco Marcolini'ydi, hepsi de kilise dışından soylulardı. Contarini ile Cizvit sempatizanları Cavalli ve Foscarini Venedik'te başka bir yardım kurumu olan Ospedale dei Derelitti'nin kurucuları ve yöneticileri arasında yer alıyorlardı (AIRE, CAT A 1, cc. 4-5; Aikema ve Meijers 1989, s. 215-23). On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Cizvitler Venedik siyasi elitleri arasında büyük başarı kazanmışlar, Venedik soylularının imparatorluk çapında kilise yardımlarına uyguladığı sıkı denetim sayesinde bunun uzun vadeli sonuçları olmuştu. (Cozzi 1994; Del Torre 1992)

6 Bu dönemde Roma ve Venedik'in ardından İtalya yarımadasının başka kentlerinde de din değiştirenlere eğitim verip onları vaftiz etmeye yönelik kurumlar kuruldu: Bologna (1568), Ferrara (1584), Napoli (1601), Reggio (1630) bunlar arasında yer alıyordu. Roma hakkında bkz. Milano (1970); Rudt de Collenberg (1986, 1989); Rocciolo (1998); Caffiero (2003); Lazar (2005). Bologna hakkında bkz. Campanini (1996); Sarti (2001). Ferrara hakkında bkz. Lattes (1999). Napoli hakkında bkz. Nardi (1967).

yetki biçimlerini icra edebileceği fırsatlar yaratıyordu.[7] Katekümenler Evi örneğinde, hayır işleriyle uğraşma yönündeki genel bir emir Kilise'nin "inanmayan birinin ruhunun kurtarılmasına yardım eden kişi, cennet kapısında hatırlanacak bir iş yapmış olduğundan ilahi bir lütfa layık görülür,"[8] öğretisiyle pekiştiriliyordu. Papa XI. Innocentius 1687'de Venedik Katekümenler Evinin bütün yöneticileri için sınırsız bir endüljans ve daimi bir günahlardan arınma kararı çıkardı. Böylece Katekümenler Evinin yöneticisi olarak hizmet etmek somut toplumsal yararların yanı sıra manevi bir getiri de sağlar oldu. Bir yöneticinin ölümü halinde, Katekümenler Evinin şapelinde onuruna beş ayin düzenleniyor, geride kalan yöneticiler *De Profundis*'i söylüyor ve katekümenler *Rosario*'yu okuyordu.[9]

Venedik Katekümenler Evi kısa süre öncesine kadar ayrıntılı olarak incelenmemiş olsa da birkaç tarihçi bu konuya biraz dikkat sarf etmiştir.[10] Başta Brian Pullan ve Benjamin Ravid olmak üzere bazıları, Trento reformları bağlamında özellikle Yahudilere karşı işletilen zorlama mekanizmaları üzerinde durmuştur. Monica Chojnacka ve Anna Vaznan gibi bazı tarihçilerse Katekümenler Evinin coğrafi, toplumsal cinsiyete dayalı ve ekonomik bölünmeler arasında himayeyi kolaylaştırmada oynadığı role ve yardım faaliyetlerine dikkat çekmiştir.[11] Burada sunulan analiz bu iki bakış açısını birleştirme ve Yahudi ve Müslümanların din değiştirmesini analitik bir alan olarak ele almanın yanı sıra, Katekümenler Evinin bir iyilik ve disiplin bağı olarak, imparatorluğa ait bir devlet kurumu olarak nasıl işlediğini de tanımlamaya çalışır. Bu bakış açısı Katekümenler Evini sorumluluklarından ayrı bir biçimde ele almak yerine, kurumun kendisini ve yurttaşlar ile hamisi olan soylular da dahil olmak üzere, işleyişine dahil olanları yeniden tanımlamaya yönelik kurumsal pratiklerin dönüştürücü niteliğine dikkat çeker.

---

7 Erken modern dönemde yardım kurumları hakkındaki engin literatürde, özellikle bkz. Pullan (1971); Grendi (1983); Cavallo (1995); Eisenbichler (1997); Gentilcore (1999); Terpstra (2000); Black (2004). Erken modern elitlerin sosyal reformlarına ilişkin fikirlerinin şekillenmesinde kardeşliğe bağlı yardım kurumlarının rolüyle ilgili aydınlatıcı bir tartışma için bkz. özellikle Terpstra (1994). Kültürler arası ve karşılaştırmalı bir bakış açısından hayır kurumlarını incelemek için Cohen'deki (2005) denemeler derlemesine bakınız.

8 Kertzer (1997, s. 56).

9 AIRE, CAT A 1, cc. 16, 73-74 (10 Ocak 1687, m.v.)

10 Ioly Zorattini (2008) Katekümenler Evine iki bölüm ayırır. Dördüncü bölümde kurumun tarihini özetlerken, beşinci bölümde vaftiz kayıtlarına dayanarak din değiştirenlerin büyük ölçüde istatistiksel bir analizini sunar.

11 Pullan (1983); Ravid (2001); Vanzan (1997); Chojnacka (2001).

Aslına bakılırsa, Katekümenler Evinin yürüttüğü misyon kısmen din değiştirenleri ve kurum yöneticilerini hâlihazırda mevcut yerel himaye ağlarıyla bütünleştirmek olsa da kurum bazı temel yönlerden de Venedik metropolünü kolonileri ve sınır bölgeleriyle bağlantılandıran bir imparatorluk kurumuydu. Kurum yöneticileri, Venedik koloni yetkilileri ya da Osmanlı İmparatorluğu'nda tüccar olarak yıllarca hizmet verdikleri için sıklıkla Adriyatik ve Akdeniz'le kişisel bağlara sahip olmuşlardı. Kolonilerde hizmet eden üst düzey Venedikli din adamları da Katekümenler Evinin geniş himaye ağının bir parçasıydı. Venedik'te bulunduklarında Katekümenler Evinin yönetim kurulu toplantılarına katılıyor, kuruma bağışlar gönderiyor, olası katekümenlerin Venedik'e gönderilmesine yardımcı oluyor, vaftiz sonrasında yeni din değiştirmiş olanları hizmetçi olarak evlerine alıyorlardı. Örneğin Split başpiskoposu 1595'te, Bosna'da Saraybosna yakınlarındaki Dubar'dan din değiştirme başvurusunda bulunan Chiarina'nın sorgusuna katılması için davet edilmişti. Bir sonraki ay, söz dinlemez iki dönmeyi kınaması, ardından bu kişilerden biri adına olası bir soylu hamiye başvuruda bulunması istenmişti. Başpiskopos üç yıl sonra Pietro Angelo Zen adında, din değiştirmiş genç bir yahudiye bir ilahiyat okuluna yerleştirilmesi girişiminde bulunmuş, nihayetinde yeni bir düzenlemeye gidilinceye kadar bu kişiyi kendi evine almıştı. Başpiskopos, Marco isminde din değiştirmiş başka bir kişinin istihdam edilmesine karşılık ona kıyafet alma vaadinde bulunmuştu. Bir başka din adamı, Korfu başpiskoposu, Assaim adında Müslüman bir katekümenin 1611'de Katekümenler Evine girmesini güvence altına alan bir mektup yazmıştı. Katekümenler Evi yöneticilerinin 1619'da yazdığı bir mektup, Treviso piskoposundan yenice vaftiz edilmiş Orsetta'nın yerel manastırlardan birine tavsiye edilmesi ricasında bulunuyordu. Aynı yıl Padova piskoposu Marco'nun yazdığı bir mektup Katekümenler Evi yöneticilerini, dilini bilen bir din eğitmenine ihtiyacı olan Müslüman İbrahim'i kuruma kabul etmeye çağırıyordu. 1654'te Katekümenler Evi yöneticilerinin genel kurul toplantısına Kotor Piskoposu Vicenzo Buchia ile yeğeni de katıldı; piskoposun yeğeni on sekiz aylık bebek Paolin'e (eski ismiyle Rachel'in oğlu Giosef'e) kurumda bakılmasını rica ederek, sonrasında onu yetiştirip gereği gibi rahipliğe hazırlayacağına söz verdi. Son olarak bu dönemde Katekümenler Evine bırakılan en büyük miraslardan biri, 1657'de Zara (Zadar, Hırvatistan) başpiskoposu Bernardo Florio'nun mirası oldu.[12]

12 AIRE, CAT A 1, c. 15; AIRE, CAT B 4, c. 50r (8 Haziran 1595); c. 52r (20 Temmuz 1595); c. 53v (10 Ağustos 1595); c. 90v (10 Aralık 1598); c. 92r (25 Şubat 1598); c.94v (11 Haziran 1599); c. 95v (1 Temmuz 1599); AIRE, CAT B 6, c. 19v (19 Mayıs 1611); c. 147v (6 Haziran 1619); c. 159v (7 Kasım 1619); AIRE, CAT E 8, c. 44v (24 Eylül 1654); Degli Avogadro (1857, s. xxv).

Osmanlı sınır bölgeleriyle bağlantılar, koloni tebaasının Katekümenler Evi yönetiminde çeşitli konumlarda hizmet için işe alınmasıyla da güçlendiriliyordu. Örneğin Katekümenler Evine rahip seçiminde "kendileri gibi kafirleri anlayıp eğitebilecekleri için" Yunanca, İbranice ya da Türkçe'ye hâkim olan adaylar tercih ediliyordu.[13] Tahmin edilebileceği gibi, birçok rahip ve rahibe Adriyatik ve Doğu Akdeniz'deki Venedik kolonilerinden geliyordu, aralarında bazı din değiştirmişler de vardı.[14] Sıklıkla bu kişilerin imparatorluk aşırı bağlantılarından yararlanılıyordu.

Sınır bölgelerine dönme izni, yeni din değiştirenlerden bunu talep edenlere, özellikle de Venedik sömürge konaklarında ya da orduda hizmet için buralara gidiyorlarsa her zaman veriliyordu. Osmanlı Müslüman efendisi Venedik'te geçici olarak ikamet ederken kaçan köle Bastian, Hıristiyan olarak doğduğunu 1591'de kanıtlamayı başarmıştı. Bastian kiliseyle uzlaştırılmış, günah çıkarmış, din eğitimi almış, sonra da Venedik valisi Domenico da Revera'nın konağında hizmet etmek üzere Kotor'a (Karadağ) gitmesine izin verilmişti.[15] Bir başka vakaysa 1653'te yedi yaşında vaftiz edilen, Klimnolu (Hırvatistan) Antonio'yla (eski ismiyle Amer) ilgiliydi. Antonio Katekümenler Evi yöneticisi ve St. Mark Kilisesi'nin vekili olan Andrea Contarini'nin evinde altı yıl hizmet etmesinin ardından, İngiliz konsolosu William Vit'e hizmet etmek üzere Zakintos kolonisine gönderilmişti. Antonio'nun 1670'te Venedik'e dönmesinin ve Bergamo'da kısa bir süre kalmasının ardından eski efendisi ve hamisi Contarini Dalmaçya'da bir süvari birliğinde yüzbaşılık için ona aracı oldu.[16]

Din değiştirenler ve hamileri, böylece Venedik ahlâkına sahip cemaati sınır bölgelere, bazen daha da öteye taşıyordu.[17] Bu ağ oluşturma süreci birçok yönde işliyordu. Kolonilerdeki Venedik yetkilileri tarafından Katekümenler Evine

13 AIRE, CAT A 1, c. 29.

14 Splitli Girolamo Pastriccio 1645'te Katekümenler Evi başkanı olmuştu. Kotorlu (Karadağ) Nicolo Nepusa 26 Mart 1654'te Katekümenler Evi başkanı olmuştu. Bundan bir yıl sonra 4 Mart 1655'te yerini yine Split'ten Michel Cozunovich almıştı. Cozunovich sonraki yirmi yıl boyunca bu görevde kaldı. Katekümenler Evi başkanlarının kısmi bir listesini şurada bulabilirsiniz: AIRE, CAT G 3, f: 1 ("Serie dei Priori del Pio Logo de Catecumeni").

15 ASPV, CRb, kayıt 1, c. 6r (15 Temmuz 1591 ve 30 Ekim 1591). Benzer vakalar için ayrıca bkz. ASPV, CRb, kayıt 1, c. 3r (13 Kasım 1590); c. 8v (12 Temmuz 1592); ASPV, CRb, kayıt 2, c. 2v (8 Nisan 1618); c.3r (20 Haziran 1618); c. 16v (3 Mart 1633); c. 19r (1 Eylül 1645); c. 40r (27 Şubat 1652 m.v.); c. 60v (22 Temmuz 1665).

16 ASPV, EM, kayıt 63, cc. 151r-152r (29 Ocak 1670 m.v.)

17 Eldeki kanıtlar Aynaroz Dağı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerindeki Ortodoks Hıristiyan din adamlarının din değiştirenlerin sınırı aşıp Venedik'e ulaşmasına dönem dönem yardım ettiğini gösterir. (Krstić 2004, s. 290-1).

gönderilen katekümenlerle ilgili az rastlanan atıflar, din değiştirme olasılığının kolonileştirilmiş nüfuslarla bağları pekiştirmeye yardımcı olabileceğini, Venedik yönetimin esasen askeri ve ekonomik güce dayandığı yerlerde kabul görmesini sağlayabileceğini düşündürür.[18] Örneğin, Katekümenler Evi yöneticileri 1663'te kuruma Camera dell'armar (Savunma Bakanlığı) tarafından net bir taleple gönderilmiş ismi bilinmeyen bir dönmeyi, din eğitiminden geçip oturduğu yere, Dalmaçya'da Šibenik'e gönderilmesi için kabul ettiler.

Fon sağlama, Katekümenler Evinin Venedik toplumunda ve imparatorluk çapında topraklar arasında yatay ve dikey bağlar kurmak için kullandığı mekanizmalardan biriydi. Yeni din değiştirmişlere sunulan mali yardımın büyük bir bölümü kilise dışındaki soylular ve yurttaşlar, daha da önemlisi Terraferma[19] ve Stato da Mar'dan[20] önde gelen din adamları tarafından kuruma bırakılan miraslarla karşılanıyordu.[21] Venedik'e ait çeşitli topraklarda din değiştirenler için izinli olarak yardım toplayanların başlattığı bağış kampanyaları sayesinde, din değiştirmiş belli kişilere yönelik kampanyalar da dahil olmak üzere ek kaynak toplandı.[22] Bağış toplama izinlerinin yönetimi de Katekümenler Evinin yetkisini Venedik devletinde din değiştirmiş herkesi kapsayacak şekilde genişletme çabası içinde başvurduğu mekanizmalardan biriydi. Katekümenler Evi, din değiştirenlerin kendi başlarına yardım istemesine izin vermek yerine, yetkilendirdiği din değiştirmiş kişileri, belli bir topraktaki bütün kiliselerde yıllık bağış toplama seferberliğine gönderiyordu; ardından toplanan meblağ bağış almaya uygun, din değiştirmiş kişilere dağıtılıyordu.[23] Örneğin 1619'da Yahudiyken din değiştirmiş olan Antonio Giustiniano'ya verilen bir sözleşme ve bir bağış toplama izni (**RESİM 4.1**) din değiştirmiş başka kişilerin Terraferma'da bağımsız olarak bağış toplamasını yasaklıyordu. Bunun yerine bu kişiler, "bahsi geçen anaları Pia Casa'ya dönmeye" ikna edileceklerdi, "kendilerine, yöneticilerinin niyetleri ve düşünceleri doğrultusunda ihtiyaçlarının

18 AIRE, CAT C 2, c. 427r (6 Eylül 1663).

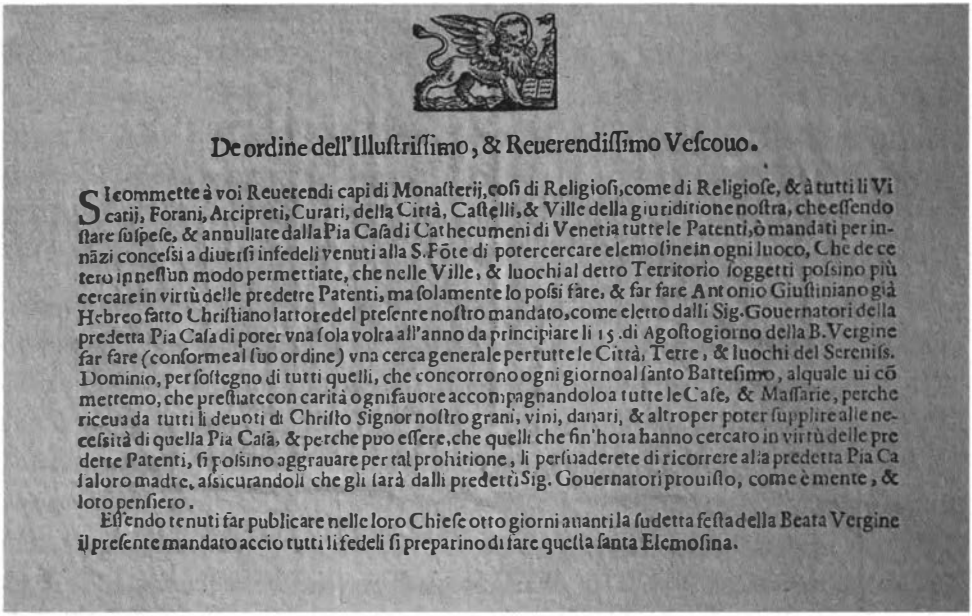
19 Terraferma: Venedik'in İtalyan yarımadasında bulunan topraklarına verilen isim, Anakara. -en.

20 Stato da Mar: Denizaşırı koloniler. -en.

21 Miras bırakılanların bir listesi için bkz. Degli Avogadro (1857, s. xxv).

22 1595'te Venedik Katekümenler Evi, Trento başpiskoposluğundaki Val de Reder Kilisesi kadar uzakta bile Antonia adında din değiştirmiş bir kadının çeyizinin hazırlanması amacıyla para topladı. Antonia Venedikli bir terazi yapımcısı olan Zuane ile evlenecekti. (AIRE, CAT B 4, c. 50r [14 Haziran 1595]). Ayrıca bkz. AIRE, CAT B 4, c. 55v (13 Ekim 1595).

23 Bu uygulama Roma'da başlamış gibi görünmektedir, burada din değiştirenlere daha 1551 gibi erken bir tarihte bağış toplama izni verilmişti. (Simonsohn 1989, s. 34).

De ordine dell'Illuſtriſſimo, & Reuerendiſſimo Veſcouo.

Si commette à voi Reuerendi capi di Monaſterij, coſi di Religioſi, come di Religioſe, & à tutti li Vicarij, Forani, Arcipreti, Curati, della Città, Caſtelli, & Ville della giuriditione noſtra, che eſſendo ſtare ſuſpeſe, & annullate dalla Pia Caſa di Cathecumeni di Venetia tutte le Patenti, ò mandati per innãzi conceſsi a diuerſi infedeli venuti alla S. Fõte di potercercare elemoſine in ogni luoco, Che de cetero in neſſun modo permettiate, che nelle Ville, & luochi al detto Territorio ſoggetti poſsino più cercare in virtù delle predette Patenti, ma ſolamente lo poſsi fare, & far fare Antonio Giuſtiniano già Hebreo fatto Chriſtiano lattore del preſente noſtro mandato, come eletto dalli Sig. Gouernatori della predetta Pia Caſa di poter vna ſola volta all'anno da principiare li 15. di Agoſto giorno della B. Vergine far fare (conformeal ſuo ordine) vna cerca generale per tutte le Città, Terre, & luochi del Sereniſs. Dominio, per ſoſtegno di tutti quelli, che concorrono ogni giornoal ſanto Batteſimo, alquale ui cõ metremo, che preſtiatecon carità ogni fauore accompagnandoloa tutte le Caſe, & Maſſarie, perche riceua da tutti li deuoti di Chriſto Signor noſtro grani, vini, danari, & altroper poter ſupplire alle neceſsità di quella Pia Caſa, & perche puo eſſere, che quelli che fin'hora hanno cercato in virtù delle predette Patenti, ſi poſsino aggrauare per tal prohitione, li perſuaderete di ricorrere alla predetta Pia Caſa loro madre, aſsicurandoli che gli ſarà dalli predetti Sig. Gouernatori prouiſto, come è mente, & loro penſiero.

Eſſendo tenuti far publicare nelle loro Chieſe otto giorni anantila ſudetta feſta della Beata Vergine il preſente mandato accio tutti li fedeli ſi preparino di fare quella ſanta Elemoſina.

RESİM 4.1 Antonio Giustiniano'nun bağış toplama izni (1619). ASPV Curia Patriarcale di Venezia. Sezione Antica, Catecumeni, Documenti diversi, busta 2, reg. 1, c. 95. Yeniden basım: Ministero per i Beni e le Attivita Culturali'nin izniyle yazar.

karşılanacağı güvencesi verilecekti."[24] Bu izin Venedik topraklarını, Katekümenler Evinin ahlâki otoritesinin, dolayısıyla da davası için kaynak toplama becerisinin rakipsiz olacağı birleşik bir Hıristiyan mekânı olarak tasarlıyordu. Ne var ki, yerel din adamları ve Venedik koloni yöneticileriyle işbirliğine gitme ve onları memnun etme ihtiyacına titizlikle eğilmesi, Katekümenler Evinin kent dışında sınırlı bir erimi olduğunun fiilen tanındığını düşündürür. Kurum yöneticilerinin koloni yöneticileriyle tekrar tekrar yaptığı yazışmalar, din adamlarının bağış toplayanlara yardım edeceği konusunda onlara söz vermesi, bunu doğrular.

Katekümen Olmak

1590-1670 döneminde Katekümenler Evi yılda beş ila elli, toplam olarak yaklaşık bin üç yüz vaftiz adayına ev sahipliği yapmıştır. Bu kişilerin çoğu vaftizden birkiki ay öncesinden itibaren ve kısa bir süre sonrasına kadar, bazılarıysa hatırı sayılır derecede kısa ya da uzun süreler boyunca Katekümenler Evinde kalmıştır.[25] Adaylar vaftiz öncesinde Katekümenler Evinin rahibi tarafından bir dini eğitim sürecin-

24 ASPV, CDd, b. 2, kayıt 1, c. 95 (1 Temmuz 1619). Çeviri için ek 4.1'e bakın.

25 Yasal düzenlemeler bir katekümenin gerçek niyetinin kesin olarak anlaşılması için vaftizinin başvurudan en az sekiz ay sonra yapılmasını öngörüyordu. Gerçekte bu süre genellikle biraz daha kısa tutuluyordu. (AIRE, CAT A 1, c. 43).

den geçiriliyorlardı; bu süre zarfında duaları öğreniyor, düzenli olarak ayinlere katılıyor ve günah çıkartıyorlardı.[26] Katekümenler Evi disipline olmuş uysal bir tebaa yaratmayı amaçlayan çeşitli tekniklere başvuruyordu. Katekümenler, uyku saatlerinin açıkça sınırlandığı, faaliyetlerinin günün belli saatlerine göre sıkı sıkıya düzenlendiği, keşiş tarzı zamansal bir disipline maruz kalıyorlardı.[27] Erkek ve kadın katekümenler, cinsiyetlerin titizlikle birbirinden ayrı tutulduğu normal toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde sosyalleşiyorlardı. Kadın katekümenler bina dışına çıkamıyor ve yemek pişirme, yün eğirme, çamaşır yıkama gibi işlerde istihdam ediliyordu (bkz. **RESİM 4.2**).[28]

Birçoğu Katekümenler Evine akrabalarıyla birlikte ya da onları takiben gelmiş olan Yahudi katekümenler, bu dönemde Katekümenler Evi nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturuyordu. Bunların büyük bir bölümü, erkeklerin yüzde 43'ü, kadınların yüzde 64'ü Venedikliydi. Venedikli Yahudiler hakkında bugün yürütülen kapsamlı akademik çalışmalar, getto nüfusu içindeki, kökleri Osmanlı İmparatorluğu ve İber Yarımadası'na uzanan ve buralarla bağlantıları devam eden Levantenler ve Ponentenler, "Alman" (Aşkenazi) Yahudileri ve İtalyan Yahudileri arasındaki önemli sosyoekonomik ve kültürel farklılıklar hakkında bizi uyarmaktadır. Yine de din değiştirmiş tüm Venedikli Yahudiler bazı önemli özellikleri paylaşıyordu. Neredeyse hepsi bir tür İtalyanca konuşuyor, ayrıca birçoğu okuyup yazabiliyordu. Din değiştiren Yahudilerin birçoğu din değiştirmeden önce gettonun, hatta Venedik ve Akdeniz'in ötesine uzanan akrabalık bağlarının, toplumsal, entelektüel ve ticari ağların bir parçasını oluşturuyordu. Bu gibi ağlar ve beceriler din değiştirenlerin ilerde nerede oturacaklarını, nasıl bir mesleki yol izleyeceklerini şekillendirmekte belirleyici bir önem taşıyordu. Ayrıca yöneticilerin gözünde, din değiştirmişlerin eski din kardeşleriyle, özellikle de din değiştirmemiş akrabalarıyla şans eseri bir

---

26 Katekümenler kendi dillerini akıcı olarak konuşan dilenci rahiplerden din dersi alabiliyorlardı. Yasal düzenlemeler, rahip müstakbel katekümenin diline hâkim değilse tercümanlık yapacak dilenci bir rahip ya da başka bir Hıristiyan bulmasını, sonra dini eğitim verecek bir din adamı bulmasını öngörüyordu. (AIRE, CAT A 1, cc. 42-43).

27 AIRE, CAT A 1, c. 52.

28 Katekümenler Evinin tarihi 1737'ye uzanan ilk kapsamlı yasal düzenlemesi katekümenlerin gündelik hayatının şekillendirilmesine yönelik önceki çabaların sınırlarını ortaya koyar. Kadın katekümenlerini dış dünyadan fiziksel olarak ayrılmasına çok büyük özen gösterilmiştir. Kadınların erkeklerle aracısız teması kesinlikle yasaklanmıştır. Kurum yöneticilerinin kadınların kaldığı kanadı ziyaretleri seyrek olacak, sadece bir rahibe eşliğinde, elli yaşını aşmış iki yaşlı yönetici tarafından gerçekleştirilecekti. Rahibenin günah çıkarmakla görevli rahibin kadınlar kanadına her hafta yapacağı ziyaretlere de yine aynı şekilde eşlik etmesi ve ziyaret boyunca yakınlarda bulunması gerekiyordu. (AIRE, CAT A 1, cc. 19, 33).

CAPITOLI, ED ORDINI
Per il buon Governo delle Pie Caſe
DE' CATECUMENI
DI VENEZIA
A Cognizione de' Signori Governatori delle medesime
RISTAMPATI, E RACCOLTI DALLI NOTATORI DELLA PIA CONGREGAZIONE
CONSECRATI ALLA PROTEZIONE
DI S. GIO: BATTISTA
PROTETTORE DEL PIO LUOGO.
Inter natos mulierum non surexit major Joanne Baptista.
IN VENEZIA, MDCCCII.
APPRESSO VINCENZO RIZZI.
CON REGIA PERMISSIONE.

RESİM 4.2 *Pia Casa dei Catecumeni Yönetim Tüzüğü* kapak sayfası (1802). Venedik, Archivio Storico IRE, CAT A1, c.1. Yeniden basım: Ufficio Conservatori IRE'nin izniyle yazar.

karşılaşma sonrası eski dinlerine geri dönmeleri riskini daha muhtemel kılıyor, bu da vaftiz öncesinde Katekümenler Evinde uzun süreli bir inzivayı gerektiriyordu.[29]

Venedik Katekümenler Evi, sadece yerli Yahudilere değil, başkalarına da muhtemelen o dönemde mevcut, din değiştirmeye yönelik başka kurumlardan çok daha fazla hizmet ediyordu. İtalya Yarımadası'nın başka bölgelerinden (yüzde 26); Avrupa'nın geri kalanından (yüzde 8); İstanbul, İzmir ve Selanik gibi Osmanlı ticaret merkezlerinden (yüzde 8,6); Venedik kolonileri ve diğer Akdeniz kolonilerinden (yüzde 3,4) ve Kuzey Afrika'dan (yüzde 2,3) epeyce Yahudi katekümen gelmişti. Ama katekümenlerin büyük çoğunluğu, yaklaşık dörtte üçü, Müslümanlardı ve genelde Osmanlı yönetimindeki Balkanlar'dan (yüzde 58), Kuzey Afrika (yüzde 13,5), Yunan adaları (yüzde 12) ve Anadolu'dan (yüzde 6,7) geliyorlardı. Bunların sadece yüzde 6,3'ü Karadeniz, Osmanlı Suriyesi ve Filistin'den, Safevi ve Hint-Türk imparatorluklarından geliyordu.[30] Başka bir deyişle, din değiştiren çoğu kişi büyük yabancı ticaret kolonilerine sahip, dolayısıyla Venedik dünyasıyla önceden temas kurmuş olabilecek ticaret limanları olarak uzun geçmişleri olan Akdeniz diyarlarından ve Osmanlı-Venedik sınır bölgelerinden geliyordu; bunların birçoğu muhtemelen ilk kuşak Müslümanlardı.[31]

Bazı Müslüman katekümenler anakarada Venedik ordusunda asker olarak ya da Venedik donanmasında kürekçi ya da denizci olarak çalışmıştı. Katekümenler Evine komutanları tarafından veya onların izniyle gönderilmişler, genellikle de

29 Genel olarak Venedikli Yahudiler hakkında bkz. Malkiel (1991); Arbel (1995b); Davis ve Ravid (2001); Favero ve Trivellato (2004). Yahudilerin ticari ağları hakkında bkz. Arbel (2001). Din değiştirmiş Yahudilerin ticari becerileri hakkında bkz. Segre (1975). Din değiştirenlerin eski dinlerine geri dönmelerine ilişkin bkz. Pullan (1983, s. 255-71); Head (1990, s. 180). Ayrıca din değiştirmiş bir Yahudi olan Giulio Morosini'nin Engizisyon Mahkemesinin 1651'de Agostino Fonseca'nın gizlice Yahudilik akidelerini icra etmesiyle ilgili soruşturmasında verdiği, Ioly Zorattini'nin aktardığı (1972, s. 337-41) ifadesine ve Yahudiyken din değiştirip Dominiken rahibi olmuş Modenalı Francesco Maria de Giacinti ile onu Venedik'ten kaçmaya, Yahudiliğe geri dönmeye ikna eden din değiştirmemiş babasının yargılandığı 1634 tarihli davaya bakınız, Zanardo'da (1996) tartışılmıştır.

30 Bu rakamlar, ayrıca Yahudi katekümenlerin ve Müslüman kadınların geldikleri yerler hakkında bu bölümde sunulan diğer rakamlar, 651 katekümenin memleketleri ile ilgili açık kayıtlara dayanır. (Memleketleri kayıt altına alınmış olup bilinebilen bu 651 kişi, 1590-1670 döneminde Katekümenler Evine kaydolmuş bütün katekümenlerin tam olarak yarısına eşittir.)

31 Bu durum özellikle Müslüman kadınlar açısından geçerlidir; bu kişilerin yüzde 84'ü Balkanlar ve Yunan adalarından gelmiştir. Müslüman erkeklerinse yüzde 65'i bahsi geçen yerlerden gelmiştir. Müslüman kadınların sadece yüzde 3'ü Anadolu'dan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan bölgelerinden ve Karadeniz'den gelmiştir. Orta Asya'dan gelen Müslüman kadın yoktur.

vaftiz sonrasında işlerine geri dönmüşlerdi. Bazıları kendi başlarına gelmişler ya da Venedik'in Adriyatik ve Akdeniz'deki kolonilerinden özellikle vaftiz için gönderilmişlerdi.[32] Ama din değiştirmiş Müslümanların çoğu Venedikli soyluların ve yurttaşların evlerinde, kimi zaman din değiştirmeden önce yıllar boyunca hizmetçilik yapmışlardı.[33] Göçmen, dolayısıyla da Simona Cerutti'nin tabiriyle, "ilişki kaynakları bakımından yoksul" olsalar da Venedik'te uzun bir süre boyunca ikamet etmeleri en azından bazılarını, bu tür kaynaklar bakımından kimi zaman varsayıldığı kadar yoksul bırakmamıştır.[34] Yine de köleler Venedik'e genellikle tek başlarına geldiklerinden akrabalarından ve içine doğdukları cemaatten zaten ayrılmış oluyorlardı, bu da onları Yahudi katekümenler örneğinde olduğu gibi uzun süreler boyunca Katekümenler Evinde tutmayı gereksiz kılıyordu.[35] 1640'lardan itibaren birçok Müslüman katekümen, özellikle de kent çevresinde ev içi köle olarak istihdam edilmiş çocuklar ve kadınlar din eğitimi aldıkları sırada Katekümenler Evine kapanmak yerine efendilerinin evinde kalıyorlardı. Katekümenler Evine ismen kaydedildikten sonra, sadece vaftiz törenleri için geliyorlardı; bu tören de "Ev'in çocukları" olarak kabul edildikleri tarihten bir gün sonrası ile bir yıl sonrası arasında herhangi bir tarihte düzenleniyordu.[36] Bazıları Katekümenler Evine

---

32 Venedik ordusu ve donanmasındaki Osmanlı tebaası hakkında bkz. Petta (1996); Pilidis (1999); Lo Basso (2001a, 2001b). Venedik'teki Osmanlı tacirleri hakkında bkz. Vercellin (1979, 1980); Kafadar (1986). Katekümenler Evine katekümen gönderen Venedik koloni yetkilileri hakkında bkz. Vanzan (1996).

33 Ev içi kölelik hakkında bkz. Romano (1991). Bolognalı din değiştirmiş köleler hakkında bkz. Sarti (1991).

34 Cerutti (1995, s. 452). Balkan göçmeni hizmetçilerin Venedik'teki ağlarına ilişkin kanıtlar için bkz. Romano (1996, s. 99, 100, 121, 133, 156).

35 Osmanlı Müslümanlarının Venedik'te din değiştiren akrabaları, özellikle de genç kadınlar üzerinde hak iddia etme girişimleri sonrasında patlak veren skandalların arşivlerdeki izleri yöneticilerin korkularını doğrular. Örneğin, Venedik'te on iki yıl geçirdikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'na dönme girişiminde bulunan ama Fondaco dei Turchi'de yakalanan din değiştirmiş Müslüman vakasına bkz. (Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 14, cc. 89v-90v [9 Ekim 1622]). Ayrıca bkz. Rothman'da analiz edilen, Klisli üst düzey bir Osmanlı Müslüman görevlinin, Venedik'e yerleşip din değiştiren kızıyla ilgili vakaya bakınız; babasının genç kadını memleketine dönmeye ikna etme çabalarına bu üst düzey görevliyi Katolikliğe geçirme yönünde çabalarla karşılık verilmiştir. Son olarak kocasından kaçtığını ama sonra Venedikli işbirlikçilerin yardımıyla Müslüman akrabaları tarafından kaçırıldığını ileri süren, din değiştirmiş Boşnak bir kadınla ilgili vakaya bakınız (Avogaria di Comun, Misc. Penale, b. 343, fasikül 15 [7 Ağustos 1642]). Bu ve benzeri vakalar Vanzan'da (1996) kısaca, Dursteler'de (2011) etraflıca tartışılmıştır.

36 Bu gibi düzenlemeler uzun süreler boyunca hizmetçilerinden ayrılmak istemeyen köle sahiplerinin açıkça yararına olmuştur. Ayrıca Katekümenler Evi bu sayede, yenice din değiştirmiş daha fazla kişi üzerinde, geleceklerinin bütün sorumluluğunu üstlenmeksizin

başka yerlerde din eğitimi alıp vaftiz olduktan sonra *ex post facto* [eylemden sonra] kaydedilmiştir. Bu prosedürler Katekümenler Evinde din eğitimi almanın yerine geçmekten ziyade kurumun Venedik'te bütün din değiştirenlerin vaftizlerinde yetki sahibi olduğu alanın giderek arttığını gösteriyordu.[37]

Bu demografik tablo, katekümenlerin çoğunluğunun yeni doğanlar ile gençlerden oluşturduğu olgusunu gözlerden gizlememelidir.[38] Din değiştirenler ne kadar genç olurlarsa, istikballeri kurum yöneticilerinin onları ev içi hizmetlere yerleştirmek (kızlar ve erkekler), kimilerine (erkeklere) bir çıraklık ya da askeri bir görev ayarlamak, kimilerini çeyizlerini düzerek evlendirmek ya da manastıra yerleştirilmelerine yardımcı olmak (kızlar) için sarf ettikleri çabaya o kadar bağlı oluyordu. Yeni din değiştirmişlerin geleceklerini güvence altına alma çabaları, kurum yöneticilerinin din değiştiren farklı tiplerin ahlâki, entelektüel ve fiziksel becerilerini anlama biçimlerine bağlı olarak farklı yollar izliyordu. Gelecekte izlenen yollar din değiştirmiş Yahudi ve Müslümanların yerel toplumsal ağlara eşitsiz erişimleriyle de şekilleniyordu.

1590 ile 1670 arasında Katekümenler Evine girmiş yaklaşık 1300 katekümenden 160'tan (yüzde 12) fazlası akrabalarıyla birlikte ya da akrabalarının ardından gelmişti. Birkaç örnekte Osmanlı İmparatorluğu'ndan çekirdek aile olarak Katekümenler Evine birlikte gelmişlerdi; önemli bir nokta şudur ki bu aileler hep vaftizden kısa bir süre sonra Venedik dışına, genellikle de sınır bölgelere yerleşmek için topluca kurumdan ayrılmışlardı. Örneğin 1 Ağustos 1619'da Scutari'den (ya İstanbul'da Üsküdar ya da Arnavutluk'ta İşkodra'dan) "en iyisine layık" Paolo Armano (eski ismiyle Recep), çocukken vaftiz edilen dönme eşi Maria ve beş oğulları Katekümenler

---

hak iddia edebilmenin etkili bir yolunu bulmuştur. Vaka örnekleri için bkz. ASPV, CRb, kayıt 2, cc. 19v, 20r, 21v, 22r; ASPV, CRb, kayıt 3, cc. 12r-v.

37 Katekümenler Evi önceki çeyrek yüzyılda yıllık ortalama 10 kayıt yaparken, 1647-9 döneminde kaydettiği vaftiz sayısının (sırasında 37, 45 ve 37 kişi) olağanüstü derecede yüksek olması bu varsayımı destekler.

38 Vaftiz yaşının vakaların yüzde 95'inde kaydedildiği 1640-70 döneminde, on altı yaşın altındaki çocuklar ve gençler bütün din değiştirenlerin yüzde 37'sini oluşturur, 17-20 yaş grubuysa yüzde 20'sini. Din değiştiren nüfuslara ilişkin başka parametreler (cinsiyetlerin oranı, daha önceki dinsel bağlılık, memleket) 1590 ile 1670 arasında fazla değişmediğinden, çocuklar ve gençlerin 1640 öncesinde bile din değiştirenler arasında asıl çoğunluğu oluşturduğu tahmininde bulunmak yerinde olur. Bu rakamlarla Roma'daki rakamlar arasında hayli ciddi farklılıklar vardır, Roma'da din değiştiren Yahudilerin çok daha fazlasının 19 ile 30 yaş arası yetişkinler olduğu, çocuklar ve gençlerin din değiştiren toplam nüfusta daha küçük bir kesimi oluşturduğu gözlenmektedir. Erken modern Roma'da din değiştiren Yahudilerin yaşlarına göre düzenlenmiş bir tablo için bkz. Milano (1970, s. 144-5).

Evine gelmişti. Paolo Venedik'e ait bir savaş gemisinde çalışmıştı, vaftiz sonrasında da oğullarından üçüyle birlikte eski görevine dönmeye ikna edilmişti. Kurum yöneticileri Maria'ya ve çocukların geri kalanına yardım vaadinde bulunmuşlardı; Katekümenler Evinden ayrılırken Maria'ya da Recep'e de hem para hem kılık kıyafet yardımında bulunulmuştu. Din değiştirmiş başka bir çift Paolo ve Rosetta Marina, 1624 yılı başında kızlarıyla birlikte Katekümenler Evine gelmiş, sonra da "Parenzo bölgesinde bir köyde" (Piran, Istria) kendi yerlerine yerleşmişti. Aynı yılın sonlarında Udine'den gelen, Hıristiyanlığa dönüp Kiliseyle uzlaşmış Giovanni Pietro de Piccolo, hâlâ Müslüman olan karısı ve vaftiz edilmiş beş çocuğu kurum yöneticilerinin izniyle, karısının vaftiz edileceği Loreto'ya gitmek üzere Venedik'ten ayrılmışlardı.[39]

Bu örneklerde din değiştirme toplumsal ve mekânsal hareketlilikle ilgili ailevi bir arayışa uymakla kalmıyor, Venedik-Osmanlı sınır bölgelerinin yeniden iskanına, metropoliten ahlâk camiasını buralara kadar genişletmeye çalışan bir imparatorluk mantığına da uyuyordu. Çok daha sıklıkla, din değiştirmeyi arzulayan bir ebeveyn Katekümenler Evine geliyor, çocuklarını da beraberinde getiriyordu.[40] Kayıtlar, bu tür hareketlerin ardındaki saikleri pek ortaya koymaz ama özgür Müslüman Osmanlı kadınlar ve çocukların Katekümenler Evine gelmesinin ya bir eşin ölümü üzerine ya da mutsuz bir evlilikten kaçma çabası içinde yeni olasılıklara yönelen daha geniş kapsamlı bir çabanın bir parçası olduğunu varsaymak yerinde olur.[41] Bu noktada verilebilecek örneklerden biri Corquiza'dan (Arnavutluk'ta Görice) iki çocuğu, yirmi beş yaşında hemşerisi bir kadın ve başka iki çocukla birlikte Katekümenler Evine 1 Temmuz 1665'te gelen otuz yaşındaki dul Salige'dir. Bu altı kişi, din değiştirmiş başka bir Müslüman kadın ve iki çocuğuyla birlikte, iki ay sonra Cizvitlerin kilisesinde tek bir kamusal törenle vaftiz edilmişti. Vaftizden birkaç hafta sonra

39 AIRE, CAT B 6, c. 154r (1 Ağustos 1619); c. 156v (12 Eylül 1619); c. 159r (26 Eylül ve 24 Ekim 1619); c. 159 v (14 Kasım 1619); ASPV, CRb, kayıt 2, c. 8v (13 Şubat 1623 m.v.); c. 10r (23 Temmuz 1624).

40 Din değiştiren yerli Yahudiler örneğinde bu durum genellikle uzun süren hukuk savaşlarına yol açabiliyordu. Abram Caneiani ve Venedik Yahudi cemaatinin, 1616'da annesi Altadonna tarafından Katekümenler Evine getirilen oğlunu geri alma çabası içinde Venedik Senatosu'na yaptığı fakat sonuçsuz kalan başvurusuna bakınız. (Compilazione delle leggi, b. 294, c. 278 [14 Mart 1616]). Venedik'te çocukların vaftiz edilmesi hakkında bkz. Ravid (2001). Çocukların vaftiziyle ilgili güncel teolojik tartışmalar hakkında bkz. Roth (1936); Rowan (1975); Bernos (2003). On dokuzuncu yüzyılda, Papalık Devletleri'nde ebeveynlerinin arzuları hilafına vaftiz edilen iki çocukla ilgili gelişmeler Kertzer'de (1997, 2002) kapsamlı olarak incelenmiştir.

41 Osmanlı kadınlarının evlilikten kaçınma stratejisi olarak din değiştirme hakkında bkz. Baer (2004).

bu üç kadın kurum yöneticilerinin lütfuyla San Martin kilise bölgesindeki Corte Morosina'da bir evde kendi başlarına yaşamaya gitmişler, çocuklarsa dağılmıştı: Biri yerel bir dokumacının yanında çırak olmuştu, diğer beşiyse Venedik, Padova ve Cremona'da hizmetçi olarak işe yerleştirilmişti.[42] Çocukların izledikleri farklı yollar gelecekleri açısından kilit önemdeydi. 1670'te Veneto bölgesinde kalan beş çocuğun hepsi de Katekümenler Evine bırakılan bir mirastan yardım aldılar, Cremona'ya gönderilen kızsa kayıtlarda bir daha görünmedi, muhtemelen izi kaybolmuştu.[43]

Din değiştirmenin ailelerin hareketliliğini nasıl kolaylaştırdığını değerlendirirken ailenin amaçlı eylemin amili olarak hareket ettiği varsayımından kaçınmalıyız. Beş yetişkin çocuğu Katekümenler Evinden hatırı sayılır aralıklarla geçen de Castro ailesi bu duruma gayet güzel bir örnektir: İberya kökenli gayet saygın bir Venedikli Yahudi ailenin, Bianca ve merhum Isach de Castro'nun çocukları Salamon, Mosè, Sara, Rachel ve Abram 1650 ile 1665 arasında vaftiz edilmiştir.[44] Katekümenler Evi'ne varış tarihleri, gelişlerinin zamanlaması, o sırada kaç yaşında oldukları önemli ayrıntılardır. İçlerinde ilk din değiştirenler, en küçük iki oğul olmuş, onları yaşça daha küçük iki kız kardeş izlemişti. Çocukların dördü de vaftiz edildikleri sırada on sekiz ila yirmi yaşlarındaydı. En küçük kardeş Rachel 1657'de kuruma geldiğinde yanında o sıralarda altmış yaşında olan dul annesi Bianca vardı. Bianca beş çocuğundan dördüyle bağlarının kesilmesi üzerine vaftiz edilmeyi tercih etmişti belki, belki de yaşlılıkta yanında ona yardımcı olacak en küçük kızı dahi olmaksızın tek başına kalma olasılığı böyle bir işe kalkışmasına neden olacak kadar gözünü korkutmuştu. Son olarak ailenin geri kalan tek çocuğu Abram, 1665'te 40 yaşında Katekümenler Evine geldiğinde yanında karısı Stella ve beş çocuğunu da getirmişti.[45] Abram ailenin en büyük çocuğuydu, kardeşlerinin tersine din değiştirdiği tarihte çoktan bir aile kurmuş bulunuyordu. Annesi gibi onun da (dört kardeşinden yıllar sonra) sonunda vaftiz olması kendi suçu olmayan bir gelişme karşısında gönülsüz bir teslim oluş olarak yorumlanabilir ama bu durum aileyi yeniden birleştirmiştir. Aslına bakılırsa vaftiz sonrasında Abram, Stella ve çocukları, San Maurizio bölgesindeki aile evine Abram'ın kardeşlerinin yanına yerleşmişti.

---

42 ASPV, CRb, kayıt 2, c. 62r (25 Ekim 1665); c. 62v (8 Eylül ve 5 Ekim 1665); c. 63r (17 Kasım ve 22 Ocak 1665, 1665 m.v.).

43 ASPV, CRb, kayıt 3, c. 31v (7 Eylül -25 Şubat 1670 m.v.).

44 On yedinci yüzyılın ortasına gelindiğinde İberli de Castro ailesi Avrupa'nın dört bir yanına dağılmıştı. Bu ailenin birçoğu Hamburg ve Amsterdam'da doktor ve akademisyen olmuş, son derece eğitimli ve verimli mensupları hakkında bkz. Kayserling vd (1971, özellikle de s. xiv).

45 ASPV, CRb, kayıt 2, cc. 63v-64r (27 Eylül, 1665).

De Castro ailesinin tersine din değiştirenlerin büyük çoğunluğu Katekümenler Evine tek başına geliyor, kurumdan tek başına ayrılıyordu. Ebeveynler çocuklarıyla bile geldiklerinde büyük bir ihtimalle birbirlerinden ayrılıyor, kimi zaman ebediyen farklı yolların yolcusu oluyorlardı; çocuklar çalışmaya gönderiliyor ya da Venedikli ailelere evlatlık veriliyordu. Örneğin 1592'de Katekümenler Evi yöneticileri, kısa süre önce Venedik Tuz Bürosu tarafından işe alınan din değiştirmiş Gerolamo'nun Katekümenler Evinde kalmakta olan kızını, sadece on beş günde bir ve ancak kadın gardiyanlar eşliğinde ziyaret edebileceğine karar vermişti. 1616'da, Antivari'den (Bar, Karadağ) gelen, Müslümanken din değiştirmiş bir kadının okul çağındaki iki oğlunun annelerinden ayrılmasına, önce rahibelerin yanma, sonra da kurumun dışına çıkarılıp din değiştirmiş daha yaşlı bir kadın ve kocasının yanına yerleştirilmesine karar verilmişti. Bundan beş ay sonra, alışılmadık bir hamleyle, oğlanlardan biri "aksi takdirde çok acı çekeceği" gerekçesiyle bir haftalığına annesinin yanına gönderilmişti.[46]

Din değiştirmiş ebeveynlerin çocuklarından bu şekilde ayrılmasının mantığını anlayabilmek için Katekümenler Evinin yeni din değiştirmiş kişiler üzerinde iddia ettiği uzun süreli himayeyi gözden geçirelim. Katekümenler Evinin din değiştirenlerle ilişkisini düzenleyen kilit ilke eski akrabalık bağlarının yeniden yapılandırılması, kimi zamansa kesilmesiydi. Bu süreçler, kurum içindeki farklı otorite konumlarını tanımlayan ataerkil bir dil kullanılarak yürütülüyordu. Bütün resmi belgelerde katekümenlerden "Ev'in çocukları" olarak bahsediliyordu; bu, yaşa bakmaksızın vaftizden yıllar sonra da kullanılan bir tanımdı. Öte yandan kurum yöneticileri hayır kurumlarının resmi eşitlikçi ideolojisi (belki biraz gevşek uygulaması) gereği "kardeş"ti. Kaderleri üzerinde muazzam bir kontrole sahip oldukları katekümenlerin karşısına "baba" rolüyle de çıkıyorlardı. Kadınlar kanadının idaresinde rahibelere danışmanlık etmesi için soylular ya da yurttaşlar arasından atanan iki kadının da din değiştirenlere benzer şekilde "yardımseverlik ve anaç bir sevgi" göstermesi bekleniyordu.[47]

Bu ataerkil mantık, yeni din değiştirenlerle Katekümenler Evi arasındaki bağları pekiştiren, vaftizden yıllar sonra bile din değiştirmeyi tanımlayan çok sayıda

---

46 AIRE, CAT B 4, c. 4r (25 Haziran 1592); AIRE, CAT B 6, c. 99r (3 Mart 1616); c. 103r (16 Haziran 1616); c. 105v (25 Ağustos 1616); c. 107v (10 Kasım 1616); c. 108v (23 Kasım 1617).

47 "Carità, ed amore Materno" (AIRE, CAT A 1, c. 20). Kadınların Katekümenler Evinin yönetimine dahil edilmesinin tarihi 1613'e uzanır, o tarihte bir grup soylu ve yurttaş hanım, adı anılmayan bir skandal sonrasında kadınlar kanadının doğru düzgün idaresiyle ilgili "yararlı gözlemler" sunmaya davet edilmiştir.

hayır faaliyeti ve disipline edici faaliyetle dile geliyordu. Katekümenler Evi sadece din değiştirenleri değil, iyi davranışlar gösteren çocuklarını da babacan kanatları altına alıyordu. Bazı durumlarda, bir ebeveynin ölümü üzerine kurum yöneticileri devreye girerek din değiştirmiş kişinin çocuklarını destekliyordu. Din değiştiren ebeveynlerin kendileri de sık sık kurum yöneticilerinin müdahalesini talep ediyordu. Örneğin 1615'te kurum yöneticilerine, din değiştirmiş birinin kısa süre sonra evlenecek kızı için çeyiz hazırlama talebinde bulunuldu. Kurum yöneticileri, "anne her zaman düzgün davranmış olduğu için" bu talebi kabul ettiler. Daha sonra kıza hasır bir şilte de verdiler.[48] Kurum yöneticileri yardımları din değiştirenlerin ahlâki davranışlarına göre ayarlayarak eskiden sorumluluğunu üstlenmiş oldukları kişileri kendi koydukları iyi davranış standartlarına uymaya teşvik etmekle kalmıyor, din değiştirenler ve aileleriyle ömür boyu süren bağlar kurdukları, onların üzerinde hak iddia ettikleri için zaman zaman vekil ebeveynler gibi de davranıyorlardı.

Vaftiz ve Ötesi

Vaftiz töreninin biçimi ve anlamı, ortaçağ ve erken modern ilahiyatçılar arasında her zaman yoğun tartışmalara konu olmuştur. Aquinolu Aziz Tomasso *Summa Theologica* adlı kitabında vaftizin geçerliliği ve etkisinin vaftiz edenin değil, vaftiz edilenin niyetlerine bağlı olduğunu vurgulamıştı. Bu yüzden de katekümenin vaftiz öncesinde eğitilmesini, vaftiz sonrasında Hıristiyanca bir hayat sürebileceğine dair kanıtlar göstermesini gerekli görmüştü. Öte yandan sahada faaliyet gösteren geç ortaçağ misyonerleri, vaftiz edilmeyi istediğini ifade eden herhangi birini önceden eğitilmiş olup olmadığına ya da gelecekte ne yapacağına bakmaksızın vaftiz etmeye genelde istekliydi.[49]

Katekümenler Evi yöneticileriyse her ne pahasına olursa olsun vaftiz etmeye o kadar gönüllü değillerdi; birkaç örnekte de yeterince hazır ya da istekli olmadığını düşündükleri insanları vaftiz etmeye yanaşmamışlardı (ya da Katekümenler Evine dahi kabul etmemişlerdi). Örneğin 1615'te Korfulu Alegra, "inanç meselelerinde yeterince eğitimli olmadığı için kabulü bir kez reddedildikten sonra" Katekümenler Evine kabul edildi. Alegra'yı vaftiz etme izni, en azından onun örneğinde, Pia Casa'ya gelişi din eğitiminin başlangıcından ziyade bitişini gösteriyor diye sadece bir hafta sonra istendi.[50] Ne var ki çoğu örnekte, Katekümenler Evine kabul sonrasında adaylar bir din eğitimi sürecinden geçiyorlardı. Bu eğitim bir gün ile bir yıl

48 AIRE, CAT B 6, c. 91r (14 Mayıs 1615); c. 96r (19 Kasım 1615).

49 Ryan (1997, s. 149-51).

50 AIRE, CAT B 6, c. 95v (12 ve 19 Kasım 1615).

arası ya da daha uzun bir süre sürüyor, ya Katekümenler Evinde ya da köleler söz konusu olduğunda kalyonlarda, hapiste ya da bir efendinin evinde gerçekleştiriliyordu. Katekümenler, en az iki kurum yöneticisi tarafından bir "inanç sınavı"ndan geçirildikten sonra, vaftiz kurnasına gönderiliyordu.

Üçüncü bölümde gösterdiğim üzere, dönemin Hıristiyan teolojisi vaftizin, din değiştirenin geçmişiyle radikal bir kopuşu ve yeni bir hayatın başlangıcını kapsadığı ve yasallaştırdığı görüşündeydi. Ne var ki, Katekümenler Evi yöneticileri bu ritüeli ve ona eşlik eden ayrıcalıkları genellikle din değiştiren kişinin önceden izlediği, Hıristiyan olmayan yollar çerçevesinde ele alıyordu. Örneğin yasal düzenlemeler bütün vaftiz törenlerinin Katekümenler Evinin küçük şapelinde gerçekleştirilmesini gerektiriyor olsa da bu gibi vaftiz törenleri, törenin gerçekleştiği yerin belgelenmiş olduğu toplam törenlerin ancak yüzde 44'ünü oluşturuyordu. Din değiştiren kişi efendisinin desteklediği bir köleyse, tören kimi zaman efendinin yaşadığı bölgedeki kilisede düzenleniyordu.[51] Çok sayıda tanıdıkla komşunun katıldığı ve din değiştiren kişinin eski efendisi ya da şimdiki akrabalarının genellikle vaftiz ebeveyni rolünde olduğu bu kamusal törenler, manevi dönüşümü ritüel olarak başlatmanın ötesinde, törenin değiştirmek için pek az şey yaptığı, önceden mevcut toplumsal düzeni de onaylıyordu.

Bir efendinin yaşadığı bölgedeki kilisede vaftiz edilmenin yanı sıra, şehirde çeşitli kiliselerde de düzenli olarak kamusal vaftizler düzenleniyordu; özellikle de bir ailenin tamamının din değiştirmesi örneğindeki gibi, din değiştirmiş insanlardan oluşan geniş bir grubun ayin için toplanması söz konusu olduğunda. Bu gibi törenler ideolojik zaferlerdi. Sadece din değiştirmiş bireyin dönüşümünü değil, ayrıca bu kişinin ister "Yahudiler" ister "Türkler" olsun düşman bir camiadan ayrılmış olmasını da kutluyorlardı.[52] Bir cemaatten diğerine geçiş anının kristalleştiği vaftiz, din değiştirenin silinemez geçmişinin bir hatırası olarak da iş görüyordu.

Din değiştirmenin kamusal veçhesinin, din değiştiren kişinin önceki kimliğinin tekrar tekrar hatırlatılmasını gerektirmesi, Katekümenler Evinin arşivlerinde din değiştirenlerden vaftizlerinden yıllar sonra bile sıklıkla *infideli convertiti* ("din

---

51 Yerleri belgelenen 512 vaftizden sadece 227 tanesi (yüzde 44) Katekümenler Evinin şapelinde gerçekleştirilmişti. 163 tanesi (yüzde 32) şu yedi kiliseden birinde kutlanmıştı: Tolentini, Frari, Gesuiti, Santa Maria Formosa, Umiltà, Santi Apostoli ve Santi Giovanni e Paolo. Geri kalan 122 vaftiz (yüzde 24) diğer elli kiliseden birinde gerçekleştirilmişti, bu kiliselerin her birinde yaklaşık beş din değiştirmiş vaftiz ediliyordu.

52 Hıristiyanlığın, uzun zamandır varlığını sürdüren, erken dönem Haçlı retoriğinde zaten ağır basan, düşmanı vaftiz ederek siyasi bir zafer kazanma anlatısı hakkında bkz. (Tolan 2008, özellikle de s. 66-8).

değiştirmiş kafirler") ya da eski Müslümanlar, Yahudiler diye bahsedilmesiyle ortaya konur. Örneğin 1592'den önce vaftiz olmuş, Treviso yakınlarından Oderzolu Isabetta, Katekümenler Evinin muhasebe defterlerinde 1619 gibi geç bir tarihte bile "eski Müslüman" olarak anılıyordu; o zamana kadar önce bir Ursuline rahibesi olmuş, sonra evlenmiş, sonunda dul kalmıştı.[53] 1594'te (muhtemelen çocukken) vaftiz olmuş, daha sonra ticari simsarlık işine başlamış Zuan Battista'dan da benzer şekilde, vaftizinden on yedi yıl sonra 1611'de bile "eski Müslüman" diye bahsediliyordu.[54]

Benim bilebildiğim kadarıyla, günümüze ulaşan hiçbir kayıtta on sekizinci yüzyıl öncesinde Katekümenler Evinin gerçekleştirdiği vaftiz törenleri betimlenmez. Fakat kullanılan özel eşyaların bazıları Katekümenler Evinin toplantı tutanaklarında belirtilmiştir; bu belgeler din değiştirenlerin sadece cinsiyetlerine değil, yaşlarına, daha da anlamlısı, din değiştirme öncesi ve sonrasındaki toplumsal statülerine göre de farklı muamele gördüğünü ortaya koymaktadır. Örneğin Pietro Angelo Zen ismi verilen Yahudi bir çocuğun vaftiz töreninde, muhtemelen çocuk San Giovanni e Paolo manastırında Dominiken rahiplerden eğitim alacağı için iki trompetçi ve birkaç kavalcının hazır bulunması gerekli görülmüştü. Böyle özel bir tören düzenlenmesi, çocuğun baba tarafından dedesinden gelen yüklüce bir mirasın varisi olarak statüsünden de kaynaklanıyor olabilirdi pekâlâ.[55] Ne var ki Zen'in vaftiz edilmesinden kısa bir süre sonra, Katekümenler Evinin tüzüklerinde törenlere eşlik edecek müzik enstrümanları sınırlanmaya çalışılmıştı.[56] Bu tüzükler katekümenlere vaftiz kurnasında giymeleri için verilen kıyafetlerin "meziyetleriyle oranlı" olması gerektiğini de söylüyordu.[57] (Maalesef, Katekümenler Evi yöneticileri

53 AIRE, CAT B 6, c. 116r (29 Mart 1618); c. 143v (2 Mayıs 1619). Isabetta'dan iki bağlamda "eskiden Müslümandı" ("*olim Turca*;" "*già Turca*") diye bahsedilir: İlkinde Treviso yakınlarındaki Oderzo'da uzun süren ikameti ve ilk kocası Zuane Comin'in ölümü sonrasında Katekümenler Evine dönmesi, ikincisi Venedikli ipek tüccarı Giulio Rossi'nin yanında işe başlaması için yapılan sözleşme bağlamında. Rossi daha sonra Isabetta'nın ikinci kocası olacaktır. Aynı dönemde başka bağlamlarda arşiv belgelerinde Isabetta'dan ilk kocasının adıyla ve memleketiyle bahsedilmiştir.

54 AIRE, CAT B 6, c. 18v (8 Mayıs 1611).

55 AIRE, CAT B 4, c. 85v (14 Mayıs 1598); c. 86r (21 Mayıs 1598); c. 87r (18 Haziran 1598); c. 88r (9 ve 23 Temmuz 1598); c. 89v (15 Ekim 1598); c. 90v (10 Aralık 1598); c. 92v (Mart 1599):

56 "Si ribadisce quanto deliberato nel 1611, che nei battesimi si chiami a suonare un solo complesso di suonatori, o i piffari o i cornetti." (AIRE, CAT B 6, c. 158r [10 Ekim 1619]).

57 "La spesa del vestito ai nuovi battezzati sarà proporzionata al merito dei neofiti" (AIRE, CAT B 6, c. 118r [21 Nisan 1618]). Din değiştiren kişinin yeni elbise takımlarının ni-

meziyetin nasıl hesaplanacağını belirtmemişti). Daha sonraki bazı tüzük değişikliklerinde bazı kadın katekümenlerin vaftiz kurnasında çok fazla mücevher takması kınanmış, "kutsal törenin bedeni değil, ruhu yenilemesi gerektiği" belirtilmişti.[58] Gayet açıktır ki din değiştirenlerin vaftiz günü nasıl giyinmenin yakışık alacağına dair fikirleri hayli farklıydı. En azından bir örnekte din değiştirmiş biri, vaftiz töreninde giymesi istenen "düşük kalite kumaşı" (*panno basso*) giymeyi reddetmiş, Katekümenler Evinden geçici olarak gönderilmiştir.[59]

Belgelerde hiç betimlenmemiş olsa da vaftiz törenlerinin asıl özellikleri, en azından kısmen din değiştirenlerin tavsiyelerine dayanıyordu. 1611'de, "Enrigo'nun tavsiyesi üzerine, Mantova'da vaftiz edilen" Ricca adında genç bir Yahudi kadının vaftiz töreni için yapılan özel hazırlıkların kaydı tutulmuştu.[60] Tüzükler vaftiz kıyafetlerine yapılan harcamaların 15 dukayı aşmaması gerektiğini belirtse de en azından bir başka Yahudinin, Mantovalı Raffael'in vaftiz töreninde toplam 20 duka ve 2 liret harcamak gerekmişti.[61] Benzer şekilde birkaç örnekte de din değiştiren birine verilen Hıristiyan ismi kendi tercihiydi. Örneğin 1597 yılı başında Trabluslu Yahudi Abrananel (Abravanel) Venedik'e deniz yoluyla gelmiş, Hıristiyan olup Costantino ismini almak istediğini belirtmişti. İsteği kabul edildi.[62] Din değiştirmiş Yahudi erkeklerin, vaftiz töreni ve yeni Hıristiyan ismin iki önemli veçhesini oluşturduğu din değiştirme koşullarını belirlemede daha fazla hareket alanına sahip olmaları, din değiştirme pratiklerinin geniş kapsamlı iktidar yapılarına hangi farklı

---

teliğinin din değiştirmesi öncesindeki toplumsal mevkiine uygun olması, erken modern Osmanlı İslamında da yaygın bir uygulamaydı (Minkov 2000, s. 233-4).

58 "Siano nella funzione d'esso Battesimo rigorosamente proibite tutte le gale, ed ornamenti secolareschi ... nè le Donne possano usare vestimenta preziose, Gioje, Oro, ed Argento, ma compariscano tutte modestia, ed umiltà al Sacramento rigenerante lo Spirito, e non il Corpo" (AIRE, CAT A 1, c. 98).

59 AIRE, CAT B 6, c. 4v (12 Kasım 1610). Din değiştiren aynı kişi vaftiz öncesi ve sonrasındaki kaba davranışları yüzünden kurum yöneticilerinin başına bela olmuştu. Ona basit giysiler giydirme kararı bu davranışlarına bir karşılık olabilir. Nihayetinde bir yıl sonra yeni bir palto istediğinde kurum yöneticileri bu ricasını reddetmekle kalmamış, onun Katekümenler Evinin kapısını bir kere daha çalmasını yasaklama emri çıkarmış, başkan ve kapıcıya bu adamın içeri alınmaması talimatı verilmiştir (AIRE, CAT B 6, c. 33r [6 Ekim 1611]).

60 AIRE, CAT B 6, c. 23r (23 Haziran 1611).

61 AIRE, CAT B 6, c. 67v (21 Mart 1613); c. 68v (28 Mart 1613). Kanun kaçakları hakkında bkz. yabancı bir Yahudi olan Sara'nın vakası; Sara'nın vaftiz elbisesinin tahsis edilen 15 dukayı aşmaması kurum yöneticilerine özellikle hatırlatılmıştı (AIRE, CAT B 6, c. 85v [4 Eylül 1614]).

62 AIRE, CAT B 4, c. 74r (2 Ocak 1596, m.v.); c. 74bis. (6 Mart 1597).

biçimlerde gömülmüş olduğunu bir kez daha ortaya koyar. Bütün bu örneklerin, Yahudi kadınlar ya da Müslümanlar (erkek ya da kadın) değil de Yahudi erkeklerin vaftizde kullandığı özel eşyalardan bahsetmesi pek tesadüfi değildir. Kurum yöneticilerinin çoğu kadının ve Müslüman katekümenin nihayetinde nasıl vaftiz edileceğini tasavvur etmesinde katekümenlerin iradesi ve niyeti bir rol oynadıysa bile bu rol küçük olmuştur (bkz. üçüncü bölüm).

Vaftiz Ebeveynliği ve Eş Ebeveynlik

Vaftiz ebeveynliği kurumu Sidney Mintz ve Eric Wolf'un 1950'de kaleme aldığı çığır açıcı makaleden itibaren birçok antropolojik araştırmaya konu olmuştur. Bu makalede yazarlar sınıfları aşan dikey vaftiz ebeveynliği özellikle öz ebeveynler ve vaftiz ebeveynler arasında, eş ebeveynlik olarak bilinen güçlü bir bağ tesis ederek toplumsal dayanışmanın geliştirilmesinde araçsal olduğunu ileri sürmüştü. Yazarlar vaftiz ebeveynliği ve eş ebeveynliğin etnik sınırları aşan önemini de vurgulamışlardı.[63]

Erken modern Venedik'te din değiştirenlerin vaftiz ebeveynliği, ahlâklı bir cemaati neyin oluşturduğuna dair özellikle Hıristiyan mefhumlara dayansa da Balkanlar'dan gelen, Müslüman olup da din değiştirenlerin de açıkça aşina olduğu bir şeydi. Vaftiz ebeveynliği ve devamındaki ritüel akrabalık ilişkileri geç Bizans'taki Hıristiyan Ortodoks cemaatlerde de yaygın olarak uygulanıyordu.[64] Bu kurumlar Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasıyla tamamen ortadan kalkmamış, hem Müslümanların hem Hıristiyanların ritüel pratiğinde yeni biçimler ve anlamlar bulmuştu. Örneğin akademisyenler uzun bir süreden beri, Osmanlı sultanı ile din değiştirmiş tebaa arasındaki karşılıklı yurttaşlık yükümlülükleri ve manevi yükümlülüklerin güçlü bir yapısal-kavramsal bağlantı gösterdiğine dikkat çekmektedir. Sultan bütün Müslümanların halifesi sıfatıyla müminlerin yanı sıra mümin olmayanlar üzerinde de dini haklar iddia etme konusunda geniş bir egemenliğe sahipti.[65] Bu hükümranlık genellikle din değiştirenlerin himaye edilmesi ve vaftiz

63 Mintz ve Wolf (1950, s. 342). Mintz ve Wolf vaftiz ebeveynliğinin, "kültürün diğer veçheleriyle işlevsel ilişkileri olduğunu" vurgular ve akrabalığın ayrı bir alan olarak ele alınmasına karşı uyarılarda bulunur. Din değiştirenlerin vaftizde himaye edilmesine ilişkin araştırmalarım konusunda Mintz ve Wolf'un kavrayışlarına, Yeni İspanya sömürgelerinde din değiştiren yerlilerin vaftizde himayesi hakkında esinledikleri daha yakın tarihli çalışmalara çok şey borçluyum. Bunlar arasında Charney (1991); Cline (1993) yer alır.

64 Macrides (1987, 1990).

65 Necipoğlu (1989); Fleischer (1992).

ebeveynliği gibi pratiklerle ifade ediliyordu.[66] Dahası Osmanlı İmparatorluğu'nda, Balkanlar gibi hatırı sayılır bir Hıristiyan nüfusun yaşadığı bölgelerde, cemaatin Müslüman mensupları Hıristiyan komşularının çocuklarının vaftiz ebeveynleri olabiliyordu. Bosna Katoliklerinin özel günlerde Müslüman vaftiz ebeveynleri de aralarına alma uygulaması o kadar yaygınlık kazanmıştı ki Papalık 1676'da, "dostluk ve aşinalık gibi çok güçlü gerekçeler böyle bir kişinin seçilmesine neden olmuşsa bile dinden sapmışların kabulünü" yasaklayan bir kararname çıkarmıştı.[67] Dolayısıyla vaftiz ebeveynliğinin seküler biçimlerde kullanılması Osmanlı topraklarından katekümenler ve Venedikli hamilerinin paylaştığı bir uygulamaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan sultanın himayesinin ağır basmasının tersine, Venedik kilise-devlet bileşimi, geniş kapsamlı bir soylular ve yurttaşlar topluluğunun yurttaşlık haklarının yanı sıra manevi hak iddialarını da ileri sürmelerini mümkün kılan, Katekümenler Evi gibi yardım kurumlarının aracılığıyla işliyordu.[68] Din değiştirenlere vaftiz ebeveynliği yapmayı özellikle ilginç kılan bir şey de vaftiz ebeveynlerin eş ebeveynlik ilişkileri kuracağı ebeveynin bir kişi değil, bir kurum, bizatihi Katekümenler Evi olmasıydı; kurum daha önce gördüğümüz gibi "Ev'in bütün çocukları" üzerinde ebeveynlikten ileri gelen bir velayet iddia ediyordu. Dolayısıyla vaftiz töreni vaftiz ebeveyn ile din değiştiren arasında manevi akrabalık bağları kurulmasını, himaye bağlarının güçlendirilmesini sağlarken, Katekümenler Evinin din değiştiren kişinin gerçek ebeveyni olma iddialarını da pekiştiriyordu.

Peki o halde din değiştirenlerin vaftiz ebeveynliği nasıl örgütleniyordu? "Ev'in çocukları" arasında vaftiz ebeveynleri bilinen 304 çocuktan 277'sinin bir, 23'ünün iki ve sadece dört tanesinin (hepsi de kadın ve kız) üç ya da dört vaftiz ebeveyni vardı. Vaftiz ebeveynlerin ezici çoğunluğu erkekti; kayıtlara geçmiş on sekiz kadın çoğunlukla din değiştiren kadınların (iki de çok küçük erkek çocuğunun) vaftiz analığını yapmıştı. Yahudiler, vaftiz ebeveynleri bilinen din değiştiren kişilerin sadece dörtte birini oluşturuyor olsa da çok sayıda vaftiz ebeveynine sahip olanların yarısından fazlasını oluşturuyordu, bu da yerel himaye ağlarına daha fazla dahil olduklarını gösteriyordu. Buna karşın, özellikle Müslüman kadınların çok sayıda vaftiz ebeveyni olması pek mümkün olmuyordu, böyle kayıtlı sadece iki vaka vardı.[69]

---

66 Minkov (2004).

67 Mintz ve Wolf (1950, s. 349-50).

68 Hayır kurumları üzerinden hamilik hakkında bkz. Mueller (1972, s. 76).

69 Bunlardan biri soylu biri olan Francesco Contarini'nin evinde hizmetçilik yapan bir Mağribi olan Anna'ydı (eski adıyla Fattime, İskenderiyeli). Diğeriyse Marini ailesinin on dört yaşındaki Rus kölesi Marina'ydı (eski adıyla Sabba). Marina vaftiz sonrasında yine bu

Kadın olsun erkek olsun din değiştirmiş Yahudilerin de Müslümanların da vaftiz ebeveynlerinin çoğunluğu Venedikli soylulardı; ama ciddi bir kısmı da yurttaş ve zanaatkârdı, aralarında yabancı temsilciler, hatta uşaklar bile bulunuyordu. İki ya da daha fazla vaftiz ebeveyni tayin edildiğinde, biri genellikle soylu, diğeriyse yurttaş ya da zanaatkâr oluyordu. Bu durum Katekümenler Evi Yönetim Kurulundaki soylu ve yurttaş seçkinlerin işbirliği yaptıklarını, bunun yanı sıra kurumun Venedik'te din değiştirmiş olanların bütün vaftiz törenleri üzerinde bir gözetim yetkisi iddia ettiğini yansıtır. Bütün vaftiz ebeveynlerinin vaftiz çocuklarının sorumluluğunu üstlenmediği, özellikle de çok sayıda vaftiz ebeveyninin atanması söz konusuysa kimi zaman bu kişilerin öncelikle toplumsal önemlerinden dolayı seçildiği konusunda bizi uyarır.

Başka birçok toplumda olduğu gibi Venedik'te de vaftiz ebeveynlik uygulaması ebeveynlerin kendi çocuklarına vaftiz ebeveynliği yapmasını kuvvetle yasaklıyordu.[70] Ne var ki, Katekümenler Evi yöneticilerinin genellikle gerçek ebeveynlerin yerini aldığı din değiştirenler örneğinde bu kural tekrar tekrar bozulmuştur. Bu noktada, vaftiz ebeveynlerinin asla hepsi değil ama çoğu, Katekümenler Evi rahibi, yöneticisi ya da hâlihazırdaki akrabalar ve genellikle de din değiştiren kişilerin geçmişteki ya da gelecekteki efendileri ve hukuki velileriydi.[71] Dolayısıyla vaftiz ebeveynliği, bireysel yöneticiler ve rahiplerin, onların vaftiz çocukları ya da çalışanları haline gelen din değiştirmişler üzerindeki otoritesini kuvvetlendiriyordu. 1591'de Ferraralı Isach'ın oğlu, kırk yedi yaşındaki Sabatai kendisi de din değiştirmiş bir Yahudi olan yöneticilerden biri, Eusebio Renati tarafından Katekümenler Evine takdim edilmişti. Renata dört ay sonra Sabatai'ın vaftiz babası olmuştu.[72] Din değiştirenlere vaftiz ebeveynliği yapan tek kurum yöneticisi Renati değildi. 1647'den 1665'e kadar geçen yirmi yıl içinde uzun zaman Katekümenler Evi yöneticiliği yapmış, din değiştirenlere dağıtılan muazzam bir mirastan sorumlu iki komiserden biri olan yurttaş Paolo Cremona, din değiştirmiş en az altı kişinin ya

---

ailenin yanında çalışmaya devam etmişti (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 42r [26 Nisan 1654]; c. 60r [29 Aralık 1664]).

70 Genel olarak bu yasak hakkında bkz. Gudeman (1975); Pitt-Rivers (1977). Venedik için bkz. Grubb (1996, s. 48-9).

71 Bu olgu daha fazla tartışma gerektirir çünkü manevi akrabalık (özellikle de hamilerin evlatlık alması) ile Venedik patrimonyal devlet oluşumu arasındaki ilişkiler hakkında önemli sorular doğurur. Genel olarak bu ilişki hakkında esinlendirici yorumlar hakkında bkz. Parkes (2003, özellikle de s. 762). Venedik patrimonyalizmi ve ona eşlik eden soyağacı bilinci hakkında bkz. Raines (2006, s. 454-551).

72 ASPV, CRb, kayıt 1, c. 4v (20 Mart 1591); c. 5r (7 Temmuz 1591). Eusebio Renati hakkında ayrıca bkz. Pullan (1983, s. 127, 245, 289).

vaftiz babası ya da efendisi olmuştu.[73] Otuz yaşındaki Zanbattista'nın (eskiden Jesup adını taşıyan Türk bir kölenin) vaftiz ebeveynlerinden biri kendisi de geçmişi bilinmeyen din değiştirmiş bir kişi olan Katekümenler Evi rahibi Gerolamo de Roca'ydı. Zanbattista'nın ikinci vaftiz babası, uzun zaman Katekümenler Evi yöneticiliği yapmış Serafin Serafinelli ticari bir simsardı, daha sonra simsarlar loncasının başkanı olmuştu.[74] Zanbattista'nın simsar olarak uzun süreli meslek hayatı Sarafinelli'nin şahsi bağlarıyla kolaylaştırılmış olabilir.[75] Cremona ve Sarafinelli örneklerinde görüldüğü üzere görevlerin örtüşmesi hayli yaygın olsa gerekti, zira daha sonraki tüzükler Katekümenler Evi yöneticilerinin din değiştirenlerin vaftiz ebeveyni olarak hareket etmesini, kendi vaftiz çocuklarını din değiştirmiş başka kişilerin üstünde tutmasınlar, Katekümenler Evinin "cemaat babaları" rolünü üstlensinler diye özellikle yasaklıyordu.[76]

Vaftiz ebeveynliği, Katekümenler Evinin yörüngesine yeni vaftiz ebeveynler de sokmuş, kurumun himaye ağlarını yeni çevrelere doğru genişletmesini mümkün kılmıştı. Din değiştirmiş Müslümanların vaftiz babalarının büyük bir çoğunluğunun kâtip ya da yabancı yetkililer olduğu Roma'da yaşananın tersine, Venedik'te din değiştirmiş Yahudi ve Müslümanların vaftiz babaları ve vaftiz anaları esasen yerel soylulardı; genellikle de siyasi seçkinlerin en üst tabakasından ziyade aristokrasinin alt kollarına mensuplardı ya da önemli devlet görevlilerinin çocukları yahut küçük kardeşleri, bunlara ilaveten hali vakti yerinde olan yurttaşlardı.[77] O kadar

---

73 1647'de Stranalı on iyi yaşındaki Niccolò'nun (eski adıyla Husaim), bir yıl sonra da Klisli (Hırvatistan) sekiz yaşındaki Pietro'nun (eski adı Xafer) efendisi olmuştur. Sonraki yıllarda Edirneli yirmi iki yaşındaki Giovanni'nin (eski adıyla Assan), İstanbullu piyade otuz yaşındaki Paolo (eski adıyla Mehmet), Asistatlı (Macaristan) yirmi yaşındaki Paolo'nun (eski adıyla Michiel) ve bir Venedik Yahudisi olan yirmi yedi yaşındaki Lorenzo'nun (eski adıyla Michiel Francese) vaftiz babası olmuştur. (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 21r [15 Ağustos 1647]; c. 23v [13 Eylül 1648]; c. 30v [25 Haziran 1650]; c. 34r [4 Haziran 1651]; c. 54r [8 Mayıs 1661]; 64v [24 Ocak 1665 m.v.]).

74 ASPV, CRb, kayıt 1, c. 12r (7 Şubat 1592 m.v.).

75 Serafinelli din değiştirmiş en az üç kişinin vaftiz babası olmuştur: Yirmi iki yaşındaki Ferraralı Giulio (eski adıyla Samuel), yirmi altı yaşındaki İskenderiyeli kürekçi Giacomo (eski adıyla Ali Moro), Gelibolulu kürekçi elli sekiz yaşındaki Zuanne (eski adıyla Ali) (ASPV, CRb, kayıt 1, cc. 16v-17r [6 Ocak 1593 m.v.]; c. 17v [5 Haziran 1594]; cc. 17v-18r [24 Haziran 1594]).

76 AIRE, CAT A 1, c. 43.

77 Eldeki belgeler maalesef soylu vaftiz ebeveynlerin çoğunun açıkça tanımlanmasını (bu yüzden de prosopografik ve soyağacına dayalı bir incelemeyi) mümkün kılmaz. *Dizionario Biografico degli Italiani*'de din değiştirmiş onlarca kişinin soylu vaftiz ebeveynlerine ilişkin bir ön araştırmada hiçbir veriye rastlanmamıştır, bu da vaftiz ebeveynlerin bir grup olarak siyasal ve kültürel bakımdan tali konumda yer aldığını düşündürmektedir. Roma'da din

meşhur vaftiz ebeveynleri söz konusu değilse bile, sadece din değiştirmiş vaftiz çocukları değil, Katekümenler Evinin kendisi güçlü hamiler kazanmış oluyordu. Din değiştirmiş birçok kimsenin iş bulmaya heves ettiği ticaret ve zanaat çevrelerinde, tüccar bir vaftiz babası en azından bir diplomat ya da yüksek mevkiden bir memur kadar yararlı olabiliyordu.

Vaftiz ebeveynliği din değiştirenler, vaftiz ebeveynleri ve Katekümenler Evi arasında yeni himaye bağları örmenin ya da mevcut bağları güçlendirmenin yanı sıra eskiden din değiştirmiş olanlarla kurum arasındaki bağları da güçlendirebiliyordu. Katekümenler Evi, eskiden din değiştirmiş olanları daha yakın tarihli katekümenlerin vaftiz törenlerine vaftiz ebeveynliği için davet ederek eskiden sorumlu olduğu kişilerle devam etmekte olan bağlarını pekiştirmekle kalmıyor, yaptığı çalışmanın verimliliğinin canlı kanıtı olarak onların değerinden de yararlanıyordu. Din değiştirenlerin vaftiz ebeveyni olmaya layık görülmesi için, öncelikle uzunca bir süre boyunca iyi bir Hıristiyan olduklarını kanıtlamaları gerekiyordu. Dolayısıyla vaftiz ebeveyni olmak, din değiştirenler olarak başarılarının ve yerel Hıristiyan cemaatinin onurlu üyeleri olduklarının gerçek ispatı oluyordu.[78]

Din değiştirenlerin nasıl yerelleştiğini ortaya koyan bir başka uygulama da vaftiz sırasında yeniden isimlendirilmeleridir. Din değiştiren bazı kişiler basitçe "X'in Mağribisi" (Afrika kökenli kölesi ya da hizmetçisi) ya da "Y'nin Türkü" diye kaydedilirken çoğunluktan, kimi zaman vaftizlerinden önce bile Hıristiyan isimlerle bahsedilmiştir. Din değiştirenlere, genellikle din değiştirdiklerini belirten isimlerin verildiği Yahudi ve Müslüman geleneklerinin tersine Venedik'te din değiştirmiş olanlara verilen isimler çoğu kez nüfusun genelinde yaygın olarak kullanılan isimlerdi.[79] Genel bir nitelikleri olmasına rağmen ya da tam da bu yüzden, bu gibi

---

değiştirenlerin vaftiz ebeveynleriyle ilgili bir tartışma için bkz. Rudt de Collenberg (1989, s. 50-71).

78 Din değiştirmiş bir Yahudi olan Nicolò 1592'de Frankfurt kökenli, din değiştirmiş başka bir Yahudinin, otuz sekiz yaşındaki Andrea Stefano'nun (eski adıyla Jacob Cain) vaftiz babası oldu. Herhalde yenice din değiştirmişin yabancı bir ülkeden gelmesi vaftiz babasının yerleşiklik kazanmış bir başka din değiştiren kişi olmasını gerektiriyordu. Andrea Stefano vaftizinden sadece dokuz gün sonra yanına biraz giysi alarak Katekümenler Evinden kaçtı, bu olay kurum yöneticilerinin canını çok sıktı. (ASPV, CRb, kayıt 1, c. 9v [17 Kasım 1592]; c. 10r [26 Aralık 1592]).

79 Giovanni/Giovanni Battista din değiştirenler arasında en tercihe dilen isimdi; din değiştiren erkeklerin yüzde 30'undan fazlasına bu isim verilmişti. Din değiştiren kadınlar arasında en beğenilen isimse, hiç de şaşırtıcı değil, Maria'ydı; din değiştiren kadınların yüzde 20'sine bu isim verilmişti. Hem erkekler hem kadınlar arasında en tecih edilen beş ismin, vakaların yüzde 50'sinden fazlasında karşımıza çıktığı görülür. Erkeklerde bu isimler en tercih edilenden en azına Giovanni, Francesco, Giovanni Battista, Antonio

isimler din değiştirmiş kişinin Venedik toplumuna yeni mensup olduğunu haber veriyor ve bu konumu güçlendiriyordu. Aynı zamanda, kişisel isimleri, "her şeyden önce doğdukları aileyi ifade eden" ve bir vaftiz ebeveyninin ismine pek dayanmayan diğer Venediklilerin tersine, din değiştirenlerin isimleri nadiren denemeyecek şekilde efendilerinin, vaftiz ebeveynlerinin ya da akrabalarının isimleri oluyordu. Böylece din değiştirenlerin isimleri de himaye sistemlerine, doğuştan gelen akrabalıktan ziyade manevi akrabalık ağlarına gömülmüşlüklerini güçlendiriyordu.[80]

Başka örneklerde, din değiştirenlerin yeni isimleri aslında Hıristiyan olmadan önceki hayatlarını hatırlatıyordu. Din değiştirenlere asıl isimlerine sesçe benzeyen Hıristiyan isimler verilebiliyordu: Örneğin 1626'da Samaria isimli bir Yahudi Zamaria olarak vaftiz edilmişti, 1665'te de Fumia adında on iki yaşında bir Müslüman kız Euffemia olarak vaftiz edilmişti.[81] Din değiştiren bazı kişiler önceki isimlerini koruyorlardı.[82] Vaftiz sırasında yeni bir Hıristiyan isim kaydedilmiş olsa bile, kimi zaman eski isim kullanılıyordu. Katekümenler Evinden sık sık yardım alan, din değiştirdikten sonra rahibe olan Müslüman Sultana'dan kayıtlarda Hıristiyan ismi Lucia ya da manastır ismi Zuanna'dan ziyade, vaftizinden birkaç yıl sonra bile asıl ismiyle bahsedilmişti.[83] Bu gibi örnekler geçmişle radikal bir kopuştan çok, bir süreklilik olduğunu düşündürmektedir.

---

ve Pietro'ydu. Kadınlardaysa aynı sırayla Maria, Caterina, Anzola (Angela), Anna ve Maddalena'ydı. Din değiştirenlerin hem erkek hem kadın yaklaşık yüzde 80'i tek bir Hıristiyan ismi alıyordu; sadece küçük bir kesime iki isimden fazlası veriliyordu.

80 Venedik'te isim verme uygulamaları hakkında bkz. Grubb (1996, s. 42-7).

81 ASPV, CRb, kayıt 3, c. 1v (10 Ekim 1626); BdC, 2, c. 62v (8 Eylül 1665). Kurum yöneticilerinin yaratıcılığı, Fumia'nın annesi ve beş yaşındaki kardeşi için aynı isimlendirme uygulamasını izlemeye yetmemişti. Fumia'nın eski adı Salige olan annesine Francesca, Mustafa adlı erkek kardeşine de Francesco adı verilmişti.

82 Örneğin 1617'de kurum yöneticileri San Stae'de Leonardo Priuli'nin evinde hizmetçilik yapan "eski Türk Matine'e" kullanılmış bir pelerin almaya karar vermişti (AIRE, CAT B 6, c. 109r [1 Aralık 1617]).

83 Katekümenler Evinin toplantı notlarında ona yapılan kırk küsur atfın yirmi üçünde "Sultana," on birinde "Lucia-Sultana," sadece birinde "Lucia" olarak anılmıştır (AIRE, CAT B 6, c. 13r [13 Şubat 1610 m.v.]; c. 13v [25 Şubat 1610 m.v.]; c. 17r [21 Nisan 1611]; c. 19r [13 Mayıs 1611]; c. 29r [18 Ağustos 1611]; c. 33r [6 ve 13 Ekim 1611]; c. 38r [22 Aralık 1611]; c.45r [15 Mart 1612]; c. 54r [23 Ağustos 1612]; c. 55v [20 Eylül 1612]; c. 56r [27 Eylül 1612]; c. 58v [8 Kasım 1612]; c. 63v [18 Ocak 1612 m.v.]; c. 66r [28 Şubat 1612 m.v.]; c.71r [23 Mayıs 1613]; c. 76r [31 Ekim 1613]; c. 77v [10 Aralık 1613]; c. 78r [2 Ocak 1613 m.v.]; c. 89r [19 Şubat 1614 m.v.]; c. 89v [9 Nisan 1615]; c. 91r [29 Mayıs 1615]; c.96v [26 Kasım 1615]; c.97r [17 Aralık 1615]; c.97v [7 Ocak 1615 m.v.]; c. 98v [4 Şubat 1615 m.v.]; c. 102r [3 Haziran 1616]; c. 116v [29 Mart

Yerli Olmak mı?

Katekümenler Evinde din değiştirmek pratikte olmasa da teoride, aynı anda hem Katolik olma hem de Venedik devletinin yasal tebaası haline gelme eylemiydi. Dönemin yasa koyucuları sıklıkla zanaatkârlık izni vererek din değiştirenlerin yeni mensubiyetlerini somut ekonomik yararlar ve toplumsal yükselme fırsatlarıyla ilişkilendirmişti. On yedinci yüzyılın ortasından itibaren, papalık beratları ve Venedik devletinin kararnamelerinde din değiştirenlerin ekonomik ilerlemeleri, seçtikleri herhangi bir zanaati ya da mesleği loncaya giriş ücreti ödemeksizin icra etmelerine izin verilerek güvence altına alınmaya çalışılmıştı.[84]

Venedik Hıristiyan toplumuna dahil olmanın bir başka yolu da eğitimdi. Ümit vaat eden, din değiştirmiş genç insanlar için üniversite ve ilahiyat eğitimi ücretleri zaman zaman Katekümenler Evi tarafından ödeniyordu. Tomasina'nın oğlu Zanetto, 1592'de vaftiz olmasından kısa bir süre sonra Murano'daki San Cipriano ruhban okuluna gönderilmiş, bütün eğitim masrafları Katekümenler Evi tarafından karşılanmıştı. Bundan beş yıl sonra Zanetto'nun kitap, yazı malzemeleri ve kıyafetlerinin masraflarıyla ilgili notlar, ayrıca "ilahiyat fakültesindeki Zanetto'nun ihtiyaçlarının karşılanması"yla ilgili genel hatırlatmalar Katekümenler Evinin kayıtlarında ağırlıklı bir yer kaplıyor, bu konudaki kayıtlar 1599'da sona eriyordu.[85] Kilisede kalıp bir din adamı olma yoluna koyulmuş, din değiştirmiş belli bir çocuğa yoğun bir maddi yardım yapıldığını gösteren başka bir örnek 1610'da, din değiştirmiş bir Yahudi olan Giovanni-Iseppo Strassoldo'nun oğlu Paolo'nun Castello ruhban okuluna gönderilmesini istemesiyle ortaya çıkmıştır. Bundan üç yıl sonra Paolo eğitimini tamamladığında önce Aquileia patriğinin yardımcılığına atanmış, sonra da Somaskan tarikatının ruhban okuluna gönderilmiştir. 30 dukalık yıllık eğitim ücreti, yeni kıyafetler ve bir yataktan oluşan masraflarının hepsi Katekümenler Evi tarafından karşılanmıştır. Paolo Roma'da yeni din değiştirmişlere yüksekokula

---

1618]; c. 129r [16 Ekim 1618]; c. 134r [20 Aralık 1618]; c. 135r [18 Ocak 1618 m.v.]; c. 141v [21 Mart 1619]; c. 144v [16 Mayıs 1619]; c. 163r [23 Ocak 1619]).

84 Senato bu konudaki kararlarını 2 Ocak 1676 m.v.'de ve 30 Haziran 1688'de açıklamıştır. Her iki karar da AIRE, CAT A 1, cc. 68-70'te yer alır.

85 AIRE, CAT B 4, c. 61r (7 Mart 1596). Ayrıca bkz. c. 4r (18 Haziran 1592); c. 11r (13 Ocak 1592 m.v.); c. 13r (18 Şubat 1592 m.v.); c. 15r (18 Mart 1593); c. 16r (8 Nisan 1593); cc. 20r-v (10 Haziran 1593); c. 21v (15 Temmuz 1593); c. 22r (29 Temmuz 1593); c. 23r (16 Ağustos 1593); c. 25r (14 Ekim 1593); c. 26r (10 Kasım 1593); c. 27r (2 Aralık 1593); c. 33v (31 Mart 1594); c. 34v (5 Mayıs 1594); c. 35r (17 Mayıs 1594); c. 36v (16 Haziran ve 7 Temmuz 1594); c. 37v (4 Ağustos 1594); c. 38r (11 Ağustos 1594); c. 39r (15 Eylül 1594); c. 40r (22 Eylül 1594); c. 40v (27 Eylül 1594); c. 44v (9 Eylül 1594 m.v.); c. 47v (9 Mayıs 1595); c. 62r (4 Nisan 1596); c. 70r (13 Ağustos 1596).

devam etmek üzere Somaskanların yanından ayrıldıktan, Venedik'ten gelen bursu resmen kesildikten uzun bir süre sonra dahi Katekümenler Evi Paolo'nun kitap masraflarını karşılamaya devam etmiştir.[86]

Yeni din değiştirmiş olanların ruhban okullarına yerleştirilmelerinin başka şeylerden daha önemli olduğunu işaret eden bir başka şey de Katekümenler Evi kayıtlarında onlar hakkındaki girdilerde bulunan ayrıntıların düzeyi, ayrıca hacmidir. Bireysel meziyetlerinin ötesinde, ailelerinin uzun zamandır Katekümenler Eviyle örnek bir ilişki sürdürüyor olması da bu çocukların özel bir muamele görmesini gerektiriyordu. Paolo'nun iki kızkardeşi Maria ve Giulia, Murano'daki S. Marco e Andrea manastırında rahibe, babaları Iseppo ise Katekümenler Evinin avukatı ve Roma temsilcisi olmuştu.[87]

Din değiştirmiş başka bazı Yahudiler, özellikle de yetişkinken vaftiz edilmişlerse ve elit bir geçmişe sahiplerse İbranice, Talmud ya da Kabala konusunda önceden uzman oldukları iddiasından para kazanabiliyorlardı; bunların hepsi de hümanist eğitim dünyasında çok değerli metalardı.[88] Ne var ki din değiştirmiş olanların büyük bir bölümü, özellikle de Müslüman bir geçmişten gelenler, din değiştirmiş kişiler olarak geleceklerini tasarlarken entelektüel varlıklarından yararlanamıyordu. Arapça, Osmanlı Türkçesi, Kuran ya da Şeriat hukuku bilgisine sahip din değiştirmiş kişiler nadiren Venedik'te akademik bir iş bulabiliyorlardı. Genelde İtalyancayı akıcı bir biçimde konuşan din değiştirmiş Yahudilere nazaran din de-

---

86 AIRE, CAT B 6, cc. 2r-v (12 Ekim 1610); 4r (9 Kasım 1610); 8r (16 Aralık 1610); 9v (7 Ocak 1610 m.v.); 20v (26 Mayıs 1611); 21v (9 Haziran 1611); 27v (11 Ağustos 1611); 37v (15 Aralık 1611); 66r (28 Şubat 1611 m.v.); 71r (23 Mayıs 1613); 72r (20 Haziran 1613); c. 85v (4 Eylül 1614); c. 86r (18 Eylül 1614); c. 107v (3 Kasım 1616). 1577'de Papa XIII. Gregorius tarafından nihayetinde kiliseye hizmet vermek üzere genç katekümenleri eğitme amacıyla kurulan Roma Yeni Din Değiştirenler Koleji hakkında bkz. Bono (1998, s. 434).

87 AIRE, CAT B 6, c. 1v (1 Ekim 1610); c. 22v (16 Haziran 1611); c. 37v (15 Aralık 1611); c. 77v (19 Aralık 1613); c. 89v (9 Nisan 1615); c. 94v (15 Ekim 1615); AIRE, CAT C 2, c. 430r (3 Temmuz 1608); 430v (1 Eylül 1610).

88 Simonsohn (1989). İki vaka öne çıkar: 1) Kudüslü Domenico Gerosolimitano (eski adıyla Rabbi Samuel Vivas), 1593'teki vaftizi sonrasında İbranice kitapların sansürcüsü olmuştur; 2) Venedikli Giulio Morosini (eski adıyla Samuel ben David Nahmias) 1649'da vaftizinin ardından Roma'da papalığa uzun süre hizmet etmiştir. Her iki örnekte de gençliklerinde aldıkları istisnai eğitim din değiştirmiş bu kişilerin kilise çevrelerinde hizmet vermelerini, sadece kendi geleceklerini değil, Morosini örneğinde kardeş ve yeğenlerinin de geleceklerini garanti altına almalarını sağlamıştır. Gerosolimitano'nun vaftizi hakkında bkz. ASPV, CRb, kayıt 1, c. 14v (6 Ağustos 1593); Ioly Zorattini (1998). Morosini hakkında bkz. ASPV, CRb, kayıt 2, c. 29r (22 Aralık 1649); Simonsehn (1903); Ravid (1983); Ioly Zorattini (2000).

ğiştirmiş Müslümanların İtalyancaya hakimiyetinin sınırlı olduğu dikkate alınırsa, bunun toplumsal rekabet, algılanan okur yazarlık düzeylerinin farklılık göstermesi de dahil olmak üzere çok sayıda sebebi vardı. Bu sebepler, hümanistlerin İslama, Türkçe ve Arapça yazılara ilgilerinin Yahudilik ve İbraniceye ilgilerine kıyasla düşük olmasıyla, Arapça ve Türkçe konuşan yerli Hıristiyanların az bulunurluğuyla da kısmen bağlantılıydı.[89] Son olarak yaygın algı çerçevesinde düşman tebaanın çoğunlukla akademisyen ya da eğitimciden ziyade, köle, hizmetçi ya da asker olarak el işlerine uygun görülmesinden de kaynaklanıyor olabilirdi.

Tahmin edilebileceği gibi, din değiştirmiş çoğu kişi nihayetinde kendilerini din değiştirmeden önceki konumları ve mesleklerinde bulmuşlardı. Birçoğu vaftizlerinden yıllar sonra, hatta ömürleri boyunca Katekümenler Evinden gelen yardımlara bağlı kalmıştı. Bu durum birçoğunu yerel himaye ağlarını sıkılaştırmaya zorlamış, nihayetinde din değiştirmiş bazı Müslümanların Venedik toplumuna rahip, vaiz ve akademisyen olan din değiştirmiş Yahudilere nazaran, daha kalıcı bir biçimde yerleşmesine neden olmuştu; din değiştirmiş Müslümanlar köle ve hizmetçi, asker ve ustabaşı olarak yerli aileler tarafından evlatlık alınabiliyor ya da evlenerek bu ailelere dahil olabiliyorlardı.

Din değiştirenlerin meslek hayatlarında izledikleri yolların yerel toplumsal ağlara erişime dayanması, din değiştirmiş Yahudilere orduda nadiren rastlanmasının da ortaya koyduğu bir şeydir. Yaklaşık olarak iki yüz kişilik ergen ve yetişkin, din değiştirmiş Yahudi erkek arasından sadece altı tanesinin asker olduğu belgelenmiştir. Bunların hiçbiri Venedik topraklarından gelmiyordu, oysa Venedikliler Katekümenler Evindeki din değiştirmiş Yahudilerin yarısından fazlasını oluşturuyordu.[90] Bu durum, Yahudilerin Katekümenler Evi yöneticilerinin gözünde askeri hizmete uygun görülmemesinden çok, din değiştirmiş yerlilerin Yahudi olsun, Müslüman olsun Venedik dışında doğmuş din değiştirmişlerden daha fazla mesleki fırsata sahip olmasıyla ilgiliydi.

Erken modern Venedik toplumunun başka mensupları gibi, din değiştirmişler de cinsiyete son derece dayalı bir mesleki yapıyla karşı karşıyaydı. Din değiştirmiş genç erkeklerin çoğu yerli zanaatkârların yanında çırak ya da asker ve denizci olarak iş bulmayı umabilirken, din değiştirmiş genç kadınların ezici çoğunluğu Venedik konaklarına hizmetçi oluyordu. Fakat din değiştirenlerin izlediği yolları belirleyen

89 Hümanist müfredatta Arapça hakkında bkz. Dannenfeldt (1955). Erken modern İtalya'da bazı Hıristiyan Arap alimlere ilişkin araştırmalar için bkz. Rietbergen (1989); Hamilton (1994).

90 Altısından üçü İstanbul'dan, biri Avignon'dan, biri de Polonya'dan gelmiştir. Altıncısının memleketi bilinmemektedir.

şey ne tek başına toplumsal cinsiyet ne de önceden gelen dinsel bağlılıklardı, ikisinin kesişmesiydi. Dolayısıyla hizmetçi olduğu belgelenen Müslüman kadınların sayısı yüzü aşıyorken, aynı durumdaki Yahudi kadınların sayısı sadece altıydı. Benzer şekilde, manastıra yerleştirilme, din değiştirmiş kadınlar için evlenme ya da hizmetçilik dışında sürdürülebilir tek alternatif olsa da manastıra yerleştirildiği belgelenmiş on altı kadından hiçbiri Mağrip kökenliymiş gibi görünmemektedir.

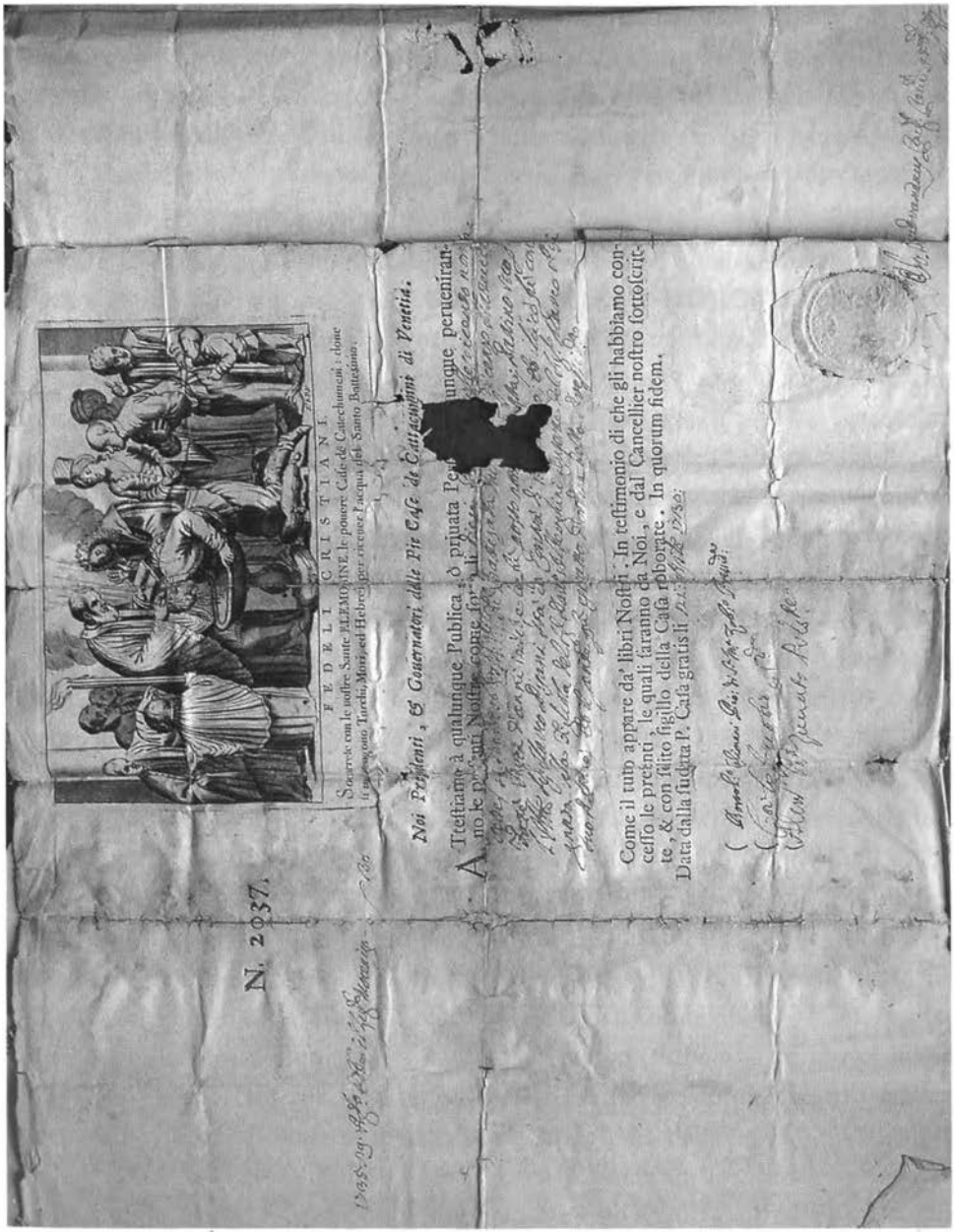
Elbette ki meslek hayatında izlenen yollar sadece Katekümenler Evi yöneticilerinin istekleriyle, farklı tipteki din değiştirmişlerin dönüştürücü potansiyellerine dair algılarıyla değil, din değiştirmişlerin kendi eğilimleri ve kaynaklarıyla da belirleniyordu. Fakat vaftiz sonrasında Katekümenler Eviyle bağlarını tamamen koparmış din değiştirmişlerin azlığı, Katekümenler Evi yöneticilerinin din değiştirmişleri yakından izleme becerisinin bu dönem boyunca kuvvetle devam ettiğini gösterir.

Din değiştirmiş birinin bakış açısından, Katekümenler Eviyle temas halinde olma yönünde güçlü saiklerden biri yardım dağıtımıydı. Bu pratik de din değiştirmiş farklı türde kişilerin izlediği yolların çarpıcı bir eşitsizlik gösterdiğini yansıtıyor, zaman zaman da bu eşitsizliği güçlendiriyordu. Andrea Mocenigo'nun oğlu soylu Tommaso'nun 1626'da Katekümenler Evine bıraktığı dört bin dukalık büyük mirası alanların listesi bu durumu gayet güzel ortaya koyar. Katekümenler Evi yöneticileri çeyrek yüzyıl boyunca fonları yöneten çeşitli hâkimlere sürekli dava açmış, bu yıllar boyunca Katekümenler Evinin parası tutumlu bir şekilde ve belli amaçlar için dağıtılmıştır.[91] Ama 1652'den başlayarak Katekümenler Evi her yıl bağışlanan miras toplamından on beş ilâ otuz din değiştirmiş kişiye faiz geliri dağıtmaya başlamıştır. Bu kişilerin her birine otuz duka veriliyordu. Teknik olarak 1626 sonrası Katekümenler Evi tarafından vaftiz edilen, din değiştirmiş bütün kişiler, vaftiz edilme tarihlerinin sırasına göre, kayıt edildiği üzere belirlenen günlerde vaftiz sertifikalarıyla gelmeleri halinde bu yardımı alma hakkına sahipti (bkz. **RESİM 4.3**).[92] Ne var ki, bu yardımı alanların profilleri din değiştiren genel nüfusun profiline göre büyük bir farklılık gösterir. 1630 ile 1670 arasında vaftiz edilen yirmi sekiz Yahudi çocuktan yirmi biri (yüzde 75) bu yardımdan almıştır. Yardım almayan yedi çocuktan dördü Venedik dışında doğmuştu ya da şehre yeni gelmiş yabancıların çocuklarıydı.[93] Oysa aynı dönemde vaftiz edilen 140 Müslüman çocuktan sadece elli dokuz tanesi (yüzde 42) bu yardımdan alabilmiştir. Bu da şehirde doğmuş, din değiştirmiş Yahudi ço-

91 AIRE, CAT E F. 8, c. 3v.

92 Bu koşullar din değiştiren çocukları din değiştiren yetişkinlere kıyasla açıkça avantajlı kılıyordu çünkü Mocenigo'nun mirası için bekleme süresi vaftiz sonrasında yirmi-otuz yılı bulabiliyordu.

93 Split, Amsterdam, Epirus'ta Parga ve Kuzey Afrika'dan gelmişlerdi.

RESİM 4.3 Pia Casa dei Catecumeni yöneticilerinin yayımladığı vaftiz sertifikası (1730). Sertifikada eski ismi Fate Turca olan Elisabetta'nın 1697'de, oniki yaşında vaftiz edildiği, vaftiz babası soylu Marco Pisani'nin onun masraflarını üstlendiği belirtilir. Kenara düşülmüş bir notta Elisabetta'nın 1735'te Mocenigo mirasından 30 düka aldığı doğrulanmıştır. Baskıda genç bir Yahudi kadınla, sarıklı yaşlı bir adamın arka planda durdukları, vaftiz çeşmesinde sıra bekleyen iki adam ve bir çocuğu izledikleri görülür. ASPV Curia Patriarcale di Venezia. Sezione Antica, Catecumeni, Documenti diversi, busta 2, reg. 1, c. 9r. Yeniden basım: Ministero per i Beni e le Attivita Culturali'nin izniyle yazar.

cukların yetişkinlikleri boyunca Venedik'te kalma, böylece Katekümenler Evinin cömertliğinden yararlanma konusunda şehir dışında doğmuş Müslüman çocuklara nazaran daha şanslı olduğunu düşündürür. Benzer şekilde kadınlar, bu dönemde Katekümenler Evinde vaftiz edilenlerin ancak yüzde 28'ini oluşturuyor olsa da Mocenigo'nun mirasından pay alanların yüzde 46'sına tekabül ediyorlardı.

Venedik soylusu Vincenzo Garzoni'nin 1592'de Katekümenler Evine bıraktığı mirasın dağıtımında da benzer bir örüntü söz konusudur. Bu miras, din değiştiren yirmi kişiye ömürleri boyunca yıllık 50 duka maaş bağlanmasını sağlamıştır; aralarında yaşlı olanlar göçüp gittikçe yardım alanlar listesine yeni kişiler eklenmiştir. 1670'e kadar bu yardımı aldığı belgelenen otuz dört kişi arasında on sekizi Yahudiydi (yüzde 53), on dokuzu kadındı (yüzde 56) ve bu kadınlardan on biri (üçte biri) Yahudiydi; oysa din değiştirmişlerin toplam nüfusu içinde Yahudi kadınların oranı sadece yüzde altıydı.

Din değiştirmiş kadınları Venedik'te kalmaya teşvik eden bir başka güçlü unsur da Katekümenler Evinin müzakere ve finanse ettiği izdivaç ihtimaliydi. Hıristiyan olmayanların evlilikleri eşlerden sadece birinin din değiştirmesiyle otomatik olarak sona erdiğinden, Katekümenler Evi yöneticileri önceden evli olan din değiştirmiş kişilere yeni eşler aramaktan kaçınmıyorlardı. Katekümenler Evi yöneticileri özellikle de çocuk doğurma yaşına gelmiş, din değiştirmiş kadınlara uygun eşler arıyorlardı. Günümüze ulaşan kayıtlar din değiştirenlerin evliliklerine dair eksiksiz bir tablo sunmasalar da Venedik'te evlenen din değiştirmişlerin büyük bölümünün ya kendileri gibi din değiştirmiş olanlarla ya da yerel zanaatkârlarla evlendiğini göstermektedir. Örneğin Katekümenler Evi yöneticileri 1593'te din değiştirmiş iki kişinin, Girolamo adında eski bir Yahudiyle Isabetta adında eski bir Müslümanın evliliğini çeyizin 90 dukayla sınırlı olması koşuluyla bağlamaya çalışmıştır.[94] Bu dönemde yurttaşlarla evlenen Venedikli din değiştirmişlere dair hiçbir kayda rastlamadım, bu sınıfın bilinçli bir biçimde kendi içinde evlenme yoluna gittiği düşünülürse pek de şaşırtıcı değildir bu. Papa III. Paulus'ün 1542'de yayımladığı, Yahudiyken din değiştirmiş olanların vaftiz edildikleri yerin yurttaşı olmalarını güvence altına alan *Cupientes iudaeos* başlıklı resmi karara rağmen, din değiştirmişlerin daha düşük bir statü olan sonradan Venedik tebaası olmuş yurttaş (*de intus*) statüsü aldığına dair de hiçbir kanıt yoktur.[95] Yurttaşlığın garanti ettiği ekonomik ayrıcalıklar olmaksızın benzer şekilde din değiştirmiş bir başkasıyla ya

94 Düğün damadın hastalığı, nihayetinde de ölmesi yüzünden gerçekleşmemiştir. (AIRE, CAT B 4, c. 18v [13 Mayıs 1593]).

95 Papalık kararı hakkında bkz. Pullan (1983, s. 251-2). Venedik senatosunun on sekizinci yüzyıl sonunda çıkardığı bir kararda sadece din değiştirenlerin Venedik tebaasına geçme-

da bir zanaatkârla evlenmek mali bağımsızlığı nadiren güvence altına alıyor, bu yüzden de çiftin sürekli bir destek için Katekümenler Evine bağımlılığını arttırıyordu. Örneğin kendisini evlat edinen ebeveynleri ve vaftiz babası Peder Francesco dell'Orio altı yüz dukalık ciddi bir çeyiz bağışlamış olsa da din değiştirmiş Marina 1597'de Venedikli terzi Francesco ai Servi'yle evlendikten sonra yirmi yıl, bütün evliliği ve dulluğu boyunca Katekümenler Evinin yardımlarına bağlı olmuştu. Marina'ya Noel yardımı yapıldığı yönünde notlara, Katekümenler Evi kayıtlarında 1620 gibi geç bir tarihte bile rastlanır. Marina'nın örneği pek benzersiz değildir, din değiştirmiş başka birkaç kadının isimleri de düzenli yardım alanlar olarak Katekümenler Evi kayıtlarında tekrar tekrar geçer.[96]

Erken modern din değiştirme politikaları üzerine çalışan akademisyenlerin dikkat çektiği üzere, din değiştirmiş genç kadınlara çeyiz sağlanması onların bir cemaatten diğerine geçişini kolaylaştırmak açısından hayati önemdeydi.[97] Bu noktada vaftiz ebeveynlerin bir kez daha hayati bir rol üstlendiği görülür; vaftiz ebeveynler istihdam fırsatları sunmakla kalmıyor vaftiz çocuklarının meziyetlerine de kefil oluyor, çeyizlerin finansmanı için hamilere başvurulduğunda onlar adına devreye giriyorlardı. Aslına bakılırsa, çeyizlerin dağıtımı din değiştirmiş Yahudi ve Müslümanların erişebileceği farklı himaye biçimleriyle şekilleniyor ve ortaya konuyordu. Eskiden köle olan din değiştirmiş birçok Müslüman, Katekümenler Evinin evliliklerini onaylamasını ve bir çeyiz tedarik etmesini garantiye almak için bir efendinin desteğine bel bağlıyordu. Örneğin Venedik soylusu Paolo Capello 1639'da, on yıl önce vaftiz edilmiş olan, o tarihte evliliğini müzakere etmekte olduğu hizmetçisi Zaneta adına Katekümenler Evine başvuruda bulunmuştu. Katekümenler Evi yöneticileri Capello'nun çabaları sayesinde Ev'in Zaneta'nın çeyizine katkısını 20 dukadan 40 dukaya çıkarmaya karar vermişlerdir.[98] Öte

---

sinin uygunluğundan (*sudditanza*) bahsedilir (Compilazione delle Leggi, b. 294, c. 263v ["Sulla capacità de Neofiti agli Ecclesiastici Benefici," 8 Nisan 1785]).

96 AIRE, CAT B 4, c. 69v (27 Haziran 1597); c. 79r (4 Eylül 1597); c. 86r (28 Mayıs 1598); c. 86v (4 Haziran 1598); c. 87v (9 Temmuz 1598); AIRE, CAT B 6, c. 37v (15 Aralık 1611); c. 45r (15 Mart 1611); c. 56r (27 Eylül 1612); c.57v (25 Ekim 1612); c. 77v (19 Aralık 1613); c. 83v (5 Haziran 1614); c. 88r (15 Ocak 1614 m.v.); c. 89r (5 Mart 1615); c. 89v (9 Nisan 1615); c. 97r (12 Aralık 1615); c. 100r (24 Mart 1616); c. 110r (22 Aralık 1617); c. 124r (19 Temmuz 1618); c.141v (21 Mart 1619); c. 158v (17 Ekim 1619); c. 163r (23 Ocak 1619 m.v.).

97 Torino için bkz. Allegra (1991). Roma için bkz. Van Boxel (1998). Floransa için bkz. Siegmund (2006, özellikle de s. 332-85).

98 Zaneta'nın Katekümenler Eviyle bağları burada son bulmamıştır. Bundan üç yıl sonra, dul kaldıktan sonra bebeğiyle birlikte Katekümenler Evine tekrar gelmiş, çocuğunun bakıcıya verilmesini talep etmiştir, böylece kendisi de Tommaso Morosini'nin evinde işe

yandan din değiştirmiş Yahudilerin kimi zaman evliliklerini müzakere edebilecek ve Katekümenler Evi yöneticilerinden çeyizin finanse edilmesi için yardım isteyebilecek önceden din değiştirmiş akrabaları oluyordu. Yahudiyken din değiştirip keşiş olmuş Fra Angelico 1654'te, 1639'da dört yaşındayken vaftiz edilip Venedikli bir ayakkabı ustası tarafından evlatlık alınan akrabası Angelica'nın (eski ismiyle Bona) çeyizinin hazırlanması için Katekümenler Evi yöneticilerinin yardımına başvurmuştu. Angelica'nın, bir ailenin tek çocuğu olup "varlıklı ve geleneklere bağlı biri" diye tanınan Anconalı bir kuyumcu olan müstakbel kocası da din değiştirmiş bir Yahudiydi. Katekümenler Evi yöneticileri devreye girip kurumun hazinesinden 160 dukayı, istenen 300 dukalık çeyiz için tahsis etmişti.[99] Katekümenler Evi yöneticileri hem Zaneta'nın hem Angelica'nın evliliklerini desteklemiş, çeyizlerine katkıda bulunmuş olsalar da katkılarının boyutu, evlilik anlaşmaları ve güçlendirdikleri himaye ağları arasında ciddi farklar vardı.

Evlat Edinme ve Başka Bağlar

Din değiştirmiş genç kadınların evlenmesi örneğinde çeyizlerin hazırlanması Katekümenler Evi yöneticilerini oldukça kesin bir şekilde ebeveyn rolüne sokarken, kurum yöneticilerinin din değiştirmiş kişilerle başka bağlamlardaki ilişkileri çok daha karmaşıktı. Hıristiyanlığın erken döneminde hem Batının hem de Bizans'ın kilise yazınında, evlat edinme ve vaftiz arasında güçlü kavramsal bağlar göze çarpmaktadır.[100] Vaftiz din değiştiren kişilere bir dizi manevi akrabalık, evlilik ise evlilikten ileri gelen bir dizi akraba sağlarken, evlat edinme din değiştiren kişinin doğuştan gelen akrabalıklarına ek yapılması değil, bunların yerine yenilerinin gelmesiydi. Din değiştirenlerin evlat edinilmesi örneği, eski aile bağlarının kesilmesi

girebilecektir. Kurum yöneticileri onun bu talebini onaylamış, Zaneta Morosinilerin yanında çalıştığı sürece minik kızının bakımı için ona aylık 6 liret verilmesini kabul etmiştir. Son olarak 1661'de Zaneta Vincenzo Garzoni'nin mirasından ömür boyu yıllık 50 duka maaş alacak şanslı kişiler arasına girmiştir (ASPV, CRb, kayıt 3, c. 2v, [4 Mart 1629]; AIRE, CAT E 8, cc. 17r-v [9 Haziran 1639]; c. 21r [18 Ekim 1642]; ASPV, CDd, b. 2, kayıt 2, cc. 1r ve 5r [1 Aralık 1661]). Garzoni'nin mirası hakkında bkz. Degli Avogadro 1857, s. xxvii).

99 Bu meblağ kısmen Angelica ile erkek kardeşi Iseppo'nun Mocenigo'nun mirasından aldığı 30'ar dukalık paydan, kısmen de Katekümenler Evinin genel hazinesinden ödenecekti; kurumun hazinesi benzer başka vakalarda 100 dukalık çeyizler hazırlamıştı. Ne var ki bu birliktelik hayata geçmedi, bir yıl sonra da Kardeş Angelico kuruma müracaat ederek Angelica'nın evliliğinde çeyiz olarak ayrılan meblağın uygun vasıfta başka bir kişinin, Friulili Antonio f. Luca'yı evlendirmekte kullanılması için onay aldı (AIRE, CAT E 8, c. 44v-45r [24 Eylül 1654]; c. 47r [11 Mayıs 1655]).

100 Vaftiz ve evlat edinmenin ilişkisi hakkında bkz. Macrides (1999, s. 309-10).

ve Katekümenler Evi yöneticilerinin, yeniden yapılandırılan akrabalık ağlarında kilit rollere yerleştirilmesi yönündeki çabaların bir parçasını oluşturuyordu. Evlat edinme, din değiştirmiş gençlerin yerleştirilmesi için de önemli bir yol sunuyordu. Ne var ki, Katekümenler Evinin aracılık ve kayıt ettiği haliyle, din değiştirenlerin evlat edinilmesi pek de tek tip bir uygulama değildi. Katekümenler Evi arşivlerinde 1570-1670 döneminde belgelenen on altı evlat edinme vakası, hem Yahudi hem Müslüman sekiz kız ve sekiz erkekle ilgiliydi; bu kişiler arasında yeni doğanlar olduğu gibi genç erkekler ve kadınlar da bulunuyordu. Kayıtlar falanca tarafından "manevi kız" ya da "manevi oğul" olarak alınmış bir çocuğa yapılan kısa atıflardan tutun, ebeveynlerin evlat edindikleri çocuğa karşı yükümlülüklerini ayrıntılı olarak ortaya koyan noter sözleşmelerine, ayrıca ebeveynlerin sözlerini tutmamaları halinde Katekümenler Evinin uygulayacağı yaptırımlara varıncaya kadar çeşitlilik gösterir.[101] Bazı sözleşmelerde evlat edinilen bir çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi için verilmiş bir söze odaklanılır. Bazılarındaysa evlat edinen ebeveynler ölüp gittiğinde çocuğu bekleyen miras üzerinde durulur. Bazı sözleşmeler sadece çocuğun ebeveynlerini seveceğini ve onurlandıracağını belirtirken, bazıları çocuğun ebeveynlerine hizmet etmesini ve yaşlılıklarında onlara bakmasını açıkça şart koşar. Bazılarında evlat edinilmiş bir kızın düğünü için çeyiz hazırlanması sözü verilirken, bazılarında bir manastıra yerleşmesinin madden destekleneceği söylenir. Bazı sözleşmelerdeyse Katekümenler Evinin bizatihi yapacağı ek katkılardan bahsedilir.

Belgelerde ortaya konduğu üzere evlat edinen ebeveynler ile çocuklar arasındaki maddi ve manevi yükümlülüklerle ilgili varsayımların çeşitliliği, evlat edinen ebeveynlerin toplumsal statü ve zenginliklerinin, din değiştirmiş bir çocuğu evlat edinirken üstlendikleri saiklerin geniş bir yelpazeye yayılmasıyla denklik gösterir. Belgelerin hiçbirinde evlat edinilmiş çocuğun yasal varis kılınması yönünde açık bir vaatte bulunulmasa da bu durum Christiane Klapisch-Zuber'in erken modern İtalya'da evlat edinmenin "imkânsız" hale geldiği yönünde vardığı sonucu sınırlamamıza yardımcı olabilir.[102] Birazdan tartışacağımız örneklerin de gösterdiği üzere, evlat edinen ebeveynler ile çocuklar arasındaki fiili sevgi bağları sadece hukuki uygulamaya dayanmıyordu.

Evlatlık alan bazı ebeveynler Yunan terzi Zordan Prosdocimo ve karısı Margarita gibi zanaatkâr ve meslek sahipleriydi, çift 1557'de Müslümanken din değiştirmiş on bir yaşındaki Marina'yı evlat edinmişlerdi; bir doktor olan Pietro Cazzi de Venedikli Yahudi bir ailede dünyaya gelmiş vaftiz çocuğu Paolo Ignazio'yu (eski

101 İkincisine ilişkin örnekler için bkz. AIRE, CAT C 1, cc. 33v-34r (16 Ekim 1572); cc. 34v-35r (26 Ocak 1576 m.v.); cc. 35v-36r (2 Mart 1577); cc. 69v-70v (16 Kasım 1591).

102 Klapisch-Zuber (1999).

adıyla David Cohen) 1632'de evlat edinmişti.[103] Bazıları mesleklerinin yeni kuşağa devredilmesinin evlat edinmekteki saikleri olduğunu açıkça belirtiyordu. Toscana Grandükü'nün doktoru Dr. Mattio Suriano dokuz yaşındaki Carlo Francesco'yu 1616'da, "ona tıp öğrenimi verebilmek için" evlat edinmişti. Bir tüccar olan Stefano Pironi on dört yaşındaki Giovanni Battista Pironi'yi (eski ismiyle Çavuş), "ipek dokuma zanaatını öğrensin diye" 1633'te vaftiz çocuğu olarak evlat edinmişti. Katekümenler Evi kayıtlarındaki bir girdiye göre Stefano, Giovanni Battista'yı "bir erkek evlat olarak davranışına göre koruyup kollayacaktı [ve] bir maaşın sözü geçmemişti."[104] Kotor piskoposu Vicenzo Buchia ve yeğeni Başkeşiş Marco Buchia, 1654'te talepleri üzerine on iki yaşındaki Paolin'i (eski adıyla Giosef'i) evlat edindiler; "Tanrı'nın istediği vakitte rahip olmaya yönlendirmek için onu yetiştirmeye ve eğitmeye" söz veriyorlardı. Küçük bir çocukken vaftiz edilen Paolin o vakte kadar Katekümenler Evinde yetiştirilmiş, "bir keşiş olmak için eğitilmişti." Kendilerine danışılan Paolin ve annesi piskoposun teklifini kabul ettiler.[105]

Din değiştirmiş çocukları, kendisini evlat edinen bir ebeveynin mesleğini sürdürmesi için yetiştirme arzusu, ayrıca ebeveynin çocuğa karşı maddi yükümlülüklerini belirten sözleşmeler evlat edinmenin ve çıraklığın kimi zaman örtüştüğünü düşündürür. Farklı tarzda bir evlat edinme biçiminde zengin soylu kadınlar sahneye çıkıyordu: 1591'de Lepantolu [İnebahtı/Nafpaktos, Yunanistan] yeni yetme Nicolosa'yı evlat edinen, Este bölgesinde geniş arazilere sahip olan dul Leonarda Cumena gibi.[106] Cumena erken modern Avrupa'nın başka yerlerinde belgelenmiş bir örüntüyü izlemişti: Kendi soyundan gelen mülklerin denetimini elinde tutan, bu mülkü evlat edindiği çocuğa devrederek ailesini devam ettirmeye çalışan çocuksuz dul.[107] Herhalde yaşı ilerlediğinde bakım görmeyi de güvence altına almaya çalışıyordu.

---

103 AIRE, CAT C 1, cc. 35v-36r (2 Mart 1577); ASPV, CRb, kayıt 2, c. 16v (18 Nisan 1632).

104 Carlo Francesco'nun evlat edinilmesi hakkında bkz. AIRE, CAT B 6, c. 98r (28 Ocak 1615 m.v.). Giovanni Battista'nın evlat edinilmesi hakkında bkz. ASPV, CRb, kayıt 2, c. 17r (10 Mayıs 1633).

105 AIRE, CAT E 8, c. 44v (24 Eylül 1654); ASPV, CDd, b. 2, kayıt 2, cc. 13v-14r. Paolin piskopos tarafından "evlat edinilmesi"nden iki ay önce Mocenigo mirasından 30 duka almıştır (ASPV, CRb, kayıt 3, c.9r [18 Temmuz 1654]).

106 AIRE, CAT C 1, cc. 69v-70v (16 Kasım 1591).

107 Gager (1997). Evlat edinilen kişinin gerçekleştireceği hizmetlerden özellikle bahseden evlatlık sözleşmeleri erken modern Avrupa'da başka yerlerde, örneğin Floransa'da da belgelenmiştir (Fubini Leuzzi 1994, s. 883-4).

Şüphesiz, hem erkek hem kız çocuklar bir dizi duygusal, manevi ve bakım ihtiyaçlarını karşılamak için evlat edinilebiliyor, bu da doğal yollarla çocuk sahibi olunamaması halinde önemli bir toplumsal yeniden üretim mekanizması oluşturuyordu.[108] Evlat edinilen din değiştirmişlerle ilgili belgelerin sayıca az olduğu dikkate alınırsa, bu gibi evlat edinme örneklerinde ebeveynlerin beklentilerinin ne ölçüde cinsiyet odaklı olduğunu kestirmek güçtür. Burada ancak bugüne ulaşan evlat edinme kayıtlarının sınırlı örneklemine dayanarak bazı ön gözlemler sunabilirim. Din değiştirmiş erkek çocukların din değiştirmiş kız çocuklardan daha sık evlat edinilmesi bir tür çıraklık vazifesi görüyordu; evlat edinen baba, mesleğini manevi oğluna öğretiyordu. Kızları evlat edinen ebeveynlerse onları ahlâklı bir Hıristiyan gibi yetiştirmeye bağlı kalacaklarını daha sıklıkla ifade ediyor, uygun bir çeyiz hazırlamaya ya da başka biçimlerde maddi destek sunmaya söz veriyordu.[109] Ne var ki, toplumsal yeniden üretim ve zanaatkâr kimliğin korunmasına kızların evlat edinilmesinde hiç rastlanmıyor da değildi. Biraz önce bahsettiğimiz üzere bir terzi ile karısının evlat edindiği, nihayetinde yirmi yıl sonra Francesco ai Servi adında başka bir terziyle evlenen Marina'nın vakası bu durumu örnekler. Francesco'nun ölümü üzerine Marina'nın kendisi "terzi" ("*la sartora*") olarak tanınmaya başladı, açıktır ki mesleği o devralmıştı.[110]

Hem erkeklerin hem kızların evlat edinilmesi pratik ya da mali amaçlardan çok en başta duygusal amaçları karşılamaya yönelik bir uygulama olarak ele alınabilir. Yaşları ilerlemiş çocuksuz bir çift, Bortolo adında bir ayakkabı tamircisiyle karısı Maddalena, "yaşlılıkta kendilerini avutsun diye" bir çocuk evlat edinme ricasıyla Katekümenler Evine gelmişti. Eskiden Müslüman olup din değiştirmiş yedi yaşındaki Catterina, çifte evlatlık verildi; Bortolo, "Catterina'yı hemen kucağına almış ve bir baba gibi öpmüş, onu evinde evlatlık kızı olarak yanında tutacağına, ona gereği gibi muamele edeceğine, iyi âdetleri ve kutsal Hıristiyan dinini ona öğreteceğine, kendilerinin çocuğu olarak doğmuş olsaydı nasıl davranacaklarsa öyle davranacaklarına" söz vermişti.[111] Catterina'nın evlat edinilme süreci de aşina

---

108 Bu işlevlerin karşılaştırmalı kültürel bir bakış açısından incelenmesi için bkz. Goody (1969).

109 Evlat edinme sürecinde çıraklık ve hamiliğin kültürler arası anlamı hakkında bkz. Goody (1982). Terk edilmiş erkek bebeklerin evlat edinilmesi ve çıraklığı ile terk edilmiş kız bebeklerin evlat edinilmesi ve çıraklığı hakkında bkz. Gavitt (1990, s. 243).

110 Marina'nın Francesco ai Servi'yle evlenmesi, ebeveynleri ve vaftiz ebeveyni Rahip Francesco dell'Orio'nun verdiği çeyiz hakkında bkz. AIRE, CAT B 4, c. 69v (27 Haziran 1597); c. 77r (10 Temmuz 1597).

111 "Pigliata quella nelle braccia, et basiata paternamente, et promettono quella tenir appresso di se in casa sua come figliola adottiva, et come talle trattarla, educarla in bonj costumi,

olduğumuz bir yol izlemiştir: Çocuksuz çift bir yardım kurumuna gelir ve önceden tanımadıkları, nispeten küçük bir çocuğu evlat edinir. Diğer evlat edinme vakaları hayli farklı olmuştur. Venedik Tersanesinde kâtip olan Boşnak merhum Andrea Dragacich'in oğlu Matteo ile karısı Franceschina, 1572'de Katekümenler Evine Zadar bölgesinden aldıkları Stana adında dokuz yaşında Müslüman bir köle kız getirmiştir. Bundan birkaç ay sonra, Stana'nın San Salvatore bölge kilisesinde vaftiz edilmesinin ardından çift çocuksuz olduklarını açıklamış, Stana'yı "gerçek kızları gibi [...]" evlat edinmeyi, "ona gereği gibi bakmayı ve onu evlendirmeyi" önermişlerdir.[112] 1634'te Pietro (eski ismiyle Boşnak Osman) ona ismini veren vaftiz babası Pietro Garofalo tarafından evlat edinilmiştir. Evlat edinme, Garofalo'nun, vaftiz oğlunu "evinde, yakınında tutma, ona kendi oğluymuş gibi bakma" temennisini ifade etmesi sonrasında gerçekleşmiştir. Evlat edinilen Pietro o sırada yirmi iki yaşındaydı.[113] Vakaların da gösterdiği üzere hukuki olarak evlat edinme yabancılar arasında sadece nadiren sözleşmeyle bağlanıyordu, bu tür durumlarda Katekümenler Evi hem yasal vasi hem aracı işlevi görüyordu. Evlat edinme çoğu örnekte evlat edinen çiftle çocuğun, genellikle hizmetçilik gibi farklı bir bağlantı biçimiyle uzun süre bir arada yaşamasının vardığı zirve noktaydı.

Aslına bakılırsa sadece evlat edinmeyle çıraklık arasındaki sınır değil, evlat edinmeyle hizmetçilik arasındaki sınır da zaman zaman bulanıklaşıyordu. Zengin bir soylu dul tarafından evlat edinilmiş olsa da Nicolosa kendisini evlat edinen annenin mallarının büyük bölümünün mirasçısı olamayacaktı.[114] Onun örneği, bir hanımla oda hizmetçisi arasındaki sözleşmeye başka örneklerden çok daha fazla benzer. Fakat gelecekte edinilecek mirasa karşılık hizmet görülmesi şartının koşulması, başka örneklerde hiç rastlanmayan bir koşul değildir.

---

et nella s[an]ta religione cristiana in quel modo istesso che la trarebbono se fusse concetta et nata de loro Jugali" (AIRE, CAT C 1, cc. 34v-35v [26 Ocak 1576 m.v.]).

112 "Atteso che non si attrovando loro figlioli, detto Mathio si offeriva, come si offeriße di accettarla in propria figliola, insieme con detta sua Consorte, et come tale trattarla, et maritarla" (AIRE, CAT C 1, cc. 33v-34r [16 Ekim 1572]).

113 ASPV, CRb, kayıt 2, c. 17v (15 Şubat 1633 m.v.).

114 Aksine bu hanıma mirastan sadece 200 duka alacağı güvencesi verilmiş, bu meblağı kullanması da katı bir biçimde sınırlanmıştı. Kendisini evlat edinen hanımın ölümü üzerine Nicolosa istediği gibi harcamak üzere 50 duka, soyundan gelenlere miras bırakmak üzere 50 duka alacaktı. Bu gibi ilişkileri yoksa, bu para Katekümenler Evine kalacaktı. Nicolosa'nın bir manastıra kapanmayı tercih etmesi halinde dinsel çeyizini tamamlamak üzere kendisine bir 100 duka daha verilecekti. Buna karşılık, kendisini evlat edinen hanımın bir Cizvit manastırına kapanma planını izlemesi halinde Nicolosa'nın ona eşlik etmesi gerekiyordu (AIRE; CAT C 1, cc. 69v-70v [16 Kasım 1591]).

Katekümenler Evi yöneticileri evlat edinen ebeveynlerin ihtiyaçlarına duyarlı olsalar da zaman zaman çocuğun çıkarlarına (kendi anladıkları biçimde) öncelik tanıyorlardı. Din değiştirmiş genç bir Müslümanın vaftiz annesi olmuş Chiara adında bir şapkacı 1612'de vaftiz çocuğunu evlat edinmeye çalıştı. Uzun müzakerelerden sonra ve birkaç kurum yöneticisinin böyle bir gelişmenin "çocuğun ruh haline zarar vereceği" yönünde kaygılarını ifade etmesinin ardından Chiara'nın arzusu kabul edildi ancak ertesi hafta çocuk kendisinden alındı ve San Moisè kilise bölgesinde bir tuhafiyecinin yanına yerleştirildi.[115]

Chiara'nın vaftiz çocuğunu evlat edinme istediği, akrabalık, vasilik ve sahiplik arasındaki sınırın özellikle köleler ve hizmetçiler örneğinde, din değiştirmeye bağlı olmaksızın genellikle aşıldığı, daha geniş kapsamlı bir bağlamda anlaşılmalıdır. Efendiler ile uşaklar arasındaki sevgi bağları, çeyiz hazırlanmasından cariyeliğe, evlat edinmeden çeşitli biçimlerde maddi destek sağlamaya dek çok çeşitli pratiklere kanalize ediliyordu. Dolayısıyla sınıflar arasındaki sevgi bağlarının, içlerine gömülmüş oldukları iktidar yapılarını mutlaka baltaladıklarını varsaymaktan kaçınmamız gerekir. Daha ziyade, Dennis Romano'nun da göstermiş olduğu üzere, bu gibi bağlar genellikle iktidar ilişkilerinin pekişmesine katkıda bulunuyorlardı, Venedik'te ev ve devlet işlerindeki ataerkil mantığın bir parçasıydılar.[116] Bu noktada dikkat çekilebilecek, efendilerin vaftiz ebeveynler ve hamiler olarak din değiştirmiş kölelere devam eden bağlılıklarına örnek gösterilebilecek bir başka vaka da Zamaria Schietti ile kölesi Fumia arasındaki ilişkidir. Schietti İstanbul'da satın aldığı on dört yaşındaki kölesi Fumia'ya "Katekümenler Evinin kızı olarak" kabul edilmesi koşuluyla 50 duka çeyiz vereceğini yazılı olarak taahhüt etti. Bundan bir hafta sonra Fumia bir katekümen olarak Katekümenler Evine kabul edildi. Ertesi ay bir denizciyle "düşüp kalktığı" yolunda çıkan söylentilere rağmen nihayetinde vaftiz edildi, vaftiz babası Schietti oldu.[117] Schietti'nin Fumia'yla ilişkisi, Katekümenler Evinden en az iki yöneticiye göre Hıristiyan yardımseverliğinin bir örneğini oluşturuyordu. Schietti, Fumia'yı kafirlerden aldıktan sonra Venedik'e getirdi ve burada onun din eğitimi alıp vaftiz edilmek üzere Katekümenler Evine kabul edilmesini sağlayarak ruhunun kurtarılmasını güvence altına aldı. Ayrıca çeyizi

115 AIRE, CAT B 6, c. 57r (19 Ekim 1612); c. 57v (25 Ekim 1612); c. 58r (2 Kasım 1612); c. 67r (14 Mart 1613).

116 Romano (1991, 1996). İmparatorluk düzenlerinde toplumsal sınırların ve hiyerarşilerin dile getirildiği bir uzam olarak mahremiyet üzerine daha geniş kapsamlı bir tartışmayı Stoler'da (2004) bulabilirsiniz.

117 AIRE, CAT B 6, c. 138v (21 Şubat 1618 m.v.); c. 139r (28 Şubat 1618 m.v.); c. 141r (21 Mart 1619); c. 142v (11 Nisan 1619).

için maddi destek sağlamayı kabul ederek ona, mütevazı olsa da saygın bir evlilik yapma imkanı tanıdı.

Bu kayıtların da gösterdiği üzere efendiler ile din değiştirmiş köleleri arasındaki ikili ilişki Katekümenler Evinin din değiştirenler üzerinde kesin bir iddiada bulunmasıyla karmaşıklaşmıştır. Katekümenler Evi yöneticileri bu vesayeti din değiştirenlerin efendilerini izleyerek, bazı örneklerde de kötü muamele şüphesi doğduğunda çocukları evlerden alarak uyguluyordu. Aslına bakılırsa Katekümenler Evinin din değiştirenler üzerindeki vesayet iddiası hukuken evlat edinilme sonrasında son bulmuyordu. Katekümenler Evi arşivlerindeki bütün evlat edinme sözleşmelerinde kurum yöneticilerinin kötü muamele ya da uygun çeyizlerin sağlanmaması koşullarında duruma müdahale ederek evlat edinen ebeveynlerden çocukların alınması hakkını belirten maddeler bulunmaktadır. Örneğin Nisan 1618'de Orsola adında din değiştirmiş bir çocuk yasal evlat edinme beklentisiyle Lorenzo adında Venedikli bir mücevher yapımcısının yanma yerleştirilmiştir. Bundan birkaç hafta sonra Katekümenler Evi yöneticileri San Polo kilisesi rahibinden Orsola adına müdahalede bulunmasını, onu mücevher yapımcısından korumasını rica etmiştir. Ertesi hafta kurum yöneticileri, "mücevher yapımcısının ona iyi muamele ettiğinden emin olmak için" bazı kadın yöneticiler eşliğinde Orsola'yı ziyaret etmeye karar vermiştir. Bundan birkaç hafta sonra yine kilise bölgesi rahibinden "mücevher yapımcısının sorumluluğuna verilen çocuğu ziyaret etmesi [...] iyi muamele görüp görmediğini kontrol etmesi, gerekirse onu oradan alması" rica edilmiştir. Ziyaretçiler gördüklerinden memnun kalmış olmalılar ki nihayetinde Lorenzo'nun Orsola'yı evlat edinebilmesini öngören resmi bir sözleşmeyi imzalamışlardır.[118]

Katekümenler Evinin dışında efendilerin ya da evlat edinen ebeveynlerin yanına yerleştirilen din değiştirmiş başka birçok çocuk, kurum yöneticileri tarafından düzenli olarak ziyaret ediliyordu. Evlat edinme sözleşmesinin imzalanmasından sonra bile, yöneticiler evlat edinilenleri "Ev'in çocukları" olarak görüyorlardı. Dolayısıyla din değiştiren biriyle Katekümenler Evi arasında kurulan bağın, din değiştiren kişinin vaftiz öncesi ya da sonrası, ömür boyu kurduğu diğer akrabalık bağlarının önüne geçtiğine inanılıyordu.

Din değiştirmiş genç kadınların cariye olabilecekleri korkusu, kurum yöneticilerini, bu kadınları hizmetçi olarak yerleştirildikleri evlerden ve evlenmemiş erkeklerle birlikte kalıyor olabilecekleri evlerden almaya itmiştir. Ne var ki kurum yöneticilerinin bu gibi vakaları denetleme ve önleme becerisi açıkçası sınırlıydı

118 AIRE, CAT B 6, c. 117r (9 Nisan 1618); c. 118v (24 Nisan 1618); c. 123v (12 Temmuz 1618); c. 125v (9 Ağustos 1618); c. 127v (21 Eylül 1618).

çünkü arşivlerde skandallarla ilgili göndermelere sık rastlanır. Vaftiz edilmeleri için Katekümenler Evine getirilen, sonra apar topar efendilerinin evine götürülen birkaç küçük çocukla ilgili vaka da kadın kölelerle Venedikli efendiler arasında cariyelik ilişkisinin yaygın olduğunu düşündürür. Örneğin 1580'de din değiştirmiş "Mağribi" köle Mariana'nın bebeği vaftiz sonrasında babasının, Mariana'nın efendisi olan doktor Sempronio Maltempo'nun sorumluluğuna verilmişti. Doktor Maltempo, "bebeği yardımseverlikle eğitmeye, onu Katekümenler Evi yöneticileri rica ettiğinde hiçbir masrafın karşılanmasını istemeksizin ve hiçbir bahane göstermeksizin geri teslim etmeye" söz vermişti.[119] Cariyeliğin Venedikli efendiler ile köleleri arasında aslında ne kadar yaygın olduğunu tespit etmek güçtür. Bazı vakalar din değiştirmenin Venedikli soylular ve yurttaşlarla evlerindeki Müslüman köle çocuklar ve kadınlar arasındaki sorunlu yakın ilişkileri meşrulaştırmanın ve izlemenin bir kanalı haline geldiğini düşündürmektedir.[120]

Son olarak kurum yöneticilerinin din değiştirenlerin cinsel ahlâkıyla ilgili kaygıları toplumsal cinsiyete çok fazla dayanıyordu. Din değiştiren kadınların hukuken evli olmadıkları erkeklerle birlikte yaşaması kesinlikle yasaklanmış olsa da din değiştiren erkekler söz konusu olduğunda kurum yöneticileri o kadar fazla sıkıntıya girmemiş gibi görünmektedir. 11 Kasım 1629'da Katekümenler Evinden ayrılma kayıtlarına şöyle bir not düşülmüştü: "Eskiden Padovalı Yahudi Lazaro olan Senyör Zacomo Martin vaftiz edildiği gün Katekümenler Evinden ayrıldı, Santa Sofia caddesinde, karısı olmasını istediği Venedikli Senyora Alba'nın evinde yaşamaya gitti."[121] Zacomo'nun aşığının evinde yaşamasını önleme yönünde herhangi bir girişimden ya da bir kınamadan hiç bahsedilmemiştir.

Gözetim

Biraz önce bahsettiğimiz üzere mali yardım yeni din değiştirenlerin Venedik'e daimi olarak yerleşmesi ve Katekümenler Evi yöneticilerinin ahlâki standartlarını karşılaması yönünde etkili bir teşvik sağlamıştır. Aslına bakılırsa Katekümenler Evinin herhangi bir yardımda bulunmasının ön koşulu olarak, din değiştirmiş kişilerin sadece vaftiz sertifikalarını değil, bağlı bulundukları kilise bölgesinin rahibinden

119 AIRE, CAT C 1, c. 41v (4 Ağustos 1580).

120 Sally McKee'nin premodern İtalya'da cinsel kölelerle ilgili çalışması (2007) bu alana yapılmış önemli bir katkıdır. Özellikle Venedik'te cariye uygulaması hakkında bkz. Cowan (1999, 2003); Byars (2005).

121 "Il sig[no]re Zacomo, et Martin, olim Lazaro hebreo da padua l'isteso giorno fu battizato se parti di casa, et andò ad habitare in casa della sig[no]ra Alba Venetiana in strada di santa Sofia, quale la volse per sua mogliere" (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 14r [11 Kasım 1629]).

vita & moribus'u (iyi Hıristiyan davranışları gösterdiklerini ve düzenli aralıklarla günah çıkardıklarını) doğrulayan bir mektup da göstermeleri istenmiştir.[122] 1623 sonrasında Katekümenler Evinden ayrılan yeni din değiştirmiş herkesin ayrıca her üç ayda bir nerede bulunduklarını bildirmeleri koşulu da getirilmiştir.[123] Katekümenler Evi yöneticileri 1613'te, din değiştirmiş olup uzun zamandır kurumdan yardım alan Lucia-Sultana'yı halihazırda oturduğu evi değiştirmez, "Katolik inancına ters düşen kötü evleri" ziyaret etmekten kaçınmazsa aldığı yardımı kesmekle tehdit etmişlerdir. Sultana'nın ahlâkı ve yoksulluğuyla ilgili daha önceki araştırmalar kurum yöneticilerini tatmin etmiş gibi görünüyordu. Sultana'ya 1611-12 dönemi boyunca düzenli küçük bir gelir bile bağlanmıştı. Nihayetinde 1615'te Lucia-Sultana San Stefano'da kilise dışındaki kadınlardan üçüncü dereceden *pizzochere*ler [yemin edip manastıra girmemiş rahibeler] arasına katıldı. Katekümenler Evi ona ilk yıl kira, kılık kıyafet ve yiyecek giderlerine harcamak üzere bir harçlık bağladı, sonra bu harçlığın ikinci yılda da "ya da başka bir finans kaynağı ortaya çıkıncaya kadar" ödeneceği belirtildi.[124] 1615'teki başka bir vakada Katekümenler Evi yöneticileri din değiştirip ticari simsar olmuş bir kişiye, "günah çıkarma ve komünyon kanıtı sunması üzerine" yardım amacıyla 12 liret ve 12 soldi verdi. Adam yirmi yıl önce, Mayıs 1595'te vaftiz edilmişti.[125]

Rahiplerinin kendi kilise bölgelerinde yaptığı denetimin ve düzenli kafa sayımlarının din değiştirenleri uygun davranışlara sevk etmekte ne kadar etkili olduğunu kestirmek güçtür. Ne var ki, Katekümenler Evi yöneticilerinin yeni din değiştirenleri vaftizlerinden onlarca yıl sonra izlemek zorunda olması, kurumun eskiden sorumluluğunda olan kişilerle ilişkilerinin, vaftize hazırlık amacıyla din eğitimi verilen dönemle sınırlı kalmak yerine ömür boyu olarak anlaşıldığını gösterir. Oysa tersine, yeni din değiştirenler üzerinde kalıcı disipline edici bir kontrol kurma girişimi pek benzersiz değildir. Trento reformu kapsamlı bir toplumsal disiplin, kilise bölgelerinde yaşayanların gündelik hayatlarının yeniden örgütlenmesi ve bu gündelik hayatın kilise bölgelerindeki din adamları tarafından yakından gözlem altına alınması projesiydi.[126]

---

122 AIRE, CAT A 1, c. 23.

123 ASPV, CRb, kayıt 2, c. 7r (16 Şubat 1622 m.v.).

124 AIRE, CAT B 6, c. 71r (23 Mayıs 1613); c. 91r (29 Mayıs 1615); c. 102r (3 Haziran 1616). Ayrıca bkz. AIRE, CAT B 6, cc. 13r-v, 17r, 19r, 29r, 33r, 38r, 45r, 54r, 55r, 56r, 58v, 63v, 66r, 76r.

125 AIRE, CAT B 4, c. 47v (12 Nisan 1595); c.48r (12 Mayıs 1595); AIRE, CAT B 6, c.87v (8 Ocak 1614 m.v.).

126 Trento sonrası dönemde kilise camiasına uygunluğa yapılan vurgu ve daha genel kapsamlı olarak erken modern İtalya'da toplumsal disiplin hakkında bkz. Bossy (1970); Prodi ve Penuti (1994); Prodi ve Reinhard (1996); de Boer (2003).

Bu anlamda yeni din değiştirenler, bu dönemde başka gruplar için de geçerli olan kilise emirlerine özellikle uygun tebaalarmış gibi görünüyordu.

Katekümenler Evi yöneticilerinin yeni din değiştirenlerle yakından bağlantılı olmasının bir başka yolu da onları Katekümenler Evinde, son derece büyük güven gerektiren konumlarda dahi istihdam etmeleriydi. Katekümenler Evi yöneticileri, din değiştirmiş bir Yahudi olan Giovanni Battista Malipiero'yu 1613'te Katekümenler Evi muhasebecisi olarak görevlendirmiş, kurumun kayıtlarını tutması ve kurum yöneticilerinin kararlarını yazmak üzere kuruma düzenli olarak gelmesi karşılığında ona her yıl 10 duka ödemeye söz vermişlerdi.[127] Oğlu ve iki kızıyla birlikte birkaç yıl önce din değiştirmiş olan Iseppo Strassaldo'yu 1615 yılında avukat olarak atadılar. Strassaldo'nun görevi krediler ve miraslar dolayısıyla kuruma borçlanılan parayı toplamaktı. Başka zamanlarda Strassaldo'ya Katekümenler Evinin arşivlerinin anahtarlarını saklama görevi verilmiş, kendisi mali kaynak bulma göreviyle Roma'ya gönderilmişti; bunların her ikisi de sorumluluk gerektiren hassas görevlerdi.[128] Daha önce de belirttiğimiz üzere, din değiştirenler Venedik devletinin çeşitli bölgelerine Katekümenler Evi adına bağış toplayıcısı olarak gönderiliyor, toplanan paranın bir bölümü kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak üzere para toplama işini üstlenen kişide kalıyordu.

Cemaatin yoksul mensuplarını daha önceden gönüllülerin gerçekleştirdiği işleri yürütmek üzere görevlendirmek, on altıncı yüzyıl sonunda Venedik kardeşliklerinde rastlanan tipik bir gelişmeydi.[129] Kurum yöneticileri açısından bu gibi düzenlemeler harcamaları en aza indirmenin yanı sıra mali kaynakların din değiştirenleri iyi davranışlara sevk etmeyi sağlayacak teşvikler olarak kullanılmasını da mümkün kılıyordu. Din değiştiren Geronima 1612'de din değiştiren küçük Orsetta'nın ve din değiştirmiş başka birinin yeni doğmuş iki bebeğinin bakımını üstlenmiş, bebekler sonraki on yıl boyunca onun gözetiminde kalmıştı. Bu yeni din değiştirenlere evinde bakması için her ay ona ödenen harçlık, hem kendisine hem de yapı ustası olan din değiştirmiş kocası Francesco'ya destek oluyordu. Zanaatkâr olarak kendilerine bir yer edinmiş, din değiştirmiş başka kişiler gibi Francesco'ya da bir sözleşmeyle din değiştirmiş küçük bir çırağın sorumluluğu verilmiş, yerini aldığı çırak ikinci el kıyafet satıcılarına yönelik bir meslek okulu için mevcut işinden ayrılmıştı.[130]

---

127 AIRE, CAT B 6, c. 64v (24 Ocak 1612 m.v.).

128 AIRE, CAT B 6, c. 90r (23 Nisan 1615); c.90v (30 Nisan 1615); c. 94v (15 Ekim 1615):

129 Glixon (2003, s. 2).

130 AIRE, CAT B 6, c. 61v (14 Aralık 1612); c. 63v (18 Ocak 1612 m.v.); c. 84r (12 Haziran 1613); c. 85v (4 Eylül 1614). Geronima'nın koruduğu genç din değiştirenlere yapılan atıflar, kayıtların 1619'da son bulduğu tarihe kadar karşımıza çıkar.

Katekümenler Evi yöneticileri yeni din değiştirenlere vaftiz sonrasında barınak ve istihdam sağlanmasını kendi görevleri olarak görüyorlarsa da sorumluluğunu üstlendikleri herkes bu gibi çabaları takdir etmiyordu. Kayıtlar kısa olmakla birlikte, bu yöneticilerin ataerkil disipline etmeye yönelik müdahalelerinden memnun olmayan bazı din değiştirenlere göz atmamızı sağlar. 1595'te "kötü bir hayat" sürmekle ve "kötü kadınlarla" düşüp kalkmakla suçlanmış yeni din değiştirmiş iki Yahudi, Katekümenler Evinin korumasından çıkarılıp harçlıklarının kesilmesiyle tehdit edilmişti. Bu uyarılar hiçbir sonuç vermeyince kurum yöneticileri Split başpiskoposundan bu iki kişiyi şiddetle cezalandırmasını istediler, ayrıca yoldan çıkan din değiştirmiş bu ikilinin iyi Hıristiyanlar gibi davranmaya başlayıncaya kadar çarşamba ve cuma günleri oruç tutmasını, Umiltà kilisesinde Cizvit rahiplerine günah çıkarmasını, bir rahip eşliğinde olmadıkça Katekümenler Evinden ayrılmalarının engellenmesini karara bağladılar. Bunların hiçbiri işe yaramazsa bu kişilere ekmek ve süt de verilmeyecekti. Bu söz dinlemez kişiler ancak Katekümenler Evinden tamamen atılma tehdidiyle karşı karşıya kalınca kurum yöneticilerinin taleplerine uymaya başlamıştır. Bunun ardından hiç tören yapılmaksızın, uzlaşma için piskoposa götürülmüşlerdir.[131]

Din değiştiren bazı kişiler, kurum yöneticilerinin geleceklerine müdahale etme girişimlerini reddetme konusunda daha kararlı bir tavır sergiliyordu. Mart 1619'da, Üsküp (Makedonya) yakınlarında bir köyden Antonio adında (eski adıyla Assan) din değiştirmiş bir kişi on iki gün önce vaftiz olmuş arkadaşı Michiele'yle buluşmak üzere Katekümenler Evinden ayrılmıştır. İkili bir süvari birliğine katılmak üzere Mestre'ye gitmeye karar vermiştir. Katekümenler Evi rahibinin belirttiği üzere Antonio,

> [...] Cemaat'in kalacak bir yer temin etmesini beklemek istemeden, gitmek istediğini söyleyerek ayrıldı [...] rahip olarak uyarılarıma da kulak asmak istemedi, ona kalması, günah çıkarması ve Paskalya komünyonuna katılması, Saygıdeğer Cemaat'in ona yardımcı olmasına izin vermesi için tekrar tekrar yalvardım. Ayrıca hareketlerinin baştan çıkmışlık ve kötü bir Hıristiyan olma isteğinin açık bir işareti olduğunu da gösterdim; buna cevaben bana sadece vaftiz kanıtımı ver çünkü gitmek istiyorum dedi, böylece ayrıldı, daha doğrusu San Vio kilise bölgesindeki Ca' da Mula'ya, daha önce bahsi geçen Michiele'nin yaşadığı yere gitti ve birlikte ayrıldılar.[132]

131 AIRE, CAT B 4, c. 48v (18 Mayıs 1595); c. 52r (20 Temmuz 1595); c. 52v (24 Temmuz 1595); c. 53r (3 Ağustos 1595); c. 53v (10 Ağustos 1595).

132 "Senza voler aspettar la Cong[regazio]ne la quale procurava accomodarlo, disse voler andar à Mestre p[er] entrar in una Compagnia di Cavalli, ne volse accettare le amonitioni fatteli da me Priore, q[ua]le lo pregai, e ripregai à voler fermarsi, co[n]fessarsi, e co[m]

Katekümenler Evi rahibinde büyük bir hayal kırıklığı yaratan Antonio ve Michiele, Venedik'te kalanlara Katekümenler Evi yöneticilerinin dikkatli gözetimi altında önerilen manevi ve maddi güvenceyi reddetmişlerdi. Kurum yöneticileri Antonio'yu Ottavio dall'Oglio'nun hizmetine vermek istiyordu, dall'Oglio daha sonra din değiştirmiş başka birkaç kişiyi daha işe almıştı; Michiele ise Venedik soylularından Alvise da Mula'nın evine yerleştirilmişti.[133] Oysa bu ikisi şehirden uzakta, kendileri gibi din değiştirmiş kişilerin arasında bir iş tutmak istiyordu. Bu durum başkalarına da esin kaynağı olabilirdi. Bundan sadece üç gün sonra Francesco (eski adıyla Süleyman), rahibin yakındığı şekilde, "onu Katekümenler Evine getiren Mascherina gemisinin kâtibi vaftiz babası onu bir mesleğe yerleştirmek istemişse de Katekümenler Evinin ona bakmasını" beklemek yerine Padova'da asker olarak şansını denemek istemişti.[134]

Bu kayıtların da ortaya koyduğu üzere, kurum yöneticileri kurumun rolünü sorumluluğunu aldığı kişilerin dini eğitimini sağlamak, sonra da onlara kendilerini geçindirmenin yolunu göstermekten ibaret görmüyordu, bu kişilerin Venedik metropol toplumunun ahlâken düzgün, ekonomik olarak üretken mensupları olarak toplumsallaşmasını sağlamak da kuruma biçtikleri bir roldü. Bazen bu rol, disipline edici eylemlerde bulunmayı gerektiriyordu. Bir yıl önce vaftiz olup bir gemide görevlendirilen Giovanni Giacomo (eski adıyla İzmirli Mustafa) 1631'de kurumdan gönderildi. Bir ay sonra geri döndüğünde kurum yöneticileri onu "küfürbaz," müstehcen konuşan ve inatçı ilan ettiler, "Ev'in başka çocuklarına da zarar vermemesi için Katekümenler Evine gelmesini yasakladılar."[135] Oysa tersine ortodoks olmayan inançlar benimseyen yeni din değiştirmişlere karşı disipline edici önlemler ancak nadiren uygulanıyordu. Marco adında yeni din değiştiren, önceki altı ay boyunca katekümen olmuş biri Mayıs 1598'de, "Kutsal Ayin'i hor görmesinin ve kutsal imgelere saygısının iyileştirilip iyileştirilemeyeceğini görmek

---

municarsi p[er] Pasqua e lasciarsi provedere dalla Venerabil Cong[regazio]ne mostrandoli esser la sua una Tentatione, e segno manifesto di voler esser poco buon christiano; alche altro no[n] rishose seno datemi la mia fede, che voglio andar via, e così se n'andò, anzi andò à cha da Mula a San Vio dove si era accommodato il retroscritto Michiele, lo sviò, e se n'andorono insieme" (ASPV, CRb, kayıt 2, cc. 4r-v [23 Mart 1619]; AIRE, CAT B 6, c. 134v [20 Aralık 1618]).

133 ASPV, CRb, kayıt 2, c. 3v (11 Mart 1619); AIRE, CAT B 6, c. 140r (14 Mart 1619).

134 "Non volse aspettar, che la Venerabil Congregatione gli provedesse, et se ben Il suo santolo, et lo scrivano della Nave Mascherina, che lo condusse alla Casa lo volevano mettere a un'arte no' volse acco[n]sentire, ma disse voler andar à Padoa p[er] soldato, e cosi se n'ando senza haver cosa alcuna dalla Casa" (ASPV, CRb, kayıt 2, c. 44 [17 Mart 1619]).

135 ASPV, CRb, kayıt 2, c.15r (5 Ağustos 1630); c. 15v (8 Mart 1631).

üzere" küçük bir harçlıkla sekiz günlüğüne Katekümenler Evinden uzaklaştırıldı.[136] Vaftiz edilmiş yeni din değiştirenlere karşı benzer önlemler alındığını gösteren bir şey bulamadım. Din değiştirenlerin öğretisel bakımdan uygunluğunu sağlamakta gösterilen genel umursamazlık (toplumsal olarak kural niteliğindeki davranışlarına titizlenilmesine rağmen), yetkili makamların kural olarak teolojik heterodoksluğun önünü kesme eğilimini öncelikle kamusal skandallara yol açabileceği durumlarda göstermesi, Venedik'te daha geniş kapsamlı bir örüntüye uymaktadır. Bu durum Katekümenler Evinin salt ruhları kurtarmaktan ziyade sadık hukuksal ve toplumsal tebaa yaratmaya yönelmiş imparatorluk aşırı bir kurum olarak nasıl işlediğini de gösterir.

* * *

Hem Yahudiler (çoğunlukla yerli) hem Müslümanlar (çoğunlukla göçmen) açısından erken modern Venedik'te Katolik olmak uzatmalı bir toplumsal dönüşüm ile, himaye ve vekilliğe dayanan yeni toplumsal ilişkilere yerleştirilme sürecini gerektiriyordu. Bu anlamda vaftiz bir dönüşüm sürecinin sonundan çok başını belirtiyordu. Kişisel dönüşüme meyilli olmak, din değiştiren kişinin ahlâki, fiziksel ve entelektüel niteliklerine fazlasıyla bağlı görüldüğünden kişinin önceki hayatıyla radikal bir kopuş yaşaması nadiren kalkışılan, çok daha nadiren sağlanan bir şeydi. Aksine din değiştirenlerin önceden mevcut toplumsal ağları vaftiz sonrasında izleyecekleri yolların belirlenmesinde kritik önem taşıyordu. Şehrin yerlisi olup din değiştiren Yahudiler, özellikle de İtalyancaya hâkim ve bir mesleğe, değerli entelektüel becerilere ya da Venedikli elitler arasında önceden bazı bağlantılara sahip olan yetişkin erkekler, kendilerine iş bulma ve böylece topluma dahil olma koşullarını belirlemesi bakımından Katekümenler Evine o kadar bağımlı olmuyorlardı. Mesleki bakımdan önlerinde açık olan tek yol, genellikle vaftizlerinden önceki eski efendilerinin yanında hizmetçilik (özellikle de kadınlar açısından) ya da askerlik olan (erkekler için) din değiştirmiş Müslümanlar uzun vadede Katekümenler Evinin himayesine çok daha fazla dayanıyorlardı. Kurum yöneticileri ve din değiştiren kişinin vaftiz ebeveynlerinin yardımıyla yerli zanaatkârlar ya da aynı cemaatten olup din değiştirmiş kişilerle evlenme, maddi destek ve istihdam imkanları da Katekümenler Eviyle iyi bağları koruma yönünde güçlü teşvikler yaratıyordu. Bu potansiyel kaynaklar ve pekiştirdikleri hiyerarşik ilişkiler, din değiştiren birçok kişinin göçmen hizmetçi ya da köle olarak asıl statüsüne dayanıyordu.

---

136 "Per veder se si corregge dal disprezzo per la messa e per la devozione alle sacre immagini" (AIRE, CAT B **4**, c. 86r [28 Mayıs 1598]).

Daha geniş kapsamlı ele alacak olursak erken modern Venedik'te din değiştirme, Venedik devletinin "öteki"sinin iki örneği olan Müslümanlar ve Yahudilerin metropoliten Venedik toplumunda akrabalık ilişkileri kurallarını ve kurumsal rolleri yerine getirebilecek, gereği gibi hazırlanmış Katolik tebaalara dönüşmesine yönelik bir mekanizma işlevi görüyordu. Hıristiyan olmayanları vaftiz kurnasına götürmek böyle bir tebaa yaratmanın yanı sıra din değiştirenlerin hamilerine de ahlâki bir saygınlık kazandırıyordu; böylece hamiler, Hıristiyan bir cumhuriyet olarak Venedik imgesini sınırların ötesine yansıtmak gibi daha genel, imparatorluğa hizmet eden bir girişime katkıda bulunmuş oluyordu.

Simmel'in *yabancıları,* bağlandıkları grupların tam teşekküllü organik mensupları olarak ele alan meşhur tanımının (bkz. giriş bölümü) izinden giderek, Müslüman ve Yahudi olup din değiştirerek Katolikliğe geçenleri erken modern Venedik toplumunun asli mensupları olarak değerlendiriyorum. Din değiştirenlerin konumunun bu toplumda değişen toplumsal ilişkilerin çokluğu tarafından belirlenmesinin ötesinde, bu topluma dahil olmaları da Venedik'teki toplumsal ilişkileri, ayrıca dahil olma ve dışlamanın sınırlarını şekillendiriyordu. Aslına bakılırsa Katekümenler Evi dolayımıyla din değiştirme Hıristiyan olmayanları Venedik devletinin sadık tebaasına dönüştürmek üzere işlemekle kalmayıp metropoliten toplumdaki farklı tipteki tebaanın karşılıklı yükümlülüklerini, ayrıca metropol tebaası ile koloni tebaası arasındaki karşılıklı yükümlülükleri de belirlemeyi sağlıyordu. Katekümenler Evi din değiştirenlerin vasiliğini ve manevi akrabalığını üstlenerek, Venedikli soylu ve yurttaş elitlerin, kendi kendilerini cumhuriyetin ortak yararının çıkar gözetmeyen garantörleri olarak gördüğünü de dile getirmiş oluyordu. Çeyizler, evlatlık, istihdam ve çıraklık sözleşmelerinin müzakere edilmesi ve mirasların yönetilmesi yoluyla Katekümenler Evi yöneticileri yoğun dikey ve yatay himaye ve vesayet ağları örüyordu; din değiştirenler ve kurum yöneticileri bu ağlarda para, iktidar ve şefkat dağıtımında düğüm noktası vazifesi görüyordu. Başka bir deyişle, soylu ve yurttaş bireyler böylece kendilerini ahlâki birey ve siyasi özne olarak oluşturan yardım biçimleri icra ederek özel çıkarlarını ilerletebiliyorlardı. Katekümenler Evi yöneticileri ve hayırseverleri, Osmanlılara karşı ritüelleştirilen bir ideolojik zafere katılarak cumhuriyetin ortak yararının icracıları haline geliyordu. Katekümenler Evi bu ideolojik zaferi din değiştirme terimleriyle sunarak, hem Cizvitlerle hem yerel olarak atanmış soylu din adamlarıyla işbirliği yaparak, Roma'nın nüfuz edici eleştirisi karşısında Venedik'in Katolik ortodoksluk iddialarının savunuculuğunu yapıyordu. Son olarak, Katekümenler Evi Venedik ülkesinde bağış toplama seferberliği, din değiştirenlerin çeşitli koloni bölgelerine yerleştirilmesi gibi uygulamalarla imparatorluk kurma sürecine katılıyordu.

III. KISIM

Çeviri

BEŞİNCİ BÖLÜM

Venedikli Dragomanların Ortaya Çıkışı

Belki Venedik'te Osmanlı tacirlerin sayısının giderek artmasından, belki de iki imparatorluk arasında diplomatik protokolün standartlaşmasından ötürü on altıncı yüzyılın başında Türkçe dilinde çalışan resmi tercümanlar, Venedik'in Osmanlı tebaasıyla resmi ilişkilerinde her yerde rastlanır hale geldi. Erken tarihli belgelerde, Venedik'te ya da deniz aşırı kolonilerinde çevirmen olarak görev yapan çift dilli sekreterlerin hizmetleri ile bu kişilerin kente gelen tacirlere ve resmi yetkililere eşlik eden çevirmenler olarak zaman zaman Ticaret Kurulu için yaptıkları işler arasında pek ayrıma gidilmemiştir. Ama on altıncı yüzyılın ortasına gelindiğinde (her zaman terminolojide olmasa da pratikte) tercüman ile dragoman arasında bir ayrım ortaya çıktı, öyle ki bu ayrımın Osmanlı'nın dilsel farklılığının Venedik'te kavramsallaştırılma ve yönetilme biçimi, bu aracılığın varsayılan niteliği açısından önemli sonuçları oldu. Bu bölümde uzmanlaşmış Kamu Dragomanları'nın, Venedik Ticaret Kurulunun Venedik'te ikametleri sırasında Osmanlı tebaasına yardımcı olmak için istihdam ettiği resmi tercümanların ortaya çıkışının izini süreceğim. Ortaya çıktıktan sonraki 150 yıl boyunca bu vazifeyi üstlenen neredeyse herkesin takip ettiği imparatorluk aşırı yolları takip edeceğim; bunların kendini temsil ve metropol Venedik elitlerini simgeleyen devlet işlerine angaje olma pratiklerinin, aynı dönemde İstanbul'da dragomanlar tarafından geliştirilen pratiklerle nasıl eşleştiğini gözden geçireceğim.

Kamu Dragomanları bürosu Venedik'te kurumsallaşmadan çok önce, tercümanlar Venedik'in deniz aşırı imparatorluğunun her yerinde istihdam ediliyor, buralarda İtalyanca konuşmayan nüfuslarla iletişim kurulmasına yardımcı oluyorlardı.[1] Yunanca ve Slavca tercümanlarına özellikle Venedik'in Adriyatik,

1 Venedik sömürgelerinin sınırlı İtalyanlaşması hakkında bkz. Cortelazzo (1989a); Eufe (2003; 2005). Aynı zamanda on yedinci yüzyılın ilk yarısı boyunca geri dönen Zakintos *provveditori* (valiler) Venedik Senatosunu "Yunanca mektup tercümanı" mevkiinin lağvedilmesi için defaatle iknaya çalışmıştır. Maffio Michiel (1605), Agostino Sagredo (1625), Zuan Bondumier (1633), Stefano Capello (1637) ve Antonio Molino (1644) yazışmalarında bu mevkiin gereksiz olduğunu, çünkü Yunanca az sayıda mektubun tercüme

Akdeniz ve Ege'deki koloni idarelerinde büyük talep vardı. Buralarda istihdam edilen tercümanların bazıları, Venedik'in koloni tebaasına dahil olsalar da hizmet ettikleri bölgelere yeni gelmiş kişilerdi.[2] Bu uygulama Venedik'in kolonilerinde sürdürdüğü, isyan çıkarması olası yerel bürokrat elitlerin birleşmesini engelleme çabası doğrultusunda göçmen yerleşimcilerin koloni yönetimlerinde istihdamını teşvik etmeyen genel politikalara uygun düşüyordu.[3] Aslına bakılırsa (genellikle iyi maaşlar ödenen) tercümanlık makamı arpalıklardan biriydi ve Venedik merkezi hükümeti bu makam aracılığıyla güçlü koloni ailelerinin iyi niyetini sağlamaya çalışıyor, bir yandan da bir ölçüde fiziksel ve sosyal hareketliliğe sahip olmalarına izin veriyordu.[4]

Bu koloni tercümanlarının tersine, Venedik'teki dragoman kurumu, gerek İstanbul'daki balyosa yardımcı olan diplomatik bir tercüman, gerek Venedik'teki Ticaret Kuruluna danışmanlık yapan idari sekreterlik olarak açıkçası Osmanlı'daki Divan-ı Hümayun Tercümanı kurumunun bir uyarlamasıydı. Bu mevkiin sahipleri yabancı güçlerle müzakerelerde fiili elçi olarak daimi bir konuma sahip oluyorlardı,

---

gerektirdiğini, bu iş için iki dilli başka birçok görevli bulunabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu mevkiin, tekrar tekrar gelen bu tavsiyelere rağmen korunması, koloni yönetiminin dille ilgili genel sınırlılıklarından ziyade değerli bireyleri maaşa bağlama ihtiyacını ifade eder. Bkz. Arvanitakis (2000, s. 172, 231, 247, 269, 315).

2 1532'de Venedik Genel Valisi'nin tercümanı Zuan Madachi'ye yapılan atıflara bkz.; Mora Yenişehri'ndeki [Nafplion] "Yunanca mektup tercümanı ve katibi" rahip Anzino Spiera'nın, diğer adıyla Hadriano'nun yerine 1533'te Zaneto Aliprando'nun geçirilmesi; Kefalonya'daki Genel Vali'nin Methonili Giovanni Aggiondrito'yu 1553'te "interprete della lingua greca" ("Yunan dili mütercimi") olarak seçmesi; Zadar rektörlerinin (*Rettori*) 1567'de "interprete della lingua schiava" ("esir dilinin mütercimi") olarak Giovanni Britanico'yu seçmesi; bundan bir asır sonra Trogir yüzbaşısının "interprete della lingua illirica" (İllyria dilinin mütercimi) olarak Silvio Dragazza'yı seçmesi (Sanuto 1969, s. 57: 230 [19 Ekim 1532], 476 [31 Ocak 1532 m.v.]; Cinque Savi, Risposte, 137, cc. 95v-96r [12 Kasım 1553]; b. 154, c. 104r [24 Ocak 1648 m.v.]; Senato Mar., kayıt 38, c. 39 [1 Eylül 1567]). 1571'de Korfu'da dragoman mevkii, yerli tebaanın vasıflı bulunmadığı dört mevkiden biriydi (Miller 1908, s. 533). Venedik denizaşırı devletinde tercümanların koloni yönetimi açısından önemi hakkında bkz. Thiriet (1959, s. 217-9). On altıncı yüzyılda Venedik yönetimindeki Korfu'da koloni yöneticileri/tercümanların görevleri hakkında bkz. Karapikadis (1992, s. 191-2, 204, 207). Dalmaçya'da Venedik hizmetindeki tercümanların görevleri hakkında kısa bir tartışma için bkz. Pederin (1990, s. 324). Osmanlı'nın Kıbrıs'ı fethi sonrasında yerli tercümanların görevlendirilmesi hakkında bkz. Çiçek (2002).

3 Sömürgelere kısa süreli görevler için gönderilen Venedik yurttaşları ve soyluları raporlarını doğrudan Senato'ya sunuyordu (McKee 2000, s. 21). Ayrıca bkz. Arbel 1955b.

4 Venedik yönetimindeki Girit'te mevkilerin esnek bir biçimde dağıtılması sayesinde doğrudan yönetimin sağlanması hakkında bkz. O'Connell (2001).

Venedik'te diplomatik bir misyonda görev yapmak, Kıbrıs Savaşı'na (1571) kadar bütün Divan-ı Hümayun Tercümanlarının onaylanması sürecinin bir parçası olmuştu.[5] On altıncı yüzyılda Osmanlı Divan-ı Hümayun Tercümanları'nın birçoğu Yunus Bey (ölüm tarihi 1551, Osmanlıların 1500'de Venediklilerden aldığı Methoni kasabasından Giorgio Taroniti'nin oğlu), Ahmet (Viyanalı Heinz Tulman), İbrahim Bey (Leh Joachim Strasz), Macar Murad bin Abdullah da dahil olmak üzere din değiştirenler ve esir alınanlar arasından çıkmıştı.[6] Başka bir deyişle bu dragomanlar imparatorluk aşırı tebaaydı; yabancı dillere, konuşma biçemlerine, saray adabına aşinalıkları bu güç sahibi mevkide başarılı olmaları açısından vazgeçilmez bir önem taşıyordu. Yunus Bey ve İbrahim Bey de dahil olmak üzere bu mevkide görev yapan birkaç kişi sınır ötesindeki akrabalarıyla bağlarının yanında Venedik elitine mensup kişilerle mesleki ve kişisel bağlarını da ömür boyu korumuşlardı.[7] On yedinci yüzyılın ortasına gelindiğinde bu gibi imparatorluk aşırı tebaanın yerini İstanbul'un Fener semtinden önde gelen Rum ailelerin mensupları (bu yüzden de bunlara topluca Feneryot deniyordu) almıştı. Ne var ki, metropolde doğmuş olmaları imparatorluk aşırı bağlardan yoksun oldukları anlamına gelmiyordu, birçoğu Padova ya da Roma'da eğitim görmüştü, çok sayıda dilde yetkinlik sahibiydiler, çeşitli başkentlerle güçlü siyasi ve entelektüel bağları vardı.[8]

Turchimanus terimi (*torcimano, turcimano, terzimano, dragomano, drogumano* ya da *dragomanus* diye de yazılır) Cenova kolonileri olan Pera ve Kefe'de (Kırım'ın Karadeniz sahilinde Feodosiya) 1280 gibi erken bir tarihte düzenlenmiş Latince noterlik kayıtlarında karşımıza çıkar.[9] Aynı kökten gelen İtalyan *dragoman/dragomano*

---

5 Pedani (1994, s. 41).

6 Matuz (1975); Pedani (1994); Krstić (2009).

7 Örneğin Yunus Bey, Venedik'teki elçilik görevi sırasında Zakintos adasındaki akrabaları için mükerreren iyilikler istemiştir. 1530'larda Venedik Dogesi Andrea Gritti'nin gayrimeşru oğlu Alvise Gritti'yle işbirliği yaparak Osmanlı yönetimi hakkında bir risalenin Venedik diyalektinde yayımlanmasını sağlamıştır. Yunus Bey kente yaptığı çok sayıda ziyaret sırasında kendisine evlerini açan birkaç Venedik soylusuyla iş ilişkileri ve şahsi dostluklar kurmuştur. İbrahim Bey Michiel Membré ile yazışıyordu. Yunus Bey hakkında bkz. Lybyer (1913, s. 314, n. 16); Pedani (1994, s. 144-53). İbrahim hakkında bkz. Bombacı (1948); Conley (2002).

8 Feneryot dragomanlar hakkında bkz. Janos (2006); Osmanlı'da Divan-ı Hümayun tercümanlığı kurumu hakkında bkz. Balcı (2006).

9 Örneğin şu noter kayıtlarına bkz: no. XXXVI, CLXX, CLXXXII, CXC, CCXCVIIII, CCCXVIII, CCCXIX Brâtianu'da (1927, s. 95, 185, 194, 199, 272, 28990) tarihleri sırasıyla 10 Temmuz 1281; 5 Mayıs 1289; 14 Mayıs 1289; 26 Mayıs 1289; 27 Nisan 1290; 12 Mayıs 1290; 13 Mayıs 1290. Bu kayıtların birçoğunda aynı kişiden, "Cenovalıların dragomanı" (*torcimano pro Januensis*) Pietro'dan bahsedilir, bu da bu mevkiin

Venedik ve diğer İtalyan diplomatik kayıtlarında on beşinci yüzyılın sonlarından itibaren karşımıza çıkmaya başlar. Örneğin İstanbul'daki Floransalıların (kentte yaşayan tüccar cemaatin) 1488'deki tüzüklerinde konsolosun, tacirlerin çoğunluğunun onayını alarak bir dragoman tutma hakkından bahsedilir.[10] Babıâli'de görevli bir Venedik elçisinin o dönemdeki masraflarının listesinde diğerlerine ilaveten Gelibolu'daki bir dragomana yapılan ödemelerden de bahsediliyordu.[11] O tarihlere gelindiğinde dragoman terimi çok sayıda Venedik belgesinde açıklama yapılmaksızın kullanılıyordu; bu durum siyasi elitlerin bu kuruma bir derece aşina olduğunu düşündürür. Dragoman terimi bu belgelerde ya bir Osmanlı hükümet yetkilisini (İstanbul'da ya da yurtdışında diplomatik görevde) ya Babıâli'de ya da Kahire'deki Memlûk sarayında görevli yabancı elçiler için çalışan bir tercümanı ya da Doğu Akdeniz'in başka limanlarında yabancı tacirlere yardım eden bir tercümanı ifade ediyordu.[12]

On altıncı yüzyılın başında Babıâli'deki Venedik elçilikleri genelde Venedik'ten gelen elçiye eşlik eden bir dragoman da içeriyordu. Venedik balyosuyla Osmanlı yetkilileri arasındaki gündelik etkileşimler başta çoğunlukla Osmanlı Divan-ı Hümayun

---

bir ölçüde kurumlaştığını düşündürür. Bu dönemin belgelerinde sık rastlanan yazım değişiklikleri bu terimin nispeten yeni olduğunu gösteriyor olabilir. Bu örneklemde, çeşitli yazımlar arasında *torcimano* açık arayla en yaygın olandır. Moğol İlhanı Argun'un Papa IV. Honorius'a yazdığı bir mektubun Latince tercümesi (1285) benzer şekilde "Ise turciman" ve "Ugeto turciman" sözlerini içerir. Bkz. Howorth (1880, s. 348).

10 "Capitoli della colonia dei fiorentini in Costantinopoli (1488, dicembre 15). Copia autentica sincrona" (Archivio di Stato di Firenze, Consoli del Mare, kayıt XII, cc. 243-59 [Classe XI, distinzione IV, n. 88], kalem XI; modern basımı Masi'de mevcuttur (1941), s. 47.

11 "Per contati al ofitial del sobassi che accompagno el turziman de notte aspri 8" (18 Mart 1488, Bertolini 1881, s. 34).

12 On beşinci yüzyılın son yirmi yılında Memlûklarla ticari ve diplomatik alışverişle ilgili Venedik belgelerinde Şam'da yerleşik Çerkes kökenli Memlûk Baş Tercümanı Tangravardi'den sık sık bahsedilir (Sanuto 1969, cilt 7, s. 956 [Kasım 1507]). Venedik soylusu Francesco Suriano'nun 1484'te hacılar için kaleme aldığı bir kılavuzda kutsal toprakları ziyaret eden birinin ister tüccar ister denizci ister hacı olsun Memluk Sultanı'nın dragomanına 1 duka ödemekle yükümlü olduğu belirtilir (Suriano 1900, s. 17). Giacomo Contarini'nin 1507'de İstanbul'daki görevinden yazdığı *relazione*de [raporda] Floransalıların dragomanından, " [...] valentissimo dragoman [...] che si chiama Baptista Salvaressa, il quale fu altra fiata dragoman salariato de vostra celsitudine" [Baptista Salvaressa adında çok becerikli dragoman] şeklinde bahsedilir (Sanuto 1969, cilt 7, s. 19 [1517]). Kefe'de (Feodosiya) doğmuş Salvaressa/Salvarese/Sarvarosa hakkında Müller'de (1966, s. 258-9, 266) sunulan Floransa kökenli belgelere de bakınız. 1521'de Ragusa'dan yazılmış bir mektupta "Babıâli'deki dragomanımızın oğlu"ndan bahsedilir (Sanuto 1969, cilt 32, s.21 [10 Ekim 1521]).

Tercümanı aracılığıyla yürütülüyordu. Örneğin balyos Leonardo Bembo'nun 1518'de kaleme aldığı bir mektupta Osmanlı Divan-ı Hümayun Tercümanı, "Ali Bey'in bizi savunmak için söz aldığı ama Paşa tarafından lafının ağzına tıkıldığı ve susturulduğu" yazılmıştı. Birkaç paragraf sonra, "dragoman Zuan Spinola'nın iyi hizmet verdiği ve tavsiye edildiği" belirtiliyordu.[13] Bu düzenleme uzun sürmedi. Birkaç hafta sonra şifreli bir mektupta balyos Venedik hükümetine, "bizim tebaamız olan, konuşma cesaretine sahip başka bir dragoman göndermesi" uyarısında bulundu.[14] Bundan kısa bir süre sonra gönderilen üçüncü bir mektupta, bir zamanlar balyosa iyi hizmet eden Ali Bey'e artık bu konuda güvenilemeyeceğinden yeni bir dragomana ihtiyaç olduğu doğrulanmıştı.[15]

İstanbul'da hem Osmanlı hem Venedik dragomanı olarak çalışmak Ali Bey örneğiyle sınırlı değildi. Osmanlı Divan-ı Hümayun Tercümanı Yunus Bey 1533'te Venedik'teki elçiliği sırasında, "tercüman Girolamo Civran aracılığıyla konuşmuş ama Doge'nin kendisine söylediği her şeyi anlamıştı çünkü kendisi Venedik'in Babıâli'deki dragomanıydı."[16] Gelgelelim, balyosun tercümanı olarak ara sıra bu şekilde Osmanlı devleti yetkililerine yaslanma uygulaması kısa ömürlü oldu. Daha on altıncı yüzyılın ilk on yılından itibaren bir dragoman balyosun konağında yaşamaya başlamış, nihayetinde balyos ile Babıâli arasındaki bütün iletişimin demirbaşı haline gelmişti.[17] Balyosun dragomanları başta İstanbul'un bir semti olan Pera'nın Latin (Roma Katolik) cemaatinden tutuluyordu. On altıncı

13 "Alibei dragoman volse parlar in justification nostra; il Bassà lif e uno rebufo; li convene tacer" (Sanuto 1969, cilt 26, s. 263 [12 Ekim 1518]). "Zuan Spinola dragoman fa bon oficio et lo ricomanda" (Sanuto 1969, cilt 26, s. 265 [12 Ekim 1518]).

14 "Voria si provedesse di uno altro dragoman fusse subdito nostro e li bastasse l'animo di parlar" (Sanuto 1969, cilt 26, s. 302 [14 Kasım 1518]).

15 "Ali bel turziman, qual prima li deva ogni favor, adesso non lo serve ben, *imo* non si vol impazar e dise vilania al suo dragoman" (Sanuto 1969, cilt 26, s. 417 [6 Aralık 1518]).

16 "parlava per Hironimo Zivran interpetre, ma intendeva tuto quelo li diceva il Serenissimo per esser dragoman de la nation a la Porta" (Sanuto 1969, cilt 57, s. 413 [9 Ocak 1532 m.v.])

17 Sanuto'nun balyos Agostin Bernardo'nun 1511 tarihli mektubunun özetinde elçinin sultanın huzuruna çıktığından, bu vesileyle balyosun konağından sadece birkaç kişiye, marangoz, uşak ve dragoman "bay Jacomo da Rimano"ya hediyeler sunulduğundan bahsedilir. (Sanuto 1969, cilt 12, s. 173 [22 Nisan 1511]). Yaklaşık olarak 1473'te doğan, sonra Negroponte'de Osmanlılara esir düşen Rimano, besbelli ki 1503'te balyosun dragomanı olmuştur. Andrea Gritti'nin 1503 tarihli raporunda bu sıfatla yer alır; Venedik'e dönmek üzere olan Gritti bu "relazione"de bir sınır anlaşmazlığı sırasında Divan-ı Hümayun Tercümanı Ali Bey'in ikisinin birlikte tarafların imzalayacağı bir mektup ve antlaşma çevirisi hazırlamayı önerdiğini aktarır. Bundan birkaç ay sonra Ali Bey Venedik'e gelmiş, bir Osmanlı elçisini kabul eden bir grup soyluya tercümanlık yapmıştı (Sanuto 1969, cilt

yüzyılın ortasına gelindiğinde, Adriyatik ve Akdeniz'deki Venedik kolonilerinin soylularından, Venedik yurttaşı önde gelen ailelerden yeni dragomanlar işe alındı. Çeşitli kökenlerden gelmelerine rağmen çoğu dragoman ergenlik çağından itibaren balyosun evinde çıraklıkla işe başlıyor, İstanbul ya da Venedik'te daha saygın görevlere gelmeden önce çeşitli kolonilerde hizmet veriyordu. Dragoman aileleri arasında evlilik oranının hayli yüksek olması sonucu, on yedinci yüzyıl başında İstanbul'daki Venedikli dragomanlar son derece bütünlüklü ve kendi içinde evlilikler yapan bir kadro oluşturmuştu.[18] Bu kendi içinde evlenme uygulamasının dragomanların mevkilerini anlama, sonuçta da hem Osmanlı hem Venedik devlet görevleriyle uğraşma biçimleri açısından önemli sonuçları vardı.

İstanbul'da Venedik balyosunun evine bağlı dragoman bürosu ile deniz aşırı kolonilerdeki idari tercüman bürolarının kurumsallaşmasının yanı sıra, on altıncı yüzyılın başlarından itibaren Venedik'te başka İtalyan kent devletlerinde bir benzerine rastlanmayan Kamu Dragomanı bürosunun ortaya çıkışına da tanık oluruz. Bu kurum Osmanlı Divan-ı Hümayun Tercümanı'nın diplomatik işlevlerini balyosun dragomanlarının ticari görevleriyle (bu dragomanlar diplomatik müzakerelere katılmanın yanı sıra İstanbul'daki Venedikli tacirlere yerel tacirler ve Osmanlı yargı makamlarıyla işlerinde yardım etmekle görevliydi) birleştiriyordu. Venedik koloni yönetiminde görevlendirilen tercümanların tersine Kamu Dragomanları yöneticiler ile yönetenler arasında aracılık etmiyor, şehri ziyaret eden, Osmanlı ve Safevi tebaası elçi ve tüccarlarla hükümet yetkilileri arasında aracılık yapıyordu. Dolayısıyla Osmanlı bağlamında dragomanlar hem tebaa nüfuslar hem de her kesimden yabancı heyetlerle ilgilenirken, Venedik'te esasen yabancılarla ilgileniyorlardı. Ayrıca Venedik'te benzersiz bir konuma da sahiplerdi; çünkü bu dönemde Venedik yönetiminde kayıtlı tam zamanlı uzman tercümanlar sadece Türkçe ve Yunanca için mevcuttu.[19] Kentin Osmanlı ziyaretçilerinin varsayılan yabancılığının özel dilsel ihtiyaçlarla ilişkilendirilmesi Venedik'te, diğer komşu devletlerin tebaalarının yabancılığının kurumsallaşmadığı biçimde kurumsallaşmıştı.[20]

5, s.26 [26 Nisan 1503], 450 [29 Aralık 1503], 746 [17 Ocak 1503 m.v.], 802 [4 Şubat 1503 m.v.], 835 [10 Şubat 1503 m.v.], 1022 [21 Mart 1504].

18 Venedikli dragomanların Osmanlı başkentinde işe alınmaları, eğitilmeleri ve istihdam edilmeleri hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. Rothman (2009a).

19 Neff (1985, s. 60).

20 Latince ve İtalyanca on yedinci yüzyıl ortalarına kadar Avrupa diplomasisinde ağır basan diller olduklarından Venedik hükümeti çoğu konuşma diline çeviriye ancak kısıtlı olarak başvurmuştu. Sanuto'nun imparatorun gönderdiği Almanca belgeleri tercüme eden hükümet görevlisinden ya da Rus ve Macar elçilerine eş zamanlı tercümanlık yapılma-

Venedik'te Kamu Dragomanlarının birçok görevi vardı: Sultan'ın Doge'ye gönderdiği resmi mektupların, ayrıca Venedikliler tarafından ele geçirilen, Osmanlılara ait iç yazışmaların tercüme edilmesi; resmi görevlerde Osmanlı yetkililerine eşlik edilmesi ve bu gibi durumlar için yetkin raporlar hazırlanması; sınır anlaşmazlıklarını müzakere etmek üzere Venedik-Osmanlı sınır bölgelerine seyahat edilmesi; daha da sıklıkla Venedik'teki Osmanlı ve Safevi tüccarına genellikle çok dürüst olmayan tacirler ve ticari simsarlarla işlerinde yardımcı olunması. Dolayısıyla Kamu Dragomanının konumu iki yönlü olarak tanımlanabilir: Birincisi Osmanlı ve Safevi yabancılar hakkında kayıtlar tutması, nerede olduklarını soylu işverenlerine bildirmesi gereken bir devlet memuruydu; ikincisi, Osmanlı tacirlerinin şehirle bağlantıları olmadığı için savunmasız oldukları ve özel korumaya ihtiyaç duydukları varsayımıyla, onların çıkarlarını korumakla görevliydiler.[21]

Bu iki yönlü konum, ilk Venedikli Türkçe tercümanlar Teodoro Paleologo ve Girolamo Civran'ın meslek hayatlarının izlediği yollarla gayet iyi örneklenmiştir. 1452'de doğmuş olan.Paleologo en başta Peloponnesos'ta [Mora] Osmanlı vergi tahsildarı olarak görev yapmıştı. 1478'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bir Venedik süvari birliğinin komutanı olmuştu, bu meslek Venedik'in bütün deniz aşırı ve kara imparatorluğunda dolaşmasını sağlamıştı. 1500'de Türkçe bilgisi sayesinde Venedik hükümeti tarafından Onlar Konseyinin sekreteri Elçi Alvise Manenti'nin maiyetinde, Edirne'de Osmanlı yetkilileriyle müzakereler yürütmeye gönderilmişti. 1517'de askeri hizmetten emekliye ayrılan Paleologo Venedik'e yerleşmiş ve yerli Rum Ortodoks cemaatinin önde gelen mensuplarından biri olmuştu. Aynı yıl, yeni imzalanmış Venedik-Osmanlı barış antlaşmasını İtalyancaya çevirmişti.[22] Pek çok vesileyle Ortodoks cemaatinin sözcüsü olarak hükümetin huzuruna çıkmış, ayrıca 1526'da kentte bir Ortodoks kilisesi inşa etmek için arsa satın alanlar arasında yer almıştı; bu kilise ilerde San Giorgio Kilisesi olacaktı. Osmanlı elçilerinin Venedik Senatosundaki konuşmalarını tercüme ettiği, 1518 ve 1530'da Venedik'teki ikametleri sırasında onlara yardımcı olduğu, 1517, 1527 ve 1530'da İstanbul'a gönderilen üç diplomatik heyette yer aldığı kayıtlara geçmişti. Paleologos 1524'te Venedik elçisi Pietro Zen'e Bosna

---

sından nadiren bahsetmesi, Venediklilerin Türkçe dışında başka diller için tercümana başvurmasının sıra dışı bir durum olduğunu doğrular. Latince ve İtalyancanın Rönesans diplomatlarının dil eğitimindeki ağırlığı hakkında bkz. Roland (1999, s. 44).

21 Yabancıların "ilişkisel anlamda kaynaktan yoksun olduğu" yönündeki erken modern hukuk öğretisi hakkında bkz. Cerutti (1995).

22 Theunissen (1999, s. 10).

valisiyle yapılan sınır müzakerelerinde yardımcı olmak üzere Dalmaçya'ya gitmişti. 1532'de de ölmüştü.[23]

Girolamo Civran ise on beşinci yüzyılın sonlarında, Peloponnesos [Mora] Yarımadası'nın batı ucundaki küçük liman kasabası Methoni'de, buraya bir Venedik kolonisi kurmak için gönderilen Venedik yurttaşı bir ailenin oğlu olarak doğmuştu.[24] Osmanlılar 1500'de Methoni'yi işgal ettiklerinde Civran esir düşmüş, esareti sırasında Türkçe öğrenmişti. Serbest bırakılıp Venedik'e döndükten sonra idari işler kâtibi olarak meslek hayatına devam etmişti. 1515 sonrasında Osmanlı yetkililerinin ziyaretleri sırasında Yunanca ve Türkçe tercümanı olarak hizmet ettiği kayıtlara geçmişti. 1524 ile 1531 arasında çeşitli kereler Dalmaçya'ya gönderilmiş, burada Venedik ve Osmanlı valileri arasındaki sınır müzakerelerinde tercüman olarak görev almıştı. Böyle imparatorluk aşırı yollar izlemiş olmasına ve Civran ailesinin ticari ağının Venedik imparatorluğunun muhtelif bölgelerine yayılmış olmasına rağmen, Civran'ın 1548'deki vasiyetnamesinde koloni geçmişi olan bir tek kişinin adı geçer; o da San Zaccharia Kilisesi'nin vaizi olarak görev yapmış Koronlu bir rahip olan Paolo de Signa'dır.[25] Birazdan göreceğimiz üzere, diğer Venedik Kamu Dragomanlarının vasiyetlerinde de yurtdışında uzun süreler ikamet etmiş olmalarına rağmen (ya da belki de bu yüzden) benzer bir Venedik merkezli himaye örüntüsü kendisini gösterir.

Paleologo ve Civran'ın konumları ancak geriye dönük bir isimlendirmeyle Kamu Dragomanı olarak adlandırılabilirse de, iki yönlü diplomatik ve ticari görevleri, ayrıca Civran'ın yeni kurulmuş Ticaret Kuruluyla sıkı bağları on altıncı ve on yedinci yüzyıl boyunca bu konumda yer alan haleflerinin meslek hayatlarına damgasını vuracaktı. Ayrıca Kamu Dragomanı Francesco Scaramelli istisna olmak üzere,

---

23 Sanuto (1969, cilt 25, s. 53 [28 Ekim 1517]; cilt 31, s. 382 [9 Eylül 1521]; cilt 37, s. 50-1 [16 Ekim 1524]; cilt 41, s. 616 [16 Haziran 1526]; cilt 43, s. 51 [9 Ekim 1526]; s. 127 [25 Ekim 1526]; cilt 46, s. 177 [8 Ekim 1527]; s. 381 [18 Aralık 1527]; cilt 47, s. 210 [9 Nisan 1528]; cilt 49, s. 249 [17 Aralık 1528]; cilt 52, s. 435 [1 Ocak 1529 m.v.]; cilt 54, s. 93 [31 Ekim 1530]). Ayrıca bkz. www.condottieridiventura.it/condottieri/p/1358%20%20%20%20%20%20%20TEODORO%20PALEOLOGO%20%20Greco.htm

24 Scarcia (1969, s. lxiii). Civran'ın ailesinin diğer mensupları ticari işlerini görmek üzere imparatorluğun farklı bölgelerine yerleşmiştir.

25 Notarile, Testamenti, b. 1209, fasikül 539 (8 Ocak 1547). Vasiyette adı geçen diğer kişiler Civran'ın hanımı Semaritana, çocukları (gayrimeşru oğlu Michele de dahil), dostu olan bir başka hükümet kâtibi, Santi Giovanni e Paolo kilisesinden bir keşiştir. Civran'ın hükümette istihdamı hakkında bkz. Sanuto (1969, cilt 25, s. 52 [26] [28 Ekim 1517]; cilt 26, s. 249 [133] [10 Aralık 1518]; cilt 29, s. 425 [257] [28 Kasım 1520]). Savaş, esirler ve mülteciler hakkında bkz. Doumerc (2002). Civran'ın meslek hayatının özeti için bkz. Neff (1985, s. 595); Scarcia (1969, s. lxiii).

bu dönem boyunca bütün kamu dragomanları koloni ve/veya imparatorluk aşırı geçmişlere sahiplerdi; Kıbrıs, Dalmaçya ya da Osmanlı topraklarından geliyorlardı (bkz. bölümün sonundaki **TABLO 5.1.**)

Venedik devletinin ancak ve ancak doğuştan kendi yurttaşı olanları kilit idari görevlere getirme eğilimini açıkça göstermesine rağmen, imparatorluk aşırı tebaanın böyle güçlü mevkilere atanmasını gerektiren şey ne olmuştu? Venedik yurttaşları arasında Türkçe konuşanların azlığı dikkate alınırsa, bu kısmen zorunluluktan ileri geliyordu. Ama cevabın bir kısmı da bazı imparatorluk aşırı tebaanın kendisini, salt dilsel yeterliliklerinin ötesinde devlete sadık ve yararlı olarak tanımlama biçimlerinde yatıyor olabilir. Civran'ın 1550'de ölümünün ardından Ticaret Kurulu onun yerine Michiel Membré'yi atadı; Membré güçlü, çok gezip görmüş bir Kıbrıslıydı; Kamu Dragomanı olarak 1550'den 1594'e kadar, yaklaşık yarım yüzyıl süren meslek hayatı hiç kuşkusuz bu mevkii şekillendirmişti.[26] Membré'nin Osmanlı tacirlerinin simsarlık ücretlerinden alınan özel bir vergiyi nasıl tekeline aldığına, diğerlerinin onun gücünü nasıl baltalamaya çalıştığına bakarak ticari faaliyetlerin, Osmanlı tebaası ile Venedik devleti arasındaki temel aracılar olarak Kamu Dragomanlarının rolünün tanımlanmasında nasıl kilit önemde bir düğüm noktası haline geldiğini görebiliriz.

Membré 1509'da, o zamanlar hâlâ Venedik yönetiminde olan Kıbrıs'ta doğmuş, başta Venedik ada yönetiminde görevlendirilmişti. Çok geçmeden anneanne tarafından akrabası olan soylu tüccar Bernardo Benedetti'nin dikkatini çekmiş, himayesine girmişti.[27] Levant'ta çok sayıda iş gezisine Benedetti'nin temsilcisi olarak çıkan Membré, 1538'de yine Benedetti'nin tavsiyesiyle Venedik Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak İsfahan'da Şah I. Tahmasb'ın (1514-76) sarayına gönderilmişti.[28] 1542'de Venedik'e dönmesinin ardından kısa bir süre sonra, özel bir görevde Venedik Elçisi Stefano Tiepolo'ya dragoman olarak eşlik etmek üzere İstanbul'a gönderilmişti.[29] Dolayısıyla 1550'de Kamu Dragomanı olarak atanması sadece kanıtlanmış dilsel becerilerinin tanınması değil, devlet için önceki diplomatik hizmetlerinin,

---

26 Membré'nin biyografisi hakkında bkz. Arbel (yakında çıkacak).

27 Benedettiler hakkında bkz. Rudt de Collenberg (1982a, s. 27).

28 Bu geziye dair bir raporu dönüşü sonrasında 1542'de Senatoya sunmuştur (Membré 1969).

29 Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere di Ambasciatori, Costantinopoli, b. 1, c. 182a (15 Eylül 1545); Compilazione Leggi, b. 146, c. 786 (29 Haziran 1547). Ayrıca bkz. Scarcia (1969, s. lxii). Membré Venedik yurttaşlığı almak için kaleme aldığı dilekçede 1542'den beri kesintisiz Venedik'te ikamet ettiğini ileri sürüyordu. Gayet dikkat çekici bir gelişme olarak Ticaret Kurulu onun de *intus et extra* yurttaşlık talebini gerekli ikamet süresi olan yirmi beş yılı tam doldurmadığı, bir buçuk yıllık bir eksiği olduğu gerekçesiyle reddedi-

Osmanlı ve Safevi elitleri arasındaki güçlü bağlantılarının da tanınması anlamına geliyordu.[30]

Membré'nin bağlantıları, bilgisi, girişimcilik konusundaki becerileri Kamu Dragomanı olarak görevinin yanı sıra özel girişimlerinde de işine yaramıştı. 1550'de Venedikli haritacı Giovanni Battista Ramusio ve Piemonteli matbaacı Giacomo Gastaldi'yle işbirliği yaparak bir Asya ve Doğu Akdeniz haritası hazırlamıştı. 1553'te Venedik Senatosunun Osmanlı Şehzadesi Selim için bir harita basması yönündeki talimatının ardından 1559'da bir dünya haritasının Türkçe metninin tercümesine yardımcı olmuştu. Kefalonya adası valisi Marc Antonio Giustinian'ın 1568'de yine Membré'nin yardımıyla Osmanlı piyasası için üretmeye çalıştığı harita da muhtemelen aynı ahşap kalp şeklindeki basılabilir haritaydı.[31] Bu haritacılık girişimleri ticari ve siyasi çıkarlarla da birleşmişti. Görüp geçirmiş bir girişimci olan Membré İstanbul ve İran'da edindiği özel dil becerilerini Venedik'teki ticari, akademik ve diplomatik çevrelerin hizmetinde kullanarak gayet iyi kazanmıştı. Bugüne ulaşan üç vasiyetinde akrabalarına ve Venedik'teki yardım kurumlarına cömert miraslar bırakmıştı.[32]

Miras Savaşları

Kamu Dragomanı'nın mevkii ve dragomanların becerisi, sadakatiyle ilgili varsayımlar sadece Michiel Membré'nin uzun görev süresi zarfında değil, kısa süre içinde halefi olacak iki yardımcısının, Giacomo de Nores ve Andrea Negroni'nin görevleri sırasında da şekillenmiştir. De Nores ile Negroni'nin 1594'te istihdam edilmek amacıyla kaleme aldığı dilekçeler, Kamu Dragomanı olarak hizmetin varsayılan önkoşulları olarak dile getirildiği biçimiyle, Venedik ve Osmanlı tebaaları arasındaki aracılığın değişen niteliğine de göz atmamızı sağlar.[33] Bu dilekçeler imparatorluk aşırı yolların Venedik Kamu Dragomanı olmak açısından nasıl temel önemde görüldüğünü de ortaya koyar. De Nores ve Megroni 1589'dan itibaren Membré'nin

---

yor, yurttaşlığını ancak *de intus tantu* onaylıyordu (Collegio, Risposte di dentro, b. 1, c. 188 [23 Ekim 1565]; Cinque Savi, Risposte, b. 135, cc. 127v-128r [19 Kasım 1565]).

30 Membré temasta bulunduğu birçok kişi arasında Polonya kökenli Osmanlı Divan-ı Hümayun Tercümanı İbrahim'le dostça yazışmayı sürdürmüştü; İbrahim 1567'de Ragusa'dan [Dubrovnik, Hırvatistan] yazdığı mektuplarda Osmanlı'nın Macaristan'da kazandığı son zaferlerden, Osmanlı tacirlerinin Venedik'teki çeşitli ticari girişimlerinden bahsediyordu (Conley 2002, s. 265). Ayrıca bkz. Bombacı (1948).

31 Arbel (2002a). Ayrıca bkz. Menage (1958); Fabris (1989); Casale (2005).

32 Notarile, Testamenti, b. 394, fasikül 625 (14 Temmuz 1591); b. 1245, fasikül 561 (25 Ekim 1594); Ospedali e luoghi pii diversi, b. 86, fasikül GG (21 Kasım 1594).

33 Bu iki dilekçenin dökümü ve çevirisi için bkz. ekler 5.1 ve 5.2.

yardımcıları olarak hizmet etmiş, simsarlar ile Osmanlı tacirler arasındaki işlemleri izlemişlerdir.[34] İkisi de Membré'nin hayatının son beş yılında, maaşlarını düzenli ödemediği gerekçesiyle ona tekrar tekrar dava açmıştır.[35] Membré'nin ölümü üzerine ikisi de Senatoyu, onun yerini almaya uygun olduklarına (ve de birbirlerinden üstün olduklarına) ikna etme çabası içinde uzun dilekçeler kaleme almıştır. İkisi de 1594'te Kamu Dragomanı olarak atanmıştır. Ne var ki argümanları çarpıcı bir farklılık gösteriyordu.

Venedik'in Kıbrıs kolonisinin başkenti olan Nicosia'da [Lefkoşa] 1569'da doğan de Nores, adanın yerlisi olan en eski ve en seçkin iki ailenin soyundan geliyordu; de Nores ve Podocataro ailelerinin Kıbrıs'taki kökleri Haçlı Seferleri'ne uzanıyordu.[36] Giacomo'nun doğumundan kısa süre sonra, onunla aynı adı taşıyan baba tarafından büyükbabası Trablus Kontu, Osmanlı kuşatması sırasında (Temmuz-Eylül 1570) Lefkoşa'yı savunurken öldü. Ertesi yıl Giacomo'nun anne tarafından büyükbabası Lefkoşa Vikontu Livio Podocatoro Osmanlıların adanın geri kalan kısmını fethetmesiyle birlikte bütün mal varlığını kaybetti. Bunun sonucunda de Nores ve Podocataro ailelerinin onlarca mensubu, ufaklık Giacomo da dahil olmak üzere esir alınıp İstanbul, Sakız, Rodos, Cezayir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerine gönderildi. Nihayetinde çoğunun fidyesi ödendi, Venedik, İspanya, Roma ve Hıristiyan aleminin başka yerlerine yerleştirildiler. Ama Giacomo'nun teyzelerinden biri de dahil olmak üzere birkaçı İslama geçti ve Osmanlı topraklarında kaldı. Bu teyzenin iki kızı daha sonra III. Mehmet'in eşi oldu.[37]

Giacomo çocukluğunu ve gençliğini Üsküdarlı Turan Bali adlı bir Osmanlı topçusunun evinde köle olarak geçirdi. 1581'de efendisiyle birlikte Safevi sınırına gitti, büyük ihtimalle burada biraz Farsça öğrendi. Bundan altı yıl sonra Kıbrıslı bir tacir olan Dimitri Gonneme tarafından fidyesi ödendi; Gonneme Turan Bali'ye de Nores'in annesi Maria Podocataro adına 260 duka ödedi.[38] Giacomo de Nores serbest kalıp 1587'de Venedik'e geldiğinde on yedi, on sekiz yaşlarında bir gençti;

---

34 Her birinin yıllık 150 duka olan maaşı Membré'nin *terzo* vergisinden elde ettiği gelirden ödeniyordu (bkz. yedinci bölüm). (Senato Terra, filza 105, sayfa numarasız [29 Ocak 1587 m.v.]). Kaynak için Maartje van Gelder'a teşekkür ederim.

35 AdC, Misc. Civil, b. 260, fasikül 20, cc. 17-24 (31 Mart-10 Haziran 1594).

36 de Nores ailesi adadaki Frenk feodal aileleri arasındaydı, Podocataro ailesiyse Kıbrıslı Rum Katoliklerdi. Venedik yönetimi altında Kıbrıs soyluları hakkında bkz. Arbel (1995a).

37 Rudt de Collenberg (1982a, s. 52, 60-61). Nores ailesi hakkında ayrıca bkz. Nicolaou-Konnari (2006).

38 Notarile, Atti, b. 32, cc. 41r-42v (17 Şubat 1591 m.v.). Maria Podocataro ve Dimitri Gonneme'nin imzaladıkları fidye senedi ve vekâletname Corazzol'da tartışılmıştır (1994, s. 776). Yazar de Nores'i geleceğin tercümanlarından biri olarak tanımlamaz.

Venedik'e hizmet etmek gibi bir deneyimi olmamıştı, İtalyancaya hâkimiyeti de sınırlıydı.[39]

De Nores dilekçesinin başlangıcında yasal tebaa olmaktan kaynaklanan sadakate odaklanmıştı; açıktır ki bu durum onu Negroni'den ayırıyordu. Soylu ailesi ve atalarının kaybedilen Kıbrıs sömürgesi için döktükleri kanlar üzerinde uzun uzadıya durmuştu. Soyluluğunu, seçkin atalarını vurgulayarak (böylece Venedik'le bağlarını bir kez daha onaylayarak) belki de uzun yıllar Osmanlı'ya hizmet ettiği için sadakatiyle ilgili oluşabilecek kaygıları aşmayı umuyordu. Bu vurgu, soylu muhataplarına, soylu ama yerinden edilmiş bir koloni tebaası olarak kendisinin refahını sağlamakla sorumlu olduklarını da hatırlatıyordu.

De Nores dilekçesinde aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda geçirdiği yılların semeresinden yararlanmaktan da kaçınmıyordu. Uzun süren esaretine atıfta bulunması, çektiği sefalete sempati uyandırmakla kalmayacak, Osmanlı dilini ve toplumuna dair derin bir bilgisi olduğu yolundaki iddiasını da güvenilir kılacaktı. De Nores kişisel meziyetlerini tartıştıktan sonra birinci çoğul şahıs kipine dönerek "bizim" âdetlerimizle "onların" (yani Türklerin) âdetlerini yan yana getiriyor, böylece bir aracı olarak rolünü vurguluyordu:

> Türklerin *bizimkilerden çok farklı olan* âdetlerine, eğilimlerine, müzakere tarzlarına aşina olmanın, bu iş için hiç de azımsanamayacak bir yararı olduğu için, diyebilirim ki bu insanlar arasında doğduğumdan, kötü talihim yüzünden orada büyüyüp eğitim gördüğümden, yıllarca onların işlerine dahil olduğumdan, birçok farklı vilayete ve ülkeye seyahat ettiğimden, Ekselansları söylediklerime kolayca ikna olabilir.[40]

De Nores düşman topraklarda geçirdiği gençlik yıllarının hikâyesini anlatırken kapsayıcı birinci çoğul şahıs *biz*'i kullanarak, üçüncü çoğul şahıs kipinde bahsettiği Osmanlılarla arasındaki mesafeyi vurgular. Kendini Venedik ahlâkına sahip cemaate dahil eden de Nores'in Osmanlı topraklarında yaşadığı uzun yıllar bir yükten çok bir kazanç haline gelir; Osmanlı farklılığını bastırmak yerine ön plana çıkarmaktadır. Böylece Osmanlı'nın onu haklarından mahrum kılması, de Nores'in özel duyarlılıklara sahip olduğu iddiasını güçlendirir ve eskiden kendisini esir alanlara duyduğu antipatiyi vurgulamasını sağlar.

Andrea Negroni, 1594'te aracı olarak fiili deneyimi lafı edilemeyecek kadar az olan de Nores'in tersine, o tarihte yirmi yıllık iş deneyimi olan yetkin bir ter-

---

39 Maria-Pia Pedani'ye kişisel görüşmemizde bu meseleleri vurguladığı için teşekkür ederim.

40 Vurgu eklenmiştir.

cümandı.[41] O yüzden de dilekçesine Venedikliler ile Osmanlılar arasındaki sınır anlaşmazlıklarının halledilmesindeki diplomatik rolünü, kişilerarası askeri ve siyasi aracılığını da vurgulayarak, uzun uzadıya anlatarak başlaması şaşırtıcı değildir. Negroni bu anlatıda özel diplomatik lügati kullanır, Osmanlı'daki resmi yazın türü olarak *arz*'dan yani sultan kararnamelerinden bahseder, güçlü bir şahsiyet olan Sinan Paşa da dahil olmak üzere Osmanlı vilayet yöneticileriyle çok sayıdaki görüşmesini sayıp döker. Negroni'nin başarılarına ilişkin uzun anlatısı dilekçesinin üçte ikisini oluşturur, amilliğini vurgulayan bir dizi etkin fiille doludur. ("Dilekçe yazdım [...] gittim [...] hallettim [...] yazdım [...] not ettim [...] bitirdim [...] durdurdum [...] gittim [...] yaptım [...] ifade ettim [...] emrettim"). Sözlerine kısaca Türkçeye hâkimiyetinden ve (kuşkusuz biraz abartarak) "12 Doğu dili"ni bilmesinden bahsederek devam eder. Ardından aracının becerileriyle ilgili, birinci tekil şahıs kipinden üçüncü tekil şahıs kipine geçtiği şu genel gözlemleri sunar:

> Konuşmak ve yazmak yeterli değildir; bunun ihtiyatlı bir biçimde yapılması gerekir; büyük bir anlayışa sahip olup ve son derece dikkatli olan kişiler bu ihtiyat sayesinde Prenslerinin onurunu koruyup zaman zaman olabildiği üzere, müzakerelerde bulundukları bir başka güçlü yöneticinin gururunu rencide etmekten kaçınabilirler. Açıklarken, yazarken bu, kuvvet ve cesaret sergilemeye, aynı zamanda titiz bir dikkat ve saygı göstermeye yarayabilir; ilişkilerin mükemmelleştirilmesi de tek başına bunun etrafında döner.[42]

İhtiyat, kuvvet ve saygıyla ilgili bu gözlemler (ki bunların hepsi de dönemin hümanist diplomasi anlayışının merkezi anlatılarını oluşturuyordu) genel ve soyuttur, Venedik-Osmanlı ilişkilerine özel olmaktan ziyade herhangi bir müzakereyle ilgilidir. Bu dilekçede Negroni okurlarına Venedikli bir tercüman olmadan önceki kapsamlı diplomatik hayatını, Venedikli olmayan hamilerine açıkça atıfta bulunmaksızın, sadakati hakkında şüpheler yaratmaksızın hatırlatır. Bu genel gözlemleri dilekçe yazarının ihtiyaçlarına kısa bir atıf (örneğin onun eline bakan ebeveynleri, eşi ve çocukları) izler. Negroni, muhtemelen kendisi gibi (muhtemelen Yunan kökenli)

---

41 1570'lerin ortalarında Negroni Osmanlı sarayında imparatorluğun temsilcisi olarak hizmet ediyordu. Doğu Macaristan ve Balkanlar'daki bir seyahat sırasında Negroni'nin doktoru olan Johann Jacob Amman'ın yazdığı seyahat anlatısına, *Reisz in das Gelobte Land*'a bkz. (1677-8).

42 "non bastando il parlare, et lo scrivere mà il prudentemente fare questo, et quello con il quale i più intendenti eversati con singulare discretione possino conservare il decoro del suo Principe, e non offender l'orgoglio per aventura d'altro grande Sig[no]re con cui occora negotiare, et nello spiegare in scrittura po occorer che torni à bene mostrare vigoria, et ardimento, et congiontamente bona metne, et rispetto nella quale sola distrezza consiste la perfetione di negotij" (Senato Mar, filza 128, sayfa numarasız (9 Aralık 1594); başka bir kopya Risposte di dentro'da bulunabilir, b. 10, c. 50).

Osmanlı tebaası olduklarından, şeceresinde sözünü edecek bir Venedikli olmadığından atalarından bahsetmez. De Nores'in tersine Negroni'nin akrabaları bir varlık olmaktan çok bir yüktür.

Dolayısıyla Negroni'nin dilekçesi hem Venedik-Osmanlı diplomatik ve askeri müzakerelerine katılımına dair kişisel, son derece özel bir anlatı hem de gayrişahsi nitelikte bazı genel gözlemler sunuyordu. Bir araya getirildiğinde bu unsurlar Negroni'nin başarılarını, çatışma çözümündeki becerilerini, kapsamlı pratik deneyimi sayesinde Osmanlı bürokratik hiyerarşisi ve diplomatik protokolüne derinden aşina olduğunu vurgulamaya yarar.

Giacomo de Nores ve Andrea Negroni'nin dilekçelerinin karşılaştırılması on altıncı yüzyılın sonunda dragomanların aracılık işlerine dair anlayışlarında başarılar ve sadakatin birbiriyle çekişen iki biçimde dile getirildiğini ortaya koyar. Negroni'ye göre işe alınacak olan, bir görevden diğerine geçerken biriktirmiş olduğu becerilerdir. Negroni en büyük meziyetini, hiçbirine bağlanmaksızın iki tarafı da iyi bilmek olarak sunuyordu. Aslına bakılırsa Venedik Kamu Dragomanı olduktan üç yıl sonra, Habsburg İmparatoru'nun hizmetinde başka bir görev üstlenmek üzere Venedik'ten ayrılmıştı.[43] Fidyeyle serbest bırakılmasından bu kadar kısa süre sonra "bir Venedikli gibi görebilmesi"nin Venedik'e duygusal ve ailevi bir bağlılıktan kaynaklandığını vurgulayan de Nores ise 1617'de ölünceye dek Venedik'te Kamu Dragomam görevini sürdürmüştü. Elimizdeki kanıtlar çocuklarının en azından bazılarının Venedik'te kaldığını gösterir. Kızlarından biri Elena, Venedik soylularından Francesco Trevisan'la evlenmiş, diğer iki kızı Tadea ve Cecilia Santa Marta manastırında rahibe olmuşlardı.[44] Giacomo'nun kız kardeşleri Fiorenza ve Lucia, teyzesi Elena, yeğeni Livio da dahil olmak üzere ailenin başka mensupları da Venedik'e yerleşmişti.[45]

Her iki dragoman da erken modern Akdeniz'de imparatorluk aşırı tebaa olmanın kalıcı modellerini temsil ediyordu. De Nores sülalesi Kıbrıs'ta güçlü bir aile olarak yerleşiklik kazandıktan sonra Roma, Venedik ve Padova'ya uzanan Katolik kilise ve akademi ağlarına dahil olmuştu. Giacomo Venedik'e yerleşirken bazı akrabaları Osmanlı yönetimi altındaki Kıbrıs da dahil olmak üzere başka yerlerde meslek

---

43 Spuler (1935, s. 330); Neck (1950).

44 Notarile, Atti, b. 8454 (18 Nisan 1645), b. 8460, c. 163r (4 Şubat 1652 m.v.); b. 8465, cc. 87v-88r (18 Eylül 1657); b. 8470, c.39v (12 Mayıs 1662).

45 Ayrıca Nores Bustrona'nın 1605'in başında Giacomo de Nores'in evinde yeğeni Livio tarafından kaleme alman vasiyetine bakın (Notarile, Testamenti, b. 1177, fasikül 141 [23 Şubat 1604 m.v]). Bir soyağacı da dahil olmak üzere kızkardeşleri hakkında bkz. Rudt de Collenberg (1983, s. 46-57; 1993, s. 182).

hayatlarını sürdürmüştü.[46] Onlar gibi Andrea Negroni de becerilerini birkaç patronun, İstanbul'daki ilk yabancı diplomatlar ve akademisyenlerin, ardından Venedik devletinin, son olarak da Habsburg imparatorunun hizmetine sunmuştu. Birkaç kuşak boyunca izlendiğinde hem de Nores hem Negroni ailelerinin imparatorluklar arasında yoğun ağlar örerek "tüm yumurtalarını aynı sepete koymadığı" gözlenebilir. De Nores'in şeceresini becerilerinden daha fazla vurgulaması, akrabaları arasında akademisyenler ve sekreterlerin ağır bastığı, ayrıca imparatorluklara yayılmış oldukları dikkate alındığında dikkat çekicidir. Dolayısıyla kendisini önce değerli ve sadık bir tebaa, ardından nitelikli bir aracı olarak sunmaya onu teşvik eden şey, becerileri ya da kariyer gelişimi açısından Negroni ile arasındaki nesnel farktan ziyade Kıbrıs'ın kaybıyla ilgili Venedik imparatorluk hissiyatından yararlanma fırsatıdır.

Dilekçe Dizileri ve İmparatorluk Aşırı Tebaa Olmak

De Nores ve Negroni Kamu Dragomanı'nda aranan özelliklerin iki bileşenini (başarılar ve sadakat) temsil ederken, Venedikli elitler arasında bağlantılara sahip olmak, dragoman ailesinin süreklilik göstermesi gibi başka kritik unsurlar da halefleri olan iki dragoman tarafından mükemmelleştirilmişti. Venedik'te doğmuş, İstanbul'da eğitim görmüş Francesco Scaramelli (görev dönemi 1626-43), aracılık performansı açısından Venedik soyluları arasında kapsamlı bağlara sahip olmasına ve hem Venedik'te hem Osmanlı'da üst düzey mevkilerin anlam dünyasına hakim

46 1647'de Calimeris de Nores adında biri Larnaka'da faaldi, burada Kıbrıslı Soderini ailesine mensup Venedik konsolosuyla dost olmuştu. De Nores ailesinin diğer kolları da Venedik'le yakın ilişkilerini korumuşlardı. Giacomo'nun büyük amcası, alim Iason de Nores (1530-90) Osmanlı'nın fethi sonrasında Lefkoşa'dan ayrılıp Padova'ya yerleşmiş, Padova Üniversitesinde ahlâk felsefesi kürsüsünün başkanlığına getirilmişti. Astronomi, felsefe ve edebiyat çalışmaları yayımlamıştı. Oğlu Pietro 1589'da Venedikli bir soyluyla düellosunun ardından Roma'ya sürülmüş, burada birkaç kardinalin sekreterliğini yapmış, tarih ve edebiyat çalışmaları yapmıştı. Jason'ın 1619'da Venedik'in Istria'daki kolonisi Pula'da doğan torunu Giorgio sekreterler için bir kılavuz yayımlamış, bu eserde yazımda "iyi Toscana diline" bağlı kalınmasını savunmuştu. Giorgio de Nores Kıbrıs krallığı hakkında tarihsel bir araştırma da yayımlamıştı, bu eserde adanın önde gelen ailelerinin soyağaçlarına yer veriliyordu. Giacomo'nun amcası Cesare de Nores 1573-1579 döneminde Venedik sömürgesi Piran'ın (Istria) piskoposuydu. Podocataro ailesinin birkaç mensubu da önde gelen din adamlarıydı. Kıbrıs Piskoposu ve daha sonra Kardinal Lodovico Podocataro (ölümü 1504) Roma'da gömülmüştü. Başpiskopos Livio Podocataro Venedik'te San Sebastian Kilisesi'ne gömülmüş, Jacopo Sansovino burada onun anısına bir anıt diktirmişti (Arbel 1989a, s. 187, 189; şahsi yazışma; Scarabelli 1847, s. xx-xxv; Rudt de Collenberg 1982b, s. 456-7). De Nores ailesi mensuplarının Venedik, Padova ve Roma'nın entelektüel ve kilise seçkinleriyle kapsamlı ilişkileri hakkında bkz. Rudt de Collenberg (1983, 1990); Nicolau-Konnari (2006).

olmasına güveniyordu. Scaramelli on altıncı yüzyılın son on yılında doğuştan Venedik yurttaşı olan bir ailede dünyaya gelmişti. Scaramelli'nin babası Giovanni Carlo ile kardeşi Moderante, Venedik'in hizmetindeki diplomatik kâtipler olarak uzun meslek hayatları boyunca Milano, Londra ve İstanbul da dahil olmak üzere çeşitli başkentlerde ikamet etmişlerdi.[47] Francesco onların izinden giderek bir kâtip ve diplomat olmak üzere eğitim görmüş, hatta on yıl boyunca (1611 ile 1621 arası) Venedik balyosunun İstanbul'daki evinde diplomatik tercüman olarak çalışmıştı. Osmanlı başkentinden döndüğünde Venedik düklüğünün idari hizmetine girmiş, 1626'da da Kamu Dragomanı olarak atanmıştı.[48] Scaramelli, on yedinci yüzyılda bu mevkide görev alan ilk ve tek Venedik doğumlu yurttaştı. Uzun süren meslek hayatı boyunca Osmanlı yetkilileriyle, Venedik topraklarında Katolikliğe geçen Osmanlı tebaasıyla ilgili üst düzey ve hassas müzakereler yürütmüştü. Bu müzakerelerde iddialı bir duruş sergilemesi, hem doğuştan Venedik yurttaşı hem de uzun süredir Osmanlı başkentinde ikamet eden, Osmanlı elit kültürüne aşina biri olmasına dayanıyordu.[49]

Scaramelli'nin Kamu Dragomanı olarak kariyeri, ailesinin Venedik yönetiminde memur, noter ve kâtip olarak tipik uzmanlaşmasının bir uzantısıyken halefi Pietro Fortis daha çok sonradan zengin olmuş yoksul bir kişiydi. Bu mevkide daha önce bulunanların tersine İstanbul doğumlu Fortis, Venedik'te babadan oğula geçen devlet anlayışıyla Osmanlı dragomanlarının mevkiin babadan oğula geçmesi beklentisi arasında köprü kuran imparatorluk aşırı bir dragoman hanedanı yaratmıştı. Fortis, kardeşi Giacomo ve oğulları Giacomo ile Alvise, İstanbul'da iki kuşak yaşadıktan sonra Venedik'e yerleşmekle kalmamışlar, genç yaştan itibaren, dragoman olarak Venedik'in hizmetine girebilecekleri beklentisiyle dil eğitimi de almışlardı. Bu

47 Brown (1900, s. lxii-lxix). Giovanni Carlo kırk yedi yıl boyunca üst düzey Venedik memuru ve diplomatı olarak hizmet etmiştir. Mesleki kimliğinden duyduğu gurur, 1569'da yirmi yaşındayken kaleme aldığı ilk hatıratından anlaşılabilir. Bu kitapta Sansovino'nun *Del segretario* adlı eserinde dile getirdiği üzere kâtipleri alt düzeyde gören fikirlerini eleştirmişti. Scaramelli, pratik deneyimlerine dayanarak Onlar Konseyinin kâtiplerine duyduğu büyük saygıdan, kâtiplerin fiili yetkisi ve nüfuzundan bahsetmişti. Giovanni Carlo'nun yüksek mevkii, gayrimeşru olduğu belli büyük oğlu Moderante'yi yurttaşlık statüsüne aldırmasını, Moderante ile Francesco'nun kamu hizmetine girmesini güvence altına almasını sağlamıştı (gerçi Francesco'nun dragoman çıraklığına seçilmesi Giovanni Carlo'nun ölümünden sonra gerçekleşmişti). Ayrıca kızı Chiara'nın Venedik soylusu Bartolomeo Barbaro'yla evlenmesinde de etkili olmuştu (Trebbi 1986, s. 55-6).

48 Bailo a Costantinopoli, b. 277, kayıt 397, cc. 1v-2r; Dursteler (2000, s. 173-4).

49 Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 18, cc. 38r-48v (3-11 Haziran 1627); Cinque Savi, Risposte, b. 151, cc.1-6 (6 Ekim 1636); Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 23, fasikül 2, cc. 64r-66v (8 Ekim 1636).

ailevi mesleki gelişim modeli, İstanbul'da dragoman aileleri arasında baskındı ama Fortisler bu modeli Venedik'e getiren ilk aile olmuştu. Onların bu stratejilerini ve sergilediği Venedik-Osmanlı aracılığı görüşünü incelemenin bir yol da hanedanın kurucusu Pietro Fortis'in Venedik'te Kamu Dragomanı olarak atandığı 1643'ten Senatonun kızlarından birine aylık bir maaş bağlanmasını onayladığı 1678'e kadar geçen otuz beş yıl boyunca izlediği yola ve dilekçe verme pratiklerine bakmaktır.

Pietro Fortis 1610'ların sonunda İstanbul'un Pera semtinde doğmuştu. 1627'de henüz çocukken balyosun evine yerleşti ve 1634'te burada resmen dragoman çıraklığı eğitimine başladı.[50] 1643'te Venedik'te ikamet ederken, kısa süre önce vefat eden Francesco Scaramelli'nin yerine Kamu Dragomanı olarak atandı.[51] Fortis'in İstanbul'da genç bir çırakken Venedik'te hızla Kamu Dragomanı'na dönüşmesi balyosun evindeki dragomanları ve çırakları büyük bir şaşkınlığa uğratmıştı. İçlerinden birçoğu bu mevkiye gelmeyi istiyordu. Aslına bakılırsa Giovanni Soranzo'nun balyosken Senatoya yazdığı bir mektupta bildirdiği üzere, en kıdemlileri olan yaşlı dragoman Giovanni Battista Salvago bu mevkiyi çok istediğinden ve meslektaşları tarafından da en nitelikli meslek erbabı olarak görüldüğünden aralarından birçoğu adaylıklarını geri çekmişti. Senato'nun Salvago yerine Fortis'i seçmesine İstanbul'daki meslektaşları veryansın etti. Gizlice aday olduğunu bilselerdi, onlar da aynısını yapardı![52]

Ama Fortis'in birkaç avantajı vardı. Öncelikle, Ticaret Kurulu bu mevki için tavsiyelerde bulunduğunda o da Venedik'te bulunuyordu.[53] İkincisi, babası ve büyükbabasının Venedik yurttaşı olması onu teknik olarak yurttaşlığa uygun hale getiriyordu (1651'de nihayet Venedik yurttaşı oldu).[54] Üçüncüsü, daha önce de belirttiğimiz üzere çocukluğundan beri balyosun İstanbul'daki evinde büyümüştü. Venedikli ataları, Osmanlı toplumuna aşinalığı, dragomanlık mesleğinin çeşitli yönlerini çıraklık sürecinde tanımış olması onu ideal bir aday haline getiriyordu. Son olarak özellikle de yaşlanan ve zindeliğini yitiren Salvago'yla kıyaslandığında gençliği, bir başka açık avantaj olarak değerlendirilebilirdi; Salvago'nun tersine,

---

50 Collegio, Risposte di dentro, b. 34, sayfa numarasız (29 Mayıs 1643). Balyosun evinde yaşadığı önceki yedi yıldaki statüsü bilinmemektedir.

51 Cinque Savi, Risposte, b. 153 (17 Şubat 1643 m.v.); cc. 172v-173v (10 Mayıs 1645).

52 Senato, Dispacci Costantinopoli, b. 124, cc. 598r-v (9 Kasım 1643).

53 Daha önce 1643'te, Fortis ailevi işleriyle uğraşmak üzere Venedik'ten ayrılmıştı (Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 27, c. 5r [21 Mart 1642]; Senato, Dispacci Costantinopoli, b. 123, cc.35v, 38r [19 Mayıs 1642]; b. 124, c. 293r [6 Temmuz 1643]; Cinque Savi, Risposte, b. 153, cc. 104v-105r [17 Şubat 1643 m.v.]).

54 Ufficio della Bolla Ducale, Grazie del Maggior Consiglio, kayıt 10, c. 106r (Nisan 1651).

yirmili yaşlarındaki Fortis'in önünde hizmet edebileceği uzun yıllar uzanıyordu. Aslına bakılırsa genel olarak Venedik devlet memuriyetinde yaşlılar ağır basarken bu mevkiye nispeten genç yaştaki memurların atanması bir kural haline gelmiş gibi görünüyor. Andrea Negroni istisna olmak üzere, 1517-1682 döneminde göreve gelen bütün Kamu Dragomanları otuz yılı aşkın bir süre hizmet etmişti (İstanbul'daki çıraklıkları ya da başka hizmetleri de dikkate alındığında daha da uzun bir süre).

Genç Fortis'in Venedik Senatosunu kendisini Kamu Dragomanı olarak atamaya ikna etmesi uzun ve başarılı bir kariyerin koşullarını belirledi; bu kariyer sırasında Fortis yetenekli bir dilekçe yazarı olduğunu kanıtladı. 1651'de doğuştan Venedik yurttaşı olarak tanındı, böylece bu sınıfa uygun görülen ayrıcalıklar ve gelire layık hale geldi, ayrıca Michiel Membré'den sonra bu mevkideyken Venedik yurttaşlığı tanınan ikinci dragoman oldu (Membré'nin yurttaşlığı doğuştan değildi gerçi). Fortis yeni edindiği bu statünün avantajlarının farkındaydı. 1655'te oğullarıyla birlikte, yurttaşlara tanınan Zakintos yüzbaşılığı gibi arpalık bir memuriyet elde etmek için dilekçe yazdı, dilekçesinde Serenissima'nın yurttaşlarına karşı efsanevi cömertliğinden bahsediyordu.[55] Fortis başka dilekçeler de kaleme alarak nihayetinde hem temel maaşını yükseltti hem de daha önemlisi ticari simsarlık komisyonundan kendisine düşen, başlangıçta yüzde 5 olan payı yüzde 15'e çıkardı.[56] Çok geçmeden, "Yunanca, Türkçe ve Ermenice" dillerini akıcı bir biçimde konuşan kardeşi Giacomo'nun da dragoman olarak çalışmasını ayarladı.[57] Fortis kardeşlerin Ermeniceyi ne zaman ve nerede öğrendiği hâlâ bilinmemektedir ama hem Pietro'nun hem Giacomo'nun Venedik'teki Ermeni tüccar camiasıyla kapsamlı bağları vardı. Piero 1644'te Zorzi adında Ermeni bir tüccarla Isac Camis'nin oğlu Isaia adında Yahudi bir tüccarın karıştığı bir davada ifadelerin tercüme edilmesine yardımcı

55 Collegio, Risposte di dentro, b. 46, sayfa numarasız (7 Mayıs 1655).

56 Fortis 1652'den itibaren, simsarlık komisyonlarından aldığı payı, selefi Scaramelli'nin ayarına çekmek için dilekçeler kaleme aldı. Ticaret Kurulu onun taleplerini destekledi ama Fortis 1670'lere kadar böyle bir artış göremedi. Başka vakalarda da benzer ertelemeler yaygındı (Collegio, Risposte di dentro, b. 36, sayfa numarasız [20 Nisan 1645]; b. 43, sayfa numarasız [12 Eylül 1652]; b. 50, sayfa numarasız [8 Ağustos 1658]; b. 60, sayfa numarasız [11 Temmuz 1663]; b. 62, sayfa numarasız [5 Haziran ve 8 Ağustos 1664]; Cinque Savi, Risposte, b. 155, c. 78r [21 Haziran 1656]; cc. 135v-136r [22 Ağustos 1658]; cc. 195v-196r [14 Şubat 1661, m.v.]).

57 AdC, Misto, b. 3015, fasikül 7, sayfa numarasız (1644); Notarile, Testamenti, b. 402, fasikül 201 (6 Aralık 1652); AdC, Misc. Civil, b. 235, fasikül 2 (16 Nisan 1654); Notarile, Atti, b. 7467, c. 73r (1 Temmuz 1659); b. 8846 cc. 52r-v (30 Temmuz 1670); Collegio, Risposte di dentro, b. 41, sayfa numarasız (9 Mart 1650); Cinque Savi, Risposte, b. 154, cc. 155v-156r (28 Eylül 1650); b. 155, cc. 144v-145r (21 Ocak 1658 m.v.).

olmuştu. 1652'de merhum Ermeni Baldassar'ın oğlu Cozà Mezadur'un vasiyetini tercüme etmiş, daha sonra mirastan pay alanlardan olmuştu. 1659 tarihli bir noter senedinde Fortis'e karşı açılan bir davada, Ermeni tüccar Pietro de Battista'ya bir başka Ermeni tüccarın, Baina Calili'nin avukatlığını yapma yetkisi verilmiştir. Venedik'te yıllar içinde Ermeni tacirlerin karıştığı bu ve başka birçok dava belki de, Fortis'in hizmetinden yararlanmadıkları gerekçesiyle simsarlık komisyonundan alınan dragoman vergisinden muaf tutulmak için 1650'de verdikleri dilekçenin reddedilmesine dayanıyordu. 1658'de Giacomo'nun adı da kendisine çok büyük miktarda borcu olan Antonio Bagos adlı Ermeni bir tüccarla bir davaya karıştı. Ne var ki, bu olay Giacomo'nun Ermeni cemaatiyle ilişkisinin son bulmasına yol açmadı; 1670'te Giacomo bir grup Ermeni tüccarın imzaladığı bir başka noterlik senedine tanıklık ve tercümanlık etti.

Mahkeme sicili bir tarafa bırakılırsa, Pietro belli ki Ticaret Kurulundaki işverenleri tarafından iki oğlunun dragoman olarak istihdam edilmesini sağlayacak kadar çok sevilip sayılıyordu. Fortis 1666'da Senatoya Alvise ve Giacomo'yu kardeşinin rehberliği altında çıraklık etmeleri amacıyla İstanbul'a göndermeyi önerdi; açıktır ki kendisinden sonra oğullarının dragoman mevkiine gelmesini umuyordu. Oğullarını İstanbul'a çırak olarak gönderme önerisini 1667'de tekrarlayan Fortis, aracılık komisyonlarından yüzde 15'lik pay alma uygulamasını oğulları için de geçerli kılmak için Senatoyu ikna çabasına girdi. Talebi kabul edildi, 1667'de oğlu Giacomo Dukalık idaresine (doğuştan yurttaşlara ayrılan bir mevkiydi) noter olarak atandı. Bundan üç yıl sonra da Dalmaçya'ya tercüman olarak hizmet etmeye gönderildi. Ticaret Kurulu 1676'da Fortis'in iki oğlunun "mükemmel bir Türkçe ve Yunanca bilgisine" ulaştığını belirterek birinin Dalmaçya'ya dragoman olarak atanması tavsiyesinde bulundu. Alvise Fortis kayıtlarda, 1695 gibi geç bir tarihte dragoman olarak karşımıza çıkar. Kardeşi Giacomo en azından, Karlofça Antlaşması'nı tercüme ettiği 1701'e kadar Venedik dragomanı olarak görev yapmıştır. Amcaları Giacomo da Venedik'e uzun yıllar hizmet etmiştir. Giacomo 1670-1'de kardeşi bir görevle Dalmaçya'ya gönderildiğinde onun yerine geçti, 1682'de de Kamu Dragomanı olarak onun yerini aldı.[58]

58 Collegio, Risposte di dentro, b. 66, sayfa numarasız (15 Nisan 1666); b. 68, sayfa numarasız (4 Mart 1667); .b. 75, sayfa numarasız (5 Ocak 1570 m.v.); Cinque Savi, Risposte, b. 156, cc. 51v-52r (29 Ekim 1670); cc. 73v-74r (2 Mart 1671); c. 94r (22 Eylül 1671); cc. 99r-v (28 Eylül 1671); Cinque Savi, seconda serie, b. 61, fasikül 1, sayfa numarasız (2 Mart 1671, 22 Temmuz 1671, 28 Eylül 1671, 6 Şubat 1675 m.v., 23 Şubat 1689 m.v., 5 Temmuz 1690, 5 Kasım 1690, 6 Temmuz 1693, 20 Eylül 1695); Documenti Turchi, b. 15, fasikül 1612 (Nisan 1701).

Fortis'in mevkiini (ve mali ayrıcalıklarını) oğullarına ve kardeşine aktarma çabasının kökleri hiç kuşkusuz İstanbul'da balyosun evinde edindiği önceki deneyimlere uzanıyordu; balyosun evinde dragomanların oğullarının babalarının mevkilerini alması âdettendi. Ne var ki Venedik'te bu yeni bir durumdu; Fortis akrabaları için benzer koşulları güvence altına almaya çalışan ilk dragoman olmuştu. Fortis'in tersine Giacomo de Nores'in dokuz çocuğundan biri bile dragoman olmamıştı. Ticaret Kurulunun açık teşviklerine rağmen durum böyleydi. Kurul 1620'de dragoman ve mirasçılarına ek bir gelir bağlanmasıyla ilgili olarak şu tavsiyede bulunmuştu: "Oğullarını babalarının izinden gitmeye, seleflerini taklit ederek Zatı Şahanelerinin hizmetine büyük bir istekle koyulmaya teşvik etmek amacıyla böyle bir gelirin bahşedilmesini kamu hizmeti olarak değerlendiriyoruz."[59]

Fortis'in hayatının diğer veçheleri de Venedik yurttaşı aileler arasında yaygın uygulamaları Pera'daki Latin cemaatinin uygulamalarıyla birleştiriyordu. Doğuştan yurttaş başka Venedikliler gibi Fortis de yardımseverlik faaliyetlerine girmişti, İstanbul doğumlu din değiştirmiş yirmi yaşındaki Türk Pietro'nun (eski adıyla Ali) 1650'deki vaftiz töreninde vaftiz babalığını ve isim babalığını üstlenmesi bu faaliyetlerden biriydi.[60] Pera'daki başka Latinler gibi Fortis de büyük bir aile kurmuştu; meslek hayatının sonuna geldiğinde geçimleri için hükümetten destek alan sekiz çocuğu vardı. İki oğlunu İstanbul'da balyosun evine çırak olarak yerleştiren Fortis, 1676'da benzer durumdaki diğer dragomanlara yardım etme âdetinden bahsedip "altı kızından dördü" için yardım alan ismi meçhul bir dragomam da anarak kızlarından birinin çeyizi için maddi yardım talebinde bulunmuştur. Fortis burada yine önceki bir deneyimine, kamu hizmetini ve gayriresmi toplumsal ağları birleştiren daha kapsamlı klasik erken modern himaye sisteminin bir parçası olarak balyosun İstanbul'daki evinde çalıştırdığı dragomanları himayesine almasına atıfta bulunmuştur. Talebi 1678'de kabul edildi, Ticaret Kurulu kızına aylık 10 duka harçlık bağladı.[61]

---

59 "stimamo ancora publico serv[izi]o il concedergliela per dar a'io à suoi fig[liuo]li di seguire le vestigie del Padre, et incaminarsi con tanto maggior prontezza nel ser[izi]o di V. Ser. tà ad imitate[ion]e de suoi antenati" (Cinque Savi, Risposte, b. 145, sayfa numarasız [1 Eylül 1620]).

60 ACPV, BdC, 2, c.31r (21 Ağustos 1650).

61 Cinque Savi, seconda serie, b. 61, fasikül 1, sayfa numarasız (6 Şubat 1675 m.v., 3 Ağustos 1678).

Fortis'in oğullarının babalarının mesleğini sürdürmüş olması Venedik sömürge tercümanları ve İstanbul'daki dragomanlar arasında standart uygulamaydı.[62] Venedik'teki Kamu Dragomanlığı mevkiine Pietro'nun kardeşi Giacomo'nun getirilmiş olması daha dikkat çekicidir. Daha önce gösterdiğim üzere, diğer idari mevkilere kesinlikle yurttaş ailelerin mensupları getiriliyor olsa da Kamu Dragomanı mevkii o zamana kadar ya Osmanlı ya Venedik sömürge göçmenlerinden imparatorluk aşırı tebaaya tahsis ediliyordu (bkz. **TABLO 5.1**).[63] En azından teorik olarak bu tebaanın bu mevkiye atanması babalarının dragoman olarak verdiği hizmetten ziyade kendilerinin bireysel nitelikleri ve meziyetlerine dayanıyordu. Fortis kardeşlerin bu mevkiyi yarım yüzyılı aşkın bir süre ellerinde tutmuş olması tanınmış Venedikli atalara sahip olmanın ve İstanbul'da uzun süreli ikamet etmenin bir araya gelmesiyle oluşan iktidarı göstermektedir.

TABLO 5.1 Venedik Kamu Dragomanları, 1534-1682

İsim	Köken	Hizmet Süresi	Venedik'te Kamu Dragomanı Olarak Atandığı Yıl
Girolamo Civran	Kıbrıs, Osmanlı esiri	1515-1549	1534
Michiel Membré	Kıbrıs	1538-1594	1550
Andrea Negroni	İstanbul	1587-1597	1594
Giacomo de Nores	Kıbrıs, Osmanlı esiri	1587-1627	1594
Francesco Scaramelli	Venedik	1611-1643	1627
Pietro Fortis	İstanbul, Venedikli baba	1627-1682	1643
Giancomo Fortis	İstanbul, Venedikli baba	1670-1701 sonrası	1682

Fortis'in izlediği imparatorluk aşırı yollar Venedik devletine hizmetten elde etmeyi umduğu gelirle ilgili beklentilerinin ufkunu nasıl şekillendirmiştir? Venedik devlet yönetimi karşısında kendi konumunu nasıl dile getirmiştir? İlk dilekçesi (1643'te yazılmıştı) hayli alçakgönüllüydü. Kamu Dragomam mevkiine

62 İstanbul'daki Borisi, Bruti, Grillo, Navon, Parada, Piron, Salvago ve Tarsia ailelerinin yanı sıra Venedik hizmetindeki babadan oğla başka dragoman zincirleri arasında Kefalonya'da yak. 1553'te Giovanni ve Andrea Aggiondrito, yak.1565'te Zadar'da Simon ve Giovanni Britanico, yak.1600'de Halep'te Christoforo ve Giovanni Maria Bona, yak. 1640'ta Split'te Girolamo ve Marco Pace yer almaktadır.

63 Önceki vakalardan sadece birinde *cittadino originario* bir Venedikli (doğma büyüme Venedikli) bu mevkie atanmıştır: O da Fortis'in selefi Francesco Scaramelli'dir.

atanmasından kısa bir süre önce, iki kardeşinin salgın hastalıkta ölmesi üzerine İstanbul'da balyosun evinden ailevi işlerle ilgilenmek üzere Venedik'e geldiğinde yazmıştı.[64] Fortis bu dilekçede dokuz yıl süren sadık hizmetini, çocukluğundan beri balyosun evinde yetiştiğini, cumhuriyete daha fazla hizmet edebilmek için Türkçe öğrenmeye sadık ve gayretli bir çaba gösterdiğini vurgulamıştı. Durumunu kendisiyle aynı mertebedeki diğer çıraklar Tarsia, Pace ve Agapito'yla aynı seviyeye getirecek bir zam talebinde bulunmuştu.[65] Fortis, Pera'nın Latin cemaati üyeleri olan (dolayısıyla Osmanlı'nın yetkisi dahilindeki) diğer çırakları göz ardı etmek için, bariz bir biçimde sadece bu üç çıraktan bahsetmeyi tercih etti; üçü de Dalmaçya'dan Kıbrıs'a kadar Venedik sömürge tebaasındandı. Fortis bu ilk dilekçesinde "annesinin kollarından küçük yaşta" ayrıldığını, özellikle devlet memuru olmak üzere balyosun evine yerleştiğini ima etmiştir. Atalarını hiç kuşkusuz İstanbul'a yerleşmeye teşvik eden özel çıkarlar, burada hiç ayrılmaz bir biçimde kamu hizmetine bağlanıyordu. Ne var ki, iki yıl sonra yazdığı bir dilekçede Fortis argümanını tersine çevirmiş, maaş zammına gerekçe olarak "evinden ve akrabalarından uzakta" (yani İstanbul'dan uzakta) sürekli hizmet ettiğini vurgulamıştır.[66] Fortis'in Osmanlı'yla bağlantılarını ve izlediği imparatorluk aşırı yolları sadakatine şüphe düşürmeksizin bu kadar rahat anabilmesini mümkün kılan şey soyunun su götürmez bir biçimde Venedik'e dayanmasıydı.[67] Fortis'in talebi, Ticaret Kurulu tarafından uygun bulunmuştu. Fortis'in daha sonra kaleme aldığı dilekçelerde, 1664'te yazılmış şu paragrafta olduğu gibi yazarın sadakatine daha tumturaklı bir biçimde atıfta bulunulur: "Sadık hizmet arzusuyla, Prensime doğuştan gelen coşkun bağlılığım bütün ruhumu yalnızca ve yalnızca kamuyu memnun etme amacına yöneltti, bu yüzden de itiraf etmem gerekir ki sekiz çocuğumun ihtiyaçlarını Zatı Şahanelerine atalarımdan miras daimi bir sadakatten başka hiçbir şeyle karşılayamadım."[68] Dilekçe dizileri kaleme alan diğer dragomanlar gibi Fortis de bu yazın türünü işverenlerine sürekli meziyetlerini hatırlatmakta kullanıyordu. Belagati ve ömrünü doğuştan gelen Venedik yurttaşlığını İstanbul'da çıraklıkla

64 Senato, Dispacci Costantinopoli, b. 123, cc. 35v, 38r (19 Mayıs 1642).

65 Collegio, Risposte di dentro, b. 34, sayfa numarasız (29 Mayıs 1643).

66 "Presto incessante, assidua, devota, e fedele servitù; lontana dalla mia casa, e parenti" (Collegio, Risposte di dentro, b. 36, sayfa numarasız [20 Nisan 1645]).

67 Cinque Savi, Risposte, b. 153, cc. 172v-173v (10 Mayıs 1645).

68 "[S]iccome il nativo fervore della siusserattezza verso il mio P[rinci]pe nell'avidità di questo mio fed[elissi]mo ministerio attrasse tutto il mio spirito al solo fine del Pub[lic]o agradim[en]to, così devo pure confessare di non haver sin quì proveduto alla necessità di otto miei fig[liuo]li d'altro che d'una costante hereditaria devotionne verso alla S.ta V.a" (Collegio, Risposte di dentro, b. 62, sayfa numarasız [5 Haziran 1664]).

birleştiren benzersiz bir yolda geçirmiş olması onun kendisini stratejik bir biçimde aynı anda hem yerli hem yabancı olarak sunmasını sağlıyordu.

* * *

Kamu dragomanları yabancı ile yerli arasındaki gerilimi temsil etmekle kalmıyordu. Bu ikisi arasındaki sınırların bireysel meselelerde tesis edilebileceği bir dizi ölçü geliştirmekte de faal bir rol oynuyorlardı. 30 Nisan 1624'te Giosef adında İranlı bir Yahudi tüccar gemiyle Venedik'e geldi. Aynı gece Katolik ortodoksluğu uygulamak ve gettodaki Yahudileri izlemekle görevli bir yargı kurumu olan Ufficiali al Cattaver tarafından gözaltına alındı. Bu yargı kurumu Giosef'i Venedik'te geçerli olan, Yahudilerin çizgili şapka giymesini gerektiren bir kıyafet kanunu ihlal etmekle suçluyordu. Ne var ki, çok geçmeden Ticaret Kurulu devreye girerek bütün Levanten ve Ponenten Yahudilerinin, özellikle de kente iş için gelen bütün yabancıların Cattaver'in değil kendisinin yetki alanı dahilinde olduğunu belirten bir protesto çekti. Kurul ayrıca bu gibi Yahudilerin, "Hıristiyanlardan ayrılmak için sarı bir şapka ya da bere giymeleri gerektiği"ni belirtiyordu: "Bu şapkanın çizgili mi çizgisiz mi olacağı belirtilmemiştir çünkü arada bir fark yoktur; bu şapkalar onları Hıristiyanlardan ayırır ve onlar tarafından tanınmalarını sağlar."[69] Ticaret Kurulu laf arasında Senatoya Yahudi tacirlerin kente büyük gelir getirdiğini de hatırlatmış, "bu millete" karşı kayırmacı bir tutum benimsemeyi, mensuplarını tacizlerden korumayı akla yatkın kılmıştır. Daha da önemlisi, Kurul iddialarını güçlendirmek için Kamu Dragomanı de Nores'den ve kentteki diğer İranlı tacirlerden alman kanıtlara başvurarak şunları belirtmiştir: "İranlı Yahudiler ülkelerinde çizgili şapkalar takar, öyle görünüyor ki geçen on yıl içinde bu kente ticaret için gelen İranlı Yahudiler her zaman çizgili şapka takmıştır, dolayısıyla bize öyle görünüyor ki, bu tutuklama vakasında suç teşkil eden bir olay yoktur."[70] Önemli bir nokta da şudur: Kurul'un verdiği cevapta de Nores'in uzman görüşü adı açıkça anılarak yazılacak kadar yetkin addedilmiştir. Ayrıca özellikle tutuklanan tacirin imparatorluk aşırı statüde olduğunu gerekçelendirmek için kullanılmıştır; Giosef'in sadece bir Levanten değil, ayrıca kente yeni gelen, yerel âdetlerden habersiz biri

69 "portare la cessa, ò bareta Giala p[er] distinguerli dalli Cristiani, ne viene speficato, che detta cessa debba esser più vegata, o non vegata, non facendo questo effetto alcuno, ò alteraz[io] ne mà restano con dette cesse distinti et conosciuti dalli Cristiani" (Cinque Savi, Risposte, b. 146, cc. 11v-112v [10 Mayıs 1624]).

70 "Hebrei persiani nel loro paese portano le cesse vergate in capo, et pare l'anno pass[at]o sono capitati in questa Città hebrei persiani al n[ume]ro di x.ci con loro m[ercan]tie, che hanno sempre portato in capo le cese vergate: si che parendo à noi, che questa ritentione sia senza delitto." (Cinque Savi, Risposte, b. 146, cc. 11v-112v [10 Mayıs 1624]).

olduğu, bu yüzden de Ufficiali al Cattaver'in değil Ticaret Kurulunun yetkisine tabi olduğu vurgulanmıştır. De Nores'in İranlı Yahudilerin kılık kıyafet âdetleriyle ilgili bilgilerin İstanbul'da ya da Safevi sınırında geçirdiği gençliğinde (en az otuz yedi yıl önce) edindiği birinci elden gözlemlere mi, yoksa Venedik'te İranlı tacirlerle sohbetlere mi dayandığı sorusunun konuyla pek alakası yoktur. Her halükârda, Ticaret Kurulunun yabancı bir ülkedeki âdetler ve göreneklere dair ciddi ve olgusal bilgi sahibi olduğu iddiasını destekleyen şey onun açıklamasıydı.

1603 tarihli başka bir vakada, de Nores, Ticaret Kurulu tarafından Venedik'e yeni gelmiş İranlı bir tüccarı ziyaret etmekle görevlendirilmişti. De Nores bir saat içinde ayrıntılı bir raporla hâkimlerin karşısına çıkmıştır. Önemli bir nokta şudur ki, de Nores'in anlatısı Kurul kayıtlarına birinci tekil şahıs ağzından girmiş, böylece aktarılan bilgilere daha büyük bir otorite kazandırılmıştır. Bu bilgiler daha sonra kırk dört sayfalık bir mahkeme kaydı haline getirilerek İngiliz dolandırıcı Anthony Sherley'le ilgili davada Quarantia Criminale'de dinlenmiştir.[71]

Bu kısa anekdotlar Kamu Dragomanı olarak imparatorluk aşırı tebaanın ayrıcalıklı konumuna işaret etmektedir. Ömürlerinin imparatorluk aşırı yollarda geçmiş olmasına dayanarak uzmanlık bilgisine sahip olduklarını iddia etmeleri, Venedik siyasi elitinin Ticaret Kurulu ve Senatoda görev yapan en üst mevkileriyle derhal temas kurabilmeleri sayesinde, dragomanlar Venedik'te kimin ve neyin yabancı addedileceğini tanımlamakta güçlü bir rol oynar hale gelmiştir.

Bundan sonraki iki bölümde bu güçlü rolün edinilme sürecini, sonuçlarını, sonrasında dragomanları muhatap alan çok sayıda imparatorluk aşırı kişiyi konu alıyorum.

---

71 Quarantia Criminal, b. 114, f. 142 (3 Mart 1603, "Antonio Scerles Inglese"). De Nores'in tacirin elindeki birkaç noterlik belgesinin çevirisi ve imzalanmasındaki yardımları için bkz. Cinque Savi, Risposte, b. 141, cc. 35r-v (14 Mart 1603).

IV. KISIM

Dile Getirme

ALTINCI BÖLÜM

Farklılıkları Dile Getirme

Üçüncü bölümde, Buhara'da doğmuş, daha sonra din değiştirmiş ve Venedik'te ticari simsar olmuş, 1608'de Farsça, Türkçe, Arapça ve "Hintçe" dillerinde resmi tercüman olarak atanma girişiminde bulunup başarısızlığa uğramış Teodoro Dandolo'dan bahsetmiştim. Dandolo vakası, imparatorluk aşırı tebaanın erken modern Venedik'te izlediği yollarda etnodinsel ve hukuksal dönüşümün bağlantı noktalarıyla ilgili temel sorular doğurur. Ticaret Kurulu neden Dandolo'yu dragoman olarak atamakta tereddüt ederken, ticari simsar olarak atamaya hevesli davranmıştır? Yerel ve imparatorluk içi himaye ve etki ağlarına gömülmüşlük ve becerilerle ilgili hangi varsayımlar bu iki mesleğin niteliklerini belirliyordu? Birbiriyle ilişkili bu iki meslek ve bunların imparatorluk aşırı icracıları, on altıncı ve on yedinci yüzyılda Venedik'in Osmanlı'nın ötekiliğiyle ilgili kavrayışını nasıl şekillendirmişti? Buraya kadar Venedik ile Osmanlı imparatorlukları arasında üç ayrı imparatorluk aşırı tebaa kadrosu'nun doğuşunu betimledim: Ticari simsarlar, din değiştirenler ve dragomanlar. Artık bu üçü arasındaki çok sayıda etkileşimi gözden geçirmenin zamanı geldi. Bu gibi etkileşimler hem erken modern Akdeniz'de sınır oluşturma pratiklerinin değişen niteliğini hem de bu pratiklerin belli kurumlar ve türlere gömülmüşlüğünü ön plana çıkarır. Özelde kitap boyunca tartıştığım iki resmi yazın türünü, *supplica* (dilekçe) ve *rispostayı* (resmi cevap) yeniden ele alarak, kitabın son iki bölümünde imparatorluk aşırı tebaanın Venedik-Osmanlı sınır bölgelerinde etnodilsel sınıflamaları dile getirmekteki rolünü tartışacağım. Önce, Venedik'te ikamet eden Osmanlı tüccarı ile onların Venedikli simsarları ve ticaret ortakları arasında aracılık ve (temel olarak) çeviri yapmaktan sorumlu son derece güçlü Kamu Dragomanı mevkiinin ortaya çıkma sürecinin izini sürüyorum. Sonra, *terzo* denilen bir verginin 1534'te, görünürde Kamu Dragomanları'nın faaliyetlerini finanse etmek üzere nasıl ortaya çıktığını, ardından bu verginin nasıl tedricen Venedik'teki bütün Osmanlı ve Safevi tüccarlarından alınır hale geldiğini, bu durumun yabancılığın bir işareti olarak dilsel yetkinlik mefhumu açısından doğurduğu önemli sonuçlarıyla birlikte inceliyorum. Bunun ardından 1621'de Fondaco dei Turchi'nin, "Türk" Ticaret Merkezi'nin doğuşunu, kimin buraya ait

olduğunu belirten farklılık işaretleri hakkındaki argümanları ele alıyorum. Bu gelişmeler üzerinden ilerleyerek imparatorluk aşırı ticari simsarlar, din değiştirenler, dragomanlar ve tacirlerin Venedik, Osmanlı ve Safevi devletleri arasındaki ilişkiyi dile getirmekte oynadıkları önemli rolleri inceliyorum. Bu müstakil kurumsallaşma anlarında müzakere edilen dahil etme ve dışlama kategorileri kısmen imparatorluk aşırı tebaanın Venedik, Osmanlı ve Safevi hukuk rejimlerini, yönetim pratiklerini yorumlama biçimlerine dayanıyordu. İmparatorluk aşırı tebaa mensubu bazı kişilerin çok sayıda devlet kurumuna aşina olduklarını iddia etme becerisi genellikle hem memleketleri olan yabancı ülkelerde hem de ev sahibi bir ülkede uzun süre ikamet etmiş olmalarına dayanıyordu (bu tür aşinalık iddialarının özünde açıktır ki mekânsal muğlaklık vardı).

Simsarlar, Dragomanlar ve Terzo Kapışması

Bir önceki bölümde, Venedik Kamu Dragomanlarının aynı anda yürüttükleri diplomatik ve ticari işlevlerden bahsetmiştim. Simsarlar ile dragomanlar arasında *terzo* ("üçte birlik") vergisi üzerine yaşanan sonu gelmez mücadelelerin kalbinde de benzer bir ikilik yatıyordu. Kelimenin tam anlamıyla simsarlık komisyonlarının üçte birinin vergi olarak kesilmesi, 1534'te ilk Kamu Dragomanı Girolamo Civran'ın hizmetlerinin finanse edilmesi amacıyla başlatılan bir uygulamaydı. Başta "Türk tacirlerin" dahil olduğu bütün işlemlerde kesilen simsarlık ücretlerinden alınan bir vergiydi ("Türk tacirler" terimi biraz açıklama gerektirir, bu da daha sonra tartışılmıştır). Buna karşılık Kamu Dragomanı'nın Venedik'te bu gibi tacirlerin bütün ticari işlemlerine göz kulak olması gerekiyordu. Kamu Dragomanı bir anlaşmanın bağlanması sırasında hazır bulunmanın yanı sıra taraflar arasında tercümeye de yardımcı olmalı, anlaşmanın adilliğini güvence altına almalı ve anlaşmanın ayrıntılarını Ticaret Kurulunda tutulacak özel bir kütüğe kaydetmeliydi. Dolayısıyla bu vergi görünürde dragomanı yönetimdeki başka görevlerinden uzak tutmanın maliyetini karşılamak üzere konmuştu. *Terzo* vergisinin kurumsallaşması, yeni kurulan Ticaret Kurulunun kentteki bütün ticari işlemleri kontrol etme, özellikle de biraz başı bozuk olan ticari simsarlar loncasının faaliyetlerini düzenleme yönündeki çabalarının artması sonrasında gerçekleşmişti. Bu loncanın kendisi de yeni bir oluşumdu. Birinci kısımda tartıştığımız üzere, sadece otuz yıl önce kurulmuştu; tüzüklerinde belirtilenin tersine Venedik yurttaşlığının gereklerini karşılamayan, Osmanlı İmparatorluğu ve Venedik'in Akdeniz'deki kolonilerinden gelen, Venedik-Osmanlı sınırının öte yakasıyla yakın temasını koruyan epeyce simsar

içeriyordu.[1] Hiç kuşkusuz Ticaret Kurulunun en başta simsarların faaliyetlerini izlemeye istekli olmasının ardında yatan gerekçe, bu kesimin gayet meşhur olan vergi kaçırma becerisiydi.

Bu durumda teknik olarak bakıldığında, *terzo*, verilen hizmetler için alınan bir komisyondu. Fakat bu hizmetler, tacirlerin fiili ihtiyaçlar veya isteklerinden bağımsız olarak zorunluydu; ayrıca müşterilere yardımcı olma, çıkarlarını koruma konusunda simsarların yetersiz olduğunu ima ediyordu. Çok geçmeden birkaç meseleyle ilgili olarak davalar açılmaya başladı: Bütün Osmanlı tacirlerinin simsarlar ve Venedikli tacirlerle işlerinde Kamu Dragomanı'nın dil yardımı ve korumasına gerçekten de ihtiyacı var mıydı? Bütün simsarlar yasaların ima ettiği gibi yolsuzluğa mı batmıştı? Bütün dragomanlar, hizmet sunma konusunda iddia ettikleri kadar verimli ve ilkeli miydi? Yabancılara yardım etme konusunda Kamu Dragomanı'ndan daha vasıflı başkası yok muydu? Venedik devletinin boşalan hazinesini doldurmanın başka bir yolu yok muydu?

Ticari işlemlerinden *terzo* vergisi kesilen gruplar genişleyerek Safevi (hem Müslüman hem Ermeni) ve Yahudi tacirleri de kapsar hale geldi. Bu durum verginin mantığıyla ilgili daha büyük şüpheler yaratıyordu. Aynı anda *terzo*'yla ilgili mücadele, bazı dragomanların ve onların ticari simsarlar loncasındaki muhaliflerinin deneyimleri ve amaçlarınca da biçimlendiriliyordu. Hem dragomanlar hem simsarlar ağırlıklı olarak Dalmaçya ve Doğu Akdeniz'den gelen imparatorluk aşırı tebaa olduğundan, izledikleri yollar, Venedik-Osmanlı sınır bölgeleri ve ötesiyle devam eden bağlantıları yabancılık, dil becerisi, meziyetler, sadakat hakkında birbirine rakip fikirlerini şekillendiriyordu ki bunların hepsi de bu mücadelelerde etkiliydi. Dragomanların *terzo* kurumuna uzun süreler boyunca nasıl hâkim olduklarının, aynı imparatorluk aşırı ticari çevredeki diğer kişilerin onların gücünü nasıl baltalamaya çalıştığının izini sürerek, Venedik Ticaret Kurulunun Venedik devleti ile Osmanlı ve Safevi tacirleri arasındaki ilişkiyi tanımlamakta oynadığı önemli rolü görmeye başlayabiliriz.

---

1 Ticari simsarlar loncasının kurulması, Ticaret Kurulunun yargı yetkisine tabi olması, Venedik'in ticari politikalarını merkezileştirme, uzak yerlerle ticareti kolaylaştırma, yabancı tacirleri kente çekmeye yönelik eşgüdümlü bir çabanın bir parçasıydı. O noktaya varıncaya dek yüzyıllar boyunca tek tek simsarlar Consoli dei mercanti, Ufficiali alla messetteria ya da Visdomini al Fondaco dei Tedeschi dahil farklı hükümet kurumlarına rapor vermekle yükümlüydü. Bütün bu kurumlar, on altıncı yüzyılda Ticaret Kurulunun kurulmasıyla birlikte yetki alanlarınınciddi bir gerilemeye girdiğine tanık olmuşlardı (Da Mosto 1937, s. 189, 198; Fusaro 2000, özellikle s. 145). Ticaret Kurulu hakkında bkz. 1. ve 2. bölümler.

Terzo vergisiyle ilgili mücadeleler Michiel Membré'nin Kamu Dragomanı olarak çalıştığı uzun dönem boyunca (1550-94) zirveye tırmandı. Membré'nin girişimci olarak etkinliklerine damgasını vuran aynı işbilirlik (bkz. 5. bölüm), devlet memuru olarak uzun meslek hayatı boyunca da ona yardımcı oldu. Ticaret Kuruluna hizmet eden bir Kamu Dragomam olarak Membré, tıpkı selefi Civran gibi yıllık 220 dukalık maaşın yanı sıra Osmanlı tacirlerinin dahil olduğu bütün işlemlerden kesilen simsarlık komisyonlarının üçte birini alıyordu. Hatırı sayılır bir komisyondu bu aslına bakılırsa. 1587'de Ticaret Kurulu, yıllık *terzo* gelirinin beş-altı- bin duka olduğu tahmininde bulunmuştu; gerçek bir servetti bu.[2] Membré bu toplamın tamamını almasa da hayli zengin bir adam olup çıkmıştı. *Terzo*'dan edindiği efsanevi gelir birçok simsarın kıskançlığının hedefi olmuştu. Simsarlar onun varlığına ve gözetimine (bazılarının ileri sürdüğü üzere yolsuzluklarına) dayanmak zorunda olmanın yanı sıra, ücretlerinin üçte birini de ona ödemek zorundaydılar!

Membré'nin servetinin artması karşısında umutsuzluğa kapılanlar sadece simsarlar değildi. Birçok tüccar da aynı derecede huzursuzdu çünkü *terzo*'nun yükü, resmiyette sadece simsarlardan kesilecek olsa da genellikle onların sırtına vuruluyordu. Simsarların, vergi yükünü herhangi bir biçimde müşterilerine yıkmasını yasaklayan kararnamelerin tekrarlanması, sadece bu uygulamanın yaygınlaştığını doğrular. Bazı tacirler hükümeti, İtalyancayı mükemmel konuştukları için Kamu Dragomanı'nın hizmetlerine ihtiyaç duymadıklarına ikna etmeye çalışarak bu fazladan yükten kaçınmanın yollarını arıyordu.[3] Bazıları özellikle kendi ihtiyaçları için ayrı bir dragoman atamaya çalışıyordu. "Ermeni milleti" buna bir örnekti; 1582'de Zorzi adında bir Ermeni'nin yetkili dragoman olarak atanması, *terzo* komisyonunun ona ödenmesi için toplu bir dilekçe vermişlerdi. Ticaret Kurulu Ermenilerin ricasını kabul etmenin daha büyük sıkıntılara, simsarlar loncasından şikâyetlere yol açacağı uyarısında bulunmuştu. Onun yerine Zorzi'nin geçmişte İstanbul'da verdiği hizmetleri tanıyıp kabul etmişler, simsar olarak atanması tavsiyesinde bu-

2 Bundan üç yıl sonra "sadece" iki bin duka olduğu tahmin ediliyordu. Membré'nin 1594'te ölümü sonrasında *terzo*'nun toplanması yıllık 2.650 dukaya satıldı, 1617'de bu rakam 2.720 dukaya çıktı. O yıl Giacomo de Nores yıllık 800 dukalık bir maaşın yanı sıra (başta aldığı 200 dukaya etkileyici bir zam olmuştu), "Türkler ve Yahudiler dışında Yunanlar, Ermeniler ve başka Levantenlerle" yapılan ticaretten üçte bir komisyon alıyordu. 1634'te Francesco Scaramelli aynı mevkideyken yıllık 312 dukalık bir maaş ve *terzo* komisyonunun yüzde 13'ünü alıyordu. 1643'te aynı mevkiye Pietro Fortis'in atanması sonrasında Ticaret Kurulu kendisine aynı maaşın, *terzo*'nun ise sadece yüzde 5'inin verilmesi tavsiyesinde bulundu. (Cinque Savi, Risposte, b. 138, cc. 17-19, [28 Eylül 1857]; b. 144, cc. 148r-v [12 Ocak 1617 m.v.]; b. 153, cc. 104v-105r [17 Şubat 1643 m.v.]; Collegio, Risposte di dentro, b. 43, sayfa numarasız [12 Eylül 1652]).

3 Örneğin bkz. Collegio, Risposte di dentro, b. 41, sayfa numarasız (9 Mart 1650).

lunmuşlardı. Başka örneklerde olduğu gibi, kurul Membré'nin tekelini bozup özel toplu hakların tanınması yönünde tehlikeli bir ilke imza atmak yerine, statükoyu koruyup himaye ağını değerli bir bireyi içine alacak şekilde genişletmeye çalışmıştı.[4]

Gençliğinde on yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nda ikamet etmiş eski bir simsar ve denizci olan Giulio Torquato işte bu bağlamda Senatoya dilekçe yazarak *terzo*'nun tamamen kaldırılması talebinde bulunmuştu. "Türklerin diğer simsarları" adına konuştuğunu iddia eden Torquato, Membré'yi sadece açgözlülükle değil, zimmetine mal geçirmekle de suçlamıştı. Membré'nin yüklü komisyonunu alabilmek için müşterilerini ve devleti kazıklamaya teşne üçkağıtçı simsarları görmezden geldiğini ileri sürüyordu.[5] Ticaret Kurulu, Membré'nin verdiği hizmetin eksikleri konusunda Torquato'yla hemfikirdi; gerçi dragomanın mükemmellikten uzak performansının aslında yaşının ilerlemiş, sağlığının bozulmuş olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştü. Senato bundan birkaç ay sonra *terzo*'yu kaldırmak yerine, Membré'ye yardımcı olmak üzere iki tercüman daha atanması tavsiyesinde bulunmuştu.[6] Birazdan bu tercümanlara döneceğim.

Terzo'yu kaldırmaya yönelik bir başka girişim, Membré'nin 1594'te ölümü üzerine yaşandı. O yıl iki simsar Osmanlı müşterilerle çalışan yirmi dört meslektaşları adına hükümete bir dilekçe yazarak *terzo* yerine hükümete her yıl topluca bin beş yüz duka katkıda bulunma koşulunun getirilmesini talep etti.[7] Birkaç hafta sonra, isimsiz bir dilekçeyle hükümete, üçkağıtçı simsarların elinden "Türklerin çektiği yolsuzluk ve kandırmacaları" sona erdirecek kesin bir yöntem sunuldu. Daha sonra kendilerini Zuan Domenico di Zorzi ve Antonio Cigoto olarak tanıtan dilekçe yazarları, yirmi beş yıl boyunca *terzo* gelirini alma talebinde bulunuyordu, bu gelirden hükümete yıllık bin beş yüz dukalık bir komisyon vereceklerdi. Ayrıca bir dragoman ve bir muhasebeci istihdam etmeyi öneriyorlardı, bunlara ceplerinden her yıl sırasıyla beş yüz ve yüz yirmi duka ödeyeceklerdi.[8]

Beklendiği üzere, Ticaret Kurulu *terzo*'yu tamamen kaldırmaya yönelik bu öneriyi reddetti. Kurula göre, simsarların vergiye tabi tacirlerle yapılan bütün işlemleri Ticaret Kuruluna kaydettirmesi koşulunu getiren yeni yasal düzenlemeler 1587'de kurumsallaştığında, tacirler "yolsuzluk şikâyetinde bulunmaya dünden

---

4 Cinque Savi, Risposte, b. 137, cc. 71v-72r (18 Ağustos 1582).

5 Cinque Savi, Risposte, b. 138, cc. 17-19 (28 Eylül 1587).

6 Compilazione Leggi, b. 146, c. 786 (29 Ocak 1587 m.v.). Bu ikisi nihayetinde birkaç ay sonra 28 Ağustos 1588'de seçildiler, ikisinin toplam yıllık maaşı 300 dükaydı.(Cinque Savi, Risposte, b. 138, cc. 98r-v [13 Ocak 1589 m.v.]; 110 v-111r [31 Mart 1590]).

7 Senato Mar, filza 128, sayfa numarasız (9 Aralık 1594).

8 Senato Mar, filza 128, sayfa numarasız (ya da 7 Ocak 1594 ve 11 Ocak 1594 öncesi).

hazır" olsalar da hiçbir şikâyette bulunulmamıştı.[9] Ayrıca kurulda çoğunluğun görüşü, simsarların indirimli bir toplu vergi ödemesi talebini destekliyor, ailelerinin geniş ve muhtaç durumda olduğunu dile getiriyordu (böylece de ilk kez olmamakla birlikte dilekçe yazarlarının davalarından ziyade şahıslarının meziyetini vurguluyordu). Kurul üyeleri Andrea Gussoni ve Girolamo Giustinian'ın kaleme aldığı azınlık görüşüyse, aslına bakılırsa Osmanlı tacirler aleyhine halihazırda birçok yolsuzluk gerçekleştirildiğini, dolayısıyla Zorzi ve Cigoto'nun önerisini destekleyip onlara simsarları izleme görevi vermenin anlamlı olduğunu ileri sürüyordu. İlginçtir çoğunluğun görüşü de azınlığın görüşü de 1587'de dragomanlara yardımcı atanmasıyla simsarların yolsuzluklarında iddia edilen gerileme arasındaki ilişkiyi açıkça ele almıyordu. Yine de kurul *terzo*'yla ilgili dilekçelere verdiği cevabı Membré'nin Kamu Dragomanı olarak onun yerini almaya çalışan asistanlarının verdiği iki dilekçeye ilişkin değerlendirmesiyle birleştirmişti (bkz. beşinci bölüm). Dolayısıyla öyle görünmektedir ki, kurul üyelerine göre Kamu Dragomanı'nın kimliği ve simsarların yolsuzluklarını kesme becerisi birbiriyle yakından ilişkiliydi ve sadece dilsel beceriye değil, sadakat ve karaktere de dayanıyordu.

Bazı grupların *terzo*'dan kurtulma çabaları kimi zaman başarısız olduysa da toplu ayrıcalıkların temeli olarak dilsel farklılıkların genel mantığı Venedik ticaret aleminde uzun bir yol izleyecekti. 1582'de "la Nation Turcha Bossinese"in (Türk Bosna milleti) başkanı Boşnak iki tüccar Hassan ve Risuan, Venedik Ticaret Kuruluna kendi "dillerini" konuşan yeni simsarların atanması için dilekçe verdiler.[10] Yazdıkları dilekçeye göre, lisanslı simsarlardan sadece üçü onların dilini konuşuyordu; bu üç kişi de birbirleriyle uyum içinde hareket ettiklerinden bir kişi sayılırlardı. Dilekçe yazarlarına göre, görevi tam olarak yabancı tacirlerin çıkarlarını korumak, onların "kötü nitelikli" simsarlar tarafından dolandırılmasını engellemek olsa da Kamu Dragomanı Michiel Membré de onlara yardımcı olamamıştı. Farklı bir dil konuştuklarını, ayrı bir millet oluşturduklarını ileri süren dilekçe yazarları, kendilerini Venedik'te ticaret yapan diğer Osmanlı tebaasından ayırıyor, kurumsallaşmış bir biçimde korunmayı hak eden toplu bir kesim olduklarını ima ediyorlardı.

Ticaret Kurulu ise bu ricayı "Slav dili" konuşan simsarların aranması olarak yorumlamıştı. Dilekçe yazarları dilsel tanım olarak ne "Slavca" ne "Boşnakça" demişlerdi; aslına bakılırsa "dillerinin" tanımını tümüyle muğlak bırakmışlardı. Ne var ki, kurul bu dilekçeye verdiği cevapta diyalekt ayrımlarını es geçerek di-

---

9 "Ne sentitoli alcuna loro lamentatione con tutto che siino pur troppo facili, et pronti p[er] ogni minima cosa à co[n]dolersi." (Senato Mar, filza 128, sayfa numarasız [9 Aralık 1594]).

10 Collegio, Risposte di dentro, b. 7, c. 127 (21 Haziran 1582).

lekçe yazarlarının Venedik'teki başka birçok tüccar gibi Slavca konuştuğunu ileri sürmüştü. Ayrıca, dilekçe yazarlarının iddialarına kendi rakamlarını sunarak karşı koymuştu; bu rakamlara göre Venedik'te en az yirmi tane Türkçe konuşan simsar vardı; bunlardan dört tanesi Slavca da konuşuyordu.[11] Kurul şu sonuca varmıştı: "Bu simsarlar bahsi geçen millete hizmet edebilecek kadar iyidir ve sayıca da yeterlidir, her ne kadar Boşnak Türklerinin Slavca konuştuğu, bu dili bilen simsarlara ihtiyacı olduğu belirtilmişse de biz bunu değerlendirmeye almadık çünkü Slav dilini bilen bütün bu Türkler Türkçe de konuşup yazabilirler."[12] Tacirlerin, konuştukları dilin farklı olduğu iddiasına karşı kurul, Slav dillerinin temelde aynı olduğunu görüşünü dile getirmekle kalmamış, Balkan Müslümanlarının çift dilliliğine ilişkin spesifik gözlemler ileri sürmüş, böylece dilekçe yazarlarının dilsel farklılıklarını gidermeye ihtiyaç olmadığını ima etmişti. Bu cevabın, dilekçe yazarlarını üstü örtülü bir biçimde "Türk" kategorisine yerleştirdiğine de dikkat edelim. Tacirlerin toplu ayrıcalıklar talep etmek için kaleme aldıkları dilekçelerde dille ilgili benzer argümanlar tekrar tekrar karşımıza çıkacaktı. Ticari bir simsar olan Marcantonio degli Eletti ile simsarlar loncasının başka üyelerinin 1584'te sunduğu bir dilekçede, dilekçe yazarları Türk tacirlerin İtalyanca bilmemesinin üçkağıtçı simsarların onları dolandırması, kazıklaması, avans ödemeleri gerektiren yasadışı işlemler yapmaya zorlaması için çok sayıda fırsat yarattığı belirtiliyordu. Ayrıca dilekçe yazarları Kamu Dragomanı Membré'nin anlaşmaların imzası sırasında hazır bulunmadığı için tacirlerin çıkarlarını korumayı beceremediği, ayrıca işlemlerini görmezden gelmek için ruhsatsız simsarlardan rüşvet aldığı iddiasını tekrarlıyorlardı. Burada dilsel yetkinlikle ilgili kaygılar dile getirenler yabancı tacirler değil, çıkarları yüzünden Osmanlı tacirlerinin yabancılıklarını ve özel ihtiyaçlarını vurgulamaya yönelen simsarlardı.[13]

Bazı grupların dil bakımından yetersiz resmedilmesi, başka toplu ayrıcalıklar edinme çabasıyla da kullanılabiliyordu. 1596'da "Levanten Yahudi milleti" tarafından kaleme alınan bir dilekçede, hükümete onlara ekmek alınması, gettoda dağıtması çağrısında bulunuluyor, "böylece ne İtalyanca ne de kentin âdetlerini

---

11 Ticaret Kuruluna göre, bu rakamlar simsarlar loncası başkanlarının yanı sıra seçilmiş Türk tacirlerle (yani her iki tarafın temsil edildiği) mülakatlar yaparak gerçekleştirilmiş bir araştırmaya ve somut delillere dayanıyordu.

12 "Siano sufficienti et buoni per servitio di detta nattione, che se bene vien detto, che loro Turchi bossinesi si serveno della lingua schiava, et ch'habbino bisogno di sanseri che sapino q[ue]lla, questo noi repotamo de niuna co[n]sideratione, percioche tutti essi Turchi, che sano la lingua schiava, usano, et parlano medesim[amen]te in lingua Turca" (Cinque Savi, Risposte, b. 137, cc. 68r-v [31 Temmuz 1582]).

13 Collegio, Risposte di dentro, b. 7, c. 525 (26 Nisan 1584).

bilmeyen yoksul Yahudi yabancının hatırı sayılır ve açık bir tehlikeye girerek ekmek almak için gettodan ayrılmak zorunda kalmayacağı" belirtiliyordu.[14] Burada, uzun süreli fiili ikamet nedeniyle Venedik'e kök salmış olduğunu belirtmekte birçok kez eli çabuk davranan bir grup, hukuki statüsünün *viandanti* (geçici mukim) olduğunu ileri sürüyor, bunun kanıtı olarak dilsel farklılığı gösteriyordu.[15] Elbette ki, asıl mesele uzun süredir gettoda oturan bazı Yahudi sakinlerin gerçekten de İtalyanca konuşup konuşamadığı ya da gettonun dışında yolunu bulup bulamadığı değil, bu gibi argümanların ilk aşamada akla yatkın hale gelmiş olmasıdır.

Ticaret Kurulunun yabancı tacirlerin iddia edilen dilsel yetersizliğini zaman zaman özel tavizler verilmesini savunan bir argüman olarak kullanmaya başlamış olması daha da önemlidir. Ticaret Kurulu 1586'da Monemvasialı tüccar Manusso Cresci'nin Venedik'te "Atina milleti"nin konsolosu olarak atanma ricasını, kentteki birkaç Atinalı tüccarın, "hem İtalyan dilini hem de kentin düzenini ve kanunlarını bilmediği," bu yüzden de çıkarlarını koruyacak birine ihtiyaç duyduğu gerekçesiyle desteklemişti.[16] Oysa tersine 1588'de papalığın kentte ticaret yapan Papalık Devletleri'nden tacirleri temsil edecek bir konsolosluk açma ricasını geri çevirmişti. Kurul cevabında İspanya ve Fransa için bu gibi konsolosluklar kurulduğunu ama en azından son örnekte, "bu kraliyetten gelen tebaanın en uzak yerlerden geldiği, kentin görenekleri ve iş yapma konusunda çok deneyimsiz olduğu ve farklı bir dil konuştuğu" belirtilmişti.[17] Öyle görünüyor ki, bu argümanların amacı papalığın Venedik'e, Serenissima'ya dair hassas haberleri Vatikan'a uçuracak bir başka resmi temsilci yerleştirmesini engellemekti. Hamburglu tacirlerin bir konsolosluk açması için daha sonra verilen bir tavizde, bu ricanın kabul edilme gerekçesi olarak dile atıfta bulunulmuyordu.[18]

---

14 "Accio che il povero heb[er]o forast[ier]o che non ha la lingua Italiana, nè sà alcun uso della Città non sij con suo notabile, et evidente pericolo astretto ad'uscir di Ghetto, per haver pane" (Collegio, Risposte di dentro, b. 10, c. 91 [31 Mart 1596]).

15 Levantenlerin Venedik'te ikamet süresiyle ilgili hukuki kısıtlamaları görmezden gelme eğilimi üzerine bkz. Ravid (1976, s. 190-1); Arbel (1995b, özellikle de s. 6). Ayrıca bkz. Genot-Bismuth (1993, s. 30 no. 17, s. 32 no. 28).

16 "Li qual pochi come ignazi, et della lingua Italiana, et dele ordeni et leggi di questa citta hanno p[er] il vero bisogno di persona, che difenda, et aiuti loro in q[ue]lle cose, che li occorressero à beneficio di detta nattione" (Cinque Savi, Risposte, b. 137, cc. 161 v [26 Mart 1586]).

17 "P[er]che capitando qui sudditi di q[ue]lla corona da lontanissime parti inespertissimi di negotij, et usi di q[ues]ta città, et di lingua differente" (Cinque Savi, Risposte, b. 138, cc. 57-59 [Eylül 1588]).

18 Cinque Savi, Risposte, b. 144, cc. 74v-75r (30 Nisan 1616).

Dolayısıyla *terzo* en başta kural tanımayan simsarları izlemeyi kolaylaştırmak için konulmuş olsa da nihayetinde dilsel özgüllüğün, farklılığın ve devletin ayrım gözeterek davranmasının temeli olduğu yönündeki iddialara resmiyet kazandırmıştı. 1587'de ya *terzo*'nun kaldırılması ya da halihazırdaki Kamu Dragomanı Michiel Membré'nin değiştirilmesi amacıyla kurula sunulan birkaç dilekçe işte bu bağlamda kaleme alınmıştı. Bu dilekçelerin vurgulamaya değer iki yönü vardır. Öncelikle ikisi de tüccar ya da simsar imparatorluk aşırı tebaa tarafından kaleme alınmıştı, bu kişiler toplu talepleri dile getirirken Venedik'te Osmanlı ve Safevi gruplarıyla ilgili olarak doğmakta olan bir sınıflandırmaya katkıda bulunuyorlardı. İkincisi, Ticaret Kurulunun kaleme aldığı cevapta, *terzo*'yla ilgili bu dilekçeleri başvuru sahibi iki kişinin Membré'nin yardımcısı ve Kamu Dragomanı mevkiinin varisi olma taleplerine ilişkin değerlendirmesiyle birleştirmiştir. Bu durum, kurul mensuplarına, daha genel olarak da Venedik devlet yönetimine göre Kamu Dragomanının kimliği ve simsarların yolsuzluklarını engelleme becerisinin nasıl birbiriyle yakından ilişkili hale geldiğini, ayrıca sadece dil becerisine değil, belli bir tür sadakate ve birtakım sevgi bağlarına da dayandığını gösterir. Daha sonraki bir tarihe ait başka bir örnek de buna işaret etmektedir. "Ermeni milleti," 1650'de Venedik Senatosuna *terzo* vergisinden muaf tutulmak için başvurmuştu; o tarihte *terzo* dragoman Pietro Fortis'in faaliyetlerini finanse etmek için kullanılıyordu. Fortis Venedik'teki Ermeni tacirlerin işlerinin takibiyle yakından ilgileniyordu (bkz. beşinci bölüm). Bu durumda dilekçe sahipleri neden ona ödemede bulunmaya gönülsüzdü? Dilekçeyi kaleme alanlar Fortis'in hizmetinden yararlanmış olsalar vergi yükünü üstlenmekten büyük bir memnuniyet duyacaklarını belirtmişlerdi; ama bütün Ermeni tacirler İtalyanca konuştuğu, kendi Ermeni ticari simsarlarını kullandığından, dragomana ihtiyaçları olmadığını ileri sürüyorlardı.[19] Benzer şekilde 1658'de "Niscichi halkının elçileri" (Nikšić, Karadağ) de tacirlerinin İtalyanca bilmedikleri için Venedik'te karşılaştıkları güçlüklere ilişkin kaygılarını dile getirerek, Nicolò Scura adlı simsarın onlara yardımcı olmak üzere atanması için dilekçe yazmışlardı.[20]

Dille ilgili argümanlar, Venedik'te yaşayan tacirlere, simsarlara ve tercümanların atanmasının yanı sıra başka tavizler talep etmesine de hizmet ediyordu. 1654'te "Yunan milleti" Venedik hükümetinin avukat Anzolo Cozzi'nin Venedikli olmayıp Atina doğumlu olmasına rağmen belediye mahkemesi huzurunda davalarını temsil etmesine izin vermesi talebinde bulunmuştu. Dilekçe yazarları aralarında

19 Collegio, Risposte di dentro, b. 41, sayfa numarasız (9 Mart 1650).

20 Collegio, Risposte di dentro, b. 50, sayfa numarasız (1 Nisan 1658).

birçoğunun anadilleri Yunanca dışında başka bir dil konuşmadığını, bu yüzden de "dillerini anlayan birinin" hizmetine ihtiyaç duyduklarını açıklamıştı.[21]

Vergiyle ilgili gerekçeler yüzünden "Boşnaklar," "Atinalılar" ya da "İspanyollar" Venedik Ticaret Kurulu tarafından ayrı kategoriler olarak tanınmasa da ayrı dil grupları olarak tanınmaları daha büyük ekonomik ayrıcalıklara sahip olmaları yönünde atılmış ilk adım olabilir. Venedik'te yabancı olduklarını tekrar tekrar vurgulayan Levanten Yahudiler hiç kuşku yok ki, hem ticari alanda hem de bunun dışındaki alanlarda, Venedik'te diğer yabancı tacirlerin pek erişemeyeceği, (daha yerlileşmiş diye görülen) diğer Yahudilerinse hiç edinemeyeceği kapsamlı korumalardan yararlanıyordu.[22] Keza "Boşnak" terimi, Boşnak ve Arnavutların "Asyalılar"dan ayrı olarak yaşayacağı Fondaco dei Turchi'yle ilgili 1621 tarihli yasal düzenlemelerde özel olarak belirtilmiş olmasının da kısmen gösterdiği üzere, Venedik hükümetinin kentteki Osmanlı tacirleriyle ilgili söylemlerinde tanıdık bir terim haline gelmişti.

Terzo sonraki yıllarda önemli dönüşümler geçirdi. Bu konuya kısaca döneceğim ama önce farklılık ve yabancılık ölçütlerinin tesis edilmesi sürecinde bir başka önemli konjonktürel duruma bakalım.

Fondaco

Birinci bölümde Yunan simsar Francesco Lettino'nun yani diğer adıyla Frangia'nın kendisini nasıl olup da tavan arasında kaçak bir kölenin saklanmasına yardım ve yataklık ettiğine ilişkin engizisyon sorgusunun göbeğinde bulduğunu anlatmıştım. Bu davanın sonrasında, Lettino Türk tacirler için bir *fondaco* [çoğ. *fondachi*; han, konuk evi] açma önerisinde bulundu. Önerdiği bu kurumu, "başka birçok milletin ve halkın bu kentte sahip olduğuna, Türklerin de Levant diyarında Hıristiyan milleti için sunduğuna benzer özel bir otele" benzetiyordu.[23] Ayrıca, "Suriye'de Hıristiyanların *fondaco*'larında âdetten olduğu üzere," gözetim hizmetlerinin finansmanının bu *fondaco*'nun gelecekteki sakinlerinin vergilendirilmesi yoluyla

21 Collegio, Risposte di dentro, b. 45, sayfa numarasız (23 Mart 1654). Bundan on yıl sonra Cozzi Venedik'teki Ermeni cemaatini bölen büyük bir davaya karışmıştı (AdC, Misc. Civil, b. 210, fasikül 2, sayfa numarasız [29 Ocak, 1664 m.v.]).

22 Venedik'te çeşitli Yahudi cemaatleri arasındaki farklılıklar hakkında bkz. Davis ve Ravid (2001); Favero ve Trivellato (2004). 1540'larda "Levanten Yahudiler" sınıflamasının ortaya çıkması üzerine bkz. yedinci bölüm.

23 "Albergo particolar, come hanno molte altre Nationi, et genti in questa Città, et come anco lor Turchi nelli loro paesi di Levante han provisto alla Nation Christiana" (Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız [28 Ekim 1574 ve 16 Ağustos 1575]).

karşılanmasını öneriyordu.[24] Frangia'nın 1574 ve 1575'te verdiği dilekçeler böyle bir *fondaco*'nun meziyetleriyle ilgili tartışmalar başlatmanın ötesinde, gelecek yıllarda yaşanacak tartışmanın temel birçok önermesini de dile getiriyordu ki bunlar arasında yaşam alanlarının iç içe geçmesi ve ortak yaşama içkin tehlikeler, yabancı tacirlerin varsayılan çaresizliği ve özel korumalara ihtiyaç duymaları da vardı. Frangia, hırsızlık, Hıristiyan çocukların kaçırılması, Müslümanların Hıristiyan kadınlarla cinsel ilişkide bulunması olaylarını Venedik'teki Türk tacirlerin sebep olduğu ileri sürülen kötülükler arasında saymıştı. Bu kötülüklerin kaynağı güya Türk tacirlerin istedikleri yerde yaşama özgürlüğüydü. Senato ertesi yıl Frangia'nın dilekçesini kabul ederek Türklerin geceleri şehirde dolaşması ve Hıristiyanların evlerine gidip gelmesinin kötülüklerine değinmişti.[25] Dolayısıyla Frangia'nın, tekinsiz ama hali vakti yerinde bir simsarın, genel bir önyargı kültürüyle devlet politikası arasında bağ kurmakta nasıl araçsal hale geldiğini, retorik süslü sözlerinin devlet dairelerinin söyleminde kullanıla kullanıla edindiği ahlâkçı kuvvetle nasıl otorite ifade eder olduğunu görürüz.

Aynı zamanda, hem Frangia'nın dilekçesi hem de bu meseleyle ilgili sonraki bütün resmi beyanlar, Alman Ticaret Merkezi ve Yahudi gettoları gibi şehirdeki yabancı tacirlere kapılarını açan diğer kurumlarla arasında varsayılan benzetmeye dayanarak *fondaco*'yu tacirlerin çıkarlarına hizmet eden koruyucu bir önlem olarak sunmaya çalışmıştır. Frangia'ya göre, önceki koşullar altında Türk tacirler Hıristiyanların evinde kaldıklarında kimi zaman soyuluyor, hatta kimi zaman öldürülüyordu. Frangia Türk tacirlerin ayrı bir yerde ağırlanmasına gerekçe olarak kendilerine özgü temizlik, yeme ve uyuma alışkanlıkları olduğunu da dile getirmişti.[26] Daha sonraki tarihlerde bu meseleyle ilgili olarak yapılan yasal düzenlemelerde "Türk" âdetleri ve ritüellerinin ayrıksılığıyla ilgili tekrar tekrar benzer etnografik iddialarda bulunulmuş, yabancı tacirlerin kente dağılmış olmalarının onlar açısından bir dezavantaj olduğu, üçkağıtçı ev sahiplerine maruz kaldıkları ısrarla vurgulanmıştı. Yasal düzenlemeler, yeni *fondaco*'nun kiracılarına sunacağı birçok avantajın altını çiziyordu. Bu da müşteriler/kiracılarla sürekli yakın temasla yaratılan deneyim ve bilgilere dair iddiaların, (kendisi de bir imparatorluk aşırı tebaa mensubu olan) Frangia'nın, Ticaret Kurulu ve kurumun yetkili temsilcileri Kamu Dragomanları dolayımıyla devlet dairelerinin Türklerin farklılığı hakkında benimsediği sınıflandırmaları ayrıntılandırmasını nasıl mümkün kıldığını gösterir.

---

24 Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız (16 Ağustos 1575).

25 Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız (28 Ekim 1574 ve 16 Ağustos 1575).

26 Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız (16 Ağustos 1575).

Sonraki on yıllarda daha önceleri Alman Ticaret Merkezi ve Yahudi gettolarının kurulmasının temelinde yatan ikametlerin ayrı tutulmasıyla ilgili tartışmaların, gayet farklı bağlamlarda da olsa devam ettiğine tanık olundu.[27] Senato, 1588'de simsarlık izinlerini kaybetmeleri pahasına ticari simsarların, "ara sıra kente gelen Türkleri" Frangia'nın karısı Giulia ile yeğeni Pietro'nun işlettiği derme çatma bir pansiyona yönlendirmeleri talimatını verdi.[28] Bu kararnamelere rağmen ertesi yıl Senato bir *fondaco* açma planının somutlaşmadığına karar vererek Ticaret Kurulunu çok sayıda tüccarı ağırlamaya uygun yeni bir ev belirlemekle görevlendirdi.[29] Ticaret Kurulunun 1601 ve 1608'de hazırladığı iki raporda, yıllar önce kuruma böyle bir ev tespit etme yetkisinin verildiği hatırlatılıyordu. *Fondaco*'nun fiili yeri nihayetinde tespit edildiğinde, planı hayata geçirme görevine atanan kişi Frangia'nın torunu Giovanni Battista Lettino'dan başkası değildi.[30] Lettino ailesinin diğer mensupları bundan sonra on yıllar boyunca *fondaco*'yu işletmeye devam ettiler, Osmanlı tacirlerinin bu kurumdan çıkma yönündeki çabalarına karşı (sıklıkla Hıristiyan ahlâkına müracaat ederek) verilen şiddetli mücadelelerin başını çektiler.

Dolayısıyla dini retorik ve etnografik gözlemler *fondaco*'yu kurmaya yönelik ekonomik korumacı önlemleri meşrulaştırıp doğallaştırıyordu; böylece yabancı tacirleri özel *funduq*'larda [*Arapça*, han, otel] ağırlama yönünde Akdeniz çevresinde rastlanan ortak bir uygulamayı yerelleştiriyor, bu uygulamayı Venedik devlet mantığına uygun hale getiriyordu.[31] Ne var ki 1620'lerde doğal olarak görülen şey, on beş-yirmi yıl öncesinde gayet çekişmeli bir mevzuydu. Hatta, 1602'de böyle bir *fondaco*'nun açılmasına karşı ismini belirtmeksizin dilekçe yazan biri Yahudiler, Almanlar ve Türklerin özel konaklama yerleriyle sınırlandırılmasını, ihtiyatlı bir

27 1225'te kurulan, on beşinci yüzyıl sonlarından itibaren sayıları giderek artan yasal düzenlemelere konu olan Fondaco dei Tedeschi hakkında bkz. Constable (2003, s. 320-3); Simonsfeld (1968); Lupprian (1978). Yahudi gettoları hakkında bkz. Malkiel (1991); Davis ve Ravid (2001); Ravid (2003). Şurası önemli bir noktadır ki Venedik 1325 sonrasında deniz aşırı kolonilerinden Yahudi ikametlerinin ayrılmasını dayatmaya başlamıştır; bu uygulamaya Lagün'de neredeyse iki asır sonra başlamıştır (Jacoby 1987, s. 37).

28 "Et siano obligati tutti li sanseri sotto privatione del carico loro à condur li Turchi, che veniranno in questa Città di tempo in tempo in d[ett]a Casa" (Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız [4 Haziran 1588]).

29 Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız (28 Mart 1589).

30 Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız (4 Ocak 1600 m.v. ve 20 Mart 1608). *Fondaco*'nun kurulmasının tarihine ilişkin kısa değerlendirmeler için bkz. Sagredo ve Berchet (1860); Preto (1975, s. 126-36); Tucci (1985, s. 51-5). Binanın daha uzun bir tarihi için bkz. Schulz (2004, s. 133-63).

31 Kurumun ortaçağdaki soyağacı ve burada gözetilen konuk ağırlama pratikleri için bkz. Constable (2001, 2003).

devletin gözetleme amacına hizmet etmekten ziyade bu gruplara verilen bir taviz olarak sunmuştu. Bu dilekçede ayrı ikametin Yahudiler gibi değerli ve "emin" grupların verdiği hizmetlere karşılık ödül olarak tahsis edilmesi öneriliyordu. Dilekçe yazarı, Türklerin tersine Yahudilerin uluslar arasına dağıldığını, güçlü bir yöneticiden ya da güçlü bir donanmadan yoksun olduğunu savunuyordu. Ayrıca Yahudiler nüfusu memnun eden rehincilik ve ilaç satışı gibi yararlı hizmetler sunuyordu; oysa Türkler Osmanlı tebaasının yararına Venedik'ten mal ihracatı dışında bir şey yapmıyordu. Yahudiler aynı ismi kullanmasa da Hıristiyanlarla aynı Tanrı'ya tapıyor, onu babaları olarak görüyordu. Müslümanlarsa Muhammet adında kötücül bir adama tapıyordu. Alman Ticaret Merkezi'ndeki Protestanlar hiç kuşkusuz dinden sapmış olsalar da dinden sapmış ayinlerini gizli saklı gerçekleştiriyordu. Ayrıca Alman Ticaret Merkezi, burayı ikamet için kullananlar dinden çıkmadan epeyce önce kurulmuştu, dolayısıyla yetkili makamlar hiçbir şekilde ne hale geleceğini tahmin edemezdi, Fondaco dei Turchi ise İsa Mesih'in açıkça belirtilen düşmanlarını ağırlayacaktı. Dilekçe yazarı son olarak Türkler için ayrı bir ikamet yeri tayin etmenin kötü bir örnek teşkil edebileceği çünkü diğer milletlerin de çok geçmeden Venedik'teki kendi tacirleri için aynı ayrıcalıkları isteyebileceği uyarısında bulunuyordu.[32]

Meçhul dilekçe yazarı seçici bir yorum getirmiş olsa da Fondaco dei Turchi'nin Fondaco dei Tedeschi ve Yahudi gettolarıyla karşılaştırılması aslında yerindedir. Daha önceki yıllarda tesis edilmiş bu örneklerin ikisinde de Venedik yetkili makamları Katolik olmayan dini pratiklerle uzlaşmaya daha büyük bir eğilim göstermiştir. Katolik vaizler düzenli olarak Fondaco dei Tedeschi'ye dinlerini yaymak için gönderiliyorsa da burada kalanların çoğu Lutherciydi; yetkili makamlar binada yaptıkları ritüelleri görmezden geliyordu.[33] Yahudiler gettolarda ritüel ve idari özerklikten daha açık bir biçimde yararlanıyordu. Hükümet Yahudilerin ritüel gereksinimlerini gettolar dışında karşılamak üzere özel kurallar bile getirmişti; örneğin getto temsilcilerinin Hıristiyan fırınlarda ekmeğin hazırlanması sürecini gözlemesine izin verilmişti. Müslüman tacirlere böyle açık bir özerklik hiç tanınmadı; Müslümanların tanınmış bir resmi örgütlenmesi hiç olmadı. Ne var ki, gettolar ve bu iki *fondaco*'nun önemli ortak yönleri de vardı; bunların başında da değişmekte olan tüccar nüfusların denetlenmesinde (ve daha etkili bir biçimde vergilendirilmesinde) oynadıkları rol geliyordu. Elisabeth Crouzet-Pavan'ın dikkat

32 Correr, Cod. Cigogna 978, f. 17 ("Attione fatta Adi 13 April 1602 che in caso che il Turco ricercasse dalla Sig[no]ria che fosse fatto un Fontego per li Turchi che Habitano à Venetia, che no sia fatto.")

33 Martin (1993, özellikle de s. 26).

çektiği üzere, "*fondaco* gözetime yardımcı oluyor [...] gümrük ödentilerinin merkezileşmesi için etkili bir yol sunuyordu."[34]

Aslına bakılırsa *fondaco* duvarlarının ardında dolaşan, 1602'de ismi meçhul yazar tarafından verilen dilekçede gayet kuvvetli bir biçimde dile getirilen tehlikenin görüntüsü, uzun vadede gözetim ve fiziksel sınırlamayla ilgili rakip bir kaygıya yenik düştü. Frangia'nın 1574'te ortaya koyduğu bu kılavuz ilkeler, ikametlerin tam anlamıyla ayrılmaması halinde Hıristiyanlar ve Müslümanların kaçınılmaz ve nefret uyandıracak bir biçimde karışabileceğinin altını çiziyordu. Aslına bakılırsa bir önceki yıl Frangia aleyhine açılan engizisyon davası daha çok, Frangia'nın karısı ve çocukların binada bulunması, Türk kiracılarla muhtemelen ortak bir yaşam alanını paylaşması meselesi etrafında dönmüştü. Ferrara Dükü'nün Büyük Kanal'daki eski konutunda 1621'de bir *fondaco* açılmasına yol açan şey, kısmen, ikametlerin birbirine karışmasıyla ilgili bu kaygıydı. *Fondaco* fikri somutlaştığında da Hıristiyanlar ve Müslümanların kentin dört bir yanında simsarların evlerinde, özel konutlarda bir arada yaşaması yönündeki önceki uzun vadeli düzenleme, "gayritabii" olarak görünmenin ötesine geçerek sonraki yasa koyucuların tahayyülüne nihai skandal sebebi olarak yerleşti.[35]

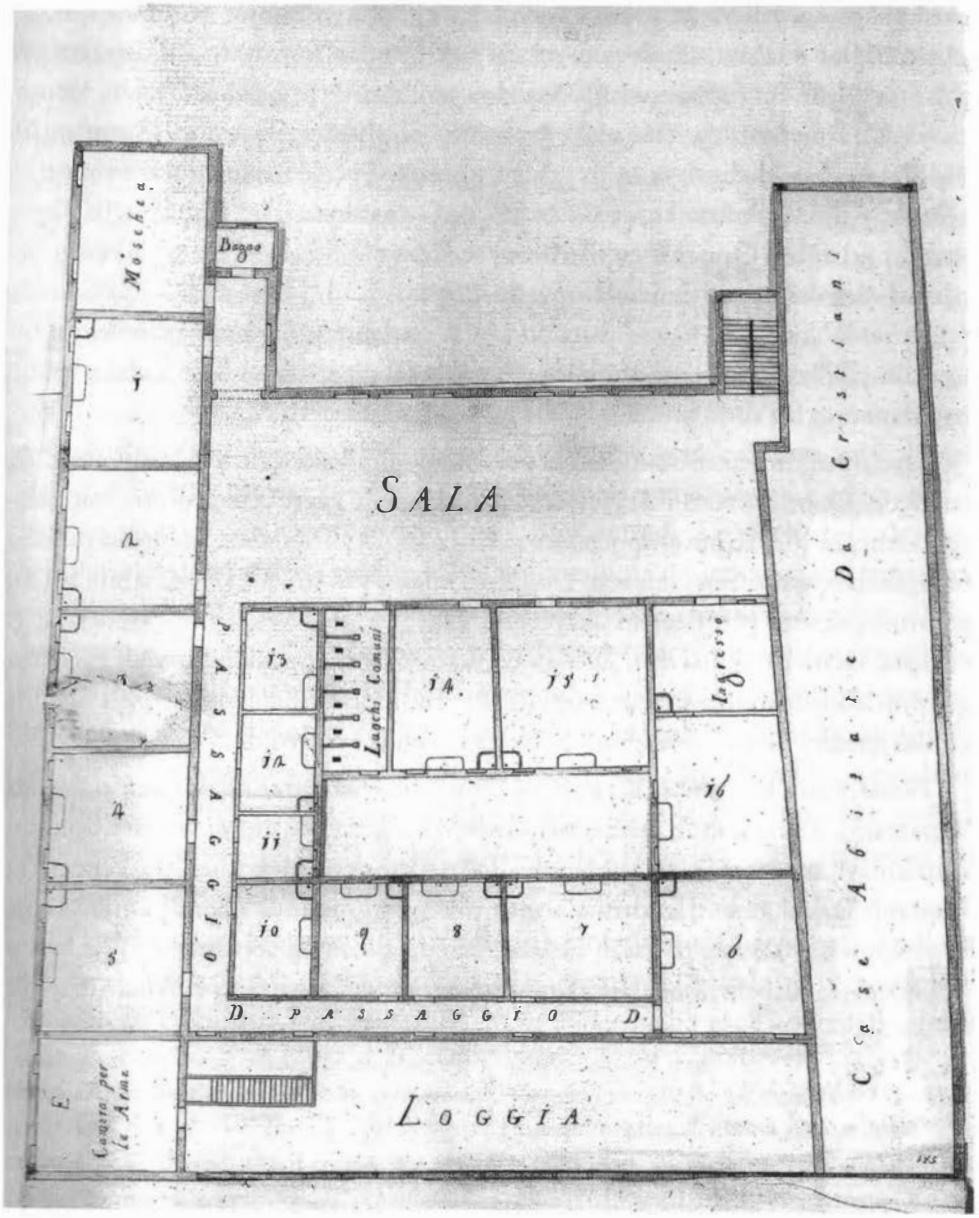
Fondaco dei Turchi'nin kurulması yönünde, Ticaret Kurulu tarafından 27 Mayıs 1621'de çıkarılan ilk yasal düzenlemelerin, *fondaco* sakinleriyle çevre arasındaki fiziksel ayrılığı en üst düzeye çıkarma çabası içinde dinsel retoriği sistematik olarak devlet aklıyla bir araya getirmesi, bu durumda ancak bağlama uygun bir gelişme olarak değerlendirilebilir.[36] Otuz üç yasal düzenlemenin en az üçte biri görüntü ve hareketin kısıtlanmasıyla, evin Balkanlı tacirler, Anadolulu tacirler ve ev sahibinin ailesine ayrılan üç kanadı arasındaki görüntü ve hareketi engelleyen iç bariyerlerin oluşturulmasıyla ilgiliydi. Başka şeylerin yanı sıra, açık pencereler ve balkonlara duvar örülecek, kapılar kilitlenecek, (gün içinde) dışarıdan içeriye giriş, (hava karardıktan sonra) içerden dışarıya çıkış silahlı muhafızlar tarafından titizlikle izlenecekti. *Fondaco*'nun asıl amacı sakinlerinin Venediklilerle "skandal" bağlarını kesmekti yani salt ekonomik işlemlerin ötesine geçebilecek herhangi bir teması engellemekti (**RESİM 6.1**'e bkz.). Fiziksel yakınlıktan, yaşam alanının paylaşılmasından kaynaklandığına inanılan aşinalık ve samimiyetin başlıca hedef olduğu açıktı.

---

34 Crouzet-Pavan (2002, s. 121).

35 Venediklilerin Fondaco dei Turchi'yle ilgili korkularının psikolojik bir analizi için bkz. Özkaya (2003).

36 Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 3, sayfa numarasız (27 Mayıs 1621). Kısmen İngilizce bir çeviri için bkz. Chambers ve Pullan (2001, s. 350-2).

RESİM 6.1 Fondaco dei Turchi'nin birinci katının planı, Bernardino Maccaruzzi'nin çizimi (1768). Sol üst köşede bir mescit ve bir hamam, sol alt köşede de bir cephanelik görülüyor. Sağdaki odaları, bitişiklerindeki "Hıristiyanların yaşadığı odalar"dan sağlam bir duvar ayırıyor. ASVe, Miscellenea Mappe, no. 571. Yeniden basım: Sezione fotoriproduzione dell'Archivio di Stato di Venezia, Ministero per i Beni e le Attivita Culturali'nin izniyle (sayı 17/2011).

Tacirlerin simsarların evlerindeki sürdüğü hayata ilişkin önceki düzenlemeler, aynı veçheler itibarıyla hepsini yeni *fondaco*'nun meziyetlerine karşı daha şüpheci kılıyordu çünkü zorla yeniden yerleştirme önemli ağların potansiyel olarak kesilmesi anlamına geliyordu. Özellikle de birçok tüccar ve simsar ev sahibi için, bu yakın bağlar refahlarının devam etmesi bakımından karşılıklı olarak yararlı ve çok önemliydi. Bu bağlar, sıklıkla önceden yerlileştirilmiş Ermeni, Yunan, Yahudi tacirler ve simsarları da içine alan, kısa süre önce kente gelmiş tüccarların sınırlı ilişkilerini desteklemeye yarayan geniş kapsamlı, gerçekten de imparatorluk aşırı ağlardı. Aslına bakılırsa ticari simsarları ve Osmanlı tacirleri birbirine bağlayan karmaşık bağlar, Osmanlı tacirlerinin *fondaco*'ya yerleştirilmesi talimatının verilmesinden sonra bile tam anlamıyla kesilmemişti. 1621 öncesinde ve sonrasında mükerreren çıkarılan, Osmanlı tacirlerinin ağırlanmasını yasaklayan, böyle bir işe kalkışabilecek simsarları görevden almakla tehdit eden yasal düzenlemeler, bu uygulamanın bir türlü ortadan kaldırılamadığını düşündürür.[37]

Fondaco sakinlerinin orada kalma yükümlülüğünden hiç de memnun olmadığı, tesisler hakkında sürekli dile getirdikleri şikâyetlerle gayet açıkça ortaya konmuştur. Örneğin 1625'te bir grup *fondaco* sakini çatının aktığından, komşuların kaba olduğundan, ayrıca San Giovanni Decollato kilisesi yakınındaki *fondaco*'nun Rialto pazarına çok uzak olduğundan şikâyet etmiştir.[38] Ticaret Kurulu bu şikâyete yazdığı cevapta, tacirlerin iddialarını *fondaco*'da ikamet etme zorunluluğundan kaçınma girişimi addederek bir kenara bırakmıştır. Bu iddiada bir hakikat payı olabilir çünkü *fondaco*'dan ayrılma izni ancak arada sırada veriliyordu.[39]

Fondaco'nun kurulması Venedik ve Osmanlı tebaası arasındaki olası etkileşim yelpazesini, imparatorluk aşırı ticari simsarların gerçekleştirdiği aracılık tiplerini sınırlamayı amaçlamakla kalmıyordu. Düzenlemelerin değişmesi de Venedik'te Osmanlı farklılığı sınıflandırmalarının dile getirilmesinde önemli anlar olarak iş görüyordu. 1621 tarihli yasal düzenlemelerde kurumun sorumlu olduğu kesim "Türkler" olarak belirtilmiş, daha sonra bu kategoride "Boşnaklar ve Arnavutlar" ile

37 Örneğin 1625'te Ticaret Kurulu, evlerinde Osmanlı ve Safevilerle ticaret yürüttüğü anlaşılan simsarlara 500 duka para cezası kesilmesini kurumlaştırmıştı (Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 3, sayfa numarasız [26 Mayıs 1625]).

38 Cinque Savi, Risposte, b. 146, cc. 212v-213r (10 Aralık 1625); Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 16, cc. 139v-144r (14 Aralık 1625).

39 Örneğin 1623'te hasta bir tüccar olan Croialı (Kruja, Arnavutluk) Mehmet Çelebi'ye böyle bir izin verilmişti, Mehmet Çelebi *fondaco*'dan geçici olarak ayrılmayı, dostu Zuanne Trasardo'nun yanına taşınmayı talep etmişti. Kurul *fondaco*'daki odasının kirasını ödemeyi sürdürmesi ve bu vakanın örnek teşkil etmemesi koşuluyla bu talebi kabul etmişti (Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 3, sayfa numarasız [28 Nisan 1623]).

"Asyalılar" ayrımına gidilmişti. Bu sınıflandırmalar, Ticaret Kurulunun 1575 ve 1620 tarihlerinde Kamu Dragomanları Michiel Membré ve Giacomo de Nores'e sipariş ettiği hazırlık raporlarının resmi söylemlerine önceden dahil edilmişti. Yine burada da dragomanların önceden izlediği yollar, aracılıklarını anlamak açısından hayati önem taşır. Membré ve de Nores Kıbrıs'ta doğmuş, gençliklerinde Osmanlı ve Safevi imparatorluklarında epeyce seyahat etmişlerdi. Osmanlı Balkan Müslümanlarıyla Anadolu Müslümanları arasında ayrım yaparken, öyle görünüyor ki, Osmanlı imparatorluk yönetim kadrolarına alınan taşralılar arasında ağır basan "Batılı" ile "Doğulu" arasındaki ayrıma dayanıyorlardı. Başka bir deyişle, öyle görünüyor ki Membré ve de Nores bu Osmanlı bölgesel bilincini ("cins" olarak biliniyordu) Venedik'te düzenleyici bir üst kategori olarak "Türkler" kategorisine uydurmaya çalışmıştı.[40] Osmanlı tebaası arasındaki bölgesel farklılıklar Anadolulu tacirler tarafından birçok kereler uygun bir biçimde kullanılmıştı. Örneğin 1579'da, yaşam alanlarını Yunanlar ve Boşnaklarla paylaşacakları Frangia'nın pansiyonuna zorla yerleştirilmelerini protesto etmiş, bunun kaçınılmaz olarak şiddete yol açacağını ileri sürmüşlerdi. Osmanlı ordusunda bile bu grupların huzursuzluk çıkmasın diye ayrı kışlalarda tutulduğunu gözlemişlerdi. Bu durumda Ticaret Kurulu tacirlerin taleplerini reddediyor, bu talebin kabul edilmesinin "millet sayısı kadar *fondaco*" açılmasını gerektireceği uyarısında bulunuyordu.[41] Aslına bakılırsa kurulun, dilekçe başvurusunda bulunanların çok çeşitli yerlerden geldiklerini istemeye istemeye kabul etmesi, bu kişilerin müstakil bir birlik oluşturduğuna dair ortak hissi yatıştırmaya pek katkıda bulunmuyordu; çünkü "hayatları, âdetleri çok rezildi, ahlâksızcaydı, bu şekilde devam edebilmek için birbirlerinden ayrı kalmanın her yolunu arıyorlardı, bu durum simsarlar ve bu işten iyi gelir elde eden, onlara dinimizi hor görerek, kentin tamamına kötü örnek olarak yaşama fırsatı veren başkaları tarafından destekleniyor, teşvik ediliyordu."[42]

Ticaret Kurulu ticari simsarları tacirlerin taleplerinin ardındaki başlıca güç olarak tanımlamış olsa da dilekçe sahiplerini ayıran temel önemde bir dizi alışkanlık ve âdeti de tanımıştı. Türklerin ahlâksızlığı anlatısı tabii ki, Türkler hakkındaki

---

40 Osmanlılardaki bölgesel bilinç hakkında bkz. Kunt (1974, özellikle de s. 237). Ayrıca bkz. Kafadar (2007).

41 Cinque Savi, Risposte, b. 136, cc. 130v-131r (21 Mart 1579).

42 "La vita, et costumi loro, la qual è molto scandolosa, et licentiosa, et p[er] continuar in essa cercano in ogni modo di star seperati, molti instigati, et spenti da sanseri, et altri che p[er] li no[n] honesti officij, che cosi si giova di parlare co[n] la ser[eni]ta V[ostra] che usano di fare co[n] questi, per li quali tragono non mediocre guadagno, dano occasione alli detti di viverre come fano in vilipendio della n[ost]ra religione, et cattivo essempio di tuta la cittta." (Cinque Savi, Risposte, b. 136, cc. 130v-131r [21 Mart 1579]).

erken modern ırkçı söylemlerin uzun süredir bir parçası olagelmişti.[43] Dilekçe sahiplerinin etnisitelerinin nesnelleştirilmesi Kamu Dragomam Giacomo de Nores'in 1620'de Ticaret Kurulu için kaleme aldığı bir raporla doğrulanmıştı. De Nores, Venedik'teki Arnavut ve Boşnak tacirlerin çoğunluğu San Matteo kilise bölgesinde Frangia'nın torunlarının evinde yaşıyor olsa da "Asya milleti"nin kente dağıldığı, geri kalanlardan "farklı uygulamalar ve görenekler" sürdürdüğü gözleminde bulunmuştu.[44] Bir grup Anadolulu tüccarın (birçoğu yeniçeri ve sipahi olarak hizmet verdikleri askeri çevrelerden geliyordu) 1625'te ortaya attığı bir dizi talebin altında da benzer bir mantık yatıyordu. Anadolulu tacirler bu kez bir Osmanlı yetkilisini onlar adına, "Boşnak milletinin İstanbullulardan ve başka bölgelerden gelenlerden ayrılması için" her birine ayrı dairelerin verileceği yeni bir *fondaco* istemeye zorlamışlardı.[45] Bu örnekler soyluların ağır bastığı Ticaret Kurulu, imparatorluk aşırı Kamu Dragomanları ve en azından bazı Osmanlı tacirleri arasında nesneleştirme kategorilerinin birleşmeye başladığını düşündürür.

Türk âdetleri ve göreneklerinin ayrıksılığına ilişkin güçlü beyanlara rağmen, *fondaco*'da kalan farklı grupları birbirinden ayırmak gerçek hayatta kimi zaman epey zorlaşıyordu. 1645'te Girit Savaşı'nın patlak vermesinden kısa bir süre sonra, Ticaret Kurulunun kaygılı mensuplarından biri, Girolamo da Ca' da Pesaro, "güvenilir bir kaynağa" dayanarak, *fondaco*'daki tacirlerin silah topladıklarını ileri süren bir rapor hazırladı; raporda şunlar söyleniyordu:

> Türkler Arnavutlar ve Boşnaklardan pek de farklı giyinmediğinden, birçoğu kentte epeyce deneyimli olduğundan, dili gayet iyi bildiklerinden dükkânlara girebiliyor ve giriyor, bir başka tercümanın yardımı olmaksızın doğrudan alışveriş yapabiliyorlar. Bir başka sorun da Türklerin onlar için silah alan Arnavutlarla, Perasto halkıyla, savaş kadırgaları ve gemilerden başka insanlarla yakın bağlantılarının olması; Yahudilerin de silah alıp Türklere verdiklerini söyleyebiliriz muhtemelen.[46]

---

43 "Göreneklerin" önemi, ortaçağ ve erken modern dönemdeki ırkçı düşüncede dinsel farklılıklar hakkında bkz. Braude (1997); Bartlett (2001).

44 Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız (11 Kasım 1620).

45 Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 16, c. 142r (19 Aralık 1625). İstanbullu ve Boşnak tacirler arasında gerçek gerilimler yaşandığını düşündüren şeylerden biri de eskiden yeniçeriyken tüccar olmuş İstanbullu İbrahim Çelebi'nin yazdığı bir dilekçeydi. İbrahim Çelebi bu dilekçede Split üzerinden Venedik'e büyük miktarda ipek ve başka mallar sevk etmeye çalışırken Bosna paşası Abaza Paşa'yla temaslarında yaşadığı zorlukları anlatıyordu (Collegio, Risposte di dentro, b. 22, sayfa numarasız [21 Haziran 1631]).

46 "Li Turchi vestono con habito che poco differisse da quello de Albanesi ò Bossinesi et che molti d'essi prattichi della Città, e ben' instrutti della lingua possino capitar e capitano alle Botteghe, et da loro stessi comprare sen altro interprete; l'altro è che questi han[n]

Ca' da Pesaro'nun raporunda birbiriyle iç içe geçmiş iki soruna değinildiği görülür. Öncelikle *fondaco*'da kalan farklı etnik grupları, özellikle de Venedik'in olası müttefiklerini (Boşnaklar ve Arnavutlar) açıkça müttefiki olmayanlardan (Türkler) görünümlerine dayanarak ayırma güçlüğü söz konusudur. Bununla ilişkili bir sorun da tacirlerin kenti kapsamlı olarak tanımalarından, yerel dile hâkim olmalarından ileri gelmektedir; görünürde bütün bunlar onların dükkân sahipleriyle simsarlar ve dragomanların aracılığı, denetimi olmaksızın doğrudan iletişime geçmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla etnik grupları birbirinden ayırma güçlüğünün gerisinde, daha derin bir sorun olarak yakınlığın yanlış gruba yönelmesi yatmaktadır. Arnavutlar ve Perasto halkı (Perast, Karadağ) gibi önceden Venedik'in olası müttefiki olarak değerlendirilen ya da Yahudiler gibi Venedik'e aidiyeti kabul edilmeyen gruplar bile Venediklilerin güvenini açıkça suistimal ederek Türklere silah satıyor olabilirlerdi. Dikkat çekicidir ki, 1621'de *fondaco*'nun ağırlaması amaçlanan bütün kimselere atfen sorunsuz olarak kullanılan "Türkler" sınıfı, henüz yirmi-yirmi beş yıl sonra sınırlarını belirlemenin zor olduğu bir alt küme haline gelmiştir.

Meseleyi daha da karmaşıklaştıran bir şey de din değiştirmiş birkaç kişinin İslama yeniden geçme, Osmanlı topraklarına dönme çabasıyla kaçmış, *fondaco*'ya sığınmış, böylece buranın Venedik'in kalbinde yetki alanı ve din bakımından farklılığını vurgulamış olmasıdır. Örneğin 1622'de, din değiştirmiş, ismi meçhul bir kadın *fondaco*'ya kaçarak (kendi rızasıyla olduğunu ileri sürdüğü) vaftizinden on iki yıl sonra İslama geçme dileğini açıklamıştı. Venedik Senatosu kadının *fondaco*'daki ev sahiplerine, kadının ayrılıp Osmanlı topraklarına gitmesinin, Venedik hükümetini, Hıristiyanlığa geri dönmek isteyen Hıristiyan dönmelere karşı Osmanlılardan benzer bir jestte bulunmalarını istemeye teşvik edeceği uyarısında bulundu. *Fondaco*'daki tüccarlar çok geçmeden kadını desteklemekten vazgeçti, kadın biraz daha din eğitimi görmek üzere Pia Casa dei Catecumeni'ye gönderildi.[47] Bundan yirmi yıl sonra başka bir vakada, Lucia adında Boşnak bir kadın Müslüman kocası ve akrabalarından kaçarak Venedik'e geldi, burada hizmetçi olarak çalışmaya başladı. Akrabaları onu *fondaco*'ya kaçırmayı, nihayetinde bir gemiyle Dalmaçya'ya kaçırmayı başardı. Geminin kaptanı Lucia'yı buldu, kadın uzun ve dolambaçlı hikâyesinde nihayetinde her zaman Hıristiyan olduğunu, Venedik'e dönmeyi istediğini ileri sürdü.[48] *Fondaco*'nun Venedik'in kalbinde, Müslümanlara ait eşik niteliğinde bir

o stretta cognitione con Albanesi, Perastini, et altre genti di Galere e Barche armate che gli le comprano et forse potressimo dire noi, che anco degl'hebrei ne comprino p[er] somministrargliele" (Cinque Savi, Risposte, b. 153, cc. 195v-196v [15 Aralık 1645]).

47 Senato, Deliberazioni Costantinopoli, kayıt 14, cc. 89v-90v (9 Ekim 1622).

48 AdC, Misc. Penale, b. 343, fasikül 15, cc. 2-15 (7 Ağustos 1642).

mekân, kaçak köleler ve uşakların Osmanlı İmparatorluğu'na geçit kapısı olarak algılanması burayı birçok Venediklinin gözünde tiksinti verici bir yer haline getiriyordu. Aslına bakılırsa *fondaco*'yu kurma, buraya insan yerleştirme konusundaki risk o kadar büyüktü ki, *fondaco* ancak Senato'un 1575'te buranın kurulmasını onayladığı tarihten neredeyse yarım yüzyıl sonra 1621'de kapılarını açabilmişti.

Fondaco'nun bir yanda dinsel retorikte tekrarlandığı biçimiyle Hıristiyanlar ve Müslümanların açıkça birbirinde ayrı tutulmasıyla, diğer yanda tedbirli bir devletin değişen imparatorluk aşırı tebaa sınıflandırmalarının karmaşıklığı arasında şekillendirdiği gerilim 1662'de zirve noktasına tırmandı. Venedik yetkili makamları o yıl Venedik'te yaşayan bütün Safevi tacirleri *fondaco*'ya aktarma girişiminde bulundu. Peş peşe dilekçeler verilmesine, resmi raporlar hazırlanmasına, yaz aylarında çok sayıda Senato kararı çıkarılmasına neden olan bu vakaya çeşitli imparatorluk aşırı gruplar karışmıştı. Birkaç kuşaktır Venedik'te yaşayan Safeviler ve Osmanlılar, hepsi de Yunan ticari simsar Frangia'nın torunu olup *fondaco*'yu işleten kişiler, onlarca yıldır Safevi tacirleri evlerinde ağırlayan birkaç Ermeni ticari aracı, Safevi tacirlerle hükümet arasında tercümanlık yapan Kamu Dragomanı Pietro Fortis ve tabii ki, Ticaret Kurulu ile Senatonun soylu mensupları bu kesimler arasında yer alıyordu.

Safevi tacirler *fondaco*'da konaklama zorunluluğundan hiçbir zaman açıkça muaf tutulmamış olsalar da "Türkler" sınıflandırmasının muğlaklığı onları kırk yılı aşkın bir süredir *fondaco* dışında tutmuştu. Ne var ki, Ticaret Kurulunun 1662'deki talimatı gayet açıktı:

> Hiç kuşku yoktur ki, Fondaco Evi görevi Haşmetmeapları Senato tarafından, kamusal ve özel yarar ve Dinin iyiliği gereği Muhammetçi Milletlerin orada Hıristiyanlardan ayrı olarak yaşamasını zorunlu kılmak için verilmiştir. Dolayısıyla İranlı Müslümanlar nerede isterlerse orada kalma özgürlüğüne sahip olurlarsa, Fondaco'nun bir anlamı kalmaz; çünkü kimse kendisine artık sadece Müslüman demez, herkes İranlı Müslüman olduğunu söyler; aslında kim olduklarını ayırt etmek, onları birbirinden ayırmak o kadar kolay olmadığından, Fondaco kurulduğu tarihte yerleştirilmiş kurallara uymanın zorunlu olduğu görüşündeyiz, öyle ki Müslümanlar bütün koşullarda burada kalmak zorundadırlar.[49]

---

49 "Non poter cader in dubio, che la deputatione della Casa del Fontico non sia stata dall'Ecc[ellentissi] mo Senato decretata ad'oggetto, che le Nationi Mahomettane in esso havessero ad habitar Separatam[en]te da Cristiani, cosi ricercando il pubblico, e privato Servitio, e q[ue]llo sopra tutto della Religione, com'è stato considerato, onde quando i Turchi Persiani havessero libertà di ricovrarsi, ove meglio volessero, sup[er]fluo sarebbe il Fontico, mentre ogni uno non più semplicem[en]te Turco, ma Turco Persiano si sarebbe denominare, et il far di questi la distintione, e la vera cognitione non è di cosi facile riuscita, che però la esecutione de gli Ordeni già stabiliti nella erretionne del Fontico,

Daha yaygın ama daha muğlak bir niteleme olan "Türkler" yerine "Muhammetçi Milletler" terimini kullanan Ticaret Kurulu, bir Müslümanın Müslüman olduğu anlayışında, dolayısıyla kendi yorumunun, yeni bir terminoloji kullanılmış olsa da esasen kırk yıl önceki yasa koyucuların yorumuyla aynı olduğunda ısrar ediyordu. Kurul, *fondaco*'nun amacının Müslümanları Hıristiyanlardan ayırmak olduğunu, Türk ve İranlı Müslümanları birbirinden ayırmanın hayli zor olduğunu vurguluyordu. Bu noktada *Turchi* (Türkler) teriminin semantik muğlaklığı bir kez daha pek çok farklı anlamı karşılaması bakımından verimlidir. Venedik yetkili makamları bütün Osmanlı tebaasının Türk olmadığını, bütün Müslümanların Türk olmadığını (hatta Osmanlı tebaası bile olmadığını) gayet iyi bilse de, farklı Müslümanları birbirinden ayırmanın zor olduğunu ileri sürmek gayet mantıklıydı.

Kurulun iddialarının tersine, kanıtlar çok sayıda Safevi tüccarının aslında 1662 öncesinde *fondaco* dışında kaldığını göstermektedir. 1643'te bir grup Ermeni tüccar Ticaret Kurulundan, simsarların müşterilerini ağırlamasını yasaklayan düzenleme yaygın olarak uygulansa da iki Ermeni simsarın Ermeni ve İranlı tacirleri ağırlamaya devam etmesi için izin istemiş ve izni almıştı. Tacirler söz konusu simsarların başka yerde yaşadıklarını, bu yüzden de "pansiyoncu" olarak değerlendirilemeyeceklerini, "çünkü kullanılacak alet edevat sunmuyorlar, pansiyoncular için âdetten olan hiçbir şey işletmiyorlar, Fondaco'daki Türklerin tersine bu milletler [Ermeniler ve İranlılar] onların evine kendi hür iradeleriyle geliyorlar," diyerek kendilerini savunmuşlardı: "Bahsi geçen simsarlar pansiyoncu vergisi ödeme yükümlülüğüne tabi tutulursa, bunun yükü tacirlerin omzuna binecektir, buna hiç kuşku yoktur; masrafları daha da artan tacirlerse kolayca başka kentlere gidecektir."[50] Bu talep Ticaret Kurulu tarafından desteklenmişti.

Safevi tacirler işte böyle bir bağlamda, 1662'de *fondaco*'ya yerleşmelerinin yeniden zorunlu kılınmasını protesto etmişti. Böyle bir zorunluluğun önceden görülmemiş olduğunu belirtmenin yanı sıra, ibadet farklılıklarının da *fondaco*'nun Osmanlı sakinleriyle bir arada kalmalarını zorlaştıracağını ileri sürüyorlardı. Burada tama-

---

stimiamo necessaria, aciò li Turchi di che conditione esser si voglia habbino ad habitare" (Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 3, sayfa numarasız [2 Haziran 1662]).

50 "Non prestando utensili, nè operando cosa alcuna, come è ord[ina]rio de albergatori et ricorrono queste nat[io]ni volontieri in d[ett]e Case non altrimenti che fanno li Turchi al Fontigo. Ne hà dubbio che se d[et]ti sanseri foss[er]o ubligati all'Allbergaria, l'aggravio saria de stessi mer[it]ti, che quanto più fossero tenuti soccomber à spese, tanto più facilm[en]te capiteriano ad altre scale, con pregiud[iti]o del neg[oti]o di q[ues]ta Città" (Cinque Savi, Risposte, b. 153, c. 90v-91v [29 Eylül 1643]; Cinque Savi, Seconda serie, b. 4, fasikül 47, birinci kısım, c. 11.3-11.3v [9 Temmuz 1650]; Collegio, Risposte di dentro, b. 66 [30 Haziran 1666]).

mım sunduğumuz dilekçeleri, on yedinci yüzyılda Venedik ticaret aleminde faal imparatorluk aşırı tebaanın dile getirdiği, yabancı tacirlerle ilgili söyleme ait bazı önemli temaları içerir: Yabancı tacirlerin varsayılan çaresizliği, dilsel yetersizlikleri, ilişkilerden yoksun olmaları, uğraşmaları gereken çok sayıda yargı kurumu karşısında kafa karışıklığı yaşamaları gibi.

> Birkaç sefer Zatı Şahanelerine dilekçe yazmış olan bizler, İran Müslümanları, eskiden olduğu gibi simsarlarımızın evlerinde kalabilme serbestimizden yararlanmamıza izin vermenizi isteriz, zira diğer Müslümanların kaldığı Fondaco'nun sorumlusu bizi sürekli rahatsız ediyor, başka Müslümanlarla birlikte kalmamızı istiyor; oysa onlar bizim düşmanlarımız, kanunları, dinleri ve hükümdarlarıyla bize karşılar. Bunu yapamayız çünkü birbirimizi öldürürüz; İran Hükümdarı da kellemizi kestirir, Fondaco'ya girecek olursak ülkemize geri dönemeyiz. Bizler Cumhuriyet'in iyi dostları olduğumuza göre bu zorunluluk biraz tuhaf, adı geçen Fondaco'da kalan Türk düşmanlarımızdan uzak duramaz, uzak kalamazsak ticaret için başka yerlere gitmemiz gerekir. Mallarımızı satabilmek için üç aylık bir süreden başka bir şey istemiyoruz, sonra gidecek hükümdarımıza haber vereceğiz. Fondaco'ya girmemizi kabul ederse Venedik'e geri döneriz ama bunu istemezse, dönemeyiz; bu üç ay boyunca Fondaco yerine zindanda ya da Haşmetmeaplarının buyuracağı başka bir yerde uyusak daha iyi olur. Merhametli olup bu seferliğine hayatlarımızı kurtarmanızı, Fondaco'ya gitmemeyi, Senatonuzun bu ayın 10'unda çıkardığı karara aykırı olarak Ticaret Kurulunun yeniden yayımladığı bir emri askıya almanızı rica ediyoruz. Söz konusu karara aykırı olarak bu emirde gerekli bilgiler dikkate alınmaksızın, inceleme yapılmaksızın, zorla Fondaco'ya yerleştirilmemiz söyleniyor. Sonra bize biz İranlıların kalabileceği muhafızı olan bir ev veriniz; zira biz her zaman mallarımızı satmak için başka ülkelerden çok Venedik'e geldik. Argümanlarımızı Ticaret Kuruluna sunamayız çünkü bir avukatımız, bir dragomanımız, başka kimsemiz yok; çünkü herkes korkudan bizi terk etti, İtalyancayı nasıl konuşacağımızı bilmiyoruz. Bu yüzden de Zatı Şahanelerinden bizi terk etmemesini rica ediyoruz çünkü sizler en dindar efendilersiniz, bütün dünyada sizin iyi adaletinizden bahsedilir.[51]

---

51 "Havendo altre volte suplicato la V[ostra] Ser[eni]ta noi Turchi di Persia di lasciarci godere la nostra antica liberta di poter star nelle Case delli nostri sanseri, perche il Custode del Fontego di altri Turchi contro giust[iti]a vol asserdiarne, et farne star con li altri Turchi, che sono nostri nimici, contrarij di legge, de Religgione, e di Prencipe, Noi non lo podemo fare, perche si amazzaressimo fra di noi, et il nostro Re di Persia ne fara butar via la testa, e scaudaremo nel fontego non poderemo piu tornar nella nostra Patria. Questa star una novita, che Noi semo boni amici di q[ues]ta Republica, et quando non potemo star remoti, et lontani dalli nostri nimici Turchi, che sono in d[ett]o Fontego, per forza bisogna andar a negociar in altre parti, et non volemo altro se non tre mesi di tempo di vender nostre mercancie, et andar via, et dar parte al Nostro Re, che se lui concendera,

Dilekçeyi yazanlar, Osmanlı tebaasıyla aynı eve yerleşmeye razı olurlarsa memleketlerinde hayatlarının tehlikeye gireceğini tekrar tekrar vurgulayarak, Avrupa'da yükselen Doğu despotizmi düşüncesine oynuyorlardı.[52] Bütün Müslümanları esasen aynı gören indirgeyici bir bakış açısının tersine, dilekçe yazarları temelde Osmanlı Müslümanlarından ayrı olduklarında ısrar ediyordu. Müslümanların ayrı bir konutta sınırlanmasını öngören dini bir mantık yerine, *Fondaco*'nun tarihsel kökenlerinin Venedik ile Osmanlı devletleri arasındaki siyasi düşmanlıklarda yattığını ileri sürüyorlardı. Dolayısıyla Venedik ile Safevi Şahı arasında ortak Osmanlı düşmana karşı uzun zamandır devam eden ittifakın varlığı düşünüldüğünde İranlıların benzer bir sınırlamaya tabi tutulmaması gerekiyordu.

Öte yandan Senatonun 1662'de çıkardığı karardaysa, 1629'da bir İranlıya *fondaco* dışında kalma konusunda özel bir izin verildiği ama bunun kural değil istisna olduğu hatırlatılıyordu. Daha da ilginci bu kararı desteklemek üzere bazı proto-etnografik gözlemler sunuluyordu:

> Bu İranlı Müslümanlar sürekli meydanlarda başka Müslümanlarla konuşur, Fondaco'ya yalnızca Müslüman bayramlarında değil, biri öldüğünde de gelir, cenaze merasimlerine yardım eder, Türklerle oturup yer içer, hatta bazı işlerin müzakere edilmesine, bazı görüş ayrılıklarının halledilmesine karışır; hatta bu İranlı Müslümanların bazıları Fondaco'da bir odanın anahtarlarını almıştır, bu yüzden de kira ödemeleri gerekir; gelgelelim başkaları gibi serbestiden yararlanmak için Fondaço dışında kalırlar.[53]

---

che noi andar in Fontego, noi eseguiremo ancora in Venecia, ma quando lui non vol, noi non lo potemo fare, et contentemo piu meglio andar in una preggion adormir q[ues]ti tre mesi, o dove piace alla V[ostra] Ser[eni]ta, ma non in Fontego, la supplichemo per pieta salvarci la vita in q[ues]to tempo, senza andar in Fontego, et far sospender un proclama, che hano fato li cinq[ue] Savij di novo contro la vostra parte del Senato delli 10 di q[ues] to mese, che vogliono contro d[ett]a parte meterci per forza in Fontego, senza haver perso information, et saminar, et poi darci una Casa separata con un Guardian dove possiamo star Noi Persiani, che seguivano sempre in Vinecia con nostre mercancie meglio, che in altro paese, Alli 5 Savij noi non potemo trovar nostra ragg[io]ne p[er]che non havemo un Avocato, ne Dragoman ne nissun altro perche tutti ne hano abbandonato per paura, et noi non saper parlar, onder supplichemo le V[ostre] E[ccellenze] non abbandonarci voi, che sete pietissimi sig[no]ri et intutto il Mondo si dice della Vostra bona giust[iti]a" (Collegio, Risposte di dentro, b. 58, sayfa numarasız [19 Haziran 1662]).

52 Erken modern Venedik'te Doğu despotluğu anlatısı hakkında bkz. Valensi (1990).

53 "Questi Turchi Persiani, pratticano continuam[en]te con gli altri alle Piazze, e capitano al Fontico non solo in ocasione de Bairani de Turchi, ma anche quando alcuno ne muore, assistendo alle funtionj delle loro spolture, e con Turchi mangiano, e bevono, e s'ingeriscono pure ne trattati di alcun loro affarre, ò altro aggistamto di differenze; e che alcuno di essi Turchi Persiani, havendo riceuto le Chiavi di una Camera del Fontico, resti

Nihayetinde Senato o tarihte Venedik'te bulunan yarım düzineye yakın Safevi tüccarın gözden çıkarılabilir olduğu, işlerini başka yerlere taşırlarsa Venedik ekonomisinin aslında zarar görmeyeceği kararına varmıştı. Ticaret Kurulu tacirlerden birinin hiçbir şekilde ticaretle uğraşmaksızın yıllardır Venedik'te yaşadığını ileri sürüyordu. Ticaret Kurulu, tacirlerin verdiği dilekçenin arkasında, kiracıları olan Safevilerle yakın bağlantılarından kazanç sağlayan ticari simsarların olduğundan bihaber değildi. Yine burada da kurul cevabını tacirlerin ilişkilerden yoksun olduğu, simsarlara bağımlı olduğu, bu bağımlılığın yerlileşmiş imparatorluk aşırı tebaanın elinde nasıl retorik bir araç haline geldiğini fark etmediği yolundaki eski kavrayışlara dayandırıyordu.

p[er]cio obligato all'affitto, benche p[er] godere la libertà degli altri, habiti fuori d'esso" (Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 3, sayfa numarasız [23 Ağustos 1662]).

YEDİNCİ BÖLÜM

Levantenler: Bir Sınıfın Şecereleri

Giorgio Vercellin otuz yıl önce yaptığı çığır açıcı bir çalışmada, Venedik ticaret âleminde Osmanlı tebaasından bahsederken kullanılan sınıflandırmaların izlediği gelişimin haritasını çıkarmıştı. Vercellin'e göre on yedinci yüzyılın başında Venedikliler "Turchi" ("Türkler") ile "di nationi suddite turchesche" ("Türklere tabi diğer milletler") arasında ayrım yapıyordu. Vercellin, bu ayrımın on sekizinci yüzyıl sonunda, düzenleyici bir üst kategori olarak "orientali" ("doğulular") kategorisinin ortaya çıkmasına yol açtığını söylüyordu.[1] Bilebildiğim kadarıyla, Vercellin'in çalışması hâlâ erken modern Venedik'te (daha kapsamlı olarak İtalya'da) Osmanlı'nın farklılığına ilişkin sınıflandırmaların şecerelerinin çıkarılması yönündeki tek girişimdir. Diğer çalışmaların çoğunda ya Venedik ve Osmanlı aidiyet kategorilerinin akışkan ve gelişmemiş varsayıldığı oryantalizm öncesi bir altın çağ resmedilmiş ya da ortaçağdan Aydınlanma ve ötesine "Türk"e karşı uzlaşmaz bir militan söylem hattının izi sürülmeye çalışılmıştır.[2]

Bu iki argüman hattının mevcut akademik çalışmalarda yan yana varlıklarını sürdürmesi toplum ve düşünce tarihçileri arasındaki diyalogun sınırlarını ortaya koyar. Ayrıca aidiyet ve farklılık kategorilerinin dile getirildiği, müzakere edildiği, dönüştürüldüğü farklı türlere daha yakından bakma ihtiyacını güçlendirir. Açıktır ki, Osmanlı tebaasına atıfta bulunan daha kapsayıcı sınıflandırmaların ortaya çıkışı ve yayılması oryantalizm öncesi bir "önce" ile oryantalist bir "sonra"ya indirgenmemelidir. Sömürgecilik sonrası akademik çalışmaların da gösterdiği üzere, etnodilsel ve jeopolitik kategorilerin imparatorlukların genişlemesi sonucunda nasıl değiştiğini anlamak için (birleşme sürecindeki) erken modern devletlerin birleşik kavramsal şemalar dayatmaktaki ezici gücünü bir ön varsayım olarak kabul etmememiz gerekir. Bu şemalar daha ziyade, belli dile getirme koşulları altında

1 Vercellin (1980, s. 70).

2 Temsil edici örnekler için sırasıyla bkz. Dursteler (2006) ve Bisaha (2004).

rakip sınıflandırma sistemlerini irtibatlandırma sürecinde ortaya çıkmış, oluşmuş şemalar olarak anlaşılabilir.[3]

Ben bu hatta ilerleyerek, bu bölümde Venedik ticaret aleminde "Levantini" ("Levantenler") kategorisinin gelişigüzel bir biçimde ve tedricen dile getirilme biçiminin izini sürecek ve bu kategorinin değişen anlam yelpazesinin, örnek anlamlarının kurumsallaşmanın gerçekleştiği farklı yerler ve anlarla yakından ilişkili olduğunu göstereceğim: Levanten Yahudilerin 1541'de Venedik'e kabul edilmesi, kendilerine 1589'da ilk haklar bildirgesinin tanınması; 1621'de Büyük Kanal'da gayet görünebilir bir yapıda Osmanlı Müslüman tacirler için bir takas evinin, Fondaco dei Turchi'nin kurulması; 1630'larda uzun süreli bir ekonomik gerileme sonucunda Yahudiler, Ermeniler ve diğer Osmanlı, Safevi tacirlere farklı vergilerin getirilmesi; son olarak da 1645'te Venedik ve Osmanlı arasında Girit savaşının başlaması. Belli dönüm noktalarında terimin yayılma örneklemelerini gözden geçirerek "Levanten" kategorisinin imparatorluk aşırı tebaa ile Venedik elitleri arasında birkaç kurumsal çerçevede, özellikle de Venedik Ticaret Kurulu üzerinden devam eden müzakerelerden doğduğunu görebiliriz. Ayrıca bu terimin farklı biçimlerde dile getirilmesi, erken modern Akdeniz'de farklılıkları anlamanın birbiriyle ilişkili olsa da üç farklı boyutunun birleşiminden kaynaklanıyordu: Siyasi yetki alanı, dinsel bağlılık ve etnodilsel kimlik. Bu birleşimin kendisinin, imparatorluk aşırı tebaanın, Venedik ve Osmanlı'nın (bazen birbiriyle çatışan) devlet akıllarını, kendi farklı stratejik amaçlarıyla orantılı hale getirme yönündeki çabalarının sonucu olduğunu ileri sürüyorum.

Etnik grup isimleri, dini gruplar, dilsel cemaatler, imparatorluğun nüfuz alanı ve coğrafyalar arasındaki karmaşık ilişkiler dikkate alındığında sınıflandırma şemalarının zaman içinde, farklı resmi yazın türlerinde farklılıklar göstermesini beklemek yerinde olur. Tacirler, simsarlar ve devlet politikalarından etkilenen diğer imparatorluk aşırı tebaanın farklı olduklarında ısrar ederek "Levantini" gibi daha kapsayıcı sınıflandırmalara dahil edilmeleri olasılığını protesto etmeye yatkın olmaları da okurları şaşırtmamalıdır. Ayrıca *Levantini* tabirinin bazı açık yararları vardı. Bunların en belirgini de Venedik ticari çıkarlarının yoğun olduğu bir bölgeye, Levant'a işaret ediyor olmasıydı; Ticaret Kurulunun çıkardığı çok sayıda kararnamede görüldüğü üzere, bu bölge Venedik'in kötüleşen ekonomik kaderinin anahtarını da elinde tutuyordu. Ayrıca hukuksal ve etnodilsel anlamlarının yanı sıra dinsel açılımları da olan "Türkler" sınıflandırmasından farklı olarak *Levantini* terimi dinsel ve etnodilsel özellikleri uygun bir biçimde siliyordu. *Levantini* kimi zaman Osmanlı tebaasının

3 Stoler (1989, 1992); Dominguez (1986); Cohn (1996); Frank (2005).

yanı sıra Venediklileri ve Safevileri de ifade ediyordu, böylece özellikle savaş zamanında düşman tebaanın statüsünün siyasi ve hukuki sonuçlarını yumuşatıyordu. Belli sınıflandırmaların kullanılmasında imparatorluk aşırı tebaanın çıkarları olduğunu, tanımlar üzerinde süre giden mücadelede çok sayıda rol üstlendiklerini kabul etmek oryantalizmin Avrupa merkezci ve tepeden inme şeceresi üzerinde düzeltici bir etki yaratır. Ayrıca farklılık kategorilerinin dile getirilmesi, metropoliten pratikler olan sınır belirtme ve sınır aşmanın geliştirilmesi süreçlerinde "aracı" olduklarını iddia edenlerin oynadığı aracılık rolünün önemini vurgular.

* * *

Venedik Senatosu, 1541'de *Ebrei Levantini*'nin (Levanten Yahudiler) "tümüyle ticari faaliyetlerle" ilgilenmeleri koşuluyla gettonun yeni açılmış bir bölümünde yaşama haklarını ilk kez tanıdı.[4] On altıncı yüzyılın büyük bölümü boyunca Ferrara, Ancona, daha sonra Livorno gibi İtalya'nın başka kentlerinde görüldüğü üzere, Venedik'te de *Levantini* terimi genelde Sefarad diasporasının bir alt kümesini ifade ediyordu. Bunlar 1492'de İber Yarımadası'ndan sürülmelerinin ertesinde Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşen, Osmanlı tebaası olarak İtalya Yarımadası'yla ticaret yaparken özel korumalar ve vergi muafiyetlerinden yararlanan Yahudilerdi.[5] Ne var ki, sonraki yüzyıl boyunca *Levantini* terimi anlamı hayli ciddi bir değişim geçirdi, artık sadece Yahudileri değil, etnodilsel kimlikleri ya da dinsel bağlılıklarından bağımsız olarak Venedik'te yerleşik olan diğer Osmanlı tacirlerini de ifade ediyordu.

Levantini teriminin model anlamındaki değişiklik burada son bulmadı. On altıncı yüzyılın sonuna gelindiğinde, (1) sahtekar, hatta tekinsiz insanları ve (2) Levant'ın yerlilerini ifade eden ikili bir anlam aldı.[6] Bu tanımlarla birlikte terimin paradigmatik odak noktası diasporanın ticari faaliyeti olmaktan çıkıp varsayılan kökeni ve buna eşlik eden karakter özelliklerine yöneldi. Bu odak noktası Fransızca ve İngilizceye de taşındı; *levantin* ve *Levantine* terimleri on sekizinci yüzyıl başında ilk kez sözlüklerde belirdi. Terimin ilk anlamı "Levant'ın yerlileri, sakinleri, Doğu halkı," ikinci anlamı "Akdeniz'de istihdam edilenler" olarak veriliyordu.[7]

---

4 Senato'nun 2 Haziran 1541 tarihli kararının bir kopyası Arbel'de (1995b, s. 197-200) bulunabilir. Benjamin Ravid'in İngilizce bir çevirisi için bkz. Chambers ve Pullan (2001, s. 344).

5 *Levantini* teriminin bu biçimde Osmanlı Yahudilerine atfen kullanılması dönemin Venedikli Yahudileri arasında da yaygındı. Örneğin bkz. on yedinci yüzyılda yaşamış Venedikli Rabbi Modenalı Leon'un otobiyografik metni, Cohen'de (1988, özellikle s. 120). *Ebrei Levantini* (Yahudi Levantenler) ve Venedik devleti arasındaki karmaşık ilişkiler hakkında bkz. Cooperman (1987).

6 Bkz. Florio (1598, s. 202; 1611, s. 281).

7 Phillips (1706, sayfa numarasız).

Nihayetinde baskın çıkan ilk anlam on dokuzuncu yüzyılda "Levantenler"in belli belirsiz "Avrupai" alışkanlıklara, kimi zaman da soya sahip ama çevreleri tarafından yozlaşıp pek de Avrupai olmayan bir hayat tarzına bağlanmış Müslüman olmayan Osmanlı tebaası olarak anlaşılmasının habercisi oldu.[8]

Bu süreklilikler "Levant"ın imparatorluklar arası söylemin etnodilsel kimlik ayraçlarıyla birlikte kilit bir jeopolitik kategorisi olarak doğup giderek güçlendiğine değinir."Levantini" kategorisi de tıpkı ifade ettiği nesneler ve insanlar gibi hem "bu terim altına giren ya da onun tanımladığı her şey" hem de bu şeylerin tamamı arasında en öne çıkan, onları en fazla temsil eden mensupların ortak özellikleri açısından önemli değişimler geçirdi.[9] Belirgin bir biçimde çizgisel olmayan, bazen birbirine ters düşen bu kavramsal dönüşümleri belgeleyebilmek için bu bölümde iki yönlü bir yaklaşım benimsedim. Öncelikle *Levantini* teriminin Venedik ticari söyleminde özgül kullanım alanlarına yakından bakıyorum. Önceki bölümlerde olduğu gibi, Ticaret Kurulu ile bu kuruma müracaat eden imparatorluk aşırı tebaa arasındaki gidip gelmeleri bu kategorinin çeşitli kurumsallaşmış sınıflandırma pratikleri dolayımıyla tekrar tekrar ayarlanması sürecinde önemli anlar olarak ele alıyorum. Bu da *Levantini* teriminin "en belirgin yorumu," dilsel antropolog Bonnie Urciuoli'nin sözleriyle, "kullananın hitap ettiği kesimle ilişkisine dayanan, dolayısıyla bağlama göre değişen," stratejik amaçlarla başvurulabilir bir değiştirici olarak nasıl kullanıldığını göstermemi mümkün kılıyor.[10] Hem imparatorluk aşırı tebaa hem Venedik siyasi elitleri *Levantini* terimini diaspora tacirlerini Venedik'e ve imparatorluklar arası ticari alemine bağlayan hukuksal ve duygusal bağları vurgulamak için kullanıyordu. Pek az tebaa mensubu bu kategoriyi bir isim olarak kendilerine veriyordu; ama kökenleri ve ticari yönelimleri bakımından aynı derecede "Levanten" olan birçok kişi de bu

8 On dokuzuncu yüzyılda "Levantenler" sınıflandırması hakkında bkz. Schmitt (2005, özellikle s. 57-8). "Dışarlıklı" ve "karma" dilsel, duygusal ve kılık kıyafetle ilgili alışkanlıkların bir bileşimi, bir ölçüde, yarı etnik sınıflandırma çerçevesinde tanınabilir bir kategori olarak Levantenlerin ortaya çıkışına daha on altıncı yüzyılda damgasını vurmuştu.

9 Bu argüman gevşek bir biçimde semantik model kuramına, özellikle de kapsama, dışarıya uzanma ve model olma kavramlarına dayanır (Swartz 1997).

10 Urcioli, *stratejik amaçlarla başvurulabilir değitirici* kavramını şöyle tanımlar: "Farklı söylemsel alanlarda kullanılan bir lügat maddesi ya da bir ifade; öyle ki A alanında atıf amacıyla X terimini kullanan insanlar, B alanında atıf amacıyla, biçimsel olarak benzer X terimini kullanan insanlardan farklı bir pragmatik faaliyet içindedirler. Terimin öne çıkan tercümesi, o terimi kullanan kişinin hitap ettikleriyle arasındaki ilişkiye dayanır, bu yüzden de bağlamla birlikte değişir" (2000, sayfa numarasız). Ayrıca bkz. Silverstein (1976).

terimi başkaları için kullanıyordu.[11] Bunu yaparken kendilerini stratejik olarak Venedik'in kalbine yerleştiriyor, başka bir yere bir Levant yansıtan metropoliten bir bakış açısı benimsiyorlardı. Ayrıcalıklar için verilen çekişmelerde *Levantini* terimi, belli gruplar ve bireylerin hem hukuksal hem duygusal bakımdan Venedik alemi dışına konumlandırılmasına da katkıda bulunuyordu. Muhtemelen terimin en kalıcı kullanımı da bu olmuştu.

Levantini teriminin Venedik ticari alemindeki dolambaçlı şeceresini değerlendirmenin yanı sıra İtalyanca, Fransızca ve İngilizce *levantino/i*, *levantin(s)* ve *Levantine(s)* terimlerinin on yedinci yüzyıla ait, çoğunlukla edebi daha geniş kapsamlı bir eserler bütününde kullanımının da izini sürüyorum. Bu da Venedik ticaret aleminde *Levantini*'nin değişik biçimlerde dile getirilmesinin, erken modern başka ticari merkezler açısından, nihayetinde bu sınıflandırmanın Osmanlı farklılığı için kapsayıcı bir oryantalizm başlangıcı kavram olarak kurumsallaşmasına yol açan bir model oluşturabileceği varsayımını incelememi mümkün kılıyor. Aynı zamanda bu sınıflandırmanın, İtalyan ve İngiliz-Fransız bağlamlarında kullanımında gözlenen, Atlantik'e kıyısı olan kuvvetlerin on yedinci yüzyılda Akdeniz'e girmesiyle bağlantılı önemli farklılıkları da belgeliyorum.

Nerenin Doğusu?

Levantini teriminin yabancı bir Levant'a karşı metropoliten Venedik'e sıkı sıkıya ait olma anlamında kullananları belirten, stratejik olarak kullanılabilir bir değiştirici olarak iş gördüğünü savunarak; Levant'ın mekânsal uzantısının çekişmelere sahne olduğunu, içkin olarak da konuşanın bakış açısına bağlı olduğunu ileri sürüyorum. Akdeniz denizcilerinin ortak dilinde, *Levant* doğu rüzgarı anlamına geliyordu.[12] Denizciliğe özgü bir isim olarak *Levant* terimi doğuşundan itibaren durağan bir yerden ziyade belli bir bakış açısına göre bir istikameti ya da yönelimi ifade etmiştir.[13] Ne var ki, zaman içinde terim sınırları belirsiz, geniş bir coğrafyayı ifade eder olmuştur. Bazı bağlamlarda *Levant*, Venedik'in *Oltremare* (deniz aşırı) gibi başka terimlerle de bilinen kolonilerini ifade ederdi. Kökenleri Haçlı Seferleri dönemine uzanan *Oltremare* Kutsal Topraklar'ı ve Haçlı Devletleri'ni ifade ediyordu. On altıncı yüzyıla gelindiğinde Venedik Levant yönetimin biriminin sınırları Istria

11 Stratejik açıdan kendi kendilerini *Levantini* olarak tanımlamalarının yararlı olduğu bir örnek için Daniel Rodriga ve Levanten Yahudilere tanınan vergi muafiyetleri hakkındaki ilerideki tartışmaya bakınız.

12 Kahane, Kahane ve Tietze (1958, s. 406: kalem 603, s. 276: kalem 371).

13 Bu noktaya açıklık getirmeme yardımcı olduğu için Naor Ben-Yehoyada'ya teşekkür ederim.

da dahil olmak üzere Adriyatik sahil şeridini de kapsar hale gelmişti.[14] *Levant* teriminin tümüyle Venedik Stato da Mar'ını ifade edecek şekilde böyle geniş kapsamlı bir biçimde kullanılması, koloni tebaasının dilekçelerinde de hayli yaygındı. Örneğin 1629'da Korfulu Stamo Redastama, Senatoya adada Redastama'nın inşa ettiği bir manastıra el koyan Yunan piskopos aleyhine bir dilekçe vermişti. Bu dilekçede Venedik yargı makamlarına başvurulmasını, "sadece Korfu'da değil, Zatı Şahanelerine tabi bütün Levant kiliselerinde sıradan ve çok yaygın bir şey" olarak değerlendiriyordu.[15]

Levant terimi başka bağlamlarda Doğu Akdeniz'de Osmanlı'nın denetimindeki sahil şeridini ifade ediyordu. Örneğin 1658'de Napolili tüccar Gianlorenzo Santa Chiara, Venedik hükümetine kahve ithalatı için özel izin talebiyle bir dilekçe vermişti; dilekçede okurlar kahvenin, "Levant'ın başlıca şehirlerinde, özellikle de İstanbul, Kahire, İzmir ve İskenderiye'de" popüler bir içecek olduğu konusunda bilgilendiriliyordu.[16] İmparatorluk aşırı tebaa mensuplarının kaleme aldığı dilekçelerde, *Levant* kimi zaman, özellikle de 1645'te Girit Savaşı'nın başlaması sonrasında Osmanlı tebaasına mensubiyetin Venedik'te olumsuz çağrışımları olabileceği dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na üstü hafifçe örtülü bir göndermeyi ifade ediyordu.

Ne var ki *Levant*, bir arada Venedik ve Osmanlı topraklarını da ifade edebiliyordu. Böyle bir kullanım çerçevesinde en azından kısmen *Romania*'yla örtüşüyordu; *Romania* önceden Bizans yani Doğu Roma yönetiminde olup on beşinci yüzyıla gelindiğinde Venedikliler, Memlûklar ya da Osmanlılara tabi olan bölgeleri ifade eden daha eski bir terimdi.[17] Venedik Senatosunun 1376'da çıkardığı bir kararname

---

14 "Sindici inquisitori in Levante" ve "Provedditore generale del Levante" memurlukları hakkında bkz. Da Mosto (1937, s. 32, 47, 50, 58, 139, 213); Tiepolo (1994, s. 919-21); Dudan (1933, 1938); Eufe (2003, s. 17-9). Venedik "Romanyası" hakkında bkz. Thiriet (1959, özellikle de s. 1-7).

15 "Cosa ordinaria, et osservatissima non pure in Corfù, ma in tutte le chiese di Levante sogette à Vostra Serenità" (Collegio, Risposte di dentro, b. 20, sayfa numarasız [20 Mart 1629]).

16 Collegio, Risposte di dentro, b. 50, sayfa numarasız (23 Ağustos 1658). İber kökenli Yahudiler tam da bu dönemde, "ağır ağır asimile edilmişler ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır bölgelerinde yerli Romalı Yahudilerin yanına sürülmüşlerdi" (Goffman 1990, s. 78).

17 Kullanılan terminoloji tam olarak bilinmiyor olsa da dokuzuncu yüzyılın başında doğu (Bizans) ve batı (Frank) imparatorlukları arasında sürdürülen "Pax Nicephori" müzakereleri, Venedik ile İtalya Yarımadası'nın doğusunda kalan her noktayı doğu kiliselerinin alanı olarak kapsayan bir bölge kurmuştu. Wolff (1948) *Romania* teriminin geç antikçağdan itibaren soy ağacını izleyerek terimin Roma İmparatorluğu'nun doğudaki topraklarını ifade ettiğini, Dördüncü Haçlı Seferi sonrasında eskiden Bizans yönetiminde olup artık Venedik yönetiminde olan toprakları anlatmak için Venedik tarafından benimsendiğini,

Levant'ın kısımlarını, "aşağı Romania ve yukarısı yani Kıbrıs, Romanya, Tana, Girit, İskenderiye, Ermenistan, ayrıca bu bölgelerdeki başka yerler" olarak sıralıyordu.[18] Venedik'e ait olan ve olmayan toprakların böylece birleştirilmesi Senatonun 1476'da çıkardığı, "Levant, aşağı Romania ve Körfez'in (Adriyatik) dışında kalan diğer bölgeler"den bahseden bir yasanın da temeli olmuştu.[19] *Romania*'nın tersine, *Levant* geç ortaçağ döneminde geliştirilmiş bir terimdi; Akdenizli tacirlerin argosuna derinden kök salmıştı. Bu kökler, gerek on beşinci yüzyılda Bizans ve daha sonra Osmanlı başkentinde Floransalı tüccar cemaatini temsil eden Levant Konsolosu'nun ticari faaliyetleri olsun, bir buçuk yüzyıl sonra İngiliz Levant Kumpanyasının ticari faaliyetleri olsun, terimin diasporadaki ticari faaliyetle bağlantılı anlamının devam ettiğini ortaya koyar. Atlantik'e kıyısı olan kuvvetlerin on yedinci yüzyılda Akdeniz'e girmesiyle birlikte böyle geniş kapsamlı, ticari yönelimli bir Levant daha ağır basar hale gelmiştir; Levant Kumpanyası nihayetinde Türkiye Kumpanyası ile Venedik Kumpanyasının 1592'de birleşmesinden doğmuştu. Dolayısıyla Venedik Elçisi Pietro Contarini, 1618'de İngiltere'den yazdığı *relazione*de Doğu Hindistan Kumpanyası dışında başka bir İngiliz kumpanyasının da "Scythia (Aşağı Tuna), İskenderiye, İstanbul, Zakintos ve Venedik gibi Levant bölgelerinde" ticaret yaptığını belirtirken, muhtemelen ev sahiplerinin bakış açısını benimseyerek konuşmuştu.[20] O halde Levant değişen siyasi ve ticari bakış açılarının yansımasına bağlı olarak Adriyatik Denizi'nden Nil Deltası'na uzanan bütün bölgeyi kapsayabilirdi. Terimin kapsamının değişim geçirmesi, geç ortaçağ denizcilerinin ortak dilindeki köklerinden itibaren ayırıcı bir özelliği olmuştu.

Levant teriminin saygın ortaçağ şeceresinin tersine, bu terimden türeyen sıfat (ve nihayetinde isim) *Levantine* öyle görünüyor ki ancak on altıncı yüzyılda ortaya çıkmış, başta ciddi biçimde daha sınırlı bir anlam yelpazesine sahip olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz üzere, on altıncı yüzyılın ortasına gelindiğinde Venedik'te *Levantini* en başta paradigmatik olarak Sefarad Yahudisi tacirlerin bir alt kümesine, daha açık bir ifadeyle İtalya Yarımadası'na gelmeden önce Osmanlı

---

nihayetinde anlamının Osmanlı topraklarını, özellikle de Osmanlı'nın kullanımı sonrasında Küçük Asya'yı ifade edecek kadar genişlediğini aktarır.

18 Senato, Deliberazioni Miste, kayıt 35, cc. 86v-87r (12 Şubat 1375 m.v.), Arbel (2001, s. 78).

19 Senato Mar, kayıt 10, c. 104v (7 Aralık 1746), Arbel (2001, s. 75).

20 "Un'altra compagnia pure negozia per Levante, come Scizia, Alessandria, Costantinopoli, Zante e Venezia" ([2 Haziran 2006'de erişilmiştir.]) Keza John Evelyn Ryacaut'nun *The History of the Three Late, Famous Impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei and Sabatai Sevi* (1669) adlı kitabına yazdığı girişte, "Malta ve diğer Levanten bölgelerden" bahseder, Evelyn (1669, sayfa numarasız.)

İmparatorluğu'nda yaşayan, bu yüzden de Osmanlı topraklarından uzak olduklarında Babıâli'nin korumasından yararlananlara işaret ediyordu. On altıncı yüzyılın ilk yarısında bu sınıflandırmanın ortaya çıktığı son derece ticari düzenleme önemlidir. Benjamin Ravid'e göre *Levantini* ilk kez 1541'de Venedik'te, Senatonun bu kesimin ticarete büyük katkılarda bulunduğunu tanıması, " kentin yararına kente gelmelerini sağlayacak daha büyük bir gerekçe olsun diye" kalmaları için ek odalar tahsis etmesi üzerine diğer Yahudilerden ayrılmıştı.[21]

Levantenlerin Venedik'e yerleştiği ilk yarım yüzyılda, bir bütün olarak "Levanten milletleri"ni tanımlayacak özelliklerin birçoğu da ortaya çıktı: cemaat içi dinsel özerklik ve toplu temsil, Ticaret Kurulunun özel yetkisi dahilinde hızlı yargı süreci, Venedik topraklarında oturma izninden (dolayısıyla tabiiyetten de) hukuken yoksun olmak.[22] Bütün bunlar Bizans, daha sonra da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticaret kolonilerine de tanınan ayrıcalıkların birebir aynısıydı.[23] Dolayısıyla Levantenlerin bir "millet" olarak tesis edilmesi, genelde etnodilsel, dinsel ve hukuki farklılıkların, özelde de bir hükümdarın yarı daimi tüccar diasporalarıyla ilişkisinin yönetimine dair Akdeniz çevresinde uzun zamandır yaygın olan kavrayışları örnek alıyordu. On altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca, Levantenleri kendi ayrıksılıklarını korumaya yönelten güçlü bir etken oldu; çünkü onlar Venedik'te vergi indirimi imtiyazına ve çok rağbet edilen bir ayrıcalık olan, Osmanlı ile Venedik toprakları arasında doğrudan ticaret yapma hakkına sahip tek Yahudi gruptu (ayrıca doğuştan Venedik yurttaşları dışında bu ayrıcalıklardan yararlanabilen tek gruptu). Levantenlerin kendileri de Venedik'te uzun zamandır yaşayan, tefeci ve ikinci el kılık kıyafet satıcısı olarak ekonomik ve siyasi açıdan hayli marjinalleşmiş Tedeschi ("Alman" ya da Aşkenaz) Yahudileri karşısındaki ayrıksılıklarını sıkça vurguluyorlardı.

Dikkat çekicidir ki, Venedik resmi makamları sık sık Levantenleri Ponentenlerle, İber kökenli olup Osmanlı İmparatorluğu'nda değil de Amsterdam'da, Avrupa'nın Atlantik sahillerindeki başka ticari merkezlerinde yerleşmiş Yahudilerle grupluyordu.

---

21 Ravid (1976, s. 190).

22 Levantenlerin Venedik'teki ilk konsolosu, Osmanlı İmparatorluğu'nda doğmuş önde gelen Yahudi bir tüccar olan Hayyim Saruq'tu; Saruq, Zakintos, İstanbul ve başka yerlerdeki işlerini idare ederek Venedik'te onlarca yıl kalmıştı (Arbel 1995b, s. 160). Erken modern Akdeniz'de Yahudi konsoloslar ve onların başka konsolosluk biçimleriyle, cemaat ve etnik farklılık mefhumlarıyla ilişkileri hakkında bkz. Jütte (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudi konsoloslar hakkında bkz. Shmuelevitz (1984, s. 147-9). Buradaki İngiliz, Fransız, Hollanda ve Venedik konsolosları hakkında biraz eski ama hâlâ yararlı genel bir değerlendirmeyi Steensgaard'da (1967) bulabilirsiniz.

23 Bu gibi kalıcı düzenlemelerin Osmanlı Hıristiyanlarının doğmakta olan proto-milliyetçi grup bilinci açısından önemi hakkında bkz. Masters (1987).

Hiç kuşkusuz birçok Levanten ve Ponenten arasında akrabalık ya da iş bağlantısı bulunuyordu. 1589'da kaleme alınmış bir ayrıcalık taslağında Ponenten konsolosu Daniel Rodriga, Venedik yetkili makamlarına Ponenten ve Levantenlerin Tedeschilerin üstlendiği cemaat vergilerinden muaf tutulması ricasında bulunuyordu. Rodriga, Ponenten ve Levantenlerin sadece ticaretle uğraştıklarından sırf gümrük vergilerini ödemesi gerektiğini savunuyordu.[24] Rodriga'nın argümanı, imparatorluk aşırı tebaanın uzun zaman öncesinde Bizans ve Osmanlı'da öncülleri olan şeylerin Venedik tarafından kullanılmasına aracılık etmekte oynadığı rolü ileri sürmüş, tacirlerin oturma iznine sahip olmadığı ve hukuksal bakımdan yabancı olduğu yönündeki hukuksal kurguyu güçlendirmişti. Aslına bakılırsa bir kategori olarak "Levantini" özel ayrıcalıklar ve muafiyetlere sahip hukuksal olarak tanınabilir, özerk bir tüccar cemaati olarak millet kavrayışına dayanıyordu; Akdeniz çevresinde tüccar diasporalarla ilişkilerde kullanılan yerleşik mekanizmalara kök salmış bir kavrayıştı bu. İmparatorluk aşırı tebaa mensupları Venedik'te toplu taleplerde bulunurken piyasa ile devlet, hukuksal olarak yabancı tebaa mensupları ile devlet makamları arasındaki ilişkiyi tanımlamaya yönelik kalıcı kurumsal pratikler inşa ediyorlardı.

Rodriga'nın ayrıcalıklar sözleşmesi, Ticaret Kurulunun Venedik'te Yahudi ve Osmanlı tacirleri için kararları temyiz edilemez mahkeme haline gelmesinden, Levanten Yahudi ritüelleri ve kentte ikametle ilgili bütün meselelerde yetki sahibi olmasından sadece üç yıl sonra kaleme alınmıştı.[25] Ticaret Kurulu Rodriga'nın ayrıcalıklar sözleşmesini desteklerken, Levanten milleti mensubu olmayı belirleme hakkını kendinde saklı tutmuştu. Bu yüzden de bu sözleşme hukuksal bağlamlarda "Levantini" kategorisinin doğuşunun başlangıcını teşkil etmiş, bu kategoriye mensup olduğunu iddia edebilecek olanların ekonomik ve hukuksal konumunu da güçlendirmişti. Ayrıca *Levantini* statüsü üzerinde tek söz sahibi olarak Ticaret Kurulunun yetkisini tanımakla, kurulu birbirine rakip makamların iddialarına karşı yetkili kılmıştı. Ticaret Kurulu kararlarını bireylerin ticari yararlılığına dayandırarak "Levantini" kategorisiyle Doğu Akdeniz'de Venedik odaklı ticari faaliyetler arasındaki bağlantıyı kurumsallaştırmıştı.

Levantenler ile diğer Yahudiler arasında sözde ticari yeteneklerine ve kalıcılıklarına dayanarak yapılan ayrımın uzun erimli sonuçları olmuştu. Birçoğu zorla din değiştirmiş kişilerin soyundan gelen Sefarad Yahudileri, dinler ve imparatorluklar arası bir akrabalık ve iş çevresi ağını seferber ederken Hıristiyanlık ile Yahudilik arasında gidip gelen kusursuz toplumsal ve dinsel bukalemunlar olarak görülü-

24 Ravid (1976, s. 197-9).

25 Ravid (1976, s. 199-200).

yordu.[26] Sefarad Yahudilerinin doğmakta olan Levanten sınıfının başlıca modeli olması, tacirlerin fiziksel hareketliliğini bir çevreden diğerine geçerken kimliklerini gizlemeleriyle birleştiriyordu. Böylece dinsel belirsizlik ve coğrafi hareketlilik uzun zamandır sahtekar kişiler olarak tacirlerle ilişkilendirilen klişe özelliklerin güçlenmesine katkıda bulunuyordu; öyle ki, nihayetinde diasporaya yayılmış ticari faaliyetin yanı sıra açıkgözlülük ve sahtekarlık bir bütün olarak "Levantenleri" tanımlar hale gelecekti.[27]

Cisimleşen "Levanten"

On altıncı yüzyıl sonu ve on yedinci yüzyıl başında ağır ve uzun süreli bir ekonomik gerileme yaşandı; o dönem Venedik'te politika oluşturan makamlar bu durumun derinden farkındaydı. Bir anlamda "Levanten" kategorisi tutmuştu; çünkü bu terim nitelediği kişilerin, Rodriga gibi imparatorluklar aşırı ticari aktörlerin, Venedik hükümetinden toplu tavizler talep etmesini, hatta zaman zaman bu tavizleri koparmasını sağlıyordu. "Levantenler," özellikle Ticaret Kurulu bu gibi aktörleri cumhuriyetin ekonomisini kurtarmaya yönelik çabalar açısından vazgeçilmez önemde gördüğü için bunu yapabiliyordu. On altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Venedik ticari bir imparatorluk olarak ayakta kalabilmesi açısından iş bağlantıları hayati önem taşıyan imparatorluk aşırı tacirler karşısında kendisini giderek daha zayıf bir konumda buldu. Hem bu dönemde Atlantik'e kıyısı olup da Akdeniz'e inen denizci kuvvetlerin (İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar) ticari rekabet gücünün artması, hem Portekiz'in Güney ve Güneydoğu Asya'yla doğrudan deniz ticareti rotaları tesis etmesi Venedik'in kaygılarını pekiştiriyordu. Bu koşullar altında Venedik Levant'la ticaret yapan tacirlerin taleplerini görmezden gelmeyi kaldıramazdı. Bu tacirlerin kendilerinin de alelacele öne sürdükleri gibi, bol kazanç getiren işlerini başka bir yere, imparatorluklar arası bir antrepo olarak giderek hassas bir konuma çekilen Venedik'in rakiplerine, örneğin, akla ilk gelenlerden Livorno ya da Amsterdam'a taşımaları işten bile değildi. Son olarak, bazı imparatorluk aşırı tebaa mensupları Osmanlı ve Venedik devlet makamlarıyla özellikle kuvvetli bağlara sahipti. Akrabalık, dostluk ya da iş dolayısıyla imparatorluklar arasında gidip gelen tacirler, zaman zaman taraflardan birinde ya da ikisinde birden yüksek mevkilerdeki görevlilerin

---

26 Levantenlerin Venedik engizisyonunun kesinlik arayışıyla karşı karşıya kalan dinsel belirsizliğine dair klasik bir araştırma için bkz. Pullan (1977).

27 Benjamin Arbel'in dikkat çektiği üzere, "Gemi sahibi olma, Marranizm olarak bilinen olgu, ile dini kuralların ekonomik alanda gözetilmesindeki bir tür rahatlık birbiriyle ilişkili görünmektedir" (2000b, s. 67).

himayesini arıyorlardı. Yönetimin farklı mevkilerini birbirine karşı manipüle etmekte de gayet mahirlerdi.

Ticaret Kurulunun 1656'da Senatoya hitaben kaleme aldığı, kısa süre önce Venedik'te ölen Hacı Mehmet adlı bir Osmanlı tüccarının mallarıyla ilgili rapor, "ticaretle ilgili meselelerde, özellikle de Türkler, Yahudiler ve Levant'tan başka grupları ilgilendiren meselelerde" sadece ve sadece kurulun yetkili olduğu sözleriyle bitiriliyordu.[28] Merhum Hacı Mehmet Müslüman olsa da bu kararın ardındaki model, Levant ticaretine katılan çeşitli dini grupları tanıyarak ve bu grupları tek bir ticari yasa altına toplayarak açık şekilde birleştiriyordu. En azından Venedikli yasa koyucuların gözünde, on yedinci yüzyılın ortasına gelindiğinde diasporanın ticari faaliyeti, grup aidiyetinin diğer işaretlerini bastırır hale gelmiş, İtalya Yarımadası'nda faaliyet gösteren imparatorluk aşırı tacirleri doğmakta olan "Levantini" sınıfının prototipik merkezi haline getirmişti.

Peki ama "Levantini" kategorisi nasıl olmuştu da önce Osmanlı Yahudilerini ifade ederken, sonraları İtalya'nın ticari merkezlerinde faaliyet gösteren bütün Osmanlı ve Safevi tacirleri dini mensubiyetlerine bağlı olmaksızın ifade eder olmuştu? Nasıl olmuştu da daha sonra dinsel bağlılıklarına, halihazırda bulundukları yerlere bağlı olmaksızın bütün "Levantîlıları," nihayetinde hukuksal statüleri, yerleri ve faaliyetlerinden bağımsız olarak Doğu Akdeniz'de yaşayıp da Müslüman olmayan bütün halkları kapsar hale gelmişti? Döneme ait metinlerden birkaç örnek, on altıncı yüzyılda "Levantini" kategorisinin gelişmekte olan anlam yelpazesi ve niteliklerini ayırt etmemize katkıda bulunabilir. Bu örneklerin bazılarında konuşmalar yeniden üretilmeye çalışılmıştır, böylece her zaman fiili konuşma biçimini belirtmeseler de gündelik kullanımın nasıl algılandığına dair bize bir fikir verirler.

1. Örnek: Sienalı bir hümanist olan Alessandro Piccolomini *Dialogo de la bella creanza de le donne* (Hanımların Kibarlığı Üzerine Diyalog, 1539) adlı eserinde genç hanımları şöyle uyarmıştır:

> İtiraf ediyorum, doğayı bilge ve deneyimli bir genç yaratmaya zorlamak mümkün olsaydı, o genci sevmek pek iyi olurdu ama insan böyle bir riske girmemelidir; çünkü bin kişi içinde, aptal, küstah, *levantine*, boş, kibirli, havalı, kepaze ve kaba olmayan bir kişi bile yoktur, bu yüzden de bir hanım dört günde Siena'nın diline düşmek istemiyorsa böyle birinden olabildiğince hızlı kaçmalıdır.[29]

---

28 "Nelli affari spettanti alla mercantia, massime de Turchi, ebrei, et altri del Levante" (Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 3, sayfa numarasız [14 Mart 1656]).

29 "Io ti confesso bene che se fusse possibile sforzar la natura che facesse un giovine in quella età savio e pratico sarebbe benissimo di amarlo ma non è da metersi a questo pericolo, che

2. Örnek: Dalmaçya doğumlu Luigi Bassano, *Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi* (1545) adlı eserinde Türklerden vahşi (*salvatiche*) ve şehvet meraklısı (*lussuriose*) diye bahsediyordu; bu haliyle kayınvalideleri ve kayınpederleri, kayınbiraderleri ve baldızları tümüyle "Levanten ulusuna" mensuptu.[30]

3. Örnek: Aşağıdaki *Canzona de' Levantini* (Levantenlerin Şarkısı) Floransalı şair ve oyun yazarı Giovanni Battista dell'Ottonaio (1482-1527) tarafından kaleme alınmış ve ölümünden sonra 1559'da yayımlanmıştır:

Türk gibi giyinmişiz ama
hepimiz de Floransalı tüccarız;
Levant diyarından kaçtık
çok altın ve çok mal ile,
onca yolu aşarken taşıdık
sonsuz bir korkuyla
kaybedeceğiz diye
hem malımızı hem canımızı.
Çünkü birçokları Hıristiyanlara düşman olmuş,
inancımızın liderleri hemen yardım etmezse
her şey Türklerin eline geçecek [...] [31]

---

di mille non se ne trova uno che non sia scempio, superbo, levantino, fumosso, vantatore, fastoso, scandoloso, e mal creato, però fuggili una dona più che può se non vuol esser in quattro di la favola di Siena" (Piccolomini 1539, vurgu eklenmiştir.)

30 Bassano (1963 [1545], s. 22).

31 *Benché di Turco il nostro abito sia*
ciascun di noi è Fiorentin mercante;
e fuggiam di Levante
con di molto oro e varia mercanzia
qual per sì lunga via
condotto abbiàno con paura infinita
di perder quella e fors'anche la vita.
Perché contro a' cristian son mossi tanti
che, se da' capi della nostra fede
presto non si provede,
preda sarèn de' Turchi tutti quanti.
Scrivete lor, mercanti:
che, se presto tra lor pace non fanno,
saran forzati a farla con più danno.
Dite che più non voglia ormai nessuno,
se non il suo; tutti a una voce
piglin la santa croce,
vadin lor contro, e seguiràgli ognuno;"
dite che là ciascuno

4. Örnek: Ayrıca 1559 yılında, Floransalı Piero Cimatore'nin maskeli karnaval için yazdığı *Canzona delle buttagre* (Botargo Şarkısı) da şu dizelerle açılıyordu:

Bizler tercümanız, hanımlar, Levanteniz
Valona'dan[32] *halis botargoyu*[33]
getirdik size Floransalılar.
Başka başka diyarlardan gelse de
bizimkisi en iyisidir
zira korur nefasetini ve rengini.
Hanımlar lütfen tadına bakın bir,
çünkü bu mal Levantenlerin
Nezaketiyle getirilmiştir.[34]

5. Örnek: Battista Guarini'nin Padova'da geçen, gizemli bir adamı konu alan *La Idoprica* ("Ödemli Kadın," 1583) adlı komedisinde, ikisi de adamın hizmetçisi olan anlatıcı karakterler onu "Levanten gibi giyinmiş," "yabancı gibi giyinmiş," "yüzü bir Levanten'in yüzüne benzeyen, saygın bir adam" diye betimler.[35]

---

si può far ricco, potente e famoso,
tant'è il paese bel, largo e capioso.
O voi che sete buon cristian, pregate
il ciel ch'unisca in pace i cristian e' regni.
O voi, principi degni,
da sì crudo flagel ne liberate.
Su, d'una volontate,
cerchiàn morir con salute e onore:
e che sia uno ovile e un pastore.
(dell'Ottonaio 1940[1559], s. 82-3)

32 Arnavutluk sahilinde önemli bir liman şehri olan Vlorë'nin İtalyanca ismi.

33 Terbiye edilmiş balık yumurtası.

34 *Dragomani siàn, donne, Levantini,*
che qui dalla Velona
della buttagra assai perfetta e buona
abbiàn per voi portata, fiorentini.
Se ben di piú paesi assai ne viene,
la nostra è la migliore,
perché piú si conserva e si mantiene
la bontà e'l colore:
gustate il suo sapore,
donne, per cortesia,
perché tal mercanzia
porton per gentilezza i Levantini.
(Cimatore 1936 [1559], s. 259)

35 "vestito da levantino;" "vestito da forestiero;" "viso di Levantino, e d'uomo di conto" (Guarini 1971 [1583], dördüncü perde, altıncı sahne). Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun

6. Örnek: John Florio'nun İtalyanca-İngilizce sözlüğü *A World of Words*'de [Kelimelerin Dünyası] (1598) *Leuantino,* "yankesici, sahtekar, kapkaççı, soyguncu, kaldırmacı, haydut, ayrıca, Doğu ülkelerinde doğmuş, doğulu," olarak tanımlanır.[36] Sözlüğün daha da genişletilmiş ikinci baskısı olan *Queen Anna's New World of Words*'de [Kraliçe Anna'nın Kelimelerinin Yeni Dünyası] (1611), Florio iki tanımın yerini değiştirmiştir: "Doğulu, Doğu'da doğmuş olan ya da yaşayan. Ayrıca Leuante, cesur hırsız anlamında."[37]

Bu altı örnek bize ne söyler? Birinci örnekte, *Levantine* sıfatının kesinlikle kötüleyici ama belirsiz bir anlamı vardır; genel olarak kötü bir karakter türünü ifade eder. İkinci örnekte Bassano nesnelerini aşırı cinsel ve enseste yatkın tarif ederken "Türkler" ve "Levanten milleti" gibi genel kategoriler oluşturuyordu; en azından bu bağlamda Türkler "Levanten milleti"nin paradigmatik mensuplarıydı. Bassano'nun

---

yıllar yaşamış, bazı komşularının dedikodularına göre "Müslüman olmuş" Venedikli doktor Giuseppe Struppiolo 1630'ların başında Venedik'e dönüşü sonrasında, söylendiğine göre bir süre "bir Türk gibi kravat takarak, Levanten tarzı ayakkabılar giyerek" dolaşmıştı, onun bu hali herhalde bu anlayışları yankılıyordu. Ama artık "Yunan tarzı bir kravat takıyor, pelerin giyiyor, başına da sıradan siyah bir şapka takıyordu." ("Già un'anno fà lui vene a Venetia, vestito da turco, et andò un pezzo vestito da turco con una cravata, con scarpe alla levantina ... et hora và vestito con una crovata alla greca, et un ferrariol sopra, et in testa capel negro ordinario") (Santa Uffizio, Processi, b. 89, c. 2r [6 Mayıs 1632]). İlginçtir bu ifadeyi yirmi beş yaşındaki ticari simsar Pietro Marpegano vermişti. Bu genç simsara göre Levantenlerin giyim tarzı Türk de Rum da değildi ama her ikisine de yakındı. "Alla levantina" (Levanten tarzı), "di damasco turchino fodrata di canzante con maniche e bavari" (yakaları ve manşetleri parlak ipekle süslü koyu mavi Şam işi ipekli) kumaşlar Alfonso II d'Este'nin 1598'te çıkardığı envanterde zaten yer alıyordu (Battaglia 1973, s. 1007). "Alla greca" (Yunan tarzı) giyinmek çok farklı şeyler ifade edebilirdi. Sanudo pahalı işli kumaşlar giyinmiş genç bir Venedikli soyluyu "vestito d'oro a la grecha" (Yunan tarzı altınla kuşanmış) diye betimlemişti. (Sanudo 1969, cilt I, s. 402). Öte yandan Chris Pastore on altıncı yüzyıl sonunda Floransa'da, "Grandükler için çalışan sanatçıların dönemin Türklerini sürekli antik Yunanlılar ve Romalılarla birleştirdiğine," öyle ki şalvarlar ve sarıkların bile "alla greca" (Yunan tarzı) giyim olarak sunulabildiğine dikkat çeker (2006; 2011). On beşinci yüzyıl Venedik'inde yabancıların işareti olarak "egzotik" ve "doğulu" kıyafetler hakkında bkz. ayrıca Preto (1975, s. 119); Newton (1988, s. 132-44); Wilson (2005).

36 Florio (1598, s. 202). Bunun birkaç satır üstünde, *Leuante* başlığı altında terimin "doğu rüzgarı, doğuya doğru uzanan ülke" olarak her zamanki tanımından sonra Florio şunu ekliyor: "Aynı zamanda hırsız, kaypak, kapkaççı, soyguncu, kaldırmacı, haydut, kaldırmayı öğrenmiş biri."

37 İkinci basımda *Levant*'ın tanımı değişirken "Doğu'daki ülkeler" ibaresi birinci sırada yer alırken onu "Ayrıca Gündoğumu. Ayrıca Doğu rüzgârı" izler, ardından da "hırsız, kaypak, kapkaççı, soyguncu, kaldırmacı, haydut, kaldırmayı öğrenmiş biri" gelirdi (Florio 1611, s. 281).

burada "Levanten milleti"ni daha kapsayıcı bir kategori olarak kullanması, İtalya Yarımadası'ndaki tüccar diasporadan değil, Levant'ta yaşayan herkesten bahsediyor olması önemli bir noktadır. Birazdan göreceğimiz üzere on altıncı yüzyıl yazarlarının çoğuna göre, *Levantini*'nin İtalya'da ticaret yapan diaspora mensubu (özellikle de Yahudi) tacirleri ifade eden bu sonraki, daha dar anlamı en prototipik anlam haline gelmişti. Üçüncü ve dördüncü örneklerde *Levant* Floransa'yla karşılaştırılır, Levantenler de ikisi arasındaki bağlantıdır; Floransalılara (cinsiyetleri kadın tüketiciler olarak belirtilmiştir) gıpta edilen Osmanlı mallarını getirmek için hayatlarını tehlikeye atarak uzun yollar aşarlar. Ama Levantenlerin asıl kökeninin gizlendiğine dikkat edelim. Türk giysileri giyseler de (en azından hukuksal bağlamda) "Floransalı tacirler"dir; bu da Levant'ı doğulan bir memleketten çok ziyaret edilen bir yer haline getirir. Dördüncü örneğin başında Levantenlerin dragomanlarla eşleştirilmesi, yabancılık ve Osmanlılık çağrışımına zemin hazırlar; üçüncü örnekteki Hıristiyan retorikse (şiirde daha sonra tam bir Haçlı Seferi çağrısına dönüşmüştür) okurlara konuşanların dinen aynı olduğu güvencesi verir. Beşinci örnekte, "Levanten" bir giyim tarzını, hatta açıkça yabancı olan ama mekânda kolayca fark edilemeyen ya da belli bir etnisiteye kolayca atfedilemeyen bir fizyonomiyi ifade eder. "Yüzü bir Levantenin yüzü gibi, saygın bir adam" şeklindeki tahminen rasgele yapılmış yorum, ticari işbilirliği de ifade ediyor olabilir pekâlâ. Son olarak altıncı örnek, *Levantine*'nin farklı anlamları olarak doğum yerini karakter özelliklerinden güzelce ayırır ve ticari faaliyetler hakkında hemen hiçbir şey söylemez. Florio, Levanten karakteri dile getirme konusunda Piccolomini'den çok daha açıktır. Florio'nun *Levantine*'in iki tanımının sırasını 1611'de sözlüğün ikinci baskısında değiştirmiş olması, bu sınıflandırma batıya, Atlantik'e doğru yayıldıkça Levantenlerin kökene dayalı, etnik kimliği vurgulayan özelliklerinin giderek daha fazla öne çıktığını ("kapkaççı" tanımının giderek eskidiğini) gösteriyor olabilir; ama bu hassas yorumun biraz daha araştırılması gerekir.[38]

Florio'nun *Levantine*'i "kapkaççı" ve "haydut" olarak tanımlaması, Piccolomini'nin birinci örnekte yaptığı belli belirsiz uyarıların yanı sıra, ses bakımından *Levant*'a benzediği için bazı akademisyenlerin Akdeniz ticaret diliyle bağlantılı addettiği Osmanlıca *Levend* terimini de yakından hatırlatır. Levend, on altıncı yüzyılda Osmanlı donanma askerlerini belirtmek üzere ortaya çıkmıştır; bu askerler hareketli, düzensiz ve isyancı birlikler olarak algılanıyordu (bkz. **RESİM 7.1**). On sekizinci

38 On dokuzuncu yüzyılda Batı Hint Adaları'na giden İngiliz seyyahların evrilmekte olan ırksal sınıflandırma sistemlerinin bir parçası olarak Levantenler ve Afro-Karayip "melezleri" nasıl karşılaştırdığına ilişkin düşündürücü örnekler için bkz. Sheller (2003, s. 124-32).

RESİM 7.1 Claes Rålamb'ın Osmanlı kostümleri albümünden "Levent" (1657 civarı). İsveç Ulusal Kütüphanesi, MS Ral. 8:0 nr 10, varak 81. Yeniden basım: Ulusal Kütüphane, Stockholm, İsveç.

yüzyılda hovarda erkekleri ifade eden özellikle cinsel bir anlam daha kazandı.[39] Levantenler daha önceleri cinsel aşırılıklarla ilişkilendirilmiş olabilir; ama bu çağrışım on dokuzuncu yüzyılda daha bir telaffuz edilir hale geldi.[40]

Bu örneklerin de düşündürdüğü üzere hem "Levantini" kategorisine yerleştirilen insanlar hem de kategorinin kendisi on altıncı yüzyıl boyunca incelikli, ama önemli dönüşümler geçirdi. Gelgelelim bu dönüşümler hiç çizgisel olmadı, farklı konumlardaki aktörler de bu kategoriyi kendi stratejik amaçları için kullanma mücadelesine girdi. *Levantini* kimi zaman Müslüman Osmanlıları, Hıristiyan Osmanlıları, Yunan veya Müslüman olmayan Osmanlıları, Yahudi Osmanlıları, vs. ifade ediyordu. Bu iki yönlü anlamlar hem Osmanlı hem Venedik aleminde dine dayalı önemli bir ayrımlar kümesini etkisiz hale getirirken özellikle verimli oluyordu. Ayrıca bu çift anlamlılık terimin belli bir insan (ya da mal) grubunu değil, kullanım bağlamının imparatorluklar arası ticaret olarak belirtilmesini mümkün kılıyordu; bu ticaret bağlamında konuşanlar metropoliten konumlarını, hukuksal ve duygusal bakımdan yabancı bir Levant karşısındaki konumlarını güçlendiriyordu.[41] *Levantini* teriminin böyle stratejik amaçlarla bir değiştirici olarak kullanımı özellikle de Ticaret Kuruluyla imparatorluk aşırı tebaa arasındaki etkileşimlerde belirginlik kazanmıştır.

İmparatorluk Aşırı Tebaa ve Farklılığın Dile Getirilmesi

Levantini'nin Venedik'te ticari söylemde stratejik amaçlarla değiştirici bir terim olarak nasıl işlediğini anlayabilmek için imparatorluk aşırı tebaanın terimin anlamının oluşumunda oynadığı kilit role dikkat etmek önemlidir. 1518 gibi erken bir tarihte, bir grup Osmanlı Rum tüccar Ancona'da, "Türklere tabi olan Levanten tacirlerin" ödediği gümrük vergilerinin azaltılması amacıyla bir anlaşma müzakere ediyordu.[42] O noktaya gelindiğinde daha kapsayıcı bir kategori olarak "Levantini," tacirlerin kendileri gibi İtalya Yarımadası'nda farklı liman kentlerini dolaşmıştı. Aslına bakılırsa Osmanlı İmparatorluğu'ndan ticari mal getiren bol kazançlı kara ticaretini çekme amacıyla ticari merkezler arasında

39 Peirce (1997, s. 179-81, 184-5); Laiou (2005-2006). Laiou'nun çalışmasına dikkatimi çektiği için Leslie Peirce'e teşekkür ederim.

40 Osmanlı'da popüler olan, on dokuzuncu yüzyılda sıklıkla Levanten bir "mösyö," İstanbul elitinin batılılaşmış bir mensubu ve bir çapkın olarak resmedilen, "şık bir fes takıp Sherlock Holmes tarzı bir palto giyen" gölge oyunu karakteri Çelebi hakkında büyüleyici bir tartışma için bkz. Ze'evi (2006, s. 136-7).

41 Çift değerliğin stratejik kullanımı hakkında bkz. ayrıca Woolard (1998).

42 Greene (2010, s. 39).

patlak veren hareketli bir rekabete konu olmuştu. *Levantini*'ye ilk atıflardan biri Venedikli günlük yazarı Marin Sanudo'nun Marcantonio Venier'nin Ancona'da papalık sarayında elçilik görevi sırasında 1533'te yazdığı bir mektuptan yaptığı alıntıda bulunabilir. Sanudo'nun sözleriyle bu mektup, "bu kentle batı arasında büyük bir ticaret trafiği olduğunu" betimliyordu: "Özellikle de yün ve pamuklu kumaş ticareti çok yoğundu, bunu getirme işi Levant'tan balmumu, devetüyü kumaş, ipek ve başka mallar getiren Levantenlere veriliyordu."[43] Burada *Levantini* teriminin dilde dolaşımı ve anlamları, Venedik diplomatik yazışmaları ve imparatorluk aşırı ticari aktörlerin İtalya Yarımadası'ndaki hareketlilikleriyle ortaya konmaktadır. Hem Osmanlı hem Venedik kurumlarına aşinalıkları, bu kurumlar vasıtasıyla hareketlilikleri dikkate alındığında imparatorluk aşırı tebaanın, Venedik'te *Levantini* teriminin dinsel bağlılıklarından bağımsız olarak bütün Osmanlı tacirlerini kapsayacak şekilde kullanılmasını yaygınlaştırmakta önemli bir rol oynaması akla yatkın görünüyor. Anekdotlardan gelen kanıtlar bu varsayımı doğrular; bu anlam on altıncı yüzyılın ikinci yarısında imparatorluk aşırı tebaanın Ticaret Kurulu ve Venedik mahkemelerine verdiği çok sayıda dilekçede tekrarlanmıştır. 1561'de Yanya'dan bir grup tüccar Korfu'daki gümrük memurları aleyhine bir şikâyet dilekçesi vermişti. Dilekçe yazarları kendilerini, "Haşmetmeapları, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Türklerin tebaası Levanten tacirleri" olarak tanımlıyordu.[44] Sonraki yıllarda imparatorluk aşırı tebaanın, özellikle de *Levantini* ticari simsarlığı görevine atanmaya heves eden Kıbrıslı göçmenlerin kaleme aldığı başka dilekçelerde daha kapsayıcı bir kategori olarak "Levantini"ye bazı atıflarda bulunuluyordu. Kamu Dragomanı Michiel Membré'nin yeğeni Kıbrıslı Filippo Emanuel, 1570'ler boyunca birçok kez, "Türkçe, Yunanca, Arapça ve Farsça" bilgisini abartarak "Levanten tacirleri"nin simsarı olarak atanma talebinde bulundu. Emanuel Venedik'e varmadan önce İstanbul'da kısa bir süre esir tutulmuştu, Ticaret Kurulu da onun zor bir durum yaşadığını kabul ederek ona "Levanten milleti"yle ticaret simsarlığı yapma izni vermişti.[45] Emanuel'in ilk dilekçesinin ardından, muhtemelen yine Kıbrıslı olan Giulio Torquato, Malta korsanlarına esaretinin son bulması üzerine benzer bir izin almak için dilekçe

---

43 "Si fa in questa città gran facende di merce che vien di ponente et 'maxime carisee l'è contratà con Levantini che portano altre robe come cere, zambeloti, sede e altre sue mercantie vien di Levante" (Sanuto 1969, cilt 58, s. 11-2.)

44 "Noi, mercanti levantini et sudditi del Signor, cosi Cristiani come Zudei et Turchi" (Collegio, Risposte di fuori, b. 315, c. 87 [11 Temmuz 1561], Greene 2008, s. 23.)

45 Collegio, Risposte di dentro, b. 5, c. 200 (29 Eylül 1573); Cinque Savi, Risposte, b. 136, sayfa numarasız (3 Ocak 1578).

vermişti.[46] Bu tür bir dilekçe veren bir başka kişiyse Gioane de Santo adında bir Ermeniydi; de Santo 1580'de Türkçe, Ermenice, Slavca ve İtalyanca bilgisinden dem vurarak benzer bir talepte bulunmuştu.[47] Son olarak "Levanten milleti" kategorisine başvurarak dilekçe veren dördüncü bir kişiyse Kıbrıslı köle bir kadınla onun Müslüman Osmanlı Efendisi Sinan Bey'in oğlu olan tüccar Francesco'ydu. Venedik'te Hıristiyanlığa geçen Francesco, 1602'de "Yahudiler, Türkler ve diğer Levanten milletler"in simsarı olmak için dilekçe vermişti.[48]

Levantini'nin etno-dilsel ve dinsel bağlılıklarından bağımsız olarak Venedik'teki bütün Osmanlı tacirlerini kapsayan bir anlamda kullanılması nihayetinde resmi makamlar tarafından da benimsendi; 1586'da çıkarılan bir kararnamede, "ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünen Levanten tacirler"den bahsediliyordu.[49] Bu örnek imparatorluk aşırı tacirlerin bakış açılarını, muhtemelen kategorilerini açıkça dile getiriyordu. Aslına bakılırsa *Levantini* teriminin bu geniş kapsamlı anlamı on altıncı yüzyılın ikinci yarısında Venedik ticari söyleminde imparatorluk aşırı tebaanın "Levant'la ticaret yapan" tacirler olarak ticari ayrıcalıklar istemek, bu tacirlerin simsarı olarak atanmayı talep etmek için kaleme aldığı dilekçelerle yerleşiklik kazanmıştır. Bu yeni anlam genişlemesi o kadar yaygınlaştı ki, 1594'e gelindiğinde Ticaret Kurulu *terzo*'nun önceden, "sadece Türk milletinin ticaretine değil, başka bütün Levanten tebaanın ticaretine" uygulandığı iddiasında bulunabiliyordu.[50] 1534'te *terzo* hakkında çıkarılan ilk yasal düzenlemenin basitçe "Türk tacirlere" atıfta bulunuyor olması önemlidir. Bir anlamda 1534'te Venedik'te hiç "Levanten" bulunmuyordu.

Ticaret Kurulu başka örneklerde de "Levantini" kategorisini geriye dönük olarak, önceden çok çeşitli kategorilere yerleştirilmiş diaspora tacirlerine atıfta bulunmak için kullanmıştır. Kurul 1599'da Giacomo de Nores'in Kamu Dragomanı olarak performansını değerlendirirken, selefi Michiel Membré'nin "Türkler, Yunanlar ve diğer Levanten milletleri" için tercüme yaptığını belirtmişti.[51] Fakat bilebildiğim

46 Collegio, Risposte di dentro, b. 5, c.202 (4 Ekim 1573). Kıbrıslı Torquato ailesi hakkında bkz. Rudt de Collenberg (1982a, s. 58, 66).

47 "Poter esercitar la Sans[eri]a in rialto con la nacion levantina" (Collegio, Risposte di dentro, b. 6, cc. 359 [16 Ekim 1580]).

48 Cinque Savi, Risposte, b. 141, cc. 30v-31r (21 Ocak 1602 m.v.).

49 "I mercanti levantini sentono pregiud[iti]o nei loro mercati." (AdC, Misc. Civil, b. 260, fasikül 20, c. 26v [10 Mart 1586]).

50 "Non solam[en]te de essa nattione Turchesca, ma de qualsivoglia altro suddito levantino" (Senato Mar, filza 128, sayfa numarasız [22 Şubat 1594 m.v.]).

51 "Turchi, Greci, et altre nattioni Levantine" (Cinque Savi, Risposte, b. 140, c. 48 [31 Mart 1599]).

kadarıyla, daha kapsayıcı bir kategori olarak "Levantini" (Osmanlı Yahudileri olarak *Levantini*'den farklı anlamıyla) Ticaret Kurulunun belgelerinde Membré'nin Kamu Dragomanı olarak atanmasından otuz altı yıl sonrasına tekabül eden 1586 öncesinde karşımıza çıkmaz.

Bir kategori olarak "Levantini", Venedik ticari söyleminde kök salmış olsa da terim olarak sabit ya da herkesin mutlaka paylaştığı bir anlamı yoktu. Ticaret Kurulu 1590'da dragomanların kayıtsız işlemleri takip etmekte güçlük çektiğini kabul etmişti; çünkü, "Türk ve Levanten tacirler bugün bir anlaşmayı bağlıyor, ertesi gün yola düşüyorlardı." Bu sözler "Türkler"in "Levantenlerin" bir alt kümesi olmadığını ima ediyordu.[52] Buhara'da doğmuş olup sonradan din değiştirmiş Teodoro Dandolo'nun 1615'te "Türkler ve Levantenler" arasındaki ticarete simsarlık etmek için verdiği dilekçede de benzer bir ayrım belirgindir.[53] Ticaret Kurulunun 1620'de Kamu Dragomanı Giacomo de Nores'in zam talebi hakkında yaptığı değerlendirmede, de Nores'e, "tıpkı Türkler ve Yahudilerden alındığı gibi Yunanlar, Ermeniler ve başka Levantenlerden alınan simsarlık ücretlerinin üçte birini toplama izni" verildiği hatırlatılmıştı.[54] Burada Yunanlar ve Ermeniler kapsayıcı bir kategori olarak "Levanten" kapsamına giriyordu; ama Türkler ve Yahudiler besbelli ki girmiyordu. De Nores'in 1621'de uzun zamandır planlanan Fondaco dei Turchi hakkında kaleme aldığı raporda, "Asya Türkleri, Ermeniler ve kentin dört bir yanına dağılmış halde yaşayan diğer Levantenlerden bahsediliyordu."[55] Burada hem Müslümanlar hem Hıristiyanlar, hem Safevi hem Osmanlı tebaası kapsayıcı bir kategori olarak "Levantini" mensubu olarak görülüyordu; açıkçası, onları bu gruba sokan da memleketlerinden uzakta Venedik'te ikamet etmeleriydi. Senato 1633'te "Levanten Türkleri ve diğer Türk tebaası" arasında çıkan bütün hukuksal anlaşmazlıkların Ticaret Kuruluna sevk edilmesi kararı çıkardı.[56] Burada Türk ve Türk olmayan (veya belki de Müslüman olma-

52 "Mercanti Turchi, et levantini hoggi fa[n]no un mercato et il giorno seguente si imbarcano per li loro viaggi (Cinque Savi, Risposte, b. 138, c. 98r [13 Ocak 1589 m.v.]).

53 Cinque Savi, Risposte, b. 144, cc. 31r-v (14 Şubat 1614 m.v.); Ufficio della Bolla Ducale, Grazie del Maggior Consiglio, kayıt 8, c. 76v (23 Eylül 1615).

54 "Di riscuoter in pubblico il *terzo* delle sansarie de Greci, Armeni et altri Levantini, come si riscuote quello de' Turchi, et Hebrei" (Cinque Savi, Risposte, b. 145, sayfa numarasız [1 Eylül 1620]).

55 "Turchi Assiatici, Armeni, et altri Levantini, che habitano sparsi p[er] la Città." (Cinque Savi, Seconda serie, b. 187, fasikül 1, sayfa numarasız [29 Mart 1621]).

56 "Controversie vertenti trà Turchi Levantini, et altri sudditi Turcheschi dovessero esser divolute al magistrato dei cinque savij alla mercantia" (Cinque Savi, Seconda serie, b. 4, fasikül 47, kısım 1, c. 6 [12 Eylül 1633]).

yan) Osmanlı tebaası arasında bir ayrım yapılır; ama "Levanten" terimi ikincisine değil birincisine atfedilmiştir.

Bir isim olarak bu kategorinin cazibesi, bu terimi kullananların, Venedik metropolünde mekânsal ve hukuksal olarak farklı olan Levant karşısındaki konumlarını belirtme becerisinde yatıyordu. Levantenlerin simsarı olmak için (Venedik sakinleri olarak) dilekçe veren göçmenler ve eski koloni tebaası açısından özellikle geçerli bir durumdu bu. Peki Osmanlı tacirlerinin kendi kendilerinden bahsederken kullandıkları bir terim olarak cazibesi nerede yatıyordu? Bu noktada bu kategorinin ortak bir Venedik-Osmanlı Levant'ına dayanan çift anlamlılığı özellikle de Venedik-Osmanlı askeri çatışmaları sırasında daha büyük bir anlam ifade ediyormuş gibi görünmektedir. Bu çift anlamlılık, Venedik ile Osmanlı arasındaki Girit savaşı sonrasında *Levantini*'nin anlamında meydana gelen başka bir değişikliği açıklayabilir. Ermeni tacirler 1640'lardan itibaren noter işlemlerinde ve Venedik resmi makamlarına yazılmış dilekçelerde kendilerini ya "Levanten Ermenileri" ya da "İran Ermenileri" olarak tanımlamaya başlamıştı.[57] O tarihlerde Venedik devleti de Venedik-Osmanlı husumetinin yükselmesine rağmen Safevi tebaasını kente çekme girişiminde bulunarak onlara özel ticari ayrıcalıklar tanımaya başlamıştı. Bu koşullar altında Venedik'teki Safevi tebaasının kendilerini kentteki Osmanlı tebaasından olabildiğince ayırmaya çalışmak için iyi bir sebebi vardı. Venedik noter arşivlerinde tam da böyle bir şey karşımıza çıkar; önce *İranlı Ermeni*, sonra da o kadar sık olmamakla birlikte *Levanten Ermeni* kategorileriyle karşılaşırız. Osmanlı Ermenilerinin Osmanlı değil de Levanten olarak tanımlanması *Levantine* belirtecinin Osmanlı'nın siyasi anlamlarını saptıran üretken bir çift anlamlılığı olduğunu vurgular. Bu kullanımıyla Levantine basitçe "Safevi olmayan" anlamına geliyordu; ama Osmanlı'ya ya da başka bir yönetime tabi olmayı ifade etmiyordu.[58]

---

57 Örneğin bkz. Collegio, Risposte di dentro, b. 31, sayfa numarasız (29 Mart 1640), b. 37, sayfa numarasız (11 Nisan 1646); b. 44 sayfa numarasız (11 Mart 1653); Cinque Savi, Risposte, b. 154, cc. 19v-20r (24 Nisan 1646); cc. 129v-131r (Aralık sonu 1649); Notarile, Atti, b. 8457, c. 105v (13 Ekim 1648); b. 8458, c. 155v (3 Aralık 1649); b. 8459, c. 166v (3 Şubat 1650 m.v.); b. 8460, cc. 151v-152r (20 Şubat 1651 m.v.); b. 8461, c. 101r (7 Eylül 1652); .b. 8462, cc. 17r-v (23 Mart 1653); b. 8464, II. kısım, cc. 1v-2r (4 Mart 1656); b. 8846, cc. 52r-v (30 Temmuz 1670).

58 "Levanten Ermeni" ile "İranlı Ermeni" arasında yeni bir terminolojik ayrıma gidilmesinden sona bile, noter belgeleri dahil, Venedik belgelerinin çoğunluğunda, tebaanın sadece "Ermeni" olarak tanımlandığına, özellikle de davaya Ermeni olmayan tebaa da dahil olduğunda durumun böyle olduğuna dikkat etmek gerekir. Örneğin bkz. Notarile, Atti, b. 8458, c. 43v (14 Mayıs 1649); b. 8461, c. 129v (23 Kasım 1652); b. 13563, cc. 317v-318r (6 Şubat 1656 m.v.); b. 8466, cc. 36v-37r (8 Nisan 1658); b. 8467, c. 73r (1 Temmuz 1659); b. 8846, c. 20r (3 Haziran 1670). On altıncı yüzyılda Venedik'te yerleşik

On yedinci yüzyılda Halep'te yerli (Osmanlı) Ermenilerle kentin İranlı Ermeni sakinleri arasında benzer bir ayrımın ortaya çıkmış olması da önemli bir noktadır.[59]

Ticaret Kurulunun Venedik'teki bütün Osmanlı ve Safevi tüccarı üzerinde yargı yetkisine sahip tek kurum olduğu yönünde uzun zamandır ileri sürdüğü iddialar dikkate alındığında, öyle görünüyor ki, kapsayıcı ve düzenleyici "Levantini" üst kategorisinin Osmanlı ve Safevi tebaasının farklılığını kısa yoldan ifade eden bir terim olarak kemikleşmesi için ideal bir kurumdur. Ne var ki, 1645'te çıkarılan dönüm noktası niteliğindeki bir kararda, kurulun sadece "bütün Yunan, Ermeni, Levanten ve Ponenten Yahudi milletleri ve Büyük Türk'ün diğer bütün tebaası," üzerinde yargı yetkisine sahip olduğu onaylanıyordu.[60] Bütün bu gruplar kapsayıcı bir kategori olarak "Levantini" kapsamına girebilirse de kurum, terimin Venedik'te Osmanlı korumasında faaliyet gösteren Yahudi tacirleri ifade eden daha dar tanımını benimsemişti. Bu kullanım istisna değildi. 1570-1670 döneminde kapsayıcı bir kategori olarak "Levantini" aralıklı olarak ve belirgin bir tutarsızlıkla kullanılmıştı. Kurul ve kurula başvuran imparatorluk aşırı tebaa sıklıkla özel etnik isimler (örneğin, Boşnaklar, Arnavutlar, Yunanlar ve Ermeniler) ve daha dar bölgesel, hatta yerel terimler (örneğin, Dalmaçyalılar, Kıbrıslılar, Atinalılar, Perastalılar ve İstanbullular) kullanıyordu.

Oysa "Türklerin tebaaları" ve nihayetinde "Levantini" gibi kapsayıcı kategoriler, genellikle bir dizi dinsel ve etnodilsel gruplandırmaya uygun olarak kullanılıyor, böylece muhtemelen hepsini hukuksal ve ticari diasporalar olarak tek bir kanun altında birleştiren Venedik metropolünün bakış açısını vurguluyordu Örneğin Zakintoslu Nicolo Seguro 1642'de kaleme aldığı bir dilekçede, sadece Zakintos adasından hemşerilerinin değil, "Levkás, Anadolu, Lepanto [İnebahtı] ve civarının, ayrıca Mitillíni, Panomeria gemilerinin, ayrıca Büyük Türk'ün bütün tebaasının" konsolosu olarak statüsünün onaylanması talebinde bulunuyordu.[61] Bir başka vakada, bir papaz, Giorgio Stampaneo 1664'te kendisini Venedik makamlarına, "Denizaşırı milletin vaizi" olarak tanıttı.[62] "Denizaşırı"nın (*Oltramarini*) kim olduğunu açıklamamış olsa da

olan Ermeniler hakkında bkz. Hermet ve Cogni Ratti di Desio (1993, özellikle de yedinci bölüm).

59 Masters (1987, özellikle de s. 353).

60 "Tutte le nat[io]ni Greca, Armena, hebrei Levantini, e Ponentini, et altri sudditi del S[igno]r Turco" (Cinque Savi, Risposte, b. 153, sayfa numarasız [23 Ocak 1644 m.v.]).

61 "quelli della Nation di S[an]ta Maura, Natolia, Lepanto, et altri lochi circonvicini nec non di tutti li Vasselli Mitilinei, e Panomeriti, et altri Sudditi del Sig[no]r Turco" (Collegio, Risposte di dentro, b. 33, sayfa numarasız [21 Haziran 1642]).

62 "Capellano della Natione Oltramarina" (Collegio, Risposte di dentro, b. 33, sayfa numarasız [21 Haziran 1642]).

geçmişte Bar, İşkodra ve Dıraç'ta (Arnavutluk'ta Venedik-Osmanlı sınırındaki bütün cemaatlerde) Venedik yargıçlarının temsilcisi olarak hizmet etmiş olması, bu kişilerin Venedik ordusunun Oltramarini birliklerine benzer şekilde, Adriyatik kıyısındaki Venedik yahut Osmanlı topraklarından olduklarını akla getirir.[63] 1658'de kendilerini, "Yunan, Ponenten ve Levanten Yahudileri ve Türk tebaası" olarak tanımlayan bir grup tüccar Senatoya davaları üzerinde yargı yetkisine sahip tek kurumun Ticaret Kurulu olduğunun doğrulanması talebiyle dilekçe sundu.[64] Senatoya bundan iki yıl sonra sunulan bir dilekçe, "Yunan, Türk ve Ermeni tüccar milleti" imzası taşıyordu.[65] Etnik isimlerin böyle farklı topluluklar halinde kullanılması o dönemde Venedik ticari söylemine hâkim olan, birbirine rakip iki eğilime dikkat çeker: bir yanda Osmanlı ve Safevi topraklarında yaşayan halkları ifade eden etnodilsel kategorilerin yayılması, bunun önceden tektipleştirici "Türkler" kategorisi dahilindeki çeşitliliğe dair bilincin yükseldiğini göstermesi;[66] diğer yanda bu farklı grupları dini bağlılıkları ya da Venedik'le tarihsel bağlarından bağımsız olarak birleştirici bir dizi kanun ve kurumsal pratik altında toplama çabasının devam etmesi.

Bu örneklerin de düşündürdüğü üzere, on yedinci yüzyılın ortasında dahi "Levanten" kategorisi Venedik ticari söylemine ancak kısmen yerleşmişti. Bunun

63 Collegio, Risposte di dentro, b. 63, sayfa numarasız (26 Kasım 1664). Stampaneo'dan 1694'te Mirdita bölgesinde (Arnavutluk) görevli bir rahip diye bahsedilmesi bu varsayımı güçlendirir; bkz. Bartl (2000). On yedinci yüzyılda Venedik ordusundaki *Oltramarini* hakkında bkz. Del Negro (2001). Daha önceki tarihleri hakkında bkz. Mallett ve Hale (1984). Erken modern deniz aşırı Venedik sömürgelerinin bir değerlendirmesi için bkz. Arbel (1996); Ivetic (2000).

64 "Mercanti Greci, Hebrei, Ponentini, e Levantini, et sudditi Turcheschi" (Collegio, Risposte di dentro, b. 48, sayfa numarasız [23 Mart 1657]).

65 "La natione de mercanti Greci, Turchi, et Armeni" (Collegio, Risposte di dentro, b. 55, sayfa numarasız [Eylül 1660]). Ulus (*nation*) teriminin dilekçede tekil olarak kullanılması birliği ima etse de metinde dilekçe sahiplerinin Venedik'te Osmanlı tebaası olarak muhtemelen ortak statüsünü ifade edecek herhangi bir kategoriden bahsedilmez. Müslüman ve gayrimüslim "kitap ehli," ayrıca Ortodoks Hıristiyanlarla Katolik Hıristiyanlar arasındaki ayrımlar, erken modern Osmanlı devletinde titizlikle gözetilirdi. Bu örnekte, metnin dili dilekçe sahiplerinin düşman bir devletin tebaası olarak rahatsız konumlarını öne çıkarmama çabasından mı kaynaklanıyordu, yoksa bu kişilerin Osmanlı bağlamında temelden farklı bir konumda olmalarından mı ileri geliyordu, bunu tespit etmek zordur. Osmanlı'da etnodinsel farklılıklar hakkında bkz. Goffman (1994).

66 Ne var ki, on altıncı yüzyıl öncesinde bile Osmanlı toplumunda bazı grupların, özellikle de Yunanların Venedik'te kimi zaman özel etnik grup isimleriyle anıldığını belirtmek gerekir. Örneğin, 1476'da Venedik Senatosunun aldığı bir kararda "Türk tebaası olan Moralılar" ibaresi Osmanlı tebaası olup Türk olmayanları ya da Müslüman olmayanları ifade etmek için kullanılmıştı bkz. Arbel (2001, s. 75-6).

en belirgin nedenlerinden biri imparatorluk aşırı tebaanın kendi özelliklerinde ve Venedik'e yakınlıklarında, genellikle biyografik ya da dinsel gerekçelere dayanarak ısrar etmesiydi. Boşnak Luca Miculich 1636'da Venedik tebaası (*suddito*) olarak tanınma talebinde bulundu. Yazdığı dilekçeye göre Katolik doğmuş, yıllarca Dalmaçya ve Istria'da rahipler arasında üçüncü dereceden bir Fransisken olarak yaşamıştı.[67] Gayet iyi belgelediği ve açıkça tanınan dinsel bağlılığı, dolaylı olarak onu Osmanlı kökenlerine rağmen, Venedik tebaası olmaya bir şekilde daha uygun hale getiriyordu. Benzer şekilde bundan bir yıl sonra Ege adası Batnaz'dan [Patmos] bir grup tüccar Senatoya kendilerine ticari ayrıcalıklar tanınması için başvuruda bulunmuştu. Bu tacirler Osmanlı tebaası olsalar da Venedik'e topluca sadakatlerini ilan etmiş, "adamız ve komşu adalarda sadece Hıristiyanların, Zatı Şahanelerinin hizmetkârlarının yaşadığı gayet iyi bilinmektedir," diye yazmışlardı.[68]

1640'lara gelindiğinde, özellikle de 1645'te Venedik ile Osmanlı arasında Girit Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, dinsel kimlik açıkça Venedikli konumlarını Venedik-Osmanlı etki ağına dayandırmak isteyen Hıristiyan Osmanlı başvuru sahiplerinin elinde özellikle yaygın bir retorik aygıt haline gelmişti. Bu yüzden, örneğin, 1646 başında kendilerini Venedik'te mahsur kalmış bulan Boşnak bir grup ipek ve yün tüccarı on sekiz ay burada yaşadıktan sonra memleketlerine dönmek için kaleme aldıkları izin dilekçesinde kendilerini sadece "Boşnak" değil, "Boşnak Hıristiyan" olarak tanımlamışlardı.[69] Bundan birkaç hafta sonra Transilvanya'dan iki Ermeni tüccar, Venedik'teki işlerini bitirdikten sonra kentten ayrılmak için izin isterken, Senatoya kısa süre önce Ticaret Kurulunun, "Transilvanyalı bizim gibi iki Hıristiyan tüccara" benzer tavizler verdiğini hatırlatmışlardı.[70] Yine bundan birkaç ay sonra üç Boşnak tüccar mallarının "Türklere ait" diye yanlış tanımlandığını (bunun sonucunda da yanlış vergilendirildiğini) belirterek protesto çekmiş, "Bizler Osmanlı tebaası olsak da Hıristiyanız ve Tanrı'nın kalplerimizin bağlılık yeminini

67 Collegio, Risposte di dentro, b. 27, sayfa numarasız (20 Mayıs 1636). Boşnak Katolikler hakkında bkz. Fine (1996).

68 "Essendo notorio, che nell'Isola n[ost]ra, & anco le convicine non son habitate, se non da soli C[hristi]ani, servi di V[ost]ra Ser[eni]tà" (Collegio, Risposte di dentro, b. 28, sayfa numarasız [26 Ağustos 1637]). Ayrıca bkz. Giorgio da Carcusi'nin "Patmos tacirleri Türklerin tebaası olsalar da Zatı Şahanelerinin sadık hizmetkârlarıdır," diye tekrarlayıp durduğu dilekçesi ("Li mercanti Patignoti servi humil[issi]mi della Ser[eni]tà V[ost]ra Seben sudditi Turcheschi") (Collegio, Risposte di dentro, b. 39, sayfa numarasız [29 Temmuz 1648]).

69 Collegio, Risposte di dentro, b. 37, sayfa numarasız (5 Mart 1646).

70 Collegio, Risposte di dentro, b. 37, sayfa numarasız (28 Mart 1646).

Hıristiyanlığın yücelmesine vakfedeceği umuduna adanmışız," diye yazmışlardı.[71] Başvuru sahipleri, dahiyane bir hamleyle Osmanlı sultanını açıkça hükümdarları olarak belirtmekten kaçınmışlardı. Dolayısıyla Girit kolonisi için verilen mücadele, bu ve benzeri dilekçelerde imparatorluklar arası bir toprak mücadelesi yerine Hıristiyanlığın savunucusu olan başvuru sahiplerinin düşman bir hükümdarın tebaası olmaktan çıkıp Venedik'in "doğal" ve açık müttefikleri haline geldiği bir din savaşı halini almıştır.

Osmanlı Hıristiyan tebaası Hıristiyanlıklarını başka vesilelerle vurgulamakta da çabuk davranıyordu, özellikle de Venedik hükümetini Hıristiyan olmayan Osmanlı tebaasına karşı açtıkları davalara dahil etmek istediklerinde. Muhtemelen dinsel yakınlığın yetkili makamları kendi taraflarını tutmaya teşvik etmesini bekliyorlardı. 1605'te Üsküp'ten Murat adında Ermeni bir tüccar Venedik'te ikamet eden iki Müslüman hemşerisine karşı açtığı davada Venedik hükümetinden yardım almaya çalıştı; bu kişilerin kardeşi Simon'u öldürdükten sonra sırra kadem bastığını iddia ediyordu. Ticaret Kurulunun soruşturması sonucu aslında bu iki kişinin Osmanlı yargıçları tarafından yargılandığı ve suçsuz bulunduğu anlaşıldı. Kurul, her halükârda bu suçun Osmanlı toprağında işlendiğine, bu yüzden de Venedik'in meseleye dahil olmasını gerektirecek bir şey olmadığına karar verdi.[72]

Bu örneğin gösterdiği, Ticaret Kuruluna başvuruda bulunan imparatorluk aşırı tebaanın tekrar tekrar keşfettiği üzere, siyasi ve hukuksal farklılıkları aşmak için dinsel dayanışmaya başvurmak çok da sağlam bir retorik strateji değildi. Aslına bakılırsa Hıristiyan başvuru sahipleri ekümenik bir Hıristiyanlık yansıtma çabasına girdiklerinde, hem Venedik'in siyasi ve ticari aciliyetlerinin değişmesi hem de "Levanten" olsun olmasın Hıristiyan sınıflar arasında dinsel farklılıklara dair bilincin artması karşılarına bir engel olarak dikilmişti. Bir Mezhepsel Ayrışma Çağı sonrasında dini inancın ve siyasi tabiiyetin birbirine bağlanması hiç kuşkusuz Venedik yetkili makamlarının Venedik'teki bütün Osmanlı ve Safevi tüccarını, hukuken yabancı kişiler olarak giderek daha fazla gözetim altında tutmasına katkıda bulunuyordu.[73] Fondaco dei Turchi'nin 1621'de Osmanlı Müslüman tacirlerinin Venedik'te ikamet edebileceği, hükümet tarafından yetkili kılınmış tek yer olarak kurumsallaşması da bu sürece katkıda bulundu (ve dolayısıyla meşrulaştırdı).

Genel olarak bakıldığında dinsel retoriğin Hıristiyanları Müslüman Osmanlı ve Safevi tebaasından ayırmakta kullanılması, Venedik resmi söyleminde sınırlı düzeyde

71 Collegio, Risposte di dentro, b. 37, sayfa numarasız (20 Ağustos 1646).

72 Cinque Savi, Risposte, b. 141, cc. 145r-146v (24 Temmuz 1605).

73 Osmanlı'da Mezhepsel Ayrışma Çağı bkz. Krstić (2011).

alıcı buluyordu çünkü diğer etkenlerin *a priori* bir Hıristiyan dayanışmasını büyük olasılıkla tehlikeye attığı düşünülüyordu. Özellikle de Venedikli yetkililer genellikle Ermeni tebaanın Hıristiyanlığa harareteIe sarılmasından tam da "Müslüman" dilleri ve âdetlerine son derece aşina olmaları yüzünden sıklıkla kuşku duyuyordu. İroniktir, bu gibi klişeler sıklıkla, heterodoksluk suçlamalarında bulunan ya da Ermeniler aleyhine nahoş söylentiler çıkaran diğer imparatorluk aşırı tebaanın müdahalesiyle ortaya çıkıyordu. Örneğin 1569'da Hıristiyanlığa geçmiş olan Yahudi kökenli ticari simsar Marcantonio degli Eletti, 1571'de Giacomo adında bir Ermeni'yi Kutsal Bakire'yi kötülediği, Müslümanların Tanrı'sının Hıristiyanlarınkinden daha iyi olduğunu iddia ettiği gerekçesiyle Engizisyon Mahkemesine şikâyet etti.[74] 1649'da daha eksiksiz bir inceleme gerektiren bir başka vakada din değiştirip Katolikliğe geçmiş eski İstanbul Ermeni patriği Halepli Thomas, Venedik'teki Ermeni cemaatini Osmanlı ve Safevi imparatorluklarındaki Müslümanlara hediye etmek üzere Venedikli erkek çocukları kaçırmakla suçladı.

İmparatorluk aşırı tacir ve simsarların *terzo*'dan muaf tutulma, Fondaco dei Turchi'den çıkma ya da başka toplu ayrıcalıklar elde etme çabası içinde Hıristiyanlıklarına sarılmaları pek de şaşırtıcı değildir. On yedinci yüzyıl ortasında uzun süren bir Venedik-Osmanlı savaşı, ekonomik gerileme ve devam eden dinsel çatışmalar bağlamında bu özellikle geçerliydi.[75]

Asıl ilginç olan şey, bu retoriğin o dönem Osmanlılarla, özellikle de Osmanlı etnodilsel ve dinsel gruplandırmaların çoğulluğuyla, seyahat anlatıları ve kostüm albümlerinden atlaslara ve çift dilli sözlüklere çok sayıda popüler türden

---

74 Santo Uffizio, Processi, b. 30, fasikül 32 (2 Ocak 1571 m.v.); Santo Uffizio, Processi, b. 105, cc. 15r-v (3 Nisan 1653, Meliton Armeno'nun ifadesi.)

75 Venedik Ermeni cemaatinin 1634'te Katolikliğe geçen, sonra Polonya'ya kaçırılan, Livorno'dan kovulan, sonunda Venedik'e gelen Tovmas'tan kurtulma çabası hakkında bkz. Santo Uffizio, Processi, b. 105, sayfa numarasız (25 Şubat 1649 m.v.-17 Kasım 1655); Cinque Savi, Risposte, b. 155, c. 62r-64v (24 Eylül 1655 - 17Kasım 1655); Cinque Savi, Seconda series, b. 4, fasikül 47, cc. 12r–15r (24 Eylül 1655); Inquisitori di Stato, b. 527, fasikül 1, c. 10v (20 Nisan 1656). Ayrıca bkz. Galanus (1664). Venedik Ermeni cemaati içindeki çatışmalar, en azından kısmen Venediklilerin Ermenilerin Ortodoks Katoliklikle ilişkileri konusundaki kafa karışıklıkları yüzünden abartılmış olabilir. Bu kafa karışıklığı, Ermeni Kilisesinin Osmanlı ve Safevi imparatorluklarındaki karmaşık durumundan, ayrıca on yedinci yüzyıl ortasında İstanbul ve İsfahan'da cemaat liderlerinin dinini değiştirerek Ermenilerin kitlesel olarak Katolikliğe geçmesini sağlamaya yönelik misyonerlik faaliyetlerinden ileri geliyordu; bunlar Venedik'in gerek üstü örtülü gerek açıktan katıldığı faaliyetlerdi. Örneğin, İsfahan'ın Yeni Julfa semtindeki birkaç düzine Katolik Ermeni'nin dini meselelerde kendilerini eğitmek ve Şah'ın huzurunda temsil etmek üzere bir İtalyan patriği ve elçisi gönderilmesi ricasıyla Papa'ya yazdığı, Venedik Devlet Engizisyonunda kopyası bulunan dilekçeye bakınız (Inquisitori di Stato, b. 516, sayfa numarasız [1609]).

çıkarsanan bir çoğullukla ilgili daha geniş kapsamlı söylemlere nasıl uygun düştüğüdür.[76] Bu çoğulluk nihayetinde "Levanten" kategorisinin dile getirilmesinde vazgeçilmez bir hal almıştı. Aslına bakılırsa, bu kategori tam da bir yanda Venedik devletinin birleşik ticari politikalar geliştirme girişimleriyle, diğer yanda imparatorluk aşırı grupların özsel farklılıkları ve özelliklerinde ısrarları arasındaki diyalektikte evrilmişti.

"Levantenler"in Vergilendirilmesi

Ticaret Kurulu Venedik'te yabancı tacirler üzerinde en üst karar mercii olsa da politikaları açıkça kendi mensuplarının farklı, zaman zaman da birbirine ters düşen gündemleriyle, başka aktörlerden gelen baskılarla şekilleniyordu.[77] Ticaret Kuruluyla Venedik'te ikamet eden imparatorluk aşırı tebaanın oluşturduğu çeşitli gruplar arasındaki güç dengesindeki değişimler, Ticaret Kurulunun 1534'te kurumsallaştırdığı üzere ticari simsarlık ücretlerinden kesilen üçte birlik vergiye (bkz. altıncı bölüm) yani *terzo*'ya kimlerin tabi olduğuna ilişkin değişen tanımlarda gayet iyi gözlenebilir. Başta bu vergi "Türk tacirlerin" dahil olduğu bütün işlemlerden, Kamu Dragomanının bu tacirleri üçkağıtçı simsarlardan korumaya yönelik faaliyetlerini finanse etmek üzere kesiliyordu. Bundan bir asır sonra 1636'da, kurul verginin "Ermeni, Ulah [Romen], Boğdanlı, Moldavyalı, İranlı ve Boşnak milletleri" için de geçerli olduğunu ilan etti. Aynı kararnamede Yunanların malları da *terzo*'ya tabi kılınıyordu.[78]

Burada toplanan etnik isimler (ki geçirdikleri anlam değişiklikleri başlı başına incelemeye değerdir), hem hukuksal hem dinsel olarak Venedik devleti ve bu devletin açıkça belirten Roma Katolikliğiyle gayet farklılaşan ilişkilere sahipti. Yunanlar ister Ortodoks ister Doğu Katolik olsunlar Osmanlı tebaası oldukları gibi Venedik tebaası olmaları da muhtemeldi. Moldavyalılar (ya da ortaçağda Moldavyalılar için kullanılan terimle Boğdanlılar) ve Ulahlar Osmanlıya haraç ödeyen iki prensliğin (Eflak ve Boğdan) tebaasıydı; gerçi Ulahlar Dalmaçya

76 Osmanlı'da çoğulluğa ilişkin anlayışlar hakkında bkz. Peirce (2010).

77 Kurulun hepsi de soylu olan beş üyesi genellikle sadece üç yıllığına bu göreve atanırdı; görev dönemlerinin ille de örtüşmesi gibi bir kural olmadığından kurulun üyeleri, buna bağlı olarak da politikası sık sık değişirdi.

78 "Le Nationi de Armeni, Valachi, Bogodani, Moldavi, Persiani, et Bossinesi." (Cinque Savi, Seconda serie, b. 147, fasikül 1, sayfa numarasız [31 Mayıs 1636]). Ayrıca bkz. Collegio, Risposte di dentro, b. 27 (20 Haziran 1636); Cinque Savi, Risposte, b. 151, cc. 37-38 (30 Aralık 1636).

sakinleri de olabilirdi.[79] Oysa tersine, Boşnaklar ağırlıklı olarak Müslümandı ve sultanın en sağlam biçimde Osmanlılaşmış eyaletlerinden birinden geliyorlardı; İranlılar ise Osmanlıların ezeli düşmanı Safevi Şahı'nın tebaasıydı; Safeviler ile Osmanlılar burada değerlendirdiğimiz sürenin büyük bir bölümü boyunca savaş halinde olmuşlardı. Son olarak ise, Ermeniler Osmanlı, Safevi, hatta Venedik tebaası ve birbirine şiddetle düşman çeşitli mezheplere üye olabiliyorlardı. Başka bir deyişle bu liste Balkanların batısından Orta Asya'ya kadar uzanan topraklarla ilişkili bir o kadar çok sayıda dinsel, etnik ve hukuksal kategori içeriyor ve doğuruyordu.[80]

Ne var ki, 1636'da çıkarılan *terzo* yasası bazılarının vergiye tabi olması gerektiğinde ısrar ettiği bir kategoriyi atlıyordu: Levanten Yahudiler. Levanten Yahudilerin *terzo*'dan muaf tutulması için verilen uzun mücadele, bu grupların Osmanlı tüccarının, özellikle de Müslümanların paravanı olarak hareket edip etmediği sorusu etrafında dönmüştü. Bu tartışmalarda da imparatorluk aşırı tebaa her iki tarafta da öncü roller üstlenmişti. 1609'da eskiden Osmanlılara esir düşmüş, sonra Venedik'e yerleşmiş Kıbrıslı göçmen Pietro Francolin, Ticaret Kuruluna bir muhtıra sunmuştu. Francolin bu muhtırada üçkağıtçı tacirlerin vergi kaçakçılığı yüzünden kamu gelirlerinin büyük bölümünün kaybolup gittiğini ileri sürüyordu. Francolin'e göre *terzo*'ya tabi tutulmayan Yahudiler Müslüman tacirler namına alım satım yapıyorlardı.[81] Francolin'in Yahudi tacirlerin ticari işlemlerini *terzo*'ya tabi tutma girişimi, nihayetinde 1617'de Senato tarafından desteklendi.[82] Ama bundan bir yıl sonra yasa yeniden yürürlüğe girdi ve Senato *terzo*'nun tüccarlardan değil simsarlardan kesileceği, hiçbir koşulda tüccarların sırtına yüklenmemesi gerektiği yönündeki kararını yeniden onayladı.[83] Bundan sonraki on yıl boyunca tartışmalar, mallarını

79 Dalmaçyalı Ulahlar hakkında bkz. Roksandic (2009); Wolff (2001).

80 Venedik'in mali rejimi, en azından prensipte, Venedik tebaası ile yabancı devletlerin tebaası arasında bir ayrıma gidiyordu. Dolayısıyla Venedik tebaası olan Yunanlar, Ermeniler ve Yahudiler, kendileriyle aynı dinden olan yabancılardan farklı bir mali kategori oluşturuyordu. Benjamin Arbel'e göre (kişisel yazışma) bu Venedik'te o kadar bariz bir uygulamaydı ki, kayıtlarda genellikle açıkça belirtilmiyordu.

81 Cinque Savi, Risposte, b. 142, cc. 169v-170r (18 Ocak 1609 m.v.).

82 Yahudi tacirler 25 Kasım 1617 tarihli Senato kararı hakkında şikayette bulunmuşlardı, Cinque Savi, Risposte, b. 144, cc. 151v-152v (16 Ocak 1617 m.v.). Ayrıca dragoman Giacomo de Nores'in 1618 başında maaş artışı talebine Ticaret Kurulunun verdiği olumlu cevapta, Yahudilerin yaptığı işlemlerin kısa süre önce *terzo* başlığı altına alınmasına atıfta bulunulmuştu (Cinque Savi, Risposte, b. 144, c. 149r [12 Ocak 1617 m.v.]).

83 Cinque Savi, Seconda serie, b. 147, fasikül 1, sayfa numarasız (16 Haziran 1618). Bu yasal düzenleme Ticaret Kurulu tarafından 15 Eylül 1618'de kabul edilmiş, 1633'te yeniden onaylanmıştır.

gümrükten çekerken bir simsar ismi vermeye yanaşmayan Yahudi tacirlerin *terzo* ödemesinin gerekip gerekmediği meselesi üzerinde yoğunlaştı.[84]

Levanten Yahudileri bu vergiye tabi tutma çabalarının başını çekenlerin simsarlık loncası mensupları olması şaşırtıcı değil; zira işlerinin büyük bölümünü Levanten Yahudilerin yasadışı simsarlık faaliyetleri ve lonca üyesi olmayan başkalarının tacirlerle birlikte hareket etmesi yüzünden kaybettikleri kuşkusunu taşıyorlardı. Bu yüzden de Francolin'in bu muhtırayı Ticaret Kuruluna sunmasından kısa süre sonra, uzun zamandır simsarlık faaliyetleri yürüten ihtiyarlamış kayınpederi Miloşlu Zorzi'nin yerini alarak simsarlar loncasına üye olması dikkat çekicidir. Zorzi'nin Francolin adına kaleme aldığı dilekçeye göre, Francolin Osmanlı'ya esir düştüğü dönemde öğrendiği Türkçe ve Slavcayı akıcı düzeyde konuşmakla kalmayıp Venedik'teki Osmanlı tüccarı arasında da sağlam bağlantılara sahipti.[85]

Basit ekonomik rekabetin ötesinde, nihayetinde bütün Yahudilerin 1637'de *terzo*'ya tabi tutulması ancak bu verginin "Levanten" kategorisinin bir eş uzantısı olarak Osmanlı ve Safevi tüccarının özel yabancılığının bir işareti haline gelmesiyle mümkün olabilirdi.[86] Aslına bakılırsa, on yedinci yüzyılın başında Yahudilerin ve diğer Osmanlı ve Safevi tacirlerinin refah düzeylerinin giderek artması, Venedik deniz ticaretinden elde edilen gelirin gerilemesiyle tam bir tezat oluşturuyordu. Venedik İmparatorluğu küçüldükçe, önceden Doğu Akdeniz'deki geniş Venedik nüfuz alanının bir parçası olarak görülen bölgelerden kente gelen ziyaretçiler giderek daha fazla mercek altına alınıyordu.

Yahudilerin işlemlerinin *terzo*'ya tabi olması süreci, erken modern etnodilsel kategorilerin dile getirilmesinde devlet aklı ve siyasi ekonominin rol oynadığını düşündürür. Altıncı bölümde tartıştığımız üzere, *terzo* ilk kez 1534'te kurumsallaştığında belirtilen amacı, tekinsiz Venedikli tacirler ve simsarlara karşı Osmanlı tüccarının çıkarlarını korumak için gerekli olduğu söylenen bir tercümanın hizmetlerini finanse etmekti. Ne var ki, bu dilsel ve korumacı mantık yerini giderek Levanten tacirlerin yabancılığıyla ilgili daha genelleşmiş argümanlara bıraktı. Hepsi olmasa da birçoğu on yıllardır Venedik'te yaşıyor, yerel lehçeyi akıcı bir biçimde

---

84 Collegio, Risposte di dentro, b. 15, c. 303 (24 Ekim 1620); Cinque Savi, Risposte, b. 145, cc. 86v-87v (16 Aralık 1620); cc. 176v-177r (28 Eylül 1622); Collegio, Risposte di dentro, b. 24, sayfa numarasız (30 Aralık 1633, Senatonun 1617, 1620 ve 1623 tarihli yasal düzenlemelerinin kopyaları da dahil.)

85 Cinque Savi, Risposte, b. 142, cc. 119r-v (17 Mart 1609); b. 144, c. 63r (5 Şubat 1615 m.v.). Ayrıca bkz. birinci bölüm.

86 Bu konudaki yasal düzenlemelerin Levanten Yahudileri Levanten olmayan Yahudilerden pek ayırmadığını da belirtmemiz gerekir.

konuşuyor, diğer tacirlerle işlem yapmakta görünür bir sorun yaşamıyor olsa da Yahudi tacirlerin *terzo*'ya tabi tutulması, hem Osmanlı tebaası olarak varsayılan yabancılıklarının bir sonucudur hem de bunu belirten başka bir işarettir. Aslına bakılırsa Levanten Yahudi tacirler 1637'de *terzo*'dan muaf tutulma talebinde bulunurken önceki retoriklerini tümüyle tersine çevirerek Venedik sakinleri olarak çok deneyimli olduklarını, bu yüzden de simsara gerek duymadıklarını ileri sürmüşlerdi. Ayrıca ticari malları "hem Doğu'dan hem Batı'dan geldiği için" Levanten mallarına uygulanan vergiye otomatikman tabi tutulmaması gerektiğini iddia etmişlerdi. Ayrıca bu grup vergiyi üstlenirken, diğer Yahudi tacirler İspanya'da tehlikeli olabilecek bir durumdan kaçınmak ama bunun sonucunda Venedik'te Yahudi olarak da vergi kaçırmak için sahte Hıristiyan isimleri kullanıyorlardı.[87] Dikkat çekicidir ki, bu noktada başvuru sahipleri de Ticaret Kurulu da tacirlerin dil yardımına ihtiyaç duymasını, onları (ya da simsarlarını) *terzo*'ya tabi kılma gerekçesi olarak göstermiyordu; oysa bu en başta simsarlık komisyonlarından vergi kesilmesi için sunulan gerekçeydi. Dilsel yetersizlik, daha önce de gördüğümüz gibi diğer grupların dilekçelerinde ve Levanten Yahudilerin toplu ayrıcalık taleplerinde diğer dönemlerde öne çıkıyordu. Levanten Yahudi tacirler kentte ikamet ediyor olmalarını simsar istihdam etmemelerine gerekçe olarak göstermişlerse de bunu vergiden muaf tutulma sebebi olarak anmamışlardı.

Ticaret Kurulunun Yahudi tacirleri denetleme ve vergilendirme yönündeki girişimleri kısa süre sonra simsarlar loncasının ruhsatsız simsarlığa son verme çabalarıyla birleşti. 1637 başında, Yahudilerin *terzo*'ya tabi tutulmaması koşulunun yerleşiklik kazanmasından yaklaşık bir yıl sonra, kurul ruhsatlı bir ticari simsar gümrük kayıtlarını imzalayıp vergiyi ödemediği sürece Yahudilerin mallarının gümrükten çekilemeyeceği yönünde bir karar aldı.[88] Aynı yıl girişimci bir gümrük memuru olan Bartolomeo Guarinoni, ithalatçılarından bağımsız olarak belli malların *terzo*'ya tabi kılınmasını öngören bir reform önerdi.[89] 1642'de çıkarılan bir başka kararname *terzo*'ya tabi olan milletlerin "Türkler, Boşnaklar, İranlılar, Ermeniler, Boğdanlılar, Moldavyalılar ve Yahudiler" olduğunu doğruluyordu.[90] Vergilendirme kriterlerindeki

87 Cinque Savi, Seconda serie, b. 147, fasikül 1, sayfa numarasız (28 Mart 1637).

88 Cinque Savi, Seconda serie, b. 147, fasikül 1, sayfa numarasız (4 Şubat 1636 m.v.).

89 Cinque Savi, Seconda serie, b. 147, fasikül 1, sayfa numarasız (23 Mayıs 1637). Guarinoni'nin önerisine göre *terzo*'ya tabi olacak mallar arasında cıva, kuzu postu, kehribar, koyun yünü, Bulgar derisi, kunduz yağı, Kıbrıs ve Suriye filliti, buğday ve unu, kurt postu, Kıbrıs ve İzmir pamuğu, misk, orpiment, kunduz derisi ve Yunan şekeri bulunuyordu.

90 "Tiurchi [sic], Valachi, Bossinesi, Persiani, Armeni, Bogodani, Moldavi, et Hebrei." (Cinque Savi, Seconda serie, b. 147, fasikül 2, sayfa numarasız [1 Şubat 1641 m.v.]).

dönüşüm 1669'da Ticaret Kurulunun "Türk diyarı"ndan gelen bütün malları *terzo*'ya tabi kılan daha önceki bir kararnameyi yürürlüğe sokmasıyla birlikte tamamlandı. Peki ama "Türk diyarı" terimiyle tam olarak neresi kast ediliyordu? Kullanılan terim, *paese turchesco*, aynı derecede akla yatkın bir biçimde "Müslüman diyarı" olarak da tercüme edilebilir, birazdan döneceğim bir muğlaklıktır bu. 1669 tarihli kararda, kararın "milletten bağımsız olarak" mallar için geçerli olduğu vurgulanıyor; ama "Ermenilerin ve İran Kralı'nın diğer tebaasının [*soggetti*], Levanten ve Ponenten Yahudilerinin ve başka tebaanın [*sudditi*] malları [...] " diye nitelemelere devam ediliyordu.[91] Dolayısıyla burada malların vergilendirilebilir olduğunu belirten şey, malların kendisine içkin bir şeyden çok nihayetinde ithalatçıların kimliğiydi. Bu *terzo*'yla ilgili yasaların asıl amacından kökten bir kopuşa denk düşüyordu; *terzo* simsarlardan kesilen, çaresiz ve dilsel yetkinlikten yoksun yabancı tüccara yardımı finanse eden bir vergi olmaktan çıkmış, dilsel yeterliliklerinden bağımsız olarak Osmanlı ve Safevi tacirlere uygulanır hale gelmişti. Dolayısıyla *terzo*'yla ilgili yasalar Osmanlı ve Safevi Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan tebaa arasındaki farklılıkları, İtalyancayı akıcı konuşan, uzun zamandır Venedik'te yaşayan kişilerle kentin yeni sakinleri arasındaki farklılıkları baltalıyordu. *Levantini* terimi *terzo*'yla ilgili resmi değerlendirmelerde mutlaka kullanılmıyorsa da bu vergiye tabi olan grubun yeni ve çok daha genişlemiş sınırları yeni bir kapsayıcı kategorinin ortaya çıktığını düşündürüyordu. Tıpkı "Levant" gibi, bu kategori de Venedik'in doğusunda kalan çok sayıda bölgeye uzanıyordu. Bu kategorinin iç bütünlüğü de tümüyle metropoliten bir bakış açısına dayanıyordu.

Bu bölümü bitirirken, "Ermeni milleti"nin on yedinci yüzyılın ortasında *terzo*'dan muaf tutulmak için sunduğu argümanlara bakmak aydınlatıcı olur. Dilsel yetkinliklerine dayanan argümanların 1650'de başarısızlığa uğramasının ardından, Ermeni tacirler 1663 başında Senatoya bir kez daha dilekçe yazmışlar, Hıristiyan inançlarının onları işlemleri vergiye tabi tutulan diğer yabancı tüccardan ayırması gerektiği iddiasında bulunmuşlardı. Verginin konulma ve uygulanma koşullarıyla ilgili olarak şöyle bir anlatı sunmuşlardı: Dilekçe yazarları *terzo*'yla ilgili olarak, "verginin kökeni, Türk tacirlerin Venedik kentine girişine dayanır, bu tacirler yabancı oldukları için aldatılmasınlar diye ya da kâfir olmaları yüzünden fazladan bir yük hissetmesinler diye bu kural konmuş, daha sonraki

91 "Che tutte, e cadaune mercantie, che vengono dal Paese Turchesco siano di che ragione, e ritto eser si voglia spettanti à chi si sia anco li Armeni, et altri soggetti al Re di Persia, Hebrei Levantini, e Ponentini, et etiamo Sudditi, debbino per le mercantie capitar in Doana con un Sanser" (Cinque Savi, Seconda serie, b. 147, fasikül 2, sayfa numarasız [9 Eylül 1669]).

bir tarihte bu uygulamaya Yahudiler de dahil edilmişti," diye yazmışlardı.[92] Bu anlatıya göre, Yahudilerin *terzo*'ya tabi kılınması ekonomik bir tedbir değil, sonra akla gelivermiş bir düşünceydi. Dilekçe yazarları "Türklere" uygulanan verginin dilsel gerekçelerden çok dinsel ve hukuksal gerekçelere dayandığını, bu yüzden de Hıristiyan Ermeniler için geçerli olmaması gerektiğini ileri sürüyordu. Bu özlü vaka devletin yargı makamları ile imparatorluk aşırı gruplar arasında süregelen, kategorilerin belli bağlamlara uygulanması sürecinde etkili olan etkileşimleri örnekler. Ayrıca tebaaların, kısmi anlam örtüşmelerini (burada "Türk"ün dinsel ve etnodilsel bir kategorinin yanı sıra, aynı zamanda hukuksal bir kategori olması gibi) nihayetinde tesis edilen bölgesel sınırı baltalayacak şekilde kullanmaya çalıştıklarını ortaya koyar.

Gezen Bir Sınıf Olarak "Levantini"

Levantini teriminin Venedik ticaret söyleminde kullanılmaya başlanmasının yeniliğini takdir edebilmek, bir sıfattan bir isme dönüşmesinin sonuçlarını sınayabilmek açısından, bu terimin Venedik dışındaki İtalyanca metinlerdeki kullanımını İngilizce ve Fransızca kullanımlarıyla karşılaştırmak öğretici olacaktır. Elimizde geniş kapsamlı bir etimolojik araştırma olmadığından, ilk olarak, Venedik coğrafyasının on yedinci yüzyılın ortasında İtalyanca, Fransızca ve İngilizce metinlerde yerleşiklik kazanan ticari yönelimli, geniş kapsamlı *Levant*'ın büyük ölçüde bir parçası olduğunu ileri süreceğim. Örneğin, *Levant*'ın açıkça Venedik merkezli bir tanımı (paradigmatik olarak Doğu Akdeniz'deki Venedik kolonilerine odaklanan bir tanım) İngiliz tüccar ve kaptan Roger Bodenham tarafından benimsenmişti. Bodenham'ın yazdığı "voiage to the Ilands of Candia [Crete] and Chio in the Levant" ["Levant'ta Girit ve Sakız adalarına yaptığı yolculuk"], 1599'da Richard Hakluyt tarafından yayımlanmıştı.[93] Keza, Nicolas de Bonnefon'un kaleme aldığı kitabın yazar ve günlükçü John Evelyn tarafından 1658'de yapılan, *The French Gardiner* [Fransız Gardiner] başlıklı çevirisinde, İtalyanların "Kandiye [Iráklion, Girit] ve diğer Levanten bölgelerden" karnabahar tohumu ithal ettikleri ileri sürülüyordu.[94] Evelyn'in *Navigation and Commerce, Their Original and Progress* (1674) [Seyrüsefer

92 "Il terzo delle Sensarie, trasse l'origine dall'ingresso, che in questa Città facevano li Turchi negotianti, à debito de quali, ò perche non fossero delusi come Forrastieri, ò sentissero maggior aggravio come infideli, fù stabilito l'ordine, in cui posteriormente furono inclusi anco gl'hebrei" (Collegio, Risposte di dentro, b. 59, sayfa numarasız [10 Ocak 1662]).

93 Bodenham (1599, s. 99).

94 Bonnefons (1656, s. 167-8).

ve Ticaretin Başlangıcı ve Gelişimi] adlı kitabında, "Levanten bölgeleri, Girit, Rodos ve Kıbrıs vb.," olarak sayılıyordu.[95]

Ama gözümüzü *Levant*'tan *Levantine*'e çevirdiğimizde, Venedik'teki prototip anlamların Fransızca ve İngilizceye geçerken belirgin bir değişime uğradığını görürüz. Bu iki dilde de on yedinci yüzyılın büyük bölümü boyunca *Levantin(e)* esasen kabaca tanımlanan, Fransa ve İngiltere'nin doğusunda kalan (ama Venedik'i içermesi olası) bir bölgede (Levant) mevcut halklar ve nesneleri, kökenlerinden bağımsız olarak ve kesinlikle etnisite, dinsel bağlılık ya da Osmanlı hukukundaki statülerini belirtmeksizin ifade etmekte kullanılmıştır. Örneğin James Howell *Epistolae Hò-elianae* (1650) adlı kitabında, İtalyanca kitaplarını, "sandıklarından pek çok soylu lütuf edindiği değerli *Turky* ve *Levantine* tüccarlarına" ithaf etmeye niyetli olduğunu belirtir. Howell burada hiç kuşkusuz Levant'tan gelen tacirlerden değil, sırf Levant'ta yaşadıkları için "Levantine" olan İngiliz Levant Şirketi tacirlerinden bahsetmektedir.[96]

Levantines'in Venedik (ve daha geniş kapsamlı olarak İtalyan) prototip anlamlarıyla Fransızca ve İngilizce anlamları arasındaki farklılık zaman içinde daha belirginleşmiştir. *Levantini*'nin Venedik ve diğer İtalyan ticaret merkezlerinde geçerli anlamı Levant bölgesiyle ticaretle uğraşan diaspora halindeki, büyük ölçüde imparatorluk aşırı tüccarı ifade ederken, terimin Fransızca ve İngilizcedeki anlamlarında on yedinci yüzyılın sonuna doğru kökene bağlı bir tanımın benimsenmesi yönünde belirgin bir değişiklik meydana gelmişti. Bu tanım kısmen etnisite belirten bir terim gibi iş görmeye başlamış olup, bahsettiği etnisitenin karakteristik göreneklerini, yiyeceklerini, giyim kuşam tarzını ve duygusal halini de ifade ediyordu. Ayrıca *Levantines*'in böyle etnikleştirici, kökene dayalı bir biçimde kullanılması nihayetinde bu kategoriyi daha önceki, ağırlıklı olarak ticari kullanım bağlamlarından da ayırmıştı. Bu anlamda "Levanten" terimi onu kullanan kişilerin diaspora olarak konumlarını belirten ya da ticari bir söylemi ifade eden bir terimden çok, esasen yazarların metropoliten okurlarına dünyayı gezip görmüş olduklarını anlatmak için kullandıkları bir terim haline gelmişti. Birincisi, terimin stratejik olarak kullanılabilir bir değiştirici olması, ikinci olarak da Venedikli yazarların tersine Fransız ve İngiliz yazarların "Levantenlerle" esasen yurtdışında, ya Venedik'i de içine alan Büyük Tur sırasında ya da Osmanlı İmparatorluğu'nda tüccar olarak ikamet ettikleri sırada karşılaşmış olmaları böyle bir kullanımı mümkün kılmıştır.[97]

---

95 Evelyn (1674, s. 34).

96 Howell (1650, s. 43). Orijinalinde vurgulanmıştır.

97 Venedik'in İngilizlerin Büyük Tur'undaki yeri hakkında bkz. Redford (1996).

Fransızca *Levantins*, İngilizce *Levantines* terimlerinin, kullanan kişinin mevcut mekânsal konumunu değil, kökenini ifade eden tanımları Fransızca ve İngilizce sözlüklerde on yedinci yüzyılın sonunda belirmeye başlamıştır. *Levantin* teriminin Fransızca ilk sözlük tanımı Antoine Furetière'in 1690 tarihli *Dictionnaire universel, contenant généralement tous le mots*'sunda [Hemen Hemen Tüm Sözcükleri İçeren Evrensel Sözlük] yapılmıştır: "Levant'ta doğmuş biri. Levantenler çoğunlukla Müslümandır. Levantenler ile çok ticaret yapılır. Levanten subaylar Akdeniz'de komutanlık yapanlardır."[98] Bu çok yönlü tanım, terimin o dönemdeki anlamlarının karmaşıklığını gayet hoş bir şekilde yansıtır: Söze kökenle başlar, sonra dinsel bağlılığa geçer, ardından ticari faaliyetten ve son olarak da jeopolitikten bahseder. Böyle karmaşık bir anlayış nihayetinde yerini esasen yerliliğe dayanan daha basit bir kavrayışa bırakmıştır. *Levantine* maddesi İngilizce bir sözlükte karşımıza ilk kez John Kersey the Younger'ın 1702 tarihli tanımıyla çıkar: "Levant'ta yaşayan insanlar."[99] Ne var ki, terim Edward Phillips'in *The New World of Words* (1706) [Kelimelerin Yeni Dünyası] adlı sözlüğünün, yazarın ölümünden sonra yayımlanan gözden geçirilmiş altıncı basımında ilk kez yayımlandığında anlamı, "Levant Yerlileri ya da Sakinleri, Doğu Halkları" olarak verilmişti.[100]

Levantines terimi isim olarak, İngilizce ve Fransızca matbu yayımlarda, sözlük tanımlarından birkaç on yıl önce, on yedinci yüzyılın ikinci yarısında belirmeye başlamıştı. Terimin Fransızca dikkat çekici bir öncülü 1603'te Henry Castela'nın *Le sainct voyage de Hiérusalem et Mont Sinay*'da [Kudüs ve Sina Dağı'na Kutsal Yolculuk] belirdi; bu kitapta "Levantenler denizde [trompet] çalmaz," deniyordu.[101] Terimin bu kullanımı, denizcilerin ortak dilindeki kullanımını kuvvetle hatırlatıyordu; aslına bakılırsa Levantine terimi, 1600'de Kiklad adası Melos'un

98 "Qui est né au Levant. Les *Levantins* sont la plus part Mahometans. Il se fait un grand commerce avec les *Levantins*. Les Officiers *Levantins* sont ceux qui commandent sur la Mediterranée" (Furetière 1690, sayfa numarasız). Bu tanımı kısa süre sonra *Dictionnaire de l'Académie française*'in 1694 basımı izleyecekti: "Natif des pays du Levant. *Les peuples Levantins. les nations Levantines*" (Project for American and French Research on the Treasury of the French Language'den aranarak bulunmuştur (ARTFL / Fransız Dilinin Zenginliği Üzerine Amerikan ve Fransız Araştırma Projesi, http://colet.uchicago.edu). *Levantin* kelimesi daha önceki Fransızca sözlüklerde, örneğin Jean Nicot'nun 1606 tarihli *Thresor de la langue francoyse* adlı sözlüğünde ayrı bir madde olarak yer almamıştır.

99 Lexicons of Early Modern English (LEME / Erken Modern İngilizce Lügatleri) web sitesinde bulunan külliyata dayanarak (Kersey 1969 [1702], LEME'de sorgulandığı üzere, http://leme.library.utoronto.ca.myaccess.library.utoronto.ca/lexicons/record.cfm?id=834).

100 Phillips (1706), sayfa numarasız.

101 "Levantins ne sonnent [la trompette] sur mer" (Castela 1603, s. 483).

limanında Venedik ve "Levantine" (yani Osmanlı) gemileri arasındaki bir deniz savaşının betimlenmesi bağlamında doğmuştu.[102] Öyle görünüyor ki, ancak yarım yüzyılı aşkın bir süre sonra Fransızca ya da İngilizce matbu eserlerde Levantenlere başka atıflar belirdi. Bu atıflar da terimin değiştirici niteliklerini ortaya koyar.[103] Estienne Cleirac'ın *Les us, et coutumes de la mer* (1671) [Açık Denizde Âdetler] adlı eserinde, "les Levantins"in kullandığı denizcilik terminolojisine pek çok kereler atıfta bulunuluyordu.[104] Cleirac, Levantenlerin kim olduğunu hiç tanımlamamıştı; onlara atfettiği terimlerin hepsi de İtalyanlaşmış Akdeniz ortak diline ait olduğundan, kökenlerinden bağımsız olarak Levant'ta faaliyet gösteren denizcileri kast etmiş olabilir (Howell'ın "Levanten tacirler"inden pek de farklı olmayan bir biçimde). 1675 civarında Jean de La Fontaine masallarından birini "les Levantins en leur légende disent" [Doğululer efsanelerinde der ki] ifadesiyle açmıştı.[105] Fransız elmas tüccarı Jean-Baptiste Tavernier'nin çok okunan *Recueil de plusieurs re-lations et traitez singuliers & curieux* [Seyahatler Derlemesi ve Tuhaflıklarla Acayiplikler Üstüne Bir İnceleme] adlı eserinde (1679), "la conversion de ces Levantins"den (Levantenlerin din değiştirmesi) bahsediliyor, Halep'te Katolikliğe geçen Marunilerden, Diyarbakır'da bir Fransisken keşişten örnekler veriliyordu.[106] Tavernier aynı eserde daha sonra Saraybosna bahçelerini de tartışmış, "Maniere d'appaiser la soif en mangeant toute particuliere aux Levantins"e ve "Concombres grand ragoût des Levantins"e atıfta bulunmuştu.[107] Tavernier'nin bundan biraz daha önce yayımlanan eserinin İngilizce çevirisi *The Six Voyages into Persia and East-Indies*'de (1677) [Acemistan ve Doğu Hint Adalarına Altı Seyahat], benzer şekilde *Levantines* teriminin etnikleştirici anlamı tekrar tekrar kullanılıyordu. Bu kitapta Levantenlerden en az yedi kez bahsediliyor, temizlikleri ve mutfak alışkanlıkları tartışılıyor, bunlar sık sık Avrupalıların alışkanlıklarıyla karşılaştırılıyordu. Örnekler şöyleydi: "Hiç kuşku yok ki, saman altından su yürütmeye, kaçamaklara *Levantines*'den [Levantenlerden] daha bağımlı olan, ticarette çoğunlukla samimi olmayan *Europeans* [Avrupalılar], Türklere bilmedikleri ya da

102 Agy.

103 Bu iddia, erken modern metinleri içeren, Early English Books Online ve Gallica dahil birkaç veritabanında gerçekleştirdiğim araştırmaya, Google Books'ta yaptığım kapsamlı bir aramaya dayanmaktadır.

104 Cleirac (1671, s. 83, 133, 437, 508-9, 513, 538-9.)

105 La Fontaine (1678, VII. Kitap, üçüncü fabl), www.lafontaine.net (26 Haziran 2006'da erişildi.)

106 Tavernier (1679, s. 90).

107 "Yemeklerde susuzluğu gidermenin tümüyle Levantenlere özgü bir yolu" ve "Levantenler arasında çok sevilen, çok lezzetli bir meyve olan salatalık," Tavernier (1679, s. 502, 554).

uygulamadıkları birkaç hile öğretmiştir [...] ;" "bu kurnalar bizimkilerden daha rahattır ve Levantenlerin temizliğinin belirgin bir göstergesidir;" Fransızca basımda geçen "Yemeklerde susuzluğu gidermenin tümüyle Levantenlere özgü bir yolu" ve "Levantenler arasında çok sevilen, çok lezzetli bir meyve olan salatalık"tan sık sık bahsedilmesi.[108] *Levantines* teriminin Levant kökenli bir halkı ifade edecek şekilde kullanılmasının on yedinci yüzyıl sonunda İngiliz okurlar açısından bir yenilik olduğunu düşündüren şeylerden biri de Garcilosa de la Vega'nın (1539-1616) ilk basımı 1609'da Lizbon'da yapılan kitabının Sir Paul Rycaut'un çevirisiyle 1688'de yayımlanan *The Royal Commentaries of Peru* [Peru'nun Kraliyet Yorumları] adlı İngilizce basımıdır. İngilizce metne göre "Levantenler" "*Hint* adalarında bu isimle anılan *Yunanlardır*."[109] Çeviride daha sonra, "*Levantine* (yani *Levant* denilen Doğu Ülkeleri halkından) olan "iki askerden bahsedilir. Bu iki açık anlam, en azından Rycaut'ya göre, *Levantine* isminin hâlâ bir açıklama gerektirdiğini göstermektedir.[110] Rycaut'un verdiği anlamın, Venedik'te Levantenlerin bir diaspora halkı olarak anlaşılmasına uygun düşmesi de dikkat çekicidir. Rycaut'un 1661-1678 döneminde İngiliz Levant Şirketi'nin yöneticisi, daha sonra da temsilcisi olarak İstanbul ve İzmir'de uzun süre yaşamış olduğu dikkate alınırsa bu özellikle önemli görünmektedir.[111]

Maalesef *Levantini* teriminin Venedik dışı İtalyanca metinlerde kullanımıyla ilgili araştırmalar, İtalyanca sözlük çalışmalarının ağır edebi ve hümanist eğilimlerinden ötürü sekteye uğrar.[112] Salvatore Battaglia'nın heybetli eseri *Grande Dizionario della Lingua Italiana*'da (1961-2002) [İtalyan Dilinin Büyük Sözlüğü] *levantino* için "bir doğu ülkesinin yerlisi, sakini" anlamına gelen altı alıntı verilir.[113] Bunlardan dördünde terim sıfat olarak kullanılır, bir kez Levanten Yahudilere, bir kez Levanten Hıristiyanlarına, bir kez Levanten bir köle kadına, bir kez de Levanten bir şaire atıfta bulunulmuştur. *Levantino* için verilen alıntılardan sadece ikisinde isimdir. Bunlardan birincisi, daha önce tartışmış olduğumuz üzere, Sanudo'nun Ancona'daki Levanten tacirlere atıfta bulunmasıdır. İkincisi antik Roma tarihçisi

108 Tavernier (1677, s. 18, 47, 65, 92). Orijinalinde vurgulanmıştır.

109 Vega (1688, cilt 3, böl 13, s. 629).

110 Vega (1688, cilt 5, böl 28, s. 814).

111 Anderson (2004).

112 Bugüne kadar internet üzerinde erişilebilen ve sözcük listeleri sunan İtalyanca lügat külliyatı yaklaşık 2000 metne sahip Corpus OVI dell'Italiano antico ile Archivio Dantini'den ibarettir. Her ikisi de on dördüncü yüzyılın sonuna uzanır. Dolayısıyal, *Levantino* teriminin ya da ondan türeyen biçimlerin örneklerini içermezler (Corpus OVI dell'Italiano antico, http://gattoweb.ovi.cnr.it [19 Temmuz 2010'da erişilmiştir.])

113 "Oriundo, abitante di un paese orientale." (Battaglia 1973, s. 1007).

Giovanni Pietro Bellori'nin (1613-96) yazdığı (1672'de yayımlanan) *Le Vite de' pittori, scultori, et architetti moderni*'den [Ressamlar, Heykeltıraşlar ve Mimarların Hayatları] alınmıştır. Dolayısıyla bu ismin on altıncı yüzyılda kullanılması ve dile getirilmesiyle ilgili pek az kanıt sunar.[114]

Sözlüksel eserlerin getirisi bu kadar az olsa da *Levantini* terimi en azından 1520'lerden itibaren İtalyancada çeşitli bağlamlarda dolaşmaya başlamıştır. Bu bölümde daha önce bahsettiğimiz örnekler terimin dekor değiştirici niteliklerini doğrular; ifade ettiği İber kökenli Osmanlı Yahudisi tebaa, Müslüman olmayan Osmanlılar, bütün Osmanlı ve Safevi tebaası şeklindeki prototip anlamlarla İtalyan topraklarında ticaret yapan "Levant'tan gelen" tacirler ve "Levant'taki halk" şeklindeki anlamları arasındaki salınmayı gösterir. *Levantini* terimi kullanıldığı yerlerin çoğunda hem isim hem sıfat olarak işleyebiliyor, kendisinden hemen önce ya da sonra karşıtı anlamlı olduğu varsayılan kelime geliyordu: Ponenten, İspanyol ya da Portekizli. On altıncı yüzyıl boyunca İtalya'nın birkaç liman kentinde çıkarılan, başlıca ticaret merkezleri Venedik, Ancona ve Ragusa'dan [Dubrovnik] Osmanlı ticaretini uzaklaştırmayı amaçlayan bir dizi kanunda bu kullanım biçimi belirgindir. Ferrara Dükü II. Ercole, 1538'de "bizim topraklarımıza, kentlerimize, devletimiz ve hükümranlığımız dahilinde olan herhangi bir yere gelip yaşayan ya da ticaret yapan bütün İspanyollar, Portekizliler, Levantenler, Slavlar, Dalmaçyalılar, Yunanlar, Türkler ve her milletten insanlara, ister Hıristiyan olsun ister kâfir," kendi göreneklerine göre yaşayabileceklerine dair söz vermişti.[115] Papalık ise 1553'te bir karar çıkararak, papalık topraklarında ticaret yapan "Portekizli Yahudilere," "Yahudi ve Hıristiyan inancından olan, levanten denilen doğululara" daha önce verilmiş ayrıcalıkları tanımıştı.[116] Savoia Dükü Emmanuel Philibert, 1572'de "hangi mevkide, koşulda ve dilden olursa olsun, bütün İbrani milletine, İtalyan, Alman, İspanyol, Portekizli, Levanten, Mağribi ve Suriyeli olup o soydan gelenlere" hitap eden uzun bir kararname çıkarmıştı.[117] Toscana Grandükü I. Ferdinando de' Medici 1593'te Livorno Anayasası'nı açıklamıştı: "Livorno Anayasası: Levantenler, Ponentenler, İspanyollar, Portekizliler, Yunanlar, Almanlar, İtalyanlar, Yahudiler, Türkler, Mağripliler, Ermeniler, İranlılar ve diğerleri, hangi milletten olursa olsun

114 Battaglia (1973, s. 1007).

115 Ravid (1991, s. 141-2).

116 "Hebreis et Christi fidelibus orientalibus Levantinis nuncupatis" (Segre 1992, s. 119)

117 Bu kararnamenin çıkarılmasına Yahudi tüccar Vitale di Sacerdote ile oğlu Simone önayak olmuşlar; 1551, 1553, 1559'da Floransa'da, Ferrara'da çıkarılan ve Papalığın çıkardığı kararnamelerden alıntılar sunmuşlardır (Ravid 1991, s. 144-5).

bütün tacirlere."[118] Toscana, Savoia, Ferrara dukalıkları ve papalığın ticari yasaları açıktır ki *Levantini* teriminin Venedik'te Osmanlı korumasındaki Yahudi Sefarad diasporasından tacirleri ifade eden prototip anlamını benimsiyordu. O dönemde "Levantini" kategorisi açıktır ki hâlâ akış halindeydi; zira Ancona'ya yerleşecek Levanten tüccarlara yönelik 1539'da çıkarılan aynı ayrıcalıklarda *Levantini* terimi iki kez geçiyordu: Birincisi "Levanten Yahudiler," ikincisi "Yahudiler, Türkler, Yunanlar ve diğer Levanten tacirler şeklindeydi.[119] Aslına bakılırsa, bu örneklerin çoğunda *Levantini* terimi ticaretle uğraşan diaspora halklarına atıfta bulunan uzun bir etnik isimler listesine dahildi. *Levantini* teriminin uzun zamandır Levant ticaretiyle ilişkilendirilen fakat Yunanlar, Slavlar ve Ermeniler gibi açıkça Hıristiyan olan diğer etnik isimlere dahil edilmesi, erken modern İtalya'nın ticari söyleminde dinsel ayrımlardan hukuksal ve jeopolitik ayrımlara doğru tedrici bir değişim olduğunu gösterir.[120]

Bu yüzeysel örnekler *Levantini* teriminin (ayrıca bu sınıflandırmayı tutarlı hale getiren devlet aklının) İtalya'da on altıncı yüzyılın son dönemindeki ticari söylemde giderek daha fazla rastlanır hale geldiğini gösterir. Fakat bu sınıflandırmanın ilişkisel olarak, stratejik amaçlarla kullanılabilir bir değiştirici olarak nasıl işlediğini ayrıntılı bir tabloyla ortaya koymazlar. Floransalı bir tüccar olan Filippo Sassetti'nin kaleme aldığı, "Grandük I. Cosimo'nun emrettiği üzere tebaası ve Levant milletleri arasında ticaretle [...] ilgili tartışma" (1577) başlıklı metin bu sınıflandırmanın ilişkisel ifadelerini kapsamlı bir biçimde değerlendirmemizi mümkün kılar.[121] Sassetti bu metni açıkça bir dizi tekrarlanan ikili karşıtlık üzerine kurmuştu. En belirgin düzeyde "Levantini"yi (onlar) "Toscanalılar, Floransalılar"la (biz) karşılaştırıyordu. Fakat "Levantini" sınıflandırması metin boyunca nispeten değişmeden kalsa da "biz" kısa süre sonra çoğullaşıyor ve farklılaşıyordu.

---

118 "Costituzione livornina: A tutti voi mercanti di qualsivoglia nazione, Levantini, Ponentini, Spagnoli, Portoghesi, Greci, Tedeschi, et Italiani, Ebrei, Turchi, Mori, Armeni, Persiani et altri" (Dermigny 1974, s. 535). Medicilerin Livorno'yu "serbest bir limana" çevirme politikaları hakkında bkz. Trivellato (2009, s. 74).

119 "Priuilegii d'hebrei leuantini d'ordine dell'ill[ustrissi]mo, & reu[erentissi]mo monsig[nor] cardinal camerlengo per special commissione di N. S. PP. Clemente VIII. Che si osserui quanto da Sisto papa V. de fe[lice]. mem[oria] per sue lettere fu concesso a detti Hebrei, Turchi, Greci & altri mercanti leuantini nella citta d'Ancona" (Clemens VIII [1593]). Venedik'teki Portekizli ve diğer Ponenten tacirler hakkında bkz. Da Silva (1987); Kellenbenz (1987); Ruspio (2002, 2007).

120 Bu dönemde Yunan tüccar diasporasının meslek hayatına dayanan benzer bir argüman için bkz. Greene (2010).

121 "Ragionamento [...] sopra il commercio ordinato dal Granduca Cosimo I tra i sudditi suoi e le nazioni del Levante" (Sassetti 1853 [1577], s. 171).

Sassetti'nin dünyasının merkezinde, Floransa ile ona bağlı Pisa ve Livorno (Toscana Grandüklüğü'nün doğmakta olan serbest limanı), ayrıca tekstil merkezleri Lucca ve Cenova yer alıyordu.[122] Toscana'daki bu kentler topluluğu bir başka düzeyde, ona örnek olan ve kıyaslama noktasını oluşturan üç rakip kentle karşılaştırılıyordu: Ancona, Venedik ve Ragusa. Yine daha kapsamlı bir düzeyde bu İtalyan antrepoları topluca, Avrupa'nın diğer bölgelerinin İtalya Yarımadası'nın aracı bir bölge olarak hizmet ettiği Levant'la ticaret ilişkisiyle karşılaştırılıyordu: Flanders/Anvers ve Fransa/Marsilya. Nihayetinde birbirinden farklı bu ticari bölgeler, İtalya tekstil sanayine sadece hammadde sağlayan İspanya'yla karşılaştırılıyordu. Daha uzak diğer bölgeler, Venedik'te ("Almanlar" ve "Flamanlar")[123] ve Anvers'te ("İngilizler" ve "Baltık") ikamet eden tacirlerin isimleriyle anılıyordu. Sassetti böylece bir Hıristiyan ekümeni içindeki ticaret ilişkilerinin hem çeşitliliğini hem karmaşıklığını, bu ekümenin Levant karşısındaki birliğini, zaman zaman "Hıristiyan tüccar" terimiyle ifade ederek vurguluyordu. Bu Hıristiyanların (yani Avrupalıların) tersine, Levantenler coğrafya, etnodilsel kimlik, siyasi tabiiyet, merkez ve çevre ilişkileri ya da ekonomik işlevler bakımından ayrılmıyordu. Sassetti'nin açıkça bahsettiği tek "Levanten" yer "Gostantinopoli [metinde aynen]"ydi [İstanbul]; buraya da sadece bir kez, insanların memleketi olarak değil, Toscanalı tacirlerin gittiği bir yer olarak değinilmişti. Levantenlerin dini, "Turchi" (Türkler) ve "Turchi e Giudei" (Türkler ve Yahudiler) terimlerinin metin boyunca yer değiştirebilirliğiyle ifade edilmişti. Başka bir deyişle, "Levantini" Hıristiyan olmayan Osmanlılardı. Aslına bakılırsa, bu dönemde İtalya Yarımadası'ndaki ticari merkezlerde Yunanlar ve Ermenilerin nüfusu Müslümanlarınkini epeyce aşıyor ve Osmanlı ticaretini kendi limanlarına çekmek isteyen Venedik ile İtalya'nın diğer kentlerindeki yasa koyucular bu gruplara epeyce kafa yoruyor olmasına rağmen, Sassetti Levant'tan gelen Hıristiyan tacirlerden hiç bahsetmez.[124] Bu noktada *Levantini* teriminin dönemin Venedik'indeki kullanımıyla tezatlar, Venediklilerin bu terimi Müslüman ve Yahudi Osmanlı ve Safevi tebaasının yanı sıra yavaş yavaş Hıristiyan Osmanlı ve Safevi tebaasını da kapsayacak şekilde kullanmasının yeni bir uygulama olduğunu düşündürür. Ayrıca bu terimin en başta paradigmatik olarak, kendi memleketlerinden ziyade İtalya Yarımadası'nda ticaret yapan diaspora tüccarına atıfta bulunduğunu ortaya koyar.

122 Lucca, Cenova, Floransa ve Venedik'teki ipek sanayilerinin karşılaştırmalı bir incelemesi için bkz. Molà, Mueller ve Zanier'nin (2000) çok sayıda katkısı. Livorno hakkında bkz. Trivellato (2009).

123 On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Venedik'teki "Flaman" tüccar cemaati kuzey ile güney Aşağı Ülkeler arasında ayrım yapmıyordu; bu yüzden de "Flaman" kategorisi hem "Hollandalıları" hem "Flamanları" içeriyordu (Van Gelder 2009, özellikle s. 11).

124 Stoianovich (1960). Kafadar'da önemli bir eleştiriye de bkz (1996).

* * *

Erken modern Venedik resmi belgelerinde düzenleyici üst bir kategori olarak "Levantini"den ancak yer yer bahsediliyordu. Birbirinden farklı olarak Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi, Ermeni ve Yunan, Boşnak, Arnavut ve Moldavyalı, Osmanlı ve Safevi diye tanımlanan gruplar arasındaki ve içindeki dinsel, dilsel ve siyasi ayrımlar, bunları sessiz kılan birleşik siyasetler çerçevesinde dahi, istemeyerek de olsa daha sık tanınıyordu. Etnodilsel kategorilerin bu şekilde yaygınlaşmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik çeşitliliğinin Venedik ticari söylemindeki yerini azaltmaktan çok çoğaltmak gibi bir etkisi oldu. Aynı zamanda *terzo*'ya kimin tabi olduğunu, Fondaco dei Turchi'de kimlerin kalacağını belirlemek yabancının kapsayıcı bir kategori olarak oluştuğu süreçte öne çıkan iki önemli andı. Venedik ve Osmanlı devletinin kurumsal sınırları dahilinde iş gören tacirler, simsarlar ve dragomanlar dahil olmak üzere imparatorluk aşırı tebaa "Levantini" sınıflandırmasının Venedik ticari söyleminde dile getirilmesinde, ayrıca (bu varsayımın daha incelenmesi gerekse de) bu söylemin İtalya Yarımadası ve ötesindeki diğer antrepolara yayılmasında kilit bir rol oynadı. "Levantini" sınıflandırması doğduğu andan itibaren özgül bir çıkış noktası ve bakış açısını haber veriyordu; bu yüzden de bu sınıflandırmayı dile getiren kişinin Venedik metropolüne sıkı sıkıya kök salmış bir konumu olduğunu belirtmek gibi araçsal bir rolü de vardı. Dolayısıyla bu sınıflandırmanın sınırlarının sabit bir biçimde belirlenmemiş, sonraki üç yüzyıl içinde evrilmeyi sürdürmüş olması devlet kurumları ve imparatorluk aşırı tebaa arasında süregelen diyalektiğe tanıklık eder. Başlangıçta doğal olmaktan uzak olan aidiyet ve farklılık kategorilerini nihayetinde doğallaştıran da iktidar ilişkilerine dayalı bu dinamik olmuştur. Ayrıca, "burada" ile "orada" arasındaki, metropol toplumuyla ona yabancı addedilenler arasındaki sınırı tesis eden dinamiğin, bugüne dek süregelmiş bir dinamiğin kalbinde yatan *Levantini* gibi değiştirici terimlerdir.

Sonsöz

Cornelio Frangipane'nin "Venedik'te Venedikli olmayan herkes yabancıdır," şeklindeki acı yorumu ne kadar düşündürücü olsa da Venedik mitini kuranlar açısından bile hakikati ancak kısmen ifade ediyordu. Hukuksal bir statü olarak "Venedikli" ve ona eşlik eden siyasi, ekonomik ayrıcalıklar küçük bir azınlık tarafından titizlikle korunsa da ihtilaflı "yabancı" kategorisi kentin ve Akdeniz'deki imparatorluk topraklarındaki sakinlerinin ve mukimlerinin çoğunluğuna ve çoğunluğu tarafından gayet eşitsiz bir biçimde uygulanıyordu. Frangipane'nin döngüsel açıklaması nihayetinde Venediklilerle yabancıların birbirinden nasıl ayrılacağı sorusunu cevapsız bırakıyordu, pek de tesadüf değildi bu. Kim kime, hangi amaçlarla yabancı diyordu, bunda ne kadar başarılı oluyordu; bütün bunlar bu işe dahil olanların benzersiz ilişkisinin de ötesinde, bu iddianın ileri sürüldüğü yazın türüne, iddianın kabul edilmesinin beklenen sonuçlarına dayanıyordu. Daha da önemlisi Frangipane sadece "Venedikli" ve "yabancı"yı içeren ikili bir küme önermiş olsa da her ikisinin de dile getirilmesinde açıkça iş başında olan üçüncü bir ara kategori vardı, bu da imparatorluk aşırı tebaaydı. Bu yeni isim, ne tam anlamıyla Venedikli ne de yabancı olan, Venedik'te bir dizi kurumla fiilen etkileşim içindeki aracı bir bireyler grubunu anlamakta kullanabileceğimiz yararlı bir analitik kategoridir. İmparatorluk aşırı tebaa tekrar tekrar bir başka yere mensup olduğunu, bir başka yerin bilgisine sahip olduğunu ileri sürüyordu, ama Venedik'te bir dizi metropol merkeze de mensuplardı ve buralara dair içerden bilgi sahibiydiler. Aslına bakılırsa on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Venedik ve Osmanlı elitleri arasında etkili aracılar olarak faaliyet göstermelerini mümkün kılan şey de bu benzersiz konumları olmuştu.

Mevcut çalışmamızın çerçevesi dışında kalsa da burada incelediğimiz özneler ile onların on sekizinci yüzyıldaki halefleri arasındaki güçlü entelektüel ve biyografik bağları teslim etmemiz gerekir. Erken modern imparatorluk aşırı tebaanın aracılık, sınıflandırma ve sınır çizme pratikleri Aydınlanma antropolojisinin ve doğmakta olan Oryantalizm disiplininin soyağacında önemli unsurlardı. Özellikle de dile, adetler ve göreneklere dayanarak Akdeniz halkları arasında sınıflandırmalar kuran on sekizinci yüzyıl Oryantalistleri Avrupa'da birkaç metropolde Osmanlı olan şey-

lere dair uzmanlık bilgilerini kurumsallaştırırken birçok bakımdan imparatorluk aşırı öncüllerinin çabalarına dayanıyordu.[1] Osmanlı kültürüne ilişkin bilimsel araştırmalar kelimenin tam anlamıyla, belli bilgi türlerinin üretimini ve dilsel, siyasal sınırlar arasında dolaşımını kolaylaştıran ticari ve diplomatik kurumların gelişimine dayanıyordu.

Bütün bunlar, imparatorluk aşırı tebaanın ürettiği (coğrafi, metinsel ve maddi) bilginin mekânı üzerine, yani imparatorluk aşırı tebaanın geliştirdiği pratikler ve kategorilerin nasıl başka yerlere ulaştığına, Osmanlı olan şeylere yakın bir ilgi duyan çeşitli kesimlerin ortaya çıkmasında bu dolaşım kanallarının nasıl roller oynadığına dair önemli sorular doğurur. İmparatorluk aşırı tebaanın sıklıkla kullandığı anlatı türleri (dilekçeler, diplomatik ve idari raporlar, mahkeme kararları) sadece yazılı olarak dolaşımdaydı, esasen metropoliten siyasi ve ekonomik elitler arasında da sınırlı bir okur kesimine hitap ediyorlardı. Ne var ki erken modern devlet bürokrasisinin el yazması üretimi ile matbaanın serpilip gelişmesi arasındaki etkileşim ağını düşünürsek bu el yazmalarının üretiminin çok daha ötelere uzandığı açıklık kazanır. Hem el yazmaları hem matbu metinler hitap etmeye niyetli oldukları kesimlerin ötesinde genellikle siyasi ve dilsel sınırları aşarak daha geniş kesimlere ulaşıyordu. Aslına bakılırsa matbu kültürün popülerliği hiç de azımsanmayacak bir ölçüde, uzak yerler ve halkların bilgisine erişim konusunda sunduğu kolaylığa dayanıyordu, zira önceden bu bilgi sadece küçük bir elit araştırmacılar grubuna ayrılmıştı.[2] İmparatorluk aşırı tebaanın, matbu kültürün teşvik ettiği proto-etnografik meraka nasıl daldığı, bu merakı nasıl beslediği, sınırlarının şekillenmesine nasıl katkıda bulunduğu soruları, erken modern "Doğu" ve "Batı" kategorilerinin oluşumunda oynadıkları rolün anlaşılmasında atılacak sonraki adımlardır.

İmparatorluk aşırı tebaa nitelemesi, bu kişilerin Venedik ve Osmanlı imparatorluklarının ötesine uzanan olası hareketliliklerine işaret eder. İmparatorluk aşırı tebaa ve onların aracılık, sınıflandırma, din değiştirme, çeviri faaliyetleri Venedik ve İtalya yarımadasından yola çıkıp bu dönemde Akdeniz toplumlarıyla etkileşimleri ciddi bir artış gösteren Atlantik kıyısında denize bağımlı güçlere ulaştı. İmparatorluk

---

1 Venedik Dalmaçyasının Aydınlanma antropolojisindeki özel yerinin etkili bir resmi için bkz. Wolff (1998, 2005).

2 Erken modern Venedik'teki matbuat kültürü hakkında bkz. Wilson (2005). Erken modern matbuat kültüründe Eski ve Yeni Dünya'nın farklılık taksonomilerinin birleşmesi hakkında bkz. Hall (1995); Schmidt (2001). Kitap çoğaltma güvenilir bir girişim haline geldikçe erken modern Avrupa'nın edebi üretim merkezlerinde bir kamuoyunun oluşumu hakkında ayrıca bkz. Johns (1998).

aşırı tebaa buralarda başka toplumsal gruplar ve kültürel gruplarla etkileşim kurdu.[3] Bu bağlamda özellikle ilgi çekici bir konu, Avrupa'nın Amerika kıtaları, Afrika, Güney ve Doğu Asya'daki emperyal genişlemesi ve misyonerlik faaliyetleri sonrasında gelişen ırk, din, hatta medeniyet mefhumlarıyla Osmanlı ve Müslümanların farklılığına dair kavrayışların birleşmesidir.[4] Aynı zamanda Venedik-Osmanlı sınır bölgelerinden imparatorluk aşırı tebaanın güney ve güneydoğu Avrupa'da birçok tanıklıkla doğrulanan bir varlık göstermesi (Pera'daki Latin ailelerin soyundan gelenler ve Venedik'e bağlı Istria ve Dalmaçya'daki sömürge yönetimi soyluları da dahil olmak üzere) buralarda oksidentalist, proto-milliyetçi ve Osmanlı karşıtı söylemlerin dile getirilmesinde oynadıkları rolün daha fazla araştırılmasını gerektirir. Bu soruları ele alabilmek için sadece Venedik'teki arşiv ve anlatı kaynaklarını değil, Osmanlı arşiv ve anlatı kaynaklarını da dikkate alacak daha geniş kapsamlı bir karşılaştırmalı çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir çerçeve akademisyenlerin çeşitli imparatorluk aşırı kadrolar arasındaki çok çeşitli ilişkilere, bu kesimlerin entelektüel şecereleri ve çevrelerine, Osmanlı toplumu ve ötesindeki diğer gruplarla bağlantılarına dair çok daha incelikli bir tablo geliştirmesini sağlayacaktır.

Daha önce de görmüş olduğumuz üzere dragomanların sadakat ve yetkinlik mefhumları, ticari aracıların yabancılık ve yerelliğe dair anlayışları, din değiştirenler ve hamilerinin din değiştirme, kişisel dönüşüm, hatta Hıristiyan öznelliğine ilişkin fikirleri Venedik kurumları tarafından şekillendiriliyor, bu kurumların şekillenmesine katkıda bulunuyordu. Bu fikirler, bu kişilerin hayatlarında daha önceden izledikleri yollara, Osmanlı ve Venedik'te çeşitli çevrelerde edindikleri kültürel kategorilere de dayanıyordu. Erken devlet oluşumunu, metropoliten ve taşra idari ve hukuksal pratikleri arasındaki gerilimleri, Balkanlar, İstanbul ve Arap vilayetlerinde din değiştirme sürecini konu alan Osmanlı araştırmaları Osmanlı arşivlerini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almanın getirilerine dair bizleri çok önceden haberdar etmiştir.[5] Erken modern tarih yazımına ilişkin kapsamlı tartışmalarda Osmanlı arşivlerinden yararlanılması, emperyal tebaa oluşumu ve toplumsal sınırların korunması pratiklerini anlamaya yönelik kavramsal lügatimize

---

3 Erken modern İberya bağlamında bu tür imparatorluk aşırı tebanın aydınlatıcı örnekleri için bkz. Al-Hajari (1997); Garcia-Arenal ve Wiegers (2003).

4 Avrupa'nın Atlantik'teki yayılması sonrasında Venedik'te "Doğu" konulu kartografik işlerde gözlenen ölçek değişimi hakkında bkz. Lestringant'taki düşündürücü yorumlar (1994, 1-3).

5 Makdisi (1997, 2005); Deringil (2000); Peirce (2003); Barkey (2008); Casale (2010); Krstić (2011). Ayrıca İstanbul ve taşrada erken modern dönemde yabancıların varlığını konu alan çalışmalar açısından Osmanlı resmi kayıtlarının sunabileceği potansiyel hakkındaki derinlikli yorumlar için bkz. Goffman (1990, 147-54).

meydan okumakta, bu lügati daha incelikli bir hale getirmektedir. Osmanlıların erken modern tarihsel anlatılara tam anlamıyla dahil edilmesi, sadece Avrupa'nın aydınlanma öncesi masumiyet tasavvurlarına karşı değil, erken modern tarihin başlıca itici gücü olarak çizgisel bir Avrupa emperyal yayılmacılığını vurgulayan aynı derecede sorunlu ve Avrupa merkezci sömürgecilik sonrası varsayımlara karşı da güçlü bir panzehirdir.

Ayrıca imparatorluk aşırı tebaa kavramının Venedik-Osmanlı sınır bölgelerinde başka tür aracılar ve aracılık faaliyetlerine, başka dönemler ve bölgelere de uygulanabilirliğini araştırmak yararlı olacaktır. Erken modern Akdeniz dünyasının, diyalojik olarak birbiriyle ilişkili, basit siyasi hatlar doğrultusunda sınıflandırmayı yadsıyan bir dizi tür ve kurum etrafında bütünleşiyormuş gibi düşünülmesinin kazandıracağı çok şey vardır. Bu kitapta ticari ve diplomatik alemler, bu alemlerin imparatorluk aşırı tebaası, en başta simsarlar, din değiştirenler ve hamileri, dragomanlar merceğe alınmıştır. Ama Akdeniz'de karşılaşma mekanlarının oluşumunda başka kurumlar, türler ve toplumsal grupların da rol oynadığı açıktır. Ortaçağ ve erken modern Akdeniz'de hacılar, gezginler, alimler, misyonerler, tüccar diasporaları, denizciler, askerler, köleler, hizmetkârlar ve gezgin işçilere dair akademik çalışmaların giderek artması kavramsal bir senteze varılmasını sağlayacak birçok malzeme çıkarmıştır. Böyle bir sentez imparatorluk aşırı tebaa kavramını daha rafine hale getirmekle kalmayacak, bu kitapta incelediğim özgül grupların yaptığı semiyotik katkılara dair de kronolojik olarak daha kesin bir tablo ortaya çıkarmamızı sağlayacaktır.

Son olarak imparatorluk aşırı tebaa kavramı, baskın mefhumlar olan erken modern sömürgecilik, yurttaşlık ve tabiiyet hakkında daha genel olarak önemli sorular doğurmaktadır. İmparatorluk aşırı tebaanın çok katmanlı bir sosyopolitik bağlamda işlediği dikkate alınırsa, izledikleri hayat çizgisi ve kategoriler mekân, tabiiyet ve toplumsal mensubiyetle ilgili daha geniş kapsamlı söylemlerin oluşumuna nasıl bir katkıda bulunuyordu? Aracılık icraatleri, sadece metropol ve sömürge, benlik ve ötekine dair ikili bir tasavvura değil, toplumsal konumların haritasının coğrafi mekânlar üzerine yerleştirilmesine nasıl meydan okuyordu? Venedik ve İstanbul, burada incelediğimiz iki önemli erken modern kültürel üretim merkezi, etraflarında dışlama ve kapsama kategorilerinin oluştuğu, karşılıklı olarak birbirlerini şekillendiren ticaret, akrabalık, dinsel bağlar, dolaşımdaki metinler ve göç ağları üzerindeki düğüm noktaları olarak anlaşılabilir ancak. İmparatorluk aşırı tebaanın erken modern Akdeniz'de sınır oluşumu süreçlerindeki merkezi önemi, bölgedeki sosyokültürel sistemlerin uzun tarihleri boyunca ne ölçüde iç içe geçtiğini ve örtüştüğünü ortaya koyar. Böylece erken modern kültürel aracılığın imparatorluk aşırı boyutlarının anlaşılması, bugün tarihselliklerinin unutulup gitmesine

yol açacak kadar un ufak olmuş sınırların ortaya çıkış sürecinin belgelenmesine katkıda bulunur. Ayrıca, incelediğimiz dönemin başlangıcında doğal olmaktan başka her şey olan sınırların doğallaşmasından yararlanmış olanların (ve hâlâ da yararlananların) saiklerinin sorgulanmasını beraberinde getirir.

Ekler

Ek 1.1

Zuan Giacomo'nun Dilekçesi (1563)

Limmensa benignita di V[ost]ra Sub[limi]ta, che sempre aiuta tutti gli suoi fi deli sudditi, et poveri opressi da adversita, et travagli di quest mondo, et massime, quelli poverini che essendo nelle mani del Diavolo privi del vero lume della fede del n[ost] ro Dolciss[m]o S[igno]r m[esse]r jesu cristo redentor n[ost]ro illuminati dal lume del spirito santo humilmente vengono all'agua del S[antissi]me Battesemo Lassando ogni loro sustantia, et inascendo nel sangue di me jesu cristo, si come ho fatto jo povero Zuan Giac[om]o fatto di Ebreo cristiano, et p[ri]ma nominato jacob dalla baldora, et essendomi Batteggiato, et rimasto senza susta[n]tia alcuna ridotto p[er] gra[zia] di Jddio in casa delli m[agnifi]ci m[esser] Andrea, et Gier[ola]mo Contarini et fratelli su del cl[arissi]mo me[sser] Dario p[er] l'amor d'Jddio fi no a' tanto che di qualche aiuto cristiano mi p[ro]veda, et se ben io son rimasto senza beni di sorte alcuna, mi e' pero restata la gra[zia], et speranza del somo redentor n[ost]ro, et la clementia infi nita di v[ost]ra Ser[eni]ta. Pero getatomi à piedi sui humiliss[imamen]te, come fi deliss[imo] suo schiavo supp[li]co sua celtitudine sia contenta di farmi gra[zia], ch'io possi essercitar l'off [izi]o di sensaro in ogni luoco, si come à de gl'altri in tal cassi sono sta concessi fi no à tanto che venga l'occasione, che si facia sanseri ordenarii, accio con questo favore, et gra[zia] di V[ostra] S[ereni]ta, et del mio s[igno]r m[esser] jesu cristo possa sustentar la mia povera vita, et pregar il somo jddio p[er] la felicita, et esaltatione di V[ostra] S[ereni]ta, et del suo feliciss[im]o D[omi]nio, et cossi humilm[en]te alla sua benignita, et clementia mi racc[omand]o:

Kaynak: ASVe, Collegio, Risposte di dentro, b. 1, c. 7 (27 Eylül 1563).

Ek 1.2

Ticaret Kurulu'nun Samuel Spiera'nın Dilekçesine Cevabı (1641)

Conoscendo le [Eccellenze] V[ostre] di quanta importanza fosse al neg[ozi]o di quela Piazza, che le sansarie del trafi co de mer[ca]to fossero contrattate col mezo

di p[er]sone Civili, e degne di fede, decretò sin l'anno 1503, che queste dovessero passare p[er] mano de soli Venetiani Originarij, et ne insditui l'università di 190 sanseri ord[ina]ri di Rialto, à quali approprio questo aff are delle sansarie, obligandoli à non potersi applicare al altro essercitio, et prohibiendo nell'istesso tempo, che alcun' altro non potesse far sansarie, et par[ticularmen]te gl'hebrei, sotto pene severissime; Ben secondo le occorenze sono stati gratiati alcuni benemeriti poter essercitare come sopra numerarij; et ad alcuni hebrei concesso il poter far sansarie in ghetto, e di strazzaria, che non hanno che fare colle sansarie di Rialto; et del 1532 ult[im]o Zuno pare che gli meriti del S. Meir Maurogonato le fosse delli Ecc[elentissi]mi S[igno]ri Capi dell'ecc[elentissim]o Cons[igli]o di X. li concesso con suoi discendenti, oltre gl'altri privilegi, questo ancora di poter essercitar una sansaria in ghetto, et fuori di ghetto. Nelle quali equivostre parole forse fondando il ser[enissim]o Samuel Spiera le sue insdanze, supplica la S[erenità] V[ostra] col mezo dell' ecc[elentissi]mo sig[no]r Bailo compiacersi habilitarlo con quattro fi g[lio]li ad essercitare una sansaria in Rialto commune con tutte le nation; il che saria p[er] n[ost]ro senso rive[rentemen]te un contravenire à tanti publici decretti, e terminationi de mag[istra]ti delegati in questo affare; Che però non mancando modi alla pub[lic]a muniffi cenza di consolare q[ue]llo che col'impiego fruttuoso di se stessi in vantagio le publici interessi prourano di rendersi degni della pub[lic] a gratia, come hà fatto il su[pradet]to Spiera, massime nelle ultime congiunture in Cost[antinopo]li et ne fà pieno attestato l'ecc[elentissi]mo s[igno]r Bailo Cont[ari] ni rimett[end]o ogni n[ost]ro senso al sapientiss[im]o volere di V[ostra] S[erenit]a.

Kaynak: ASVe, Cinque Savi, Risposte, b. 152, cc. 194r–v (12 Temmuz 1641).

Ek 1.3

Lorenzo Capessich'in Dilekçesi (1621)

Havendo io Lorenzo Capessich da Sebenico tratenutomi in Turchia per occasione de negoci l'intiero corso d'anni dodeci hò apreso perfettamente la lingua turca, in modo ch aggiunta alla schiava, et Italiana le quali benissimo posiedo, mi rendono atto di potermi adoperarre ad utilità publica, et privata nel comercio, massime che havendo io aquistato molti amici nel paese, li ho' conservando perche dependenze de quali han[n]o con la nostra casa in Sebenico, dove hò potuto rendermi fruttuoso sudditto, et servo di V[ostra] S[erenit]à in diversi negocij, nè quali sono stato adoperato da Ill[ustrissi]mi Pub[li]ci Rapp[resentan]ti nelli abbocamenti con li S[ignor] i Sanzachi, et nelle trattationi con ministri turchi; et perche io hò dessegnato di fermarmi in q[ue]sta Alma Città per poter con honesta utilità tratenermi in essa, che

è Patria Universale à tutte le gente et à me particolarm[en]te nato de Parenti benemeriti, et di madre della famiglia Vegici spatafora di Napoli di Romania, che con la perdita di quella fed[elissi]ma Città perde molte richezze; supp[lic]o riv[erentemen]te V[ostra] S[ereni]tà che si degni di farmi gratia, ch'io sia creato Sansale ord[ina]rio, che non manchero di faticarmi in q[ue]sto impiego per sempre antepore co'l servitio publico la sodisfatione de mercanti per achrescimento del comercio. Gr[ati]e.

Kaynak: ASVe, Collegio, Risposte di dentro, b. 16, c. 135 (13 Kasım 1621).

Ek 2.1

Ticari Simsarlar Loncası Arşivlerinin Envanteri (1493-1807)

Not: Aşağıdaki metin, ASVe personeli tarafından hazırlanan bir envantere dayanmaktadır, ancak gerçek güncel içeriği yansıtması için gerekli görülen yerlerde güncelleme yapılmıştır.

517. *517.1* 1493–1664 *Capitolare dell'Arte dei Senseri* (appellatione, ordine, parte)

Çeşitli hakimlerin (Senate, Provveditori di Comun, UaM, Governatori delle Intrade, Cinque Savi alla Mercanzia) simsarlar, loncalarla ilgili yasa tasarıları, seçimler, lonca mensuplarının listeleri, seçilen devlet memurlarına dair verdiği hükümlerin kopyaları

517.2 1670–1740 *Capitolare dell'Arte dei Senseri perg.*

517.3 1670–1740 *Copia dello stesso*

518 *518.1 Coppie d'Instromenti seguiti tra la Scola di S[an]ta Catarina di questa Oltre da una & il Rev[eren]do Monast[eri]o delle M[ol]te R[iveren]de Madre d'essa S[an]ta dall'altra olin governata dalli Sanseri del Fontico de Todeschi, et hora possessà dalli Sanseri Ordinari di Rialto. in vigor dell'unione tra loro Seguit[o]*

(on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yapılan kopya)

[518.alt] 1555–1591 *Terminazioni de' Magistrati, Provveditori sopra Camere e Camera d'Imprestidi, nonchè d'altre Magistrature, relative ai Senseri. Sembra essere il Capitolare (e Notatorio) A delle amere degli Imprestiti, dove essiste analogo Capitolare*

Ufficiali agli imprestiti 8 bis'e transfer edilmiştir.

518.2 1763–1806 *Terminazioni delli Sanseri Rimasti Principia 1762 usque*

519 *519.1* 1661 Raspa

Lonca mahkemesi tarafından mahkum edilen lonca mensuplarının listeleri

519.2 1705 *Libro intitolato Mare, ove sono descritti tutti li Sanseri, Ordinarij di Rialto, & Fontico; Restaurato di nuovo dà mè Gio:Battista Paludi, Nodaro dell'Offi tio medesimo; In tempo delli Spettabili Signori Pressidenti infrascritti, Gio:Batt[ist]a Asinelli, Giacomo Gavazzi, Paulo Astori, Presidenti attuali*

Kapak resminde: Provveditori di Comun tarafından 1 Ağustos 1705'te, ölenlerin yerine gelen yeni lonca mensubu simsarları belirlemek için verilen bir ruhsatın kopyası. Bunu takip eden alfabetik kayıt, atama tarihini, atananın (babasının ilk adı da dahil) tam adını, yerine atandığı ölen simsarın adını ve daha sonra onun yerine geçen yeni simsarı belirtir.

519.3 1740 *Repertorio di tutti i Libri, e Carti dell'Offi cio de Senseri stabilito sotto la reggenza de Sig[no]ri Bortolo Gariboldi, Gaetano Trentin, Antonio Cornoldi. Pressid[en]ti.*

Sonraki bölümler için alfabetik-kronolojik maddeler: gizli ihbarlar, mahkumiyetle sonuçlanan ceza davaları, hızlandırılmamış ceza davaları, hızlandırılmış mahkeme kararları, mahkumiyetle sonuçlanmamış ceza davaları, mahkemeye çıkmamış savunmalar, mahkemeye çıkmamış ceza hükümleri, yeni başlayan simsarların yeminli ifadeleri, borçluların senetleri, hesap defterleri, diğer defterler, indeks.

520

520.1 1680 *Somario delli sottoscriti undeci libri de Parte del p[rese]nte Offi tio di Sanseri Ordinarij di Rialto segnati come segue cioe + A B C D E F G H I L. Quali principiano dall'anno di n[ost]ra Salute 1531 sino al p[rese]nte. Con una Rubrcia in fi ne copisisima p[er] Alfabetto di tutto quello contiene il p[rese]nte Somario. Fatto da me Gio: Antonio dall Aglio Fidelissimo Quadernier del p[rese]nte Offi tio d'ordine delli S'pli Sig[no]ri Presidenti infrascritti. / Guglielmo Corandi / Zuanne Bortoletti / Z. Batt'a Carminati / Honorandi Pressid[en]ti / Finito l'Anno MDCLXXX [1680]*

Çeşitli bürolara yapılacak seçimler için bir arada hareket etme kararları, masraflar (yeni kitaplar, tablolar gibi), yasadışı simsarlar konusunun nasıl yönetileceği, yoksul üyelere yardım gibi detaylar.

520.2 1682 *Somario Delli cinque Capitoli che s'attrovano al p[rese]nte nell'OFFITIO de SANSERI ORDENARII DI RIALTO dovendossi per l'avenire secondo si andara registrando le parti nel Capitolar S[opradet]to novissimo, cossi si dovera ponerle nel p[rese]nte Somario, e fornito che sarà se li farà nel fi ne una Rubrica per Alfabetto di tutto quello che contenira lo stesso. / Fatto da me Gio: Domenio dall'Aglio Fedellissimo Quadernier del p[rese]nte Offi tio d'ordine delli Sp'ti sig[no]ri Gio: Maria Mutti, Gio: Batt'a Carminati, Giacomo Joanis Honorandi Pres[iden]ti / MDCLXXXII*

520.3 1752 *Tavola di tutti li Decreti Leggi Parti, e Terminazioni che si contengono nelli due Capitolari Vecchio, e Nuovo del Spett[ant]e Offi cio de S[igno]ri Sanseri Ordinarj di Rialto e nelli Libri delli Cap'li del medemo Offi cio principiando dal libro + sino al libro O avvertendo che le due Lettere unite .V. vorranno dinotare il Capitolar Vecchio e le due lettere unite C.N. vorranno dinotare il Capitolar Novo e così pure le lettere sole +. A. B. Ecc. Voranno dinotare il Libro de Capitoli + libro A et il numero seguente vorra' dinotare le cartadura Parimenti le Lettere unite C3.o dintano Cap. Terzo * Fatta per*

ordine de Sp. Sp. Signori Antonio Cornoldi Carlo M[ari]a Ruberti Lorenzo Damiani ONORANDI PRESSIDENTI L'ANNO MDCCLII

Çok kısa maddelerle tematik organize edilmiş.

521 A) 1560–1566 (çoğunlukla üyelerin listeleri, üyelerin davalarındaki kararlar, en sonda da indeks.)

B) 1570–1570 *Libro de parte*

[numarasız] 1621–1672 *Libro di Capitoli de Sanseri di Fontico,*

H) 1655–1665

L) 1677–1683 *Libro de Capitoli*

[numarasız] 1677–1683 *Libro de Capitoli* —yukarıdakiyle aynı değil

[numarasız] 1700–1712 *Libro di Capitoli segnato*

522–524 1713–1802 *Riduzioni di Congregazioni di Capitoli Generali come sopra*

525 *525.1* 1596–1598

525.2 1608–1609 *Libro delle Denontie*

Başkanlar: Mattio Bon, Giovanni Biopanditi, Vallerio Lolletti.

Aşağı yukarı 400 sayfa, yaklaşık yarısı numarasız.

525.3 1613–1614 *Libro delle Denontie*

Başkanlar: Bastian di Martini, Francesco Lenerin, Diomede Vercelli.

525.4 1643 *Libro de Denontie e Processi*

Başkanlar: Eugenio Lamanedi, Lorenzo Bianchi, Antonio Cargnion.

526–530 1590'lar-1670'ler *Processi*

Dava dökümleri tek tek defterlere kopyalanmış; alfabetik sıraya yeni diziliyor, en başta kronolojik dizilmiş gibi görünüyor. Birçoğu A, B, vs şeklinde işaretlenmiş.

531 1799–1801 *Processi definiti*

532–537 1675–1800 *Processi*

538 1640'lar-1680'lerdeki davalar, mevzuat

539–542 1745–1793 *Suppliche dell'Arte dei Senseri*

543 *543.1* 1626–1640 [1658] *Multorum*

543.2 1640–1691 Multorum

543.3 1676–1678 *Intimationi p[er] il Giuramento et Consegne delle Carte de nomi de Senseri*

543.4 1722–1744 *Multorum*

544–548 1724–1807 *vari registri* [esecuzioni contra debitori, vs]

549–550 1786–1807 *Giornale di cassa*

Kaynak: ASVe, Arti, bb. 517–50.

Ek 3.1

Halepli Abdone q. Giovanni'nin Yazılı İfadesi (1616, alıntı)

Essendo io nato christiano in Aleppo, et battezzato. dopo 10 anni in c[irc]a sono stato fatto turco et per d[et]to tempo visuto alla turchesca. et son circonciso. et hora essendo capitato à Venetia, et volendo lassar d[et]ta setta de turchi et esser buon cat[toli]co mi son in questo loco per far quanto mi sarà ordinato

Int. che dica con che occ'one abbandonasse la fede cat[toli]ca et si facesse turco.

R.t Io caminai da giovine, et in un certo tempo che seida territorio di Tripoli alcuni turchi si erano ribellati, io andai tra di loro, et mi posi un turbante in testa, et loro mi accettorono ricercandomi chi ero, et io li risposi che ero turco. et li dissi che da picolo era uscito fuori di casa mia, et che per questo non era tagliato, et all'hora poi mi fecero circoncider. ma io li disi cosi perche se li havesse detto che era christiano, mi haverebbero fatto rinegar per forza ò che mi haverebbero ammazzato, et per questo io li dissi che ero turco. Et mi lassai poi anco tagliar per l'istesso timor, perche loro se ne accorsero che non ero tagliato.

Int. per qual c'a andò cosi à seida fra turchi, et non andò fra christiani.

R.t io era stato in Gierusalem à visitar il s[an]to sepolcro come Pelegrino, et nel ritorno passai da seida non sapendo dove andar, et cosi mi compagnai fra loro, perche era anco un gran bisogno.

Int R.t avanti che io andasse in Gerusalem q'n stava à casa io tessevo delli ormesini

Int R.t q'n mi tagliorono et mi fecero turco mi chiamorono Ebraim. Et sevì come soldato per un anno un capitano che si chiamava Magiar Mustaff a che era capo delli ribelli. Et passato poi l'anno andai nel gran Cairo, et per che niuno sapeva che io era stato turcho, mi vesti da christiano et steti fra christiani per sette anni. dopo andando verso Constantinopoli à Borsa, vi fù un turco che mi conobbe ch ero stato turco, et accio non mi scoprisse, mene fuggi nelli confi ni dell'ongaria per venir in queste arti della X'pianità, ma da un barbier mi fù detto che li passi non erano sicuri, che saria stato preso come spione, et cosi per timore tornai indietro et per altre strade poi son venuto al seraglio della Bossina. Et da seraglio con alcuni mercanti turchi son venuto à Venetia, et mentre son stato con loro hò fatto alla turca, perche loro mi tenevano per turco, et credevano ch'io fosse uno di quei loro santoni che vano à cercando.

Int R.t Io non son tornato à star in Aleppo perche là si era saputo che mi era fatto turco, et non saria stato sicuro longam[en]te se bene vi son stato una volta cosi per passaggio doi mesi, et andava in chiesa come Christiano.

Kaynak: ASVe, Santo Uffizio, Processi, b. 71, fasc. "Abdone q. Giovanni Sensale d'Aleppo" (14 Nisan 1616).

Ek 3.2

Pierre Blanche'ın Yazılı İfadesi (1631)

[. . .] Io ho seguitato la vita di mio padre nutrito et allevato nella setta et heresie di calvino . . . et essendo io partito dal mio paese l'anno passato del mese di ott[ob]re mi trattenuti nel Piamonte alcuni mesi, medicando secondo la mia p[ro]fess[io]ne et fi nalm[en]te già 5 mesi in c[irc]a veni à venetia, et son stato al lazareto vechio c[irc]a tre mesi, et poi in Venetia, et doppio che io son partito di francia, hò sempre havuto in pensiero di lasciare quella setta heretica di calvino, et farmi cat[toli]co perche in franza viddi alcuni miracoli et altrove più in Italia, fatti dalla B[eat]a Vergine, onde mi risolsi determinatam[en]te di farmi Cat[toli]co anzi feci voto di andar à Roma, et andarò a Genova à far contum[ati]a et alli giorni passati andai à S. franc[esc]o di Paola dal P. Confessore che è qui p[rese]nte et ostendit p[er]sona supti' P. Ignatio Correctore Percio conoscendo io di essa stato in errore graviss[im] o havendo tenuto osservato et creduto tutto quello che tiene vede et osserva la setta calvinista, et conoscendo esser vera la fede cat[toli]ca et ap[ostoli]ca Rom[an] a instantam[en]te dimando à q[uest]o s[antissi]mo trib[una]le di esser reconsiliato alla s[an]ta chiesa cat[toli]ca et ap[ostoli]ca Rom[an]a.

Kaynak: ASVe, Santo Uffizio, Processi, b. 88 (16 Ekim 1631).

Ek 3.3

Maddalena q. Melin Turca'nın Yazılı İfadesi (1647)

Jo son nata nel territorio della città de clini, sopra sebenico tre giornate, di padre, et m[ad]re christiani, mio padre si chiamava melin contadino e soldato, mia m[ad] re chiamavasi chiarana; ambedue morsero. Jo non sò che nome mi fù imposto, q[uand]o fui battezzata, et maddalena mia sorella che non sò se sia viva ò morta, mi disse che fui battezzata. Et son stata con mio padre sino alla mia età de 10 anni in c[irc]a Et corrigens se ipsam, dixit. Steti con mio p[ad]re sino alla età di 5 anni, che all'hora fui levata dalli parenti di mio p[ad]re turchi, e mi condussero à Zemonico, dove fui allevata, e chiamata p[er] nome Rachima, et mi fecero vivere secondo la legge turchesca, et mi maritorono da un turco chiamato Fasula, che non sò se sia vivo ne morto, ma non hò havuto fi g[lio]li. Et hò 50 anni in c[irc]a. et per tutto questo tempo hò vissuto alla turchesca. et mi conformai à quelli riti maometani.

Hora essendo capitata in q[uest]a Citta Cat[toli]ca essendo stata amaestrata per 40 giorni circa nella casa de catecumeni nelli a[arti]c[o]li della s[an]ta fede cat[toli]ca vedo che N. S. Giesù c[risto] sia dio, nato di maria vergine. che vi siano 3 p[er] sone divine. che siano 7 li savi' della chiesa. et universalm[en]te tengo e credo tutto quello che tiene e crede la s[anta] m[adre] chiesa. Et perciò son pronta ad abiurare, e vivere e morire in questa s. fede [christ]iana.

Kaynak: ASVe, Santo Uffizio, Processi, b. 103, fasc. "Madalena q. Melin Turca" (4 Haziran 1647).

Ek 3.4

Anna Frais'nin Yazılı İfadesi (1630)

Son comparsa in q[uest]o s[an]to off [iti]o à denontiar me stessa, come essendo nata, nutrita et allevata da padre et m're et in paesi de luterani, hò sempre tenuto et creduto tutto quello che insegua la setta di lutero eccettando che hò creduto vi sia il purgatorio, et anco la intercessione de santi. Finalui che essendo venuta in cognit[ion]e del mio errore per le prediche et essortationi del P. fra Giacomo sud[et] to mi son risoluta di ridarmi al grembo della s[an]ta Chiesa Cat[toli]ca, detestando in tutto et per tutto, tutto quello che contradite à d[et]ta s[an]ta Chiesa, confermo p[ro]posito di credere per l'avvenire et osservare quello che tiene, crede et insegna la s[an]ta m[ad]re Chiesa Cat[toli]ca. Perciò humilm[en]te supplico q[uest]o s[an] to tribunale à volermi reconciliare à d[et]ta s[an]ta m[ad]re chiesa.

Kaynak: ASVe, Santo Uffizio, Processi, b. 88 (4 Haziran 1630).

Ek 3.5

Marco Lombardo'nun Yazılı İfadesi (1632)

Già sei ani in c[irc]a ritrovandomi in Alessandria nell vassello di Pelegrin di Rossi nel quale ero come nobile, et ricercando le mie frage mi fò dato un schiaff o, all'hora che i turchi mi presero p[er] salvarmi et mi condussero seco al castello ove steti 4 mesi in c[irc]a et ivi osservai le ceremonie maometane usandomi violenza con imbicagarmi con aqua di vita, et violentem[en]te mi circoncisere, et mi fecero per forza parlar turchezo, et confessai di esser turco per paura della morte che mi minacciavano, io però havevo continuam[en]te nel core Iddio, la vergine et li santi, quali sempre honorai con le mie or'oni di giorni et di notte. et senza haver fatto altre ceremonie, quello che feci lo feci con l'esterior et non mai col core. Qu[ando] poi hò veduto il tempo opportuno mi son trasferito in Nazaret et qui hò trovato un Pre[te]

di S. Fran[cesc]o il quale mi hà reconciliato nella maniera che si puo vedere dalla fede dalla lui fattami, qual hora p'nto nel s.[ant]o off [iti]o. Hora dolente et pentito dimando à dio p[er]dono et à q[uest]o s[antissi]mo trib[una]le di esser reconciliato alla s[an]ta fede p[ro]mettendo di viver p[er] l'avvenire da buono et vero cat[toli]co et sono pochi giorni che son ritornato à Ven[eti]a cioè 15 giorni in c[irc]a, et doppo che son fugito dalli turchi son sempre vissuto alla Cat[toli]ca et mi son confessato et co[mun]icato in Nazaret 3 volte in 8 giorni che dimorai di Nazaret, et un'altra ritrovandomi al Zante.

Kaynak: ASVe, Santo Uffizio, Processi, b. 88 (8 Kasım 1632).

Ek 4.1

Antonio Giustiniano'nun Bağış Toplama İzni'nin Çevirisi (1619)

Çok Şanlı ve Muhterem Piskopos'un Emriyle.

Manastırların hem kadın hem erkek muhterem başkanları, bütün papazlar, bütün başpapazlar ve yargı yetkimiz dahilindeki şehirlerin, şatoların ve köylerin papazları, Venedik Pia Casa'sının önceden Kutsal Çeşme'ye gelmiş olan birkaç kafire verilmiş, onların her yerde bağış aramasını mümkün kılan bütün izinleri veya yetkileri askıya almış ve iptal etmiş olduğu, bundan böyle buna hiçbir şekilde izin verilmeyeceği, köylerde, bahsedilen Ülke'ye tabi yerlerde hiçbir şekilde bahsi geçen izinler sayesinde artık arayışlarını sürdüremeyecekleri emrini uygulamakla görevlisiniz; bunu yapabilecek ya da yaptırabilecek tek kişi, eskiden Yahudi olup Hıristiyanlığa geçen, bahsi geçen Pia Casa'nın yöneticileri tarafından yılda bir kez Kutsal Bakire günü olan 15 Ağustos'tan başlayarak (bu emre uygun olarak) Yüce Hükümdarlığın bütün şehirleri, toprakları ve yerlerinde her gün Kutsal Vaftiz'den nasiplenmeye gelenlerin geçimi için genel bir bağış toplama faaliyeti yürütmesine izin verilen Antonio Giustiniano'dur; ona bütün lütufkârlığınızla yardım etmenizi, bütün evlere ve çiftliklere gitmesi için ona eşlik etmenizi, Efendimiz İsa'ya sadakatle bağlı olan herkesten Pia Casa'nın ihtiyaçlarının karşılanması için tahıl, şarap, para ve başka şeyler [mallar] almasını sağlamanızı istirham ederiz ve de şimdiye kadar bahsi geçen izinlerle bağış toplamış olanlar bu yasaktan üzüntü duyabileceklerinden onları da bahsi geçen Pia Casa'ya, analarına gelmeye ikna etmeli, bahsi geçen yöneticilerin onları niyetlerine uygun olarak, düşündükleri gibi memnun edecekleri güvencesini onlara vermelisiniz.

Bu yetkiyi kiliselerinizde bahsi geçen Kutsal Bakire bayramından sekiz gün önce duyurmanız gerekmektedir, ki böylece bütün inançlılar bu kutsal bağışta bulunmaya hazırlanabilsinler.

Kaynak: ASPV. Sezione antica, Catecumeni, Documenti diversi, b. 2, reg. 1, c. 95 (1 Temmuz 1619).

Ek 5.1

Giacomo de Nores'in Dilekçesi (1594)

Poiche è piacciuto à nostro Sig[no]re Dio chiamar à miglior vita il Sig[no]r Michele Membré, doppo una lunga sua servitù che ha prestato d'interprete alla Ser[eni]ta, è parso à me Giacomo de Nores consapevole tra me stesso di non esser à gli altri servitori, et sudditi suoi di fi deltà, ne di devotione punto inferiore, d'humilissimamente presentarmi à suoi piedi, et come servitore non inhabile per tal carrico, che essendo incontrato dalla somma sua clemenza, et pieta io non potessi essercitarlo supplicai riverentemente la Ser[eni]ta V[ostra] che si degni in questa occasione accettar la mia servitù, et divottione co'l farmi gratia, che come particolare suo servitore e suddito io possa per l'avenire maggiormente mostrare la prontezza, et fedeltà mia, servendola in carico maggiore, et più importante, che questo mio non è. Sapendo pure, che se giova il non esser nato di sangue Vile io son fi gliuolo primogenito, et successore nel feudo del q[uondam] s[igno]re Pietro de Nores Cav[alie]re, et feudatario di Vostra] Ser[eni]ta nel Regno di Cipro soggetto de conditioni tali, che meglio la Ser[eni]ta le puo conoscere di quello si convenga à me il raccontarle, et che havendo dedicato et dato la vita sua combattendo in servitio di questa Ser[enissi]ma Republica co'l sangue sparso nell'ultima Guerra, la reso certa testimonianza della divottione sua verso questo felicissimo stato, à garra della famiglia Materna Podocattara, non meno della Paterna in suo servitio affl itta, et dessolata. Se gli incommodi della vita passata pono dar loco & merito, io ne lo sentiti tali, e tanti che non si possono provare di maggiori, quando che nelle fascie restai misera preda di gente Turca privio non solamente d'ogni sostanza, et del sangue proprio e di parenti, ma della memoria anco, et cognitione della Patria dove ero nato: Ho girato per molti, et molti anni in varie, et diverse fortune, et Paesi, nella Turchia, nella Persia, et in Babilonia con tutti quei disaggi et incontri, che in servitù tale sogliono rissultate. Et se è neccessaria, come pur è neccessarissima una compita intelligenza della lingua Turchesca dovendosi di quella farne professione, io dico alla Ser[eni]ta V[ostra] come mi sento cosi Padrone di quella, che non solo mi è facilissimo il leggere, il scrivere, il compore et tradure in quell'Idioma, ma l'insegnare anco q[u]ando ne fosse l'occasione mi sarebbe non men facile aggiongio à questo altrotanta cognitione della lingua Araba, et della Persiana da me solo forsi non da altri in questa Città intesa, delle quali io posso cosi facil[men]te valermi, come della Turchesca, et queste lingue q[u]anto giovino

all'offi tio d'interprete in servitio suo, à lei più, che à me è facile il conoscerlo, et perche non meno è giovevole à tal carrico la pratica de costumi de Turchi delle inclinationi loro, et delle maniere di trattare molto diverse dalle nostre facilmente puo la Ser[eni]ta V[ostra] persuadersi, che essendo io, posso dire, nato tra queste genti, et à mio mal grado notrito, et allenato, havendo praticato per molti anni i negocij loro, et girato per molto, et diverse Provincie, et Paesi qua, et la di maniera io potrei valermi nelle occasioni, che alla giornata s'appresentassero, et da lei mi fussero commesse, che ne resterebbe come spero apieno servita, et sodisfatta. Corre percio l'ottavo anno che io servo questo feliciss[im]o stato per esposit[o]re di queste genti all'offi tio de gli Ill[ustrissi]mi Sig[no]ri cinque savij sopra la mercantia con sodisfattione, cred'io, di quel gravissimo magistratto, et quello, che più importa ho havuto il carrico di tradure molte, et importantissime lettere publiche cosi di quelle, che veniano di fuori, come di quelle che di qui erano mandati altrove, et cio credo d'haver io fatto con tanto compiacim[en]o di chi mi commetteva questo offi tio quanto desidero che informandosi la Ser[eni]ta V[ostra] intenda godendo io haver quello per testimonio delle fatiche mie, a cui ho immediatamente servito, et ubedito accompagnando dunque Ser[enissi]mo Principe li meriti della casa mia non mediocri per le smarite facolta, perdita della Patria, et sangue sparso in servitio di q[u]esta Ser[enissi]ma Republica, le stenti, le fattiche i disagi, i tormenti miei di tanti anni d'insoportabil servitù con una cognitione compita della lingua non solo Turchesca, ma dell'Araba, et Persiana, ardisco, torno a dire, d'humiliss[imamen]te comparer a i piedi della Ser[eni]ta V[ostra] et riverentemente supplicarla che si degni collocarmi nel loco già vaccante per la morte di esso sig[no]r Michel Membré, q[u] al gratia oltre che sara conferita in persona fedelissima, et non inetta per tal carrico dedicata già tanto tempo al solo servitio suo, tralasciando ogni altri essercitio à cui potrebbe essersi applicata per poter con ispirito più espedito servir la Ser[eni]ta V[ostra] sara anco accettissima à S[ua] D[ivina] Maestà dovendosi per tal via sostenere la povera mia Madre due infelicissime Cugine et trattenere una poverissima casa che è in colmo d'ogni disaggio la q[u]ale meco insieme alla clemenza, et bontà della Ser[eni]ta V[ostra] humilissimamente raccommando.

Çevirisi

Efendimiz Tanrı, uzun yıllar boyunca tercüman olarak Haşmetmeaplarına sundukları hizmetin ardından Michele Membre'nin daha iyi bir hayata çağrılmasını buyurduğundan, kendimin sadakat ve vefakat bakımından diğer hizmetkârlarınızdan ve tebaanızdan daha aşağı kalmadığını bilerek alçakgönüllülükle ayaklarınıza kapanıp kendimi takdim etmek ve bahsi geçen görev için vasıfsız bir hizmetkâr olmadığım-

dan ötürü yüksek merhametiniz ve şefkatinizle karşılanmak üzere hürmetlerimle birlikte Haşmetmeaplarından bu kez benim hizmetkârlığımı ve sadakatimi kabul ederek bana, Giacomo de Nores'e özel hizmetkârınız ve tebaanız olma lütfunu bahşederek gelecekte, benimkinden daha büyük, daha önemli bir görevde hizmet vermek suretiyle emrinize amade olduğumu ve sadakatimi daha da fazla gösterme fırsatını vermenizi istirham ederim. Kötü kandan gelmiş olmadığımı, Kıbrıs Krallığı'nda Haşmetmeaplarının şövalyesi ve derebeyi olmuş, Haşmetmeaplarının benim anlattığımdan daha iyi bildiği koşullara maruz kalmış, hayatını bu En Yüce Cumhuriyet'in hizmetinde son savaşta çarpışırken dökülen kanda vermiş müteveffa Lord Pietro de Nores'in ilk doğmuş oğlu ve mülkünün mirasçısı olduğumu gayet iyi bilerek, kendisinin ve en az baba tarafım kadar size canla başla hizmet etmiş anne tarafımdan ailem Podocattara'nın bu En Mutlu Devlet'e sadakatinin kesin tanığı olduğumu bildiririm. Geçmiş hayatın uygunsuzlukları bir yer ve erdem kazandırabilirse, başımdan daha büyüğü olamaz denecek böyle birçok deneyim geçti, daha beşikteyken Türk halkına âhı gitmiş vâhı kalmış bir av olarak bırakıldım, bütün malım mülkümden, kendi kanım ve akrabalarımın kanından değil hatıralarımdan, doğduğum yurdu tanıma yetimden de yoksun kaldım: Uzun yıllar boyunca çeşitli ve farklı koşullarda ve ülkelerde, Türkiye'de, İran'da, Babil'de hizmetkârlıktan ileri gelen bütün talihsizlikler ve rastlantılarla seyahat ettim. Türkçe dilini yetkin düzeyde bildiğime dair bir kanıt vermem gerekirse, ki durum bunu gerektirir, Haşmetmeaplarına kendimi bu [dilin] üstadı gibi hissettiğimi, öyle ki bu dilde konuşmak ve yazmak, nesir kaleme almak ve çevirmenin benim için çok kolay olmakla kalmadığını, fırsat verildiğinde öğretmenin de kolay olacağını, Arapça ve bu şehirde herhalde sadece benim bildiğim Farsça dillerine dair bilgimi de ekleyebildiğimi, bu dillerde de Türkçede olduğu kadar kolayca hizmet verebileceğimi, hizmetinizdeki tercüman bürosu için bu dillerin yararını sizin benden daha iyi takdir edeceğinizi söylemem gerekir, bu iş için Türklerin bizimkilerden çok farklı olan âdetlerine, eğilimlerine ve müzakere biçimlerine aşina olmak bir o kadar yararlı olduğundan, Haşmetmeapları bu insanlar arasında doğduğumdan, kara bahtım yüzünden onlar arasında büyüyüp [orada] eğitim gördüğümden yıllarca onların işleriyle uğraştığımdan, burada ve orada birçok çeşitli vilayette dolaştığımdan günün karşıma çıkaracağı ve sizin bana vereceğiniz fırsatlardan yararlanabileceğime kolayca ikna olabilirsiniz, umut ederim ki siz de iyi bir hizmet görmüş olur, tam anlamıyla tatmin olursunuz. Bu insanları Cinque Savij sopra la mercantia'nın efendilerinin bürosuna, inancıma göre bu çok önemli yargı makamına tanıtarak ve daha da önemlisi hem gelen hem giden mektupları tercüme ederek verdiğim hizmetin sekizinci yılındayım, bana bu görevi bilgilendirmem sonrasında isteğim üzerine

verenlerde son derece tatmin ettiğine inandığım bu hizmeti, Haşmetmeaplarının da çabalarımın bir ifadesi olarak kabul edeceğine inanıyorum, bunun içindir ki en Yüce Prense derhal hizmet ve itaat ettim, En Yüce Cumhuriyet'in hizmetinde kaybedilen zenginlik, kaybedilen yurt, dökülen kan yüzünden hanemin önemsiz erdemlerinden, kendi çektiklerimden, çabalarımdan, talihsizliklerimden, yıllarca süren dayanılmaz esaretin ıstırabından dem vurarak sadece Türkçe değil, Arapça ve Farsça bilgisiyle de tabir-i caizse tevazuyla Haşmetmeaplarının ayaklarına kapanma ve sizden beni Bay Michel Membre'nin ölümüyle boşalan mevkiye atamanızı istirham etme cesaretini buldum, bu lûtuf ki bu işe uygunsuz olmayıp son derece sadık, uzun zamandır sadece size hizmet etmeye kendisini adamış, yüce bir ruhla Haşmetmeaplarına hizmet edebilmek için başvurabileceği başka işlerden vazgeçmiş bir insana bahşedilmenin ötesinde, zavallı anneme ve çok mutsuz iki kuzenime bakmamı, her tür zorlukla dolu yoksul bir evi ayakta tutmamı sağlayacağından İlahi Efendimizin de hoşuna gidecek, böylelikle benimle birlikte Haşmetmeaplarının âlicenaplığı ve iyiliğine de hitap edecektir.

Kaynak: ASVe, Senato Mar, filza 128, sayfa numarasız (13 Aralık 1594).

EK 5.2

Andrea Negroni'nin Dilekçesi (1594)

Supplico Io Andrea Negroni Humilissimo servo, et publico suo Dragomano, che ella sia contenta di concedermi il luocho vacante per la morte de mr Michiel Membré non per la sua grattia, et benigna promessa et l'utile, e fedele servitio da me 15 anni in circa prestato, ma per la sua simplice benignità, et gratia à questo dono veramente perche conviene, che concora la suffi cienza mia per questa, e non per altra ragione sarà licito à me alcune cose racordare l'una, è oltra il cotidiano servitio che nella occasione della presa d'uscochi del vasselo di Mercanti Bosenesi di grossi cavedeli diede à v[ost]ra Ser[eni]tà tanto disturbo poiche Io scrivendo l'Arze de Sinan Bassà andai di ordine suo à Liesena, et fatte le consignationi di quelle mercantie scrivendo li riceveri, et quietanze con segni, marche, et sigilli de cadauno di essi Turchi con grande avantaggio, et riputatione p[ub]lica posi fi ne, et perpetuo silentio, et tronchata ogni diffi cultà, et oltra ciò, che nell'importante, et scandoloso negocio mosso da Turchi di voler fabrichare una fortezza da novo per mezo la fortezza di Zara portando con ogni altra preparatione sette canoni grossi da 50 et una Colombrina ponendo quelli in salvo in la Città di Clina lontan delli Confi ni vinti miglia pretendendo essi Turchi, che alcuni luochi insieme con la fortezza di Verpoglia fussero nelle giurisditione, et dentro delli confi ni del Sig[no]

r Turcho, onde per tal caso son stato mandato dalla Ser[eni]ta V[ost]ra per una fregata di Cattaro, et poi per via de Scardona co[n] il sig[no]r Alessandri andassemo dal Sig[no]r Bassà, l'onde io fece quello, che conveniva alla mia fi deltà, et con viva voce contra li Turchi Adverssarij quali pretendavano nei confi ni della Ser[eni]tà V[ost]ra chi case, et campi, et chi molini o stabilite, et formate le due Arze à me ordinate, et quelle dal Sig[no]r Bassà sottoscritte, et sigilate à laude del Sig[no]r Iddio fù quietato ancora quel scandoloso negocio, et rivocato ogni ordine de ditta innovatione, ommetto d'haver sospito anco il travaglioso scandalo di sciavusi dell' Apaltatore del gran Sig[no]re poiche, et di quello, et da altra varia servitù con benigne dimostrationi si è mostrata V[ost]ra Ser[eni]tà Ottimamente contenta, altra cosa, ch'io debo dire opportuna al presente proposito è che alla lingua, et scrittura Turchesca, et d'altri dodeci sorte de carateri orientali de scritture io mi trova grandemente perito, et sarà licito dire, che io non conosco altri più suffi cienti di me per stare in certa accos[tumata modestia imperoche non bastando il parlare, et lo scrivere mà il prudentemente fare questo, et quello con il quale i più intendenti e versati con singulare discretione possino conservare il decoro del suo Principe, e non off ender l'orgoglio per aventura d'altro grande Sig[no]re con cui occora negotiare, et nello spiegare in scrittura po occorer che torni à bene mostrare vigoria, et ardimento, et congiontamente bona mente, et rispetto nella quale sola distrezza consiste la perfetione di negotij. Questa gran discretione con grandissime pene si acquista, però torno à ricordar à V[ost]ra Ser[eni]ta che io son povero con padre, Madre, moglie, et tre fi gliolini, che con nove soli ducati al mese di stipendio ho sempre fi delmente servito, ne mai molestai punto le orecchie sue di darmi augumento di sorte nisuna, ma sempre con pacientia, et speranza succeder all'offi tio sopradetto, l'onde di novo Io supplico, che io li sia raccomandato q'ando il Sig[no] r Iddio per la publica felicità, et gloria etc.

Çevirisi

Ben, âciz hizmetkârınız ve kamu dragomanınız Andrea Negroni, Bay Michiel Membré'nin ölümüyle boşalan mevkiye, lûtufkar vaatlerinizin gücüyle ya da yaklaşık 15 yıldır verdiğim yararlı ve sadık hizmetin bir ödülü olarak değil, yalın iyiliğiniz ve lûtfunuz nedeniyle beni atayarak memnun olmanızı istirham ederim. Ne var ki bu lûtfa benim yeteneklerim de eşlik etmelidir, sırf bu yüzden bazı şeyleri belirtmeme izin veriniz. Her şeyden önce, Uskokların Boşnak tüccarların gemisini ve büyük miktarda sermayeyi ele geçirmesi vesilesiyle verdiğim olağandışı hizmetimin dışında, ki bu olay Haşmetmeaplarında büyük bir rahatsızlık uyandırmış, ben de zaten bu yüzden Sinan Paşa'nın arzını kaleme almış, onu talimatıyla Lesina'ya [Dalmaçya

açıklarında bir ada, Hvar] gitmiş, malların teslim alınmasını gerçekleştirmiş, neler alındığını yazmış, alındı belgelerini bu Türklerin her birinin işaretleri, damgaları ve mühürleriyle işaretlemiş, böylece büyük bir yarar sağlayıp halka nam salarak şikayetlerini dindirmiş ve ebediyen sessizliğe gömmüş, herhangi bir sıkıntı çıkmasını önlemiştim. Ayrıca Türklerin Zadar kalesinin yanına yeni bir kale inşa etmek istemesinin, diğer bütün hazırlıkların yanı sıra elli bir topluk yedi büyük kanonu taşıyıp bunları sınırın otuz iki kilometre ötesindeki Clina [Koljane, Hırvatistan] şehrine güvenle getirerek, böylece Verpoglia [Vrpolje, Hırvatistan] kalesi dahil bazı yerlerin kendi yargı yetkileri ve Büyük Türk'ün sınırları dahilinde olduğunu iddia ederek neden olduğu önemli ve skandal niteliği taşıyan olayda, ben Haşmetmeapları tarafından gemiyle Kotor'a, oradan Bay Alessandri'yle birlikte Scardona üzerinden Paşa'ya gitmiş, orada sadakatime uygun düşeni yapmış, Haşmetmeaplarının sınırları dahilindeki evler, tarlalar, değirmenler ve yapılar üzerinde hak iddia eden Türk düşmanlara karşı açıkça aleyhte tavır göstermiştim. Rica ettiğim iki arz hazırlanıp Paşa tarafından imzalandığında, Tanrı'nın Yüce Adı'yla mühürlendiğinde bu skandal da son bulmuş, bu yenilikten hiçbir düzen doğmamıştı. Büyük Senyör'ün kiracısının ulaklarının neden olduğu sıkıntı verici skandaldan bahsetmiyorum, çünkü hem bu meseleden hem de Haşmetmeaplarına verdiğim başka hizmetlerden ötürü son derece memnun kalmıştınız. Halihazırdaki meseleyle ilgili olarak söylemem gereken bir başka şey de Türk dilinde ve yazısında, on iki tip Doğu alfabesinde gayet yetkin olduğumdur, bu işe, bütün tevazumla benden daha uygun birini tanımadığımı söylemem yerinde olur. Çünkü bu dili konuşmak ve yazmak yetmez, bunu aklı başında bir biçimde yapmak gerekir, öyle ki büyük bir anlayışa sahip ve ağzı son derece sıkı kimseler onların Prenslerinin onurunu gözetebilir, müzakere ettikleri başka bir büyük hükümdarın gururunu incitmekten kaçınabilir. Yazıyla açıklamak, kuvvet ve cesaret göstermek, aynı zamanda dikkat kesilip saygı göstermek açısından yararlı olabilir, ki tek başına bu bile ilişkilerin mükemmelliğini sağlar. Bu büyük ayrıcalık büyük bir acıyla sağlanır. Ama siz Haşmetmeaplarma dönüp benim babası, anası, karısı ve üç çocuğuna ayda sadece 9 dükayla bakan bir fakir olduğumu, her zaman sadakatle hizmet etmiş olduğumu, hiçbir zaman herhangi bir zam talebiyle kulaklarınızı rahatsız etmediğimi, ama her zaman yukarıda bahsedilen göreve gelme umuduyla sabırla [hizmet ettiğimi], yine bu sebepten Tanrı'nın İnayeti ve kamunun mutluluğu adına tavsiye edilmemi istirham ederim.

Kaynak: ASVe, Senato Mar, filza 128, sayfa numarasız (9 Aralık 1594).

Kaynakça

Başlıca Arşiv Dizileri ve Elyazması Kaynaklar

Archivio Storico del Patriarcato di Venezia (ASPV).

Sezione Antica, Catecumeni

Sezione Antica, Examinum Matrimoniorum

Archivio delle Istituzioni di Ricovero e di Educazione (AIRE).

CAT A 1 (Capitoli et Ordeni per il buon Governo delle Pie Case de' Catecumeni di Venezia, 1737)

CAT B 4 (Notatorio, 1592-1599)

CAT B 6 (Notatorio, 1610-1619)

CAT C 1 (Catastico, 1504-1695)

CAT C 2 (Catastico, 1557-1718)

CAT E 8 (Commisaria Mocenigo, 1636-1665) CAT G 1 (Misc., on yedinci yüzyıl)

CAT G 3 (Serie dei Priori del Pio Logo de Catecumeni) CAT G 5 (Serie dei Priori del Pio Logo de Catecumeni)

Archivio di Stato di Venezia (ASVe).

Avvogaria di Comun, Miscellanea Civil

Avvogaria di Comun, Miscellanea Penale

Avvogaria di Comun, Misto

Avvogaria di Comun, Processi per nobiltà

Arti, Sensali

Atti diversi, manoscritti

Bailo a Costantinopoli, Cancelleria

Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere di Ambasciatori, Costantinopoli

Cattaver

Cinque Savi alla Mercanzia, Risposte

Cinque Savi alla Mercanzia, Seconda serie

Collegio, Notatorio, Filze

Collegio, Notatorio, Registri

Collegio, Risposte di dentro
Collegio, Suppliche commesse ai Savi
Collegio, Suppliche di fuori
Compilazione Leggi
Consoli dei mercanti
Dieci Savi alle decime, Catastici
Dieci Savi alle decime, Condizioni di decima
Documenti Turchi
Esecutori contro la bestemmia, Raspe sentenze
Notarile, Atti
Notarile, Testamenti
Ospedali e luoghi pii diversi
Provveditori alla sanità
Provveditori sopra ospedali e luoghi pii
Quarantia Criminale
Santo Uffizio, Processi
Senato, Deliberazioni Costantinopoli, Filze
Senato, Deliberazioni Costantinopoli, Registri
Senato, Dispacci, Costantinopoli
Senato, Dispacci, Provveditori da Terra et da Mar
Senato Mar, Filze
Senato Mar, Registri
Senato Terra, Filze
Ufficio della Bolla Ducale, Grazie del Maggior Consiglio, Filze
Ufficio della Bolla Ducale, Grazie del Maggior Consiglio, Registri

Biblioteca Nazionale Marciana (BNM).

MSS. Italiani

Museo Civico Correr (MCC).

Cod. Cicogna
MSS Morosini-Grimani
MSS PD

Yayımlanmış Eserler

Abercrombie, Thomas A. *Pathways of Memory and Power: Ethnography and History among an Andean People.* Madison: University of Wisconsin Press, 1998.

Abisaab, Rula J. *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire.* New York: Tauris, 2004.

Abulafia, David. *Commerce and Conquest in the Mediterranean, 1100-1500.* Variorum Collected Studies Series. Aldershot, UK: Ashgate, 1993.

Abulafia, David ve Nora Berend, der. *Medieval Frontiers: Concepts and Practices.* Burlington, Vt.: Ashgate, 2002.

Adanir, Fikret. "Religious Communities and Ethnic Groups under Imperial Sway: Ottoman and Habsburg Lands in Comparison." *The Historical Practice of Diversity: Transcultural Interactions from the Early Modern Mediterranean World to the Postcolonial World* içinde, derleyen Dirk Hoerder, Christiane Harzig ve Adrian Shubert, 54-86. New York: Berghahn Books, 2003.

Adelman, Jeremy ve Stephen Aron. "From Borderlands to Borders: Empires, Nation-States, and the Peoples in Between in North American History." *American Historical Review* 104, no 3 (1999): 814-41.

Agmon, Danna. "An Uneasy Alliance: Traders, Missionaries and Tamil Intermediaries in Eighteenth-Century French India." Yayımlanmamış doktora tezi, University of Michigan.

Ago, Renata. "Una giustizia personalizzata. I tribunali civili di Roma nel XVII secolo." *Quaderni Storici* 34, no. 2 (1999): 389-412.

Ágoston, Gábor. "Information, Ideology, and Limits of Imperial Policy: Ottoman Grand Strategy in the Context of Ottoman-Habsburg Rivalry." *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* içinde, derleyen Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman, 75-103. New York: Cambridge University Press, 2007.

Aguilar Moreno, Manuel. "The Indio Ladino as a Cultural Mediator in the Colonial Society." *Estudios de cultura nahuatl* 33 (2002): 149-84.

Aikema, Bernard ve Dulcia Meijers. *Nel regno dei poveri: Arte e storia dei grandi ospedali veneziani in età moderna, 1474-1797.* Venedik: Arsenale, 1989.

Aksan, Virginia H. *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi 1700-1783.* Leiden ve New York: Brill, 1995.

Albèri, Eugenio. *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato.* Floransa: Società editrice fiorentina, 1839.

——. *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato.* Floransa: Società editrice fiorentina, 1855.

Algazi, Gadi. "Giborei Tarbut v'Avodat Giborim." [Kültür Kahramanları ve Kahramanlar Kültü], *Zmanim* 58 (1997): 40-47 [İbranice.]

——. "Diversity Rules: A Review of *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History* by Peregrine Horden and Nicholas Purcell." *Mediterranean Historical Review* 20, no. 2 (2005): 227-45.

Al-Hajari, Ahmad ibn Qasim. *The Supporter of Religion against the Infidels.* Çeviren P. S. van Koningsveld, Qasim Samarra'i ve Gerald A. Wiegers. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1997.

Allegra, Luciano. "Modelli di conversione." *Quaderni Storici* 26, no. 78 (1991): 901-15.

——. "L'ospizio dei catecumeni di Torino." *Identità in bilico: Il ghetto ebraico di Torino nel Settecento* içinde, 54-110. Torino: S. Zamorani, 1996.

Allerston, Patricia A. "The Market in Second-Hand Clothes and Furnishings in Venice, c1500-c1650." Yayımlanmamış doktora tezi, European University Institute, 1996.

——. "Reconstructing the Second-Hand Clothes Trade in Sixteenth and Seventeenth-Century Venice." *Costume* 33 (1999): 46-56.

——. "Clothing and Early Modern Venetian Society." *Continuity and Change* 15, no. 3 (2000): 367-90.

Ambrosini, Federica. "Between Heresy and Free Thought, between the Mediterranean and the North: Heterodox Women in Seventeenth-Century Venice." *Mediterranean Urban Culture 1400-1700* içinde, derleyen Alexander Cowan, 83-94. Exeter, UK: University of Exeter Press, 2000.

Amman, Hans Jacob. *Reisz in das Gelobte Land*, Zürih: In Verlegung Ioh. Wilhelm Simlers und Ioh. Rudolff Rhanen, Bey Michael Schauffelbergers, Seligen Erben, Durch Iohannes Bachmann, 1677-1678.

Anderson, Sonia P. "Rycaut, Sir Paul (1629-1700)." *Oxford Dictionary of National Biography* içinde. Oxford: Oxford University Press, 2004. www.oxforddnb.com.myaccess.library.utoronto.ca/view/article/24392.

Appuhn, Karl R. *A Forest on the Sea: Environmental Expertise in Renaissance Venice*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.

Arbel, Benjamin. "The Cypriot Nobility from the Fourteenth to the Sixteenth Century: A New Interpretation." *Mediterranean Historical Review* 4, no. 1 (1989a): 175-97.

——. "Résistance ou collaboration?: Les Chypriotes sous la domination véniti- enne." *Etat et colonisation au Moyen Age et à la Renaissance* içinde, derleyen Michel Balard, 131-43. Lyon: La Manufacture, 1989b.

——. "Salomone Ashkenazi: Mercante e armature." *Il mondo ebraico: Gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Eta contemporanea* içinde, derleyen Giacomo Todeschini ve Pier Cesare Ioly Zorattini, 111-28. Pordenone: Studio Tesi, 1991.

——. "Regime colonial, colonisation et peuplement: Le cas de Chypre sous la domination Venitienne." *Travaux Historiques* 43-44 (1995a): 95-103.

——. *Trading Nations: Jews and Venetians in the Early-Modern Eastern Mediterranean.* Leiden ve New York: Brill, 1995b.

——. "Colonie d'oltremare." *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della serenissima, vol. 5: Il Rinascimento: Societa ed economia* içinde, derleyen Alberto Tenenti ve Ugo Tucci, 947-85. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996.

——. *Cyprus, the Franks and Venice, 13th-16th Centuries.* Aldershot, UK: Ashgate, 2000a.

——. "Shipping and Toleration: The Emergence of Jewish Shipowners in the Early Modern Period." *Mediterranean Historical Review* 15, no. 1 (2000b): 56-71.

——. "Jews in International Trade: The Emergence of the Levantines and Ponentines." *The Jews of Early Modern Venice* içinde, derleyen Robert C. Davis ve Benjamin Ravid, 73-96. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.

——. "Maps of the World for Ottoman Princes?: Further Evidence and Questions Concerning 'the "Mappamondo" of Hajji Ahmed.'" *Imago Mundi* 54, no. 1 (2002a): 19-29.

——. "Roman Catholics and Greek Orthodox in the Early Modern Venetian State." *The Three Religions: Interdisciplinary Conference of Tel Aviv University and Munich University, Venice, October 2000* içinde, derleyen Nili Cohen ve Andreas Heldrich, 73-86. Münih: Herbert Utz-Verlag, 2002b.

——. "Opening Comments." *1400-1650, Venedik Dünyasında Ticaret, Koloniler ve Kültürlerarası Temaslar Atölyesi* Sunumu, Venice International University. Venedik, İtalya, 27-28 Mayıs, 2004.

——. "Operating Trading Networks in Times of War: A Sixteenth-Centruy Venetian Patrician Between Public Service and Private Affairs." *Merchants in the Ottoman Empire* içinde, derleyen Suraiya Faroqhi ve Gilles Veinstein, 23-34. Paris: Peeters, 2008.

——. "Cyprus on the Eve of the Ottoman Conquest." *Ottoman Cyprus: A Collection of Studies on History and Culture* içinde, derleyen Matthias Kappler ve Eftihios Gavriel, 37-48. Wiesbaden: Harrassowitz, 2009.

——. "Translating the Orient for the Serenissima: Michiel Membrè in the Service of Sixteenth-Century Venice." *La frontière méditerranéenne* içinde, derleyen Albrech Fuess ve Bernard Heyberger. Tours: Centre d'Études Supérieures de la Renaissance, basımda.

Arvanitakis, Dimitris ,der. *Le relazioni dei provveditori venezini di Zante (XVI-XVIII Sec.).* Venedik: Istituto Elenico, 2000.

Asad, Talal. "Comments on Conversion." *Conversion to Modernities: The Globalization of Christianity,* derleyen Peter van der Veer, 263-73. New York: Routledge, 1996.

Ashtor, Eliahu. "Ebrei cittadini di Venezia?" *Studi Veneziani* 17-18 (1975): 145-57.

——. *Levant Trade in the Later Middle Ages.* Princeton: Princeton University Press, 1983.

Ashtor, Eliyahu ve Benjamin Z. Kedar. *Technology, Industry and Trade: The Levant versus Europe, 1250-1500.* Variorum Collected Studies Series. Hampshire, UK, Ashgate, 1992.

Aslanian, Sebouh David. *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa.* Berkeley: University of California Press, 2010.

Astorri, Antonella. "Il 'Libro delle senserie' di Girolamo di Agostino Maringhi (1483-1485)." *Archivio Storico Italiano* 146, no. 3 (1988): 389-408.

Austen, Ralph A. ve Jonathan Derrick. *Middlemen of the Cameroons Rivers: The Duala and Their Hinterland, c.1600-c.1960.* New York: Cambridge University Press, 1999.

Babaie, Sussan, Kathryn Babayan, Ina Baghdiantz McCabe ve Massumeh Farhad. *Slaves of the Shah: New Elites of Safavid Iran.* Londra, New York: I. B. Tauris, 2004.

Baer, Marc D. "Honored by the Glory of Islam: The Ottoman State, Non-Muslims, and Conversion to Islam in Late Seventeenth-Century Istanbul and Rumelia." Yayımlanmamış doktora tezi, University of Chicago, 2001.

——. "Islamic Conversion Narratives of Women: Social Change and Gendered Religious Hierarchy in Early Modern Ottoman Istanbul." *Gender & History* 16, no. 2 (2004): 425-58.

——., *Honored by the Glory of Islam.* New York: Oxford University Press, 2007.

Bakhtin, Mikhail M. "Forms of Time and of the Chronotope in the Novel." *The Dialogic Imagination: Four Essays* içinde, 84-258. Austin: University of Texas Press, 1981.

Balard, Michel. *La Romanie génoise: XIIe-début du XVe siècle.* Roma: École française de Rome, 1978.

——, der. *Etat et colonisation au Moyen Age et à la Renaissance.* Lyon: La Manufacture, 1989.

Balard, Michel ve Alain Ducellier, der. *Migrations et diasporas méditerranéennes (Xe-XVIe siècles).* Paris: Publications de la Sorbonne, 2002.

Balcı, Sezai. 2006. "Osmanlı devleti'nde tercümanlık ve bab-ı ali tercüme odası." Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Bareille, G. "Catéchuménat." *Dictionnaire de théologie catholique, contenant l'exposé des doctrines de la théologie catholique leurs preuves et leur histoire* içinde, derleyen Alfred Vacant ve E. Mangenot, 1968-87. Paris: Letouzey et Ané, 1908.

Barker, William. "Alciato's Emblems and the Album Amicorum: A Brief Note on Examples in London, Moscow, and Oxford." 2002. http://www.mun.ca/alciato/album.html.

Barkey, Karen. *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective.* New York: Cambridge University Press, 2008.

Barth, Fredrik. *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference.* Boston: Little, Brown and Company, 1969.

Bartl, Peter. "Die Diözese Alessio während der Türkenzeit im Spiegel der geistlichen Visitationsberichte." *Krishterimi ndër Shqiptarë. Simpozium Ndërkombëtar Tiranë, 16-19 Nëntor 1999* içinde, 235-249. Shkodër: Qendra e Studimeve Shqiptare "Ernest Koliqi" Shkodër & Bashkimi Katolik i Publicistëve Shqiptarë. 2000. http://www.kulturserver-hamburg.de/home/shkodra/simpoziumi/simpoziumi_sek4_art07.html.

Bartlett, Robert. *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change, 950-1350.* Princeton: Princeton University Press, 1993.

——. "Medieval and Modern Concepts of Race and Ethnicity." *Race and Ethnicity in the Middle Ages. Journal of Medieval and Early Modern Studies* özel sayısı 31, no. 1 (2001): 39-56.

Bassano, Luigi. *Costumi et i modi particolari della vita de' Turchi*. derleyen Franz Babinger. Münih: M. Hueber, 1963 [1545].

Battaglia, Salvatore. "Levantino." *Grande dizionario della lingua italiana* içinde, cilt 8, 1006-7. Torino: Unione tipografico-editrice torinese, 1973.

Beck, Hans G. Manoussos Manoussacas ve Agostino Pertusi, der. *Venezia, centro di mediazione tra Oriente e Occidente, secoli XV-XVI: Aspetti e problemi*. Floransa: L. S. Olschki, 1977.

Becker, Howard. "Constructive Typology in the Social Sciences." *Contemporary Social Theory* içinde, derleyen Harry E. Barnes, Howard Paul Becker ve Frances Bennett Becker, 17-46. New York: Appleton-Century, 1940.

Beg, Muhammad Abdul Jabbar. "The Status of 'Brokers' in Middle Eastern Society in the Pre-Modern Period." *Muslim World* 67, no. 2 (1977): 87-90.

Bellavitis, Anna. *Identité, mariage, mobilité sociale: Citoyennes et citoyens à Venise au XVIe siècle*. Roma: École française de Rome, 2001.

Beltrami, Daniele. *Storia della popolazione di Venezia dalla fine del secolo XVI alla caduta della Republica*. Paduva: CEDAM, 1954.

Bennassar, Bartolomé. "Conversion ou reniement?: Modalités d'une adhésion ambiguë des chrétiens à l'Islam (XVIe-XVIIe siècles)." *Annales ESC* 6 (1988): 1349-66.

——. "Conversions, esclavage et commerce des femmes dans les peninsules iberique, italienne ou balkanique aux XVIe et XVIIe siecles." *Conversioni nel Mediterraneo, Dimensioni e problemi della ricerca storica* özel sayısı 2 (1996): 101-9.

Bennassar, Bartolomé ve Lucile Bennassar. *Les chrétiens d'Allah: L'Histoire extraordinaire des renégats, XVIe et XVIIe siècles*. Paris: Perrin, 1989.

Berktay, Halil. "Studying 'Relations' or Studying Common Problems in Comparative Perspective." *Chrétiens et musulmans à la Renaissance* içinde, derleyen Bartolomé Bennassar ve Robert Sauzet, 313-16. Paris: H. Champion, 1998.

Bernos, Marcel. "Le baptême d'enfants juifs; un cas de conscience pour les théologiens." *Identités juives et chrétiennes: France méridionale XIVe-XIXe siècle. Etudes offertes à René Moulinas* içinde, derleyen René Moulinas ve Gabriel Audisio, 113-23. Aix-en-Provence: Publications de l'université de Provence, 2003.

Bertelè, Tommaso. *Il palazzo degli ambasciatori di Venezia a Constantinopoli e le sue antiche memorie ricerche storiche con documenti inediti*. Bologna: Apollo, 1932.

Bertolini, Dario. "Prezzi di alcune derrate in Venezia e altrove nel secolo XV." *Annali di Statistica*, seri 2a, no. 19 (1881): 132-44.

Biddick, Kathleen. "Coming Out of Exile: Dante on the Orient(alism) Express." *American Historical Review* 105, no. 4 (2000): 1234-49.

Bierman, Irene A. "The Ottomanization of Crete." *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order* içinde, derleyen Irene A. Bierman, Rifa'at Ali Abou-El-Haj ve Donald Preziosi, 53-75. New Rochelle: Aristide D Caratzas, 1991.

Biggs, Michael. "Putting the State on the Map: Cartography, Territory, and European State Formation." *Comparative Studies in Society and History* 41, no. 2 (1999): 374-405.

Biow, Douglas. *Doctors, Ambassadors, Secretaries: Humanism and Professions in Renaissance Italy.* Chicago: University of Chicago Press, 2002.

Bisaha, Nancy. "'New Barbarian' or Worthy Adversary?: Humanist Constructs of the Ottoman Turks in Fifteenth-Century Italy." *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other* içinde, derleyen David R. Blanks ve Michael Frassetto, 185-205. New York: St. Martin's Press, 1999.

——. *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

Bitterli, Urs. *Cultures in Conflict: Encounters between European and Non-European Cultures, 1492-1800.* Stanford: Stanford University Press, 1989.

Bizzocchi, Roberto. "Church, Religion, and State in the Early Modern Period." *Journal of Modern History* 67 (1995): S152-65.

Black, Christopher F. "The Development of Confraternity Studies over the Past Thirty Years." *The Politics of Ritual Kinship: Confraternities and Social Order in Early Modern Italy* içinde, derleyen Nicholas Terpstra, 9-29. New York: Cambridge University Press, 2000.

——. *Early Modern Italy: A Social History.* New York: Routledge, 2001.

——. "The Public Face of Post-Tridentine Italian Confraternities." *Journal of Religious History* 28, no. 1 (2004): 87-101.

Blalock, Hubert M. "Middleman Minorities." *Toward a Theory of Minority-Group Relations* içinde, 79-84. New York: John Wiley, 1967.

Blanks, David R. ve Michael Frassetto. *Western Views of Islam in Medieval and Early Modern Europe: Perception of Other.* New York: St. Martin's Press, 1999.

Boccato, Carla. "La disciplina delle Sansarie nel ghetto di Venezia." *Giornale Economico* 6 (1974): 27-37.

Boccazzi Mazza, Barbara. "Governare i 'luoghi pii': La casa delle zitelle." *Studi Veneziani* 50 (2005): 293-99.

Bodenham, Roger. "The voyage of M. *Roger Bodenham* with the great Barke Aucher to *Candia* and *Chio,* in the yeere 1550." *The principal nauigations, voyages, traffiques and discoueries of the English nation made by sea or ouer-land, to the remote and farthest distant quarters of the earth, at any time within the compasse of these 1600. yeres* içinde, derleyen Richard Hakluyt, cilt 2, 99-101. Londra: George Bishop, Ralph Newberie ve Robert Barker, 1599.

Boerio, Giuseppe. *Dizionario del dialetto veneziano.* Torino: Bottega d'Erasmo, 1960 [1829].

Boettcher, Susan R. "Confessionalization: Reformation, Religion, Absolutism, and Modernity." *History Compass* 2 (2004): 1-10.

Bolognesi, Dante. "Fiere, mercati e sensali a Ravenna in età moderna." *Romagna arte e storia* 20, no. 60 (2000): 75-96.

Bombaci, Alessio. "Una lettera turca in caratteri latini del dragomanno ottomano Ibrahim al veneziano Michele Membrè (1567)." *Rocznik Orjentalistyczny* 15 (1948): 129-44.

Bonacich, Edna. "A Theory of Middleman Minorities." *American Sociological Review* 38, no. 5 (1973): 583-94.

Bonnefons, Nicolas de. *The French Gardiner*. Çeviren John Evelyn. Londra: Basım J. C., John Crooke'un kısaltması, 1656.

Bono, Salvatore. "Conversioni di musulmani al cristianesimo." *Chrétiens et musulmans à la Renaissance: Actes du 37e colloque international du CESR (1994)* içinde, derleyen Bartolomé Bennassar ve Robert Sauzet, 429-45. Paris: H. Champion, 1998.

——. *Schiavi musulmani nell'Italia moderna: Galeotti, vu' cumprà, domestici*. Napoli: Edizioni scientifiche italiane, 1999.

Borgherini-Scarabellin, Maria. *Il Magistrato dei Cinque Savi alla Mercanzia dalla istituzione alla caduta della Repubblica: Studio storico su documenti d'archivio*. Venedik-Padova: Milani, 1925.

Bornstein-Makovetsky, Leah. "Jewish Brokers in Constantinople during the 18th Century According to Hebrew Documents." *The Mediterranean and the Jews: Banking, Finance and International Trade (XVI-XVIII Centuries)* içinde, derleyen Ariel Toaff ve Simon Schwarzfuchs, 75-104. Ramat Gan, İsrail: Bar-Ilan University Press, 1989.

Bossy, John. "The Counter-Reformation and the People of Catholic Europe." *Past and Present* 47 (1970): 51-70.

Bouwsma, William J. *Venice and the Defense of Republican Liberty: Renaissance Values in the Age of the Counter Reformation*. Berkeley: University of California Press, 1968.

Bowd, Stephen D. "'The Tune Is Marred': Citizens and People in Gasparo Contarini's Venice." *European Review of History 7*, no. 1 (2000): 83-97.

Bracewell, Wendy. *The Uskoks of Senj: Piracy, Banditry, and Holy War in the Sixteenth-Century Adriatic*. Ithaca: Cornell University Press, 1992.

——. "Orientalism, Occidentalism and Cosmopolitanism: Balkan Travel Writings on Europe." Bulgaristan 18. Yüzyıl Araştırmaları Cemiyeti'nin Batıcılık Üzerine Uluslararası Disiplinlerarası Konferans, 2005. http://www.bulgc18.com/occidentalism/bracewell_en.htm.

Brady, Thomas A., Jr. "Confessionalization—The Career of a Concept." *Confessionalization in Europe, 1555-1700: Essays in honor and memory of Bodo Nischan* içinde, derleyen J. M. Headley, Hans J. Hillerbrand ve Anthony J. Papalas, 1-20. Burlington, Vt.: Ashgate, 2004.

Brâtianu, George Ioan, der. *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281-1290)*. Bükreş: Cvltvra Nationala˘, 1927.

Braude, Benjamin. "The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods." *William and Mary Quarterly* 54, no. 1 (1997): 103-42.

Braude, Benjamin ve Bernard Lewis, der. *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. New York: Holmes & Meier, 1982.

Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. New York: Harper & Row, 1972 [1949].

Brockey, Liam Matthew. *Journey to the East: The Jesuit Mission to China, 1579- 1724*. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press, Harvard University Press, 2007.

Brotton, Jerry. *Trading Territories: Mapping the Early Modern World*. Londra: Reaktion Books, 1997.

——. *The Renaissance Bazaar: From the Silk Road to Michelangelo*. New York: Oxford University Press, 2002.

Brown, Horatio."Preface." *Calendar of State Papers and Manuscripts, Relating to English Affairs Existing in the Archives and Collection of Venice, and in Other Libraries of Northern Italy* içinde,derleyen Rawdon Brown, lxii-lxix. Londra: Longman, Roberts, and Green, 1900.

Brown, Patricia Fortini. *Venice and Antiquity: The Venetian Sense of the Past*. New Haven: Yale University Press, 1996.

Brummett, Palmira J. *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*. Albany: SUNY Press, 1994.

——. "Visions of the Mediterranean: A Classification." *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 37, no. 1 (2007a): 9-55.

——. "The Renegade in Ottoman Space: A Taxonomy." Ortadoğu Araştırmaları Derneğinin yıllık toplantısında yapılan sunum. Montreal, Kanada, Kasım 17-20, 2007b.

Buganza, Gianni. *Le complessità dell'ordine: Il processo penale veneziano e le ragioni del principe tra diritto, società e destino*. Venedik: Marsilio, 1998.

Burke, Peter. "Did Europe Exist before 1700?" *History of European Ideas* 1, no. 1 (1980): 21-28.

Burkholder, Mark A. "Bureaucrats." *Administrators of Empire* içinde, 77-103. Aldershot, UK: Ashgate, 1998.

Byars, Jana L. "Concubinage in Early Modern Venice." Yayımlanmamış doktora tezi, Pennsylvania State University, 2005.

Caffiero, Marina. "'La caccia agli ebrei': Inquisizione, Casa dei Catecumeni e bat- tesimi forzati nella Roma moderna." *Le inquisizioni cristiane e gli ebrei* içinde, 503-37. Roma: Accademia nazionale dei Lincei, 2003.

Campanini, Antonella. "L'identità coatta: La Casa dei catecumeni a Bologna." *Verso l'epilogo di una convivenza: Gli ebrei a Bologna nel XVI secolo* içinde, derleyen Maria G. Muzzarelli, 155-76. Floransa: Giuntina, 1996.

Carlebach, Elisheva. *Divided Souls: Converts from Judaism in Germany, 1500-1750.* New Haven: Yale University Press, 2001.

Carmichael, Ann G. *Plague and the Poor in Renaissance Florence.* New York: Cambridge University Press, 1986.

Carrier, James G. *Occidentalism: Images of the West.* New York: Oxford University Press, 1995.

Casale, Giancarlo L. "The Ottoman Age of Exploration: Spices, Maps and Conquest in the Sixteenth-Century Indian Ocean." Yayımlanmamış doktora tezi, Harvard University, 2004.

——. "Two Examples of Ottoman Discovery Literature from the Mid-Sixteenth Century." Erken Modern Dünyada Osmanlı ve Atlantik İmparatorlukları Konferansında yapılan sunum. İstanbul, Ekim 2005. www.wm.edu/oieahc/conferences/ottoman/papers/Casale.pdf.

——. *The Ottoman Age of Exploration.* New York: Oxford University Press, 2010.

Casini, Matteo. "Fra città-stato e stato regionale: Riflessioni politiche sulla repubblica di Venezia nella prima età moderna." *Studi Veneziani* 44 (2002): 15-36.

Cassidy, Tanya M. "'Race to the Park': Simmel, the Stranger and the State." *Irish Communications Review* 8 (2000): 14-20.

Castela, Henry. *Le sainct voyage de Hiérusalem et Mont Sinay, faict en l'an du grand Jubilé, 1600* ... Paris: L. Sonnius, 1603.

Cavallo, Sandra. *Charity and Power in Early Modern Italy: Benefactors and Their Motives in Turin, 1541-1789.* New York: Cambridge University Press, 1995.

Cavazza, Silvano. "Frangipane Cornelio." *Dizionario Biografico degli Italiani* içinde, cilt 50, 227-30. Roma: Enciclopedia italiana, 1998.

Cerutti, Simona. "Giustizia e località a Torino in età moderna: Una ricerca in corso." *Quaderni Storici*, özel *Cittadinanze* sayısı 89 (1995): 445-86.

Chakrabarty, Dipesh. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference.* Princeton: Princeton University Press, 2000.

Chambers, David. *The Imperial Age of Venice, 1380-1580.* Londra: Thames & Hudson, 1970.

Chambers, David ve Brian S. Pullan, der. *Venice: A Documentary History, 1450- 1630.* Toronto: University of Toronto Press, 2001.

Charney, Paul. "The Implications of Godparental Ties between Indians and Spaniards in Colonial Lima." *Americas* 47, no. 3 (1991): 295-313.

Chatterjee, Indrani. *Gender, Slavery, and Law in Colonial India.* New Delhi: Oxford University Press, 1999.

Chittolini, Giorgio. "The 'Private,' the 'Public,' the State." *Journal of Modern History*, 67 (1995): S34-61.

Chojnacka, Monica. *Working Women of Early Modern Venice.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.

Chojnacki, Stanley. "Social Identity in Renaissance Venice: The Second *Serrata*." *Renaissance Studies* 8, no. 4 (1994): 341-58.

——. *Women and Men in Renaissance Venice: Twelve Essays on Patrician Society*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

Christ, Georg. "Konflikt am Schnittpunkt von Orient und Okzident: Ein vene- zianischer Konsul im mamlukischen Alexandria 1418-1420." Yayımlanmamış doktora tezi, Basel Üniersitesi, 2006.

Çiçek, Kemal, "Interpreters of the Court in the Ottoman Empire as Seen from the Sharia Court Records of Cyprus." *Islamic Law and Society* 9, no. 1 (2002): 1-15.

Cimatore, Pietro. "Canzona delle buttagre." *Canti carnascialeschi del rinascimento* içinde, derleyen Charles. S. Singleton, 259-60. Bari: Laterza, 1936 [1559].

Çirakman, Aslı. "From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks." *International Journal of Middle East Studies* 33, no. 1 (2001): 49-68.

——. *From the "Terror of the World" to the "Sick Man of Europe": European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth*. New York: Peter Lang, 2002.

Cleirac, Estienne. *Les us, et coutumes de la mer*. Rouen: Chez Jean Bethelin, 1671. Clemens VIII. *Priuilegii d'hebrei leuantini d'ordine dell'ill.mo, & reu.mo monsig. cardinal camerlengo per special commissione di N.S. PP. Clemente VIII.* . . . Roma: Ap- presso Paolo Baldo, 1593.

Cline, Sarah. "The Spiritual Conquest Reexamined: Baptism and Christian Marriage in Early Sixteenth-Century Mexico." *Hispanic American Historical Review* 73, no. 3 (1993): 453-80.

Cochrane, Eric W. ve Julius Kirshner. "Deconstructing Lane's Venice." *Journal of Modern History* 47, no. 2 (1975): 321-34.

Cohen, Jeremy D. "Cultural and Commercial Intermediaries in an Extra-Legal System of Exchange: The *Practicos* of the Venezuelan Littoral in the Eighteenth Century." *Itinerario* 27, no. 2 (2003): 105-24.

Cohen, Mark R., der. *The Autobiography of a Seventeenth-Century Venetian Rabbi: Leon Modena's* Life of Judah. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1988.

——. *Poverty and Charity: Judaism, Christianity, and Islam, Journal of Interdisciplinary History* özel sayısı 35, no. 3 (2005).

Cohn, Bernard S. *Colonialism and Its Forms of Knowledge: The British in India*. Princeton: Princeton University Press, 1996.

Coleman, David. *Creating Christian Granada: Society and Religious Culture in an Old-World Frontier City, 1492-1600*. Ithaca: Cornell University Press, 2003.

Colin, Georges S. ve Carl Heinrich Becker. "Dallāl." *Encyclopaedia of Islam* içinde, cilt 2, 102b, Leiden: Brill, 1999.

Colzi, Francesco. "'Per maggiore facilita del commercio': I sensali e la mediazione mercantile e finanziaria a Roma nei secoli xvi-xix." *Roma Moderna e Contemporanea* 6, no. 3 (1998): 397-425.

Conley, Thomas. "The Speech of Ibrahim at the Coronation of Maximilian II." *Rhetorica* 20, no. 3 (2002): 263-73.

Constable, Olivia R. "Funduq, Fondaco, and Khān in the Wake of Christian Commerce and Crusade." *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World* içinde, derleyen Aneliki E. Laiou ve Roy P. Mottahedeh, 145-56. Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001.

——. *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages.* New York: Cambridge University Press, 2003.

Cooper, Frederick. *Colonialism in Question: Theory, Knowledge, History.* Berkeley: University of California Press, 2005.

Cooperman, Bernard D. "Venetian Policy toward Levantine Jews and Its Broader Italian Context." *Gli ebrei e Venezia, secoli XVI-XVIII* içinde, derleyen Gaetano Cozzi, 65-84. Milano: Edizioni Communita, 1987.

Corazzol, Gigi. "Varietà notarile: Scorci di vita economica e sociale." *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della serenissima,* cilt 6, *Dal Rinascimento al Barocco* içinde, derleyen Gaetano Cozzi ve Paolo Prodi, 775-91. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1994.

Cornet, Enrico. *Paolo V. e la repubblica veneta. Giornale dal 22. ottobre 1605-9. gi- ugno 1607. Corredato di note e documenti tratti dall'I. R. Biblioteca in Vienna, dalla Marciana, dal museo Correr, e dall'archivio ai Frari in Venezia.* Viyana: Tendler & comp, 1859.

Coronil, Fernando. "Beyond Occidentalism: Toward Nonimperial Geohistorical Categories." *Cultural Anthropology* 11, n. 1 (1996): 51-87.

Corpis, Duane J. "The Geography of Religious Conversion: Crossing the Boundaries of Belief in Southern Germany, 1648-1800." Yayımlanmamış doktora tezi, New York University, 2001.

Cortelazzo, Manlio. "Il veneziano, lingua ufficiale della Repubblica?." *Venezia, il Levante e il mare* içinde, 99-113. Pisa: Pacini Editore, 1989a.

——. "Arabismi di Pisa e arabismi di Venezia." *Venezia, il Levante e il mare* içinde, 447-49. Pisa: Pacini Editore, 1989b.

Coryate, Thomas. *Coryats crudities...* , Londra: Basan W. S., 1611.

Costa, Pietro. *Civitas: Storia della cittadinanza in Europa.* Dört cilt. Roma-Bari: Laterza, 1999.

Costantini, Massimo. "Le strutture dell'ospitalità." *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della serenissima* içinde, cilt 5: *Il Rinascimento: Societa ed economia* içinde, derleyen Alberto Tenenti ve Ugo Tucci, 881-911. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996.

Costantini, Vera. "La loi du sultan débarque à Chypre: L'installation ottomane à partir d'une analyse des bilans." *Insularités Ottomanes* içinde, derleyen Nicolas Vatin ve Gilles Veinstein, 111-20. Paris: Maisonneuve & Larose, Institut français d'études anatoliennes, 2004.

Cowan, Alexander. "Patricians and Partners in Early Modern Venice." *Medieval and Renaissance Venice* içinde, derleyen Ellen E. Kittell ve Thomas F. Madden, 276-93. Urbana: University of Illinois Press, 1999.

——. "Foreigners and the City: The Case of the Immigrant Merchant." *Mediterranean Urban Culture 1400-1700* içinde, 45-55. Exeter, UK: University of Exeter Press, 2000.

——. "Mogli non ufficiali e figlie illegittime a Venezia nella prima età moderna." *Quaderni Storici* 38, no. 3 (2003): 849-65.

Cozzi, Gaetano. "Fortuna e sfortuna della Compagnia di Gesù a Venezia." *I gesuiti e Venezia: Momenti e problemi di storia veneziana della Compagnia di Gesù: Atti del convegno di studi, Venezia, 2-5 ottobre 1990,* derleyen Mario Zanardi, 58-88. Venedik, Padova: Giunta regionale del Veneto, 1994.

Cristellon, Cecilia. "L'ufficio del giudice: mediazione, inquisizione e confessione nei processi matrimoniali veneziani (1420-1532)." *Rivista Storica Italiana* 115, no. 3 (2003): 851-98.

Crouzet-Pavan, Elisabeth. *Venice Triumphant: The Horizons of a Myth.* Çeviren Lydia G. Cochrane. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002.

Curtin, Philip D. "Overland Trade of the Seventeenth Century: Armenian Carriers between Europe and East Asia." *Cross-Cultural Trade in World History* içinde, 179-206. New York: Cambridge University Press, 1984.

Curto, Diogo R. ve Anthony Molho, der. *Commercial Networks in the Early Modern World.* Badia Fiesolana: European University Institute, 2002.

Da Mosto, Andrea. *L'Archivio di stato di Venezia.* Roma: Biblioteca d'arte editrice.

Da Silva, José G. 1987. "Les Juifs portugais entre Lisbonne et Venise: Une autre vision de la Méditerranée e de l'éeconomie, XVIe-XVIIIe siècles." *Gli ebrei e Venezia, secoli XVI-XVIII* içinde, derleyen Gaetano Cozzi, 117-35. Milano: Edizioni Communita.

Dal Borgo, Michela. "Neo-convertiti aspiranti sensali (1569)." *Quaderni di Studi Arabi* 15 (1997): 163-65.

Daniel, Norman. *Islam and the West: The Making of an Image.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 1960.

Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi.* Leiden, Boston: Brill, 2004.

Dannenfeldt, Karl H. "The Renaissance Humanists and the Knowledge of Arabic." *Studies in the Renaissance* 2 (1955): 96-117.

Das Gupta, Ashin. "The Broker at Mughal Surat, c.1740." *Review of Culture* (Macao) 13-14 (1991): 173-80.

Davidoff, Leonore ve Catherine Hall. *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850.* Londra: Hutchinson, 1987.

Davis, James C., der. *Pursuit of Power: Venetian Ambassadors' Reports on Spain, Turkey, and France in the Age of Philip II, 1560-1600.* New York: Harper & Row, 1970.

Davis, Natalie Zemon. *Fiction in the Archives: Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France.* Stanford: Stanford University Press, 1987.

——. "Polarities, Hybridities: What Strategies for Decentering?." *Decentering the Renaissance: Canada and Europe in Multidisciplinary Perspective, 1500-1700* içinde, derleyen Germaine Warkentin ve Carolyn Podruchny, 19-32. Toronto: University of Toronto Press, 2001.

——. *Trickster Travels: A Sixteenth-Century Muslim between Worlds.* New York: Hill and Wang, 2006.

Davis, Robert C. *Shipbuilders of the Venetian Arsenal: Workers and Workplace in the Preindustrial City.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1991.

——. *The War of the Fists: Popular Culture and Public Violence in Late Renaissance Venice.* New York: Oxford University Press, 1994.

——. *Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500-1800.* New York: Palgrave Macmillan, 2003.

Davis, Robert C. ve Benjamin Ravid, der. *The Jews of Early Modern Venice.* Balti- more: Johns Hopkins University Press, 2001.

De Boer, Wietse. *The Conquest of the Soul: Confession, Discipline, and Public Order in Counter-Reformation Milan.* Leiden,· Boston: Brill, 2001.

——. "Social Discipline in Italy: Peregrinations of a Historical Paradigm." *Archiv für Reformationsgeschichte* 94 (2003): 294-306.

de Certeau, Michel. *Heterologies: Discourse on the Other.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.

——. *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press, 1988.

De Maria, Blake. "The Merchants of Venice: A Study in Sixteenth-Century Cittadino Patronage." Yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 2003.

De Matteo, Luigi ve Maria C. Schisani. "Stockbrokers and Stock Exchange Brokerage in Naples from the Decade of French Rule to Post- Unification." *Guilds, Markets and Work Regulations in Italy, 16th-19th Centuries* içinde, derleyen Alberto Guenzi, Paola Massa ve Fausto Piola Castelli, 323-39. Milano: FrancoAngeli, 1999.

De Pelsmaeker, P. "Le Courtage à Ypres Aux XIIIe et XIVe siècles." *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 64 (1905): 439-84.

De Vivo, Filippo. "The Diversity of Venice and Her Myths." *Historical Journal* 47, no. 1 (2004): 169-77.

——. *Information and Communication in Venice: Rethinking Early Modern Politics.* Oxford: Oxford University Press, 2007.

Degler, Carl N. *In Search of Human Nature: The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought*. New York: Oxford University Press, 1991.

Degli Avogadro, Jacopo. *Notizie storiche dell'istituto de' Catecumeni in Venezia*. Venedik: G. B. Merlo, 1857.

Del Negro, Piero. "Il leone in campo: Venezia e gli oltramarini nelle guerre di Candia e di Morea." *Mito e antimito di Venezia nel bacino adriatico (secoli XV-XIX)* içinde, derleyen Sante Graciotti, 323-44. Roma: Il Calamo, 2001.

Del Torre, Giuseppe. "Stato regionale e benefici ecclesiastici: Vescovadi e canonicati nella terraferma veneziana all'inizio dell'età moderna." *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze Lettere e Arti, Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti* 151 (1992): 1171-236.

Dell'Ottonaio, Giovanni Battista. "Canzona de' Levantini." *Nuovi canti carnascialeschi del rinascimento con un Apendice: tavola generale dei canti carnascia- leschi editi ed. inediti* içinde, derleyen Charles S. Singleton, 82-83. Modena: Società tipografica modenese, 1940 [1559].

Denny, Walter B. "A Sixteenth-Century Architectural Plan of Istanbul." *Ars Orientalis: The Arts of Islam and the East* 8 (1970): 49-63.

Denton, John. "Renaissance Translation Strategies and the Manipulation of a Classical Text: Plutarch from Jacques Amyot to Thomas North." *Europe et Traduction* içinde, derleyen Michel Ballard, 67-78. Ottawa: Presses de l'Université d'Ottawa, 1998.

Deringil, Selim. "'There Is No Compulsion in Religion': On Conversion and Apostasy in the Late Ottoman Empire: 1839-1856." *Comparative Studies in Society and History* 42, no. 3 (2000): 547-75.

Dermigny, Louis. "Escales, échelles et ports francs au moyen age et aux temps modernes." *Les grandes escales* 3, no. 34 (1974): 213-644.

Derosas, Renzo. "Moralità e giustizia a Venezia nel '500-'600: Gli esecutori contro la bestemmia." *Stato, società e giustizia nella Repubblica Veneta (sec. XV-XVIII)* içinde, derleyen Gaetano Cozzi, 431-528. Roma: Jouvence.

Dictionnaire de l'Académie française. Paris: Veuve de J. B. Coignard & J. B. Coignard, 1694.

Dilis, Emile. "Les courtiers anversois sous l'ancien régime." *Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique* 62(2): 299-462, 1910.

Dimmock, Matthew. *New Turkes: Dramatizing Islam and the Ottomans in Early Modern England*. Aldershot, UK: Ashgate, 2005.

Dirlik, Arif, Vinay Bahl ve Peter Gran. *History after the Three Worlds: Post- Eurocentric Historiographies*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2000.

Domínguez, Virginia R. *White by Definition: Social Classification in Creole Louisi- ana*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1986.

Donazzolo, Pietro. *I viaggiatori veneti minori: Studio bio-bibliografico*. Roma: Alla sede della Società, 1928.

Dooley, Brendan M. *The Social History of Skepticism: Experience and Doubt in Early Modern Culture*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1999.

Dorsey, Peter A. "Going to School with Savages; Authorship and Authority among the Jesuits of New France." *Willam and Mary Quarterly* 55, no. 3 (1998): 399-420.

Doumerc, Bernard. "Les Vénitiens confrontés au retour des rapatriés de l'empire colonial d'outre-mer (fin XVe-début XVIe siècle)." *Migrations et diasporas méditerranéennes (Xe-XVIe siècles)* içinde, derleyen Michel Balard ve Alain Ducellier, 375-98. Paris: Publications de la Sorbonne, 2002.

Dubois, Laurent. *A Colony of Citizens: Revolution & Slave Emancipation in the French Caribbean, 1787-1804*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.

Dudan, Bruno. *Il diritto coloniale veneziano e le sue basi economiche*. Roma, 1933.

——. *Il dominio veneziano di Levante*. Bologna: N. Zanichelli, 1938.

Dureau, Yona. "The Role of Converts in Cultural Exchanges in Europe in the 16th and 17th Century." *Troubled Souls: Conversos, Crypto-Jews, and Other Confused Jewish Intellectuals from the Fourteenth through the Eighteenth Century* içinde, derleyen Charles Meyers ve Norman T. Simms, 32-41. Hamilton, Yeni Zelanda: Outrigger Publishers, 2001.

Dursteler, Eric R. "Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean: The Venetian Nation in Constantinople, 1573-1645." Yayımlanmamış doktora tezi, Brown University, 2000.

——. *The Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.

——. *Renegade Women: Gender, Identity, and Boundaries in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2011.

Eickhoff, Ekkehard ve Rudolf Eickhoff. *Venedig, Wien und die Osmanen: Um- bruch in Südosteuropa 1645-1700*. Münih: Callwey, 1970.

Eisenbichler, Konrad. "Italian Scholarship on Pre-Modern Confraternities in Italy." *Renaissance Quarterly* 50 (1997): 567-80.

Eldem, Edhem. "Istanbul: From Imperial to Peripherialized Capital." *The Ottoman City Between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul* içinde, Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Alan Masters, 135-206. New York: Cambridge University Press, 1999.

Ellero, Giuseppe. *L'Archivio I.R.E. Inventari dei fondi antichi degli opsedali e luoghi pii di Venezia*. Venedik: IRE, 1987.

Elson, Christina M. ve R. Alan Covey, der. *Intermediate Elites in Pre-Columbian States and Empires*. Tucson: University of Arizona Press, 2006.

Emerson, Caryl ve Michael Holquist. "Glossary." *The Dialogic Imagination: Four Essays* içinde, 423-34. Austin: University of Texas Press, 1981.

Epstein, Steven A. *Purity Lost: Transgressing Boundaries in the Eastern Mediterranean, 1000-1400*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2006.

Eufe, Rembert. "Politica linguistica della Serenissima: Luca Tron, Antonio Condulmer, Marin Sanudo e il volgare nell'amministrazione veneziana a Creta." *Philologie im Netz* 23 (2003): 15-43. http://www.fu-berlin.de/phin/phin23/p23t2.htm.

——. "Vicende coloniali e usi linguistici. I veneziani ed il volgare a Creta e a Venezia." *Lingue, istituzioni, territori. Riflessioni teoriche, proposte metodologiche ed esperienze di politica linguistica* içinde, derleyen Cristina Guardiano, Emilia Calaresu, Cecilia Robustelli ve Augusto Carli, 193-206. Roma: Bulzoni, 2005.

Evelyn, John. *The History of the Three Late, Famous Impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei and Sabatai Sevi*. Savoy: Henry Herringman için basılmış, 1669.

——. *Navigation and Commerce, Their Original and Progress* . . . .Londra: Benj. Tooke için basan T. R., 1674.

Fabris, Antonio. "Note sul mappamondo cordiforme di Haci Hamed di Tunisi." *Quaderni di Studi Arabi* 7 (1989): 3-17.

Fallers, Lloyd. "The Predicament of the Modern African Chief: An Instance from Uganda." *American Anthropologist* 57, no. 2 (1955): 290-305.

Farolfi, Bernardino. "Brokers and Brokerage in Bologna from the Sixteenth to the Nineteenth Centuries." *Guilds, Markets and Work Regulations in Italy, 16th-19th Centuries* içinde, derleyen Alberto Guenzi, Paola Massa ve Fausto Piola Castelli, 306-22. Aldershot, UK: Ashgate, 1998.

Faroqhi, Suraiya. "The Venetian Presence in the Ottoman Empire (1600-1630)." *Journal of European Economic History* 22 (1986): 345-84.

Favero, Giovanni ve Francesca Trivellato. "Gli abitanti del ghetto di Venezia in età moderna: Dati e ipotesi." *Zakhor: Rivista di storia degli ebrei d'Italia* 7 (2004): 9-48.

Fedalto, Giorgio. "Greci e Armeni." *Patriarcato di Venezia* içinde, der. Bruno Bertoli ve Silvio Tramontin, 303-21. Gregoriana libreria editrice, Padova: Giunta regionale del Veneto, 1991.

——. "La comunità greca, la chiesa di Venezia, la chiesa di Roma." *I Greci a Venezia: Atti del Convegno internazionale di studio, Venezia, 5-7 novembre 1998* içinde, derleyen Maria F. Tiepolo ve Eurigio Tonetti, 83-102. Venice: Istituto Veneto de Scienze, Lettere ed Arti, 2002.

Feldman, Martha. *City Culture and the Madrigal at Venice*. Berkeley: University of California Press, 1995.

Fenlon, Iain A. "Lepanto: Music, Liturgy, and Memorialization." Amerika Rönesans Cemiyetinin 52. Yıllık Toplantısı'nda yapılmış sunum. San Francisco, 23-25 Mart 2006.

——. *The Ceremonial City: History, Memory and Myth in Renaissance Venice*. New Haven: Yale University Press, 2008.

Fernández-Armesto, Felipe, der. *Before Columbus: Exploration and Colonization from the Mediterranean to the Atlantic, 1229-1492.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1987.

Ferraro, Joanne M. *Marriage Wars in Late Renaissance Venice.* New York: Oxford University Press, 2001.

Ferro, Marco. *Dizionario del diritto comune e veneto.* Venedik: Presso P. Savioni, 1779.

Fine, John. "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society." *The Muslims of Bosnia-Herzegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia* içinde, derleyen Mark Pinson, 1-21. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996.

Finlay, Robert. "The Immortal Republic: The Myth of Venice during the Italian Wars (1494-1530)." *Sixteenth Century Journal* 30, no. 4 (1999): 931-44.

Fleischer, Cornell H. *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Histo- rian Mustafa Ali (1541-1600).* Princeton: Princeton University Press, 1986.

——. "The Lawgiver as Messiah: The Making of the Imperial Image in the Reign of Suleyman." *Soliman le Magnifique et son temps* içinde, derleyen Gilles Veinstein, 159-78. Paris: Documentation française, 1992.

Fleming, Kate E. "Two Rabbinic Views of Ottoman Mediterranean Ascendancy: The *Cronica de los Reyes Otomanos* and the *Seder Eliyahu Zuta.*" *A Faithful Sea: The Religious Cultures of the Mediterranean, 1200-1700* içinde, derleyen Adnan A. Husain ve K. E. Fleming, 99-120. Oxford: Oneworld, 2007.

Flood, F. Barry. *Objects of Translation: Material Culture and Medieval "Hindu- Muslim" Encounter.* Princeton: Princeton University Press, 2009.

Flores, Jorge. "Empires and Cultural Brokers: The Social World of Native Interpreters in Imperial Goa." Tarih Araştırmaları Merkezinde yapılan sunum. Northwestern University, 7 Mayıs 2009.

Florio, John. *A Worlde of Wordes, or Most Copious and Exact Dictionarie in Italian and English.* Londra: Edw. Blount için basan Arnold Hatfield, 1598.

——. *Queen Anna's New World of Words, or, Dictionarie of the Italian and English Tongues.* Londra: Edw. Blount ve William Barret için basan Melch. Bradwood, 1611.

Foa, Anna ve Lucetta Scaraffia. "Introduzione: Le conversioni fra costruzione dell'identità e intrecci di culture." *Conversioni nel Mediterraneo (atti del convegno—Roma, 25-27 marzo 1996)* içinde, *Dimensioni e problemi della ricerca storica* özel sayısı 2 (1996): 7-14.

Fois, Mario. "Ignazio di Loyola, la Compagnia di Gesù e Venezia tra Riforma e Controriforma." *I gesuiti e Venezia: Momenti e problemi di storia veneziana della Compagnia di Gesù* içinde, derleyen Mario Zanardi, 181-232. Gregoriana libreria editrice. Venedik: Giunta regionale del Veneto, 1994.

Folkemer, Lawrence D. "A Study of the Catechumenate." *Church History* 15, no. 4 (1946): 286-307.

Fondazione "Giorgio Cini." *Venti anni di attività della Fondazione Giorgio Cini*. Venedik: Per i tipi della Stamperia, 1971.

Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books, 1977.

Fourrier, Sabrine ve Gilles Grivaud, der. *Identités croisées en un milieu méditer- ranéen: Le cas de Chypre (antiquité-Moyen Âge)* içinde. Mont-Saint-Aignan: Universités de Rouen et du Havre, 2006.

Franco, Ivana. "L'emigrazione da Premana (Como) e da Grosio (Sondrio) a Venezia nel periodo 1800-1850 indagata attraverso gli Examina Matrimoiorum." *Le Alpi, il Trentino e il lavoro dell'uomo* içinde, *SM Annali di San Michele* özel sayısı 8 (1995): 79-111.

Frangipane, Cornelio. *I forestieri in Venezia. Lettera inedita*. Venedik: Antonelli, 1858 [yaklaşık 1555].

Frank, Andrew. *Creeks and Southerners: Biculturalism on the Early American Frontier*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2005.

Fraser, Nancy. "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy." *Habermas and the Public Sphere* içinde, derleyen Craig J. Calhoun, 109-42. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1991.

Frazee, Charles A. *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire, 1453-1923*. New York: Cambridge University Press, 1983.

Fubini Leuzzi, Maria. "'Dell'allogare le fanciulle degli Innocenti': Un problema culturale ed economico, 1577-1652." *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna* içinde, derleyen Paolo Prodi ve Carla Penuti, 863-99. Bologna: Mulino, 1994.

Fuchs, Barbara. *Mimesis and Empire: The New World, Islam, and European Identi- ties*. New York: Cambridge University Press, 2001.

——. "Traveling Epic: Translating Ercilla's *La Araucana* in the Old World." *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 36, no. 2 (2006): 379-95.

Furetière, Antoine. *Dictionnaire universel, contenant généralement tous les mots*, cilt 2. Lahey ve Rotterdam: Chez Arnout & Reinier Leers, 1690.

Furnivall, John S. *Netherlands India: A Study of Plural Economy*. New York: Macmillan, 1944.

Fusaro, Maria. "The English Mercantile Community in Venice, 1570-1670." Yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 2000.

——. "Coping with Transition: Greek Merchants and Ship Owners between Venice and England in the Sixteenth Century." XIII'üncü Ekonomi Tarihi Kongresinde yapılan sunum. Buenos Aires, 2002. www.eh.net/XIIICongress/cd/papers/10Fusaro90.pdf.

——. "Les Anglais et les Grecs: Un réseau de coopération commerciale en Méditerranée vénitienne." *Annales: Histoire, Sciences Sociales* 58, no. 3 (2003): 605-25.

Gager, Kristin E. "Women, Adoption, and Family Life in Early Modern Paris." *Journal of Family History* 22, no. 1 (1997): 5-25.

Gal, Susan. "A Semiotics of the Public/Private Distinction." *differences* 13, no. 1 (2002): 77-95.

Gal, Susan ve Judith T Irvine. "The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference." *Social Research* 62, no. 4 (1995): 967-1001.

Galanus, Clemens. *Epistola pro libris suis Armeno-Latinis Apologetica ad R. P. D. Thomam Sersalem Clericorum Regularium Consultorem.* Münih: Typis Ioannis Iæclini, Typograph Electoral, 1664.

Galtarossa, Massimo. "La formazione burocratica del segretario veneziano: Il caso di Antonio Milledonne." *Archivio Veneto* 158 (2002): 5-64.

——. "Cittadinanza e Cancelleria ducale a Venezia (XVI-XVIII sec.)." *Storia di Venezia—Rivista* 1 (2003): 147-52. www.storiadivenezia.it/rivista/0103/sdvnumerouno.pdf.

García-Arenal, Mercedes, der. *Conversions islamiques: Identités religieuses en islam méditerranéen.* Paris: Maisonneuve et Larose, 2001.

García-Arenal, Mercedes ve Gerard A. Wiegers. *A Man of Three Worlds: Samuel Pallache, a Moroccan Jew in Catholic and Protestant Europe.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2003.

Gasparini Silvia. "Giving a Rule to Accounting: Public Works and Bookkeeping in a Venetian Law of 1755." Avrupa Muhasebe Cemiyetinin 17. Yıllık Kongresinde yaplıan sunum. Venedik, İtalya, 6-8 Nisan 1994 [2005]. http://147.162.217.112:90/prospero/Accounting.htm.

Gavitt, Philip. *Charity and Children in Renaissance Florence: The Ospedale Degli Innocenti, 1410-1536.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1990.

Geertz, Clifford. "The Javanese Kijaji: The Changing Role of a Cultural Broker." *Comparative Studies in Society and History* 2, no. 2 (1960): 228-49.

Gelderblom, Oscar ve Joost Jonker. "Amsterdam as the Cradle of Modern Futures and Options Trading, 1550-1650." Economy and Society of the Low Countries in the Pre-industrial Period Working Paper no. 9. www.iisg.nl/~lowcountries/2003-9.pdf., 2003.

Genot-Bismuth, Jacqueline. "The Università Degli Ebrei and the Nationi of the Venice Ghetto (1516-1630): A Reconsideration of Some Presuppositions of Contemporary Jewish Historiography." *New Horizons in Sephardic Studies* içinde, derleyen Yedida K. Stillman ve George K. Zucker, 15-35. Albany: SUNY Press, 1993.

Gentilcore, David. "Figurations and State Authority in Early Modern Italy: The Case of the Sienese Postmedicato." *Canadian Journal of History* 34, no. 3 (1999): 359-83.

Georgopoulou, Maria. "Mapping Religious and Ethnic Identities in the Venetian Colonial Empire." *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 26, no. 3 (1996): 467-96.

——. *Venice's Mediterranean Colonies: Architecture and Urbanism.* New York: Cambridge University Press, 2001.

Geraci, Robert P. ve Michael Khodarkovsky, der. *Of Religion and Empire: Mis- sions, Conversion, and Tolerance in Tsarist Russia.* Ithaca: Cornell University Press, 2001.

Gerbi, Antonello. *Nature in the New World: From Christopher Columbus to Gonzalo Fernandez De Oviedo*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1985.

Ghobrial, John-Paul. "A World of Stories: Information in Constantinople and Beyond in the Seventeenth Century." Yayımlanmamış doktora tezi, Princeton University, 2010.

Gilroy, Paul. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1993.

Ginzburg, Carlo. *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1980.

——. *The Night Battles: Witchcraft & Agrarian Cults in the Sixteenth & Seventeenth Centuries*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983.

Giovanni Leone Africano. "Della descrittione dell'Africa et delle cose notabli che ivi sono." *Primo volume delle navigationi et viaggi* içinde, derleyen Giovanni Battista Ramusio. Venedik: Giunti, 1967 [1550].

Gleason, Elizabeth G. *Gasparo Contarini: Venice, Rome, and Reform*. Berkeley: University of California Press, 1993.

Glixon, Jonathan E. *Honoring God and the City: Music at the Venetian Confraternities, 1260-1807*. New York: Oxford University Press, 2003.

Goffman, Daniel. *Izmir and the Levantine World, 1550-1650*. Seattle: University of Washington Press, 1990.

——. "Ottoman Millets in the Early 17th Century." *New Perspectives on Turkey* 11 (1994): 135-58.

——. *Britons in the Ottoman Empire 1642-1660*. Seattle: University of Washington Press, 1998.

——. *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press, 2002.

——. "Negotiating with the Renaissance State: The Ottoman Empire and the New Diplomacy." *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire* içinde, derleyen Virginia Aksan ve Daniel Goffman, 61-74. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2007.

Goffman, Daniel ve Christopher Stroop. "Empire as Composite: The Ottoman Polity and the Typology of Dominion." *Imperialisms: Historical and Literary Investigations, 1500-1900* içinde, derleyen Balachandra Rajan, Elizabeth Sauer ve Anthony Pagden, 129-45. New York: Palgrave Macmillan, 2004.

González de Lara, Yadira. "Institutions for Contract Enforcement and Risk- sharing: From Debt to Equity in Late Medieval Venice." Universita' degli Studi de Brescia, 2001. http://www.eco.unibs.it/~segdse/paperseminari/th_paper.pdf.

Goody, Esther N. *Parenthood and Social Reproduction: Fostering and Occupational Roles in West Africa*. New York: Cambridge University Press, 1982.

Goody, Jack. "Adoption in Cross-Cultural Perspective." *Comparative Studies in Society and History* 11, no. 1 (1969): 55-78.

Gourdin, Philippe. "Pour une réévaluation des phénomènes des colonisation en Méditerranée occidentale et au Maghreb pendant le Moyen Âge et le début des Temps Modernes." *Chemins d'outre-mer: études d'histoire sur la Méditerranée médiévale offertes à Michel Balard* içinde, derleyen Damien Coulon, 411-23. Paris: Publications de la Sorbonne, 2004.

Grabar, Oleg. "Review of Maria Georgopoulou, *Venice's Mediterranean Colonies: Architecture and Urbanism*; Deborah Howard, *Venice and the East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture 1100-1500*; Lisa Jardine and Jerry Brot- ton, *Global Interests: Renaissance Art Between East and West*; Rosamund Mack, *Ba- zaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art, 1300-1600*." *Art Bulletin* 85, no. 1 (2003): 189-92.

Graciotti, Sante. "La Fondazione Cini e l'Europa orientale." Fondazione Giorgio Cini, 2006. http://www.cini.it/pdf/istituti/europaorientale.pdf.

Graizbord, David L. *Souls in Dispute: Converso Identities in Iberia and the Jewish Diaspora, 1580-1700*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

Green, Arnold W. "A Re-Examination of the Marginal Man Concept." *Social Forces* 26, no. 2 (1947): 167-71.

Greenblatt, Stephen. *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World*. Oxford: Clarendon Press, 1991.

Greene, Molly. *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

——. "Beyond the Northern Invasion: The Mediterranean in the Seventeenth Century." *Past & Present* 174, no. 1 (2002): 42-71.

——. "Trading Identities: The Sixteenth-Century Greek Moment." *A Faithful Sea: The Religious Cultures of the Mediterranean, 1200-1700* içinde, derleyen Adnan A. Husain ve Kate E. Fleming, 121-48. Oxford: Oneworld, 2007.

——. "The Italian Connection: Ottoman Merchants in Italy." yayımlanmamış sunum, 2008. http://www.usc.edu/schools/college/crcc/private/ierc/conference_registration/papers/Greene_final.pdf.

——. *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Mediterra- nean*. Princeton: Princeton University Press, 2010.

Greer, Allan. *Mohawk Saint: Catherine Tekakwitha and the Jesuits*. New York: Ox- ford University Press, 2005.

Grendi, Edoardo. "Sistemi di carita." *Quaderni Storici* 53, no. 2 (1983): 383-577.

——. "La pratica dei confini fra comunità e stati: Il contesto politico della cartografia." *Cartografia e Istituzioni in età moderna* içinde, 133-45. Roma: Libreria dello Stato, 1987.

——. "Storia di una storia locale: Perché in Liguria (ed in Italia) non abbiamo avuto una 'local history'?" *Quaderni Storici* 82 (1993): 141-97.

Grendler, Paul F. *The Roman Inquisition and the Venetian Press, 1540-1605*. Prince- ton: Princeton University Press, 1977.

Grewal, Inderpal. *Home and Harem: Nation, Gender, Empire, and the Cultures of Travel*. Durham: Duke University Press, 1996.

Grosrichard, Alain. *The Sultan's Court: European Fantasies of the East*. Londra: Verso, 1998.

Grubb, James S. "When Myths Lose Power: Four Decades of Venetian Historiography." *Journal of Modern History* 58, no. 1 (1986): 43-94.

——. "Memory and Identity: Why Venetians Didn't Keep *Ricordanze*." *Renaissance Studies* 8 (1994): 375-87.

——. *Provincial Families of the Renaissance: Private and Public Life in the Veneto*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.

——. "Elite Citizens." *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797* içinde, derleyen John R. D. Martin, 339-64. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

——. "Introduction." *Family Memoirs from Verona and Vicenza (15th-16th Cen- turies)* içinde, v-xxxix. Roma: Viella, 2002.

Guarini, Battista. *Opere di Battista Guarini*, ikinci basım, derleyen Marziano Guglielminetti. Torino: Unione tipografico-editrice torinese, 1971 [1583].

Gudeman, Stephen. "Spiritual Relationships and Selecting a Godparent." *Man* n.s. 10, no. 2 (1975): 221-37.

Hagen, Gottfried. "Ottoman Understandings of the World in the Seventeenth Century." *An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi* içinde, derleyen Robert Dankoff, 215-56. Leiden: Brill, 2004.

——. "Review of Gabriel Piterberg, *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play*." H-Turk, H-Net Reviews, 2006. www.h-net.org/reviews/showrev.cgi?path=8331153159749.

Hall, Kim F. *Things of Darkness: Economies of Race and Gender in Early Modern England*. Ithaca: Cornell University Press, 1995.

Hamilton, Alastair. "An Egyptian Traveller in the Republic of Letters: Josephus Barbatus or Abudacnus the Copt." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 57 (1994): 123-50.

Hampton, Timothy. "The Diplomatic Moment: Representing Negotiation in Early Modern Europe." *Modern Language Quarterly* 67, no. 1 (2006): 81-102.

Hankins, James, der. *Renaissance Civic Humanism: Reappraisals and Reflections*. New York: Cambridge University Press, 2000.

Hanks, William F. *Converting Words: Maya in the Age of the Cross*. Berkeley: Uni- versity of California Press, 2010.

Harmless, William. *Augustine and the Catechumenate*. Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, 1995.

Harris, William V., der. *Rethinking the Mediterranean.* New York: Oxford University Press, 2005.

Hay, Denys. *Europe, the Emergence of an Idea.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 1957.

Head, Randolph C. "Religious Boundaries and the Inquisition in Venice: Trials of Jews and Judaizers, 1548-1580." *Journal of Medieval and Renaissance Studies* 20, no 2 (1990): 175-204.

Hermet, Aleramo ve Paola Cogni Ratti di Desio. *La Venezia degli Armeni: Sedici secoli, tra storia e leggenda.* Milano: Mursia, 1993.

Herzog, Tamar. *Defining Nations: Immigrants and Citizens in Early Modern Spain and Spanish America.* New Haven: Yale University Press, 2003.

Hess, Andrew C. "The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History." *Past and Present* 57 (1972): 53-73.

Ho, Engseng. "Empire through Diasporic Eyes: A View from the Other Boat." *Comparative Studies in Society and History* 46, no 2 (2004): 210-46.

Hodgen, Margaret T. *Early Anthropology in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* Philadelphia: University or Pennsylvania Press, 1964.

Hoerder, Dirk, Christiane Harzig ve Adrian Shubert, der. *The Historical Practice of Diversity: Transcultural Interactions from the Early Modern Mediterranean World to the Postcolonial World.* New York: Berghahn Books, 2003.

Höfert, Almut. *Den Feind beschreiben: "Türkengefahr" und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450-1600.* Frankfurt: Campus Verlag, 2003.

Horden, Peregrine ve Nicholas Purcell. *The Corrupting Sea: A Study of Mediter- ranean History.* Malden, Massachusetts: Blackwell, 2000.

Horodowich, Elizabeth. *Language and Statecraft in Early Modern Venice.* Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2008.

Housley, Norman. "Frontier Societies and Crusading in the Late Middle Ages." *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean* içinde, derleyen Benjamin Arbel, 104-19. Londra: F. Cass, 1996.

Howard, Deborah. *Venice & the East: The Impact of the Islamic World on Venetian Architecture 1100-1500.* New Haven: Yale University Press, 2000.

Howell, James. *Epistolae Ho-elianae: Familiar Letters Domestic and Forren.* Londra: Humphrey Mosely için basan W. H., 1650.

Howorth, Henry H., *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century. Part 3: The Mongols of Persia.* Londra: Longmans, Green, and Co., 1880.

Hudon, William V. "Religion and Society in Early Modern Italy—Old Questions, New Insights." *American Historical Review* 101, no. 3 (1996): 783-804.

Hughes, Diane Owen. "Sumptuary Law and Social Relations in Renaissance Italy." *Disputes and Settlements: Law and Human Relations in the West* içinde, derleyen John Bossy, 69-99. New York: Cambridge University Press, 1983.

Hughes, Everett C. "Social Change and Status Protest: An Essay on the Marginal Man." *Where Peoples Meet: Racial and Ethnic Frontiers* içinde, derleyen Everett C. Hughes ve Helen M. Hughes, 188-99. Glencoe, Illinois: Free Press, 1952.

Husain, Adnan A. "Introduction." *A Faithful Sea: The Religious Cultures of the Mediterranean, 1200-1700* içinde, derleyen Adnan A. Husain ve K. E. Fleming, 23. Oxford: Oneworld, 2007.

Husain, Adnan A. ve Kate E. Fleming, der. *A Faithful Sea: The Religious Cultures of the Mediterranean, 1200-1700*. Oxford: Oneworld, 2007.

Imber, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*. Houndmills, UK: Palgrave Macmillan, 2002.

Imber, Colin, Keiko Kiyotaki ve Rhoads Murphey, der. *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, 2 cilt. New York: Tauris, 2005.

Imhaus, Brünehilde. *Le minoranze orientali a Venezia 1300-1510*. Roma: Il Veltro, 1997.

İnalcık, Halil ve Cemal Kafadar, der. *Süleymân the Second and His Time*. İstanbul: Isis Press, 1993.

Infelise, Mario. "Professione reportista: Copisti e gazzettieri nella Venezia del '600." *Venezia: Itinerari per la storia della città* içinde, derleyen Stefano Gasparri, Giovanni Levi ve Pierandrea Moro, 183-209. Bologna: Mulino, 1997.

——. "The War, the News and the Curious: Military Gazettes in Italy." *The Politics of Information in Early Modern Europe* içinde, derleyen Brendan M. Dooley ve Sabrina A. Baron, 216-36. New York: Routledge, 2001.

——. "Roman *Avvisi*: Information and Politics in the Seventeenth Century." *Court and Politics in Papal Rome, 1492-1700* içinde, derleyen Gianvittorio Signorotto ve Maria A. Visceglia, 212-28. New York: Cambridge University Press, 2002.

Ingersoll, Richard Joseph. "The Ritual Use of Public Space in Renaissance Rome." Yayımlanmamış doktora tezi, University of California, Berkeley, 1985.

Ioly Zorattini, Pier Cesare. "Note e documenti per la storia dei marrani e giudaizzanti nel veneto del seicento." *Michael: On the History of the Jews in the Diaspora* 1 (1972): 326-41.

——. "Domenico Gerosolimitano a Venezia." *Sefarad* 58, no. 1 (1998): 107-15.

——. "Derekh Teshuvah; la via del ritorno." *L'identità dissimulata: Giudaizzanti iberici nell'Europa cristiana dell'età moderna* içinde, 195-248. Floransa: L. S. Olschki, 2000.

——. *I nomi degli altri: Conversioni a Venezia e nel Friuli veneto in età moderna*. Floransa: Leo S. Olschki, 2008.

Irvine, Judith T. ve Susan Gal. "Language Ideology and Linguistic Differentiation." *Regimes of Language: Ideologies, Polities, and Identities* içinde, derleyen Paul V. Kroskrity, 35-83. Santa Fe: School of American Research Press, 2000.

Isom-Verhaaren, Christine. "Shifting Identities: Foreign State Servants in France and the Ottoman Empire." *Journal of Early Modern History* 8, no. 1-2 (2004): 109-35.

Israel, Jonathan. "The Amsterdam Stock Exchange and the English Revolution of 1688." *Tijdschrift voor geschiedenis* 103, no. 3 (1990): 412-40.

Istituto italiano di cultura di Istanbul, der. *Yüzyıllar Boyunca Venedik ve İstanbul Görünümleri—Vedute di Venezia ed Istanbul attraverso i secoli dalle collezioni del Museo Correr-Venezia e Museo del Topkapi-Istanbul*. İstanbul: Güzel Sanatlar, 1995.

Ivetic, Egidio. *Oltremare: L'Istria nell'ultimo dominio veneto*. Venedik: Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, 2000.

Jacobson, Matthew Frye. *Whiteness of a Different Color: European Immigrants and the Alchemy of Race*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998.

Jacoby, David. "Venice and the Venetian Jews in the Eastern Mediterranean." *Gli ebrei e Venezia, secoli XVI-XVIII* içinde, derleyen Gaetano Cozzi, 29-58. Milano: Edizioni Communita, 1987.

——. *Trade, Commodities and Shipping in the Medieval Mediterranean*, Variorum Collected Studies Series. Brookfield, Vt.: Ashgate, 1997.

——. "Cretan Cheese: A Neglected Aspect of Venetian Medieval Trade." *Medieval and Renaissance Venice* içinde, derleyen Ellen E. Kittell ve Thomas F. Madden, 49-68. Urbana: University of Illinois Press, 1999.

Jager, Patrick. "Les limites orientales de l'espace européen." *Dix-hutième siècle* 25 (1993): 11-21.

——. "Comment peut-on être arabe?: Regards des voyageurs sur les nations levantines." *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century, vol. 335: Nations and Nationalisms: France, Britain, Ireland and the Eighteenth-Century Context* içinde, derleyen Michael O'Dea ve Kevin Whelan, 323-34. Oxford: Voltaire Foundation, 1995.

Janos, Damien. "Panaiotis Nicousios and Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century." *Archivum Ottomanicum* 23 (2006): 177-96.

Jardine, Lisa ve Jerry Brotton. *Global Interests: Renaissance Art between East and West*. Ithaca: Cornell University Press, 2000.

Jasanoff, Maya. *Edge of Empire: Lives, Culture, and Conquest in the East, 1750-1850*. New York: Alfred A. Knopf, 2005.

Jennings, Ronald C. *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*. New York: New York University Press, 1993.

Johns, Adrian. *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making*. Chicago: University of Chicago Press, 1998.

Johnson, James H. "Deceit and Sincerity in Early Modern Venice." *Eighteenth-Century Studies* 38, no. 3 (2005): 399-415.

Jones, Ann Rosalind ve Peter Stallybrass. *Renaissance Clothing and the Materials of Memory*. New York: Cambridge University Press, 2000.

Jütte, Daniel. "The Jewish Consuls in the Early Modern Mediterranean and Holy Roman Empire: A Study in Economic and Diplomatic Networks (1500-1800)." *Cosmopolitan Networks in Commerce and Society, 1660-1914* içinde, derleyen Andreas Gestrich ve Margrit Schulte Beerbühl. Londra: German Historical Institute, 2011.

Kafadar, Cemal. "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima." *Journal of Turkish Studies* 10 (1986): 191-218.

——. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State.* Berkeley: Uni- versity of California Press, 1996.

——. "A Rome of One's Own: Reflections on Cultural Geography and Identity in the Lands of Rum." *Muqarnas* 24 (2007): 7-25.

Kahane, Henry R. Renée Kahane ve Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin.* Urbana: University of Illinois, 1958.

Karapidakis, Nicolas. *Civis fidelis: L'Avènement et l'affirmation de la citoyenneté corfiote (XVIème-XVIIème siècles).* Frankfurt am Main: Peter Lang, 1992.

Kayserling, Meyer, Yosef Hayim Yerushalmi, J. S. da Silva Rosa ve M. Weisz. *Biblioteca Española-Portugueza-Judaica and Other Studies in Ibero-Jewish Bibliography.* New York: KTAV Publishing House, 1971.

Keane, Webb. "From Fetishism to Sincerity: Agency, the Speaking Subject, and Their Historicity in the Context of Religious Conversion." *Comparative Studies in Society and History* 39, no. 4 (1997): 674-93.

——. "Sincerity, 'Modernity,' and the Protestants." *Cultural Anthropology* 17, no. 1 (2002): 65-92.

Kedar, Benjamin Z. "Multidirectional Conversion in the Frankish Levant." *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages* içinde, derleyen James Muldoon, 191-99. Gainesville: University Press of Florida, 1997.

Kellenbenz, Hermann. "I Mendes, i Rodrigues d'Evora e i Ximenes nei loro rapporti commerciali con Venezia." *Gli ebrei e Venezia, secoli XVI-XVIII* içinde, derleyen Gaetano Cozzi, 143-61. Milano: Edizioni Communita, 1987.

——. "Introduction to De La Vega's *Confusión de confusiones*." *Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds* içinde, derleyen Martin S. Fridson, 125-46. New York: John Wiley, 1996.

Kersey, John [J. K.] *English Dictionary: Or, a Compleat: Collection Of the Most Proper and Significant Words, Commonly Used in the Language. . . .* Edinburgh: Scolar Press facsimile, 1969 [1702].

Kertzer, David I. *The Kidnapping of Edgardo Mortara.* New York: Alfred Knopf, 1997.

——. "The Montel Affair: Vatican Jewish Policy and French Diplomacy under the July Monarchy." *French Historical Studies* 25, no. 2(2002): 265-93.

Kettering, Sharon. *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France.* New York: Oxford University Press, 1986.

Kirshner, Julius. "Civitas Sibi Faciat Civem: Bartolus of Sassoferrato's Doctrine on the Making of a Citizen." *Speculum* 48, no. 4 (1973): 694-713.

——. "Between Nature and Culture: An Opinion of Baldus of Perugia on Venetian Citizenship as Second Nature." *Journal of Medieval and Renaissance Studies* 9, no. 2(1979): 179-208.

——, der. *The Origins of the State in Italy, 1300-1600*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.

Klapisch-Zuber, Christiane. *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy*. Chi- cago: University of Chicago Press, 1985.

——. "L'adoption impossible dans l'Italie de la fin du Moyen Âge." *Adoption et fosterage*, derleyen Mireille Corbier, 321-37. Paris: De Boccard, 1999.

Kleinlogel, Cornelia. *Exotik-Erotik: Zur Geschichte des Türkenbildes in der deutschen Literatur der frühen Neuzeit (1453-1800)*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1989.

Krstić, Tijana. "Narrating Conversions to Islam: The Dialogue of Texts and Practices in Early Modern Ottoman Balkans." Yayımlanmamış doktora tezi, University of Michigan, 2004.

——. "Illuminated by the Light of Islam and the Glory of the Ottoman Sultanate: Self-Narratives of Conversion to Islam in the Age of Confessionalization." *Comparative Studies in Society and History* 51, no. 1 (2009): 35-63.

——. *Contested Conversions to Islam: Narratives of Religious Change in the Early Modern Ottoman Empire*. Stanford: Stanford University Press, 2011.

Kunt, Metin İbrahim. "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment." *International Journal of Middle East Studies* 5, no. 3 (1974): 233-39.

Kuper, Hilda. "'Strangers' in Plural Societies: Asians in South Africa and Uganda." *Pluralism in Africa* içinde, derleyen Leo Kuper ve Michael G. Smith, 247-82. Berkeley: University of California Press, 1969.

Kyrris, Costas P. "Cypriote Scholars in Venice in the XVI and XVII Centuries with Some Notes on the Cypriote Community in Venice and Other Cypriote Scholars Who Live in Rome and the Rest of Italy in the Same Period." *Ho hellenismos eis to exoterikon: Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der neueren Zeit* içinde, derleyen Johannes Irmscher ve Marika Mineemi, 183-272. Berlin: Akademie-Verlag, 1968.

——. "Further Documents Relating to Cypriote Immigrants in Venice (XVI-XVII) Centuries." *Epeteris* 3 (1969): 145-65.

——. "The Cypriote Family of Soderini and Other Cypriotes in Venice (XVI-XVII Centuries)." *Neo-Hellenika* 1 (1970): 58-78.

——. "Modes de survivance, de transformation et d'adaptation du régime colonial latin de Chypre après la conquête ottomane." *Etat et colonisation au Moyen Age et à la Renaissance* içinde, derleyen Michel Balard, 153-65. Lyon: La Manufacture, 1989.

La Fontaine, Jean de. *Fables choisies mises en vers*, cilt 2. Paris: Thierry and Barbin, 1678.

Laiou, Sophia. "The Levends of the Sea in the Second Half of the 16th Century: Some Considerations." *Archivum Ottomanicum* 23 (2005-2006): 233-47.

Lamont, Michèle ve Virág Molnár. "The Study of Boundaries in the Social Sciences." *Annual Review of Sociology* 28 (2002): 167-95.

Lanaro, Paola, der. *At the Centre of the Old World: Trade and Manufacturing in Venice and on the Venetian Mainland (1400-1800)*. Toronto: Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2006.

Lanaro Sartori, Paola. *I mercati nella Repubblica veneta: Economie cittadine e stato territoriale (secoli XV-XVIII)*. Venedik: Marsilio, 1999.

Landa, Janet T. "The Political Economy of the Ethnically Homogeneous Chinese Middleman Group in Southeast Asia: Ethnicity and Entrepreneurship in a Plural Society." *The Chinese in Southeast Asia* içinde, derleyen Linda Lim, 86-116. Singapore: Maruzen Asia, 1983.

——. *Trust, Ethnicity, and Identity: Beyond the New Institutional Economics of Eth- nic Trading Networks, Contract Law, and Gift-Exchange*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.

Lane, Frederic C. *Venice, a Maritime Republic*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.

Lane, Frederic C. ve Reinhold C. Mueller. *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985.

Langbein, John H. *Prosecuting Crime in the Renaissance: England, Germany, France*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1974.

Lattes, Alessandro. *Il diritto commerciale nella legislazione statutaria delle città italiane*. Milano: Hoepli, 1884.

Lattes, Andrea Yaakov. "Gli ebrei di Ferrara e le imposte per i catecumeni." *Rassegna Mensile di Israel* 65, no 3 (1999): 41-54.

Laughran, Michelle A. "The Body, Public Health and Social Control in Sixteenth-Century Venice." Yayımlanmamış doktora tezi, University of Connecticut, 1998.

Lawrance, Benjamin N., Emily Lynn Osborn ve Richard L Roberts. *Intermediaries, Interpreters, and Clerks: African Employees in the Making of Colonial Africa*. Madison: University of Wisconsin Press, 2006.

Lazar, Lance G. *Working in the Vineyard of the Lord: Jesuit Confraternities in Early Modern Italy*. Toronto: University of Toronto Press, 2006.

——. "Negotiating Conversions: Catechumens and the Family in Early Modern Italy." *Piety and Family in Early Modern Europe-Essays in Honor of S. Ozment* içinde, derleyen Marc R. Forster ve Benjamin J. Kaplan, 152-77. Aldershot, UK: Ashgate, 2004.

Lestringant, Frank. *Mapping the Renaissance World: The Geographical Imagination in the Age of Discovery*. Çeviren David Fausset. Berkeley: University of California Press, 1994.

Lesure, Michele. "Michel Cernivic <<explorator secretus>> à Constantenople (1556-1563)." *Turcica* 15: 127-54, 1983.

"Levantine, *a.* and *n.*" *The Oxford English Dictionary*, ikinci basım, OED Online, 1989. http://dictionary.oed.com.proxy.lib.umich.edu/cgi/entry/50132326?single=1&query_type=word&queryword=levantine&first=1&max_to_show=10.

Leybourn, William. *Panarithmologia Being a Mirror, Breviate, Treasure, Mate, for Merchants, Bankers, Tradesmen, Mechanicks, and a Sure Guide for Purchasers, Sell- ers, or Mortgagers of Land, Leases, Annuities, Rents, Pensions, &c*, Londra: John Dunton . . . ve John Harris için basan T. J., 1693.

Libby, Lester J. "Venetian Views of the Ottoman Empire from the Peace of 1503 to the War of Cyprus." *Sixteenth Century Journal* 9, no. 4 (1978): 103-26.

Lo Basso, Luca. "Reclutamento dei galeotti e gestione dell'armata ottomana tra XVI e XVII secolo." *Armi del Sovrano* konferansında yapılan sunum. Roma, 2001a. www.assostoria.it/Armisovrano/Lo%20Basso.pdf.

——. "Schiavi, forzati e buonevoglie. La gestione dei rematori delle galere dell'Ordine di Santo Stefano e della Repubblica di Venezia. Modelli a confronto." *L'Ordine di Santo Stefano e il mare*, 169-232. Pisa: ETS, 2001b.

Lomperis, Linda. "Medieval Travel Writing and the Question of Race." *Journal of Medieval and Early Modern Studies, Race and Ethnicity in the Middle Ages* özel sayısı 31, no. 1 (2001): 147-64.

Luebke, David M. "How to Become a Loyalist: Petitions, Self-Fashioning, and the Repression of Unrest (East Frisia, 1725-1727)." *Central European History* 38, no 3 (2005): 353-83.

Lupprian, Karl-Ernst. *Il Fondaco dei Tedeschi e la sua funzione di controllo del com- mercio tedesco a Venezia*. Venedik: Centro Tedesco di Studi Veneziani, 1978.

Luria, Keith P. "The Politics of Protestant Conversion to Catholicism in Seventeenth-Century France." *Conversion to Modernities the Globalization of Christianity* içinde, derleyen Peter van der Veer, 23-46. New York: Routledge, 1996.

——. *Sacred Boundaries: Religious Coexistence and Conflict in Early-Modern France*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2005.

Luzzatto, Gino. *Storia economica di Venezia dall'XI al XVI secolo*. Venedik: Marsilio, 1995 [1961].

Lybyer, Albert H. *The Government of the Ottoman Empire in the Time of Suleiman the Magnificent*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1913.

MacCormack, Sabine. *On the Wings of Time: Rome, the Incas, Spain, and Peru*. Princeton: Princeton University Press, 2007.

Machiavelli, Niccolò. *The Prince*. Çeviren W. K. Marriott. Londra: Dent, 1965.

Mack, Rosamond E. *Bazaar to Piazza: Islamic Trade and Italian Art, 1300-1600*. Berkeley: University of California Press, 2002.

Mackenney, Richard. *Tradesmen and Traders: The World of the Guilds in Venice and Europe, c. 1250-c. 1650.* Londra: Croom Helm, 1987.

Mackie, Louise. "Italian Silks for the Ottoman Sultans." Türk Sanatı 11'inci Uluslararası Kongresi Tutanakları, *Electronic Journal of Oriental Studies* 4, no. 31 (2001): 1-21.

MacLean, Gerald, der. *Re-Orienting the Renaissance.* Londra: Palgrave Macmillan, 2005.

Macrides, Ruth. "The Byzantine Godfather." *Byzantine and Modern Greek Studies* 11 (1987): 139-62.

——. "Kinship by Arrangement: The Case of Adoption." *Dumbarton Oaks Papers* 44 (1990): 109-18.

——. "Substitute Parents and Their Children." *Adoption et fosterage* içinde, derleyen Mireille Corbier, 307-19. Paris: De Boccard, 1999.

Magni, Cornelio. *Quanti di più curioso e vago ha potuto raccorre C. M. nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia, parte I.* Venedik: Appresso Abondio Menafoglio, 1682.

Makdisi, Ussama. "Reclaiming the Land of the Bible: Missionaries, Secularism, and Evangelcial Modernity." *American Historical Review* 102, no. 3 (1997): 680-713.

——, der. *Beyond the Clash of Civilizations: Missionaries, Conversion, and Tolerance in the Ottoman Empire. Archaeology & History in the Lebanon* özel sayı 22 (2005).

Malkiel, David J., *A Separate Republic: The Mechanics and Dynamics of Venetian Jewish Self-Government (1607-1624).* Kudüs: Magnes Press, 1991.

Mallett, Michael E. ve John R. Hale. *The Military Organization of a Renaissance State: Venice, c. 1400 to 1617.* New York: Cambridge University Press, 1984.

Manno, Antonio. *I mestieri di Venezia: Storia, arte e devozione delle corporazioni dal XIII al XVIII secolo.* Cittadella: Biblos, 1995.

Marino, John A. *Early Modern History and the Social Sciences: Testing the Limits of Braudel's Mediterranean.* Kirksville, Mo.: Truman State University Press, 2002.

Martin, John. *Venice's Hidden Enemies: Italian Heretics in a Renaissance City.* Berkeley: University of California Press, 1993.

——. "Spiritual Journeys and the Fashioning of Religious Identity in Renaissance Venice." *Renaissance Studies* 10, no. 3 (1996): 358-70.

Martin, John ve Dennis Romano, der. *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

Martínez-Fernández, Luis. "Marriage, Protestantism, and Religious Conflict in Nineteenth-Century Puerto Rico." *Journal of Religious History* 24, no. 3 (2000): 263-78.

Masi, Gino, der. *Statuti delle colonie fiorentine all'estero (secc. Xv-Xvi).* Milano: Giuf-frè, 1941.

Masters, Bruce. "Trading Diasporas and 'Nations': The Genesis of National Identities in Ottoman Aleppo." *International History Review* 9, no. 3 (1987): 345-67.

Matar, Nabil I. *Islam in Britain, 1558-1685.* New York: Cambridge University Press, 1998.

Mattingly, Garrett. *Renaissance Diplomacy.* Londra: Cape, 1955.

Matuz, Josef. "Die Pfortendolmetscher zur Herrschaftszeit Süleymân des Prächtigen." *Südost-Forschungen* 24 (1975): 26-60.

Mavroidi, Fani. *Aspetti della società veneziana del '500: La Confraternita di S.Nicolo dei Greci.* Ravenna: Diamond Byte, 1989.

McClintock, Anne. *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest.* New York: Routledge, 1995.

McKee, James B. *Sociology and the Race Problem: The Failure of a Perspective.* Ur- bana: University of Illinois Press, 1993.

McKee, Sally. *Uncommon Dominion: Venetian Crete and the Myth of Ethnic Purity.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2000.

——. "The Implications of Slave Women's Sexual Service in Italy." *Unfreie Arbeit: Ökonomische und kulturgeschichtliche Perspektiven* içinde, derleyen M. Erdem Kabadayi ve Tobia Reichardt, 101-14. Hildesheim: Olms, 2007.

McNeill, William. *Venice: The Hinge of Europe.* Chicago: Chicago University Press, 1974.

Membré, Michele. *Relazione di Persia (1542).* Derleyen Giorgio R. Cardona. Napoli: Istituto Universitario Orientale, 1969.

Ménage, Victor L. "The Map of Hajji Ahmed and Its Makers." *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 21, no. 1-3 (1958): 291-314.

Meserve, Margaret. "Medieval Sources for Renaissance Theories on the Origins of the Ottoman Turks." *Europa und die Türken in der Renaissance* içinde, derleyen Bodo Guthmüller ve Wilhelm Kühlmann, 409-36. Tübingen: Max Niemeyer, 2000.

——. "News From Negroponte: Politics, Popular Opinion, and Information Exchange in the First Decade of the Italian Press." *Renaissance Quarterly* 59, no. 2 (2006): 440-80.

——. *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought.* Boston: Harvard University Press, 2008.

Metcalf, Alida C. *Go-Betweens and the Colonization of Brazil, 1500-1600.* Austin: University of Texas Press, 2005.

Migliardi O'Riordan, Giustiniana. "Présentation des archives du Baile à Constantinople." *Turcica* 33 (2001): 339-67.

Mignolo, Walter D. *The Darker Side of the Renaissance: Literacy, Territoriality, and Colonization.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995.

Milano, Attillo. "Battesimi di Ebrei a Roma dal cinquecento all'ottocento." *Scritti in memoria di Enzo Sereni saggi sull'ebraismo romano* içinde, derleyen Daniel Carpi ve Renato Spiegel, 133-67. Kudüs: Fondazione Sally Mayer.

Miller, William. *The Latins in the Levant, a History of Frankish Greece (1204-1566).* Londra: Murray, 1908.

Millet, Hélène, der. *Suppliques et requêtes: Le gouvernement par la grâce en Occident (XIIe-XVe siècle).* Roma: École Française de Rome, 2003.

Mills, Kenneth ve Anthony Grafton, der. *Conversion: Old Worlds and New*. Rochester: University of Rochester Press, 2003.

Minkov, Anton. "Conversion to Islam as Reflected in Kisve Bahası Petitions: An Aspect of Ottoman Social Life in the Balkans, 1670-1730." Yayımlanmamış doktora tezi, McGill University.

——. *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*. Leiden: Brill, 2004.

Mintz, Sidney W. *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. New York: Viking, 1985.

Mintz, Sidney W. ve Eric R. Wolf. "An Analysis of Ritual Co-Parenthood (Compadrazgo)." *Southwestern Journal of Anthropology* 6 (1950): 341-68.

Mishkova, Dianna. "Symbolic Geographies and Visions of Identity: A Balkan Perspective." *European Journal of Social Theory* 11, no. 2 (2008): 237-56.

Mitchell, Timothy. *Colonising Egypt*. New York: Cambridge University Press, 1988.

Molà, Luca. *La comunità dei lucchesi a Venezia: Immigrazione e industria della seta nel tardo Medioevo*. Venedik: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 1994.

——. "The Silk Industry of Renaissance Venice: The Challenge of Innovation in a Mercantilist Economy." Yayımlanmamış doktora tezi, Johns Hopkins University, 1997.

——. *The Silk Industry of Renaissance Venice*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000.

Molà, Luca, Reinhold C. Mueller ve Claudio Zanier, der. *La seta in Italia dal Me- dioevo al Seicento: Dal baco al drappo*. Venedik: Marsilio, 2000.

Molho, Anthony. "The Italian Renaissance, Made in the USA." *Imagined Histories: American Historians Interpret the Past*, derleyen Anthony Molho ve Gordon S. Wood. 263-94. Princeton: Princeton University Press, 1998.

Montanari, Daniele, *Disciplinamento in terra veneta: La diocesi di Brescia nella seconda metà del XVI secolo*. Bologna: Mulino, 1987.

Monter, E. William ve John Tedeschi. "Toward a Statistical Profile of the Italian Inquisitions, Sixteenth to Eighteenth Centuries." *The Inquisition in Early Modern Europe: Studies on Sources and Methods*, derleyen Gustav Henningsen, John Tedeschi ve Charles Amiel, 130-57. Dekalb: Northern Illinois University Press, 1986.

Morrison, Kenneth M. "Discourse and the Accommodation of Values: Toward a Revision of Mission History." *Journal of the American Academy of Religion* 53 (1985): 365-82.

Morton, A. H. "Introduction." *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)* içinde, Michele Membré, vii-xxviii. Londra: School of Oriental and African Studies, London University, 1993.

Mueller, Reinhold C. "Charitable Institutions, the Jewish Community and Venetian Society." *Studi Veneziani* 14 (1972): 37-81.

——. *The Venetian Money Market: Banks, Panics, and the Public Debt, 1200-1500.* Baltimore: John Hopkins University Press, 1997.

Mueller, Reinhold C. ve Stefano Piasentini. "Cives: Privilegi di cittadinanza veneta, 1250-1500." Tarih belirsiz. http://venus.unive.it/riccdst/cives.htm.

Muir, Edward. *Civic Ritual in Renaissance Venice.* Princeton: Princeton University Press, 1981.

——. "The Italian Renaissance in America." *American Historical Review* 100 (1995): 1095-118.

——. *The Culture Wars of the Late Renaissance: Skeptics, Libertines, and Opera.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2007.

Muldoon, James. *Empire and Order: The Concept of Empire, 800-1800.* New York: St. Martin's Press, 1999.

Müller, Joseph, der. *Documenti sulle relazioni delle città toscane coll' Oriente cristiano e coi Turchi fino all' anno mdxxxi.* Roma: Società Multigrafica, 1966 [1879].

Murphey, Rhoads. "The Ottoman Resurgence in the Seventeenth-Century Mediterranean: The Gamble and Its Results." *Mediterranean Historical Review* 8, no. 2 (1993): 186- 200.

——. "Suleyman I and the Conquest of Hungary: Ottoman Manifest Destiny or a Delayed Reaction to Charles V's Universalist Vision." *Journal of Early Modern History* 5, no. 3 (2001): 197-221.

Nardi, Giuseppe. *Opere per la conversione degli schiavi a Napoli.* Napoli: Ufficio catechistico diocesano, 1967.

Necipoğlu, Gülru. "Sultan Süleyman and the Representation of Power in a Context of Ottoman-Hapsburg-Papal Rivalry." *Art Bulletin* 71, no. 3 (1989): 401-27.

——. *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapi Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries.* New York: Architectural History Foundation, 1991.

Neck, Rudolf. "Andrea Negroni: Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch- türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok." *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 3 (1950): 166-95.

Neff, Mary. "A Citizen in the Service of the Patrician State: The Career of Zaccaria De' Freschi." *Studi Veneziani* 5 (1981): 33-61.

——. "Chancellery Secretaries in Venetian Politics and Society, 1480-1533." Yayımlanmamış doktora tezi, University of California, Los Angeles.

Neumann, Iver B. ve Jennifer M. Welsh. "'The Turk' as Europe's Other." *Cultural Politics and Political Culture in Postmodern Europe,* derleyen J. Peter Burgess, 291-320. Amsterdam: Rodopi, 1997.

Newton, Stella M. *The Dress of the Venetians, 1495-1525.* Aldershot, UK: Scolar Press, 1988.

Nicol, Donald M. *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations.* New York: Cambridge University Press, 1988.

Nicolaou-Konnari, Angel. "L'identité en diaspora: Vies et oeuvres de Pierre de Nores (avant 1570?-après 1646) et Georges de Nores (1619-1638)." *Identités croisées en un milieu méditerranéen: Le Cas de Chypre (antiquité-Moyen Âge)* içinde, derleyen Sabrine Fourrier ve Gilles Grivaud, 329-53. Mont-Saint-Aignan: Universités de Rouen et du Havre, 2006.

Nicot, Jean. *Thresor de la langue francoyse.* Paris: David Douceur, 1606.

Nirenberg, David. *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages.* Princeton: Princeton University Press, 1996.

Nubola, Cecilia ve Andreas Würgler, der. *Suppliche e "gravamina": Politica, amministrazione, giustizia in Europa, secoli XIV-XVIII.* Bologna: Il mulino, 2002.

O'Connell, Monique. "Sinews of Rule: The Politics of Officeholding in Fifteenth- Century Venetian Crete." *Renaissance Studies* 15, no. 3 (2001): 256-71.

——. "The Venetian Patriciate in the Mediterranean: Legal Identity and Lineage in Fifteenth-Century Venetian Crete." *Renaissance Quarterly* 57, no. 2 (2004): 466-93.

——. *Men of Empire: Power and Negotiation in Venice's Maritime* State. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2009.

Oestreich, Gerhard. "Strukturprobleme des Absolutismus." *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftgeschichte* 55 (1968): 329-47.

Ortiz, Fernando. *Cuban Counterpoint, Tobacco and Sugar.* Durham: Duke University Press, 1995 [1940].

Outler, Albert C. "Introduction." *Confessions and Enchiridion by St. Augustine* içinde, 13-25. Londra: SCM Press, 1955.

Özkaya, Belgin T. "Theaters of Fear and Delight: Ottomans in the Serenissima." *Thamyris/ Intersecting: Place, Sex and Race, vol. 10: After Orientalism: Critical Entanglements, Productive Looks* içinde, derleyen Inge E. Boer, 45-61. New York: Rodopi, 2003.

Paci, Renzo. *La scala di Spalato e il commercio veneziano nei Balcani fra Cinque e Seicento.* Venedik: Deputazione di storia patria per le Venezie, 1971.

Pagden, Anthony. *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union.* New York: Cambridge University Press, 2002.

Paraskevas, Konortas. "From Ta'ife to Millet: Ottoman Terms Concerning the Ottoman Greek Orthodox Community." *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism* içinde, derleyen Dimitri Gondicas ve Charles Issawi, 169-79. Princeton: Darwin Press, 1999.

Pardo, Osvaldo F. *The Origins of Mexican Catholicism: Nahua Rituals and Christian Sacraments in Sixteenth-Century Mexico.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004.

Park, Robert E. "Human Migration and the Marginal Man." *American Journal of Sociology* 33, no. 6 (1928): 881-93.

Parkes, Peter. "Fostering Fealty: A Comparative Analysis of Tributary Allegiances of Adoptive Kinship." *Comparative Studies in Society and History* 45, no. 4 (2003): 741-82.

Parry, V. J. "Renaissance Historical Literature in Relation to the Near and Middle East (With Special Reference to Paolo Giovio)." *Historians of the Middle East* içinde, derleyen Bernard Lewis ve Peter M. Holt, 277-89. New York: Oxford University Press, 1962.

Pastore, Christopher J. "Expanding Antiquity: Andrea Navagero and Villa Culture in the Cinquecento Veneto." Yayımlanmamış doktora tezi, University of Pennsylvania, 2003.

——. "Re: [Serenissima] Dressed in Gold like a Greek." serenissima@yahoogroups. com [Listserv], 5 Temmuz, 2006. http://groups.yahoo.com/group/serenissima/message/2929

——. "Bipolar Behavior: Ferdinando I De'Medici and the East." *The "Turk" and Islam in the Western Eye 1453-1750* içinde, derleyen James Harper, 129-54. Aldershot, UK: Ashgate, 2011.

Pearson, Michael N. "Brokers in Western Indian Port Cities: Their Role in Servicing Foreign Merchants." *Modern Asian Studies* 22, no. 3 (1988): 455-72.

Pecchioli, Renzo. *Dal "Mito" di Venezia al' "Ideologia Americana."* Venedik: Marsilio, 1983.

Pedani, Maria Pia. *In nome del Gran Signore: Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*. Venedik: Deputazione editrice, 1994.

——. "Simbologia ottomana nell'opera di Gentile Bellini." *Atti—Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* 155, no. 1 (1997): 2-29.

——. *Dalla frontiera al confine*. Venedik: Herder Editrice, 2002.

Pederin, Ivan. "Die Wichtigen Ämter der Venezianischen Verwaltung in Dalmatien und der Einfluss Venezianischer Organe auf die Zustände in Dalmatien." *Studi Veneziani* 20 (1990): 303-57.

Peirce, Leslie. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York: Oxford University Press, 1993.

——. "Seniority, Sexuality, and Social Order: The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Society." *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era* içinde, derleyen Madeline C. Zilfi, 169-96. Leiden, New York: Brill, 1997.

——. *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. Berkeley: University of California Press, 2003.

——. "Changing Perceptions of the Ottoman Empire: The Early Centuries." *Mediterranean Historical Review* 19, no. 1 (2004): 6-28.

——. "Polyglottism in the Ottoman Empire: A Reconsideration." *Braudel Revisited: The Mediterranean World, 1600-1800*, derleyen Gabi Piterberg, Teofilo F. Ruiz ve Geoffrey Symcox, 76-98. Toronto: Toronto University Press, 2010.

Pels, Peter. "The Anthropology of Colonialism: Culture, History, and the Emergence of Western Governmentality." *Annual Review of Anthropology* 26, no. 1 (1997): 163-83.

Pergher, Roberta. "Impero immaginato, Impero vissuto: Recenti sviluppi nella storiografia del colonialismo italiano." *Ricerche di Storia Politica* 10, no. 1 (2007): 53-66.

Peri, Vittorio. *Chiesa romana e rito greco: G. A. Santoro e la Congregazione dei Greci (1566-1596).* Brescia: Paideia, 1975.

Pertile, Antonio vd, der. *Storia del diritto italiano dalla caduta dell'Impero ro- mano alla codificazione, vol. 4: Storia del diritto privato.* Torino: Unione tipografico-editrice, 1894.

Pertusi, Agostino, der. *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento.* Floransa: Sansoni, 1966.

——, der. *Venezia e il Levante fino al secolo XV.* Floransa: Olschi, 1973.

Petkov, Kiril. *Infidels, Turks, and Women: The South Slavs in the German Mind, ca. 1400-1600.* New York: Peter Lang, 1997.

Petta, Paolo. *Stradioti: Soldati albanesi in Italia, sec. XV-XIX.* Lecce: Argo, 1996.

Petti Balbi, Giovanna, der. *Comunità forestiere e "nationes" nell'Europa dei secoli XIII-XVI.* Napoli: Liguri, 2001.

Pfister, Manfred. "Inglese Italianato-Italiano Anglizzato: John Florio." *Renaissance Go-Betweens: Cultural Exchange in Early Modern Europe* içinde, derleyen Andreas Höfele ve Werner von Koppenfels, 32-54. Berlin: Walter de Gruyter, 2005.

Pfister, Max. "Grenzbezeichnungen im Italoromanischen und Galloromanischen." *Grenzen und Grenzregionen* içinde, derleyen Wolfgang Haubrichs ve Reinhard Schneider, 37-50. Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1993.

Phillips, Edward. *The New World of Words:* or, Universal English dictionary. . . , altıncı basım, derleyen John Kersey, Londra: J. Phillips, H. Rhodes ve J. Taylor için basılmış, 1706.

Piccolomini, Alessandro. *Dialogo de la bella creanza de le donne.* Venedik: per Curzio Navò e fratelli, 1539. www.bibliotecaitaliana.it/xtf/view?docId=bibit001201/bibit001201.xml.

Pilidis, Giorgio I. "Morire per honor di la Signoria: Gli stradioti greci a Venezia." *Demosia ilaria: Pubblica celebrazione: 500 anni dalla fondazione della Comunita dei greci ortodossi di Venezia, 1498-1998* içinde, 25-46. Venedik: Istituto ellenico di studi bizantini e postbizantini di Venezia, 1999.

Piterberg, Gabriel. *An Ottoman Tragedy: History and Historiography at Play.* Berkeley: University of California Press, 2003.

Pitt-Rivers, Julian A. *The Fate of Shechem or, The Politics of Sex: Essays in the Anthropology of the Mediterranean.* New York: Cambridge University Press, 1977.

Pocock, J. G. A. "What Do We Mean by Europe?" *Wilson Quarterly* 31 (1997): 12-29.

Post, Gaines. "Medieval and Renaissance Ideas of Nation." *The Dictionary of the History of Ideas* içinde, derleyen Philip P. Wiener, cilt 3, 318-24. New York: Scribner, 1974.

Pratt, Mary L. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. New York: Routledge, 1992.

Press, Irwin. "Ambiguity and Innovation: Implications for the Genesis of the Culture Broker." *American Anthropologist* 71, no. 2 (1969): 205-17.

Preto, Paolo. *Venezia e i turchi*. Floransa: G. C. Sansoni, 1975.

——. "La guerra segreta: Spionagio, sabotaggi, attentati." *Venezia e la difesa del Levante: Da Lepanto a Candia, 1570-1670* içinde, derleyen Donatella Calabi, Giovanna Cecconi ve Ennio Concina, 79-85. Venedik: Arsenale, 1986.

——. *I servizi segreti di Venezia*. Milano: Il Saggiatore, 1994.

Prodi, Paolo ve Carla Penuti. *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e discip- lina della società tra medioevo ed età moderna*. Bologna: Mulino, 1994.

Prodi, Paolo ve Wolfgang Reinhard. *Il Concilio di Trento e il moderno*. Bologna: Mulino, 1996.

Prosperi, Adriano. "'Otras Indias': Missionari Della Contrariforma Fra Contadini e Selvaggi." *Scienze, credenze occulte, livelli di cultura* içinde, 205-34. Floransa: L. S. Olschki, 1982.

——. "Ortodossia, diversità, dissenso: Venezia e il governo della religione intorno alla metà del Cinquecento." *Andrea Palladio, nuovi contributi* içinde, derleyen André Chastel ve Renato Cevese, 27-31. Milano: Electa, 1990.

——. "L'inquisizione in Italia." *Clero e società nell'Italia moderna* içinde, derleyen Mario Rosa, 275-320. Roma-Bari: Editori Laterza, 1992.

Pullan, Brian S. *Rich and Poor in Renaissance Venice: The Social Institutions of a Catholic State, to 1620*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971.

——. "'A Ship with Two Rudders': 'Righetto Marrano' and the Inquisition of Venice." *Historical Journal* 20, no. 1 (1977): 25-58.

——. *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice, 1550-1670*. Totowa, New Jersey: Barnes & Noble, 1983.

——. "'Three Orders of Inhabitants': Social Hierarchies in the Republic of Venice." *Orders and Hierarchies in Late Medieval and Renaissance Europe* içinde, derleyen Jeffrey H. Denton, 147-68. Toronto: University of Toronto Press, 1999.

Purcell, Nicholas, "The Boundless Sea of Unlikeness?: On Defining the Mediterranean." *Mediterranean Historical Review* 18, no. 2 (2003): 9-29.

Pym, Anthony. *Method in Translation History*, Manchester. UK: St. Jerome, 1998. Qaisar, A. Jan. "The Role of Brokers in Medieval India." *Indian Historical Review* 1, no. 2 (1974): 220-46.

Rafael, Vicente L. *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*. Ithaca: Cornell University Press, 1988.

Raines, Dorit. *L'invention du mythe aristocratique: L'image de soi du patriciat vénitien au temps de la Sérénissime*. Venedik: Istituto veneto di scienze lettere ed arti, 2006.

Raj, Kapil. *Relocating Modern Science: Circulation and the Construction of Knowledge in South Asia and Europe, 1650-1900.* Houndmills, UK: Palgrave Macmillan, 2007.

Ramaswamy, Sumathi. "Conceit of the Globe in Mughal Visual Practice." *Comparative Studies in Society and History* 49, no. 4 (2007): 751-82.

Rapp, Richard T. *Industry and Economic Decline in Seventeenth-Century Venice.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1976.

Ravid, Benjamin. "The First Charter of the Jewish Merchants of Venice, 1589." *AJS Review* 1 (1976): 187-222.

——. "The Socioeconomic Background of the Expulsion and Readmission of the Venetian Jews, 1571-1573." *Essays in Modern Jewish History a Tribute to Ben Halpern* içinde, derleyen Phyllis C. Albert ve Frances Malino, 27-55. Londra: Fairleigh Dickinson University Press, 1982.

——. "*Contra Judaeos* in Seventeenth-Century Italy: Two Responses to the Discorso of Simone Luzzatto by Melchiore Palontrotti and Giulio Morosini." *AJS Review* 78 (1983): 301-51.

——. "A Tale of Three Cities and Their Raison d'Etat: Ancona, Venice, Livorno, and the Competition for Jewish Merchants in the Sixteenth Century." *Mediterranean Historical Review* 6, no. 2 (1991): 138-62.

——. "Curfew Time in the Ghetto of Venice." *Medieval and Renaissance Venice* içinde, derleyen Ellen E. Kittell ve Thomas F. Madden, 237-75. Urbana: University of Illinois Press, 1999.

——. "The Forced Baptism of Jewish Minors in Early-Modern Venice." *Italia* 13-15 (2001): 259-301.

——. *Studies on the Jews of Venice, 1382-1797.* Variorum Collected Studies Series. Aldershot, UK: Ashgate, 2003.

Redford, Bruce. *Venice & the Grand Tour.* New Haven: Yale University Press, 1996.

Richter, Daniel K. "Cultural Brokers and Intercultural Politics: New York-Iroquois Relations, 1664-1701." *Journal of American History* 75 (1988): 40-67.

——. "Native Voices in a Colonial World." *Facing East from Indian Country: A Native History of Early America* içinde, 110-50. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2001.

Riesenberg, Peter N. *Citizenship in the Western Tradition: Plato to Rousseau.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1992.

Rietbergen, Peter. "A Maronite Mediator between Seventeenth-Century Mediterranean Cultures: Ibrahim al Hakilani, or Abraham Ecchellense (1605-1664)." *Lias* 16 (1989): 13-42.

Riley, Patrick. "Augustine's *Confessions* and the Paradoxes of Conversion." *Character and Conversion in Autobiography: Augustine, Montaigne, Descartes, Rousseau, and Sartre* içinde, 24-59. Charlottesville: University of Virginia Press, 2004.

Robinson, David. *Paths of Accommodation: Muslim Societies and French Colonial Authorities in Senegal and Mauritania, 1880-1920.* Atina: Ohio University Press, 2000.

Rocciolo, Domenico. "Catecumeni e neofiti a Roma tra '500 e '800; provenienza, condizioni sociali e 'padrini' illustri." *Popolazione e società a Roma dal Medioevo all'età contemporanea* içinde, derleyen Eugenio Sonnino, 711-24. Roma: Il calamo, 1998.

Rochard, Patricia. *Türkei: Abendland begegnet Morgenland, 16.-18. Jahrhundert.* Internationale Tage Ingelheim. Mainz: H. Schmidt, 1992.

Rodrigue, Aron. "Difference and Tolerance in the Ottoman Empire. Interview by Nancy Reynolds." *Stanford Electronic Humanities Review* 5, no. 1 (1996). http://www.stanford.edu/du/group/SHR/5-1/text/rodrigue.html.

Roksandic, Drago. "The Dinari Vlachs/Morlachs in the Eastern Adriatic from the Fourteenth to the Sixteenth Centuries: How Many Indentities?." *Balcani occidentali, Adriatico e Venezia fra XIII e XVIII secolo* içinde, derleyen Oliver J. Schmitt ve Gherado Ortalli, 271-86. Viyana: Austrian Academy of Sciences, 2009.

Roland, Ruth A. *Interpreters as Diplomats: A Diplomatic History of the Role of Inter- preters in World Politics.* Ottawa: University of Ottawa Press, 1999.

Romano, Dennis. *Patricians and Popolani: The Social Foundations of the Venetian Renaissance State.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987.

——. "The Regulation of Domestic Service in Renaissance Venice." *Sixteenth Century Journal* 22, no. 4 (1991): 661-77.

——. "Aspects of Patronage in Fifteenth- and Sixteenth-Century Venice." *Renaissance Quarterly* 46, no. 4 (1993): 712-33.

——. *Housecraft and Statecraft: Domestic Service in Renaissance Venice.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.

Rota, Giorgio, "Religious Conversion and Professional Rivalry in Venice: Two Cases from the 17th Century." 29. Deutscher Orientalistentag'da yapılan yayımlanmamış sunum. Halle, Almanya, 20-24 Eylül, 2004.

Roth, Cecil. "Forced Baptisms in Italy: A Contribution to the History of Jewish Persecution." *Jewish Quarterly Review* n.s. 27, n. 2 (1936): 117-36.

Rothman, E. Natalie, "Between Venice and Istanbul: Trans-Imperial Subjects and Cultural Mediation in the Early Modern Mediterranean." Yayımlanmamış doktora tezi, University of Michigan, Ann Arbor, 2006.

——. "Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean." *Comparative Studies in Society and History* 51, no. 4 (2009a): 771-800.

——. "Self-Fashioning in the Mediterranean Contact Zone: Giovanni Battista Salvago and His *Africa Overo Barbaria* (1625)." *Renaissance Medievalisms* içinde, derleyen Konrad Eisenbichler, 123-43. Toronto: Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2009b.

——. "Genealogies of Mediation: 'Culture Broker' and Imperial Governmentality." *Anthrohistory: Unsettling Knowledge, Questioning Discipline* içinde, derleyen Edward Murphy, David W. Cohen, Chandra D. Bhimull, Fernando Coronil, Monica Eileen Patterson ve Julie Skurski, 67-79. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2010.

——. "Conversion and Convergence in the Venetian-Ottoman Borderlands." Derleyen John J. Martin. *Journal of Medieval and Early Modern Studies, Identity and Religion in the Medieval and Early Modern Mediterranean* özel sayısı 41, no. 3 (2011): 601-33.

Rouillard, Clarence D. *The Turk in French History, Thought, and Literature (1520- 1660).* Paris: Boivin, 1941.

Rowan, Steven W. "Ulrich Zasius and the Baptism of Jewish Children." *Sixteenth Century Journal* 6, no. 2 (1975): 3-25.

Rubiés, Joan Pau. *Travel and Ethnology in the Renaissance: South India through European Eyes, 1250-1625.* New York: Cambridge University Press, 2000.

——. "Oriental Despotism and European Orientalism: Botero to Montesquieu." *Journal of Early Modern History* 9, no. 1-2 (2005): 109-80.

Rudt de Collenberg, Wipertus H. "Les litterae hortatoriae accordees par les papes en faveur de la rédemption des Chyrpriotes captives des Turcs (1570-1597) d'Apres les fonds de l'Archivo Segreto Vaticano." *Epeteris* 11 (1982a): 13-167.

——. "Le pape et ses cousines sultanes: Clement VIII Aldobrandini et sa parente chypriote." *XVe Congrès international de généalogie et d'héraldique, Madrid, 1982, Acta* içinde, 455-71. Madrid: Imprenta Saez, 1982b.

——. "Recherches sur quelques familles chypriotes apparentées au pape Clément VIII Aldobrandini (1592-1605): Flatro, Davila, Sozomenoi, Lusignan, Bustron et Nores." *Epeteris* 12 (1983): 5-68.

——. "Le baptême des juifs à Rome de 1614 à 1798 selons les Registres de la <<Casa dei Catecumeni>>" *Archivum historiae pontificiae* 24 (1986): 91-231.

——. *Esclavage et rancons des chretiens en Mediterranee: 1570-1600: D'apres les Lit- terae Hortatoriae de l'Archivio Segreto Vaticano.* Paris: Leopard d'or, 1987.

——. "Le baptême des musulmanes esclaves à Rome aux XVIIe et XVIIIe siècles." *Mélanges de l'École française de Rome* 101, no. 1 (1989): 9-181; 101, no. 2 (1989): 519-670.

——. "Les <<custodi>> de la Marciana Giovanni Sozomenos et Giovanni Matteo Bustron: Relation familiales, sociales, culturelles et politiques au sein de la communauté chypriote." *Miscellanea Marciana* 5 (1990): 9-76.

——. "Les premiers Podocataro: Recherches basées sur le testament de Hugues (1452)." *Thesaurismata* 23 (1993): 130-82.

Ruggiero, Guido. *Binding Passions: Tales of Magic, Marriage and Power at the End of the Renaissance.* New York: Oxford University Press, 1993.

——. "The Abbot's Concubine." *Medieval and Renaissance Venice* içinde, derleyen Ellen E. Kittell ve Thomas F. Madden, 166-80. Urbana: University of Illinois Press, 1999.

——. "The Strange Death of Margarita Marcellini: *Male*, Signs, and the Everyday World of Pre-Modern Medicine." *American Historical Review* 106, no. 4 (2001): 1141-58.

Ruspio, Federica. "Una comunità di marrani a Venezia." *Zahor: Rivista di storia degli ebrei in Italia* 5 (2002): 53-85.

——. *La nazione portoghese: Ebrei ponentini e nuovi cristiani a Venezia*. Torino: S. Zamorani, 2007.

Ryan, James D. "Conversion vs. Baptism?: European Missionaries in Asia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries." *Varieties of Religious Conversion in the Middle Ages* içinde, derleyen James Muldoon, 146-67. Gainesville: University Press of Florida, 1997.

Sabbadini, Roberto. *L'acquisto di una tradizione: Tradizione aristocratica e nuova nobiltà a Venezia*. Udine: Istituto editoriale veneto friulano, 1995.

Sacerdoti, Alberto. "Introduzione." *<<Africa overo Barbaria>>. Relazione al doge di Venezia sulle reggenze di Algeri e di Tunisi* içinde, Giovanni Battista Salvago, i-xiv. Padova: Cedam, 1937.

Sagredo, A. ve Federico Berchet. *Il Fondaco dei Turchi a Venezia, Studi storici ed artistici*. Milano: G. Civelli, 1860.

Sahlins, Marshall D. *How "Natives" Think about Captain Cook, for Example*. Chicago: University of Chicago Press, 1995.

Sahlins, Peter. *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*. Berkeley: University of California Press, 1989.

Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.

Santosuosso, Antonio. "Religious Orthodoxy, Dissent, and Suppression in Venice in the 1540s." *Church History* 42, no. 4 (1973): 476-85.

Sanuto, Marino, *I diarii di Marino Sanuto*. Bologna: Forni Editore, 1969.

Sarti, Raffaella. "Obbedienti e fedeli: Note sull'istruzione morale e religiosa di servi e serve tra Cinque e Settecento." *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento* 17 (1991): 91-120.

——. "Bolognesi schiavi dei 'Turchi' e schiavi 'turchi' a Bologna tra Cinque e Settecento: Alterità etnico-religiosa e riduzione in schiavitù." *Quaderni Storici* 107 (2001): 437-74.

Sarton, George. "The Unity and Diversity of the Mediterranean World." *Osiris* 2 (1936): 406-63.

Sassetti, Filippo. "Ragionamento sopra il commercio ordinato dal Granduca Cosimo I tra i sudditi suoi e le nazioni del Levante." *Archivio Storico Italiano: Appendice* 9 (1853): 165-88 [1577].

Sbriziolo, Lia. "Per la storia delle confraternite veneziane: Dalle deliberazioni miste (1310-1476) del Consiglio dei Dieci. Scolae comunes, artigiane e nazionali." *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti* 126 (1968): 405-42.

Scannell, T. B. "Catechumen." *Catholic Encyclopedia* içinde. New York: Appleton, 2003 [1908]. www.newadvent.org/cathen/03430b.htm.

Scarabelli, Luciano. "Prefazione." *Storia della Guerra di Paolo IV Sommo Pontefice contro gli Spagnuoli* içinde, Pietro Nores, ix-xxvii. Floransa: G. P. Vieusseux, 1847.

Scaraffia, Lucetta. *Rinnegati: Per una storia dell'identità occidentale.* Roma: Laterza, 2002.

Scarcia, Gianroberto. "Presentazione." *Relazione di Persia (1542)* içinde, Michele Membré, derleyen Giorgio R. Cardona, xi-lxx. Napoli: Istituto universitario orientale, 1969.

Schermerhorn, Richard A. "Colonization and Pluralism." *Comparative Ethnic Relations: A Framework for Theory and Research* içinde, 148-63. New York: Random House, 1970.

Schmidt, Benjamin. *Innocence Abroad: The Dutch Imagination and the New World, 1570-1670.* New York: Cambridge University Press, 2001.

Schmitt, Oliver J. *Das venezianische Albanien (1392-1479).* Münih: Oldenbourg, 2001.

——. "'*De le novelle de Albania adviso Vostre Excellentie . . .*': Milanese and Mantuan *dispacci* and the Political History of the Venetian Overseas Empire in the Second Half of the 15th Century." 1400-1650, Venedik Dünyasında Ticaret, Koloniler ve Kültürlerarası Telaslar atölyesinde yapılan sunum. Venice International University, Venedik, 27-28 Mayıs, 2004.

——. *Levantiner: Lebenswelten und Identitäten einer ethnokonfessionellen Gruppe im osmanischen Reich im "langen 19. Jahrhundert."* Münih: Oldenbourg, 2005.

Schmitter, Monika. "Virtuous Riches: The Bricolage of *Cittadini* Identities in Early Sixteenth-Century Venice." *Renaissance Quarterly* 57, no. 3 (2004): 908-69.

Schmutz, Jürg. *Juristen für das Reich: Die deutschen Rechtsstudenten an der Universität Bologna 1265-1425.* Basel: Schwabe, 2000.

Schulz, Juergen. *The New Palaces of Medieval Venice.* University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press, 2004.

Schutte, Anne Jacobson. *Aspiring Saints: Pretense of Holiness, Inquisition, and Gender in the Republic of Venice, 1618-1750.* Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.

Schwartz, Stuart B., der. *Implicit Understandings: Observing, Reporting, and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era.* New York: Cambridge University Press, 1994.

Schwoebel, Robert. *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517).* Nieuwkoop: B. de Graaf, 1967.

Seed, Patricia. *Ceremonies of Possession in Europe's Conquest of the New World, 1492-1640.* New York: Cambridge University Press, 1995.

Segre, Renata. "Neophytes during the Italian Counter-Reformation: Identities and Biographies." *Proceedings of the Sixth World Congress of Jewish Studies, 13-19 August 1973* içinde, 131-42. Kudüs: World Union of Jewish Studies, 1975.

——. "Sephardic Settlements in Sixteenth-Century Italy: A Historical and Geographical Survey." *Jews, Christians, and Muslims in the Mediterranean World after 1492* içinde, derleyen Alisa Meyuhas Ginio, 112-37. Londra: Cass, 1992.

Sella, Domenico. *Commerci e industrie a venezia nel secolo XVII.* Venedik: Istituto per la Collaborazione Culturale, 1961.

Selwood, Jacob. "Making Difference: Aliens, Strangers and Others in Early Modern London, 1580-1680." Yayımlanmamış doktora tezi, Duke University, 2003.

Sénac, Philippe. *L'Occident médiéval face à l'islam: L'Image de l'autre.* Paris: Flammarion, 2000 [1983].

Sermoneta, Giuseppe B. "Il mestiere del neofito nella Roma del settecento." *Shlomo Simonsohn Jubilee Volume* içinde, derleyen Aharon Oppenheimer, 213-43. Tel Aviv: Tel Aviv Üniversitesi, 1993.

Setton, Kenneth M. *The Papacy and the Levant (1204-1571).* Philadelphia: American Philosophical Society, 1984.

Sheller, Mimi. *Consuming the Caribbean: From Arawaks to Zombies.* New York: Routledge, 2003.

Shmuelevitz, Aryeh. *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and the Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as Reflected in the Responsa.* Leiden: Brill, 1984.

Shuval, Tal. "The Ottoman Algerian Elite and Its Ideology." *International Journal of Middle East Studies* 32, no. 3 (2000): 323-44.

Siegmund, Stefanie. "Gender-Specific Conversion Narratives in Sixteenth-Century Italian Archival Sources." Amerikan Tarih Cemiyetinin 119'uncu yıllık toplantısında yapılmış ve yayımlanmamış sunum. Seattle, 2005.

——. *The Medici State and the Ghetto of Florence: The Construction of an Early Modern Jewish Community.* Stanford: Stanford University Press, 2006.

Silverblatt, Irene M. *Modern Inquisitions: Peru and the Colonial Origins of the Civilized World.* Durham: Duke University Press, 2004.

Silverman, David J. "Indians, Missionaries, and Religious Translation: Creating Wampanoag Christianity in Seventeenth-Century Martha's Vineyard." *William and Mary Quarterly* 62, no 2 (2005): 141-74.

Silverstein, Michael. "Shifters, Linguistic Categories, and Cultural Description." *Meaning in Anthropology* içinde, derleyen Keith H. Basso ve Henry A. Selby, 11-55. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1976.

Simmel, Georg. "The Stranger." Çeviren Robert Park ve Ernest Burgess. *On Individuality and Social Forms* içinde, derleyen Donald N. Levine, 143-49. Chicago: Chicago University Press, 1971.

Simonsen, D. "Giulio Morosinis Mitteilungen über seinen Lehrer Leo da Modena und seine jüdischen Zietgenossen." *Festschrift zum siebzigsten Geburtstage A. Berliner's gewidmet von Freunden und Schülern* içinde, derleyen A. Freimann and Meier Hildesheimer, 337-44. Frankfurt am Main: 1903.

Simonsfeld, Henry. *Der Fondaco dei Tedeschi in Venedig und die deutsch-venetianischen Handelsbeziehungen.* Aalen: Scientia Verlag, 1968.

Simonsohn, Shlomo. "Some Well-Known Jewish Converts during the Renaissance." *Revue des études juives* 148 (1989): 17-52.

Skilliter, Susan A. "The Letters of the Venetian 'Sultana' Nur Banu and Her Kira to Venice." *Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dicata* içinde, derleyen Aldo Gallotta ve Ugo Marazzi, 515-36. Napoli: Herder, 1982.

Soykut, Mustafa. *Image of the "Turk" in Italy: A History of the "Other" in Early Modern Europe, 1453-1683.* Berlin: K. Schwarz, 2001.

Sperling, Jutta. *Convents and the Body Politic in Late Renaissance Venice.* Chicago: University of Chicago Press, 1999a.

——. "The Paradox of Perfection: Reproducing the Body Politic in Late Renaissance Venice." *Comparative Studies in Society and History* 41, no. 1 (1999b): 3-32.

Spuler, Bertold. "Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). 3. Teil." *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven* 11, no. 3/4 (1935): 313-66.

Steensgaard, Neils. "Consuls and Nations in the Levant from 1570 to 1650." *Scandinavian Economic History Review* 15 (1967): 13-55.

Stephen, S. Jeyaseela. *Caste, Catholic Christianity, and the Language of Conversion: Social Change and Cultural Translation in Tamil Country, 1519-1774.* Delhi: Kalpaz Publications, 2008.

Stergios, James. "Language and Nationalism in Italy." *Nations and Nationalism* 12, no. 1 (2006): 15-33.

Stoianovich, Traian. "The Conquering Balkan Orthodox Merchant." *Journal of Economic History* 20 (1960): 234-313.

Stoler, Ann L. "Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule." *Comparative Studies in Society and History* 31 (1989): 134-61.

——. "Sexual Affronts and Racial Frontiers: European Identities and the Cultural Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia." *Comparative Studies in Society and History* 34, no. 3 (1992): 514-51.

——. "Tense and Tender Ties: The Politics of Comparison in North American History and (Post) Colonial Studies." *Journal of American History* 88, no. 3 (2001): 829-65.

——. *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule.* Berkeley: University of California Press, 2002.

——. "Affective States." *A Companion to the Anthropology of Politics* içinde, derleyen David Nugent ve Joan Vincent, 4-20. Oxford: Blackwell, 2004.

Stoler, Ann L. ve Frederick Cooper. "Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda." *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World* içinde, 1-56. Berkeley: University of California Press, 1997.

Stonequist, Everett V. *The Marginal Man: A Study in Personality and Culture Conflict.* New York: Russell & Russell, 1961 [1937].

Stouraiti, Anastasia. "Costruendo un luogo della memoria: Lepanto." *Storia di Venezia—Rivista* 1 (2003): 65-88.

Stow, Kenneth R. *Catholic Thought and Papal Jewry Policy, 1555-1593*. New York: Jewish Theological Seminary of America, 1976.

——. "A Tale of Uncertainties: Converts in the Roman Ghetto." *Shlomo Simonsohn Jubilee Volume* içinde, derleyen Aharon Oppenheimer, 257-81. Tel Aviv: Tel Aviv Üniversitesi, 1993.

——. *Theater of Acculturation: The Roman Ghetto in the Sixteenth Century*. Seattle: University of Washington Press, 2001.

——. "'Neofiti' and Their Families; Or, Perhaps, the Good of the State." *Leo Baeck Institute Year Book* 47 (2002): 105-13.

Stringham, Edward. "The Extralegal Development of Securities Trading in Seventeenth-Century Amsterdam." *Quarterly Review of Economics and Finance* 43 (2003): 321-44.

Subrahmanyam, Sanjay. "Connected Histories: Notes towards a Reconfiguration of Early Modern Eurasia." *Modern Asian Studies* 31, no. 3 (1997): 735-62.

——. "A Tale of Three Empires: Mughals, Ottomans, and Habsburgs in a Comparative Context." *Common Knowledge* 12, no. 1 (2006): 66-92.

——. "Holding the World in Balance: The Connected Histories of the Iberian Overseas Empires, 1500-1640." *American Historical Review* 112, no. 5 (2007): 1359-85.

Suriano, Francesco. *Il trattato di terra santa e dell'Oriente*, derleyen Girolamo Golubovich. Milano: Artigianelli, 1900 [1484].

Swartz, Norman. "Definitions, Dictionaries, and Meanings." Simon Fraser University, 1997.http://www.sfu.ca/philosophy/swartz/definitn.htm.

Szepe, Helena. "Lepanto in Venetian Family Archives." Amerika Rönesans Cemiyetinin 52. Yıllık Toplantısında sunum. San Francisco, 23-25 Mart 2006.

Targhetta, R. "Falier, Domenico." *Dizionario biografico degli Italiani*, cilt 44. 423-24, 1994a.

——. "Falier, Luca." *Dizionario biografico degli Italiani*, cilt. 44, 426-27. 1994b.

Tassini, Giuseppe. *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali di Venezia*. Venedik: Alzetta e Merlo, 1887.

Taussig, Michael T. *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man: A Study in Terror and Healing*. Chicago: University of Chicago Press, 1986.

Tavakoli-Targhi, Mohamad. *Refashioning Iran: Orientalism, Occidentalism, and Historiography*. New York: Palgrave Macmillan, 2001.

Tavernier, Jean-Baptiste. *The Six Voyages of John Baptista Tavernier, Baron of Au- bonne through Turkey, into Persia and the East-Indies, for the space of forty years*. . . . Londra: Robert Littlebury için basan William Godbid, 1677.

——. *Recueil de plusieurs relations et traitez singuliers & curieux*. Paris: Clouzier, 1679.

Taylor, Jean G. *The Social World of Batavia: European and Eurasian in Dutch Asia*. Madison: University of Wisconsin Press, 1983.

——. "Women as Mediators in VOC Batavia." *Women and Mediation in Indonesia* içinde, derleyen Sita van Bemmelen, 249-63. Leiden: KITLV Press, 1992.

Tedeschi, John. "Inquisitorial Law and the Witch." *Häxornas Europa 1400-1700: Early modern European Witchcraft Centres and Peripheries* içinde, derleyen Bengt Ankarloo ve Gustav Henningsen, 83-118. Oxford: Clarendon Press, 1990.

Tenenti, Alberto. "Gli schiavi di Venezia alla fine de Cinquecento." *Rivista storica italiana* 67, no. 1 (1955): 52-69.

——. "The Sense of Space and Time in the Venetian World of the Fifteenth and Sixteenth Centuries." *Renaissance Venice* içinde, derleyen John R. Hale, 17-46. Londra: Faber and Faber, 1973.

Terpstra, Nicholas. "Apprenticeship in Social Welfare: From Confraternal Charity to Municipal Poor Relief in Early Modern Italy." *Sixteenth Century Journal* 25, no. 1 (1994): 101-20.

——, der. *The Politics of Ritual Kinship: Confraternities and Social Order in Early Modern Italy*. New York: Cambridge University, 2000.

Tezcan, Baki. "The Second Empire: The Transformation of the Ottoman Polity in the Early Modern Era." *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 29, no. 3 (2009): 556-72.

Theunissen, Hans. "Cairo Revisited (I): Four Documents Pertinent to the Ottoman-Venetian Treaty of 1517." *Electronic Journal of Oriental Studies* 2, no. 7 (1999): 1-29, 1999.

Thiriet, Freddy. *La Romanie vénitienne au Moyen Age: Le développement et l'exploitation du domaine colonial vénitien, 12e-15e siècles*. Paris: E. de Boccard, 1959.

Tiepolo, Maria F. *La Persia e la Repubblica di Venezia: Mostra di documenti dell'Archivio di Stato e della Biblioteca Marciana di Venezia*. Tahran: Biblioteca Centrale dell'Università di Tehran, 1973.

——. *Mestieri e arti a Venezia 1173-1806*. Venedik: L'Archivio, 1986.

——. "Archivio di Stato di Venezia: Antichi regimi." *Guida generale degli archivi di Stato italiani* içinde, derleyen Piero D'Angiolini ve Claudio Pavone, cilt 4, 857-1014. Ufficio centrale per i beni archivistici. Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali, 1994.

Tinguely, Frédéric. *L'écriture du Levant à la Renaissance Enquête sur les voyageurs français dans l'empire de Soliman le Magnifique*. Cenevre: Droz, 2000.

Todorov, Tzvetan. *The Conquest of America: The Question of the Other*. New York: Harper & Row, 1984.

Todorova, Maria N. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.

Tolan, John V. *Sons of Ishmael: Muslims through European Eyes in the Middle Ages*. Gainesville: University of Florida Press, 2008.

Trebbi, Giuseppe. "La cancelleria veneta nei secoli XVI e XVII." *Annali della Fondazione Luigi Einaudi* 14 (1980): 65-125.

——. "Il segretario veneziano." *Archivio Storico Italiano* 144(527) (1986): 35-73.

Trexler, Richard C. *Public Life in Renaissance Florence.* Ithaca: Cornell University Press, 1994.

Trivellato, Francesca. *The Familiarity of Strangers: The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period.* New Haven: Yale University Press, 2009.

Trouillot, Michel-Rolph. "Anthropology and the Savage Slot: The Politics and Poetics of Otherness." *Recapturing Anthropology: Working in the Present* içinde, derleyen Richard G. Fox, 17-44. Santa Fe: School of American Research Press, 1991.

——. *Silencing the Past: Power and the Production of History.* Boston: Beacon Press, 1995.

Tucci, Ugo. "Mercanti Veneziani in India all fine del secolo XVI." *Studi in onore di Armando Sapori* içinde, 1089-112. Milano: Istituto Editoriale Cisalpino, 1957.

——. "The Psychology of the Venetian Merchant in the Sixteenth Century." *Renaissance Venice* içinde, derleyen John R. Hale, 346-78. Londra: Faber and Faber, 1973.

——. "Tra Venezia e mondo turco: I mercanti." *Venezia e i Turchi içinde,* derleyen Gino Benzoni, 38-55. Milano: Electra, 1985.

Turan, Ebru. "The Sultan's Favorite: Ibrahim Pasha and the Making of the Ottoman Universal Sovereignty in the Reign of Sultan Suleyman (1516-1526)." Yayımlanmamış doktora tezi, University of Chicago, 2007.

Tymoczko, Maria, "Ideology and the Position of the Translator: In What Sense Is a Translator 'In-Between'?." *Apropos of Ideology: Translation Studies on Ideology* içinde, derleyen María Calzada Pérez, 181-201. Ideologies in Translation Studies. Manchester, UK: St. Jerome, 2003.

Urban Padoan, Lina. *Venezia e il " foresto". Situazioni avventure, "meraviglie." quando anche i re alloggiavano in locande: Hosterie, locande e alberghi dal XIII al XIX secolo.* Venedik: Centro internazionale della grafica, 1990.

Urciuoli, Bonnie. "Strategically Deployable Shifters In College Marketing, or Just What Do They Mean by 'Skills' and 'Leadership' and 'Multiculturalism'?" Dil ve Kültür Çalışma Sunumu, Sempozyum 6, Binghamton University, 2000. http://language-culture.binghamton.edu/symposia/6/.

Valensi, Lucette. "The Making of a Political Paradigm: The Ottoman State and Oriental Despotism." *The Transmission of Culture in Early Modern Europe* içinde, derleyen Anthony Grafton ve Ann Blair, 173-203. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1990.

——. *The Birth of the Despot: Venice and the Sublime Porte.* Ithaca: Cornell University Press, 1993.

——. "Intercommunal Relations and Changes in Religious Affiliation in the Middle East: Seventeenth to Nineteenth Centuries." *The Construction of Minorities: Cases for*

Comparison across Time and around the World içinde, derleyen André Burguière ve Raymond Grew, 99-120. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2001.

Van Boxel, Piet. "Dowry and the Conversion of the Jews in Sixteenth-Century Rome: Competition between the Church and the Jewish Community." *Marriage in Italy, 1300-1650* içinde, derleyen Trevor Dean ve Kate J. P. Lowe, 116-27. New York: Cambridge University Press, 1998.

Van der Veer, Peter. "Syncretism, Multiculturalism, and the Discourse of Tolerance." *Syncretism/Anti-Syncretism: The Politics of Religious Synthesis* içinde, derleyen Charles Stewart ve Rosalind Shaw, 196-211. New York: Routledge, 1994.

Van Gelder, Maartje. "Supplying the *Serenissima*: The Role of Flemish Merchants in the Venetian Grain Trade during the First Phase of the *Straatvaart*." *International Journal of Maritime History* 16, no. 2 (2004): 39-60.

——. *Trading Places: The Netherlandish Merchants in Early Modern Venice*. Leiden: Brill, 2009.

Van Houtte, J. A. "Les courtiers au Moyen âge. Origine et caractéristiques d'une institution commerciale en Europe occidentale." *Revue historique de droit français et étranger* 15 (1936): 105-41.

Vanzan, Anna. "In Search of Another Identity: Female Muslim-Christian Conversions in the Mediterranean World." *Islam and Christian-Muslim Relations* 7, no. 3 (1996): 327-33.

——. "La Pia Casa dei Catecumeni in Venezia: Un tentativo di devshirme cristiana." *Donne e Microcosmi Culturali* içinde, derleyen Adriana Destro, 221-55. Bologna: Patron Editore, 1997.

Vatin, Nicolas ve Gilles Veinstein, der. *Insularités ottomanes*. Paris: Maison-neuve & Larose, 2004.

Vega, Garcilaso de la. *The royal commentaries of Peru*. Çeviren Sir Paul Rycaut. Londra: Richard Tonson için basan Miles Flesher, 1688.

Veinstein, Gilles, der. *Soliman le Magnifique et son temps*. Paris: Documentation française, 1992.

Vercellin, Giorgio. "Mercanti turchi a Venezia alla fine del Cinquecento: Il *Libretto dei contratti turcheschi* di Zuane Zacra sensale." *Il Veltro* 23 (1979): 243-76.

——. "Mercanti turchi e sensali a Venezia." *Studi Veneziani* 4 (1980): 45-78.

Verlinden, Charles. *Précedents medievaux de la colonie en Amerique*. Mexico City: Comisión de Historia del Instituto Panamericano de Geografica e Historia, 1954.

——. *The Beginnings of Modern Colonization: Eleven Essays with an Introduction*. Çeviren Yvonne Freccero. Ithaca: Cornell University Press, 1970.

Vickery, Amanda. "Golden Age to Separate Spheres?: A Review of the Categories and Chronology of English Women's History." *Gender & History in Western Europe* içinde, derleyen Robert V. M. Shoemaker, 197-225. Londra: Arnold, 1998.

Vigiano, Valentina. "I <<mezzani>> nella Palermo della prima metà del cinquecento: Norme, pratiche, modelli aggregativi e reti fiduciarie." *Le regole dei mestieri e delle professioni secoli XV-XIX* içinde, derleyen Marco Meriggi ve Alessandro Pastore,347-63. Milano: F. Angeli, 2001.

Viswanathan, Gauri. *Outside the Fold: Conversion, Modernity, and Belief.* Princeton: Princeton University Press, 1998.

Vitali, Achille. *La moda a Venezia attraverso i secoli: Lessico ragionato.* Venedik: Filippi editore, 1992.

Vitkus, Daniel J. *Turning Turk: English Theater and the Multicultural Mediterranean, 1570-1630.* New York: Palgrave Macmillan, 2003.

Voigt, Lisa. "Captivity, Exile, and Interpretation in *La Florida Del Inca*." *Colonial Latin American Review* 11, no. 2 (2002): 251-73.

Vovard, André. *Les turqueries dans la littérature française: Le cycle barbaresque.* Paris: Privat, 1959.

Wansbrough, John E. *Lingua Franca in the Mediterranean.* Richmond, UK: Curzon Press, 1996.

White, Luise. "'A Special Danger': Gender, Property, and Blood in Nairobi, 1919-1939." *Speaking with Vampires: Rumor and History in Colonial Africa* içinde, 151-74. Berkeley: University of California Press, 2000.

White, Richard. *The Middle Ground: Indians, Empires, and Republics in the Great Lakes Region, 1650-1815.* New York: Cambridge University Press, 1991.

Williams, Eric E. *Capitalism & Slavery.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1994 [1944].

Wilson, Bronwen. "Reflecting on the Face of the Turk in Sixteenth-Century Venetian Portrait Books." *Word & Image* 19, no. 1-2 (2003): 38-58.

——. "Reproducing the Contours of Venetian Identity in Late Sixteenth-Century Costume Books." *Studies in Iconography* 25 (2004): 1-54.

——. *The World in Venice: Print, the City and Early Modern Identity.* Toronto: University of Toronto Press, 2005.

——. "Allies and Adversaries: Print, Venice, and the *Teatro della guerra*." Amerika Rönesans Cemiyeti 53. Yıllık Toplantısında yapılmış sunum. San Francisco, 23-25 Mart 2006.

——. "*Foggie diverse di vestire de' Turchi*: Turkish Costume Illustration and Cultural Translation." *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 37, no. 1 (2007): 97-139.

Wolf, Eric R. "Aspects of Group Relations in a Complex Society: Mexico." *American Anthropologist* 58, no. 6 (1956): 1065-78.

——. *Europe and the People without History.* Berkeley: University of California Press, 1982.

——. "Perilous Ideas: Race, Culture, People." *Current Anthropology* 35, no. 1 (1994): 1-12.

Wolff, Robert Lee. "Romania: The Latin Empire of Constantinople." *Speculum* 23, no. 1 (1948): 1-34.

Wolff, Larry. *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 1994.

——. "Venice and the Slavs of Dalmatia: The Drama of the Adriatic Empire in the Venetian Enlightenment." *Slavic Review* 56, no. 3 (1997): 428-55.

——. "The Enlightened Anthropology of Friendship in Venetian Dalmatia: Primitive Ferocity and Ritual Fraternity among the Morlacchi." *Eighteenth-Century Studies* 32, no. 2 (1998): 157-78.

——. *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 2001.

——. "The Adriatic Origins of European Anthropology." *Cromohs* 10 (2005): 1-5. http://www.cromohs.unifi.it/10_2005/wolff_adriatic.html.

Woodhead, Christine, "Consolidating the Empire: New Views on Ottoman History 1453-1869." *English Historical Review* 123, no. 503 (2008): 973-87.

Woolard, Kathryn A. "Simultaneity and Bivalency as Strategies in Bilingualism." *Journal of Linguistic Anthropology* 8, no. 1 (1998): 3-29.

Woolfson, Jonathan. *Padua and the Tudors: English Students in Italy, 1485-1603*. Cambridge, UK: James Clarke, 1998.

Wright, Anthony D. "Republican Tradition and the Maintenance of 'National' Religious Traditions in Venice." *Renaissance Studies* 10 (1996): 405-16.

Wright, Diana G. "Bartolomeo Minio: Venetian Administration in 15th Century Nauplion." *Electronic Journal of Oriental Studies* 3, no. 5 (2000): 1-235. http://www.let.uu.nl/oosters/EJOS/EJOS-III.5.html.

——. "The First Venetian Love Letter?: The Testament of Zorzi Cernovich." *Electronic Journal of Oriental Studies* 9, no. 2 (2006): 1-20.

Zanardo, Andrea. "'Lor colpa fu d'essere sedotti': Un processo dell'inquisizione modenese ad ebrei e neofiti." *Nuova Rivista Storica* 80, no. 3 (1996): 525-92.

Zannini, Andrea. *Burocrazia e burocrati a Venezia in età moderna: i cittadini origi- nari (sec. XVI-XVIII)*. Venedik: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 1993.

Ze'evi, Dror. "Back to Napoleon?: Thoughts on the Beginning of the Modern Era in the Middle East." *Mediterranean Historical Review* 19, no. 1 (2004): 73-94.

——. *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500-1900*. Berkeley: University of California Press, 2006.

Zele, Walter. "Alī bey, un interprete della Porta nella Venezia dell '500." *Studi Veneziani* 19 (1990): 187-224.

Zenner, Walter P. "Middleman Minority Theories." *Minorities in the Middle: A Cross-Cultural Analysis* içinde, 1-26. Albany: SUNY Press, 1991.

Zernatto, Guido. "Nation: The History of a Word." *Review of Politics* 6 (1944): 351-66.

Zerubavel, Eviatar. *Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.

Zimmerman, Bénédicte. "Histoire croisée and the Making of Global History." Paper presented at the summer school on Comparative and Trans-national History: Theories, Methodology and Case Studies, European University Institute, 2008. http://www.eui.eu/HEC/ResearchTeaching/20082009-Autumn/SS-reading-Zimmermann.pdf.

Županov, Ines G. *Missionary Tropics: The Catholic Frontier in India (16th-17th Centuries)*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005.

Dizin

A

Abravanel, Moise 174

Aclea, Camilla 90, 91

Adriyatik 261, 277; Adriyatik'teki Venedik kolonileri, 22, 58, 141d58, 159, 165, 205-6, 210

Aggiondrito, Giovanni 206d2, 225d62

Agnadello Savaşı 41

akrabalık, din değiştirme ve 134-7, 167-71; dragomanların akrabalığı 210, 220-1

Albrin, Cecilio 102

Aldobrandini, Cinzio 119

Alfonso II d'Este 268d35

Ali Bey 209

Aliprando, Zaneto 206d2

Alman Ticaret Merkezi. *Bkz.* Fondaco dei Tedeschi

Amadio, Cesare 105d68

Amman, Johann Jacob 217d41

Amsterdam 67d42, 262, 264. *Ayrıca bkz.* Hollanda

Ancona 257, 271-2, 290-3

Antivari 170

Aquinolu Aziz Tommaso 171

Arapça 119, 165, 182-3, 231, 242, 272, 312, 313; tercümanlar 119

Arbel, Benjamin 10, 12, 29, 59d16, 78d78, 264d27, 282d80

Armano, Paolo 167

Arnavut Zorzi (simsar) 90-1

Arnavutlar 90-91, 240, 246-9, 276. *Ayrıca bkz.* Balkanlar

Arneri, Giacomo 144

arşivler: Katekümenler Evi 155; Patriklik Mahkemesi 140; simsarlar loncası 54, 94-5, 97, 303-5; Ticaret Kurulu 60d18

Asad, Talal 118-9

Ashkenazi, Salomon 74

Astorri, Antonella 62d25, 98

Aşağı Tuna (Scythia) 261

Aşkenazi Yahudileri 74, 76, 78, 163

Avogadro, Girolamo 143-4

Aydınlanma 117, 255, 295-6

Aziz Augustinus 121-2

B

Babin ailesi 79-80

Babino, Ambrosio 80d82

Bacco, Marco 81-2

Baer, Marc 118d3, 126d23, 136d47, 168d41

Bagos, Antonio 223

bağış toplama izni 161-3, *162*, 197, 201, 309

balyos 39; dragomanları 126, 205-10, 220-6

Bakhtin, Mikhail 121, 128

Baldora, Jacob dalla. *Bkz.* Zuan Giacomo

Balduci, Domenico 105
Bali, Turan 215
Balkanlar 83, 137, 165, 175-6, 217, 297; din değiştirip Katolik olanlar 133-4; dragomanlar 233; tüccarlar 84-5, 236-7, 239, 246-9. *Ayrıca bkz.* Dalmaçya
Balliani, Sebastian 104
Bar (Antivari) 170
Barbaro, Bartolomeo 220d47
Barth, Fredrik 24d12
Bartolazzo, Francesco 97d31
Bassano, Luigi 266, 268
Batnaz (Patmos) 278
Battaglia, Salvatore 290
Battista, Pietro de 223
Beich, Assan ("Sguerzo") 90-2, 98
Bellavitis, Anna 68d43
Bellori, Giovanni Pietro 290
Bembo, Bernardo 100d44
Bembo, Leonardo 209
Benedetti, Bernardo 213
Bennassar, Bartolomé 83d91, 118d5, 135d44
Bergonzi, Zorzi 102
Bernardo, Agostin 209d17
beslenme biçimleri, dini 58, 139; Levantenler 290
Bizans İmparatorluğu 31, 42, 83; dinleri 70; sömürgesi olarak Venedik 32d48 ticaret merkezleri 84, 260-2;
Black, Christopher 38
Blanche, Pierre 132, 138, 307
Blanchis, Alvise de 142
Bodenham, Roger 286
Boğdanlılar *bkz.* Moldavyalılar
Bologna: din değiştirip Katolik olanlar, 69d48, 157d6, 166d33; simsarları 62d25, 65d35
Bonà, Christoforo 225d62
Bonà, Giovanni Maria 225d62
Bonaldi, Anzolo 94
Bondumier, Zuan 205d1
Bonnefons, Nicolas de 286
Borghese, Scipion 73-4
Borisi ailesi 225d62
Boşnaklar 236-7, 240, 281-2, 284; Fondaco dei Turchi'de 240, 246-9; Levanten olarak 276, 278. *Ayrıca bkz.* Balkanlar
Botero, Giovanni 124d20
Bouwsma, William J. 22d4
Bowd, Stephen D. 22d4
Braudel, Fernand 28, 30
Brezilya 100
Britanico, Giovanni 206d2, 225d62
Bruti ailesi 225d62
Buchia, Marco 190
Buchia, Vicenzo 159, 190
Budva 139
Buhara 119
Bursa (Prusa) 84, 130
Bustrona, Elena De Nores 218d45

C

Ca' da Pesaro, Girolamo da 248-9
Calese, Bartolomeo da 104
Calili, Baina 223
Calvincilik 132-6. *Ayrıca bkz.* Protestanlık
Cambrai Birliği 41
Camis, Isaia 222
Caneiani, Abram 168d40
Capello, Paolo 187

Capello, Pasqua 93
Capello, Stefano 205d1
Capessich, Lorenzo 84-5
Carcusi, Giorgio da 278d68
cariyelik 140, 195
Carlebach, Elisheva 121
Carminati, Zuanne Battista 101, 304
Casa delle Convertite 139
Casa del Soccorso (Vincenza) 143-5
Castela, Henry 288
Castro ailesi 169
Cattaro. *Bkz.* Kotor
Cavalli, Girolamo di 157d5
Cazzi, Pietro 189
Cenova 133, 134, 293; Ceneviz imparatorluğu 28, 61, 207
Certeau, Michel de 53
Cerutti, Simona 166
Cesana, Felice 141
Cezayir 215
Chambers, David 41d67
Chicago ekolünden sosyologlar 23
Chojnacka, Monica 158
Cigoto, Antonio 235-6
Cimatore, Piero 267
Cinque Savii alla mercanzia. Bkz. Ticaret Kurulu
cinsel ilişkiler 144, 195, 241, 268, 271
Civran, Girolamo 209, 211-3, 225t, 232, 234
Cızvitler 48, 67, 70d53, 136, 157, 168, 192d114, 198, 201
Cleirac, Estienne 289
Clement, VIII. (Papa) 119d8
Cohen, Aron de Menachem 101, 102d53
Cohen, Elizabeth 97d32
Cohen, Isach 104
Colombo, Mazo 152
Colona, Piero 89-90
Comin, Zuane 173d53
Consoli dei mercanti 66, 233d1; lonca üyelerinin seçilmesi 63
Contarini, Alvise 77
Contarini, Andrea 160
Contarini, Chiara 53d2
Contarini, Francesco 176d69
Contarini, Giovanni Battista 157d5
Contarini, Girolamo 72
Contarini, Pietro 261
Corpis, Duane 132d38, 147
Corquiza 168
Coryate, Thomas 22, 32, 35
Cozunovich, Michael 160d14
Cozzi, Anzolo 239
Cremona, Paolo 177-8
Cremonesi, Gasparo di 78d79
Cresci, Manusso 238
Crespin, David 100
Croia (Kruja) 246d39
Crouzet-Pavan, Elisabeth 30d33, 243-4
Cuchi, Zacharia 104d66
Cumena, Leonarda 190

Ç

çeyiz 157, 167, 171, 186-9, 191-4, 201, 224. *Ayrıca bkz.* evlilik
çıraklık 56, 68d43; çıraklıklar için görüşme 157, 167, 183, 197; dragoman 126, 206-10, 220-6; evlat edinilmiş çocuklar için 190-3; himaye ağları ve çıraklar 200-1
çift anlamlılık 271, 275

D

Dalmaçya 160, 206d2, 212-3, 223, 226, 233, 249, 266, 278, 281, 296d1; dragomanlar 223-4, 233. *Ayrıca bkz.* Balkanlar

Dalmaçyalılar 84, 276, 291

Dandolo, Teodoro 119-20, 231, 274

De Castro ailesi 169

denizcilerin ortak dili (lingua franca) 259, 261, 288, 289

devşirme 123-6

Dıraç 277

dilekçeler 37, 45; dragomanların 216-8, 222-3, 226; örnekleri 252-3, 301-3, 309-15; retoriği 67-89, 109-11, 278, 286

din değiştirip Katolik olanlar 23, 69, 120-3, 127, 188, 280; *examina matrimoniorum*'ları (evlilik incelemeleri) 45, 121, 140-6; ideolojik bir zafer olarak 201; kilise hukuku 70; lonca üyelikleri 93; mezhepsel ayrışma 43, 47, 117, 121, 123, 279; misyonerler ve 36, 70d53, 118, 127d28, 171, 297; Müslümanlıktan geçenler 48, 70-5, 120-1, 127, 142-4, 150-2, 165-75; Protestanlıktan geçenler 69, 120-1, 127-8, 131-7, 147, 153; vaftiz ebeveynleri 175-80, 188-9, 193; Yahudilikten geçenler 48, 71-5, 117, 141-2, 147-54, 301-3; yurttaşlıkları 71-2, 181, 186; zorlananlar 143-5, 263. *Ayrıca bkz.* vaftiz; Pia Casa dei Catecumeni

dinden çıkma 57, 135, 138, 243. *Ayrıca bkz.* din değiştiren Katolikler

Divan-ı Hümayun Tercümanı 206-10, 214d30. *Ayrıca bkz.* dragomanlar

Diyarbakır 289

Doğu Katolik Hıristiyanlar 281

Donà, Francesco 21

"dönmeler" 123-6, 128, 136-40, 155, 249

Dragacich, Franceschina 192

Dragacich, Matteo 192

Dragazza, Silvio 206d2

dragomanlar 37, 48-9, 107, 119-20, 126, 205-28; din değiştirip Katolik olanlar 119-20; dragoman çıraklığı 126, 206-210, 220-6; haklarındaki yolsuzluk davaları 233-7; kâtipler ve dragomanlar 45, 96, 135, 150; Kıbrıslı dragomanlar 206d2, 213, 215, 225t; Levantenler 267, 269; miras bırakılmış bir mevki olarak 224-6, 225t, 214-9, 239; Osmanlı 206-10, 214d30; yurttaşlıkları 213d29, 220-7, 225t

Dubar 159

dukanın değeri 65d36, 89

Dursteler, Eric 84d96, 126d23, 255d2

E

Eletti, Marcantonio degli 237, 280

Emanuel, Filippo 272

Emmanuel Philibert, Savoy Dükü 291

Engizisyon 45, 48; dönmelerin sorguları 127-40; engizisyon karşısına çıkarılan dönmeler 53-58, 121-4; kuruluşu 53d1; prosedürleri 97d32

Ercole II., Ferrara Dükü 291

Ermenice 273; tercümanlar 222

Ermeniler 36, 47, 58, 70, 95-8, 100, 113, 120, 222-3, 234, 239-40, 256, 276; dilekçe retorikleri 279-80, 285-6; Ermeni Kilisesi 280d75; Ermenice dragomanlar 120, 222, 234; İranlı Ermeniler 251, 275-6; Levanten Ermeniler 275-7, 294; vergilendirilmeleri 233, 234d2, 239, 274, 281, 282d80, 284-5

Ernest, Johannes ("Zuanne") 98d36
Este, Alfonso II d' 268d35
etnisite 29, 35-46, 255-8; din ve 117-8, 281-2; karma 24, 113, 240-1, 244, 269d38; vaftiz ebeveynleri ve 175
Evelyn, John 286
examinum matrimoniorum. Bkz. evlilik incelemesi
evlilik 121, 140, 141, 142, 143, 145, 153, 188, 194, 210
evlilik incelemeleri 140, 142, 144-5, 153

F

Facini, Maddalena 142
Falier, Marcantonio 53-4
Farsça 215; tercümanlar 119, 272, 311-3
Feneryot 207
Feodosiya (Kefe) 207, 208d12
Ferrara 142, 157d6, 244, 257, 291
Ferro, Marco 65d35
Floransa: evlatlık sözleşmeleri 190d107; Floransalı dragomanlar 208; Levantenler ve Floransa 260, 266-7, 268d35, 269, 291d117
Florio, Bernardo 159
Florio, John 268
Floris, Simon de 151
Fondaco dei Tedeschi 61-2, 65; kuruluşu 243; loncalarla çatışma 107-8; Visdomini'si 62, 233d1. *Ayrıca bkz.* Protestanlık
Fondaco dei Turchi 39, 240-54, *245*; İranlılar 249-54, 279-80; kuruluşu 279-80; Levantenler 279-80. *Ayrıca bkz.* Osmanlılar, Türkler
Fonseca, Agostino 165d29
Fontana 126
Fortis, Alvise 223
Fortis, Giacomo 220-1, 225t
Fortis, Pietro 220-6, 225t, 239, 250
Foscarini, Giacomo 157d5
Frais, Anna 137, 308
Francolin, Pietro 81, 282-3
Frangipane, Cornelio 21-2, 295
Frani, Angelo 104d64
Fransa 42, 123; Akdeniz'deki ticareti 264, 293; din değiştirip Katolik olanlar 127-8, 133, 134
Fransisken 138, 278, 289
Friuli 21
Furello, Domenico 145
Furetière, Antoine 288

G

Gal, Susan 39d66
Gardichiotti, Manoli 89
Garibaldo, Battista 69d46
Garofalo, Pietro 192
Garzoni, Tomasso 38
Garzoni, Vincenzo 186, 188d98
Gastaldi, Giacomo 214
Gelderblom, Oscar 67d42
Gerosolimitano, Domenico 182d88
getto. *Bkz.* Yahudi gettosu
Giacinti, Francesco Maria de 165d29
Gianucci, Orfeo 104d65
Girit 286; Girit'teki Venedik soyluları 59d16; Girit Savaşı 43, 248, 260, 278
Giustinian, Girolamo 236
Giustinian, Marc Antonio 214
Giustiniano, Antonio 161, 309
Goffman, Daniel 297d5
Gonneme, Dimitri 215
González de Lara, Yadira 67d42

Governatori delle Intrade 65
Gozzi, Alberto 145
Gozzi, Gabriele 145
Gozzi, Pietro 106
Görice (Arnavutluk) 168
Grabar, Oleg 28d24
Graffini, Mordacai 78
Gregorius, XIII. (Papa) 182d86
Grillo ailesi 225d62
Griselli, Girolamo 101
Gritti, Alvise 207d7
Gritti, Francesco 74
Grub, James 21d4
Guarini, Battista 267
Gumeno, Mano 89
Gussoni, Andrea 236

H

Habsburg İmparatorluğu 33, 34d52, 118d3, 218-9
Haçlı Seferleri 28, 60, 130, 215; Levantenler ve 259, 260d17, 269
Hakluyt, Richard 286
Halep 80, 119, 129, 130, 225d62, 276, 289
Halepli Abdone 129, 280, 306
Hamburg tacirleri 238
Hırvatistan. *Bkz.* Balkanlar, Dalmaçya
Hint tacirler 90
Hintçe 119, 231
Hodgen, Margaret 26d16
Hollanda 42, 67d42, 264; Akdeniz'de ticareti 262-3; deniz kuvvetleri 42-3, 123
Honorius, IV. (Papa) 208d9
Horden, Peregrine 27
Howell, James 287
Husain, Adnan 118
hümanizm 31, 42, 182-3, 217, 265, 290
Hvar (Lesina) 315

I

Innocentius XI (Papa) 158
Ioly Zorattini, Pier Cesare 158d10
ırk: kültür ve 24d10, 38-9; streotipleri 247
Israel, Jonathan 67d42
Istria 168, 219d46, 259, 278, 297

İ

İbrahim Bey 207
İbranice 110, 160, 182
ilahiyat öğrencileri 181-2
imparatorluk aşırı tebaa 23-7, 32-7, 53, 59, 67, 83, 114, 219, 232, 260, 263, 271, 295
İnebahtı 190, 276; Deniz Savaşı 40, 42-3
İngiltere 155; Akdeniz'de ticareti 264; deniz kuvvetleri 42-3, 123
intrada (ithalat vergileri) 65. *Ayrıca bkz.* vergiler
İranlılar 251, 282, 284, 291. *Ayrıca bkz.* Safeviler
İslam 69, 182; Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçenler 41, 55, 121-6, 127-40, 155, 21; Müslümanlıktan Katolikliğe geçenler 48, 69-75, 120-3, 127, 143-5, 150-1, 165-75, 200-15; uzlaşma 53-4, 143-4; vaftiz ebeveynliği 176
İskenderiye 138, 176d69, 178d75, 260, 261
İspanya: Kutsal Birlik 42, 71d56; Yahudileri 76, 284
İtalyanca 89d3, 105d66, 119, 130d35, 136, 163, 205, 210d20, 237-9, 259, 267-8, 273, 286-7, 290d112
izinler, bağış toplamak için 161-2, *162*, 197, 201, 309

İzmir (Smyrna) 55, 84, 165, 260, 284-89, 290

J

Jacoby, David 63d34

Jonker, Joost 67d42

K

Kabala 182

kaçırılma 55, 123-7, 139, 241, 280

Kahire 130, 208, 260

Kamu Dragomanları. *Bkz.* dragomanlar

Kanuni Sultan Süleyman 33, 41

Karadağlılar 239, 249

Karlofça Antlaşması 223

Katekümenler Evi. *Bkz.* Pia Casa dei Catecumeni

kâtipler 45, 96, 135, 146, 150, 220. *Ayrıca bkz.* dragomanlar

Keane, Webb 118

Kefalonya 206d2, 214, 225d62

Kefe 207, 208d12

Kersey, John 288

Kertzer, David 117

Kıbrıs 219d46, 261, 287; Kıbrıs Savaşı 81, 207; Kıbrıslı dragomanlar 206d2, 213, 215, 225t; Kıbrıslı simsarlar 57d12, 272; Kıbrıs'taki Venedikli Soylular 59d16, 79-80, 215d36, 216, 218; Osmanlı kolonisi olarak 41d67, 43, 59d16, 79; Venedikli mülteciler 59d16; 75d72, 81, 207, 215

kıyafet, kimliği belirten bir işaret olarak 53, 70, 82d89, 130, 173-4, 227, 248, 266; Levantenler 56d8, 131, 258d8, 267, 269, *270*

Kirshner, Julius 29d29

Klapisch-Zuber, Christiane 189

Klimno 160

Koljane 133, 315

Korfu 151, 159, 206d2, 260, 272

Koron 212

korsanlar 82, 93d17, 126, 272

Kotor (Cattaro) 81, 159, 160

köleler 54, 56, 58, 124, 166, 172, 193, 250, 298

kronotoplar 121, 128-9, 131, 138-43, 153

Krstić, Tijana 44d79, 122d17, 126d23, 127-8, 279d73

Kruja 246d39

Kuran 182

Kutsal Birlik 42, 71d56

kuyumcular 62, 100-1, 188

Kuzey Afrika 29d27, 165, 184

kültürel aracılık 24-8, 135-6, 227, 246, 257, 272, 296-7

L

La Fontaine, Jean de 289

Lane, Frederic 40d67, 60d19

Larta, Piero de 73

Latince 207, 210d20

Latinler 57d12, 70, 209, 224, 226, 297

Lauro, Zuanne dal 101

Lettino, Francesco di Demetri ("Frangia") 53-60, 97, 240-1, 244; pansiyonu 247-8, 250

Lettino, Giovanni Battista 242

Levantenler 23, 46, 114, 253-94; dragomanlar 267, 269; Levanten Ermeniler 275; kıyafetleri 56d8, 131, 258d8, 267d35, 268-9, *270*; Levanten Yahudiler 76-9, 83, 108-10, 238, 257, 261-3, 268-9, 274, 282-6; linguistik terim olarak 255-7, 259, 286-94; şarkıları 266-7; vergilendirilmeleri 232-9, 273, 281-6. *Ayrıca bkz.* Osmanlı tacirler

Levant Şirketi 287, 290
Leybourn, William 112-3
liretin değeri 65d36, 89
Livorno 257, 264, 280, 291-2
Lombardo, Marco 138, 308-9
lonca: ipek 68d43, 92, 112d91. *Ayrıca bkz.* simsarlar loncası
Luria, Keith 128
Luthercilik 31, 58d15, 69, 131, 132d38, 136, 138, 143, 243. *Ayrıca bkz.* Protestanlık
Luzzatto, Gino 60d19

M

Macarelli, Donado 98d36
Machergiotti, Emanuel 144
Madachi, Zuan 206d2
Mağripliler 146, 176d69, 179, 184, 195, 291
Malipiero, Giovanni Battista 197
Malta 82, 261, 272
Maltempo, Sempronio 195
Manenti, Alvise 211
Maravessi, Alfonso 157d5
Marcolini, Francesco 157d5
Marduzzo, Cardinal 96d27
Marina, Paolo 168
Maringhi, Girolamo di Agostino 62d25
Marpegano, Pietro 268d35
marranizm 264d27
Martínez-Fernández, Luis 140d57
Martin, Zacomo 195
matbuat kültürü 44, 110d78, 214, 288-9, 296d2
Maurogonato, Meir 77
Maximilian, V. (arşidük) 96d27
McKee, Sally 59d16, 195d120
Medici, Cosimo I de' 291
Medici, I. Ferdinand de' 291
Mehmet, Hacı 265
Mehmet, III. (Sultan) 215
Melos 81, 288
Membré, Michiel 207d7, 213-5, 222, 225t, 234-9, 247, 272-4
Memlûklar 29, 42, 131d36, 208, 260
Memo, Thodaro 106-7
messetteria (simsarlık vergisi) 63, 67d42, 95, 233d1. *Ayrıca bkz.* vergiler
Methoni (Modon) 206d2, 207, 212
Mezadur, Cozà 223
mezhepsel ayrışma 43, 47, 117, 121, 123, 279. *Ayrıca bkz.* din değiştirip Katolik olanlar
Mısır. *Bkz.* İskenderiye, Kahire, Memlûklar
Michiel, Maffio 205d1
Miculich, Luca 278
Mintz, Sidney 26d15, 175
misyonerler 35, 70d53, 118, 119, 171, 280d75, 297, 298
Mocenigo, Tommaso 184
Molà, Luca 63d34, 68d43, 112d91
Moldavyalılar 281, 284
Molino, Antonio 205d1
Montesquieu 124d20
Monte, Zuane 100
Morosini, Gianfrancesco 124
Morosini, Giulio 165d29, 182d88
Morosini, Giusto 157d5
Mueller, Reinhold 60d19, 63
Mula, Alvise da 198-9
Murad bin Abdullah 207
Müslümanlar 130d35. *Ayrıca bkz.* İslam

N

Nafplion 84, 206d2

Napoli, katekümenler evi 157d6
Napoleon I, 86d101, 95d24
Nave, Zuanne della 90-2
Navon ailesi 225d62
Negroni, Andrea 214-9, 222, 225t, 313-5
Nicot, Jean 288d98
Nirenberg, David 147
Nores ailesi 218
Nores, Giacomo de 120, 214-6, 218-9, 224, 225t, 227-8, 273, 274, 282d82, 310-2

O

Odorelavich, Catterina 136
Oglio, Ottavio dall' 199
oksidentalizm 25, 297
Oltramarini 276-7
Orio, Francesco dell' 187, 191d110
Ortiz, Fernando 26d15
oryantalizm 26, 255, 257, 295
Ospedale dei Derelitti 157d5
Ottolino, Tomio 96d27
Ottonaio, Giovanni Battista dell' 266

P

Pace, Girolamo 225d62
Pace, Marco 225d62
Padova 159, 169, 199, 207, 218-9, 267
Paleologo, Teodoro 211, 212
Parada ailesi 225d62
parasal değerler 65d36, 90
Pastore, Chris 268d35
Pastriccio, Girolamo 135-6, 160d14
Patriklik Mahkemesi arşivleri 140
Paulus, III. (Papa) 186
Pax Nicephori 260d17
Peirce, Leslie 123d18, 271d39, 281d76
Penso De La Vega, Joseph 67d42
Pera (İstanbul) 126, 207, 209, 221, 224, 226, 297
Perast 249
Phillips, Edward 288
Pia Casa dei Catecumeni (Katekümenler Evi) 39, 45, 48, 117, *148*, 146-54, 162-71; arşivleri 146, 155; ayrılma kayıtları 45, 146-7, *148*, 198-200; bağış toplama 161-2, *162*, 184, 309; bursları 181-2; çeyizler 157, 167, 171, 186-8; çocuklar 166-71, 188-95; din değiştirenlerin gözetimi 195-200; kuruluşu 69, 146, 157; kuralları 162-3, *164*, 171, 174; önemi 117; uzlaşma süreçleri 129d33, 133-4, 135-6; vaftiz ebeveynliği 175-80, 188-9, 193; vaftiz kayıtları 45, 121, 146-7, *149*, 155, 174-5, 184, *185*, 195-6, 199-200; yardım faaliyetleri 69, 145, 156-60, 171, 183-8; yöneticileri 157d5, 158, 177. *Ayrıca bkz.* din değiştirip Katolik olanlar
Piccolo, Giovanni Pietro de 168
Piccolomini, Alessandro 265-6, 269
Piran (Parenzo) 168, 219d46
Piron ailesi 225d62
Pironi, Giovanni Battista 190
Pironi, Stefano 190
Pisa 28, 292
Pisani, Marco *185*
Pisani, Zuan Francesco 93
Podocataro ailesi 215, 219d46
Ponenten Yahudileri. *Bkz.* Yahudiler
Portogallo, Salomon 101-2
Portekiz: Asya ticaret rotaları 41d69, 264; Portekizli Yahudiler 291. *Ayrıca bkz.* Yahudiler
Pratt, Mary Louise 24

Procopi, Zegno 81
Prosdocimo, Zordan 189
Protestanlık 30, 58d15, 177-8, 142-3, 243; Protestanlıktan Katolikliğe geçenler 69, 121, 127-8, 132-8, 147-53. *Ayrıca bkz.* Fondaco dei Tedeschi
Provveditori di Comun 63d31, 68d46, 89, 95, 103, 112
Provveditori sopra Danaro Pubblico 111
Pruni, Girolamo 145
Pula 219d46
Pullan, Brian 158
Purcell, Nicholas 27

R

Ragusa 208d12, 214d30, 291, 293
Raines, Giacomo 105d67
Rålamb, Claes *270*
Ramusio, Giovannni Battista 214
Ravid, Benjamin 158, 262
Redastama, Stamo 260
Renati, Eusebio 177
retorik: dilekçelerde 67-87, 109-10; din değiştirip Hıristiyan olanların 69-75; geri dönen kölelerin 79-83; Osmanlı Hıristiyanlarının 83-5; örnekleri 301-3, 310-5; Yahudi simsarların 75-9; Yahudilikten dönenlerin 74-5
Revera, Domenico da 160
Rimano, Jacomo da 209d17
Riva, Francesco da 95
Roca, Gerolamo de 178
Rodos 215, 287
Rodriga, Daniel 259d11, 263-4
Roma 69; din değiştirenler 73d63, 119, 122d16, 133, 157, 161d23, 167d38, 178, 181, 187d97; simsarlar 97d37
Romano, Dennis 193
Romania 260d14, 261
Romolo, Giovanni 137
Rossi, Giulio 173d51
Rum Ortodoks Cemaati 58d15, 211
Rycaut, Paul 290

S

Sabeni, Count 143-4
Saccà, Nicolò 89
Sacerdote, Vitale di 291d117
Safeviler 40, 42, 49, 58, 70d53, 90, 101, 114, 118-9, 165, 210-1, 214-5, 228, 231-3, 246d37, 250, 254, 257, 282
Sagredo, Agostino 205d1
Said, Edward 26
Sakız Adası 215
Salvago, Giovanni Battista 221, 225d62
Salvaressa, Battista 208d12
Sambo, Sandra 59d18
Sansovino, Jacopo 219d46, 220d47
Santa Chiara, Gianlorenzo 260
Santa Uffizia. Bkz. Engizisyon
Sanudo, Marin 268d35, 272, 290
Saraybosna 130, 159, 289
Sarton, George 35d56
Saruq, Hayyim 262d22
Sassetti, Filippo 292-3
Savoy 334
Scaraffia, Lucetta 155
Scaramelli, Francesco 212, 219-1, 222d56, 225t
Scaramelli, Giovanni Carlo 220d47
Schietti, Zamaria 193
scuola artigiana 93d13
Scuola di Sensali Ordinarii di Rialto 92. *Ayrıca bkz.* simsarlar loncası

Scura, Nicolò 239
Scutari. Bkz. Üsküdar
Sefarad Yahudileri 100, 257, 261, 263-4, 292. *Ayrıca bkz.* Yahudiler, Levantenler
Seguro, Nicolò 276
Selanik 110d78, 165
sensali. Bkz. simsarlar
Serafinelli, Serafin 178
Servi, Francesco ai 187, 191
Sherley, Anthony 228
sınır bölgeleri 35-40, 43-4, 83-4, 167-8, 233, 295-9
Šibenik (Sebenico) 83-5, 133, 142d61, 161
Signa, Paolo de 212
Simmel, Georg 27, 201
simsarlar 37, 40; Amsterdam'daki simsarlar 67d42; din değiştirip Katolik olanlar 69-75; dragomanlar ve simsarlar 231-40; halı simsarları 74d65; kültürel simsarlar 23-7, 60; ruhsatsız simsarlar 47, 90-2, 95-9, 101-2, 104-6, 109, 113-4, 237, 284; simsarlar aleyhine yolsuzluk suçlamaları 66, 235-7; simsarların tanımı 60, 112; simsarların kökeni 60-1; simsarların kaydı 63, 235; simsarların rolü 54, 56, 58-67; simsarlara uygulanan vergiler 63, 232-40, 273, 281-6; tacir olarak davranan simsarlar 92, 102, 106-9, 112-4; vergi kaçırmaları 110-1, 233, 282-4; Yahudi simsarlar 71-9, 97-100
simsarlar loncası: arşivleri 54, 95-8, 303-5; hayırseverlik faaliyetleri 93-4; kardeşliği 62, 65, 92-3; lobi faaliyetleri 108-11; mahkemesi 95-7; *supranumerary* simsarlar 69; tüzüğü 92-5; üyelik 62-9, 235; yurttaşlık koşulları 59, 67-8, 96
Sinan Bey 273
Sinan Paşa 217
Sinope, Christoforo Sansona 137
sipahi 248
Skyros 142-4
Slavca 82-4, 205, 236-7, 273
Soderini ailesi 219d46
Soncino, Caliman 109-12
Soranzo, Giovanni 221
Soranzo, Sebastian 105
sömürgecilik sonrası 26, 255-6, 298
Spiera, Anzino 206d2
Spiera, Samuel 77-9, 206
Spinola, Zuan 209
Split (Spalato) 135d45, 159-60, 184d93, 198, 225d62, 248d45
Stampaneo, Giorgio 276-7
Stato da mar 141d58, 161, 260
Stow, Kenneth 70d51
Strassoldo, Iseppo 181-2, 197
Strassoldo, Paolo 181
Strasz, Joachim 207
Stringham, Edward 67d42
Struppiolo, Giuseppe 268d35
Subrahmanyam, Sanjay 35d57
Summa, Michiel di Santo 71-2
Suriano, Francesco 208d12
Suriano, Mattio 190
Suriye 42, 240, 284
Suro, Giacomo di 90

Ş

Şeriat hukuku 182

T

Tahmasb I (Şah) 213
Talmud uzmanları 182
Tana 261

Tangravardi 208d12
Tapinò, Spillioti 106
Taroniti, Giorgio 207
Tavernier, Jean-Baptiste 289-90
tercümanlar. *Bkz.* dragomanlar
Terraferma 22, 30, 41, 140d58, 161
terzo (vergi) 215, 231-6, 239, 273-4, 280-6. *Ayrıca bkz.* vergiler
Thiriet, Freddy 29d26
Ticaret Kurulu 62-3, 70, 77-9, 112, 227; arşivleri 59d18; dragomanları 107, 205-28; Levantenler ve Ticaret Kurulu 262-3, 273-4
Tiepolo, Stefano 213
toplumsal cinsiyet 32, 49, 147, 163, 184
Torquato, Giulio 82, 235, 272-3
Trabzon (Trebizond) 84
Trento Konsili 42d72, 45, 48, 122-3, 127, 140, 155, 158, 196d126
Trenturi, Giacomo 105-6
Trescolini, Giovanni Battista 157d5
Trevisan, Francesco 218
Trogir 151, 206d2
Tulman, Heinz 207
Türkiye Kumpanyası 261
Türk Ticaret Merkezi. *Bkz.* Fondaco dei Turchi
Türkçe 56, 69, 73, 81-2, 91, 119, 138-9, 160, 183, 205, 210-4, 222-3, 226, 231, 237, 272-3, 283, 312-3
Tymoczko, Maria 27d16

U

Ufficiali al cattaver 77d75, 227
Ufficiali alla messetteria 62d28, 63dd31d33, 95, 233d1
Ulahlar 281-2
Urciuoli, Bonnie 258
uzlaşma ifadeleri 45, 131, 135

Ü

Üsküdar (Scutari) 167
Üsküp 198, 279

V

vaftiz 121-2, 171-5, 176, 195-6, 198; dönüştürücü potansiyeli 35, 40, 56d8, 122, 200-1; isim verme 175, 179-80; vaftiz ebeveynler 175-80, 224; vaftiz yaşı 167d37. *Ayrıca bkz.* din değiştirip Katolik olanlar
Valegian, Martin 97d31
Vanzan, Anna 135d43
Vega, Garcilaso de la 290
Venedik Kumpanyası 261
Venier, Maffeo 78
Venier, Marcantonio 272
Ventura, Abram de 102-4
Ventura, Piero 102-4
Vercellin, Giorgio 61d24, 255
vergiler: emlak vergisi 62d28; vergi kaçakçılığı 110-1, 233, 282, 284. *Ayrıca bkz.* intrada, messetteria, terzo
Verlinden, Charles 29d31
Viggenich, Anastasia 136
Viswanathan, Gauri 155
Vit, William 160
Vlorë (Valona) 267
Vrpolje (Verpoglia) 315

W

Williams, Eric 26d15
Wolf, Eric 26d15, 175
Wolff, Robert Lee 260d17

Y

Yahudi gettosu: simsarları 71-9, 97-9; ziyaret eden tacirler 79d80, 238, 241-3

Yahudiler 69, 75-9, 90, 242-3; aralarındaki katekümenler 127, 162-5, 168-71; dilekçe retorikleri 75-9, 109-10; doktor olarak 76; Giudici di Cattaver 227; Hıristiyan düşmanlığı 75d72, 94, 109-12, 227; İranlı Yahudiler 227; İtalyan Yahudiler 163; Katolik rahiplikleri 181-3, 187-8; Levanten Yahudiler 76-9, 83, 108-10, 238, 257, 261-3, 268-9, 274, 282-6; muhbirleri 103, 108; Ponenten 76, 100, 227, 263, 276-7, 285, 291-2; silah tacirleri olarak 248; vaftiz ebeveynlikleri 175-6; Yahudilikten Katolikliğe geçenler 48, 72-5, 117, 142-3, 147-51, 200-1, 3001-2; verilen cezalar 101-2, 109; yasadışı simsarlık faaliyetleri 79, 97-102, 283; yurttaşlıkları 86d101, 111. *Ayrıca bkz.* Sefarad Yahudileri, Aşkenazi Yahudileri

Yanya 272

yeniçeriler 248

Yunanca 82, 160, 272; tercümanlar 210, 212, 222

Yunanlar 22, 113, 239-40; evleri 247; kıyafetleri 268d35; Levantenler olarak 274, 276, 290; Yunanlar için dragomanlar 205-6; Yunanlar için simsarlar 89, 97, 105-6

Yunus Bey 207, 209

yurttaşlık 30, 46, 85-6; din değiştirenlerin 71, 181, 184; dragomanların 213d29, 220-7, 225t; sadakatlerinden duyulan kuşku 57; simsarlar loncası üyelerinin 58-9, 68, 96; Yahudilerin 86d101, 111; evlilik ve yurttaşlık 68d46, 69d48; tabiyet ve yurttaşlık 40

Z

Zadar (Zara) 159, 192, 206d2, 225d62, 315

Zakintos (Zante) 138, 144, 160, 205d1, 207d7, 223, 261, 262d22, 276

zambellotti (deve ya da keçi tüyünden kumaş) 102, 103d60

Zebeton, Agarico 81

Zemunik Donji 133-4

Zen, Pietro 211

Zen, Pietro Angelo 159, 173

zımmi (kitap ehli) 70, 277d65

Zorzi (genç köle) 53-8

Zorzi, Zuan Domenico di 235

Zuan Giacomo (Jacob dalla Baldora) 72-3, 301

İmparatorluk Simsarları'nda E. Natalie Rothman, sömürge göçmenleri, azad edilmiş köleler, tüccarlar, simsarlar, mühtediler ve siyasi tercümanlar gibi, erken modern Venedik-Osmanlı sınırını düzenli olarak geçenlerin kesişen dünyalarını inceliyor. Dil, din ve siyaset çizgilerini sürekli aşan etkileşimlerinde bu imparatorluk aşırı tebaa, Avrupa'yla Levant arasında yeni ortaya çıkan ayrım da dahil olmak üzere, emperyal ve kültürel sınırların şekil değiştirmesine yardımcı olmuştur.

Rothman, 1570-1670 arası dönemde, Osmanlı'nın yarattığı farkın Venedik kurumlarında algılanışında kademeli bir dönüşüme tanık olunduğunu savunuyor. Yasal ve ticari kıstaslara yapılan vurgu, kısmen bu tebaanın sayesinde, yerini dine ve dile dayalı farklılıkların algılanmasına bırakmıştır.

Devletin yabancı tüccarlara vergi ödetme ve Venedik vatandaşlığını tanımlama çabalarına simsarların sık sık karşı koyduğu, Venedik'in hareketli pazar yerlerinde başlayan hikâye, Müslümanlıktan ve Yahudilikten dönmelerle, onların Venedikli Katolik hamilerinin, karşılıklı dönüşümlerinin pazarlığını yaptıkları, Venedik'teki bir hayır kurumunda devam ediyor. Osmanlı'yla ilgili bilgi üretip yaymakla kalmayan, aynı zamanda emperyal sınırların öte yanında yoğun akrabalık ve hamilik ağları kuran Venedik'in siyasi tercümanları, dragomanlarla son buluyor.

Rothman'ın yeni çizdiği kavramsal ve deneysel çerçeve, Akdeniz ve ötesindeki yasal, dini ve etnik dilsel farklılıkları yöneten kurumsal icraatlara ışık tutuyor.

E. Natalie Rothman, Toronto Scarborough Üniversitesi Tarihi ve Kültürel Çalışmalar Bölümü'nde tarih doçenti.

İngilizceden çeviren: Ebru Kılıç

KÜY

38 TL

978-605-5250-86-7